Ziya Nur Aksun

OSMANLI TARİHİ

Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Târihi

Üçüncü Cilt

Ötüken Neşriyat A.Ş.

İÇİNDEKİLER

SULTAN EL-GÂZİ SELÎM HÂN-I SÂLİS
(1789-1807 M./1203-1222 H.)

SULTAN MUSTAFA HÂN-I RÂBİ

(1807-1808 M./1222-1223 H.)

SULTAN EL-GÂZİ MAHMUD HÂN-I SÂNİ

(1808-1839 M./1223-1255 H.)

SULTAN EL-GÂZİ ABDÜLMECİD HÂN-I EVVEL

(1839-1861 M./1255-1277 H.)

SULTAN ABDÜLAZÎZ HAN

(1861-1876 M./1277-1293 H.)

Üçüncü Cildin Sonu

SULTAN
EL-GÂZİ SELÎM HÂN-I SÂLİS

(1789-1807 M./1203-1222 H.)

Sultan III. Selîm'in Cülûsu ve Fikirleri

Sultan Selîm, Özü kalesinin kaybı ve müslüman ahâlinin katliâm edilmesinden duyduğu derin teessüre dayanamıyarak vefât eden amcası Abdülhamîd'in yerine, Kızlarağası İdrîs Ağa mârifetiyle, sabaha yakın Osmanlı tahtına dâvet olundu. İdrîs Ağa şimşirlikteki dâirede ikaamet eden Sultan Selîm'in huzûruna çıkarak, usulca yer öptü ve "Ecdâd-ı izâmlarının taht-ı muallâlarının Cenâb-ı Hak tarafından kendilerine ihsân buyurulduğunu" müjdeledi. Bunun üzerine Sultan Selîm, önce amcasının nâşını ziyâret etti. Ağa'nın dünyânın fânîliğini, ebedî olanın ancak Allah olduğunu, onun kullarına merhamet ve adâletle muâmele etmesini temennî eden an'anevî konuşmasından sonra, Hırka-i Şerîf dâiresine gidilerek duâ edildi. Sonra Bâbüssaâde önünde kurulan tahta oturtularak bîat merâsimi icrâ edildi (7 Nisan 1789/11 Recep 1203, salı).

Sultan Selîm tahta geçtiği zaman 28 yaşında bulunuyor ve Osmanlı sultanlarının da 28'incisi oluyordu. Pederi III. Mustafa tarafından 13 yaşına kadar çok iyi yetiştirilmiş; amcası zamânında da, oldukça serbest bir şekilde, tahsîline ihtimam gösterilmişti. Daha şehzâdeliğinde, devlete ârız olan "rehâvetten" şikâyet ettiği, buna çâre bulmak için istişâreler yaptığı, hattâ eski pâdişahların sikkelerini tedkîk ederek, tahta çıktığı zaman darbettireceği paranın şeklini tasavvur ettiği rivâyet edilmiştir. Arapça ve Farsça ile İslâmî ilimleri tahsîl etmiş, ney üflemesini ve tanbur çalmasını öğrenmiş; mûsıkî,

hat ve şiir ta'lîm etmiştir. "İlhâmî" mahlasıyle güzel şiirler yazan rakîk, zarîf ve hisli şehzâde, kıymetli besteleriyle Türk mûsıkîsinin en büyük şahsiyetlerinden biri olmuştur. Askerî, idârî, edebî, ilmî ve bediî sahada târihin en büyük devlet reîslerini yetiştiren Osmanlı hânedanı, onunla mûsıkî dalında da bir yıldız vücûda getirmiştir.

Sultan Selîm daha şehzâdeliği zamânında Osmanlı Devleti'nin eski şan ve şevketini kazanması için, yapılması îcâb eden icrâat husûsunda yakınlarına danışmış; hattâ bu sebeple bir kaç elden Fransa Kralı XVI. Louis ile dahi mektuplaşmıştır. Bu mektuplardan birinde "Vaktiyle Osmanlı ordularının bütün Avrupa kuvvetlerini mağlûb ettiğini, o zaman garblıların askerlikten anlamadığını, bu sanatı Türklerden öğrenerek bu hâle geldiklerini, bu sebeple kendisinin ecdâdmın kaanunlarını hâlihâzır ihtiyaçlara göre yeniden ihyâya gayret edeceğini" bildiriyor; bu hususta Fransa'nın Devlet-i Aliyye'ye çok faydalı olabileceğine işâret ediyordu. Sultan'ın daha şehzâdeliğinde yazdığı şu fikirler, kendisinin devlet ve millet hakkındaki çok kıymetli gayret ve endîşelerini dile getirmektedir. Fakat ne yazıktır ki, bu samîmâne telâkkîleri, etrafındaki çok kifâyetsiz ve millî temâyülden habersiz kimseler tarafından, idarî ve ictimâî bünyeye oturtulamamış; kendisinin felâketi ile milletimizin bu güne kadar uzayan ıztırablarına sebep olmuştur. Daha şehzâdeliğinde :

"Lâyık olursa cihânda bana taht-ı şevket;
Eylemek mahz-ı safâdır bana nâsa hizmet."

diyen hükümdar, bu samîmî emelinde muvaffak olamamış görünmektedir.

Muhârebeye Devam Kararı ve İlk Tedbîrler, Mâlî Müzâyakaya Karşı Saltanatın Büyük Gayreti

Cülûstan hemen sonra yeni Sultan'ın, an'aneye göre taklîd-i seyf (kılıç kuşanma) merâsiminin akabinde cuma selâmlığına çıkması gerekirken, "Ferâizi îfâ an'anâta riâyetden evlâdır." diyerek, daha evvel çıkmış ve bu da ahâli indinde de'b-i dirîn-i Osmânî'ye uymamak tarzında yorumlanarak, hoş karşılanmamıştır.

Bundan sonra seferde bulunan Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa'ya, makaamında bırakıldığı bir hatt-ı hümâyûnla teblîğ edilmiş; "a'dadan ahz-ı intikam olunmadıkca seyf-i gazânın elden bırakılmayacağı", bu sebeple "tedâbir-i seferiyeye müdâvemet edilmesi" bildirilmiştir. Bu hatt-ı şerîf, ordu-yı hümâyûnda mûtâd merâsimle okunmuştur. Saltanat değişikliği Osmanlı cemiyetinde harb arzularını daha da kuvvetlendirmiş; Avustur-

ya'ya indirilen darbenin, bu defa Rusya'ya tevcîh edilmesi ve Kırım'ın muhakkak sûrette geri alınması beklenmiştir. Ahâlide uyanan bu büyük gayret dolayısiyle, sulh için aracılık eden yabancı devletlerin arzûları kabul edilmemiştir. Hazînenin hâli dolayısiyle cülûs bahşişi düşünülememiş; ancak bir kıst'ın verilmesi mümkün olabilmiştir.

Bu sırada mâlî müzâyakadan çok bunalan, aldığı tedbîrlerin de kîl-ü kaali mûcip olduğunu gören Sultan, vüzerâsına yazdığı bir hat'ta, şu mânidâr şikâyeti yapmıştır:

"Devletin îrad ve masrafı ve zâid sefâhati cümlenizin ma'lûmûdur. Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe kaani ol deseniz, ben râzıyım. Eğer ben birine taarruz eylesem, pederi dahi böyle idi deyü lisâna getürürler. Siz bana beyân eyleyin Allah aşkına! Devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez; ben bildiğimi size beyân eyledim; siz de devletden hissemendsiniz."

Şu ifâdeler, devleti için her türlü fedâkârlığa hazır olan, fakat bir şey yapamamanın derin ve acı ıztırabına düşmüş bir hükümdarın, pâyânsız sâmîmiyetle dolu feryadları olarak görülmektedir. III. Selîm, cephede bulunan Sadrâzam'ın para, asker ve malzeme talepleri karşısında, bunları karşılayamamanın en acı mes'ûliyet hissi ile çırpınır. Her ne suretle olursa olsun, yevmiyeleri mahlûlden* verilmek üzere, her orta'ya on nefer topçu ilâvesini emreder. Defterler önüne konarak, mahlûl olmadığı söylenir ve bunun icrâsı için senelerce beklemek îcâb ettiği bildirilir. Sultan Selîm ıztırap içinde kaymakama:

"Allah Allah! Bu ne keyfiyettir? Her şeyde hak setrolunmuş! Tıraş için huzûruma gelen berberlerden ikisi topçu esâmemiz var deyü nakletdiler. Asker denilse, ne yapalım sefere gidecek vazîfeli askerimiz yok cevâbı verilir. Tahrîr olunsun denilse, beytülmâl'de akçe yok denilir. Buna bir çâre denilse, şimdi vakti değildir ocaklara taarruz olunmaz denilir. Biz demeyiz ki, herkesin elinden alınsın, ammâ mahlûl oldukça ehline verilsün. Eğer bu söz hak değilse, râzı olunmasın. Hakka râzı olup, muîn olmayanı Allah kahreylesin! İşte böyle böyle memleket elden çıkıyor."

yollu bir hat çıkarır. Bu hat, büyük ümitlerle devlet riyâsetine geçen genç ve

* **Mahlûl:** İdarî bir ıstılahtır. İntikal edecek vâris bırakmaksızın ölen kimseden kalan arâzi, emlâk ve cihet hakkında kullanılır. Bunlar, sahipsiz ve boş kaldıklarından, her türlü tasarruf hakkı hazîneye âit olur, hazîne de bunları dilediklerine kaanun ve nizâm çerçevesinde tevfîz edebilirdi. Burada, bu işten artacak gelirden faydalanmak gâyesi düşünülmüştür.

hassâs hükümdarın, milletine arzû ettiği hizmeti yapamamasının ızdırabını dile getirir. Bu elîm vaziyet karşısında Sultan, taarruzî bir muhârebeden ziyâde, müdâfaa harbinin lüzûmlu olduğuna inanır ve müstahkem mevkileri kuvvetlendirmeğe çalışır. Hemen yirmi senedir kısa aralıklarla devam eden muhârebeler, memleketin vergi kaynaklarını çok sarsmıştır. Ahâli "tekâlif-i harbiye"nin birbirini tâkip etmesinden ıztırap içindedir. Diğer taraftan mukataa iltizamları üzerinden yapılan spekülâsyonlar, ahâliye ağır yükler yüklemiştir. Vergi tahsîlinde zulümler de yapılmaktadır. Bütün bunlar çok müşfik ve hassas olan Pâdişah'ı derinden sarsmaktadır. Selîm bu ıztırabını kaymakama yazdığı bir hatta şu samîmî ifâdelerle dile getirir:

> *"Hükûmet memurlarının yapmadıkları zulüm yok; yarın Cenâb-ı Allah rûz-ı cezâda cümlemizden suâl eder; ne cevap vermeli? Sana tenbîh etdiğim husûsu semâhatli efendi dâimizle ve sâir efendi dâilerimizle ve ricâl-i devletle birer birer müzâkere edip, def' ilâcını bulup arzedesin. Ben doğru sözden mugber olmam. Devletimize hayırlı olan ne ise, hakîkatiyle bana bildiresin."*

Sadâret kaymakamı ve devlet ricâlini şiddetle azarlayan bu ifâdelerde de Sultan'ın, memleketi ve milleti üzerinde çok yüksek bir mânevî mes'ûliyetle dolu titreyişleri sezilir. Sultan harbe devam dolayısıyle lüzûmlu kararların alınması için umûmî bir "meclis-i meşveret"in toplanmasını sağlar (20 Şâban 1203/ Nisan 1789). Revan Köşkü'nde yapılan bu toplantıda yeniden dış istikrâz meselesi üzerinde durulur. Cevdet'in tâbiriyle bu münâsebetlere "Her taraftan akçe yerine varaka-i i'tizâr ile cevâb-ı yeis alınır." Bunun üzerine hükûmet, altın ve gümüş evâniden mağşûş sikke darbedilmesine karar verir. Pâdişah saraydaki altın ve gümüş eşyânın hemen hepsini darbhaneye gönderir. Diğer devlet ricâli ile vâliler de bunu imtisâl ederler ve Şeyhülislâm silâhlar ile mühürlerden mâada, bütün bu çeşit eşyânın kullanılmasını men' eden bir hüküm çıkarır. Bu fetvâ, devleti mukaddes bir varlık kabûl eden Osmanlı ilmiye sınıfının târih boyunca ortaya koyduğu büyük devlet şuûruna işâret eder. Sultan, devlet ricâline biraz daha sert bir şekilde hitâb etmek lüzûmunu hisseder ve "Allah içimi bilir; kendim için değil, her kim dîn ü devlete hıyânet ederse başını keserim ve yerine adam bulurum; evlâdım olsa himâyet etmem." itâbını yapar. Şu cümleler, devleti şahıslarından çok yüksek gören, kendilerini ona en fazla hizmetle mükellef sayan Osmanlı hükümdarlarının karakteristik husûsiyetlerini dile getirir. Bu, hemen bütün hatt-ı şerîflerinde zikrettikleri ve "dîn ü devlet" tâbiriyle ifâde ettikleri iki mefhumu, birbirinin lâzım-ı gayr-ı müfârıkı (ayrılmaz parçası) görmelerinden kaynaklanıyor. Bu sebepledir ki, devlet riyâsetini hizmette, mükellefiyette ve mes'ûliyette reîslik olarak görülür. Bu telâkkiyle dolu olan

Selîm Han ve ricâli, saraylardaki altın ve gümüşe kadar her şeylerini dîn ve devlet yolunda kaybederler.

Bu suretle, İsveç'in ısrarlı şekilde talep ettiği nakdî yardım kısmen karşılanmış olur ve hazîneye "zâhirî bir vüs'at" gelir. Ayrıca ahâlinin mutazarrır olmaması için mümkün olan idârî tedbîrler alınır. Harb hâlet-i rûhiyesini kuvvetlendirmek için, eğlence yerleri hakkında takyîdlere ve işret mahallerinin kapatılmasına karar verilir.

Tuna Cephesinde Rus Taarruzu ve Sulh Teşebbüslerinin Reddi

Bu sırada Ruscuk'ta kışlayan Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa, sefer mevsimi gelmiş bulunduğundan, ordu-yı hümâyûnu sahraya çıkardı. O esnâda Boğdan'da bulunan Rus kuvvetleri Tuna'nın berisine geçmek hazırlığında idiler. Büyük bir Avusturya ordusu da, bu harekete yardım etmek durumunda bulunuyordu. Diğer taraftan bir kısım Moskof askeri de Bender'i muhâsara ile meşgûldü. Düşmanın harekâtından haberdar olan Sadrâzam, onu şaşırtmak için Kalas'a bir miktar kuvvet sevketti. Bunu haber alan Ruslar, buraya yüklendiler. İbrahim Paşa kumandasında 6 bin Osmanlı askeri, kendilerinden kat kat üstün düşman karşısında kahramanca çarpıştılar ve üçte ikisi şehâdet şerbetini içtiler. Pek çok telefâta uğrayan düşman Kalas'a girdiyse de, Osmanlı askerinin gelişi üzerine şehri yakarak çekildiler (Mayıs 1789).

Sadrâzam vaziyeti İstanbul'a bildirdi ve para, asker, malzeme talebinde bulundu. Bir taraftan bunun temini için çırpınan Pâdişah, diğer taraftan Fransa ve İspanya tarafından yapılan sulh aracılığı teklîflerini kabul edemedi. Hattâ "Harb taraftarı olan asker ile ahâlinin lisânından ihtirâzen" bu teklîflere "ihâle-i sem'-i i'tibâr" edilemediği gibi, "Ol bâbda mükâlemeye ictisâr bile olunamadı." Bu husûsta mürâcaat eden Fransa sefîrine, tercümanı vâsıtasıyle, "Kırım'ın geri alınması gibi semere hâsıl olmadan bu tavassuttan ne çıkacağı" soruldu. Sefîr "Bilâ-muhârebe Kırım'ın istirdâdının müstehilü'l-imkân idüğünü", bunun münâsib bir vakte bırakılmasının lüzumlu bulunduğunu bildirdi. Bir müddet sonra Fransız sefîri devletinden aldığı tâlimâtı bildirerek, harbden evvelki vaziyet aynen kabul edilmek üzere, Avusturya ile münferid sulh için arabulucuk edebileceklerini bildirdi. "Gâile-i seferiyeyi tahlîl ile Moskof'dan ahz-ı intikam olunmak üzere, yalnız Avusturya müsâlahasına meyl-i hümâyûn hâsıl olmağın", kendisine bu husûsda ruhsat verildi.

Sadrâzam Koca Yusuf Paşa'nın Azli ve Cenâze Hasan Paşa'nın Sadâreti

Münferit sulh için bu temaslar yapılırken, "bâzı ahvâl-i husûsiyesi orduyı hümâyûnda nufûz ve itibârına nakîse verdiği" ve Kalas'ta muvaffakıyet gösteremediği mülâhazasıyle, Sadrâzam Koca Yusuf Paşa azledildi. Gayretli, hamiyetli, cesur bir asker olan Paşa'mn azli, Cezâyirli'nin kapdân-ı deryâlıktan uzaklaştırılması üzerine beklenilmiş; fakat ancak şimdi icrâ edilebilmişti. Tıpkı eski efendisi gibi devletin ancak kadîm an'anelerine ve asırlardan beri onu dünyanın en büyük kudreti hâline getiren yüksek prensiplere bağlı kalınmak sâyesinde kuvvetleneceğine inanan Paşa'nın azli, Pâdişah üzerinde nufûz sâhibi olmaya başlayan yeni ricâlin tesiriyle olmuş görünmektedir (7 Haziran 1789/13 Ramazan 1203). Paşa'nın bu birinci sadâreti üç buçuk seneye yakın devam etmiştir. Yerine, önceleri "Kethudâ", sonraları da sadâret mührünü hasta döşeğinde almış olmasından dolayı "Cenâze" lakabıyle anılan Hasan Paşa tâyin edilmiştir. Bu suretle Muhâdiye, Şebeş ve Lugoş galibiyetlerinde gösterdiği gayretler de devletçe takdîr edilmiştir. Hasan Paşa sadârete geçer geçmez, cephelerdeki askerî hazırlıkları ilerletmiştir.

İsveç'le İttifak Akdi

Bu esnâda İstanbul'da, Ruslar'a karşı müşterek hareket etmekte olan İsveç'le Beykoz'da bir ittifak muâhedesi imzâlanmıştır (11 Temmuz 1789/17 Şevval 1203). Dört maddeden ibâret olan bu muâhedeye göre, Osmanlı Devleti, harbe devam edebilmesi için senede ikişer bin olmak üzere, 20 bin keselik mâlî bir yardımda bulunacak, iki taraf da birbirinden ayrı sulh yapmıyacaktı. Maalesef bu ittifakın pek ehemmiyetli bir faydası görülmemiş ve İsveç de muâhede ahkâmına zıt olarak, bir müddet sonra münferit sulh yapmıştır.

Fokşani Ric'ati

Diğer taraftan Serdâr-ı Ekrem Yaş kasabasında toplanmış olan düşmana karşı 25 bin kadar askerle Kemankeş Mustafa Paşa'yı gönderdi. Kendisi de Ruscuk sahrasından hareket ederek, Silistire'ye geldi ve noksanların ikmâline uğraştı. Serdar burada Pâdişah'tan bir nâme aldı. Bunda Tuna boyundaki kalelerden mürekkep müdâfaa zincirinin mutlak surette muhâfazası isteniyor; bunun için de Boğdan'ın kurtarılması, Yaş'taki Rus kuvvetlerinin üzerine gidilmesi talep ediliyordu.

O esnâda serasker tâyin edilen Kemankeş Mustafa Paşa Yerköy'den Tuna'yı geçmiş; Bükreş'i de arkasında bırakarak Eflâk-Boğdan hudûdu üzerin-

deki Fokşani kasabasına gelmişti. Paşa, yaptırdığı keşifte Avusturya ve Rus kuvvetlerinin ayrı mevkilerde bulunduğunu anlamış ve bunları teker teker mağlûb etmeyi kararlaştırmıştı. Fakat 10 bin kişilik bir Rus kuvvetinin başında bulunan Suvarof, kendisinden daha fazla bir fırkaya kumanda eden Avusturya Prensi Koburg'la anlaşarak, seraskere saldırdı. Mustafa Paşa Rus taarruzunu karşılayıp mukabelede bulunurken, Avusturya kuvvetleri de sol yandan Osmanlı askerine bindirdiler. İki ateş arasında kalan Serasker mağlûbiyete uğradı. Osmanlı ordusundan büyük bir kısmı şehîd oldu; ağırlıklar düşmanın eline geçti. Ordunun sağ kanadı, muhârebe meydanında sonuna kadar dayandı ve harbden el çekmedi. Hattâ meydanda kalan 200 kadarlık bir yeniçeri bölüğü civardaki bir manastıra girip şiddetle mukavemete devam ettiler. Üzerlerine yapılan düşman hücûmlarını püskürttüler; bir Avusturya kumandanını katlettiler. Sığındıkları yer şiddetli top ateşine alındığı halde, şehîd oluncaya kadar muhârebe ettiler. Nihâyet mukaddes addettikleri dîn ve devletleri için, şehâdet şerbetini içtiler ve milletimizin hâtırasında, Osmanlı askerinin dâstânî kahramanlıkla dolu bir tablosunu çizdiler (1 Ağustos 1789/9 Zilka'de 1203).

Buza (Buseu) Bozgunu ve İsmail Muzafferiyeti

Mağlûbiyet haberini alan ve çok müteessir olan Sadrâzam, hemen 3 bin kişilik bir yardım kuvvetini önden sevkettiği gibi, kendisi de Silistire'den kalkarak dokuz günde Maçin'e vardı. Burada Pâdişah'tan eski emirleri te'kîd eden bir hatt-ı hümâyûn alındı. Bu münâsebetle toplanan dîvânda bu hatt-ı pâdişâhî okundu ve Sadrâzam, heyecanlı ve duygulu bir ifâde ile "vezâreti bir tarafa bıraktığını, şimdiye kadar kendisinden incinmiş olanlar varsa bunu bağışlamalarını, Allah rızâsı için hatırlarına geleni çekinmeden söylemelerini, bunun dîn-i mübînin emri olduğunu, birlik ve berâberliğe riâyetin lüzûmunu" bildirdi. Yapılan müzâkerede İbrail'e doğru hareket kararlaştırıldı ve İsmail seraskeri Hasan Paşa'ya, Kuban Hanı ile Eflâk Voyvodasına da icrâ edilecek harekâttaki vazîfeleri bildirildi.

Bu esnâda Pâdişah'tan son derece teşcî edici ve tesirli bir hatt-ı hümâyûn daha alındı ve orduya tâmim edildi. Bunda Sultan Selîm, ecdâd--ı izâmının bu kadar memâliki, gâzi askerlerinin gayret ve hamiyetleriyle aldığını zikrediyor; pâdişahları pederleri bilen dilâverlerin nihâyetsiz itâatlerini anlatıyor; Moskofların kraliçeleri olan bir kadının gayreti için harbedip, beşyüz senedir dîn düşmanlarına galebe etmekte bulunmuş olan Devlet-i Aliyye'ye zarar verdiklerini îzâh ederek, harbin acı hâdiselerini şöyle dile getiriyordu:

"A'da-yı dîn, istilâ ettiği vilâyetlerimizde dâmen-i pâkleri ecânib görmemiş ve niceleri evlâd-ı nebevîden bulunan müslüman kızlarını, kadın ve çocuklarını esîr edip ırzlarına tasallut etdiler ve bu kadar sabiyi kendi bâtıl dinlerine sokdular. Hayf, hezâr hayf... Gayret-i İslâmiye ne oldu? Ben şehzâde iken bunları duyup kan ağlardım ve gayretimden gözlerime uyku girmezdi. İslâma bu hareketleri eden a'da-yı dînin niyetlerini düşünmek lâzım değil mi? Dünyâ çabuk geçer, ne kadar yaşasak da sonunda ölümden halâs mümkün değildir. Şimdi düşmanın eline esîr düşmüş olan bu kadar kız, kadın ve ana-babasından ayrılmış çocuklar rûz-i mahşerde yakamıza yapışacaklardır. Benim sizlerden esirgediğim hiç bir şey yokdur. Pâdişahların zimmetine düşeni yapıyorum. Sizlerden istirhamım gayret kemerini kuşanıp... Allah'ın fazlı ile düşmandan intikam almaya sa'y etmenizdir. Benim duâm sizinle biledir. Cenâb-ı Hak cümlenizi mansur ve muzaffer eylesin. Âmîn."

Şu nâme-i hümâyûn Pâdişah'ın ıztıraplarını dile getirmekte, duyduğu mânevî mes'ûliyetin büyüklüğüne işâret etmekte, son derece yüksek hassasiyetini aksettirmekteydi. Mektubun okunması ordudaki gayreti artırdı ve Sadrâzam, kumandanlarla yeni bir meclis akdederek, bütün askerden, düşmandan yüz çevirmemek üzere ahidler alındı. Bundan sonra İbrail'e geçildi ve Buseu suyu güneyindeki Tanca sahrasına konuldu. Düşmanın hareketi nazara alınarak, Buseu suyuna kurulan köprüden geçildi ve Fokşani güneyindeki Remnic suyuna varıldı. Burada Abdi Paşa emrindeki öncüler keşif için ileri sevkedildi. Bunlar Fokşani yakınında 500 kişilik bir düşman süvâri müfrezesine rastlıyarak, mağlûb edip döndüler. Bu sırada yağan şiddetli yağmurlar dolayısiyle Remnic (Remnik) suyu taşmıştı. Bu sebeple ordu karşıya geçiş için bir iki gün bekledi. Bu müddet içinde vakit kaybedilmiş ve Osmanlı ordusu tarafından tutulması kararlaştırılmış mevkilerin düşman tarafından tutulduğu anlaşılmıştır. Tam bu sırada orduya gelmekte olan serasker Kemankeş Mustafa Paşa'nın 500 kadar süvârisinin Rus hücûmuna uğradığı haber alınmış ve çarhacı bulunan Abdi Paşa, serdardan izin almadan hareket ederek, askerini "levend cengi" denilen düzensiz taktikle düşmana saldırtmıştır. Top ve tüfenk sadâları, siperde bulunan askere aksetmiş; onlar da mevkilerini terkederek, muhârebe sahrasına doğru ilerlemişlerdir. Buna mukabil, serasker Kemankeş Paşa'nın kuvvetine yüklenen Rus generali Suvarof, onu geriletmiş ve arkasından gelen Abdi Paşa kuvvetleriyle mücâdeleye başlamıştır. Bu sırada bir miktar süvâri ile Remnik suyunun karşısına gelmiş bulunan Serdar'ın maiyeti de muhârebe sahasına at koşturmuştur. Serdar yaya askerinin tuttuğu siperlere gelince, burda da kuvvet bulunmadığını görmüş; maiyet kumandanlarının hatalı hareket ettiğini anlamış ve endîşelen-

miştir. Nitekim Serdar'ın korktuğu başına gelmiş; düşmanın esas kuvvetine karşı, ateş kudretini nakletmeden, süvârî muhârebesine kalkışan Osmanlı öncü kuvveti, yavaş yavaş gerilemeğe başlamıştır. Bunu fırsat bilen düşman, ateş kudretini buraya teksîf ederek, Abdi Paşa emrindeki süvârileri kaçmağa mecbûr etmiştir. Bunlar muhârebe için ileriye hareket etmiş olan Osmanlı piyâdesi üzerine gelmişler ve onları da kaçışmaya mecbûr etmişlerdir. Bu kaçış, kitlevî hareketlerde dâima görüldüğü üzere, lüzumsuz ve fecî bir paniğe dönüşmüştür. Serdar vaziyeti görünce, bunun önüne geçmek için ileri atılmış; yayaları sipere yerleştirip, süvâriyi sağ ve sol yanlara almak istemiştir. Fakat buna muvaffak olamamış; şiddetli bir paniğe kapılmış olan askere emir dinletmenin imkânını da bulamamıştır. Bunun üzerine çadırına gelmiş, burada yeis ve hiddetinden ağlıyarak bir müddet dinlenmiş ve sonra Buseu suyu kenarına dönmüştür (22 Eylül 1789/2 Muharrem 1204). Burada dahi asker, panik hâlet-i rûhiyesinden kurtulamamış; telâşla birbirine girip telefâta sebep olmuştur.

Bu hengâmede Reîsülküttâb Hayri Efendi'nin dahi boğularak vefât ettiği rivâyet edilir. Serdar orduyu toparlayıp İbrail'e gelmiş ve buradan hâdisenin tafsilâtını bildiren bir mektubu Dersaâdet'e göndermiştir. Târihle-rimizde "Boza Bozgunu" nâmıyle mâruf olan bu mağlûbiyetin netîceleri fenâ olmuş; "Bender, Akkerman ve Kili'nin Rusyalu tarafından, Belgrad'ın dahi Nemçelü cânibinden zabtına" sebep olmuştur. Bu mağlûbiyette asker ve malzemece bir hayli zâyiâta da uğranılmıştır. Kendilerine Bükreş yolu açılmış bulunan müttefikler ise, ileri harekâta girişmemişler ve yerlerine dönmüşlerdir.

Osmanlı ordusunun serdar emrindeki kuvvetlerine karşı çıkan, Rus ordusunun sağ kanadı idi. Ruslar'ın asıl kuvvetleri ise Potemkin emrinde bulunuyor ve onun karşısında da Osmanlı cephesinin sağ kanadı kumandanı Serasker ve İsmail muhâfızı Cezâyirli Hasan Paşa mevki alıyordu. Ruslar Boza gâlibiyetlerinin ertesi günü Potemkin'in emriyle İsmail'e karşı general Saltikof kumandasında umûmî bir hücûma giriştiler. Gâzi Hasan Paşa bir mukabil taarruzla düşmanı mağlûb etti ve şiddetli tâkiplerle düşman ordusuna ağır zâyiat verdirdi (23 Eylül 1789). Bu suretle Boza bozgununun intikamı alınmış oluyordu. Fakat bu zafer Osmanlılar için büyük netîceler vermedi.

Belgrad'ın Sukuutu, Serdar'ın Azli ve Gâzi Hasan Paşa'nın Sadâreti

Serdar-ı Ekrem ise, etrafındaki kumandanların gösterdiği lüzûm üzerine, Tuna'yı geçerek Maçin'e geldi ve buradan da kışlamak için Şumnu'ya

doğru hareket etti. Eflâk Beği Mavroyani Bey de maiyetindeki kuvvetlerin zorlamasıyla Tuna'nın bu yakasına geçmek zorunda kaldı. Böylece Tuna'nın karşı yakasında, kalelerde bulunan askerden başka, hiç bir Osmanlı kuvveti kalmamış bulunuyordu. Bunu fırsat bilen müttefikler, birbirlerinin hareketlerini kollayarak ilerlemeğe başladılar. Buna sebep Rusya ile Avusturya'nın açgözlülükle birbirlerini çekememeleri idi. Avusturya kumandanı Prens Koburg Bükreş'e teveccüh ederken, Ruslar da Akkerman'ı tehdît ediyorlardı. Bir Avusturya ordusu Belgrad'a yüklenirken, bir Rus kuvveti de Bender'i tazyik ediyordu. Nihâyet Avusturya'nın büyük gâyesi olan Belgrad, general Laudon tarafından yirmi gün kadar muhâsaradan sonra, erzaksızlıktan teslîm oldu (8 Ekim 1789). Kaledeki erzak sıkıntısının zahirenin daha evvel Nemçelü'ye fazla fiatla satılmasından neş'et ettiği, defterdarın da tamâ' dolayısiyle buna karıştığı rivâyet edilmektedir.

Belgrad'ın düşüşü, bir seri kalelerin çözülüşünün başlangıcını teşkîl etti. Semendire, Belgrad gibi bir kalenin düşüşü haberi üzerine, telâşa kapılıp teslîm oldu. Bunu Fethülislâm kalesinin sukuutu tâkip etti. Bu sırada yerli Sırp ahâliyi de ayaklandırarak ilerleyen Avusturya kuvvetlerine şiddetli bir mukavemetin gösterilmeyişi, civar halkını korku içinde bırakıyordu. Vidin seraskeri Koca Yusuf Paşa bu husûsu serdara bildirdi. Mukavemet etmeksizin birbiri arkasında en mühim kalelerin düşüşü karşısında ne yapacağını şaşıran serdar, Arnavutluk tarafındaki beylerbeylerine emirler göndererek, Rumeli Vâlisi'nin yanında toplanmalarını bildirdi.

Diğer taraftan İsmail'de mağlûbiyete uğrayan Ruslar Bender'i tazyik ettiler. Zahiresizlik ve kuvvet azlığı dolayısiyle halk ve asker, şiddetle mukavemet taraflısı olan muhâfızı, vire ile teslîme mecbur bıraktılar (14 Kasım 1789).

Cephelerdeki bu çöküntünün sebebi, Avusturya ve Rus askerinin savletinden ve çok kudretli oluşundan değil, Osmanlı askerine tesir eden ve Boza bozgunuyla başlayan panik hâlet-i rûhiyesinden doğuyordu. Pâdişah üstüste gelen felâket haberlerinden son derece sarsılıyor; sadâret kaymakamına gönderdiği bir hat'ta "Bu sefer ahvâlinin ne olacağını soruyor; bu kadar memleketleri ocaklar halkının gayret-i dîniye ile fethetdiklerini; şimdi mîrî ve levend adıyle orduya katılanların bir alay yağmacı makûlesi olduğunu, eskiden o kadar fetihleri yapanların da insan bulunduğunu" anlatarak "Gece gündüz ağlayıp diyorum ki, ya Rab! Beni böyle cihâna rüsvâ edip kâfire mağlûb ve perîşân etmeden ve zamânımda ümmet-i Muhammed'in perîşanlığını görmeden ilâhi, sen beni iki gün evvel helâk eyle diye Cenâb-ı Hakka niyâz ediyorum." diyordu. Şu ifâdeler, Sultan'a hâkim olan çok yüce mânevî mes'ûliyet duygusu ile felâketlerden duyduğu derin acı ve ıztırabını anlat-

maktadır. Bu ifâdeler, hassasiyeti, merhamet ve şefkati çok yüksek, vatanseverliği, millî hâmiyeti pek parlak olan Sultan'ın, icraattaki mütereddidliğine de işâret eder görünmektedir.

Pâdişah, Serdar-ı Ekrem'in bu işin üstesinden gelemiyeceğini anlamış bulunduğundan, yerine azimli ve şöhretli bir kimseyi getirmek istemiştir. Bu sebeple de İsmail zaferlerini kazanmış olan serasker Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa, sadârete tâyin edilmiştir. Rivâyete göre Paşa'nın sadâreti, bizzat Pâdişah'ın bu maksat için yattığı istihârelerle de mânen takviye edilmiştir. Onun için, altı aya yakın sadârette kalan, gayretli, cesûr ve hamiyetli bir vezîr olarak tanınan, fakat bizzat iş başında bu hasletlerini göstermeyen Cenâze yâhut Meyyit Hasan Paşa azledilmiştir (3 Aralık 1789/15 Rebîülevvel 1204). Yerine her işin uhdesinden gelecek derecede kaabiliyetli, vazîfenin îfâsı husûsunda sert, hattâ haşîn bir adam olan Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa tâyin edilmiştir. Yeni Sadrâzam, hâlet-i rûhiyesi itibariyle, yükseliş devirlerinin devlete taabbüd edercesine bağlı tiplerinden biri olarak görünmektedir. Sadâret mührünü alır almaz, Şumnu'daki ordugâha gelmiş ve devlet kalelerinin elden çıkmasında medhaldar bulunan bir kısım ricâli şiddetle cezâlandırmağa başlamıştır. Nitakim ahâli ile askerin tazyiki netîcesinde Bender'i vire ile teslîm etmiş bulunan, eski yeniçeri ağası Ahmed Paşa ile, işe önayak olanların ileri gelenlerini derhal idâm ettirmiş; buna benzer hâdiselerin vukuunu önlemek istemiştir. Bu icraatı ise kendisinin "hunrîz"likle vasıflandırılmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Paşa, sık sık yaptığı ânî teftişlerle ve sert icraatıyle cephelerin vaziyetini kuvvetlendirmiştir.

Prusya ile İttifak Akdi

Kış mevsimi dolayısiyle cephelerde harbin durması, sulh icrâsı ve ittifak akdi gibi siyasî işleri sür'atlendirmiştir. Osmanlı Devleti'ni bir kaç cephede iki büyük devlete karşı muhârebeye girmeye zorlayan sebeplerden en mühimi Kırım'ın geri alınması olduğu gibi, bunun olmasını isteyen ve Rusya'nın gelişmesinden çekinen İngiltere ve Prusya'nın yardım mevzûundaki teklîfleri olmuştu. Fakat bu iki devlet büyük bir müzâherette bulunmamışlar; ancak İsveç'i Rusya'ya karşı harbe teşvîk etmişlerdi. Bilâkis Prusya kendi düşmanları olan Avusturya ve Rusya'nın bu harb dolayısiyle daha da zayıflamasını istemiş; bu sebeple de harbin uzamasını arzû etmekte bulunmuştu. Şimdi Osmanlı Devleti'nin iki düşmanı karşısında toprak kaybına uğramasını menfaatine uygun görmemişti. Bu sebeple Prusya elçisi, Reîsülküttâb Râşid Efendi'ye başvurarak, iki devlet arasında taarruzî ve tedâfüî bir ittifak muâhedesi akdedilmesini teklîf etmişti. Reîsülküttâb İngiltere ile Prusya'nın harb için daha evvel verdiği vaadleri tutmadığını dile getirmiş ve bundan bir

fâide çıkmıyacağını beyân etmiştir. Sefîr verdiği cevapta devletinin Avusturya hudûduna asker yığdığını, Viyana hükûmetinin kuvvetlerini Osmanlı Devleti üzerine teksîfe mâni olduklarını bildirmiş; Lehistan'daki zahireyi satın almaları yüzünden de Ruslar'ın iâşe müşkilâtına mâruz bırakıldığını beyân etmiştir.

Bu sırada Avusturya hükûmetinin başı, Macar ve Belçikalı ihtilâlciler dolayısiyle dertteydi ve isyan devam ediyordu. Uzun süren muhârebe Avusturya'nın mâlî kaynaklarını kurutmuştu. Diğer taraftan, müttefik bulunduğu Rusya'nın genişlemesinden de çekiniyor; rakîbi Prusya'nın Osmanlılar'la müştereken harbe girmesi karşısında vaziyetinin çok ümitsiz olacağını görüyordu.

Rusya da aynı endîşelerle doluydu. Harb masraflarını dış istikrâzlarla karşılıyor, memleketi uzun harbler dolayısiyle zayıf düşmüş bulunuyordu. Avusturya'nın Balkanlar'daki Slav memleketlerine el atışından çekiniyor; bunun istikbâldeki tasavvurlarıyle tezat teşkîl ettiğine inanıyordu. Diğer taraftan Lehistan'la İsveç'in ve Prusya'nın kendisine karşı cephe alışından da endîşeleniyordu. Bu sebeblerle Rusya da sulha taraftar bulunuyordu.

Fransa'da vukû bulan ihtilâl ise Avrupa tahtlarının dikkatini çekmeğe başlıyor ve ayrıca endîşeyi mûcib bulunuyordu.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti de sulha muhtaç bulunuyor; mâlî ve askerî vaziyet de kendisini buna zorluyordu. Fakat Pâdişah, Bender'in sukuutu haberi üzerine, sulha, mağlûbâne meyil göstermekten imtinâ ediyor; hiç olmazsa Rusya ile yapılacak bir muhârebede gâlibiyet kazanıldıktan sonra anlaşmaya varılmasını istiyordu. İşte umûmî hatlarıyle bu şekilde müzâkereleri müteâkip bir anlaşmaya varıldı. Fakat bu anlaşma ordu kadısı Şânizâde Efendi tarafından, ancak İslâm'ın çok kudretli olduğu devirlerde bahis konusu olabilecek olan "Ey îmân edenler, benim ve sizin düşmanlarınızla dost olmayınız." meâlindeki âyete mugâyir addedildi. Fakat Şeyhülislâm Hâmîzâde Mustafa Efendi bu itirâzın yanlış olduğunu beyân etti. Şu vak'a, Osmanlı Devleti'nin meşrû ve hukûkî hareket etmek husûsundaki değişmez prensibe riâyet için gösterdiği büyük gayreti ifâde eder.

Nihâyet Rumeli Kazaskeri Âşir ve Reîsülküttâb Râşid Efendilerle Prusya sefîri Von Dietz arasında, beş maddelik bir ittifak senedi imzâlandı (31 Aralık 1790/15 Cemâziyülevvel 1204). Bu anlaşmaya göre, Avusturya ve Rusya Tuna'nın beri tarafına tecâvüz ederlerse, Prusya hükûmeti bütün kuvvetiyle onlara karşı harb ilân edecek, Devlet-i Aliyye şânlı ve muhkem bir sulh akdetmedikçe muhârebeden vazgeçmiyecekti. Bu muâhedenin hükümleri İsveç ve Lehistan'a da teşmîl edildi. Prusya'ya verilen ticârî imtiyazlarla, Osmanlı Devleti'nin en büyük emeli olan Kırım'ın geri alınmasına kadar harbe devam da kararlaştırıldı.

Fakat bu ittifak, Prusya'nın ancak seferberlik ilân etmesi ve ordularını hudutlara sevketmesi netîcesini vermiş; İsveç'in bir müddet sonra münferiden sulh yapması dolayısiyle de, istenileni temin edememiştir. Bununla berâber, bu muâhede müttefikleri sulha zorlamış ve Osmanlı Devleti'nin haysiyetli bir anlaşma yapmasını sağlamıştır.

Sadrâzam Gâzi Hasan Paşa'nın Ölümü ve Şerîf Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada Prusya ittifakına taraftar olan ve bunun Rusya ve Avusturya'yı, Osmanlı Devleti'nin kaybettiklerini alabilecek şekilde faydalı bir sulha zorlayacağına kaani bulunan Hasan Paşa, vukû bulması muhtemel muhârebeler için hazırlıklarla meşgûldü. Fakat Prusya ile yapılan ittifak senedi kendisinin eline geçmeden, tebdîl-i kıyâfetle çıktığı bir teftîş esnâsında üşüterek yatağa düştü ve "hummâ-yı muhrika" tâbir edilen ateşli bir hastalıktan vefât etti (29 Mart 1790/1204). "Seksen yaşını mütecâviz, mehîb ve şedîdü'ş-şekîme bir vezîr gâzi" bulunan Paşa, büyük cesâreti, zekâsı ve askerî kaabiliyeti ile temâyüz etmiş; maddî hiç bir şeyi olmadığı hâlde yalnız sâhip olduğu bu yüksek vasıfları sâyesinde bir fânînin erişebileceği en büyük makaamlara çıkmıştır.. Devleti kendi nefsinden de azîz bilen, eski Osmanlı devlet ricâli tipinde bir adam olan Paşa, nâmusluluğu, cömertliği ve hayrâta temâyülü ile de şöhret bulmuştur. Tersâne'deki "Kalyoncu Kışlası"nı şahsî parasıyle yaptırmış; Kasımpaşa, Büyükdere ve Rumelikavağı'nda çeşmeler binâ ettirmiştir. Kal'a-i Sultâniye (Çanakkale) ile Şumnu'da tekke, Vize'de câmi ve hamam, bâzı Akdeniz adalarında da küçük hayrât bırakmıştır. Cenâzesi Şumnu'da yaptırdığı Bektaşî Tekkesi'ne defnedilmiştir. Paşa'nın vefâtı, kendisini Halil Hamîd Paşa hâdisesindeki davranışından dolayı sevmeyen Pâdişah'ı çok üzmüştür. Nâm ve şöhreti ayrıca büyük bir kuvvet olan Sadrâzam'dan, cephe vaziyetinin düzeltilmesi mevzuunda beklediği ümitler de böylece sönmüştür. Bunun üzerine, onyedi gün sonra, cesâreti ve açık sözlülüğü ile ün salmış bir vezîr olan Rahova muhâfızı Şerîf Hasan Paşa sadârete tâyin edilmiştir. Bu tâyini, Pâdişah'ın tesbît ettiği bir kaç isim arasında, Hırka-i Şerîf dâiresinde kur'a çekerek yaptığı hakkında bir rivâyet vardır. Prusya ile ittifak anlaşması yeni Sadrâzam tarafından mühürlenmiştir.

Karadeniz'e Donanma Çıkarılması Ruslar'la Yapılan Deniz Muhârebeleri ve Osmanlı Bahriyesinin Vaziyeti

Baharla birlikte Kapdân-ı Deryâ Giritli Hüseyin Paşa, 50 kadar gemi-

den mürekkep olan donanma-yı hümâyûn ile Karadeniz'e açılmıştı. Akdeniz'de korsanlıkla meşgûl bâzı hıristiyan gemileri Rus bandırası çekerek, Osmanlı ticâret gemilerine tasallutta bulunduklarından, 18 gemilik bir filo bunların izâlesi için vazîfelendirilmiştir. Cezâyirli Seydî Ali Kapdan da bâzı Garb Ocakları gemileriyle ve İstanbul'dan gönderilen bir büyük tekne ile ikinci bir filo teşkîl etmiştir. Böylece Akdeniz'e iki filo gönderilmiş; Karadeniz'e de ayrı bir donanma çıkarılmıştır.

Bu donanma ihrâcı kolay olmamış; Pâdişah Belin'in tâbiriyle "ordunun nakdî ihtiyaçlarını temin için hatır ve hayâle gelmiyecek derecede mesâî sarfetmiştir." Devlet o sırada mâlî noktadan ciddî bir müzâyaka hâlinde olduğundan, Enderûn ve Bîrûn ricâline yazılan bir fermânla, her birinin bu iş için on mücehhez adam tedârik etmesi emredilmiştir. Bu mükellefiyet, ulemâ ve ricâlden bâzı kimselerin kîl-ü kaalini celbetmiş ve hattâ konaklarında "Pâdişah bizi kara çanaklı etdi deyü ağızlarına geleni söylemişlerdir." Bunlar "mesmû'-ı hümâyûn" olunca Pâdişah, gâyet müteessirâne bir hat neşrederek "İki kavî düşman memâlik-i İslâmiyeye hücûm eder iken, herkes varını dîn-i mübîn için beytülmâle vermek şer'ân câiz ve pâdişahlar ahzeyledikde zulüm etmemiş olur iken" bâzılarının "Dîn ü devlete muzır olucak kelâmı" söylemelerini kınamış ve "el-ıyâzubillâh bu devlete bir sekte gelirse hâl ne olur?" diyerek, kendisinde ve hânedanında en yüksek noktaya çıkmış bulunan devlet şuûrunu dile getirmiştir. Bu hattan açıkça anlaşıldığı üzere "dîn ü devlet" tâbirleri birlikte ve müterâdif olarak kullanılmakta, bu iki mefhûm Pâdişah'ın müfekkiresinde gayet âhenkli olarak kaynaşmakta, devlete hizmetin dîne hizmet olduğunu, dîne hizmetin ise devlete hizmetle tev'em (ikiz, eşdeğer, aynı mâhiyette) bulunduğu ifâde edilmektedir. Bu, Osmanlı pâdişahları kadar, Osmanlı ricâli ve Osmanlı câmiası için de umûmî ve değişmez bir kanaat olarak görülmektedir. Akdeniz ve Karadeniz'e gönderilen donanma, işte böyle zorluklarla çıkarılabilmiştir.

Karadeniz'e çıkan Kapdân-ı Deryâ, Tuna ağzında ve Kırım sâhilinde Rus donanmasını araştırmış ve nihâyet Kerç taraflarında bulunduğunu istihbâr etmiştir. Moskof donanmasının üzerine varan Kapdân-ı Deryâ Nahilburnu yakınlarında bir deniz muhârebesine girişmiştir. Şiddetli bir rüzgâr esmesine rağmen, yedi saat süren bu deniz muhârebesinde dört parça düşman fırkateyni batırılmıştır. Rus donanması gece karanlığından istifâde ederek mağlûben Kefe limanına savuşmuştur. Donanma-yı hümâyûn düşmanı tâkip etmemiş ve hasarların tâmiri için, Sünne boğazına gelmiştir.

Eksikleri ikmâlden sonra yeniden denize açılan Kapdân-ı Deryâ, Kılburun yakınlarında, 37 parçadan ibâret olan Rus donanmasına tekrar rastlamış; rüzgârın, gemilerimiz için muhâlif esmesine rağmen, muhârebeye girmekten çekinmemiştir. Bu muhârebede de düşmanın bir büyük sefînesi batırılmış;

buna mukaabil paşa gemisi de top isâbeti almıştır. Karanlığın basması ve rüzgârın fırtına şeklinde esmesi üzerine, Rus donanması Özü sâhiline çekilmiştir. Bu arada donanma-yı hümâyûn, rüzgâr sebebiyle hırpalanmış ve kalyonlardan biri de Rus donanmasına yakın düşmüş ve bu şekilde sabahlamıştır. Güneşin doğmasıyle vaziyetin farkına varan Ruslar, tek olan Osmanlı gemisine hücûm etmişlerdir. Tek başına düşman donanmasıyle dört saat muhârebe eden Osmanlı gemisine, rüzgârın şiddetli ve aksi taraftan esmesi sebebiyle yardım da edilememiştir. Nihâyet gemi son derece zedelenmiş ve mücâhidlerinden ekserisi şehîd olmuş bulunduğu halde teslîme yanaşmamış; cebhâneliğine ateş vererek kendisine rampa etmiş bir düşman gemisiyle içindekileri de yakmıştır. Böylece "mücâhidîn-i İslâm ol vechile ibkaa-yı nâm etmişler" ve bahriye târihimizin dâsitânî bir kahramanlığını kanlarıyle yazmışlardır (1790/1204).

Bundan sonra donanma-yı hümâyûn tâmir için Dersaâdet'e dönmüştür. Şu izâhattan da açıkça anlaşıldığı üzere, Osmanlı bahriyesi, Karadeniz'deki Rus donanmasından çok daha fâik vaziyettedir. Rus donanması ancak küçük bir sahayı kaplayan kendi sâhil şeridinden uzaklaşamamaktadır. Buna mukaabil Osmanlı donanması Rus gemilerini arayıp bulmakta, dâima üstün vaziyette muhârebe etmektedir.

Avusturya'ya Karşı Yerköyü Zaferi

Prusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifak kısa müddet içinde müttefiklerce haber alınmış ve endîşeyi mûcip olmuştu. II. Joseph'in yerine Viyana tahtına geçen Leopold ise, devleti için sulhü zarûrî bir keyfiyet olarak görüyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni Prusya'dan ayırıp sulha zorlamak için, kısmî bir askerî harekâta girişti. Bükreş'te bulunan Prens Koburg'a Yerköyü'nü tazyîk etmesini bildirdi. Koburg 26 bin asker, yetmişe yakın top ile kaleyi muhâsaraya başladı. Bu sırada Yerköyü'nün karşısında bulunan Ruscuk'tan dahi kale muhâsırlarına yardım yapıldı. Tuna üzerindeki adaya Ruscuk'tan kuvvet ve top geçirilerek, Avusturya ordusu, iki taraflı ateşe alınmağa çalışıldı. Bir hafta devâm eden ateşten sonra Avusturya ordusu, yıkık binâları siper yaparak, kaleye doğru hücûma geçti. Bu esnâda atına yulaf tedâriki için dolaşan bir Türk neferine bir grup Avusturyalı hücûm edince, düşmanın yapmak istediği hareket anlaşıldı. Kaledeki gâziler yardıma adam gönderdiler. Bunlara mukaabele edildi ve düşman da yardım aldı. İş büyüyünce kale muhâfızları kapıları açarak, şiddetle hücûma geçtiler ve düşman siperlerinin arkasına sarkarak, yaptıkları muhârebede Avusturya kuvvetlerini hezîmete uğrattılar. Düşman bütün ağırlıklarını terkederek firar etti. Mey-

danda beşbin ölü bırakan düşman bin esîr verdi ve elli küsur topuyla, bütün çadır ve mühimmâtı Osmanlılar'a geçti (8 Hazîran 1790/25 Ramazan 1204).

Bu muzafferiyetin kazanılmasında muvaffakıyetleri görülmüş olan muhâfız Abdullah Paşa ile Tatar Hanı ve sâir "ümerâ ve zâbitân avâtıf ve atâyâ-yı şâhâne ile mesrûr buyurulmuşlardır."

Bu arada Avusturya'nın batı hudutlarında İşkodralı Mahmud ve Tepedelenli Ali Paşalar tarafından bir akın tertîb edilmiş ve bâzı Nemçe kasabaları da vurulmuştur. Bu zaferden sonra Serdar-ı Ekrem Tuna'yı geçmek ve Avusturya'ya karşı harekete girişmek için Ruscuk'a gelmiş ve hazırlıklara başlamıştır.

Reichenbach Anlaşması
Avusturya-Osmanlı Mütârekesi
Bâb-ı Âli'nin Kırım'ı Boşaltması İçin Rusya'ya Karşı Büyük Bir İttifak Manzûmesi Meydana Getirmek Üzere Gösterdiği Siyâsî Faaliyet ve Kili ile İsmâil'in Düşmesi

Osmanlılar'ın kazandığı bu muhârebe, Avusturya İmparatoru Leopold'ü yeni endîşelere sevketmişti. Çünkü aynı anda Prusya kuvvetleri de hudutlarına yığılmış ve harekâta hazır hâle gelmişti. Osmanlı-Prusya ittifakı, askerî sahada Avusturya'yı tazyîk eder bir hal almış ve bu devlet için çok tehlikeli bir şekle girmişti. Bunun üzerine II. Leopold, hemen Prusya Kralı'na mürâcaat ederek sulh müzâkerelerine hazır olduğunu bildirdi. Prusya Kralı II. Friedrich Giyyom, diğer müttefikleri olan İngiltere ve Felemenk murahhaslarıyle Avusturya delegelerinin katıldığı bir sulh toplantısını Reichenbach (Rayhanbah) şehrinde başlattı. Kısa bir müzâkereden sonra, Avusturya'nın muharebede işgâl ettiği Osmanlı topraklarını tamâmen bu devlete terketmesi, mutlak bîtaraf kalarak Rusya'ya yardımda dahi bulunmaması, yalnız kat'î musâlaha yapılıncaya kadar Hotin'in emâneten kendisinde kalması şartları ile muâhede imzâlandı (27 Temmuz 1790/15 Zilka'de 1204).

Bundan bir müddet sonra da dokuz aylık bir mütâreke akdedildi. Osmanlı Devleti böylece, muhârebede Avusturya'ya kaptırdığı topraklarını tamâmen geri alıyor ve Prusya ile yaptığı ittifakın ilk semeresini devşirmiş bulunuyordu.

Dîvân-ı Hümâyûn ve Pâdişah, Avusturya'nın böylece ortadan çıkması üzerine, aynı hareketi Rusya'ya karşı yapmak istiyorlar ve Osmanlı-Prusya-Leh-İsveç ittifakıyle bu devleti eski hudutlarına ric'ate mecbûr bırakmak emelini besliyorlardı. Sultan Selîm, Serdar-ı Ekrem'e yazdığı hat'larda harb

hazırlıklarını hızlandırmasını ısrarla talep ediyor; vücûd bulmuş olan ittifaktan bahsederek, "Kırım alınmadan harbden el çekmiyeceğini" bildiriyordu.

Bu sırada Tuna'yı geçip Yerköyü'ne gelmiş bulunan ordu-yı hümâyûnun yeniden bu nehri geçip uzun bir mesâfe kat'ederek Rus kuvvetleri karşısına çıkması masraflı olacağından, Eflâk üzerinden yürümesi düşünülüyordu. Bunun Avusturya ile imzalanan muâhede ve mütâreke hükümlerini ihlâl edeceği düşünüldüğünden, bundan vazgeçiliyordu. Bu sırada bâzı meselelerin halli için İstanbul'a gelmiş olan Prusya murahhasına, Osmanlı Reîsülküttâbı pek açık olarak Devlet-i Aliyye'nin maksadını bildiriyor ve onu şu sözlerle ittifak vecîbelerini yerine getirmeğe dâvet ediyordu: "Devlet-i Aliyye'nin bu seferi açmakdan maksadı ma'lûm olduğu üzre, Kırım'ın istihlâsıdır. Bu sene ihzârât-ı azîme ile Rusyalu cânibine hücûm edilip, bu işe son verilecek iken, İstanbul'daki sefîriniz, Prusya'nın Avusturya üzerine yürüyeceğini bildirdiğinden, sâdece sizin işinizi kolaylaştırmak için ordu-yı hümâyûn da Nemçe üzerine hareket etdi. Buna rağmen Prusya kralı Avusturya'ya ilân-ı harb dahi etmeyip, sâdece askerî nümâyişle iktifâ edip, onu mütâreke ve musâlahaya râzı etdi. Netîcede Osmanlı ordusu, Devlet-i Aliyye'nin değil, Prusya Krallığı'nın menâfiine âlet oldu. Avusturya ile sulh imzâlanınca Rusya üzerine gidilmesi kararlaştırılmışsa da Kırım'ın istihlâsı işi mevsim geçdiğinden ertesi seneye bırakılmışdır. Devlet bunun için büyük hazırlıklar yapmaktadır ve bu da Prusya ittifakına itimâdına binâendir. Şu hale göre, Prusya Kralı Rusya'ya harb ilân ile ittifak şartlarını îfâ edecek midir? Yoksa Avusturya'ya yapdığı gibi, askerî bir nümâyişle mi iktifâ edecekdir? Evvelâ bu noktanın ilâmı lâzımdır ki, Devlet-i Aliyye de ihzârâtını ona göre yapsın."

Prusya murahhası bu husûsta kat'î bir cevap verememiş, devletinin "ittifak şerâitini îfâya elinden geldiği kadar çalışacağı" temînâtını vermiştir.

Osmanlı Reîsülküttâbının şu sözleri, devletin askerî harekât ve siyâsî işlerde tâkip ettiği gâyeye ışık tutmakta ve bunu aydınlatmaktadır. Devlet dâhilî noktadan ve mâlî zâviyeden eski kudretinde bulunmamakla berâber, Avrupa'da temin ettiği bir müttefikin askerî nümâyişinin inzimâmıyle politik bir kazanç elde etmiştir. Bu ittifakı fiilî sahaya da dökünce, Rusya'yı mağlûb edeceğine kaanidir. Nitekim bu da eski Avrupa statükosunu ihyâ peşinde görünen İngiltere ile, Rusya'yı hudutlarına çekmekte hayâtî bir zarûret gören Prusya, İsveç ve Lehistan ittifaklarıyle hal yoluna girer görünmüştür. Fakat Osmanlı Devleti, o zamana kadarki târihinde ilk defa gördüğü bu yarım ittifakı, fiilî sahaya dökememiştir. Batıdaki bir iki kuvvetli devletin Osmanlı ile müttefikan Rusya'ya karşı fiilen mukaabelesi; o da kısmî olarak, ancak 1853'te vukû bulabilecektir. Osmanlı Devleti şimdiye kadar, fırsat buldukça

işâret ettiğimiz gibi, Avrupa'ya adımını attığı andan itibâren, dâima bir devletler grubuna karşı muhârebe etmiş ve bunda da Onsekizinci Asrın başına kadar, mutlak mânâda gâlip gelmiştir. Bundan sonra ise, Onsekizinci Asrın ikinci yarısına kadar, karşısına çıkan iki devlete karşı da üstünlüğünü muhâfaza etmiştir. Târih bu çeşit bir kudreti bu gün dahi kaydetmemektedir. Onsekizci Asrın ikinci yarısından sonra da yine iki devlete karşı harbetmiş ve varlığını korumuştur. Prusya ile yaptığı ittifak, onu siyâsî sahada kazançlı kılmış ve fiilen verdiklerini geri alabilmesine vesîle olmuştur. Osmanlı Devleti bu ittifakı fiilen vücûda getirmek istemekte ve Rusya'yı eski hudutlarına geri çekilmeğe icbâr için, ondan mutazarrır olan devletlerle anlaşmaya girişmektedir. Bunun için İngiltere ve Felemenk'in de müzâheretiyle, Osmanlı Devleti'nin başını çektiği, Prusya, İsveç ve Lehistandan ibâret taarrûzî ve tedâfüî br ittifak zinciri vücûda getirmek yoluna başvurmaktadır. Bu husus, Osmanlı hâriciyesinin, NATO'yu vücûda getiren günümüzdeki batı diplomasisine bir buçuk asır öncelik ettiğini göstermekte, saltanat-ı seniye reîsülküttâblarıyla (hâriciye vekilleri) Dîvân-ı Hümâyûnun uzak görüşlülüğüne işâret etmektedir. Devlet-i Aliyye maâlesef bu büyük ittifakı vücûda getirememiş; buna da sebep, başta Prusya olmak üzere, diğer müttefikleri olmuştur. Reîsülküttâbın Prusya murahhasından, Kralının ittifak şartlarını yerine getirmesini isteyişi, bu büyük Osmanlı tasavvuruyla alâkalıdır.

Fakat bundan bir müddet sonra İsveç, Osmanlılar'la yaptığı ittifak anlaşmasına aykırı olarak, münferiden sulh akdetmiş; bu hâdise Fransa sefîri tarafından Osmanlı hâriciyesine haber verilince, Pâdişah önce bu vefâsızlığa inanmamış ve tahkîkini emretmiştir. İsveç sefîri bu mevzûda şiddetle muâheze edilmişse de, tâkatlerinin kifâyet etmediğini, kendilerine en uygun barışı elde ettiklerini, Devlet-i Aliyye'nin de Rus cephesine ehemmiyet vermediğini, o sebeple buna mecbûr kaldıklarını bildirmiştir. İsveç'in münferid sulh yapması Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olmuş; kısa müddet zarfında Avusturya işi hitâme erdirilip, Rusya'ya yüklenilmediği için de müşkilâtla karşılaşılmıştır.

İsveç'le sulh yapan ve Avusturya ile Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile fiilen müşterek harekete geçmekten ictinâb ettiğini sezen Rusya, fırsatı kaçırmamış; mevsimin geçmiş olmasına rağmen ordularına ileri taarruz emrini vermiştir. Bunun üzerine iki Rus tümeni Kili (Kilya) kalesine bir gece baskın yapmışlardır. Kış münâsebetiyle ve sefer mevsiminin geçmiş olması yüzünden kaledeki müdâfî sayısı pek azdı. Bunlar büyük Rus kuvvetleri karşısında dağınık bir müdâfaaya imkân görmediklerinden hemen siperleri boşaltıp kaleye çekilmişlerdi. Karanlıkta bunun farkına varamayan iki Rus fırkası birbiriyle muhârebeye tutuşup hayli telefât verdi. Bu arada iki düşman kuv-

vetinin çarpıştığını gören kale muhâfızları bunları muhtelif mevkilerden top ateşine tuttular. Ruslar ancak ortalık aydınlanınca birbirleriyle harb ettiklerini anladılar. Şu hâdise Rus ordusunun sevk ve idâre zaafı hakkında bir misâl teşkîl edebilir. Bununla berâber, Osmanlı kuvvetleri, sefer mevsiminin geçmesi dolayısiyle kışlaklara dağılmış bulunuyordu. Bu sebeple müdâfîleri çok az olan kaleye sür'atli yardım yapılamadı. Gönderilebilen asker yetişmeden kale vire ile teslîm oldu (30 Ekim 1790/21 Safer 1205).

Bunun netîcesi olarak Kasım'ın 16'sında Tulçe, 25'inde de İsakçı kaleleri düştü. Aynı anda Rus başkumandanı Potemkin, Tuna deltasının kuzey kolu üzerindeki İsmail kalesini muhâsara etmiş bulunuyor; düşmanın şiddetli taarruzları, kale müdâfîlerinin azîm kahramanlıkları karşısında netîcesiz kalıyordu. Bu sırada Serdâr-ı Ekrem Hasan Paşa Ruslar'ın taarruzu haberinden şaşırmış; bunu tahmîn etmediğinden kısa müddet içinde tedârik görememiş, bizzat maiyetiyle Kili'ye yardıma gitmek istemişse de buranın düştüğü haberini almış; toplayabildiği kuvvetle Hacıoğlu Pazarı'na gitmişti. Fakat kışın bastırması üzerine, 120 haneli kasabada barınılamıyacağı tahakkuk ettiğinden, yeniden Şumnu'ya dönmüştü.

Ruslar'ın Osmanlı Devleti'ni sulha zorlamak için yaptıkları taarruz üzerine Sultan Selîm, Prusya'nın harekete geçmediğini görmüş, aradaki ittifak muâhedesini çalıştırmak için Ahmed Azmî Efendi'yi bir mektupla II. Friedrich Giyyom'a göndermiştir. Bu mektupta "Devleteyn beyninde olan ittifakın tecâvüzî mâhiyette bulunmasına rağmen, Rusya'ya harb ilân etmedikleri için, Moskof'un var gücüyle Osmanlı memâlikine saldırdığını" bildiriyor; Lehistan'ın Turla nehri kıyısındaki 25 bin askerinin Prusya'nın fiilî hareketini beklediğini anlatıyor; "Harbe başlanmış olsa idi, Ruslar'ın üç taraftan ihâta edilerek mağlûb edilmesi ve intikam alınması mümkin olurdu." hükmünü veriyordu. Prusya Kralı'nı bu mektubuyla harbe teşvîk eden Hükümdar, bunu temin edememiştir. Bunun sebeplerinden biri, daha evvel Rusya ile Lehistan'ın taksîmine girişmiş olan ve Leh tebeasına sâhip bulunan Prusya'nın Lehistan'la müşterek hareketten çekinmesi, diğeri Rusya'nın yeni bir Leh taksîmi projesi ile kendisini tatmîne yeltenmesi; bir diğeri de Fransa ihtilâli ile başlayan ictimâî ve siyâsî karışıklığın gittikçe büyüyüp, kendi halkında da kıpırdanmalar tevlid etmesi yüzünden hazırlıklı bulunmayı doğru görmesidir. Rivâyet edilen bütün bu sebeplerden en kuvvetlisi, Kral'ın hiç tehlikeye girmeden menfaat temin etmek istemesi ve Lehistan taksîmi husûsunda Katerina'nın ortaya attığı yeni taksîm teklîfi olsa gerektir.

Bununla beraber Prusya'nın harbe kalkışma ihtimâli dahi Rusya'yı endîşelendirmekte ve Tuna kuzeyindeki harekâtını bir taraftan da Osmanlı Devleti'ni sulha zorlamak için devam ettirmekteydi. Başkumandan Potemkin

bizzat bu maksat için İsmail kalesini muhâsara etmiş, askerine yaptırdığı hücûmlar Osmanlı müdâfaasının sertliği karşısında dâima kırılmıştı. Kış gelmesine rağmen düşman ordusu muhâsarayı çözmemiş ve buranın alınması için yeni birlikler hücûma sevkedilmiştir. İki aydır yapılmış olan hücûmları püskürten kale muhâfızları, müstahkem mevkiin en zayıf noktası olan Bender Kapısı'ndan yapılan şiddetli Rus hücûmuna da mukavemet ettiler. General Suvarof, kaleye dâima tâze kuvvetler sevkediyor, bunlar müdâfîler tarafından izâle ediliyordu. Irkî husûsiyetleri dolayısiyle batiyü'l-hareket olan ve taarruzî kaabiliyeti az bulunan Rus askeri, dâima olduğu gibi, arkalarında geri dönmelerine mâni birlikler konarak, ileri sevkediliyordu. Geri dönenler, acınmadan öldürüldüğü için, Rus askeri mecbûren ileri gidiyor ve burada da Türkler tarafından helâke seriliyordu. Boğaz boğaza cereyân eden hunrîz muhârebelerde Ruslar fecî zâyiat veriyorlardı. Nihâyet hıristiyan ahâlinin içindeki bir kısım ajanları mârifetiyle kale içine sızmağa başladılar. Buna rağmen Türk müdâfaası tabya-be-tabya, sokak-be-sokak devam etti. Müdâfîler tamâmen şehîd oluncaya kadar döğüştüler. Ruslar kaleyi zaptedince müslüman ve müdâfaasız olan halktan 30 binini üç gün süren bir katliâma tâbi tuttular. Bununla birlikte Ruslar'ın da zâyiatları korkunç olmuş; 15 bini geçmişti. Katerina bu rakamı işitince mevkiin değerinden ziyâde fedâkârlık edildiğini ifâde ederek, pişmân olmuştur (22 Aralık 1790/15 Rebîülâhir 1205).

Serdar Ruscuklu Hasan Paşa'nın Îdâmı ve Koca Yusuf Paşa'nın İkinci Sadâreti

İsmâil'in bu gönülleri yakan sukuutu Pâdişah'ı çok sarsmış ve derin bir üzüntüye sevketmiştir. Mevsimin geçmiş bulunmasına rağmen, vukû bulan Rus taarruzunda ihtiyatsızlığı ve idâresizliği ile üç-dört kalenin gidişine sebep olmuş bulunan Sadrâzam'ın azli kararlaştırılmıştır. Fakat mâruzâtlarında kullandığı "dikçe lisanı" ve acı ifâdeleri, İstanbul'da itaatsızlık mukaddimâtı olarak görülmüştür. "Devlete hıdemât-ı makbûlesi" geçmiş bulunan Eflâk Voyvodası Mavroyani Bey hakkında gadri, düşüşünü başlatmış; İsmail gibi bir kaleyi kurtaramaması ve dolayısiyle sivil nüfûsun katliâma uğramasına sebep olan ihmâli de hakkındaki teveccüh-i şâhâneyi sarsmıştır. Mâruzâtında kullandığı "serbestçe" ifâdeleri ise şüpheyi dâvet etmiştir. İsyan hazırlığında bulunduğu hakkındaki yalan yanlış rivâyetler de buna eklenince, îdâmına hüküm çıkmış ve Şumnu'da, uyku esnâsında, kurşunlanarak öldürülmüştür (14/15 Şubat 1791/ 10-11 Cemâziyülâhir 1205 gecesi).

Zeki ve cesur bir kumandan olmakla berâber, sadâretinde ciddî bir

idâresizlik ve muvaffakıyetsizlik göstermiştir. Teşrîfâttaki inceliklere vukûfu bulunmaması ise hakkındaki şüpheleri kuvvetlendirmiş ve felâketini hazırlamıştır. İşrete müptelâ ve paraya düşkün bulunduğu; bununla berâber "vecîh ve şecî', şi'r ü inşâya muktedir; lâkin hevâ-yı hevese tâbi, serhadde neşv-ü nemâ bulmağla mizâc-ı devleti gayr-ı ârif olduğu ecilden bu vechile dâr-ı fenâya rıhlet eylediği" rivâyet edilmiştir.

Kendisinden boşalan sadâret makaamına, eski sadrâzamlardan Koca Yusuf Paşa tâyin edilmiş ve on iki gün sonra Şumnu'ya gelip, vazîfesine başlamıştır. Paşa'ya sadâretini bildiren hatt-ı hümâyûnda Sultan, daha evvelki azil sebeplerini ve hatalarını zikretmiş; bunları tekrarlamamasını, aksi halde siyâset edileceğini anlatmış; hazırlıklarını bitirip Rusya üzerine hemen taarruza geçmesini emretmiştir.

Maçin'in Düşmesi,
Yapılan Muhârebeler ve Ruslar'ın Kalas'a Ric'ati

Aldığı emir üzerine askerî hazırlıkları hızlandıran Sadrâzam, Prusya'yı harb ilânına teşvîk için Berlin'e gönderilmiş olan Ahmed Azmî Efendi'den, Kral'ın buna niyetli olmadığı haberini almıştı. Kral, Devlet-i Aliyye'nin bu sene Ruslar üzerine 150 bin asker sevketme lüzûmunu bildirir bir nasîhat îtâsıyle iktifâ etmiş; Osmanlılar'la ittifakın mükellefiyetlerine değil, ancak menfaatlerine tâlib olduğunu göstermiştir.

Bunun üzerine Şumnu kışlağında Sadrâzam'ın riyâsetinde bir meşveret meclisi toplanmış; akçe tedâriki husûsunun taraf-ı seniyeye (Pâdişah'a) bildirilmesi kararlaştırılmış; askerî harekât husûsunda lüzumlu tedbîrler konuşulmuştur. Sadrâzam bunun akabinde Tuna kıyısındaki müstahkem mevkilerde, askerî harekât için nehir gemileri yaptırmış; İsmail kalesinin yeniden alınması için 6 bin kişilik bir kuvveti önden sevketmiştir.

Bu esnâda Rus kuvvetleri Dobruca'nın kuzey batısındaki Tuna büklümünde bulunan Maçin kalesini muhâsara etmişler, bura muhâfızı Aslan Paşa ise emrindeki çok az kuvvetle şiddetli bir mukavemete girişmiştir. Düşmanın sayı çokluğu karşısında müdâfaa netîcesiz kalmış; emrindeki kuvvetin çoğu şehîd olmuş; kendisi esîr düşmüş; bir miktar asker de zorla kurtulabilmiştir (Nisan 1791/1205).

Maçin'i alan Ruslar buranın tam batısında, Tuna büklümü üzerinde bulunan İbrail'i muhâsara etmişler; yaptıkları hücûmlarda mukavemetle karşılaşmışlar ve büyük telefât vermişlerdir. Bu esnâda Silistire'ye gelmiş olan Serdar, bir serasker mârifetiyle Maçin'e asker göndermiş ve İbrail'e de nehir gemileriyle yardım yollamıştır. Kendisi de ordu-yı hümâyûnla Babadağı'ndan ileriye doğru hareket etmiştir.

Osmanlı ordusunun şu hareketi üzerine Ruslar Maçin ve İbrail'de kalmayı tehlikeli görerek, Kalas'a doğru çekilmişlerdir. Bunu haber alan Serdar da ordugâha dönmüştür. Burada her taraftan gelen askerleri alarak mevcûdu kabaran ordu, kuzeye doğru hareket etmiştir. Bu sırada Tolcı'ya asker sevkeden Ruslar, Babadağı'na doğru büyük bir akın yapmışlar ve burada tâhrîbat yaparak çekilmişler, sonra da Maçin'i kuşatmaya teşebbüs etmişlerdir. Buraya önden sevkedilen ve düşmanın geçişine mânî olan Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa, Ruslar'ın bir kısmını püskürtmüştür. Gece yardım alan düşman, sabahleyin küçük bir kuvvetle şaşırtma hareketi yapmış; bunu daha önce yaptırdığı keşfe göre esas kuvvet zanneden Mustafa Paşa, askerini taarruza geçirmiştir. Aynı anda gizli Rus kuvveti baskın tarzında siperlere doğru hücûma geçmiştir. Siperlerdeki yeniçeriler şiddetli bir mukavemete girişmiş; bu esnâda da sekiz saatlik bir mevkiden yardım için ılgarla gelen Tepedelenli Ali Paşa ile diğer bir kısım timarlı sipahiler, çok yorgun oldukları halde muhârebe sahasına girmişler ve düşmanın kesîf tüfenk ateşi karşısında gerilemişlerdir. Bu asker, tâlimli bulunmadığı için, gerileyip, ordu ağırlıklarını yağmalıyarak dağılmış; çözülme yaya askere de sirâyet etmiş ve onların da siperleri terkedip çekilmelerine sebep olmuştur. Buna rağmen Ruslar da altı saat süren bu kanlı muhârebede telefâta mâruz kalmışlar ve çekilmişler; böylece "gâlib mağlûb belli olmamışdır."

Diğer taraftan başıbozuk neferâtın mevcûdiyeti dolayısiyle çözülen ve firar eden asker, gâyet yakında bulunan Sadrâzam ordusu üzerine gelmiş ve burada da gâyet lüzumsuz bir paniğin vücûda gelmesine sebep olmuştur. Kitle psikolojisinin zarûrî netîcesi olan bu sirâyete Sadrâzam'ın bütün uğraşmalarına rağmen mâni olunamamıştır. Fakat Ruslar da asıl Osmanlı kuvvetlerinin hareketinden dehşete düştükleri ve Tuna'nın beri yakasında ilerlemede tehlike gördükleri için Kalas'a ric'at etmişlerdir (4 Temmuz 1791).

Avusturya ile Yapılan Ziştovi Musalâhası

Bu esnâda Avusturya ile yapılan sulh müzâkereleri uzadıkça uzuyor; bu da imzâladığı mütârekeye rağmen, Rus politikasına temâyül gösteren Doğu Reich'ı hakkında endîşeler uyandırıyordu. Nihâyet Ruscuk'un güney batısında, Tuna nehri üzerinde bulunan Ziştow'da uzun ve fâsılalarla devam eden toplantı ve konuşmalar netîcelendi ve 14 maddelik bir musâlaha imzâlandı (4 Ağustos 1791/4 Zilhicce 1205). Rayhanbah (Reichenbach) Muâhedesindeki esasların bir nevi tekrarından ibâret olan bu muâhedeye göre, Avusturya harbde işgâl ettiği bütün toprakları Osmanlı Devleti'ne iâde ederek, eski hudutlarına çekiliyor; kale ve palankalar alındığı şekilde bütün harb mal-

zemesi ile birlikte geri veriliyor; Hotin kalesi Ruslar'la sulh akdedilinceye kadar emâneten Nemçe'de kalıyor; taraflar arasında ticârî ve siyâsî münâsebetlerin inkişâfı kararlaştırılıyordu. Ayrıca akdedilen yedi maddelik bir hudud mukavelesi ile "İrşova-i Atîk" denilen kasaba üzerinde Avusturya hâkimiyeti tanınıyordu.

Bunun netîcesi bir iki ay içerisinde alınarak; Osmanlı Devleti Avusturya'ya karşı harblerde uğradığı toprak kaybını, siyâsî sahada izâle etmiş oldu. Ziştow (Ziştovi) sulhünün akdinden bir müddet sonra Viyana'ya, Sultan'ın itimâd ettiği Ebûbekir Râtib Efendi "sefîr-i kebîr" olarak gönderildi. Sonraları Osmanlı hâriciye vekâleti demek olan "Reîsülküttâblık" makaamına getirilen ve hayatı felâketle netîcelenen Râtib Efendi, Avusturya hakkında verdiği raporuyla meşhûr, kıymetli bir devlet adamıdır.

Ruslar ile Kafkasya'da Yapılan Muhârebeler ve Şeyh Mansûr'un Mukaavemeti

Avusturya'nın aradan çekilmesine rağmen, Rusya ile harb çeşitli cebhelerde devam ediyordu; yalnız Tuna boylarında değil, Kafkaslar'da da sürüp gidiyordu. Ruslar Kaynarca Anlaşması ile Kabartay memleketleri üzerinde yüksek siyâsî haklara sâhip olmuşlar idi. Bununla iktifâ etmeyip, memlekette askerî mevkiler kurmağa kalkışınca, müslüman kabîleler mukaabele etmeğe başlamışlardı. Bu sırada Çeçenler arasında Şeyh Mansûr isimli kahraman bir zât çıkmış; müslüman dağlı kabîleleri etrafında toplıyarak, Rus kuvvetlerini zaman zaman mağlûbiyetlere uğratmıştır. Tamâmen islâmî gazâ telâkkîsiyle meşbû bulunan ve Nakşîliğe istinâd eden bir muhârib tarîkat şeklinde organize edilen bu hareket, Rus ilerlemesine büyük zarar vermiştir. Ruslar tamâmen islâmî olan bu harekete karşı "Halîfe-i müslimîn ile sulh hâlinde bulunurken harbe devam etmelerinin şerîate muvâfık olmadığı" propagandasını yapmışlardır. Bu propaganda bâzı kabîleler üzerinde tesirini göstermiş ve mukaavemeti tavsatmıştır. Bununla berâber İslâm riyâsetini temsîl eden Osmanlı Devleti, bu mücâdeleyi, yaptığı yardımlarla altan alta desteklemiştir. Osmanlılar Ruslar'la yeniden muhârebeye başlayınca, bu Kafkas kabîleleri, Halîfe-i Müslimîn olarak tanıdıkları Pâdişah'tan yeniden yardım talep etmişler; memleketlerine gönderilecek bir Osmanlı kuvvetiyle birlikte, sonuna kadar Moskof'la harbedeceklerini bildirmişlerdir. Şu mürâcaat, Kafkas müslümanları indinde Osmanlı hükümdarlarının mânevî ve dînî nufûzunun ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Mânevî temsîl vazîfesine büyük ehemmiyet veren Sultan Selîm, ecdâd-ı izâmı gibi bu talebe müsbet cevap vermiş ve bir vezîr kumandasında 10 bin askeri

Anapa'ya sevkettirmiş; donanma-yı hümâyûnu da bu işle vazîfelendirmişti. Fakat bu vezîr, Kafkas ahâlisinin candan yardımlarına rağmen, işin uhdesinden gelecek kaabiliyete sâhip olmadığından dolayı, muvaffak olamamış ve Anapa kalesi Ruslar tarafından ele geçirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin el altından yaptığı maddî ve mânevî yardımlarla daha 70 sene sürecek olan, Kafkas milletlerinin bu islâmî mücâdeleleri, Şeyh Şâmil gibi bir kahraman yetiştirecek; Rusya'ya ordular ve hazînelere mâl olacaktır.

Donanmanın Karadeniz Harekâtı

Bu esnâda Kafkasya'da icrâ edilen kara harekâtına yardımla vazîfeli bulunan donanma-yı hümâyûn, Karadeniz'e açılmış; Kerç boğazının biraz güney doğusundaki Anapa önüne geldiği zaman, buranın düşmüş olduğunu görmüştü. Bunun üzerine Kapdân-ı Deryâ Hüseyin Paşa, Kırım sâhilleri yakınından geçerken, Avlita (Sivastopol) limanından çıkan 42 parçadan ibâret Rus donanmasıyle karşılaşmış ve harb nizâmı almıştır. Rus donanması, rüzgâr kendi harekâtına müsâit esmesine rağmen, muhârebeden çekinmiş ve Avlita limanına dönmüştür. Kapdân-ı Deryâ düşmanı tâkip ederek limanın ağzına gelmiş ve Ruslar'ı harbe dâvet etmiştir. Ruslar bu dâvete icâbet etmemişler ve limandan çıkmamışlardır. Osmanlı donanması ise suyunun azaldığını görmüş ve hemen Kiligrad önüne demirlemiştir. Ruslar ise bir kaç büyük gemi yardımı daha alarak limandan çıkmışlardır. Kapdân-ı Deryâ bunu haber alınca, hemen denize açılmış ve Rus gemilerini karşılamıştır. Fakat bu sırada esen şiddetli bir rüzgâr Rus donanmasına ne kadar müsâitse, Osmanlı gemileri için de o kadar gayr-ı müsâit bulunuyordu. Buna rağmen donanma-yı hümâyûn, şiddetli rüzgârı sağına alarak manevra kaabiliyetini kazanmak istiyordu. O anda kapûdâne-i hümâyûn gemisi, Cezâyirli Seydî Ali Kapdân idâresinde, büyük bir kavis çizerek, rüzgârı arkasına aldı ve düşmana karşı korsan cengi denilen harb usûlünü tatbîk etti. Serî manevralarla Rus donanması içine dalan Seydî Ali Kapdân, şiddetli ateşlerle düşman gemilerinde rahneler açarak ilerledi. Fakat etrafı sarılan gemi dehşetli bir top ateşine alındı. Bunu gören donanma kapdânları hücûm ederek, yaralanmış bulunan kapudâne ile gemisini kurtardılar. Bu hareketler iki tarafta da harb nizâmını bozmuştu. Rüzgârı kendisine en büyük yardımcı gören Rus donanması, Osmanlı gemileriyle kapışmış; büyük bir kahramanlıkla dövüşen deryâlı gâzilerimiz, düşmanın vaz geçmesine kadar, cengden el çekmemişlerdir. Bundan sonra iki donanma ayrılmış; yıldız-poyraz da bora şekline dönerek, gemilere zarar vermeğe başlamıştır. Muhârebeye devam arzûsunda olan

Kapdân-ı Deryâ ise, bu vaziyet karşısında boğaza doğru inerek gemileri tâmirden geçirmek zaruretinde kalmıştır (Ağustos 1791/1205).

Pâdişah, İstanbul'a dönen Kapdân-ı Deryâ'ya bu seferden ciddî bir netîce alınmadığını bildirerek "Cümle kapdânlara kırgın olduğunun" teblîğini istemiştir. Çok nâzik ve ruh-âşinâ bir azarlama mâhiyetinde olan şu ifâde, Osmanlı hükümdarlarının devlete hizmette tatbîk ettikleri an'aneye uygun usûllerine işâret etmektedir. Hükümdar tıpkı bir baba gibi, çok sevdiği evlâdlarına, hareketlerinden dolayı "münkesirü'l-hâtır" olduğunu bildirmekte, cezâ olarak bunu kâfi görmektedir. Bu, o devirlerdeki donanma ricâli indinde pâdişah kırgınlığının ne derece büyük bir mânevî vebâl olduğunun da açık delîllerinden biridir. Bu sebepledir ki, muasır bir kaynak, Ocaklar'ın ve Osmanlı devlet makinesinin "zor ile değil, yol ve usûlüyle döndürülür müesseseler" olduğunu dile getirmektedir. Bu, Osmanlı Devleti'ni, tıpkı bir yabancı gözüyle gören bugünkü umûmî kanaatimizin, ne kadar yanlış olduğuna da işâret etmektedir.

Şu vak'adan çıkan diğer bir netîce de, Osmanlı bahriyesinin Rus deniz gücüne açıkça üstün olduğunu göstermesidir. Ruslar'ın Karadeniz donanması Baltık'taki donanmasından daha güçsüz olmasına rağmen, Osmanlı deniz gücü Garb Ocakları'nın donanmaları da katıldığı zaman, Rusya'ya üstün bulunmaktadır. Bu bir müddet sonra başlıyan Kalas mütâreke konuşmalarında Repnin'in, Osmanlı murahhası Vâsıf Efendi'ye söylediği ve iki donanmanın muhârebe edecek şekilde yakın olmasından endîşelendiğini gösteren sözlerinden de anlaşılmaktadır.

Bununla berâber Avusturya'nın Rusya ile müştereken muhârebeye girişi ve iki büyük devletle denizde ve karada olmak üzere dört ayrı cephede muhârebe edişimiz sebebiyle başgösteren mâlî imkânsızlık, deniz ve kara kuvvetlerimizin müşterek hareketi husûsundaki tasavvurları tatbîke imkân bırakmamış görünmektedir.

Yaş Muâhedesi'nin İmzâlanması

Bu esnâda Fransa ihtilâlinin aldığı veche Avrupa'daki bütün hükümdarları teyakkuza sevketmekte, bu sebeple de şarkta muhâsamatın kesilmesi için umûmî ve ciddî müzâkereler yapılmaktaydı. Diğer taraftan İngiltere başvekili bulunan William Pitt, Osmanlı tâmâmiyet-i mülkiyesinin muhâfazasının İngiliz menfaatlerine uygun olduğu haklı tezinden hareket ederek, parlamentoya bir takrîr vermiş ve Otschakow (Hocapaşa) limanı ile Özü arâzisinin Türkiye'ye ilhâkı için sefer masraflarının kararlaştırılmasını istemişti. İngiliz donanmasını harb hazırlığına da başlatan Pitt, bu teklîfini parlamentodan geçirememiştir. Özü arâzisinin Rusya'da veya Türkiye'de kalma-

sının İngiltere için ne gibi fayda ve zarar getireceğini idrâk edemiyen kısa görüşlü parlamenterler, kendisine muhâlefete girişmişlerdir. Bu sebeple Pitt, takrîrini geri almış; Petersburg'taki İngiliz sefîrinin Çariçe'ye vereceği tehdîtkâr ultimatomun da verilmemesini bildirmiştir.

Parlamenter rejimin, çok uzak görüşlü siyâsîleri kabul edemiyen cibillî zaafı, burada da görülmüş; kısa görüşlülükten sıyrılamıyan meclisler âzasının tesiriyle, bugün dahi icrâ edilmemesinin ıztırabını çektiğimiz hareketten vazgeçilmiştir. Kısmen 1853'teki Kırım ittifakının mukaddimâtı olan müşterek hareket yapılamamış ve bu Rusya'nın gelişmesine sebep olmuştur. Bununla berâber şu hareket, Rusya'yı endîşelendirmiş ve sulha temâyülüne yol açmıştır.

Diğer taraftan, Maçin ric'atinden sonra ordusunu tekrar toplayan Sadrâzam, Rus cephesinde muhârebe tertîbâtı almıştır. Topladığı mecliste sulh mevzuunda konuşmalar cereyân etmiş; bunun üzerine Serdar "Yer gök götürmez askerle Maçin sahrasına geldiğini, harbin netîcesinin bu sefer kimin üstüne geleceğininin ma'lûm bulunmadığını, Osmanlı Devleti'nin harbe hazır olduğu gibi, fukarâ ve reâyânın rahat ve huzûru için musâlahaya da tarafdar" olduğunu, Rus cephe kumandanı Repnin'e bildirmiş ve müzâkere kapısını açmıştır. Bunun üzerine siyâsî müzâkereler başlamış; önce Kalas'ta sekiz aylık bir mütâreke imzalanmış; sonrada Yaş şehrinde esas muâhede kararlaşmıştır.

Reîsülküttâb Abdülhak Berrî Efendi, İstanbul pâyelilerden İsmet Bey ve Mektûbî Dürrî Efendi'den mürekkep Osmanlı murahhasları 13 maddeden ibâret olan muâhedeyi imzalamışlardır (9 Ocak 1792/14 Cemâziyülevvel 1206). Eski muâhedelerin yenilenmesi; Buğ ve Dinyester nehri arasındaki Özü müstesnâ olmak üzere işgâl edilen bütün Osmanlı topraklarının iâdesi; Memleketeyn'e verilmiş olan imtiyazların tasdîki şartları ve "ebedî" kaydıyle imzalanan bu muâhede ile Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ni taksîm projeleri tamâmen suya düşmüş; bununla berâber, Özü kaybedilmiştir.

Osmanlı Devleti Kırım'ı kurtarmak için girdiği bu muhârebede muvaffak olamamış; Özü gibi bir eyâletini daha kaybetmiştir. Bununla berâber Osmanlı Devleti, 4 sene 5 ay süren bu uzun harbde fiilen az arâzi kaybetmiş; fakat para ve asker bakımından çok sarsılmıştır. Osmanlı şehîdlerinin 330 bin olduğu rivâyet edilmiştir ki, milletimizin bir Türk ve İslâm toprağı olan Kırım'ı almak için sarfettiği mukaddes cehdinin büyüklüğünü göstermekte; dâima muhâfaza ettiği büyük hayâtiyetine işâret etmektedir. Rus ve Avusturya zâyiâtı da aynı miktara ulaşmaktadır. Askerî ve ticârî ehemmiyeti büyük olan Kırım'ın yeniden Osmanlı topraklarına katılması maksadıyle yapılan

muhârebeler de böylece son bulmuştur. Avusturya işe karışmamış; Osmanlı ordusu ikiye bölünmemiş; Dîvân-ı Hümâyûnun siyâsî faaliyetleri fiilen netîce vermiş olsaydı, Rusya'yı eski hudutlarına çekmenin muhakkak olduğu "vukuatın seyrinden istidlâl olunmaktadır."

Koca Yusuf Paşa'nın Azli
ve Dâmâd Melek Mehmed Paşa'nın Sadâreti;
İstanbul Yangını

Sadrâzam Rumeli'de bir müddet kalıp, devamlı harbler dolayısiyle pek fazlalaşan eşkıyâlık hâdiselerini mümkün olduğu kadar te'dîbe çalıştı. Sonra da Sultan'dan gelen fermân üzerine İstanbul'a hareket etti. Dâvudpaşa'ya gelindiğinde Pâdişah, âyîn-i Osmânî üzre sancağ-ı şerîfi karşılıyarak teslîm aldı. Sadrâzam'la devlet işlerini görüştükten sonra Topkapı Sarayı'na döndü. Bir müddet sonra Pâdişah, sulhün verdiği fırsattan istifâde ile askerî ıslahata girişmek için, bu hususta kendisini tazyîk eden ricâlin de tesiriyle bâzı faaliyetlere teşebbüs etti. Eski ricâlden bulunan Sadrâzam'ı, mevkiini kuvvetlendirmek için keyfî azil ve nasblara giriştiği sebebiyle azlederek, Trabzon Vâliliği ve Anapa Seraskerliği'ne tâyin etti (4 Mayıs 1792/12 Ramazan 1206).

Koca Yusuf Paşa, Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa'nın yetiştirmesi idi ve tıpkı onun gibi devlet kudretini, Osmanlı Devleti'nin bütün milletçe kabul edilmiş prensiplerine istinâden kuvvetlendirmek niyetindeydi. Gâzi Hasan Paşa ile Koca Yusuf Paşa, müverrihlerin nakillerinden anlaşıldığına göre, bu kanaatte idiler. Zâten bu iki zât, sadârette ve sâir vazîfelerinde müşterek hareket etmişler ve birbirlerini de tutmuşlardır.

Fakat diğer bir kısım ricâl, Sultan'a müessir olarak, ictimâî bünyeye nazar etmeden, sathî bir benzetmeyle Rusya misâline bakarak, garip bir "cedîd"cilik hastalığına tutulmuşlar ve devlette bunu tatbîke yeltenmişlerdir. Bunların kifâyetsizlikleri, cemiyetin mânevî ve millî temâyüllerini idrakteki zaafları, temâyüz etmiş tabakalar arasında lüzumsuz iki klik doğurmuş ve günümüze kadar uzayan bir seri felâketlerimizin mebdeini teşkîl etmiştir. "Nizâm-ı Cedîd" yâni "yeni nizâm (düzen)" gibi son derece iddialı ve cemiyetçe ürküntü duyulması gâyet tabiî olan bu hareket, başlangıçta devleti kuvvetlendirme gibi vatanperverâne bir düşünce ile çıkmış, fakat sonradan tam bir menfaat ve mensûbiyet mücâdelesi hâline dönüşmüştür. Yusuf Paşa'nın sadâretten atılması, devletini kuvvetlendirmek için her türlü fedâkârlığa râzı olan Pâdişah'ın, sırf bu duygusu dolayısiyle cedîdci kliğe temâyül ettiğinin

işâreti sayılmaktadır. Böylece tecrübeli bir kumandan, oldukça sert bir idâreci olan Paşa, sadâretten uzaklaştırılmıştır.

Yusuf Paşa hakkındaki rivâyetler muhteliftir ve onun, zihniyet itibariyle düşmanı olanlar, kendisini pek fecî şekilde tenkîd etmektedirler. Umûmiyet kazanmış olan bu görüşe göre, Paşa "ihtikâr ve irtişâ ve zenperverliğe fart-ı inhimâki" ile meşhur olduğu gibi, yaptırdığı hayrât da "mezâlim ile iddihâr etdiği mal sayesinde olup, halka nümâyiş" için vücûda getirilmiştir. Bu tarafgirâne görüşe iltifât etmenin tabîatiyle imkânı yoktur.

Kendisinden boşalan mevkie, çok yaşlı bulunan ve bu sebeple de "şeyhü'l-vüzerâ" diye anılan, hakîkaten melek haslet, halîm ve selîm, latîfegû bir zât olan Melek Mehmed Paşa tâyin edilmiştir. Paşa Soğukçeşme'de kendi adıyla anılan câmii yaptıran III. Ahmed'in kerîmelerinden Zeyneb Sultan'ın zevci idi ve Kandiye Muhâfızı bulunuyordu. Tâyininden yirmidört gün sonra Dersaâdet'e gelmiş ve vazîfesine başlamıştır. Bu suretle de Sultan'ın etrafındaki "cedîdci" ricâle itirâz etmiyecek, hattâ istenildiği şekilde kullanılacak, hatırlı ve herkesçe sevilen, göstermelik bir sadrâzam bulunmuş oldu.

Sadârete geçişinden üç ay kadar sonra İstanbul'un gördüğü büyük yangınlardan biri daha vukû buldu ve Odunkapısı'ndan çıkan ateş, 18 saat içerisinde Ağakapısı, Dökmeciler, Tahtakale, Mercan, Tarakçılar ve Uzunçarşı'yı tamâmen yaktıktan sonra söndürülebildi (13 Eylül 1792/26 Muharrem 1207).

Harbden Sonra Osmanlı Devleti'nin Umûmî Manzarası ve Hıristiyan Kavimlerinin Vaziyeti

Bu esnâda uzun süren harbler, merkezî otoritenin eyâletler üzerindeki nufûzunu gevşetmiş; devletin dış gâilelerle meşgûliyeti, dâhilî işlerin ihmâle uğramasına sebep olmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin dört cephede iki büyük düşmanla çarpışması sebebiyle eyâletlerden hudûdlara devamlı asker sevkiyâtı vukû bulmuş; bu ise oraların âsayişini ve devlet mümessili olan mülkî ve askerî âmirlerin nufûzunu sarsıcı bir netîce vermiştir. Bu sebeple idârî noktadan, âsayişsizlik hâdiseleri cereyân etmiş ve bir kısım kimseler, zayıflayan devlet kudretinin boşluğunu fiilî nufûzlarıyle doldurmağa başlamışlardır.

Diğer taraftan dış tahrîklerle ortaya çıkan mahallîlik ve millîlik cereyanları, bu şartlar altında kuvvetlenmeğe ve müessir olmağa başlamıştır. Bilhassa Balkan Ortodoks kavimleri arasında beliren bu tip cereyanın baş tahrîkçisi, teşvikçisi ve hazırlayıcısı Rusya olmuştur. Petro'dan itibaren ge-

len ve kendilerini Bizans'ın vârisi sayan çarlar, İstanbul yolu üzerindeki bu hıristiyan kavimleri, Osmanlı Devleti'nden koparmak için, ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Rusların bu tahrîklerine, Avusturya, Fransa gibi devletler de, kendi hesaplarına ve menfaatlerine yarar şekilde katılmışlardır.

Ruslar Eflâk ve Boğdan Voyvodalıklarının "siyânetine müzâhir" bulunmayı Kaynarca Muâhedesi'ne koydurmuş ve burada ajanları mârifetiyle Osmanlı Devleti'ne karşı fiilî hareketleri tahrîke koyulmuştu. Eflâk ve Boğdan ahâlisine "Ulah" denilmekte ve bunlar umûmiyetle Ortodoks mezhebinde bulunmakta idiler. Bunlardan Transilvanya'da yaşayan bir kısmı ise Katolik mezhebine geçmişti. Bunların Roma Kilisesi ile temas eden genç papazları, Lâtin dilini öğrenmişler ve kendilerini Romalılar'ın ahfâdı saymağa başlamışlardı. Bu sebeple "Romen" ismini taşımayı bir iftihar vesîlesi addetmişler ve bununla da Roma gibi, büyük bir imparatorluk kurmuş ırka mensup olmanın, onun lisanını yaşatmanın gururuna kapılmışlardır. Bu tip Romenlik cereyanı Onsekizinci Asrın ortasında Samuel Klein isminde biri tarafından başlatılmış ve yazdığı kitaplarla Ulahlar'ın Balkanlar'da Lâtin menşeli tek kavim bulunduğunu iddia etmiştir. Bu cereyan sonraları Katolik olmayan Ulahlar arasında da yayılmış ve genişlemiştir. Çarlık Rusyası da Ulahlar arasında siyasî ve dînî mâhiyette propaganda yaparak, bunları Osmanlılar'a karşı dâima isyâna teşvîk etmiştir.

Avusturya ise, onların Lâtin asıllı olduklarını, Romalı bulunduklarını, dolayısiyle de onu temsîl eden Doğu Reich'ına katılmalarını hedef ittihaz etmiştir. Şu suretle, bâzılarınca millî olduğu iddia edilen bu hareket, tamâmen dış tahrîklerle, bilhassa Rusya tarafından körüklenmiş ve geliştirilmiştir. Cermenler, Slavlar ve Türkler tarafından çevrilmiş olan bu kavim, millî husûsiyetlerini ancak Türk hâkimiyeti ve tâbiiyeti altında idâme ettirebildiğini unutmuş ve târih şuûrundan dâima yoksun bulunmuş olan Balkan kavimlerine has kısa görüşlü idraksizlikle, devamlı bir değişiklik hâlet-i rûhiyesine kapılmıştır. Romenler'in Osmanlı yüksek hâkimiyetinden ayrılma temâyülleri ileriki asrın sonunda gerçekleşecek, çok kısa süren istiklâlleri de fecî bir şekilde son bulacaktır. Rusya bu son harbde Sırbistan ve Karadağ'a tâ Petro zamanından beri soktuğu ajanlarla tahrîklerde bulunmuş; Avusturya da kendi hesâbına aynını yapmıştır.

Bu esnâda Kara Yorgi adlı biri, ayıcılık yaparak dağlarda domuz güden çoban ve yol kesici haiduk'lardan bir teşkîlât kurmuş ve Sırbistan dâvâsı için çalışmaya başlamıştır. Bu hareket, Avusturya ile Rusya'nın tahrîk ve teşvîkleriyle genişlemiş ve çok sonra semereler vermiştir. Rus ajanları tarafından ısrarla yapılan bu çeşit tahrîkler, içine girilemiyecek kadar çetin dağ yığınından ibâret bulunan Karadağ'da da kendini göstermiştir. Osmanlı idâresinde

rahat ve âsûde bir hayat süren bu küçük Balkan halkları, papazları elde edilerek, para ve yardımla, velînimetleri olan büyük ve âdil metbûlarına karşı isyâna teşvîk edilmişlerdir. Küçük Balkan halklarının bu hareketleri, büyük devletlerin oyuncağı olmaları ile başlamış; ileriki asırlarda birer devletçik olarak görünmüşler; sonunda ise fecî bir hüsrâna uğramışlardır.

Balkan kavimlerinden diğer biri olan Yunanlılar için de vaziyet böyle olmuş; Deli Petro devrinden beri aralarına giren Rus ajanları mârifetiyle, devâmlı bir şekilde, Türklere karşı tahrîk edilmişlerdir. Umûmiyetle hayalperest, menfaatçi ve hilekâr bir karaktere sâhip olan bu kavim de metbûlarının kendileri için teşkîl ettiği büyük fayda ve nimeti görememişlerdir. 1770 senesinde Ruslar'dan aldıkları ciddî bir para ile Mora'daki Maynotlar isyân etmişlerse de, bu hareket bastırılmıştı. Bu son harbde ise Çariçe, müttefiki Nemçe Çasarı ile Kerson'da görüşmüş, "Büyük Grek Projesi" denilen bir plânı tahakkuk husûsunda anlaşmışlardı. Buna göre Çariçe'nin Kostantin adındaki torunu, "Bizans İmparatoru" lakabıyle İstanbul'da hükümdar ilân olunacak ve Şarkî Roma güyâ ihyâ edilecekti. Bu hayaller, Rusya'nın o günkü kudretiyle tezat teşkîl etmiş ve nitekim hâlâ büyük bir kudret olmakta devam eden Osmanlı kudreti ve diplomasisi tarafından suya düşürülmüştür. Bununla berâber, son derece geniş hayalli bir takım şâir ve muharrirler çıkmış; bunlar Osmanlı ülkesindeki bütün Ortodoks ahâliyi Rum saymış; Doğu Roma'nın pâyitahtı Kostantıniyye'yi alıp, Ayasofya'yı hıristiyanlığın kadîm mâbedi hâline getirmek istemişlerdir. Fener Rum Patrikliği'nin de mânevî nufûzuyla, Bizans'ı yeniden diriltmeyi hayal etmişler ve buna "Büyük Fikir (= Magalo Idea)" demişlerdi. Bunların bir kısmı Rusya'dan medet ummuşlar; bâzıları Fransa'ya yanaşmışlar, diğerleri ise İngilizler'e sokulmuşlardır. Bu cereyanın edebî ve fikrî en büyük sîmâları Adamantius Korayis ile şâir Rigas'tır. Birincisi halkın kullandığı yeni Rumcayı edebî dil olarak kullanmış ve böyle bir seri kitap neşretmiştir. Rigas ise Viyana'ya giderek, bir istiklâl cemiyeti kurmuş; Kuzey ve Batı Anadolu'yu, Balkanlar'ı bütünüyle içine alan harita "Helenler ve Helenseverler'e" ithâf olunmuştu. Rigas, Fransız ihtilâl marşı Marseyyez'e bir nazîre de yazmış ve bunda "Haydi kalkın, Helen çocukları, şeref ve şan günü gelmiştir; meşhûr ecdâdınıza lâyık evlâd olduğunuzu gösterin!"; "Helen çocukları! Silâha sarılın, düşmanınızın menfûr kanı ayaklarınız altında seller hâlinde aksın." gibi heyecanlı mısralar döktürmüştü. Geniş çapta dıştan desteklenen bu tahrîkler, ileriki senelerde netîcesini vermiş; fiilî ayaklanmalar hâline dönüşmüştür. Gâyet hayalperest bir kavim olan Yunanlılar'ın bu tip hareketleri, bütün batı devletleri ve hıristiyan dünyası tarafından desteklenmiş ve ileriki asırda siyâsî mânâda bir yarı-istiklâle kavuşmuşlardır.

Bununla berâber, bu istiklâl Rumlar için felâketten başka bir şey getirmeden günümüze kadar uzanmış; yabancı devletlerin oyuncağı olmak sâyesinde, hayatını idâme ettirebilmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nden ayrılmanın mahzûrlarını bilen şuûrlu Rumlar, Devlet-i Aliyye'ye hizmette devam etmişlerdir. Aslında Rumluk zâviyesinden çok daha büyük olan bu zâtlar, yabancı devletlerin oyuncağı olan diğer hem-cinsleri tarafından yanlış olarak hâin ilân edilmiş, pek tabiîdir ki, esas hıyânet erbâbı gibi heykelleri dikilmemiştir.

Bunlardan ayrı olarak, Ermenîler arasında da, Rus tahrîkiyle bâzı kıpırdanmalar cereyan etmiş; Katerina'ya Osep Aragotyan nâmıyle bir piskopos tarafından takdîm edilen "Ararat Krallığı Projesi", Petersburg hükûmetince tasvîb edilmiştir. Buna kanan bir kısım Ermenîler'in fiilî hareketleri, onların ne dînî, ne de millî husûsiyetlerine hiç dokunmamış olan Türk idâresine karşı bir küfrân-ı nimet olarak altan alta uzun seneler sürmüş ve kendileri için pek fecî şekilde netîcelenmiştir.

Görülüyor ki, Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşayan bütün bu kavimler arasındaki tahrîkler, Rus ajanları tarafından yapılmış ve millî, mahallî, bilhassa dînî bir reaksiyon olarak, Osmanlı aleyhinde teksîf ettirilmek istenmiştir. Bu tahrîklerin baş mes'ûlü olan Rusya'nın bundan maksadı, Onsekizinci Asır başlarından beri tâkip ettiği ve günümüzde de devam eden, güneye doğru genişleme arzusu idi. Rusya Balkan'lardan hareketle Boğazlar'ı alıp Akdeniz'e çıkmak istemekte, Kafkasya'dan İskenderun'a inmeyi düşünmekte; İran'dan yürüyerek Basra'ya ve Hind Okyanusu'na ulaşmayı hedef almaktaydı. Bu büyük hedefleri için bütün Balkan milletlerini, Ortodoks ve hıristiyan Osmanlı tebeasını kullanmak istemiştir. Hattâ bununla kalmamış; Mısır'daki kölemen ümerâ arasındaki mücâdeleden istifâde ederek, müslüman zümrelerini dahi Osmanlı'ya karşı istiklâl sevdâsına düşürmeğe çalışmıştır.

Osmanlı Asya, Avrupa ve Afrika Eyâletlerinin Vaziyeti ve Eyâletlerdeki Kıpırdanmalar

Osmanlı câmiası içerisindeki hıristiyan kavimler arasında bu çeşit fikrî ve fiilî kıpırdanışlar cereyan ederken, merkezden uzak olan Arab eyâletlerinde de bâzı hâdiseler vukû buluyordu. Hâricîler gibi gâyet müfrit dînî mesleklerin zuhûr ettiği Necîd havâlisinde Abdülvahhâb nâmında birisi çıkmış ve Hanbeliye'den İbn-i Teymiye; İbn-i Kayyım-ı Cevzî gibi selefin akîdelerine itibâr eden eski âlimlere dayanarak, sonraları kendi adıyla anılacak olan, müfrit bir dînî telâkkîyi başlatmıştı. Mahallî Arab kabîle reîslerinin

nufûzlularından bulunan Suûdîler'le anlaşarak, bu telâkkîsini yaymağa girişmişti. Gâyet müfrit olan bu meslek, kabir ziyâretini, türbe inşâsını, tarîkatları, nazarlık ve hamayıl taşımayı, nargile ve çubuk kullanmayı, ipekli kumaş giymeyi küfür, hattâ şirk olarak görmekte, bunları yapanları müşrik addetmekte; bu gibi kimselerin malları ve canlarının hakîki muvahhidlere helâl olduğunu ileri sürmekteydi. Birbiriyle devamlı cidâl içinde bulunan bâdiye Arabının yağma ve gâret arzusunu tatmîn eden bu meslek, fiilî hareketlerle genişledi ve tarafdar kazandı. Böylece gâyet câhil olan bu bedevîler, hakîkî muvahhid olduklarını iddia ederek, civardaki şehirli ve zengin müslümanların malını ve canını helâl kabul edip, etrafa saldırmağa giriştiler. Kervanları, hacıları soydular; vakıfları merdûd saydıkları için, girdikleri şehirlerdeki hayrâtı da yağmaladılar. Devlet iki büyük düşmanla muhârebe ettiği için, bu hâdiselerle pek alâkadar olamadı. Bu sebeple Cezîretü'l-Arab'daki bu hareket, yavaş yavaş genişledi ve sonradan fiilen müdâhaleyi gerektirdi.

Bu başkaldırmayı bâzıları millî, umûmiyetle müsteşriklerin teşkîl ettiği diğer bâzıları da dînî bir reform hareketi olarak mütâlaa ettiler. Halbuki hareket, Necid bedevîlerinin ictimâî yaşayışlarının tabiî netîcesi olup, başka bir telâkkiye yer vermiyecek kadar sarîhti ve târihen aynı mıntıkada cereyân etmiş benzerlerine mutâbakat göstermekteydi.

Arab yarımadasındaki diğer bir hâdise de Mekke Şerîfi Gâlib ile birâder-zâdesi arasındaki çekişmedir ki, Vehhâbî yayılmasında rol oynamıştır.

Aynı esnâda kölemen beyleri arasındaki cibillî çekişme devam etmekte, birer bahrî ve askerî heyet teşkîl eden Garb Ocakları'nın merkezle irtibatları hafifçe sarsılmakta; Suriye'de Şam Vâlisi Azimzâde Mehmed Paşa ile Sayda Vâlisi Cezâr Ahmed Paşa nufûzlarını kuvvetlendirmekte idiler.

Arnavutluk'ta, asıllarının Normandiya beylerinden geldiği söylenen Dukakinzâdeler'den Kara Mahmud Paşa, cesâret ve tedbîri ile nufûzunu artırmakta; Tepedelenli Ali Paşa da aynı yola sapmakta idi.

Bağdad'da bir nevi kölemen ocağı teessüs etmiş; mahallî nüfûz sâhibi olan kimseler vâliliklerini merkeze tasdîk ettirir olmuşlardı. Vidin'de yamaklıktan türemiş Pazvandoğlu yâhut Pasbanoğlu Osman Ağa, buraya hâkim kesilmiş; sonradan vâliliğini de merkeze tasdîk ettirerek paşa olmuştu.

Diğer taraftan Rumeli ve Anadolu'daki eşrâf ve âyan da, ekseriyâ merkezin emirlerine boyun eğmekle birlikte, bâzan başına buyruk hareket etmekten hâli kalmamışlardır. Bu tarzda sivrilenler arasında Rumeli'de Serezli İsmali Beyzâdeler, Tersenikoğlu gibi adamlar türemiş; Anadolu'da ise "âyan" nâmı ile bir takım mütegallibeler ortaya çıkmıştı. Bunlardan Çapanoğulları Bozok'ta, Kara-Osmanoğulları Manisa ve Aydın'da, Kozanoğulları

Çukurova'da fermân-fermâ idiler. Ayrıca Rumeli'de merkezin aczinden ve zaafından dolayı "Kırcali ve Dağlı eşkıyâsı" adı verilen büyük bir şekaavet hareketi başgöstermişti. Kolonel Lamouche'un yazdığına göre bunlar, Türk, Tatar, Arnavut, Boşnak, hattâ Bulgarlar'dan mürekkepti ve miktarları 20 bini geçmekte, tamâmen silâhlı ve muntazam bir teşkîlâta sâhip bulunmakta idiler. Rumeli'deki âyanın birbiriyle çekişmesi ve bu eşkıyâyı kendi menfaatlerine kullanmaları yüzünden, bunlar bir müddet daha yaşama fırsatı bulmuşlardır.

Pâdişah'ın "Nizâm-ı Cedîd" nâmıyle merkezde giriştiği ıslahat sırasında, Osmanlı Devleti'nin umûmî manzarası, sonraki inkişâflar da nazara alınarak, bu şekilde hülâsa edilebilir. Yalnız bu vaziyet, 20 seneden beri uzayan büyük harbler, mâlî külfetler, yüzbinlerce askerin hudutlara sevki dolayısiyle biraz normal de görülebilir. Yukarıda ismi geçen âyan ve paşalar, merkezî kudretin zayıflaması sebebiyle nufûzlarını genişletmiş iseler de, yine Pâdişah'a büyük bir hürmetle bağlı bulunmakta yâhut böyle görünmekte idiler. Bu hususta Cezâr'ın, bilhassa pâdişah fermanlarını getirenlere gösterdiği hürmet ve yaptığı merâsim, güzel bir misâl teşkîl eder. Fakat merkezde Nizâm-ı Cedîd'in teşkîline başlandıktan sonra, taşralardaki bu âyan ve paşaların başına buyruklukları gittikçe şiddetlendi ve merkezle râbıtaları hızla azaldı. Hattâ iş fiilî kıyâmlara kadar dayandı. Osmanlı Devleti'nde o zamana kadar görülmemiş bir umûmî sarsıntı kendini gösterdi. Ricâl iki kısma ayrılarak millî vahdet haleldâr oldu. Bu hâdise, târihimizde felâketli sahneler ortaya çıkardı.

Devlet Otoritesinin Sarsılmasının Sebebleri; Bunu Kuvvetlendirmek İçin Başvurulan Tedbîrler; Bunlardaki Yanlışlıklar

Merkezî devlet otoritesinin eyâletlerde sarsılmasının sebebi, en büyük mülkî ve askerî âmir olan ve merkezden tâyin edilen vezîrlerin vâridâtlarının kısılmasında görülmektedir. Evvelce sefere memur edilen bir vezîrin 7-8 bin kapı halkıyla sefere vardığı, "Pâdişah duâsına, mansıb ve itibâra kavuşmak" için büyük gayret gösterdiği, fakat zamanın geçmesi ile bunların elindeki sancakların, has ve mukataa olarak alındığı, bu sebeple vâridâtlarının azaldığı bildirilmektedir. Bunun netîcesi olarak "vezîrler fakîr hale gelmiş; bir voyvoda kadar kudret ve kuvvetleri kalmamış"; vilâyetlerinde pâdişah fermanını dinletemez olmuşlar; "sergerdelere, ahâlî-i vilâyete ve eşkıyâya" mağlûb görünmüşlerdir. Nitekim Cevdet de "Binbaşı" nâmıyle 1768 seferine iştirak eden âyan ve derebeylerin, mâlî sıkıntı içinde bulunan vezîrlerle arka-

daşlık ettiklerini; eskiden adlarını dile getirmeğe cesâret edemedikleri bu ricâli, saymaz olduklarını; bâzan doğrudan doğruya Dersaâdet'e mürâcaat ettiklerini; burada bir el bularak, takdîm ettikleri hediyelerle, taşralarda nufûz kazandıklarını; bu suretle mîr-i mirânların kudret ve itibârının sarsılıp, hükûmetin nâmusunun kalmadığını yazmaktadır. Verdikleri hediyeleri kat kat halktan tahsîl ettiklerini, reâyânın mağdûr ve mağmûm olduğunu, dolayısiyle zulme dûçâr kaldığını ilâve etmekte; bâzı kıymetli ricâlin, cezalandırılmak maksadıyle, İstanbul'dan vilâyetlere tâyin edildiğini; bunların ise, merkezce ehemmiyetsiz addedildikleri için, gittikleri yerlerde nufûz tesis edemediklerini kaydetmektedir. Âyan ve derebeylerin bu vezîrleri hiçe sayıp, İstanbul'daki nufûzlu kimselere dayandıklarını, hattâ asker beslemeye başlıyarak tevâif-i mülûk tavrını alıp, birbirleriyle döğüşecek kadar ileri gittiklerini ifâde etmektedir.

Harblerde basit muvaffakıyetlere büyük mükâfatlar verilip, para îtâ edilecekken mîr-i mîrânlık ve vezîrlik gibi makaamlar ihsân edildiğini, devletin ne olduğunu bilmez, ümmî ve câhillere yapılan bu tevcîhin, memleketleri tahrîbe vesîle teşkîl ettiğini; gâyet kararsız olan merkezin âsî olarak baktığını biraz sonra affettiğini; bunun ise halkın ümîdini kırıp, eşkıyâ gürûhuna mecbûren itâatine sebep olduğunu nakletmektedir.

Diğer muâsır bir kaynak ise, bu idârî bozukluğa, kadıların da iştirak ettiğini ve gayr-ı âdil işlere başvurarak "Şer' ve kaanûnun bozulup fermânın yürümez" olduğunu yazmaktadır. Kale muhâfızları olan yamakların da nizâmlarının mahallî beylerce bozulduğunu ve bâzı gelirlerine el konduğu için, buna rağbetin azaldığını ileri sürmektedir. Şehir ve kasabalarda bulunan âyan ve eşrafın memleket fukarâsı tarafından senelerce büyük bilinip tanındığını, bu sebeple onların sözü ile hareket ettiklerini, devletten ferman geldikte, kadının bunları hacı, hoca, imam ve hatîblerle birlikte mahkemeye toplayıp, "reâyânın vekîlleri olduklarını" ifâde ile emri okuyup, itâatlerine aldığını ve merkezin taleplerini icrâ ettirdiğini yazmaktadır. Fakat seferlerin vukuunda deve bulunmayan yerden deve, katır bulunmayan yerden katır istemek gibi münâsebetsiz emirler yazıldığını bildirmekte, bunun ise âsayişi ihlâl ettiğini, zulme ve devlete karşı fiilî hareketlere sebep olduğunu ifâde etmektedir.

Görülüyor ki, devlet o zamana kadar uzayan târihinde rastlanmayan umûmî bir karışıklıkla karşı karşıya kalmış; merkezin otoritesi sarsılmıştır. Devletin mâlî gücü, uzun süren muhârebeler dolayısiyle çok zayıflamış; büyük harb masrafları vergi kaynaklarını zayıf düşürmüş; mükellefler, vâridat temini maksadıyla ihdâs edilen teklîfler yüzünden zor durumda kalmışlardı. Alkollü içkiler için III. Murad devrinde tarhedilmiş olan "Zecriye" resmi ye-

niden konmuş; harb dolayısiyle artan zahire fiyatları ise ahâliyi sıkıntıya sokmuştu. Masrafları karşılamak için darbedilen mağşûş meskûkât (değeri düşük para) ise yan tesirleri genişleyen ayrı bir problem olmuştu. Diğer taraftan muhârebelerdeki büyük insan zâyiâtı, istihsâli azaltıcı bir tesir icrâ etmiş; aynı zamanda ictimâî âsayişi de sarsmıştı.

Osmanlı orduları Avusturya'ya karşı Şebeş zaferi gibi büyük bir muvaffakıyet kazanmakla berâber, bunu muhâfaza edememişler; kısmî gâlibiyetlere mukaabil, büyük mağlûbiyetlere uğramışlardı. Gösterdikleri gâlibiyetler, bilhassa kale müdâfaalarında olmuş; meydan harblerinde ise, düşmanla temas eden ufak birliklerinin yenilmesi üzerine, akıl almaz bir paniğe kapılmışlardır. Bu panikler, o zamanki muâsır kaynakların ifâdesine göre, "mîrîlü" ve "nefîr-i âm" yoluyla toplanan ücretli ve tâlimsiz askerin vücûdu sebebiyle vukua gelmiş, kitle psikolojisinin netîcesi olarak bütün orduya yayılmıştır. 1241 H.'den sonraki müelliflerin bir kaçı müstesnâ hemen hepsi, bunu yanlış olarak Yeniçeri'ye yüklemişler; onun başıbozuk bir yığın hâlinde bulunduğunu ifâde etmişlerdir. Bu târihten sonra bütün mağlûbiyetler, milletimizin vücûda getirdiği en büyük millî teşekküllerden biri olan bu büyük, köklü ve mukaddes ocağa yüklenmiş; güyâ böylece bütün kötülükleri îzâh eden bir anahtar sebep ortaya konmuştur. Menfî yönden yapılan bu isnâdlar dahi, bu müessesenin o günkü millet ve devlet hayatındaki büyük mevkiini ve müessiriyetini ortaya koymakta; onu kuvvetlendirmek ve zapt-u rabta almamakla işlenmiş olan büyük hatayı, üstü kapalı olarak göstermektedir.

Nitekim vak'anüvis Şânîzâde Atâullah Efendi, sonraki Alemdar Vak'ası'nın sebeplerini anlatırken "Yeniçerilerin öteden beri iş'âl ettikleri karışıklıkların teskîni için kuvvet ve i'tizâdlarının kesr ve tahlîli tedbîrinden başka bir şey düşünülmediğini, bunların sebeb-i aslîsi olan perîşânî-yi nizâmât-ı kadîmelerinin te'sîs ve ıslâhına atf-ı nazar-ı himmet olunmadığını" kaydetmektedir. Buna rağmen en muntazam askerin yine de onlar olduğunu söylemektedir. Görülüyor ki, mütebahhir bir müverrih olan Şânîzâde de Ocağın kuvvetlendirilmesine gayret edilmediğini, hattâ bunun tamâmen aksinin yapıldığını ve mevcut kudretinin dahi azaltılıp, kırılmağa çalışıldığını yazmaktadır*.

Cevdet'in yazdığına göre, o sırada Yeniçeri'nin miktarı 40-50 bine yakın

---

* Medîne Kadısı Şânîzâde Sâdık Efendi'nin mahdûmu olan, aynı zamanda hekim, târihçi ve edîb bir zât bulunan Atâullah Efendi, 1200 H.'de müderris olmuş; bundan 11 sene sonra da Âsım Efendi'nin vefâtı üzerine vak'anüvis tâyin edilmiştir. 1223'ten 1237 H. târihine kadar olan vekayii yazmış ve bu eser dört cilt hâlinde tab'edilmiştir. Ocağın ilgâsında Lûtfî'nin tâbiriyle "kendüye lâyık olmayan bühtân ile arpalığı olan Tire'ye nefyolunmuşdur." Sürgün edilmesine kendisini çekemiyen hekimbaşı Behçet Efendi'nin garazının sebep olduğu, Ocak

bulunmaktaydı. Bu rakam ancak seçkin kısım için mevzû bahisti. Moltke'nin ifâdesine göre 190 orta'yı teşkîl eden yeniçeriler 400 bin kişiyi geçiyordu ve yalnız 31'inci Orta 30 bin mevcutlu idi. Bu rakam yeniçeri teşkîlâtının büyük yaygınlığı ve genişliği hakkında bir fikir vermekte ve Ocağı kaldırmak tasavvurlarının cinnetliğe varan tehlikesine işâret etmektedir. Bu teşkîlâta taraftar ve sempatizan olanlarla Ocak gayreti güdenler ise milyonlara varmakta ve bunlar, bir müellifin tâbiriyle, yeniçeriden fazla yeniçerilik yapmakta idiler. Bu rakamlar ve şu mütâlaalar, devletle haşır neşir olmuş bu azîm teşkîlâtın ilgâsı fikirlerinin, bizzat devleti temellerinden sarsmakla bir olduğunu anlatmaktadır.

Diğer taraftan muhârebelerdeki esas ağırlık tâlimli piyâde askeri olmaları dolayısiyle, tamâmen bunların üzerlerine binmiş; bu sebeple kayıpları da fazla olmuştu. Boşalan yerlerin doldurulması ise az çok tecrübesiz olan askerle yapılmıştı. Yeniçerilerin ulûfeleri fazla değildi ve hele sonraki Nizâm-ı Cedîd'e göre çok az idi. Buna mukaabil dînî, millî, mânevî esaslara dayanan çok köklü bir teşkîlât; hattâ bir tarîkat disiplini ile birbirine bağlanan mürîdlerden kurulmuş mukaddes bir ocaktılar. Koskoca devletin hemen her yerine dağılmış bulunmakta ve buralarda merkezî kuvveti temsîl etmekte ve kendilerine mânen bağlı olanlarla birlikte milyonları bulmakta idiler. Nitekim Cevdet "Yeniçerilik Osmanlılığın iliğine işlemiş ve Ocaklar asabiyet-i millîye makaamına kaaim olarak, devâir-i devletin usûl ve fürûunu istilâ etmiş olduğuna nazaran, devletin zâtiyâtından ma'dûd olmuş idi." demekte, "Onun ilgâsıyle ehl-i İslâm'ın kuvve-i asabiyesine zaaf geldi." hükmünü vermektedir. Ocağın kaldırılmasından 60 sene sonra; büyük bir Osmanlı müverrihi tarafından verilmiş bu hüküm, çok dikkatle üzerinde durulacak bir ehemmiyettedir. Büyük müverrih, Ocağı "devletin zâtiyâtından ma'dûd" görmekte, onun üç kıt'a üzerine yayılmış ve nev'-i şahsına münhasır bir adem-i merkeziyetle idâre edilen Osmanlı ülkelerinde, pâdişah otoritesini temin

taraftarlığı ve Bektaşîlik'le ithâm edildiği rivâyet edilir. Lûtfî, kendisinin târihten başka "tıb, teşrîh, hesâb, hey'et, resim, mûsıkî, inşâ, şiir gibi fenlerde olan mahâreti"nden bahsetmekte, "O zamanda ecnebî lisânına dahi vukufu derece-i fazl ve dânişine büyük delîldir." demektedir. Aynı müellif "Nefiyden ıtlak fermânının sudûriyle keyfiyeti tebşîr için oturduğu konağa voyvoda tarafından adamlar koşuşdukda îdâmına adam gelmiş zannıyla ecel-i mev'udiyle vefât etmiş olduğu Tire'de mütevâtir imiş." demektedir. Şânîzâde'nin bu fecî sonu, Ocağın ilgâsından sonra ne denli bir iftirâ ve tezvîr çığırının açıldığını göstermekte, bu arada bir çok nâmuslu ve kıymetli kimselerin de sebepsiz yere nasıl nâre yandığını ortaya koymaktadır. 16 kadar eser sâhibi bulunan, tıb ıstılahlarının da Türkçe'ye kazandırılmasına çalışan bu büyük müverrih böylece ölüp gitmiştir. Yukarıda naklettiğimiz mütâlaa bu derece mütebahhir ve âlim bir zât tarafından ileriye sürülmüş; dolayısiyle ehemmiyeti de o nisbette büyük görülmüştür.

eden askerî, dînî, millî ve siyâsî mâhiyeti hâiz kaynaştırıcı bir müessese olduğuna işâret etmektedir.

Diğer bir Osmanlı müverrihi olan Lûtfî de "Yeniçerilik hâlinin millet-i islâmiyenin cihet-i vahdet-i ictimâı olduğuna" işâret etmekte, "Enzâr-ı ecnebiyede ve avâm-ı nâs indinde yeniçeri olmayan müslüman değildir i'tikaadı" bulunduğunu anlatmakta ve bu sebeple onu kaldırmanın "millet-i islâmiyenin kuvve-i ictimâını izâle gibi görüneceği"ni bildirmektedir. Böyle bir hükmü veren müellif, bunun arkasından "Hem bu kuvve-i cem'iyet-i milliyeye zaaf gelmemek ve hem de sefk-i dimâ'ı mûcib olmayarak, hakîkaten lüzûmu görünen nizâmât-ı askeriye icrâsı müyesser olmak üzere, muktezâ-yı merhamet ve şefkat-i tab'-ı selîmleri vechile mâil-i inhidâm olan Yeniçeri Ocağı'nı kaaimen tâmir tarafını tercîh buyurdu." demektedir. Yeniçeri Ocağı "mâil-i inhidâm" olmadığı gibi, Sultan Selîm onu maalesef tâmir tarafını da iltizâm buyurmamıştır. Bu çok köklü olan müesseseyi ölüme terketmiş; mevcud kuvvetini dahi azaltmaya ve tüketmeye uğraşmış; var kuvvetiyle ona ismen bağlı, yeni bir askerî teşkîlât kurmağa çalışmıştır. Burada girenlere her türlü yardım ve devlet imkânı tahsîs edilmiş; Yeniçeri, kendi hâline bırakılmıştır. Böylece devlette aynı işi yapan iki asker sınıfı ortaya çıkmıştır. Biri, merkezle bir kaç vilâyette kurulan ve pâdişahın gözdesi olan, devletin imkânları kendisine akıtılan Nizâm-ı Cedîd; diğeri ise çok köklü, memleketin her tarafına yayılmış bir müessese olan ve artık pâdişah tarafından ölüme terkedilen Ocak. Bizdeki bütün ıslâhatların karakteristik yanlışlığına Selîm de düşmüş ve prensipleri, askerî an'aneleri, millî ve islâmî gayretleri, halk nazarındaki görünüşü ile son derece mukaddes olan müesseseyi, kendi kaanunlarına istinâden ıslâh etmemiş; zabt-u rabta almamış ve kuvvetlendirmemiş; hiç kökü olmayan, kıyâfeti itibâriyle dahi ictimâî bünyeye yabancı bir teşekkül kurma yoluna girmiştir. Bu yol o kadar yanlış bir adım olmuştur ki, bundan dönüş mümkün olamamış; bir buçuk asır boyunca birbirini tâkip eden, bir sürü zincirleme hatalara düşülmüştür. O zaman için merkezi kuvvetlendirmek; Ocağı, zâten kendi bünyesinde mevcut bulunan köklü ve büyük disiplin kaaideleri dolayısiyle, tam bir nizâma almak, batıda kullanılan silâh ve harb tekniğine hemen adapte olmak yoluna gidilmemiştir. Bir IV. Murad gibi hareket edilerek, Ocağın kaanûnlarına istinâden, zabt-u rabta alınması mümkünken bu yapılmamıştır.

Nitekim meşhûr Avusturya Başvekili Prens Metternich, 1841 senesinde Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği çok samîmî bir tavsiye mektubunda "Devlet-i Osmanîye'nin hâl-i tedennî ve inhitâtda bulunan bir cisim olduğunu" zikretmiş ve Nizâm-ı Cedîd'den itibâren yapılan teceddüd hareketlerini şu şâyân-ı dikkat cümlelerle tenkîd etmiştir: "Şurasını gizlemeğe çalışmamalıdır ki, in-

kıraz sebepleri meyânında ilk temelleri Sultan Selîm zamânında atılıp, son pâdişahın (Sultan Mahmûd) ancak amîk bir cehâlete, hadsiz ve pâyânsız bir hayalperestliğe istinâden tervîc ve teşvîk ettiği Avrupa tarzındaki ıslâhat fikirleri ve tasavvurlarını zikretmek lâzımdır." Metternich bundan sonra "Hükûmeti, Osmanlı mevcûdiyetinin üssü'l-esâsı olan ve zât-ı şâhâne ile tebea-i müslimesi arasında başlıca bir râbıta teşkîl eden dînî kaanunlar üzerine binâ ediniz." demiş, "Zamânın ihtiyaçlarını nazara alarak, idarî işleri ıslâhı" tavsiye etmiş, "Lâkin örf ve âdetinize uygun olmayan bir usûl-i idâreyi te'sîs için eski idâreyi yıkmayınız; aksi takdîrde pâdişahın ne tahrîb ettiğinin, ne de harâb ettiği şeylerin yerine koyduklarının kadir ve kıymetini bilmediğine hükmolunur." düşüncesini serdetmiştir. Görülüyor ki, Nizâm-ı Cedîd'in ihdâsından 50 sene kadar sonra çok zekî olan ve Avrupa'da statükonun muhâfazasına taraftar bulunan Metternich'in kanaati, bunun cism-i devlet için çok muzır olduğu şeklinde billûrlaşmıştır. Meşhûr Avusturya Başvekili, Osmanlı Devleti'nin, yanlış ıslahat tatbîkatına girdiği andan itibâren, inkıraz yolunda büyük adımlar attığını, "hâl-i tedennî ve inhitâta duçâr" olduğunu müşâhede etmiş; bundan kurtulmak için kendine dönüşü tavsiye etmiştir.

Nedense bu telâkkî Nizâm-ı Cedîd'in ihdâsında düşünülmemiş ve târihimizde bu güne kadar uzayan fecî ictimâî karışıklıklara yol açılmış; koskoca devlet kısa müddet içinde büyük çalkantılara giriftar olmuştur. Ocağın kendi kaanunlarına istinâden sağlamlaştırılıp güçlendirilmeyişi; yeni askerî tekniğe adapte edilmemeleri, Devlet-i Aliyye'nin geleceği bakımından çok uğursuz netîceler vermiştir. Bâzılarının zannettikleri gibi, Ocağın yeni silâhları kullanmamakta direndiği de iddiâ edilemez. Humbaracı, topçu ocaklarındaki ıslâhata ve yeniliklere itiraz eden çıkmamış, pek âlâ o günkü dünyâ ordularında kullanılan usûl ve teknik, oralarda da itirâza uğramadan tatbîk edilmiştir.

Şu halde, Pâdişah'ın etrafında bulunanlar, kendisini, millî noktadan tesirleri çok fenâ olacak olan bir hatâlı yola imâle etmişlerdir. Engelhardt, Sultan Selîm ile Mahmud'un Ocağı kaldırma teşebbüsünde ve an'anevî devlet müesseselerini ilgâ gayretlerinde, merkezin otoritesini kuvvetlendirmekten ziyâde, şahsî nufûzlarını yüceltmek gâyelerini güttüklerini işâret etmektedir. Müellifin bu müşâhedesi, vâkıalar karşısında mâkul görünmekte, cedîdci gayretlerle Osmanlı kadîm nizâmında, makaam-ı saltanat, ordu, ilmiye, devlet memûrîni ve ahâli arasındaki an'anevî selâhiyet ve hukuk âhenginin, bunlardan biri lehine bozulduğu açıkça nazara çarpmaktadır.

İşte böylece ve şu maksatlarla Nizâm-ı Cedîd'in mukaddimâtı başlamış ve Pâdişah, devlet adamlarından, biraz da Fransız ihtilâlini "Cahier"lerine benzeyen, lâyihalar yazıp vermelerini istemiştir. Cevdet'in nakline göre,

ulemâ ve ricâlden onyedi kişi devlet nizâmına dâir mütâlaalarını içine alan lâyihaları Pâdişah'a takdîm etmişlerdir. Bu husûsta "kimsenin tahtie edilmiyeceği, herkesin dîn ü devlete nâfi' addeylediği mütâlaatı beyân etmesi emr-ü tenbîh olunmuş" bulunmasına rağmen, lâyihalarda, Pâdişah'ın meyline uygun kalem oynatıldığı ve bâzılarının esas fikirlerini izhârdan çekindikleri anlaşılmaktadır. Bu lâyihalar arasında en meşhûrunu Kazasker Tatarcık(lı) Abdullah Efendi'ninki teşkîl etmiş; bu zât yalnız asker tanzîmi meselesinde değil, bütün devlet nizâmının takvîyesi, iktisâdî ve mâlî gücün kuvvetlendirilmesi lüzûmu husûsunda da mütâlaalar serdetmiştir.

Kazasker Abdullah Molla ile sefîr olarak Avrupa'da bulunmuş olan Râsih Efendi, "Fünûn-ı harbiyede düvel-i ecnebîyede tertîb ve tedvîn edilen kitapların tercümesi, mâhir üstâdların celbi ile ta'lîm-i askeriyede bulunulması"nı teklîf etmişlerdir. Abdullah Molla, memleketin iktisâdî vaziyeti ve ticâret muvâzenesi değiştirilmiyecek olursa, mâlî vaziyetin ıslâhının mümkün olamıyacağını, dolayısiyle devlet vâridâtının artamıyacağını, bu sebeple de askerî kuvvetin artırılmasının kaabil olamıyacağını bildirmişti. Zekî, âlim, Avrupa siyâsetini müdrik, bununla berâber serbest ve lâubâli olduğu rivâyet edilen bu zât, zaman zaman siyâsî mükâlemelere de memur edilmiş bir medreseli idi. Defterdar Şerîf Efendi ise, arâzî meselesine temâs etmiş; mukataalar ile evkafın tanzîminden bahsetmiş; buralardan beytülmâl-i müslimîne gelecek vâridâtın sû'-i istimâllere uğramaması için mütâlaalar serdetmiş; isrâftan kaçınılması husûsunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu lâyihaların hemen hepsinde Ocakların vaziyeti dile getirilmiş; bunlar hakkında menfî bir hüküm verilerek, yeni usûl askerin tertîbi tavsiye edilmiştir.

Pâdişah'a verilmiş olan lâyihaların 17'den çok daha fazla olduğu, hattâ 100'ü geçtiği hakkında da rivâyetler vardır. Fakat bunların bir çoğu bu güne kadar bulunamamış; hattâ müverrih Cevdet Paşa bile, meşhûr olan 17 tanesinin hepsini bulup görememiştir. Bu sebeple eski müesseselerin takvîyesi ve kuvvetlendirilmesine taraftar bulunan ricâlin görüşlerini aksettirenlere rastlanamamıştır.

Bundan sonra meşveret meclisleri akdedilmiş ve buralarda uzun konuşmalar cereyan etmiştir. Netîcede "Usûl-i cedîd üzere asâkir-i mualleme" tertîbi, "Edevât-ı lâzıme-i harbiye tedârikinin lüzûm ve ehemmiyeti" tasdîk olunarak, mazbatalar tanzîm edilmiş, timar ve zeâmetler ile kumbaracı ve lâğımcı ocakları için kaanunlar tanzîm olunmuştur. Askerî mühimmât için mâdenlerin ehemmiyeti mâlûm olduğundan, bunların işletilmesi vezîr pâyesinde birine tevdî edilmiş; hudûd kaleleri istihkâm usûlündeki yeniliklere istinâden tahkîm ve tâmir olunmuş; bahriye umûrunun da tanzîmine girişilmiştir.

Bunlar büyük masrafları gerektirdiğinden, "irâd-ı cedîd" hazînesi nâmıyle ayrıca bir müessese kurulmuş; türlü karışıklıklara meydan veren ayarı düşük sikkelerin ortadan kaldırılmasına teşebbüs edilmişse de muvaffak olunamamıştır.

Sonra "Saltanat-ı seniyenin kavâid-i kadîmesinden hâric olmamak üzere, Bostaniyân-ı hassa ocağına mülhak", 12 bin kişilik bir "Bostanî Tüfenkci Ocağı" nâmıyle nizâm-ı cedîd ihdâs edilmiştir. Bunun için "Levend Çiftliği Kaanûnnâmesi" tedvîn olunmuş ve önce 1600 kadar delikanlı toplanarak, tâlim ettirilmeğe başlanmıştır. Yeniçeri Ocağı efrâdından nizâm-ı cedîd yazılmak düşünülmüş; fakat hiç bir Ocaklı buna tâlip olmamıştır. Şu vaziyet, çok köklü ve şerefli an'anelere, büyük ve şanlı bir târihe sâhip olan, aynı zamanda Osmanlı ülkelerinin her yerine yayılmış; halkın her sınıfı arasına girmiş, memleketin en esaslı askerî kuvveti olan Ocakların, nizâm-ı cedîd karşısındaki şuûrlu ve tabiî mukaavemeti olarak görünmüştür. Bunun üzerine Ocağın memnûn edilmesi için bâzı beyânlar verilmiştir. Bundan sonra Tâlimli Asker Nezâreti kurulmuş ve 1600 kişiden mürekkep, 12 bölüğe ayrılmış bir orta, tâlimde vazîfelendirilmiştir. Orta'nın kumandanlığına bir binbaşı, zâbitliklerine sağ ve sol kolağaları tâyin edilmiş; onlara da iki mülâzım ağası verilmişti. Bölüklere birer yüzbaşı ve sâir zâbitler tâyin edilmiş; askerin silâhı süngülü tüfenk, zâbitlerinki ise pala ve kılınç olarak tesbît edilmiştir.

Yeniçeri Ocağı, yapılmak isteneni anladığından, nefsini müdâfaa için, gâyet tabiî olan bir propagandaya girişmiş; bunun müessiriyeti çok fazla olmuş ve zorla bulunabilen 1600 kişi de dağılmağa başlamıştır. Bunun üzerine maaşlarını artırmak düşünülmüş; fakat bu da, işi büsbütün alevlendireceği için, vazgeçilmiştir. Sonra Levend kışlası yaptırılmış; Pâdişah ile hükûmet, bütün alâkasını bu orta üzerine teksîf etmiş; bunun için yeni usûl üzere tertîb edilen bu neferlere "asâkir-i şâhâne" ismi verilmiştir. Nizâm-ı Cedîd'e verilen bu husûsî ehemmiyet, ona karşı Ocak arasında duyulan nefretin ziyâdeleşmesine sebep olmuştur. Yeni asker yarı Avrupa, yarı da Bostancı'ya benzer kıyâfete bürünmüştür.

Bunlara paralel olarak Tophane geliştirilmiş; Fransız çaplarına mutâbık büyük toplar dökülmeğe başlanmış; Azadlı'da su kuvvetiyle çalışan büyük bir baruthâne kurulmuştur. Bunun istihsâl ettiği kaliteli barut, memleket ihtiyâcını tamâmen karşıladığı gibi, ihrâc dahi edilecek miktara ulaşmıştır. Bu sebeple Gelibolu ve Selânîk baruthânelerinin faaliyetleri tâtîl ettirilmiştir. Daha evvel kurulan "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn" genişletilmiş; onun yanına "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn" tesis edilmiştir. Buralarda tedrîsât için kitaplar hazırlatılmış; tercüme ettirilmiş ve bastırılmıştır.

Tersâne genişletilmiş ve Tulon tezgâhlarında yapılan gemiler şeklinde sefîneler inşâ edilmeğe başlanmıştır.

Bütün bu faaliyetlerin kesintisiz devam edebilmesi için devlet, sulhü muhâfazaya son derece gayret etmiş; Rusya'nın Kafkasya'ya el atması, burada İran'la harbe girişmesi ve Şah Aga Mehmed Han'ın Osmanlı ile ittifak dilemesine rağmen müdâhaleden ictinâb etmiştir (1795). Ruslar bunun üzerine, Kafkas Dağları'nı aşıp, Gürcistan gibi mühim ve oldukça geniş memleketi ele geçirmişler; fakat III. Selîm ile müşâvirleri sulh siyâsetlerini bozmamışlardır. Bunun sebeplerini hem dâhilde vücût vermek istedikleri Usûl-i Cedîd'in devamını temin, hem de Polonya'nın son taksîm hâdiseleri teşkîl etmiştir. Bunda kendisinin uzak menfaatini dahi göremiyen Prusya ve Avusturya, çok aç gözlüce hareket edip, Rusya ile anlaşmışlar ve gâyet sakîm bir "cumhûriyet" usûlüyle idâre edilen Lehistan'ı, iki taraftan kuvvet sevkederek işgâl etmişlerdir (1793-1795). Böylece Osmanlı Devleti'nin kuvvetten düşmesi yüzünden, bir devlet daha târihten silinmiştir. Lehistan ancak 123 sene sonra, yâni Birinci Cihan Harbi'nin akabinde, mevzuunu Türkiye'nin teşkîl ettiği bir efsâneden de kuvvet alarak yeniden kurulacak*; fakat 21 yıl süren hürriyetini, yine Almanya ve Rusya'nın müşterek taksîm hareketiyle kaybedecek, sonra da [Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam eden] Rus esâretine girecektir. Prusya ile Rusya'nın bu ittifakı, Osmanlı Devleti'ni Gürcistan mevzuunda da herhangi bir müdâhaleden alıkoymuş görünmektedir.

---

* Lehistan'ın târih sahnesinden silinmesinin, Avrupa siyasî dengesini derinden sarsacağını, hattâ bunu tamâmen Rusya lehine tâdil edeceğini gören Osmanlı ricâli, taksîmi uzun zaman tanımamışlardır. 1768 seferi, kuzey dengesinin sarsılması, yâni Rusya tarafından Lehistan'ın kısmen işgali üzerine çıkmıştı. Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında kuvvetli bir Lehistan'ın mevcûdiyetini, kendisi için siyasî emniyet garantisi gören Türkiye, asırlardan beri kendi tâbiinin tâbii olmuş bulunan bu devletin taksîmine itiraz etmiş ve bozulan dengeyi iâde için silâha sarılmıştı. O zaman bunu tahakkuk ettiremiyen ve mağlûb olan Türkiye, Lehistan'ın dünya yüzünden silinişine bilfiil mukabele edememiş ve fakat bu taksîmi de tanımamıştı. Sefîrlerle yapılan toplantılarda Lehistan sefîrinin sandalyesi boş bırakılmış ve sefîrin mâzeretine binâen bulunmadığı, dâvetçi memurlar tarafından ifâde edilmiştir. Leh vatanperverleri, kendi devletlerinin istiklâlinin, ancak Türkiye tarafından temin edileceğine inanmışlar; hattâ halk arasında azîz tanınan bir zâtın bu husustaki beyânı da, milletin kalbinde asırlarca yaşamıştır. Bu Leh azîzi "Türkler Wistül'de atlarını suladığı zaman Lehistan'ın istiklâline kavuşacağını" ifade etmişti. Nitekim senelerce sonra Galiçya'da, Avusturya ve Alman ordularıyle birlikte, Rusya'ya karşı harekete geçen bir Türk fırkası, atlarını Wistül nehrinde sulamışlar; bunun üzerine bütün Leh halkında umûmî bir hareket baş göstermiş ve vaktin geldiği ifâde edilerek, istiklâl faaliyeti hızlanmıştır. Bu hareketi idâre eden gizli Leh istiklâl fırkaları, halkta vücûda gelen bu temâyülü hızlandırmışlar ve batı devletlerinin müzâheretleriyle de hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Bu harekâtın başında bulunan Mareşal Pildatsky de Lehistan devlet reisi olmuştur. Bu zât Türkler'in, Lehistan'ın varlığı için ifâde ettiği büyük mânâyı anlamış ve yalnız Türkiye ile değil, Rusya dâhilindeki Türk dünyasıyla

Fransa ile Dostluğa Temâyül

Osmanlı Devleti, Fransa'da doğan büyük ihtilâlin Avrupa monarşilerini tedirgin etmesi netîcesinde, çok az bir toprak zâyiâtına uğrayarak sulha kavuşmuş ve Nizâm-ı Cedîd faaliyetleri için vakit bulabilmişti. Daha evvel de Osmanlılar, Avusturya ve Rusya'ya karşı muhârebe ettiklerinden, bir hayli müddet Fransa rahat kalabilmişti. Bu suretle Devlet-i Aliyye ile Fransa, tamâmen ayrı zaviyeden ve hiç arzu etmedikleri halde birbirlerinin menfaatlerine hizmet etmişlerdir. III. Selîm bu sebeple Fransa ile olan eski dostluğu bozmamış; Avrupa'nın siyâsî ahvâlinden istifâde etmek istemiş; bu maksatla batı devletleri nezdinde, dâimî sefâretler ihdâs eylemiştir. Bunlar bir taraftan siyâsî münâsebetleri idâre ederken, diğer taraftan da bulundukları memleketin askerî ve idârî vaziyetini tedkîk ile raporlar vermekle vazifelendirilmişlerdir. Böylece Avrupa'da ilk Osmanlı dâimî elçilikleri kurulmuştur.

Sultan, Fransa'da patlayan ihtilâli, bu memleketin dâhilî bir meselesi olarak görmüş; İstanbul'da bulunan ve cumhûriyet taraftarı olup başlarına üç renkli kokard takan Fransızlar'ın, sefâret bahçesine diktikleri "Hürriyet ağacı" etrafında şenlikler yapmalarına dahi nazar-ı müsâmaha ile bakmıştır. Bu hâdise, İstanbul'daki Avusturya ve İngiltere sefîrlerini huzursuz etmiş ve Bâb-ı Âlî'ye mürâcaatlarına sebep olmuştur. Cevdet'in rivâyetine göre, Avusturya sefâreti baştercümanı, Reîsülküttâb Râşid Efendi'ye gelmiş ve "Şu Fransızlar'ın Allah lâyığını versin, bizleri dertli ettiler; aman efendim, bâri şunların başlarından korkardalarını nez' ettiriniz." diye talepte bulunmuştur. Râşid Efendi, Osmanlı devlet ricâline has olan misilsiz soğukkanlılıkla "Behey dostum, biz size kerrât ile ifâde etdik ki Devlet-i Aliyye, İslâm devletidir. Bizde o makûle alâmetlere i'tibâr olunmaz. Dost devletlerin tüccârını biz misâfir biliriz. Başlarına ne giyerlerse giyerler ve istedikleri

da yakından alâkadar olmuş; oradan kaçan Türk vatanperverlerini himâye etmiş; onların kültürel ve siyasî faaliyetlerine müzâheret etmiştir. Görülüyor ki iç ve dış garazkârlarca barbarlıkla ithâm edilen Osmanlılar, idâre ettikleri milletlerin hâtırasında o kadar derin, âdil ve muhteşem izler bırakmışlardır ki, onların bu tatlı izleri, esîr bir milletin hâfızasında asırlarca saklanmış; atlarının görülmesiyle istiklâle kavuşulacağı, nesillerden nesillere aktarılmıştır. Nihâyet bu tatlı hâtıranın gerçekleştiği inancı, bütün bir milleti ayaklandırmış ve Avrupa'nın müzâheretiyle kısa bir müddet için de olsa, onları istiklâline kavuşturmuştur. Bu, Osmanlılar'ın idâre ettikleri milletlerin kalblerini büyülemekteki sihirbâz zekâlarına, âdil ve şahsiyetli davranışlarına, yabancı halkları kendine râm etmedeki büyük kaabiliyetlerine açık bir delîl teşkîl etmiştir. Bu sebepledir ki, Osmanlı idâresinden çıkmış bir kavim, hiçbir müstevlî idâreci tarafından memnûn edilememiş; hattâ kendi idârecilerinden dahi memnûn olamamıştır. Bu gayrımemnûnluk, koskoca bir devletin tebeasına verdiği büyük rahatlık ve refah unsurlarından tevellüt ettiği gibi, Osmanlı idâresinin mutlak bir adâleti tahakkuk ettirme yolundaki ahdinden de çıkmış görünmektedir.

alâmetleri takarlar. Başlarına üzüm küfesi giyseler, niçin giydiniz demek Devlet-i Aliyye'nin vazîfesi değildir. Kendi kendinizi beyhûde yoruyorsunuz." cevâbını vermiştir. Bu cevap Osmanlı Devleti'nin, bugün dahi çok az rastlanan, insânî ve medenî müsâmahakârlığına işâret etmekte ve şahsî ahvâle karışmak husûsunda, devlet kudretinin kullanılamıyacağını âmir, yüksek prensiplerine ışık tutmaktadır. Reîsülküttâb, başlarına cumhûriyet alâmeti olarak kokarda takmayı, saltanatla idâre edilen bir devletin hâriciye nâzırı olmasına rağmen yasaklamayı doğru bulmamış ve buna müdâhaleyi devletin değişmez prensiplerine aykırı görmüştür. Bu o kadar yüksek bir davranıştır ki, misline bugün dahi rastlamamız mümkün görünmemektedir.

Osmanlı Reîsülküttâbını bu tarz harekete mecbûr eden, hürriyete meclûbiyeti değil, insana Allah tarafından bahşedilmiş haklara, yâni ferdin subjektif hukûkuna riâyeti zarûrî görmüş bir devletin mümessili oluşuydu. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinden hiç birisi Fransa Cumhuriyeti'ni tasdîk etmediğinden, bunu tanımamış; fakat eski bir marki olduğu halde, bu ünvânını atıp güyâ demokrat bir isim alan Citoyen Descorches'in gelmesine müsâade etmişti. Bu "Vatandaş Dekorş" ile gizlice muhâbere eden Reîs Efendi, Fransa'nın yeni rejimini tanımadan, dostluğu devam ettirme yolunu bulmuş; bu devletin müttefiklere karşı harbi kazanması ve Prusya ile Bal Musâlahası'nı yapması üzerine de resmen cumhûriyet hükûmetini tasdîk etmiştir. Osmanlı Devleti'nin gâyet mâkul ve müdebbirâne görünen bu siyâseti, büyük ictimâî karışıklıkla şirâzeden çıkmış bulunan ihtilâl hükûmetlerinin kararsızlığı netîcesi devam edememiş ve Avrupa politikasında çok çabuk ve serî değişiklikler vukû bulmaya başlamıştır. Bu değişiklikler Fransa ile Türkiye'yi kısa bir müddet sonra karşı karşıya getirmiş ve kapıştırmıştır.

Melek Mehmed Paşa'nın Azli ve Mehmed İzzet Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada gâyet yaşlı bulunan ve melek-haslet bir zât olan Vezîr-i âzam Melek Mehmed Paşa'nın "rehâvet ve hastalığı hasebiyle zimâm-ı hükûmet bâzı müteneffizân ellerine geçerek mesâlih-i devlet, mihver-i lâyıkında deverân etmemekde bulunduğundan", iki buçuk senelik bir sadâretten sonra azledilmiştir. Paşa'nın cedîdçi ricâl tarafından göstermelik bir sadrâzam olarak kullanılması, efkâr-ı umûmîyenin dedikodularına yol açmış; bu dedikodular üzerine Pâdişahca azli münâsip görülmüştür. Paşa, azlinden sonra âdet olduğu üzere taşraya gönderilmemiş ve Ortaköy'deki yalısında oturmasına müsâade edilmiştir. Paşa burada yedi sene daha yaşamış ve vefâtında da So-

ğukçeşme "halîle-i celîleleri Zeyneb Sultan'ın" yaptırdığı câmiye bitişik olan türbeye defnedilmiştir. Yerine selefinin cimriliğine mukaabil cömert olan, idârî işlerde kaabiliyetli, hitâbette kuvvetli bir zât olarak tanınan Mehmed İzzet Paşa tâyin olunmuştur (19 Ekim 1794/24 Rebîülevvel 1209).

Safranbolulu olan yeni sadrâzam, Mısır Vâliliği'nden Anadolu Beylerbeyliği'ne tâyin edilmiş, vazîfesine gelirken yolda hatt-ı hümâyûnla sadârete dâvet buyrulmuştur. Paşa'nın sadârete tâyininin sekizinci ayında, İstanbul'un Balıkpazarı'nda çıkan büyük yangın; dört saat içinde Taşçı, Keresteci, Balmumcu, Zeytinyağcı, Nalbur, Kutucu, Kantarcı, Sepetçi çarşılarını tamâmiyle harâb etmiş ve güçlükle söndürülebilmiştir (7 Temmuz 1759/19 Zilhicce 1209 Salı gecesi).

Pazvandoğlu Hareketi, Sebebleri ve Netîcesi

Bundan iki sene sonra, merkezde tatbîk edilen ıslahatın halk tarafından tasvîb edilmemesinden kuvvet alan bir hareket, Vidin'de patlak vermiştir. Pazvandoğlu isyânı nâmıyle anılan bu hareket, gittikçe genişlemiş ve tenkîli zarûret hâlini almıştır. "Pâsbân" yâhut "Pazvand" oğlu Osman Ağa, cesâretiyle meşhûr olmakla berâber, bâzı suçları yüzünden îdâm edilmiş bir kimsenin oğlu olup, Avusturya muhârebesindeki hizmeti dolayısiyle göze girmiş ve itibârı artmıştı. Vidin kalesi yamakları arasında sivrilen bu cesûr ve şecî adam, Lamouche'un tâbiriyle "ıslahata ve fazla vergilere karşı gelmek suretiyle, halka kendisini sevdirmiş; hıristiyanlara karşı dahi adâletle muâmele etmiş"ti. Kale muhâfızları olan yamaklar gibi yeniçeriliğe mensup bulunuyor ve bununla iftihar ediyordu. Belgrad yamakları, kayıtları terhin edilip kaleden atılınca, kendisinden istimdât etmişler; o da onlara yardım göndermişti. Eflâk ve Boğdan'a da yine bura müstahkem mevkilerinde bulunan yamakların dâveti üzerine taarruz etmişti.

Bu sırada bütün Tuna boyunda, en büyük bir müdâfaa hattımız olan kalelerde, yeniçerilerin kale muhâfazasına memur olanları demek olan yamakların hâli kötüleşmişti. Muâsır bir kaynak, "yamakların verilen dirlik arâzilerini sürdürerek, istihsâl ile meşgûl olduklarını, bundan elde ettikleri mahsûlü bir miktar kâr ile İstanbul'a gönderip sattırdıklarını, bu suretle kendilerinden küçük bir kaç fakîri de idâre ettiklerini" ifâde etmekte ve "Bu siyâk üzere yamaklar ma'mûr olduğundan kal'alar kendilerinin mekânı ve reâyaları dahi kendilerinin akar ve irâdı olduğu ecilden, kal'a ve reâyâyı düşmandan muhâfaza için can u gönülden ceng idip hakkından gelmeğe mecbûr olurlar idi." demektedir.

Ayrıca yamakların teşkîlâtlarının kuvvetli bulunduğunu "Yedi akçe ulûfe-i pâdişâhîyi ni'met-i uzmâ bilip" kanaat ettiklerini, fakat sonradan

Eflâk ve Boğdan voyvodalarının tezvîrât ve hile ile memleketten yamakları çıkardıklarını, kâr u kisblerini ellerinden aldıklarını, böylece müdâfaa teşkîlâtının zayıf düşüp, serhadlerin harâb olduğunu yazmaktadır. Bundan da anlaşıldığı üzere yamaklık, Osmanlı teşkîlât dehâsının, müdâfaayı, bir nevi vatan ve mal-mülk muhafazası haline getiren, dolayısiyle çok şiddetli kılan sui generis bir buluşu olarak görünmektedir. Fakat bu teşkilât son zamanlarda bozulmuş ve mensuplarının bazı hak ve menfaatleri muhtel olmuştur. Pazvandoğlu Osman Ağa, işte bu hakları alınmış ve kalelerden dağıtılmış yamakları başına toplamış; Belgrad ile Eflâk ve Boğdan hareketlerini bunun için yapmıştır. Kendisi de yamaklıktan yetiştiği için, onların ihlâl edilen haklarını temine çalışmıştır. Fakat hareketi hak arama ölçüsünü kaçırmış; fiilî bir isyana bürünmüştür.

Bunun üzerine İstanbul'da fevkalâde bir meclis toplanmış ve bu hareketin tenkîli için karar alınmıştır. Yamak teşkîlâtındaki bu sarsıntının Osmanlı kalesini çok zayıflatacağını ve bunun devlet için zararlı netîceler vereceğini pek haklı olarak düşünen İstanbul'daki yeniçeri ricâli dahi, devlete karşı alınan bu tavır karşısında bir şey diyememişlerdir. Bunun üzerine Nizâm-ı Cedîd'in en ateşli taraftarlarından olup Pâdişah'ça tutulan Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa, 100 bin kişilik bir hükûmet kuvvetiyle Osman Ağa üzerine yürümüştür. Pazvandoğlu'nun nufûzunda bulunan yerler yavaş yavaş alınıp, kendisi Vidin'de muhâsara edilmiştir. Osman Ağa, 12 bin kişilik kuvvetiyle bir kaç ay hükûmet kuvvetlerine dayanmış, bu arada İtalya'yı işgâl eden Fransızlar'ın Bosna taraflarına taarruz şâyiâsı çıktığından, muhâsara gevşemiştir. Osman Ağa üzerine sevkedilen ordudaki ricâl, haklı addettikleri bir dâvâ dolayısiyle hareket ettiğine kaani bulunduklarından, onun ezilmesine taraftar olmamışlar; bâzı âyan da, seraskerin sert hareketinden kırılmışlar; Pazvandoğlu'nun yenilmesi üzerine âkıbetlerinin fecî olacağına kanaat getirmişlerdir. Bu sebeple muhâsarada gevşek davranmışlardır.

Bu arada Osman Ağa, hareketini Pâdişah'a îzâh etmiş ve defalarca af için mürâcaatta bulunmuştur. Seraskerin işin kısa zamanda uhdesinden gelememesi üzerine, daha fazla ileri gidilmek münâsip görülmemiş ve Pâdişah, Pazvandoğlu'nu affettiği gibi vezâret rütbesi dahi tevcîh etmiştir. Böylece Pazvandoğlu Osman Ağa, "Vidin Vâlisi Pasbanzâde Osman Paşa" olmuştur (Kasım 1797/1212). Lamouche kendisini "gâyet cesur, metîn ve son derece azim sâhibi; zekî ve müstaid bir adam idi, Vidin'i tahkîm etmiş, güzel âbidelerle tezyîn eylemiş; câmiinin yanında bir kütüphâne de kurmuştur." diyerek medhetmektedir. Pazvandoğlu'nun hareketi, devlete isyandan ziyâde, hak aramak maksadıyle vukû bulmuş fiilî bir yamak nümâyişi olarak görülmektedir.

Siyâsî Ahvalde Değişme; Yedi Ada Cumhuriyeti ve Fransa'nın Mısır Eyâletine Göz Dikmesi

Bu sırada, siyâsî ahvâlde birden bire bir değişiklik vukua gelmiş ve General Bonapart emrindeki Fransız orduları, Kuzey İtalya'daki Avusturya kuvvetlerini mağlûbiyetten mağlûbiyete uğratarak ilerlemişlerdi. Bunun üzerine Roma Cermen İmparatoru II. Frantz Fransa ile Campo-Formio Muâhedesi'ni imzalamak mecburiyetinde kalmıştı (1797). Bu anlaşmaya göre, Venedik Cumhuriyeti Fransa ile Avusturya arasında taksîm olunmuş; "Cezâir-i Seb'a" denilen Yedi Yunan Adasıyle Preveze sâhilleri Fransızlar'ın eline geçmişti. Asırlardan beri, ticâreti ve deniz kuvveti ile meşhûr olan Venedik Cumhuriyeti'nin bu taksîmi, Fransa'yı birden bire Osmanlı ülkesiyle hem-hudûd bir devlet hâline getirmişti. O zamana kadar, bir ihtilâl hükûmeti olmasına rağmen, Fransa ile dostluktan başka bir şey talep etmiyen Bâb-ı Âlî, Bonapart'ın adalar Rum ahâlisine, eski Yunan hâtıralarını hatırlatarak, onları isyana teşvîk ettiğini haber almış ve bundan da tabiatıyle ciddî bir endîşe duymuştu. Kudretini yitirmiş bulunan Venedik Cumhuriyeti'nin iki kuvvetli devlet tarafından taksîmini de menfaatlerine uygun bulmamış ve bunu tasdîk de etmemiştir. Fransa Cumhuriyeti'nin resmî dostluğa muhâlif olarak Rumları tahrîk etmesinden duyduğu endîşe, bir Mûsevî'nin Paris'te neşrettiği beyanname ile de kuvvetlenmiştir. Bu adam, Kudüs'te bir Yahudi devleti kurulması için, bütün İsrailoğullarını ittifaka dâvet etmiş ve böylece Siyonizm (Sionisme)'in ilk mübeşşiri olmuştur.

Bu esnada Bonapart'ın Tulon'da donanma ve asker techîzi için uğraştığı haber alınmış; bunun şarka karşı yapılacak bir harekâtta kullanılacağı anlaşılmıştı. Bunu haber alan alan Bâb-ı Âlî, Paris'teki elçisi Es-Seyyid Ali Efendi'ye işin tahkîkini emretmişti. Fransızlar Osmanlı sefirine böyle bir tasavvurları olmadığını söylemişler ve teminat vermişlerdir. Bâb-ı Âlî, Fransa'ya karşı itimâdını yitirdiği için, haber kaynaklarını çalıştırmış; bir gazetenin telmîhinden de hazırlıkların kendisine karşı icrâ edildiği kanaatine varmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn'da cereyân eden ciddî müzâkereler netîcesinde, Fransa Cumhuriyeti'ne emniyetin câiz olmadığı, askerî tedbîrlerin hemen alınması îcâb ettiği; siyâsî noktadan işe, müşterek menfaate sâhip devletlerle gizlice anlaşmalara gidilmesi kararlaştırılmıştır. Önce Fransa harekâtının hudut mıntıkası olması dolayısiyle, Arnavutluk ve Mora taraflarında olabileceği düşünülmüş; Cezâir-i Seb'a'daki Rumları tahrîkleri de düşünülerek, bu ihtimâl kuvvetli görülmüştür. Bu suretle Fransızlar'ın kara ve deniz kuvvetleriyle müştereken bir harekete teşebbüs edecekleri tahmîn olunmuş; tedbîrler ona göre alınmıştır. Fakat Tulon'daki ordu kumandanlığına tercü-

man olarak tâyin edilen zâtın Arapça ve Türkçe'ye vukufunun istenmesi; resmen sızan haberlerde İngiltere'nin şarkta vurulmasından bahsedilmesi, nihâyet câsuslardan alınan mâlûmât, Fransızlar'ın Mısır üzerine yürüyeceği ihtimâlini kuvvetlendirmiştir.

Bu sırada, Reîsülküttâb Âtıf Efendi, Fransız maslahatgüzârı Raffin'i çağırmış ve devletinin yaptığı hazırlıklar hakkında duyulan haberleri anlatarak, kendisini şiddetle sıkıştırmıştır. Elçi "Osmanlı Devleti'ne yalan beyanda bulunamıyacağını söyliyerek, bu müdhiş haberleri kendisinin de duyduğunu, bu hususta bir mâlûmâtı bulunmadığını, yalnız şahsî fikirlerini ifâde edebileceğini" söylemiştir. Kendisi bu fikirlerini beyâna davet edilmiş ve "devletinin Mısır ticâretine çok muhtâc bulunduğunu, bunun için ticârî emniyetin şart olduğunu, fakat Mısır'da beylerin mücâdeleleri yüzünden bunun ihlâl edildiğini, hükûmetinin bu sebeble, belki Bâb-ı Âlî ile anlaşarak, müşterek bir hareket düşünebileceği ihtimâlini" ileri sürmüştür. Osmanlı Reîsülküttâb'ı şu beyândan asabîleşmiş, "Bu sözlerin ciddiyet ve dirâyetle bağdaşmadığını, meselenin ise şakaya tahammülü bulunmadığını" ifâde ederek şöyle konuşmuştur: "Mısır beylerinin akidlere muhâlif hareketleri olursa, hukuk-ı düvel kavâidine göre Bâb-ı Âlî'ye mürâcaat edilmesi lâzımdır. Fransız tüccarının Mısır ümerâsından şikâyetleri ve alacakları varsa, Osmanlı tüccarlarının da vardır. Çünkü memleketinizdeki kıtlık esnâsında Marsilya'ya götürdükleri zahirelerin bedeli hâlen ödenmemiştir. Diğer taraftan, devlete karşı koyuş, Mısır'a has bir şey değildir ve aynı hâl ihtilâlden beri sizde de devam etmektedir. Osmanlı Devleti bunları bahâne ederek Marsilya'ya donanma ve asker gönderse, Fransa buna ne der? Osmanlı Devleti bize ilân-ı harbde bulundu demez mi?" Reîsülküttâb'ın bu son derece mâkul ve haklı mütâlaası, Fransa'nın devletler hukuku noktasından ne kadar hacîl bir mevkie düştüğünü açıkça ortaya koymuştur.

Bunun üzerine acele bir Dîvân toplanmış; Mısır'ın denizden kilidi olan İskenderiye, Reşîd ve Dimyat taraflarında lüzumlu istihkâm inşâsına karar verilmiştir. Fakat Mısır ümerâsı vesveseli oldukları ve birbirleriyle çekişme hâlinde bulundukları için, buraya önce mektûbî hulefâsından Ahmed Edîb Efendi'nin gönderilmesi ve kendilerine işin anlatılması kararlaşmıştır. Fakat Edîb Efendi Mısır'a varıp lüzûmlu temâsı yapmadan, Bonapart 50 harb ve 450 nakliye gemisiyle birlikte Tulon'dan hareket etmiştir. Kendisinin "Avrupa'ya yabancı olduğuna, buna mukaabil Asya fâtihlerinin neslinden bulunduğuna inanan" Napoléon aslında şan ve şeref toplamak, zâhirde ise İngiltere'yi şarkta vurmak için hareket etmişti. E. Driault'ün tâbiriyle, Bonapart "Şan ve şeref kazanmak için iki defa şarka geçmiş ve iki defasında da geri dönmüştür." Aynı müellife göre Napoléon bu maksatla hareket etmekle

berâber, Fransızlar'ın Mısır'la ilgisi ne yalnız haçlı muhârebelerinden, ne de XIV. Louis'e Leibnitz tarafından gösterilen Nil hedefinden ibâret bulunmuştur. O sırada yaşayan Fransızlar, Mısır meselesiyle ülfet etmişler ve Choiseul, Fransa'nın Hindistan'da kaybettiği müstemlekelerini Mısır'da kazanacağını temin etmiş; Volney de "Mısır yoluyla Hind'e ulaşacağız ve Süveyş'teki nakliyâtı tanzîm edeceğiz" demiştir.

Fransız müelliflerinin bâzılarının bu sefere müsbet delîller bulmak istemesine rağmen, Mısır hareketi şöhret arayan genç bir kumandanın, yalnız bu arzûsunu tatmîn eden bir mâcera olarak görünmektedir. Albert Sorel'in yazdıklarına göre, Fransa hem Mısır'a el atmak, hem de Osmanlı dostluğunu muhâfaza etmek istemiş; hattâ bu hususta Osmanlı ülkelerine tahakküm etmek gibi hayâl ötesi addedilebilecek tasavvurlara dahi sapmıştı. Taleyran, bu hususta güyâ bir tedbîr keşfetmiş; Mısır'a Osmanlı Devleti nâmına, yâni bir dost olarak müdâhaleyi düşünmüş; bunu temin için bizzat İstanbul'a gitmeyi tasarlamıştı. Fransız siyâsîlerince zayıf bir ihtimâl olarak görülen, Türkiye'nin itirâzı ve işi harbe dökmesi hâlinde ise, fiilen "Şark meselesi"nin açılması ve Osmanlı Devleti'nin taksîm edilerek, Avusturya ve Rusya'nın hisselerinin ayrılması kararlaşmıştı. Sorel'in naklettiği bu tasavvurlar, ihtilâl ricâlinin ne derece hayalperest olduğunu göstermektedir. Bu telâkkiye varabilmek için, Osmanlı ricâlini dünyâ ahvâlinden habersiz bir bîçâreler topluluğu zannetmek lâzımdır ki, herhalde tahmînlerin ötesinde bir çılgınlıktı. İhtilâl sarhoşluğu ile belki îzâhı mümkün bu çılgın görüşe, Fransa bağlanmış ve netîcede de hüsrâna uğramıştır. O bir şey ümîd etmediği Bâb-ı Âlî, Cumhûriyet Fransası'm bir iki sene içerisinde askerî ve siyâsî cephede mağlûbiyete uğratmış ve şarktaki büyük tasavvurlarına sed çekmiştir.

Napoléon'un Mısır'a Çıkışı, Buradaki Şâyân-ı Dikkat Faâliyeti, Yapılan Muhârebeler

Diğer taraftan Napoléon, 19 Mayıs 1798/1213 günü, Tulon limanından 60 bin kişi taşıyan 50 kadar harb ve 450 nakliye gemisi ile denize açılmıştır. "Orient (Şark)" nâmındaki amiral gemisine binen general "İşte Şark! Oraya gidiyorum!" diyerek, İtalya sâhillerini arkada bırakmış ve onbeş gün sonra Malta'ya gelmiştir. Adayı muhâsara ile kısa bir müddet sonra Saint-Jean Şövalyeleri'nin konaklarını zaptetmiş ve ocaklarını ilgâ eylemiştir. Çok eski zamanlardan beri devam eden bu dînî ve askerî tarîkat, Kaanûnî'nin Rodos'u zabtı üzerine burada tutunmuş; fakat son zamanlarda sefâhat yoluna sapmaları yüzünden hıristiyanlarca da itibarlarını yitirmişti. Azîz Yahyâ Şövalyele-

ri'nin bu suretle son bulması, müslümanları sevindirmiş ve Napoléon bu husûsu Mısır'da neşrettiği gâyet garîb olan beyânnâmelerine de dercetmiştir.

Malta'yı alan Cumhuriyet'in meşhûr Generali, Temmuz başında İskenderiye önünde görünmüş ve limana asker çıkarmak istemiştir. Fakat şehirde bulunan Fransız konsolosu kendisine gelmiş; kalenin mukaavemete kararlı olduğunu bildirmiştir. İngiliz donanmasının bir müddet önce şehre uğradığını haber alan General, daha fazla beklemenin mahzûrlu olduğuna kanaat getirerek, akşam üzeri şehrin batısındaki Murâbıt koyuna asker çıkarmıştır.

Osmanlı hükûmeti, Mısır ümerâsı arasındaki çekişmeler dolayısiyle kaleleri tahkîm edememiş bulunduğundan, pek zayıf bir kuvvetle muhâfaza edilen İskenderiye, fazla dayanamamış ve düşmüştür. Bununla berâber, pek az sayıda olan yeniçerilerle ahâli birleşerek, şiddetli sokak muhârebelerine girişmişler ve işgâl ordusuna zâyiât verdirmişlerdir. Fakat netîcede, müzâkere ile teslîm olmuşlar; şiddetli hareketlerle Mısır'da tutunamıyacağına kaani bulunan Napoléon ise, ahâliye büyük tâvizler vererek memnûniyet celbetmek istemiştir. Ancak bu suretle, Mısır'da tutunabileceğine kaani bulunduğundan, halkın umûmî temâyüllerine uygun hareket etmekte büyük bir titizlik göstermiştir. İskenderiye'den Mısır'ın her tarafına gönderdiği beyânnâmelerinin başına Besmele ve Kelime-i Tevhîd'i koymuş ve "Pâdişâh-ı İslâm edemallâhü mülkehû hazretlerinin, Françelü muhibb-i hâlisi olup, düşmanına düşmandırlar", diyerek kölemenlerin sultanın emrine uymadıkları, bu sebeple onları tenkîl edeceğini bildirmiştir. Bu beyânnâmede Francelü'ye itaat gösteren bir kariye ahâlisinin, onun bayrağını dikmelerinin şart olduğunu ifâde etmekte ve "Kezâlik muhibbimiz olan pâdişah-ı İslâm dâme bekahû hazretlerinin dahi sancağını berâber nesbeyleyeler." denmekteydi. Sonra "Osmanlı sultanının ve asâkir-i Fransevîyenin iclâlinin dâim olmasına" duâ edilmesi de bildirilmekteydi. Ayrıca ahâlinin ileri gelenlerine ise şöyle hitâb edilmekteydi: "Ey kuzzât ve meşâyih ve eimme ve çorbacıyân ve âyan-ı belde! Cemaat ve neferâtınıza söyleyin ki, Fransızlar hâlis müslüman idâdındandır. Bunun isbâtı budur ki, nasarayı müslümanlarla muhârebeye dâima teşvîk ve tergîb eden Rimpapa'nın tahtgâhı Kızılelma'ya (Roma'ya) varıp tahrîb eylediler. Sonra Malta cezîresini kasdederek, müslimîn ile muhârebeyi farz-ı ayn zu'm ve itikaad eden Kavalierleri tard ve teb'îd etdiler."

Mısır Vâlisine gönderdiği mektupta ise, Mısır'a çıkışının dîn ve devlet aleyhinde bulunmadığını bildirmekte ve "Bizim dîn-i Muhammedî hakkında ve Pâdişah-ı Âl-i Osman hilâfına ednâ bir hareket sevdâsında olmadığımız, Devlet-i Aliyye'nin müttefiki olduğumuz ma'lûmdur." demekteydi. Bütün bunlar, Napoléon'un hiç bir şeye inanmasa bile, halkın umûmî temâyüllerine idâreciler tarafından büyük kıymet atfedilmesini lüzûmlu gördüğüne delîldir.

Bunun içindir ki, tıpkı bir müslüman gibi hareket etmiş; hattâ böyle olduğunu söylemiş; Türk elbiseleri giymiş; tıpkı bir Türk gibi İslâm pâdişah ve halîfesine zâhiren en büyük hürmeti göstermiş; onun nâmına hareket ettiğini ifâde etmiş; hattâ sikkelerini dahi onun nâmına darbetmiştir. Osmanlı hükûmeti resmen Mısır'a asker çıkarıncaya kadar bundan ayrılmamış; ondan sonra ise daha fazla müslüman görünmeye gayret etmiştir. Bu kendisinin idârede büyük kitlevî inançlara verdiği ehemmiyeti gösterdiği gibi, Osmanlı halîfe ve pâdişahlarının Mısır halkı nezdindeki çok yüksek mânevî nufûzlarına da işâret etmekte ve bunu aksettirmektedir. Her halde bir memleketi işgâl ettikten sonra, orayı elinden aldığı hükümdarın büyüklüğünü tasdîk edip, hutbeyi nâmına okutmak ve sikkeyi nâmına darbetmek, böylece onun hâkimiyet haklarını ihlâle yeltenmemek, târihte vukûu nâdir hâdiselerdendir ve ancak Osmanlı sultanlarına karşı yapılmıştır. Bunun sebebi, Osmanlı hükümdarlarının, aynı zamanda Hilâfet ünvanlarına atfettikleri büyük ehemmiyet ile onun mes'ûliyetlerine riâyette gösterdikleri hudutsuz titizlikten kaynaklanmış ve milletleri ile mânevî tebealarının kalbinde ne derece mûtenâ bir mevkie sâhip olduklarının en açık delîlini vermiştir.

Napoléon İskenderiye kalesini tâmir ettirdikten sonra, buraya 3 bin asker yerleştirmiş ve bir nehir filosu teşkîl ederek, Râşid ve Rahmaniye yoluyla, Mısır'ın merkezi Kaahire'ye doğru yürümeğe başlamıştır. Bu sırada birbiriyle çekişen kölemen beyleri, dış düşman karşısında Osmanlı Vâlisi'yle müştereken harekâta karar vermişler ve hazırlıklara başlamışlardır. Bunların en nufûzlusu ve cesuru olan Murad Bey, 10 bin kadar kölemen süvârisini hazırlıyarak, çölde ilerleyen Napoléon'a karşı çıkmak için harekete başlamıştır. Damenhor çölünde ilerleyen Fransızlar, yakıcı kum deryâsı arasında, hiç umulmayan ânda ortaya çıkan, çâlâk kölemen süvârîleri tarafından küçük taarruzlara uğramışlar ve telefât vermişlerdir. Sıcaktan çılgına dönen ve her türlü tahammül hassasını kaybeden Cumhuriyet askerinden bâzıları ise, Napoléon'un gözleri önünde intihar etmişlerdir.

Nihâyet Fransız kuvvetleri Rahmaniye'ye gelmişler ve bu arada Nil yoluyla gelecek olan mühimmât kayıklarını beklemişlerdir. Bir müddet sonra beklenilen kayıkları ile Fransız ordusu da ilerlemeye başlamıştır. Bu esnâda Murad Bey'in kayıkları ile Fransız sandalları bir müsâdemeye girişmişler; Fransız ordusu ise ilerleyerek, hemen mevzi almıştır. Murad Bey sabırsızlanmış; çok cesur, hareketli, manevra kaabiliyeti yüksek olan süvârîsini, Fransız ordusuna şiddetle hücûma kaldırmıştır. Fakat piyâde ve topçu olmadan ve düşmanın vaziyetini de kollamadan yapılan bu şiddetli süvârî hucûmu, Fransızlar'ın top ve tüfenk ateşleriyle sarsılmış ve yaya askerinin

süngüsüyle durdurulmuştur. Düşmana zâyiât verdirmekle berâber, piyâdesi yerinden sökülememiş ve kölemen süvârîsi, lüzûmsuz şekilde kırılmıştır.

O esnâda kölemen cephânesini taşıyan kayıklardan biri humbara ile ateş almış; bu ateş buradaki barutlara sirâyet ederek patlamasına ve topçu kumandanının da ölmesine sebep olmuştur. Böylece cephânesi tamâmen biten Murad Bey emrindeki kölemen kuvveti bir şey yapamamış ve ağırlıklarını bırakıp, kaçmak mecbûriyetinde kalmıştır (13 Temmuz 1798/29 Muharrem 1213).

"Rahmâniye Muhârebesi" denilen bu harbdeki mağlûbiyet, Kaahire'de hemen duyulmuş; şehirde bulunan diğer kölemen reîsi İbrahim Bey, acele siper kazdırmağa başlamış ve beldedeki bütün eli silah tutanlar, müdâfaaya hazırlanmışlardır. Fakat düşmanın taarruz yeri bilinmediği için, müdâfaa kuvveti iki yerde tertîbât almış; böylece zâten zayıf olan askerî güç bölünmüştür. Fransız ordusu Ehramlar cihetinden gelmiş ve Napoléon bunları "Askerler! İşte Mısır fâtihleri ile muhârebe edeceksiniz; unutmayın ki, şu ehrâmların tepesinden 40 asır sizlere bakıyor." gibi mutantan bir hitâbe ile teşcî etmiştir. Bundan sonra Murad Bey'in ordusunun arabalı toptan mahrûm olduğunu keşfetmiş; bu suretle piyâdelerinin ancak sâbit mevzilerde muhârebe edeceğini anlamıştır. Bu sebeple önce süvârînin işini bitirmeğe karar vermiştir. Murad Bey cesur süvârisiyle Fransız sağ cenâhına yüklenmiş; fakat sert bir ateşle karşılaşmıştır. Hücûmlarla çok zayıflayan ve yorulan kölemen süvârileri bozulmuş ve çekilmişlerdir. Bundan sonra Fransızlar, siperlere hücûm etmişler; çakılı toplarla yaptıkları muhârebelerden netîce alamayan siperdeki Mısır kuvvetleri de mağlûb olmuşlardır (22 Temmuz 1798/8 Safer 1213). Bunun üzerie Murad Bey Mısr-ı Ulyâ (Yukarı Mısır)'ya çekilmiş; İbrahim Bey'le Vâli Bekir Paşa da Âdiliye'ye sığınmışlar, sonra da Şam'a gitmişlerdir. "Ehrâmlar Muhârebesi"ni kazanan Napoléon, sür'atle Kaahire'ye doğru ilerlemiş ve Ezher'de toplanan ulemâ, kendisine, belde için âman dileyen bir nâme göndermişlerdir. Bonapart, İskenderiye'deki davranışını tekrarlıyarak, istenen amânı vermiş; yalnız kölemenleri bundan hâriç tutmuştur. Bu esnâda şehirdeki ayak takımı kölemen beylerinin konaklarını yağmalamışlar; şehre giren Fransızlar da zenginleri haraca kesmişlerdir. Bu cümleden olarak, Murad Bey'in hanımından 120 bin altın sızdırmışlar; Kaahire tüccarlarından 500 bin riyâl miktarında para almışlardır.

Abukır'da Fransız Donanmasının Yakılışı, Kaahire İsyânı ve Netîceleri

Kaahire'yi zapteden ve Mısır'ın idâresi için tasavvur ettiği tedbîrleri tahakkuk ettirmeğe hazırlanan Napoléon'un zafer sevinci, ancak on gün devam

etmiş ve İngiliz Amirali Nelson'un bir deniz gâlibiyetiyle körletilmiştir. Fransız donanmasını denizden yakalamak istiyen Nelson, bir müddet onu bulamamış; İskenderiye'ye Napoléon'dan dört gün evvel gelerek, şehrin müdâfaası için bâzı teklîflerde bulunmuştu. Bunun bir hile olduğunu zanneden şehir nufûzluları, teklîfi reddetmişlerdi. Bunun üzerine "Fransızlar suyun dibinde de olsalar bulacağım." diye denize açılan Nelson, onları aramağa başlamıştı. Nihâyet Kaahire'nin düşmesinin onuncu günü, Fransız donanmasını gayrı müsâid bir vaziyette yakalamış ve hücûma hazırlanmıştır. Fransızlar, nakliye tekneleri ile küçük harb gemilerini İskenderiye limanına koymuşlar; büyük harb sefînelerini ise bu limanın kuzeydoğusundaki Ebukır koyuna demirlemişlerdi. Böylece, harb gücü bakımından zâten zayıf olan Fransız muhârebe gemileri ikiye taksîm edilmiş; İngiliz Amirali Nelson da bu fırsatı kaçırmamıştır. Serî bir manevra ile İngiliz saff-ı harb gemilerini kara ile Fransız donanması arasına sokmuş ve hemen muhârebeye başlamıştır. Üç saat süren kanlı deniz harbinde, manevra ve ateş gücü yüksek olan İngiliz donanması, kaçıp kurtulabilen dördü müstesnâ olmak üzere, Fransız harb gemilerini zabtetmiş ve yakmıştır. "Yarım Dünyâ" diye mâruf, 180 toplu ve üç anbarlı "Orient" de yakılmış ve Fransız amirali Brueys ile donanma kumandanı öldürülmüştür (1 Ağustos 1798).

İngiliz Amirali'nin bu muzafferiyeti, Mısır'daki Napoléon ordusunun Fransa ile irtibâtını kesmiş; kendisini burada mahbus bırakmış; büyük teşebbüslere girişmesini imkân hâricine çıkarmıştır. Napoléon, memleketteki nufûzunu sarsacağı için, bu hâdisenin duyulmasını istememiş ve çeşitli yasaklar koydurmuştur. Diğer taraftan, muzaffer İngiliz Amirali'nin bu zaferi "Nil Muzafferiyeti" diye anılmış ve kendisine "Nil Baronu" ünvanı verilmiştir. Sultan Selîm de bu zaferden memnûn olmuş ve Nelson'a elmaslı bir sorguç ile bâzı hediyeler göndermiştir.

Diğer taraftan, Mısır'da her türlü yardımdan ümîdini kesen Napoléon, memlekette bir müddet daha kalabilmek için, halkın dînî telâkkîlerine hoş gelecek bir yol tutmuş; "ehl-i İslâm'ın meyil ve teveccühünü" kazanmaya çalışmıştır. Bu münâsebetle "Mevlüd-i Nebî yevm-i mes'ûdunun hulûlünde bir çok tekellüfât ihtiyâriyle merâsimin îfâ olunacağı mahalli kandillerle tezyîn etmiş; kendisi bilcümle Fransız rüesâ-yı askeriyesiyle berâber, menkabe-i velâdet-i nebevî kıraatinde hazır bulunmuş; toplar endahtıyle îfâ-yı de'b-i dirîn eylemiş ve celb-i kulûb-ı İslâma çalışmıştır." Bu merâsimlere, çok hoşlandığı rivâyet edilen, Osmanlı kıyâfetiyle iştirâk etmiş; câmilere de müdâvemet ederek, İslâm gayreti gütmeğe kalkışmıştır. Biraz da bu sebeple her ismi arapçalaştırmağa alışmış olan halkça "Ali Bonaberdî" nâmiyle anılmıştır. Bu arada orduyla birlikte getirdiği âlimler, Mısır'ın eski eserlerini

tedkîk etmişler ve bu araştırmalarını bilâhare neşretmişlerdir. Bunun netîcesindedir ki, Champollion 1822 yılında hiyeroglifleri okumaya muvaffak olmuştur. Bununla berâber, yol açmak maksadıyle bir çok ev ve mescidlerin yıkılması, vergilerin çok ağırlaştırılması, şarabın alenen içilmesi, fuhşiyâtın serbestîsi, halkın nefretini gittikçe artırmıştır. Napoléon buna karşı Osmanlı Pâdişahı tarafından Azim-zâde Abdullah Paşa'nın Mısır'a vâli olarak tâyin edildiğini ilân etmiş; onun için bir konak dahi hazırlatmıştır. Böylece İslâm Pâdişahı'na son derece sâdık olan Mısır ahâlisini oyalamıştır.

Fakat bu tedbîrler fazla bir netîce vermemiş, Mısır'ın Suriye ile ticâretine, merkezden aldığı emir mûcibince, Cezzâr tarafından mâni olunmuştur. Napoléon Cezzar'a bir mektup yazarak, maksadının İngilizler'i Hindistan'da vurmak olduğunu, Mısır'a Osmanlı sultanının emri ile geldiğini, bu sebeple sikkeyi dahi onun nâmına darbettiğini bildirmiş ve ticârete mâni olmamasını istemiştir. Cezzâr, kendisine mektubu getireni kabul dahi etmiyerek kovmuş ve Mısır halkını, adamları vâsıtasıyle, Fransızlar'a karşı tahrîke devam etmiştir. Bu harekete hiddetlenen Napoléon, Mısır'da kalabilmek için Suriye'ye el atmanın lüzûmuna inanmış ve yeniden büyük hayâller kurmaya girişmiştir.

Diğer taraftan Cezzar'ın tahrîkleri kısmî netîceler vermiş; Mısır'ın bâzı yerlerinde Fransız askerlerine karşı tecâvüz vukû bulmuştur. Napoléon bunlara, Saîd'de bulunan Murad Bey'e hücûmla cevap vermiş; yapılan muhârebede bir hayli adamı kırılmıştır. Mısır'da bulunan Fransızlar, şehirden hârice küçük gruplarla çıkamaz olmuşlar; bu suretle hâkimiyet sâhaları çok daralmıştır. Kaahire'deki aleyhtar havanın çok arttığını gören Napoléon, mahallelerin müstahkem olan kapılarını, yolları genişletmek maksadıyle, yıktırmaya başlamış ve emniyetini böylece temin edeceğini zannetmiştir.

Suriye ile yapılan ticâretin kesilmesi, Mısır halkını mutazarrır etmiş; denizden de abluka edilen vilâyette huzûrsuzluk gittikçe artmıştır. Buna mukaabil vergiler ziyâdeleşmiş ve halk derin bir müzâyakaya düşmüştür. Bu vaziyet, zâten küffârdan nefret etmiş bulunan Kaahire halkını, Fransızlar'a karşı isyâna sürüklemiş ve Câmi-i Ezher'de toplanan ahâli mümessilleri "Bugün yevm-i gazâdır." diye nidâ ederek, şehri ayaklandırmışlardır (21 Ekim 1798). Dağınık vaziyette yakalanan Fransız askerlerinin bir çoğu katledilmişlerdir. Cize'de bulunan Napoléon, isyanı bastırmak için acele Kaahire'ye gelmiş; fakat ahâlinin şiddetli mukaavemetiyle karşılaşmıştır. Üç gün süren muhârebeden sonra Fransızlar, şehri ve sivil ahâliyi topa tutmuşlar; siperleri işgâl etmişlerdir. Daha sonra şehre girerek, Câmi-i Ezher'le bir çok yerleri yağmalamışlardır.

Bu isyandan sonra, Mısır'daki vaziyetinin gittikçe kötüleştiğine kaani bulunan Bonapart, umûmî af ilân ederek halkı memnûn etmek istemiş ve fa-

kat isyân ele başlarını îdâm ettirmiştir. Bu isyanda 2 bin Fransız öldürülmüş; ahâliden 3 bini kişi de şehîd olmuştur. Bundan sonra Napoléon Mısır'da tam bir kapana girmiş olduğuna hükmetmiştir.

İzzet Mehmed Paşa'nın Azli ve Yusuf Ziyâeddin Paşa'nın Sadâreti

Bu esnâda İstanbul'da, Mısır Vâliliği'nde bulunduğundan dolayı, ora ahvâline vâkıf bulunan Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa, buradaki Fransız işgâline karşı îcâb eden tedbîrleri almadığı mülâhazasıyle azledilmiş ve Sakız adasına sürülmüştür. Herkese hüsnü muâmele ettiği, idâre ve kitâbette kuvvetli olduğu, ihsânının bol bulunduğu rivâyet edilen bu zâtın sadâreti 3 sene, 10,5 ay kadar devam etmiştir (30 Ağustos 1799/18 Rebîülevvel 1213). Yerine *Hadîka Zeyli*'nde "Muîn-i üdebâ ve ulemâ, ilim, hilim, sehâ ve şecâat sâhibi, umûr-ı ibâd ile leylen ve'n-nehâr vücûdunu it'ab nezd-i devletlerinde sevâb, gayyûr ve gıll-u gîşdan âzade" gibi vasıflarla tavsîf edilen Yusuf Ziyâeddin Paşa getirilmiştir. Gözleri iyi görmediği için "Kör" lakabıyle de anılan Paşa'nın, vaktiyle Kandilli hamamı ustalarından olan karısının tesirinde kaldığı da rivâyet edilmiştir.

Yesârî Mehmed Es'ad Efendi ile Şeyh Gâlib'in Vefâtları

Bu sırada Türkler'in yetiştirdiği iki büyük sanatkâr, kısa aralarla vefât etmişler ve millî irfânımızın hâtıralarına sarılmışlardır. Bunlardan biri, sağ eli sakat olduğu için sol elini kullanan ve bu sebeple "Solak" mânâsına "Yesârî" lakabıyle anılan Mehmed Es'ad Efendi'dir. 1759'da vefât eden Hattât Dede-zâde Mehmed Saîd Efendi'nin talebelerinden olan Yesârî, Osmanlı hat sanatının en büyük üstadlarından biridir. Aynı zamanda şâir de olan Yesârî, bilhassa ta'lîk'ın en büyük üstâdı addedilmektedir. Eyüp Türbesi üzerindeki levha, kendisinin kıymetli eserlerinden biridir. Sultan III. Mustafa tarafından sarayda hocalık verilen Yesârî, bir çok kıymetli kitâbeler bırakmıştır. Meşhûr hattatlarımızdan Mustafa İzzet Efendi gibi hayru'l-halef bir oğul yetiştiren hattat, 20 Aralık 1798/12 Receb 1213'te vefât etmiştir.

Kendisinden hemen iki hafta kadar sonra, dîvân edebiyatımızın en büyük şahsiyetlerinden biri olan Şeyh Gâlib de henüz 41 yaşında olduğu halde, dâr-ı bekaaya rıhlet eylemiştir. Dîvân-ı Hümâyûn kalemine müdâvemet ederken tarîk-ı mevlevîye intisâb eylemiş; âilesine haber vermeden, Konya'daki pîr makaamına koşmuş ve çile doldurmağa başlamıştır. Evine dönmesi için yapılan ısrarlara "Buraya gelişinin ihtiyârî değil ıztırârî ol-

duğunu" söylemiş ve "Beni benden aldılar." diye cevap vermiştir. Bir müddet sonra Yenikapı Mevlevihânesi'ne gelmiş ve oradan da Galata Mevlevîhânesi postnişînliğine getirilmiştir. Esas adı Mehmed Es'ad olmakla berâber, Gâlib Dede nâmıyle meşhûr olmuştur. *Hüsn ü Aşk* gibi dîvân edebiyatımızın en büyük şâheserlerinden birini vermiş olan Şeyh, pek genç yaşta vefât etmiştir. Vefâtına, Surûrî

"Geçdi Gâlib Dede candan yâ hû"

mısraını târih düşürmüştür. *Dîvân*'ı ve *Hüsn ü Aşk*'ından başka, *Cezîre-i Mesnevî, Tercüme-i Tuhfe-i Behiye, Sohbet-i Sôfiye* gibi eserler de bırakmıştır. Mûsıkîye ve şiire meraklı olan Sultan Selîm, kendisini çok takdîr etmiş; sohbetlerinde bulundurmuş ve meclislerine dâvet etmiştir. Hattâ Sultan Selîm, rivâyetlere göre, tarîk-ı mevlevîye de girmiştir. Cevdet Paşa'nın îzâhlarına göre, Pâdişah'ın bu temâyülü siyâsî hâdiselerle alâkalı görülmüştür. Nitekim meşhûr müverrih "Yeniçeriler tarîk-i Bektâşîyeden olduklarını, buna karşı hareket edildiği için yeni bir tarîk aradığını, Nizâm-ı Cedîd efkârına ise mevlevîliğin muvâfık düştüğünü, bu sebeple bu tarîkatin pek parladığını" nakletmekte ve Pâdişah'la cedîdci ricâlin bu mânevî grubu tuttuklarını söylemektedir. Aynı müverrih, Konya dergâhındaki pûşidelerin yenilendiğini, Kasımpaşa gibi yeni bâzı mevlevîhânelerin açıldığını yazmaktadır. Görülüyor ki, Şeyh Gâlib'in Pâdişah katında tutuluşu ve Mevlevîliğe resmen müzâheret gösterilmesi, biraz da siyâsî mülâhazalarla olmuş görünmektedir. Hâlen Mevlüd-i Nebevî kıraatlerinde bâzan okunan şu mukaddes na't-ı şerîfi de meşhurdur:

"Sultân-ı Rasûl şâh-ı mümcidsin efendim;
Bîçârelere devlet-i sermedsin efendim;
Dîvân-ı İlâhîde ser'âmidsin efendim;
Mensur-ı li-ömr-i külle müeyyedsin efendim;
Sen Ahmed-ü Mahmûd-u Muhammed'sin efendim;
Hakdan bize Sultan-ı Müeyyedsin efendim.

* * *

Hutben okunur minber-i iklîm-i bekaada;
Hükmün tutulur mahkeme-i rûz-i cezâda;
Gülbank-ı kudûmün çekilir arş-ı Hudâ'da;
Esmâ-i şerîfin anılır arz-ı semâda;..."

Şeyh Gâlib, Sultan'ın inşâ ettirdiği bâzı binâların târih beyitlerini de yazmıştır.

Fransa'ya Harb İlânı; İngiltere ve Rusya ile İttifak Akdi; Cezâir-i Seb'a Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'ne Bağlanması

Fransızlar'ın Mısır'ı işgâli, Osmanlı Devleti ile yeni cumhûriyetin arasını açmış ve Pâdişah bu devlet aleyhine Avrupa'da teşekkül eden ikinci ittifaka girmeyi kararlaştırmıştır. Mısır servet bakımından zengin bir eyâlet olduktan başka, hac yolu üzerinde bulunduğu için, buranın işgâli Osmanlı halkı üzerinde çok fenâ bir tesir husûle getirmişti. Fransa tebeasının yaydığı havâdisler de halk efkârını bulandırmıştı. Hükûmet Fransa'ya karşı harbe girmek kararını vermiş ve esâsen bu Osmanlı an'anesine göre mecbûrî addedilmiş ise de, Avusturya ve Rusya'nın vaziyetini kollamak da zarûrî görülmüştü. Bu sebeple harb kararı resmen ilân edilmekle berâber, askerî hazırlıklar hızlandırılmıştır. Önce Avusturya yoklanarak, Fransa'ya karşı harb ilânı hâlinde bîtaraf kalacağı anlaşılmış ve bu husûsta teminat alınmıştır. Sonra Osmanlı limanlarına emirler gönderilerek, İngiliz donanmasına her türlü muâvenetin gösterilmesi emredilmiştir. Rusya'yla ise İngilizler'e müttefik bulunduğu ve Fransa ile harb hâlinde olduğu için, müzâkerelere girişilmiştir. Bu devletlerle, resmen bir muâhede akdedilmeden, Fransa'ya karşı fiilî bir hareket kararlaştı. Osmanlı Devleti Rumeli'de Fransa ile hem-hudut olduğu için, buralar tahkîm edildi. Sayda Vâlisi Cezzar Ahmed Paşa'ya hac emîrliği ile birlikte Mısır Seraskerliği verildi. Trablusşam, Kudüs ve Nablus sancakları uhdesine tevcîh edilerek selâhiyetleri geliştirildi. Arkasından Fransa'ya, güzel tanzîm edilmiş bir beyânnâme ile harb ilân olundu (2 Eylûl 1798/21 Rebîülevvel 1213). Bu beyânnâme, Osmanlı hâriciyesinin Avrupa siyâsetine çok derin bir nufûz-ı nazarla vâkıf olduğunu gösteren bir vesîka olarak görünmektedir.

Harb ilânından hemen üç gün sonra, onbir büyük birkaç da küçük gemiden kurulu bir Rus donanması, Büyükdere'ye demirledi ve Osmanlı Devleti'ne yardıma geldi. İngiliz ve Ruslar'ın Osmanlı Devleti'yle ittifak gayeleri ayrı idi. İngiltere Fransa'yı Mısır'da vurmak, Hind yolu üzerinde kendisine düşman bir kuvvet bırakmamak, îcâb ederse burasına el atmak istiyordu. Rusya, kendisinin istilâ hedefi olarak kabul ettiği Balkanlar'da, Fransızlar'ı yakın bulundurmamak gâyesindeydi. Aynı zamanda bu devletler, Fransa'daki siyâsî rejimin de yıkılmasını temin için, Cumhuriyetin mağlûbiyetini istiyorlardı. Görülüyor ki, başka başka gâyelerle hareket eden bu üç devlet, Fransa'nın Mısır'dan atılması için bir araya gelmişlerdi.

Rus ve Osmanlı donanmaları "Cezâir-i Seb'a"yı Fransızlar'dan işgâle gayret ettiler. Fransızlar'dan Preveze ile Katvino'yu alan Tepedelenli Ali Pa-

şa'nın da karadan yardımıyle bu adalar hemen işgâl edildi ve burada "Yedi Ada Cumhuriyeti" diye Osmanlı Devleti'ne tâbi, fakat Rusya'nın kefâletinde bir devlet kuruldu. Bundan sonra Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile iki gün ara ile ittifak anlaşmaları akdedildi (3-5 Ocak 1799/26-28 Receb 1213).

Diğer taraftan Fransızlar'ı Mısır'dan atmak için karadan ve denizden gönderilmek üzere, iki ordu hazırlandı. Bunlardan birincisine Sadrâzam bizzat kumanda edecek; ikincisi ise Rodos'tan, donanmayla sevkedilecekti.

Napoléon'un Suriye'ye Girişi ve Akkâ'da Ric'ate Mecbur Oluşu

Bu esnâda Bonapart, Mısır'daki vaziyetinden endîşelenmekte, kendisini kapana kısılmış addetmekteydi. Dâima tatbîk ettiği bir taktikle, tedâfüî vaziyet almaktansa, taarruzî bir harekete girişmeyi denedi. Fransız müelliflerinin akıl üstü hayallerine göre, "İstanbul'a yürüyüp, cihân merkezi addettiği bu şehri zabtı düşündü." Sorel'in nakline göre, Direktuar'a da ona, intihâb edeceği hedeflerden biri olarak "Sizi tehdît eden düşmanın önüne, İstanbul üzerine yürümek"ten bahsetmekteydi. Bunlar o günkü cumhûriyet önde gelenlerinin ne kadar kısa görüşlü ve şahsî gâyelerle hareket eden insanlar olduğunu göstermektedir. Bu tasavvur, emrinde 20 bin kişi bulunan, malzeme ve insan yardımı alamayan bir kumandan için, hayâllerin de ötesinde bir çılgınlık olarak görünmektedir.

Napoléon'un Suriye'ye hareket sebeplerinden biri olarak, Mısır'ın Suriyesiz olamıyacağını veyâ elde kalamıyacağını düşünmüş olması gösterilmektedir. Bu düşünce Mısır'da tamâmen yerleşmiş bir devletin siyâseti olabilir; fakat emrinde ancak 20-25 bin asker bulunduran bir kumandan için gülünçtür. Napoléon hakkında böyle bir sürü komik iddialar daha vardır ki, zaferlerle hâlelenmiş ve hakkında efsâneler düzülmüş şahsiyetler için mümkün görünür.

Napoléon Mısır'da bir miktar kuvvet bırakarak, 20 bin kadar askerle, çölde harekâta en müsâid mevsim olan Şubat'ta, El-Ariş'e vâsıl oldu ve Han Yunus'u geçerek, Gazze'yi ele geçirdi. Buradan hareketle Remle'yi sulhan alıp, kendisine teslîm olmayan Yafa'ya hücûm etti. Düşmana beş gün mukavemet eden Yafa, 13 Mart'ta düştü ve üç bin kadar müdâfîi teslim oldu. Bunları kurşuna dizdiren Bonapart, şehir ahâlisinin katliâm edilmesi gibi, pespâye ve âdice bir emir verdi. Bu dehşetengîz katliâma şâhit olan bir Fransız askeri, Türkler'in "gâyet mütevekkilâne olarak ölümü karşıladıklarını, su kenarında abdestlerini alarak birbirleriyle helâlleştiklerini ve hiç bir üzüntü

tezâhürü göstermediklerini, bağırmadıklarını, feryâd etmediklerini" yazıyor. Şu tablo, asırlarca dîn uğrana gazâ etmiş; Allah'ın kaderine teslîm olmuş müslüman bir halkın ölüme karşı takındığı tabiî tavrıdır. Fransız bu manzarayı ömrünün sonuna kadar unutamamış; ölüme gösterilen bu sâkit ve heybetli tevekkülün büyüklüğü karşısında titremiştir.

Yafa'daki bu fecî katliâm, kendisine karşı şiddetli bir nefret uyandırmış ve mukaavemeti âzamiye çıkarmıştır. Yafa'yı alan Napoléon altı gün sonra, kendisini her vechile tahrîk etmiş ve üzerine çekmiş olan Cezzar Ahmed Paşa'nın müdâfaa ettiği, Akkâ kalesini kuşatmıştır. Etraftaki emîrlere ve bilhassa Dürzîler'e, kendisine iltihak etmelerini isteyen mektuplar göndermiş; bunlardan bir netîce alamamıştır. Muhâsara 64 gün devam etmiş; bu müddet içinde Fransızlar 9 defa umûmî hücûma kalkmışlar; bir kaç defa kale bedenlerine kadar çıkmışlar ve her seferinde pek kanlı şekilde püskürtülmüşlerdir. Fransız ordusu Akkâ'yı tam mânâsıyle muhâsara edememiş; kale, devamlı olarak, denizden yardım görmüştür. Fransız kuvvetleri, Osmanlı ve İngiliz harb gemileri mârifetiyle, denizden de top ateşine tutulmuş ve zâyiât vermiştir. Napoléon büyük muhâsara toplarını getirememiş, bu sebeple sahra toplarını kullanmak mecbûriyetinde kalmıştır. Bunun üzerine burayı alamıyacağını, vaziyetinin fenâlaştığını gören Fransız generali, bütün ağırlıklarını gömerek, geri çekilmeye karar vermiştir (21 Mayıs 1799/1213). Bu ric'ati için, ordusunda vebâ zuhûr ettiği, Mısır'da Elfi Bey'in isyana başladığı gibi sebepler gösterilmektedir. Bir Fransız müellifi "Yafa katliâmının cezâsının Allah tarafından vebâ şeklinde tezâhür ettiğini" söylemiştir.

Bizim bâzı târihlerimiz ise, Napoléon'un Akkâ mağlûbiyetine bir bölük Nizâm-ı Cedîd askerinin sebep olduğunu iddia edecek kadar akıldan uzak bir tarafgîrlikle mütâlaa yürütmüşlerdir. Bu akıl-ötesi tarafgîrliklerinin sebebini, aynı muhtevâda bulunan bir yeniçeri düşmanlığı teşkîl etmiştir. Akkâ müdâfaasında, o da sonradan gönderilmiş bir bölük Nizâm-ı Cedîd askerinin ne rol oynadığı, muvaffakıyeti nasıl temin ettiği mechûldür. Aslında bu müdâfaa kale muhâfızı olan yamaklar ile yeniçerilerin ve Cezzâr'a sığınmış olan levend bakıyelerinin hareketidir ki, cibillî Türk muhâribliğinin netîcesidir. Kaleyi tam muhâsara edemeyişi, deniz muvâsalasını kesemeyişi, ağır topları bulunmaması, Osmanlılar'ın devamlı yardım alması netîcesinde, Akkâ'nın, Napoléon tarafından düşürülmesi oldukça zordu. Sonradan "Eğer Akkâ'da durdurulmasaydım, belki Şark İmparatoru olurdum." dediği rivâyet edilmiş; bu da her halde çok hayalperest olduğuna delîl teşkîl etmiştir. Napoléon Türk neferini Mısır'da ve Akkâ'da görmüş, sonradan Saint Helen adasında, "Elimde Türk askeri ve İngiliz zâbiti bulunsaydı, cihânı fethederdim." dediği rivâyet edilmiştir. Bu çok kıymetli ve nufûz-ı nazara sâhip fikir,

bir askerî dehânın ağzından çıkmış ve 1954 senesinde Kore'de yapılan psikolojik tecrübelerle teeyyüd etmiştir. Tabiî Napoléon, bu son tecrübelerin çıkardığı netîceleri, kumandanlık nufûz-ı nazarıyle ve askerî dehâsıyle daha evvel görmüş ve ifâde etmiştir.

Akkâ mağlûbiyeti, ünlü Fransız generalinin Şark'a karşı yaptığı ve muvaffakıyetsizlikle netîcelenen seferlerinin, ilkinde yediği büyük bir darbe olmuştur. Napoléon, ordu mevcudunun hemen yarısını bu muhârebelerde kaybetmiş; acele olarak Yafa ve Gazze'ye ric'at etmiş; Osmanlı askerinin tâkibi dolayısiyle buralarda da duramıyarak, El-Âriş'e ulaşmıştır. Bu esnâda yaralıları ve vebâlıları, rivâyetlere göre, afyon vererek zehirletmiş ve bunların ağırlığından kurtulmuştu. Bundan sonra sanki mağlûbiyete uğramamış gibi, bir zafer alayıyla Kaahire'ye girmiş ve İslâm dînine olan hürmetini göstermeğe gayret etmiştir. Bu cümleden olarak "Dîn-i İslâm'a muhabbet ve Nebî-i Zîşân'a hürmet ve her gün Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet eylediğini ve Mısır'da bînazîr bir câmi-i şerîf binâ edip dîn-i İslâm'a dâhil olmak niyetinde olduğunu" ahâli mümessillerine bildirmiştir. Bununla da kalmamış "Müslim ve muvahhid olduğunu, Muhammed aleyhi's-selâma hürmet ve İslâmiyet'e muhabbet ettiğini, Peygamber'i kendisi gibi şecî olduğu için sevdiğini, buna mukaabil nasârâya buğz edip, onların dînini terk ve kiliselerini hedm ve papaslarını katl ve haçlarını kesreylediğini" ifâde etmiştir. Daha sonra "kadrini bilselerdi kendisine taparlardı yollu tefevvühât ile İslâmiyet izhâr edeyim derken, ulûhiyet mertebesine kadar çıkışmıştır." Bu suretle Cevdet Paşa'nın tâbiriyle "Dinsizliğini meydana koymasıyle, huzzârın cümlesi mütehayyir olarak, kimse cevâba tasaddî edememişdir."

Osmanlı Devleti'nin Mısır İşgâline Karşı Hareketi, Ebukır (Abukır) Mağlubiyeti, Bonapart'ın Kaçışı

Napoléon (Napolyon)'un Mısır'daki kuvvetinin büyük kısmıyle Suriye'ye hareketi üzerine, oldukça büyük bir ordu ile Sadrâzam Yusuf Ziyâ Paşa karadan gönderilmiştir. Mısır'daki bir kaç binlik Fransız kuvvetine karşı da, Rodos'tan Tırhala mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa 80 gemi ve 8 bin askerle İskenderiye çıkarmasına memur edilmiştir. Paşa Temmuz sonlarında Ebukır koyuna gelmiş ve karaya asker çıkarmağa başlamıştır. Mustafa Paşa karaya çıkar çıkmaz kaleyi işgâl etmiş ve etrafa "buyruldular" neşrederek, Mısır halkını Fransızlar aleyhinde kıyâma teşvîk etmiştir. Bonapart bunu haber alır almaz, büyük bir endîşeye kapılmış ve hemen maiyetiyle hareket ederek, generallerine acele kendisine katılmalarını emretmiştir. Bundan maksadı, çıkarmayı tamamlamadan yetişmek ve Osmanlılar'ı çekilmeğe

mecbûr bırakmaktı. Nitekim bunda muvaffak olmuş; süvâri kuvvetiyle çıkarma yapan Osmanlı askerine hücûm etmiştir. Bu hücûm püskürtüldüğü esnâda, Fransız piyâdesi yetişmiş ve metrislerde tutunmaya çalışan Osmanlı kuvvetini mağlûb etmişlerdir. Köse Mustafa Paşa yaralanmış ve bir kısım askerle birlikte esîr düşmüş; Osmanlı kuvvetinin diğer kısmı da gemilere çekilmiştir (25 Temmuz 1799/21 Safer 1214). Bir hafta kadar mukavemeti gösteren kale de, netîcede düşman tarafından zaptedilmiştir.

Türkler'e karşı kazanılan bu muhârebe, Fransızlar'ın Mısır'daki mevkiini kuvvetlendirmiş ve bir müddet daha burada kalabilmelerini temin etmiştir.

Bu sırada Sadrâzam Yusuf Paşa emrindeki Osmanlı kuvveti, Mısır'a doğru ağır ağır ilerlemekte ve Napolyon'u ciddî endîşelere sevketmekteydi. Bonapart'ın Fransa ile irtibatı kesilmiş; İngiliz donanması tarafından denizden Mısır da abluka edilmiş; emrindeki askeri erimiş; ordu sandığı boşalmıştı. Bu vaziyet karşısında, yaklaşan büyük Osmanlı ordusuna dayanmak imkânsızdı ve kendisi için Mısır'ı asıl sâhibine, vire ile teslîmden başka bir yol kalmamıştı. Bunu kabûlü, ilerdeki tasavvurları için çok tehlikeli görmekte ve kara kara düşünmekteydi.

Bu sırada İngiliz Akdeniz donanması kumandanı, kendisine, Fransa ordularının Avrupa'daki mağlûbiyetlerini bildiren bir kaç gazete gönderdi. Bunlardan, Avusturya ve Rusya ordularının Fransız kuvvetlerini, İtalya ve Almanya'da ric'ate mecbûr ettiğini anladı. Haberlere göre, İtalya tamâmen elden çıkmış; Almanya'daki Fransız kuvvetleri de burayı tahliyeye başlamışlardı. Yalnız İsviçre'de, general Messéna mevkiini muhâfaza ediyordu. Napolyon bu haberleri alınca, istikbâlin kendisine yeni bir ufuk açtığına kaani bulunarak, hemen Fransa'ya dönmeye ve muzaffer bir kumandan olarak, başa oynamağa karar verdi. İngiliz donanma kumandanından Fransa'ya göndermek üzere iki küçük geminin çıkmasına müsâade aldı. Bir gece, yanına en yakın generallerini aldı ve Kléber'e, gittikten sonra açılmak üzere, bir mektup bıraktı. Bunda, Mısır'daki Fransız ordusunun kumandanlığını kendisine bıraktığını bildiriyor; yardım vaadinde bulunuyor; eğer yapamazsa, memleketi teslîme mezun bulunduğunu yazıyordu. Zaten Bonapart, meselenin çok karıştığını görmüş; Mısır'da kalmanın imkânsız olduğunu anlamış bulunduğundan, bir müddet evvel Sadrâzam'la müzâkere kapısı açmış ve ona "Zât-ı devletleri farkında değiller ki, ölen her Fransız, Bâb-ı Âlî için kaybedilmiş bir mesneddir; bana gelince: hem yersiz, hem de sebepsiz bir harbe son vermek husûsunda bir hizmetim dokunduğu gün, kendimi bahtiyâr hissedeceğim." diye yazmıştı.

İşte bu sebeple, mülhakâtı teftîş edeceğini söyleyerek, Mısır'dan ayrıl-

mış ve kendisine büyük imkânlar vaad eden Fransa'daki tâliine doğru kaçmıştır. Mısır'daki ikaameti 14 ayı bulan general, Hind yolunu tutmakla İngiltere'yi sulha yatırmaktan ibâret olduğu söylenen maksadına da erişmememiştir. Getirdiği büyük Fransız ordusu, 13-14 bin kişiye inmiş ve çok azalmış; buna mukaabil ne siyâsî, ne de askerî zâviyeden bir kazanç temin edememiştir. Meşhûr general, hemen hemen yalnız süvâriden ibâret bulunan şecî kölemenler ile, küçük bir Osmanlı fırkasına galebe çalmış; buna mukaabil Akkâ'da mağlûb olmuş, büyük bir Türk kuvvetinin yaklaşmakta olduğunu görünce de savuşmaktan başka çâre bulamamıştır.

Mısır'ın Fransızlarca Tahliyesi

Mısır'da kalan Kléber, başkumandanın kendilerine haber vermeden orduyu terketmesine kızmış ve askerî şereflerine halel gelmeden bu işten sıyrılmak yolunu aramaya başlamıştır. Bu sebeple 30 bin kadar bir kuvvetle Mısır'a yaklaşan Sadrâzam'la temas kurmuş; ona, tahliye teklîfinde bulunmuştur. Bunun üzerine Osmanlı, İngiliz ve Fransız murahhasları arasında 22 maddelik bir tahliye şartnâmesi imzâlanmıştır. Buna göre Fransızlar, bütün techizâtlarıyle vatanlarına nakledilmeleri şartıyle, üç ay içinde tahliyeyi kabul etmişlerdir. Osmanlı ordusu bu anlaşma üzerine, rahat bir şekilde Mısır'a yaklaşmış ve Kaahire'ye doğru gelerek, memleketi teslîm almağa hazırlanmıştır. Fakat İngiliz Akdeniz kuvvetleri umûmî kumandanı Lord Keith, tahliye şartını kabul etmediğini, kayıtsız şartsız teslîmi istediğini Kléber'e bildirmiştir. Lord'un bu yersiz kararı, Kléber'in Fransa'ya gönderdiği resmî muhâberâtın ele geçmesi ve Mısır'daki Fransız askerî vaziyetinin çok fenâ olduğunun anlaşılması üzerine verildiği rivâyet edilmiştir.

İngiltere'nin Osmanlılar'la konuşmadan verdiği bu karar, Kléber'i kızdırmış ve Lord Keith'in mektubunu ordusuna tâmim ederek, harbe hazırlanmalarını bildirmiştir. İngilizler'in bu hareketi Osmanlı kuvveti için çok muzır olmuş; Kaahire'yi sulhen teslîm almağa hazırlanmış bulunan Sadrâzam, gâfil avlanmıştır. Esâsen ordusunda, devletin en nizamlı askeri olan yeniçeriler pek azdı ve diğerleri, nefîr-i âm yoluyla toplanmış neferlerle, aşîret kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Hazırlıksız bulunduğu bir anda harbi kabul etmek mecbûriyetinde kalan Sadrâzam, üstelik, kölemenlerin de ihânetine uğramıştır. Heliopolis yâhut Aynü'ş-Şems Muhârebesi denilen bu harbde Fransızlar, Ehramlar Harbi'ndeki gibi, kale nizâmında savaşmışlar; Osmanlı ordusunda ise, süvârî kuvvetini temsîl eden Murad Bey, mücâdeleye seyirci kalarak çekilip gitmiştir. Bunun sebebi, kölemenlerin Mısır'ın Osmanlı ordusuna tâbi olmasından çekinmeleri ve bu suretle kendi nufûzlarının kırılacağına kaani bulunmalarıydı. Bunun üzerine Sadrâzam, Filistin istikaametine

doğru çekilmiş ve yeni hazırlıklara girişmiştir. Fransızlar da Mısır'da tutunmak için gayret göstermeğe başlamışlardır.

Tam bu sırada, Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, Kilis kazâsına bağlı Cum nâhiyesindeki Gögen köyünde sâkin Kubad hânedanından bulunan Süleyman Ağa nâmında genç bir kahraman, Özbekiye'deki konağının bahçesinde dolaşan Kléber'i, bir kaç hançer darbesiyle öldürmüştür. Fransızlar, dînî gayret ve millî hamiyyet sâhibi olan bu adamı "hayyen bir elini ihrâk etdikden sonra, kazığa vurmuşlardır." Kléber'in ortadan kalkması, Mısır'daki Fransız kuvvetlerinin başına, sözde müslüman olmuş bulunan Abdullah Menou nâmındaki generali getirmiştir. Bu zât, Fransız zâbitlerinin itimâdına mazhar olamamıştır.

İşte bu vaziyette İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri Ebukır'a asker çıkarmıştır. Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa, 70 Osmanlı gemisiyle harekâta iştirak etmiş ve Hüsrev Ağa kumandasındaki Türk fırkası, İngiliz kuvvetleriyle birlikte, Reşid'i zaptetmiştir. Sonra da müttefikan Kaahire'ye doğru hareket etmişlerdir. Bu sırada Fransız kuvvetleri iki parçaya ayrılmış; biri general Menou kumandasında İskenderiye'de, diğeri Belliard idâresinde Kaahire'de toplanmıştır. Fransızlar bu hareketleri ile kuvvetlerini dağıtmışlar ve çok az olarak karaya çıkan Osmanlı askerine bir şey yapamamışlardır. Belliard, kendisiyle anlaşmış bulunduğu kölemen beyi Murad'dan yardım dilemiş; bu adam Osmanlı Devleti'ne ihânet için Kaahire'ye gelirken yolda ölmüştür. Kaahire ve İskenderiye'de müdâfaa vaziyeti almış bulunan Fransız kuvvetleri, bir müddet daha mukaavemet göstermişler; buna da sebep Avrupa'da değişen siyâsî vaziyet üzerine anavatanlarından yardım alma ihtimâli olmuştur. O sırada Rus tahtında bulunan I. Paul, Fransız siyâsetine temâyül göstermiş; 1801 Ocağı'nda İsveç, Danimarka ve Prusya ile İngiltere'ye karşı "Müsellah bîtaraflık muâhedesi" imzalamış; yine Britanya'yı can evinden vurmak için, Napolyon'la Hindistan üzerine sefer husûsunda anlaşmış ve hazırlıklara başlamıştır. Bu büyük teşebbüs Fransızlar'ın ümitlerini artırmış; merkezden aldıkları tâlimât sebebiyle de beklemeye başlamışlardır. Fakat, İngiliz casusluk teşkîlâtının önayak olduğu bir saray darbesiyle, I. Paul devrilmiş ve öldürülmüş; yerine I. Alexandre tahta çıkarılmıştır. Tabiî derhal, Fransa ile anlaşma son bulmuş ve Rusya, İngiltere siyâsetinin dümen suyuna yeniden girmiştir. İşte bu sebeple Mısır'daki Fransızlar'ın ümidi de kırılmış; İngiliz yardımını alan Osmanlı kuvvetleri Rahmâniye'yi zaptetmiş ve Kaahire'yi de muhâsara etmişlerdir. Bunun üzerine Belliard hayli müsâid şartlarla Kaahire'yi de tahliye etmiştir (10 Temmuz 1801/28 Safer 1216) General Menou ise bir müddet daha beklemiş ve nihâyet o da daha ağır şartlarla silâhını teslîm etmiştir (26 Ağustos 1801).

Böylece Fransızlar'ın üç sene süren Mısır mâceraları da bitmiş; Akdeniz'de işgâl ettikleri Malta adası bile İngiliz hâkimiyetine girmiş; Hind'i tehdît hedefleri netîce vermemiştir. Mısır'ın Fransızlar'dan, İngiliz yardımı mârifetiyle kurtarılması, İstanbul'da şenliklerle kutlanmış; Kapdân Paşa an'ane mûcibince, İskenderiye anahtarlarını Pâdişah'a takdîm etmiş; bu muzafferiyet üzerine "Sultan Selîm-i Sâlis hazretlerinin elkaab-ı şâhânelerine gâzîlik unvân-ı mefharet-nişânı ilâve kılınmıştır."

Osmanlı-Fransız Sulhü

Bu esnada Avrupa'daki siyâsî vaziyet bir an için değişir gibi olmuş; I. Paul Rusya'yı, İkinci İttifaktan ayırmaya kalkmış; Avusturya'ya İtalya; İngiltere'ye de, şövalyelerini himâyesine aldığı Malta dolayısiyle kırıldığından Fransa'ya yaklaşmıştı. Napolyon'la Hindistan'a karşı müşterek bir hareket kararlaştırmışlar; buna teşebbüs etmişken, İngiliz manevrasıyle bir saray darbesine uğrayıp boğulmuştur. Bu hâdiseyi İngiltere'ye mallarını satamıyan büyük toprak sâhiplerinin, yâni aynı zamanda devlet idâresinde medhaldar bulunan Boyar sınıfının vücûda getirdiği de rivâyet edilmiştir. İngiltere bu hâdise ile Napolyon'u sulha zorlamış ve iki devlet arasında Amiens Anlaşması imzalanmıştır (25 Mart 1802). Buna göre Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne iâdesi kabul ediliyor; Cezâir-i Seb'a (Yedi Ada) Cumhuriyeti'nin Saltanat-ı Seniyeye tâbi, fakat Rusya'nın kefâleti altında bir mevcûdiyeti bulunduğu tasdîk ediliyordu. İngiltere bunu Osmanlı Devleti'yle müştereken ve müttefikan imzalamak istemiş; fakat Fransa bu teklîfe yanaşmamış; Bâb-ı Âlî de İngiltere'nin arkasına takılmayı mahzûrlu görmüştür.

Bunun üzerine Bâb-ı Âlî, Fransa ile ayrı bir anlaşma akdetmiş ve Amedî-i Dîvân-ı Hümâyûn memuriyetinde bulunan Gâlib Efendi Paris'e gönderilerek, Talleyrand ile müzâkerelere girişmiş ve 10 maddelik bir sulh muâhedesi imzalanmıştır (25 Hazîran 1802/1217). Buna göre 1740 kapitülasyonları yerinde bırakılmış, tarafların tamâmiyet-i mülkiyelerinin muhâfazası karşılıklı olarak taahhüd edilmiş; Fransız ve İngiliz sefînelerine Karadeniz'e girme hakkı tanınmıştır. Bu muâhedeye gizli bir madde konarak "Tamâmiyet-i arâzî-i tarafeyn"den muradın bir nevi ittifak olduğu tasrîh edilmiş; fakat buna "Fransa'nın yaptığı muhârebelerde Devlet-i Aliyye'yi harbe icbâr etmediği" de ilâve olunmuştur. Fakat Amiens'de imzalanan bu sulh çok kısa sürmüş; bir yıl sonra taraflar denizde ve karada tekrar dövüşmeğe başlamışlardır.

Vehhâbîler'in Tâif'i Zabtetmeleri

Bu sırada devletin dış gâilelerle uğraşması sebebiyle, Necid havâlisindeki bedevîler arasında gelişen fiilî isyan hareketi, yavaş yavaş büyümüş ve nihâyet Bahreyn ve Lahsa'yı almağa, hattâ Tâif'e kadar tasallutlarına sebep olmuştur. Devletin daha büyük gâilelerle uğraşması yüzünden bu isyana fazla ehemmiyet verilememiş; bu sebeple de Tâif bedevî Urban'ın ellerine düşmüştür. Güyâ kendilerinden başkasını müslüman addetmeyen bu bedevîler, ufak tefek bahânelerle kâfir hattâ müşrik addettikleri Tâif'in temiz müslümanlarını katletmişler ve şehri tamâmen yağmalamışlardır (Mart 1803/Şevval 1217).

Bundan sonra Vehhâbîliği yaymak için silâha sarılmış bulunan Necîd Emîri Suûd ibni Abdülazîz, Mekke'ye doğru ilerlemiş ve emîr Şerîf Gâlib, Cidde Vâlisi Şerîf Paşa'nın yanına çekilmiştir. Vehhâbîler işte bu sebeple Mekke'ye dâhil olmuşlar; hattâ Cidde'ye giderek burayı 14 gün kadar muhâsara etmişlerdir. Fakat buradan mağlûben çekilmişler; Mekke de bu müfrit bedevîlerden kurtarılmıştır. Fakat Tâif kalesi, bir müddet daha Vehhâbî elinde kalmıştır (Ağustos 1803/1218). Devletin içinde bulunduğu iç ve dış gâileler sebebiyle bu isyan hareketi bir müddet daha devam etmiş; bu sebeple hac yolları, emniyetini yitirmiştir. Makaam-ı Hilâfet, hac yollarının emniyetini teminle mükellef olduğundan, buna el atılmaması, ahâlî arasında memnûniyetsizliği mûcib olmuş; cedîdci ricâlin merdûd addedilen şahsî halleri de buna ilâve edildiğinden, kîl-ü kaal fazlalaşmıştır. Bunlar bir kaç sene sona maâlesef fecî netîceler vermiştir.

Avrupa Ahvâli ve Yusuf Ziyâ Paşa'nın İstifâsı ile İsmail Paşa'nın Sadâreti

O senelerde Avrupa ahvâlinde değişiklikler olmuş ve bâzı mühim siyâsî hâdiseler vukû bulmuştur. Fransa'da Napolyon, askerî kuvvetin baskı ve tazyıkiyle, parlamentoyu kapatarak, Birinci Konsül olmuş ve memleketin kaderine el koymuştu. On sene süren ihtilâl züppelikleri Fransız halkını bıktırmış; inkılâbın sarhoşluğu geçmiş; halk, karışıklıklara mâni olacak kuvvetli bir adam aramağa başlamıştı. Napolyon, millî hâlet-i rûhiyedeki bu ihtiyâca cevap verir bir adam olduğunu, kısa müddette göstermiş; pek az bir zaman içinde, sür'atli bir nizâmlamaya girişmiştir. Bu suretle her çeşit dînî, an'anevî, idârî ve siyâsî müesseseleri değiştirmeye kadar uzanan çılgınca inkilâpçılığa son vermiş; bunun bittiğini ilân etmiştir. Napolyon'un iktidârı, Fransa'nın sarhoşluktan ayılışı olmuş ve eski müesseseler birer birer ihyâ

edilmiş; hattâ krallık ünvanlarına kadar her şey, yeniden ihdâs edilmiştir. Bonapart, krallığı da ihyâ etmiş ve "İmparator" ünvânını da alarak, daha evvel her türlü küfrün revâ görüldüğü Papa'nın eliyle tâc giymiştir. Böylece bâzı milletlerin düşüp de kurtulamadığı inkılâp çılgınlığından, cemiyetini kurtaran, Fransa'yı ihtilâl batağından çekip çıkaran adam olmuştur.

Bu esnâda Napolyon'un Fransa hâkimiyetinde bir Avrupa ittihadı kurmak istediğini, ihtiraslarına had ve pâyân olmadığını gören İngiltere; Rusya, Avusturya, İsveç ve Napoli'nin iştirak ettiği, üçüncü bir ittifak teşkîline başlamıştır. Osmanlı Devleti bu ittifaka dâhil olmamış; Fransa ile gayrı resmî olarak dostluğu devam ettirerek, bir muvâzene siyâseti tâkip etmeğe gayret etmiştir.

1804 senesi içinde Rusya ile İran arasında harb çıkmış; Osmanlı devleti muhârebeyi ciddî bir endîşeyle tâkip etmiştir. Aynı anda 1803 Mayısından itibaren Fransız ve İngilizler, kara ve denizlerde yeniden muhârebeye girişmişlerdir. İşte bu sebeplerden dolayı hâricî vaziyeti son derece karışık bulan ve dâhilde de sadâret işlerinin cedîdci ricâl tarafından yürütüldüğünü, selâhiyetlerini hiç kullanamadığını gören Yusuf Ziyâ Paşa, biraz da göstermelik olan sadrâzamlık vazîfesinden affını istemiştir. Kendisinin eski ricâlin izinden giden bir zât olduğu nakledilmiş; yaklaşan büyük dâhilî karışıklıktan da çekindiği için mesned-i sadâretten affını istediği rivâyet edilmiştir. 2 sene 8 ay kadar vezîr-i âzamlık makaamını işgâl etmiş olan bu zâtın istifâsı kabul olunmuş ve yerine "cesûr, gayyur, vakur, hamiyet sâhibi bir devletli olduğu" nakledilen Bostancıbaşı Hâfız İsmail Paşa getirilmiştir (24 Nisan 1805/24 Muharrem 1220).

Mısır Ahvâli ve Mehmed Ali'nin Vâliliği

Bu sırada Fransızlar'ın çıkarıldığı Mısır'da, merkezden tâyin edilen Osmanlı vâlilerinin kuvvetleriyle, yerli kölemen beyleri arasında bir nufûz mücâdelesi başlamış ve bunlar arasından çok küçük bir grupla sivrilen yeni bir adamın yıldızı parlamağa başlamıştır. Bu, ümmî olmakla berâber, insanları idâre etmek gibi fıtrî bir kaabiliyete sâhip olan; her halde mütemâyiz bâzı vasıflara da mâlik bulunan Mehmed Ali idi. Cevdet Paşa'ya göre, sarîh olarak Türk olan bu adam, Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'nın yeğeni bulunmakta ve Mısır'a bu zâtla gelen 200 kadar askerin içinde bir nefer olarak yer almakta idi. Az zaman içinde sivrilen Mehmed Ali, serçeşme olmuş ve Rumeli askerinin başbuğu olan mîr-i mîrândan Arnavut Tâhir Paşa'yı, cesâretine rağmen sâdedil olması sebebiyle, oynatmağa başlamıştı. O sırada Mısır Vâlisi bulunan, sonraki sadrâzamlardan Hüsrev Paşa bu başıbozuk as-

keri, artık bir iş kalmadığını ifâde ederek dağıtmak istemiş; fakat ulûfe talebi ile ayaklanmaları netîcesinde, Mısır'ı terketmek mecbûriyetinde kalmıştı. Bu hâdisede Mehmed Ali'nin de parmağı vardı. Bu esnâda Mısır'da belli başlı üç kuvvet bulunmakta idi. Bunlardan biri Hüsrev Paşa'nın emrinde bulunan esas hükûmet kuvveti, diğeri Tâhir Paşa ile Mehmed Ali'nin başıbozuk askeri, öteki de kölemenler. Mehmed Ali çok iyi teşkîlâtladığı kendisine bağlı küçük asker grubu ile akıl ve zekâsını çalıştırdı; bulduğu türlü hile ve desîselerle de bu kuvvetleri birbirine harcattı ve dâima sivrilmesini bildi. Mısır'daki bu karışıklıklar, kendisinin Pâdişah'tan vâlilik fermânı almasına kadar devam etti. Buna vâliliği vermekten çekinen Bâb-ı Âlî, onu önce Cidde Vâliliği'ne tâyin ettiyse de Mehmed Ali, halkı lehinde nümâyişe sevkederek, Mısır'da kalmasını bildi. Nihâyet 8 Temmuz 1805/1220'de kendisine Mısır Vâliliği ile vezâret rütbesi tevcîh edildi. Hemen hemen bir hiçken, yalnız kaabiliyeti ve zekâsı ile yükselen bu adam, Osmanlı nizâmındaki en aşağıdan en yukarıya çıkma mekanizmasının ne kadar genişlikle işlediğine de bir misâl teşkîl eder. Uzun müddet devlete sâdık hareket etmiş olan Mehmed Ali, kölemen beylerini te'dîb etmiş ve Mısır'da kısa zamanda tek kuvvet hâline gelmiştir.

Osmanlı-Rus İttifakının Yenilenmesi ve Fransa'ya Temâyül

Bu esnâda Avrupa siyâsî ahvâli son derece karışmış; Osmanlı Devleti bir taraftan Bonapart'ın, diğer taraftan da ona karşı teşekkül etmiş üçüncü ittifakın anlaşma teklîfleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar arasında bir muvâzene siyâseti tâkip etmek isteyen Bâb-ı Âlî, çeşitli hâdiselerle huzursuz olmuştur. Ruslar Osmanlı hudutları dâhilinde bulunan Sırbistan ahâlisini tahrîk ederek karışıklıklara sebep olmuşlardır. Rumeli'nin her tarafında türeyen âyanlar ve dağlı eşkıyâsının sebep olduğu dâhilî gâileler yüzünden, bu hususta lüzumlu olan tedbîrler alınamamıştır. Diğer taraftan Ruslar, himâyelerine girmiş bulunan Gürcistan Hanı'nın vefâtı üzerine, Tiflis cihetini gereksiz yere ve ahidlere aykırı olarak işgâl etmişlerdir. Daha sonra, hudud üzerindeki müslüman kabîlelerin sınırlara tecâvüz ettiklerini bahâne ederek, Batum'dan Anapa'ya kadar uzayan sâhil şeridindeki limanların Gürcistan'a tâbi olduğunu; Gürcüler'in de Rusya himâyesinde bulunduğunu iddia etmişler; Faş nehrinde zahire yüklü küçük gemilerin nakli müsâadesini de Bâb-ı Âlî'den istemişlerdir. Dâhilî ve hâricî ahvâl dolayısiyle Rusya'yı kırmanın doğru olmadığını düşünen Bâb-ı Âlî, istenen müsâadeyi vermiştir.

Rusya bu dostâne ruhsatı kötüye kullanmış; Faş cihetine külliyetli asker ve mühimmât dökerek, buralardaki bâzı mevkileri zaptetmiştir. Devlet-i

Aliyye, bunun ittifaklara aykırı olduğunu ve zabttan vazgeçilmesini Rusya'ya defalarca bildirmiş; fakat netîce alamamıştır. Bu hususta toplanan meşveret meclislerinde, dâhilî ve hâricî ahvâl dolayısiyle müdâhale mümkün görülmemiş ve bu sebeple Ruslar da oralarda yerleşip kalmışlardır.

Rusya ayrıca anlaşma hilâfına olarak Fransa ile de yakınlaşma numaralarına girişmiş ve sulh akdetmiştir.

Bütün bu hâdiseler, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı hiç bir emniyet duymamasına sebep olmuş; fakat İngiltere ittifakından ayrılmayı da münâsip görmemiştir. Şu vaziyet, Bâb-ı Âlî'yi müşkül durumda bırakmıştır. Bu defa Rusya, arada mevcut olan anlaşmanın yenilenmesini talep etmiş ve ısrar göstermiştir. Bunun üzerine sadâret memurlarından İsmet ve Reîsülküttâb Vâsıf Efendiler, Moskof sefîri ile müzâkerelere memur edilmişlerdir. Netîcede 9 sene müddetle bir ittifak akdedilmiş; ayrıca 10 maddelik bir gizli anlaşma da kararlaşmıştır. Bu muâhede mûcibince, İtalya'daki ahvâlin devâmı müddetince, Cezâir-i Seb'a (Yedi Adalar)'da Rus askerinin bulunması muvâfık görülmüş; buraya donanma ve kuvvet nakli husûsunda Boğazlar'dan geçiş kolaylığı tanınmış; Karadeniz sâir devletlerin harb gemilerine kapalı tutulmuş; bir tehlike ânında iki devletin müşterek müdâhalesi kararlaşmıştır (24 Eylül 1805/20 Cemâziyülâhir 1220).

Bu muâhede tasdiknâmelerinin mübâdele olunduğunun ertesi günü, Osterliç'te Rusya ve Avusturya ordularının Bonapart tarafından mağlûb edildiği haberi alınmış ve Avrupa politikasında büyük değişiklik vukua geleceği anlaşılmıştır. Bu sebeple "Vükelâ-yı Devlet-i Aliyye'ye hayret gelip, haber bir gün evvel gelmiş olsa, bâzı i'zâr ile emr-i mübâdelenin te'hîr edilmesi" muhtemel görülmüştür. Bundan anlaşıldığı üzere, Osmanlı hâriciyesi, Avrupa siyâsetini dikkatle tâkip ederek, vaziyetini ona göre ayarlamakta; dünyanın en büyük askerî kuvveti olmaktan çıkışının vücût verdiği noksanlıkları, dış politikadaki mahâretlerle kapatmağa çalışmaktadır.

Austerlitz (Orterliç) zaferini müteâkip Napolyon tarafından Sultan'a yazılan mektup da gelmiş; buna verilen cevapta "İmparator" lakabı kullanılarak, o zamana kadar "muhtelifunfih" kalan ünvan meselesi de halledilmiştir. Bundan sonra Paris'e Abdurrahman Muhib Efendi fevkalâde sefîr olarak gönderilmiş ve Fransa ile Rusya arasında yapılan sulh müzâkerelerinde, Osmanlılar hakkındaki maddeleri öğrenmekle vazîfelendirilmiştir. Devlet, Fransa ile de hem-hudut olduğundan, onun Rusya ile yakınlaşmasından çekinmekte ve iki hükûmeti Osmanlı menfaatlerine uygun şekilde kollamanın yollarını araştırmaktaydı. III. Selîm, sefîri vâsıtasıyle Napolyon'a gönderdiği mektupta, Fransa'yı "Devlet-i Aliyye'nin en eski, en sâdık, en lüzumlu müttefiki" olarak tavsîf etmiş; ondan da "Bu gün dahi hakîkati ifâde eden", şu

cevabı almıştı: "Osmanlılar'ı sevindiren veya üzen her hâdise, Fransa için de bir saâdet veya felâket olacaktır." Bonapart'ın bu sözlerinin, Rusya'ya karşı Kafkasya işgâlinden dolayı mutazarrır olan İran ve Osmanlı devletleriyle bir anlaşma yapmak istediğinden çıktığı rivâyet edilmiştir. Bununla berâber, meşhûr general, bu pek doğru olan siyâsî görüşüne mutâbık hareket etmiştir denilemez.

Raguza'nın Devlet-i Aliyye'den Tamâmen Ayrılışı

Bu esnâda, siyâsî zâviyeden Osmanlı Devleti'ne tâbi bulunan Yedi Ada Cumhuriyeti'nde, Fransızlar'ın Mısır'a tasallutları sebebiyle ve Dalmaçya hududundaki muhtemel hareketlerine mâni olmak maksadıyle bulunan Rus askerleri, vücudlarına hiç bir lüzum olmadığı halde, oradan çekilmemişlerdi. Hattâ Rusya, adalardaki askerini çekmediği gibi, Karadeniz'den geçirdiği gemilerle buraya yeni kuvvet ve mühimmât da yığmıştı. Adaları Balkan Ortodokslarını tahrik için bir üs olarak kullanmak ve Osmanlı tebeasını da isyana teşvîk etmek istemişti. Bâb-ı Âlî tarafından yapılan şikâyetlere ve anlaşmanın ihlâl edildiğini bildirir itirazlara da, Dalmaçya'daki Fransız tehlikesini sebep göstermekteydi. Karşılıklı cevaplar sürüp giderken, Korfu'da bulunan Rus amirali, Kattaro şehrini zaptetti. Bunun üzerine Dalmaçya'daki Fransız askeri de Osmanlı himâyesi altındaki Dubrovnik Cumhuriyetinin merkezi olan Raguza'yı istilâ etti. Bunun üzerine denizden İngilizler ve Ruslar; karadan da onların teşvikiyle Karadağlılar, burayı muhâsara ettiler. Fransızlar yardım alıp Karadağlılar'ı perîşan ederek, Raguza'yı muhâfaza ettiler. Fakat Ruslar Kattaro'da kaldılar.

Şu vaziyete göre, Osmanlı Devleti'ne tâbi iki cumhuriyet toprakları üzerinde, yabancı devlet kuvvetleri birbirleriyle mücâdele etmekte, fakat Bâb-ı Âlî, içinde bulunduğu acz sebebiyle ancak yarı sert bir protesto ile iktifâya mecbur olmaktaydı. Bu protestonun pratik hiç bir faydası görülmedi ve Dubrovnik Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden, bir daha geri gelmemek üzere ayrıldı. Bu cumhuriyet, daha Murad-ı Hudâvendigâr zamânında Osmanlı yüksek hâkimiyetini kabul ederek vergi vermeğe başlamıştı (1380). Onun bu davranışı ahde vefâyı başlıca prensip kabul eden Osmanlı Devleti'nce takdîr edilmiş ve asırlarca rahat ve müreffeh yaşamasına sebep olmuştur. Büyük Osmanlı kudretinin zaafa uğraması netîcesinde, bu cumhuriyet de ortadan kalkmış ve bizim devrimizdeki mes'ûd günlerini bir daha bulamamıştır. 1806'a Fransızlar'a geçen, Viyana Muâhedesi'yle de Avusturya'ya devredilen bu şehir, kısa bir müddet sonra ticârî ehemmiyetini kaybetmiş; servet ve re-

fahını yitirmiştir. Osmanlı hâkimiyetinde 30 bine varan nüfûsu, 1890'da muazzam bir azalış göstererek 7 bine inmiştir. Şu hâdise, her halde Osmanlı tâbiiyetindeki rahatlık ve ticâret imkânlarının, Avusturya idâresindekinden çok daha fazla olduğunu açıkça işâret etmektedir.

Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de Te'sîsi Arzûsu ve Bundan Dolayı Ortaya Çıkan İkinci Edirne Vak'ası

Üç devletin, Osmanlı toprakları üzerindeki askerî harekâtına ses çıkarılmaması, efkâr-ı umûmîyeyi hayal kırıklığına uğratmış; buna karşı Nizâm-ı Cedîd askerinin Rumeli'ye sevki ile bir nümâyiş yapılması uygun görülmüş ve bu hareketin Sırbistan karışıklığı için yapılacağı şâyiası yayılmıştır. Bununla berâber müverrihler, Pâdişah ile müşâvirlerinin hakîkî gâyesinin Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de kurulması olduğunu nakletmektedirler. Bu sırada Nizâm-ı Cedîd, İstanbul ile bir kaç şehirde kurulmuş bulunmaktaydı. Bunlardan en mühimi, Karaman Vâlisi olan Kadı Abdurrahman Paşa'nın yanında teşekkül eden ve 20 bine varan kuvvetti. Anadolu âyanı Rumeli âyanına nisbeten iktisâdî ve fiilî kuvvet itibariyle daha zayıf bulundukları için buralarda Nizâm-ı Cedîd'e karşı fazla bir mukaavemet olmamıştı. Pâdişah'ın etrafındaki müşâvirler, Kadı Paşa'yı askeriyle birlikte İstanbul'a dâvet edip, Rumeli tarafına geçirmeğe karar vermişler ve kendisine emir göndermişlerdir. Bu müşâvirler, Avrupa askerliğine ve hayâtına lüzumlu derecede vâkıf olmadıkları gibi, halkın maddî ve mânevî menfaatlarıyle alâkalı olan bu büyük işin gerçekleşmesi için elzem bulunan irâde, salâbet, hasbîlik ve ferâgat gibi vasıflardan da yoksundular. Pâdişah ise, bizzat her türlü ferâgata katlanacak, her gayreti gösterecek rûhî yüksekliğe sâhip olmakla berâber, hassas, rakîk, hattâ bâzan mütereddit, bediî sanatlara meclûbiyeti fazla, çok zaman müşâvirlerinin tesirinde kalır bir zât idi.

İşte bu sebepledir ki, 1806/1221 senesinin ortalarında, başlıca müşâvirlerinden biri olan İbrahim Nesim Efendi'nin Rumeli ahvâlinin ıslâhına dâir verdiği lâyihayı tatbîke geçmiştir. Bu zât, Kadı Paşa'nın, külliyetli askerle Rumeli'ye geçirilmesini, Sırplar aleyhine gidiyormuş gibi davranılarak, Nizâm-ı Cedîd'in kurulmasını tavsiye etmişti. Buna uyularak Kadı Paşa İstanbul'a getirilmiş; Edirne'deki saray bostancılarının bin nefere çıkarılması emrolunmuş; Tekirdağı'na bir ferman gönderilerek, yeni askerin tesisi düşünülmüştür.

Kadı Paşa bin süvâri, biraz da topçudan mürekkep 15-20 bin kişilik kuvvetiyle Rumeli'ye geçmiş; İstanbul'da bir müddet oyalanarak, Edirne'ye

doğru yola çıkmıştır. O zaman Sadrâzam bulunan Hâfız İsmail Paşa, bu teşebbüse muhâlefet etmiş ve Pâdişah'a bunun mahzurlarını anlatmış; tatbîki istenen usûlün doğru olmadığı reyinde bulunduğunu ihsâs etmiştir. Müverrihler Sadrâzam'ın selâhiyetlerini kullanamadığını, cedîdci ricâlin kendisini göstermelik hâle getirmelerine tahammül edemediğini yazmakta ve bu sebeple Rumeli'deki âyan ile anlaştığını nakletmektedirler. Paşa'nın haklı olan bu kızgınlık sebebinin, onu efendisi aleyhine harekete götürdüğü pek iddia edilemez. Sadrâzam'ın hareketlerinden çıkan mânâ, kendisinin devletin çok köklü, an'anevî müesseselerinin ıslâhına, kuvvetlendirilmesine taraftar bulunduğudur. Paşa'nın Tirsenikliöğlu'na yazdığı rivâyet edilen mektuptan anlaşıldığına göre, Sultan Selîm'in etrafındaki cedîdci ricâlin tasfiyesinden sonra "devlete nizâm vermeyi" düşünmektedir. Sadrâzam, diğer bir cihetten de, efendisinin sürüklendiği felâketi görmekte, zât-ı şâhânenin engel olmasına rağmen, onu kurtarmak istemektedir. Nitekim Kadı Paşa Silivri'ye geldiği zaman ahâli, Nizâm-ı Cedîd'i buraya sokmamağa kalkıştı. Fakat cebir ve kuvvet kullanılarak itâate alındılar. Daha İstanbul'un kapısında vukû bulan bu muhâlefet ve Nizâm-ı Cedîd'e gösterilen şu aksülâmel, halkın bu teşkîlâta duyduğu büyük nefreti dile getirmektedir. Aynı hal Çorlu'da da vukû buldu ve kasabanın isyân etmiş olduğu görüldü. Bu sırada Edirne ve havâlisinde de bir çok adam toplanmış; harekete hazır hale gelmişlerdi. Aynı hal, İstanbul'daki yeniçeriler arasında da tezâhür etmiş ve çorba içmemek gibi an'anevî hoşnutsuzluk alâmetleri göstermişlerdir. Bu alâmetler, cedîdci ricâl ile onlara uymuş olan Pâdişah'ı ciddî endîşelere sevketmiş ve Kadı Abdurrahman Paşa'ya Silivri'ye dönmesi emri verilmiştir (Ağustos 1806/1221).

Bu zaaf hareketi üzerine Edirne'de toplanan muhâlifler, İstanbul'daki taraftarlarının da fikirlerini alarak, cedîdci ricâlden 10'unun idâmını talep etmişler; aksi halde cem'iyetlerini dağıtmıyacaklarını bildirmişlerdir. Hattâ hutbede Pâdişah'ın ismini okutmamışlar; bu hareketleriyle hal'i dahi istediklerini göstermişlerdi. Bununla berâber Serez âyanı İsmail Bey gibi bâzı kimseler, aklın hâkim olmasını temin etmişler ve bunun önünü almışlardır. Tabiî Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de tesisi de, böylece mümkün olamamıştır. Bu sırada Tirsenikli İsmail Ağa, bir rivâyete göre "maiyeti sergerdelerinden" Bayrakdar Mustafa Ağa tarafından, evinin bahçesinde öldürülmüş ve bu zât, onun yerine geçerek Ruscuk âyanı olmuştur. Osmanlı müverrihlerince, 1703'te Sultan II. Mustafa'nın hal'iyle netîcelenen vak'adan ayırmak üzere, buna "İkinci Edirne Vak'ası" nâmı verilmiştir.

Bu vak'anın ehemmiyet derecesini tâyinde müverrihler arasında ihtilâf mevcuttur. Cevdet Paşa, vak'anın fazla ehemmiyetli bulunmadığını zikretmekte, Pâdişah müşâvirlerinin işi büyüterek, zaaf göstermiş oldukları kanaa-

tine varmaktadır. Âsım Efendi ise, işin pek ehemmiyetli bulunduğunu kaydetmekte, Edirne'de toplananların, yalnız Doğu Rumeli âyanları olmakla birlikte, Rumeli halkının ekserîsi ile Anadolu'nun tamâmının cedîdcilerden nefret ettiklerini, "müstevliyân-ı Devlet-i Aliyye" dedikleri bu ricâlin "mezâliminden bîzâr" olduklarını ifâde etmekte ve bütün milletin "mânen müttefikliğinden" bahsetmektedir. Nitekim aynı müellif, "Her ne kadar Kadı Paşa'nın emrinde 20 bin asker var idiyse de bunların ekserîsinin zorakî yazılmış bulunduğunu, bu sebeple gönül arzusuyla "yarlık ve yararlık etmiyeceklerinin emr-i mukarrer" bulunduğunu kaydeder. Sonra Nizâm-ı Cedîd askerinin toplanması için, Anadolu'da çok büyük mezâlim ve sû-i istimâl yapıldığını, bu işten Cebbâr-zâdeler'in büyük irtikâp yapıp, para vurduğunu, askerin ise bunların zulmüne uğramış fukarâ, çiftçi, kasabalı ve köylüden toparlanmış olduğunu, bu sebeple cedîdci ricâle karşı "kin ve husûmetlerinin derkâr" bulunduğunu tesbît eder. Sonra "Nizâm-ı Cedîd denilen askerlerin, yeniçerilerin akraba ve arkadaşları olduğunu, kışlaları ayrı ise de birbirleriyle konuştuklarını, bu iki askerin birbirine karşı sevkedilmesinin zor ve tehlikeli bir iş olduğunu, ikisinin birleşip, kumandanlarının aleyhine dönmelerinin ihtimâl dâhilinde bulunduğunu, nitekim Kabakçı vak'asında böyle olduğunu ifâde eder.

Müverrih Âsım'ın bu nakillerine mukaabil, devlet sultasının her ne suretle olursa olsun, muhâfazasına taraftar olan Cevdet Paşa, Pâdişah'la müşâvirlerinin acz gösterdiklerine, tenkîlin kaabil olduğuna kaanidir.

Âsım Efendi'nin naklettiği husûslar, Nizâm-ı Cedîd'e halkça duyulan hoşnutsuzluğa işâret etmekte ve bunun çok yaygın olduğunu göstermektedir. Bu sebeplerdir ki, Pâdişah ve etrafındakiler, buna karşı hareket edememişler; diğerleri de işi saltanat tebeddülüne kadar götürmekte bir mânâ görememişler ve esâsen bunu meş'ûm gördükleri, kendileri ve millet için çok tehlikeli addettikleri için, taleplerinin kabûlü ile iktifâ etmişlerdir. Sultan Selîm için bu hareket iyi netîce vermemiş; nufûzuna halel gelmiştir. Cedîdci ricâlin bir kısmını devlet mansıblarından uzaklaştırmış; bâzı meslekî ve teknik sınıflar hâriç, zâten bir fanteziden ibâret bulunan Nizâm-ı Cedîd hareketi de biraz tavsamıştır. Bununla berâber muhâlifler Nizâm-ı Cedîd'in ilgâsına kadar gitmemişler; bu işi lüzumsuz görmüşlerdir.

Pâdişah, hükûmette vücûd verdiği tebeddül işine, Sadrâzam Hâfız İsmail Paşa'yı da katmış ve hamiyet sâhibi, gayretli, cesûr bir vezîr olduğu rivâyet edilen bu zâtı azletmiştir (14 Kasım 1806/1 Receb 1221). Yerine, Ocak'tan yetişme bulunduğu ve bu müesseseyi zaptedebileceği düşünülerek, Yeniçeri Ağası İbrahim Hilmi Ağa, vezâret rütbesiyle sadârete tâyin edilmiştir. Hoşsohbet, müdebbir ve sehâ sâhibi bir vezîr olduğu rivâyet edilen yeni

Sadrâzam, çok zayıf olduğu için "Keçiboynuzu" ve Yeniçeri Ağalığı'ndan geldiği için de "Ağa" lakablarıyle anılmıştır. Şu vaziyete göre, Edirne Vak'ası bir nevi kabine değişikliğine sebep olmuş ve cedîdci ricâlden en mühimlerinin mevkilerinden atılmaları ile netîcelenmiştir.

Sırp İsyanı; Rusya'nın Memleketeyn'i İşgâli Üzerine Harb İlânı; İsmail ve Yerköyü Gâlibiyetleri

Pâyitahtta bu hâdiseler cereyân ederken, Sırbistan ve Karadağ'da Ruslar'ın tahrîkiyle başlayan isyan hareketi devam etmekte, devletin dâhilde tâkip ettiği ıslahat hareketlerinin bir çok kimseyi mutazarrır etmesi dolayısiyle de değişik şekillere bürünmekteydi. O sırada Yeniçeri Ocağı'na bağlı bulunan ve "yamak" denen kale muhâfızları teşkîlâtı çok ihmâl edilmiş ve bunlar, bir çok haklarını kaybetmişlerdi. Merkezin yeni bir askerî teşkîlât kurması ve devletin bütün mâlî kaynaklarını bu iş için seferber etmesi, masrafları arttırmış; bunların bâzı gelirlerine de el atmak zarûretini doğurmuştu. Diğer taraftan vâridâtın artırılması için vergilerin yükseltilmesine mecbur kalınmış; bu da yalnız memleket iktisadiyâtında değil, müdâfaasında da büyük bir rolü olan yamakların dirliklerinin bozulmasına ve vâridatlarının kesilmesine sebep olmuştur. Bu sebepledir ki, en büyük müdâfaa hattımız bulunan, Tuna kalelerindeki yamaklar arasında kaynaşmalara yol açmış; Pazvandoğlu hareketi denilen başkaldırmanın en mühim sebebini teşkîl etmişti.

Sırplarla dost olan Belgrad muhâfızı Hacı Mustafa Paşa, yamakları kaleden atmış, bunlar Pazvandoğlu'ndan yardım istemişler; o da bir miktar kuvvet göndermişti. Bunun üzerine yamaklar, Belgrad muhâfızını öldürmüşler ve onun dostu bulunan Sırplar'ı da, taarruz edip öldürmeye başlamışlardır. Şu hâdise, daha evvel Avusturya hizmetinde bulunmuş olan, bu suretle bir taraftan Viyana hükûmetine dayanan, diğer taraftan Rusya yardımlarına güvenen ve domuz çobanlığı yaparak bir teşkilât kurmuş olan Kara Yorgi'nin işine yaramış; Sırp isyanının başlıca sebebi olmuştur. Yedi Ada'da asker ve donanma bulunduran Ruslar bu harekete yardımda bulunarak genişlemesine çalışmışlardır. İsyânı te'dîbe memur edilen Bosna Vâlisi Ebûbekir Paşa, o sırada Mağrib Ocakları gibi bir askerî kadro teşkîl etmiş bulunan Belgrad yamaklarına karşı, yanlış bir işe girişmiş ve Kara Yorgi ile işbirliği etmiştir. Aynı şekilde Belgrad'daki Arnavut sekbanlarının reîsi Koşancalı Halil Ağa'yı elde etmiş ve kaleyi zaptederek yamakları öldürmüştür. Bekir Paşa muvaffakıyet kazanıp dönünce, Sırp isyanı genişledi ve yine Ruslar'ın

teşvîkiyle, Karadağlılar da isyan bayrağını kaldırdılar. Bir taraftan Rusya, diğer taraftan da Avusturya hükûmetlerince desteklenen âsîler, cedîdci ricâlin çok yanlış davranışları ve halk telâkkîsinin rağmına olarak vücûd verdikleri karışıklıklardan kuvvet aldılar. İctimâî bünyeye uymayan bir cedîdcilik ve çok yanlış bir yenileşme gayretinin doğurduğu huzûrsuzluk, bu isyanın gelişmesini temin etti. Niş Vâlisi Hâfız Paşa bu isyâna karşı muvaffakıyet kazanamayınca da iş genişledi. Müdâfaasız kalan Semendire ile Belgrad ele geçirildi ve müslüman nüfûs katledilmeğe başlandı (13 Aralık 1806/2 Şevval 1221).

Osmanlı Devleti'yle dost olan ve yaptığı yeni muâhedenin daha mürekkebi kurumamış bulunan Rusya, Sırp ve Karadağlılar'ı iğfâlde devam etti. Kara Yorgi "Sırp Gospodarı" ünvânını alarak, Türklerce "Sırbistan'ın istiklâli tanınıncaya kadar harbe devam edeceğini" ilân etti. Sırp ve Karadağlılar'ı tahrîkte Moskoflu'dan geri kalmayan Avusturya, onunla birleşerek, bu meselenin tesviyesi için Bâb-ı Âlî'ye mürâcaat ettiler. Sırplar'ın tâbi bir devlet olarak serbest olmalarını, Kara Yorgi'nin Sırbistan prensliğine tâyinini, maktû bir vergiye bağlanmalarını, indirilme yâhut değişiklik vukuunda yeni bir prensin tâyinini teklîf ettiler. Rusya ise Eflâk Voyvodası İpsilanti sülâlesinden birinin tâyinini istedi. Her iki şekil de Sırbistan'ın istiklâlini tasdîkten ibâret olduğu mülâhazasıyle, kabulde tereddüt gösterildi.

Bu esnâda Fransız elçisi bulunan general Sebastiani, İmparatorundan aldığı emir üzerine, Türkiye'yi İngiliz ve Rus ittifakından koparmağa çalışmakta ve yanına celb için bir çok vaadlerde bulunmaktaydı. Bâb-ı Âli ise iki taraf devletlerinin hiç birisine itibâr edemiyor ve aradaki muvâzeneden istifâdeye gayret ediyordu. Pâdişah ezelî düşman olan Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine mâni olabilecek tek kuvvetin Napolyon olduğuna kaani bulunuyor ve bu sebeple Fransa'ya temâyül ediyordu. Avrupa'da Rusya ve Avusturya'ya karşı kazanılan zaferler, bu temâyülünü kuvvetlendiriyordu. Fransız sefîri ile yapılan istişâre netîcesinde Rusya ve Avusturya'nın Sırbistan husûsundaki teklîfleri reddedildi. Aynı zamanda, devlet-i metbûasına ihânet yolunda olan ve Rus taraftarı bulunan Konstantin İpsilanti ile hal ve efkârı meşkûk Mourusi Bey azledildiler. Bâb-ı Âlî bunu, Napolyon'un Austerlitz zaferinden sonra imzaladığı Oubril Muâhedesi'ndeki maddelere istinâden yapmış ve Fransız sefîriyle yapılan istişâre netîcesinde kararlaştırmıştı. Fakat Oubril Muâhedesi'nin Rus Çarı tarafından tasdîk edilmediği anlaşıldı. Bu Rusya ile Fransa'nın tekrar muhârebe edeceklerini gösteriyordu. Diğer taraftan Sebastiani, imparatoru nâmına Bâb-ı Âlî'ye tedâfüî ve taarruzî bir "ittifak muâhede-i hafiyesi" teklîf etti ve Eflâk'la Boğdan'ın muhâfazası teminâtını verdi. Böylece Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı

olan bu tabiî düşmanlığını tahrîk ediyor; onu ittifaka almak istiyordu. Fransız elçisi daha sonra asker ve mühimmât taşıyan "Rusya beylik gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e geçmesinin bîtaraflığa mugâyir" olduğunu, buna mâni olunmadığı takdîrde, Dalmaçya'daki askerlerinin, Osmanlı memâliki içinden Lehistan'a geçmesine izin verilmesini istedi. Bunu siyâsî bir koz olarak kullanan Bâb-ı Âlî, Rusya ile dostluktan bahsederek, siyâsî pazarlığa girişmek istedi ve Avrupa'da askerî zaferlerle büyüyen Fransa'nın bu nufûzunu kullanmayı denedi. Fakat Rus sefîri gâyet üst perdeden bir takım tehdîdlerde bulundu ve Âsım Efendi'nin rivâyetine göre, "Voyvodaların değiştirilmesinin haddimiz bulunmadığını, hemen iâde edilmelerini, aksi halde beş gün içinde bizi, Konya ve Şam diyarlarına bile hasret eylemenin indlerinde bir içim su olduğunu, ancak mürüvvetlerinden ve bâzı günâ bey'-ü şirâ muâmelesine lüzûmumuzdan nâşi ibkaa edildiğimizi" bildirdi. Bu sözler, dünya ahvâlini kavramamış; siyâsî bakımdan burnunun ucunu görmeyen zavallı ve edebsiz bir sefîrin küstahlığıydı. Rusya bunun cevâbını bir kaç ay sonra Napolyon eliyle aldı ve Bâb-ı Âlî siyâsîlerinin değil, kendisinin kısa görüşlülüğü ortaya çıktı.

Bâb-ı Âli meşhûr siyâsî canbazlığına yeniden başladı ve kısa bir zaman sonra politik bir ric'at yaparak, ihtilâf mevzûu olan voyvodaları tekrar yerlerine getirdi. Voyvodalar 28 Ağustos 1806'da azlolunmuş; 13 Ekim'de yerlerine tâyin edilmişti. Aynı anda Napolyon, Prusya ordularını, Jena ve Euerstad'da mağlûbiyete uğratıyor ve gâlibiyetini III. Selîm'e şöyle haber veriyordu: "Prusya orduları mahvoldu, bütün memleketleri kabza-yı tasarrufuma geçti. Berlin'de, Varsoru'da bulunuyorum. Tâli' hükûmetinizin bekaasına yardım ediyor; onu kurtaracak benim." Bu mektup, endîşeli bulunan Osmanlı ricâlini tatmîn ediyor; Fransız sefîri ile uzun mülâkatlar yapılıyor; Pâdişah, Napolyon'a cevap yazıyordu. Rusya bundan endîşeleniyor, kendisiyle harb hâlinde bulunduğu Napolyon'un, Osmanlı Devleti'yle ittihadı onu korkutuyor ve buna mâni olmak için, harb dahi ilân etmeden, Memleketeyn'i istilâya başlıyordu (16 Kasım 1806). Osmanlı Devleti, siyâsî müzâkerelerle işin halledileceğine kaani bulunduğu için, hazırlıksız yakalanıyor; güyâ müttefik bulunduğu Rusya'nın taarruzuna şâhid oluyordu.

Bunun üzerine Osmanlı efkârında Rusya aleyhinde büyük bir galeyân vukua geliyordu. Hükûmet Rusya'ya harb ilân ediyor; elçisi D'İtalinski'yi Yedikule'ye hapsetme âdetini tatbîk etmiyerek, memleketine gönderiyordu (22 Aralık 1806/11 Şevval 1221). Hazırlıksız bulunan hudut kaleleri birbiri arkasından düşüyor; Hotin ve ve Bender'i, Kili ve Akkerman'ın sukuutu tâkip ediyordu. Rus hükûmet ricâli, resmî muâhedeleri, üzerinin mürekkebi kurumamış ittifak senetlerini tanımayıp; Bâb-ı Âlî'yi her türlü ahlâkî kaaide-

nin dışında kalarak aldatıyor; Rus fırka kumandanları da hudut kalelerindeki muhâfızları, haysiyet kırıcı hilelerle kandırmaya çalışıyorlardı. Bender'e gelen Rus kuvvetleri, hiç bir şeyden haberdar olmayan bura muhâfızına, Fransızlarla çarpışmak için Napoli taraflarına gideceklerini, Osmanlı arâzisinden geçmek için ellerinde pâdişah irâdesi bulunduğunu zikrediyor ve sahte bir emr-i âlîyi dahi ibraz ediyordu. Muhâfız iğfâlâta kapılmıyor ise de, kâfi miktarda müdâfîye sâhip olmadığı için, biraz mukaavemetten sonra vire ile teslîme mecbûr oluyordu. Diğer taraftan bu garip taarruzu haber alan Bâb-ı Âlî, bütün serhadlerin müdâfaaya hazırlanmasını emrediyordu. Osmanlı Devleti neşrettiği harb beyânnâmesinde, devletler arasında câri olması lâzım gelen ahde vefâ prensibinden söz ederek, gâyet inandırıcı delîllerle haklı olduğunu, Rus elçisinin dahi yapılmış olan açıklama teleplerine "Meyânede cüz'î ve küllî sebeb-i münâzaa vâki olmayıp, devleti tarafından kendüye buna dâir haber verilmediğini" bildiriyor ve Boğazlar'ı harb gemilerine kapıyordu.

Bu esnâda Ruslar, ilk anda kazandıkları kolay muvaffakıyetlere güvenerek ilerliyorlarsa da, İsmail, İbrail ve Yerköyü'nde şiddetli mukaavemetle karşılaşıyorlardı. Nitekim İsmail üzerine saldıran Ruslar, bura muhâfızı ihtiyar Kasım Paşa ve Pehlivan Ali Ağa tarafından büyük telefât verdirilerek bozguna uğratıldılar. Alemdar Mustafa Ağa ise, Bükreş üzerine gelen bir Rus fırkasını aynı âkıbete duçâr etti. Böylece Ruslar'ın ânî saldırışlarındaki kolay muvaffakıyetleri yavaşladı ve Osmanlılar bir iki zafer kazanarak memnûn oldular. Bu muzafferiyet haberleriyle mesrûr olan pâyitaht halkının sevinci fazla sürmedi. Bu defa İngiliz Akdeniz donanmasının hareketleri başladı.

Rusya ile Harbe Mâni Olmak İçin İngiliz Akdeniz Donanmasının İstanbul Önlerine Gelişi, Bir Şey Yapamadan Ric'ati ve Hezîmeti, Bunu Telâfî İçin İskenderiye'yi İşgal Teşebbüsleri

İngiltere'nin İstanbul sefîri Sir Arbuthnot Bâb-ı Âlî'ye bir nota vererek Sebastiani'nin İstanbul'dan kovulmasını, İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında akdedilmiş olan muâhedenin yenilenmesini, Boğazlar'ın da bu devletler gemilerine açık tutulmasını bildirdi. Buna red cevâbı verilince de 1807 Ocağının 29'uncu gecesi bir İngiliz gemisiyle gizlice İstanbul'dan ayrılarak, Bozcaada'ya gitti. Burada Vis-amiral Dukworth kumandasında toplanan İngiliz Akdeniz donanmasının İstanbul'a gelmesi ve tehdîdde bulunması için çok cesûr bir hamleye girişti. O sırada Sultan Selîm bir Fransız istihkâm

zâbitinden Boğaz istihkâmları hakkında bir rapor istemiş ve buranın tahkîmâtına girişmişti. Fakat Çanakkale Boğazı tam tâmir olmamış ve Nağra Burnu'na tâbiye edilmesi îcâp eden 54 yeni top dahi yerine konmamıştı.

Osmanlı hâriciyesi Rusya'ya harb ilân etmekle berâber, birbirine düşman olan İngiltere ve Fransa'yı elden çıkarmamak istiyor; İngiliz sefîrinin diplomatik teâmüle aykırı hareketlerine rağmen, kendisiyle muhâbere ediyordu. İngiltere'nin Osmanlı ülkelerindeki menfaatlerini teperek, harbe kalkışacağını kabul etmiyor; onların tüccar vasıflarını, kendilerinden daha iyi gören siyâsî nufûz-ı nazarıyle, buna ihtimâl vermiyordu.

Diğer taraftan İngiliz sefîri, Osmanlı hükûmetiyle muhâbereyi kesmeden, İstanbul'a gelmek için münâsip bir rüzgâr bekliyor, Osmanlı ricâlini korkuya salmak ve gâfil avlamak için, oyalama ile meşgûl oluyordu. Bu sebeple Kal'a-i Sultâniye (Çanakkale) gâfil avlanmış; orta şiddette bir lodos bekliyen İngiliz donanması, Kurban Bayramı'nın birinci günü sabahleyin, herkes namazda iken, Boğaz'ı geçmeğe başlamış; top başındaki neferlerin azlığı dolayısiyle, pek az hasarla ve 60 telefâtla Marmara'ya dâhil olmuştur. Burada efrâdı izinde bulunan Osmanlı donanmasından bir kaç küçük gemiyi de yakmıştır.

Vaziyet, o devrin en seri harb yelkenlisi olan bir brik'le, bayramın üçüncü gecesi, İstanbul'a bildirilmiştir (19 Şubat 1807/11 Zilhicce 1221). Devlet ricâli o gece toplanmış ve alınması îcap eden tedbîrleri görüşmüş, İstanbul sâhilleri bir kaç mıntıkaya bölünerek müdâfaa hazırlıklarına girişilmiştir. Nihâyet ertesi gün akşam üstü İngiliz donanması Çekmece karşısında görünmüş ve Kınalıada önüne demirlemiştir. İngiliz sefîri hemen bir ultimatom vererek, teklîfleri yenilemiştir. Sebastiani'nin kovulması yine ısrarla istenmiş; bu kendisine bildirildiği ve bâzı ricâlin tekliflerin kabûlü lehinde bulundukları söylendiği zaman, sefîr "mu'temed elçi bulunduğunu, resmî teblîgât olmadan çıkamıyacağını" bildirmiştir. Sonra da Reîs Efendi'ye gitmiş ve "Öyle beş on gemiye pâyitahtı teslîm etmenin ne demek olduğunu anlamadığını, esâsen bu gemilerde kara askeri bulunmadığını, bu sebeple çıkarma yapıp şehrin işgâl edilmesine imkân olmadığını, yalnız top tabye etmekle hasâratına mâni olunabileceğini" bildirmiştir. İstanbul'un bir düşman donanmasının tehdîdi altına girmesi, o zamana kadar ilk defa vukû bulduğundan, herkes hayrette kalmıştır. Fakat hemen millî galeyân başlamış ve halk büyük bir gayretle, hükûmetin emirlerini icrâya koşmuştur. Tersâne baş-tercümanı, riyâziyeci Hoca İshak Efendi, İngiliz sefîriyle müzâkereye ve biraz zaman kazanmaya memur edilmiş; bu müddet içinde, pâdişahından neferine kadar büyük bir gayret içinde çalışan asker ve şehir halkı Sarayburnu'ndan Yedikule'ye ve Anadolu sâhilinde de Üsküdar taraflarına 1300 top tâbiye etmiş-

lerdir. Bu sırada İstanbul'da oturan bir Polonyalı, Pâdişah'ın gayretini şöyle tasvîr etmiştir: "Böyle bir zamanda müdâfaa husûsunda cesûrâne kararlar ittihaz etmek için kahramanca bir metânet lâzımdır. Sultan Selîm bu mevzûda bütün kavimlerce öğülmeğe hak kazandı."

Pâdişah, topların tâbiyesinde bizzat bulunmuş; tahkîmâtı Fransız sefîriyle birlikte dolaşmış ve büyük gayret göstermişti. Aynı anda Cezâyirli Seydi Ali Bey kumandasında kuvvetli bir Osmanlı donanması hazırlanmış, bu donanmaya dalkılıç yazılması Pâdişahca Yeniçeri Ağası'na emredilince, bir gecede 7000 kişi kaydedilivermişti. Bu, halka ve Ocaklara hâkim olan millî ve dînî gayretin ne derece büyük olduğunu, İngiliz donanmasının İstanbul önünde tehdîdkâr bir vaziyet alışının ne kadar köklü bir nefret uyandırdığını göstermektedir. İstanbul ahâlisi o kadar kızmıştır ki, bunlardan bâzıları, yasak olmasına rağmen, kayıklara binerek İngiliz donanmasına yaklaşmışlar; bâzı neferlerini esîr etmeğe başlamışlar; Kınalıada'ya su almak için çıkanlarını da esîr almışlardı. Bunun üzerine donanma kumandanı, vaziyetin çok tehlikeli olduğunu görmüş; müsâid bir poyraz bularak kaçmayı en sâlim yol saymış ve gelişinin onuncu günü, Adalar önünden Çanakkale'ye gelmiş; bir gece yarısı kuvvetlendirilmiş istihkâmlardan atılan toplarla iki gemisi ile bâzı askerlerini kaybederek çıkabilmiştir. Bozcaada'ya bu kadar az zâyiâtla gelişinden dolayı Allah'a şükretmiş ve "cehennemî boğazdan yakayı sıyırabildiğine" memnûn olmuştur.

Vak'anüvis Âsım Efendi, İngiliz donanmasının, bu çok cesur olmakla berâber, nümâyişten öte gidemiyen ve esâsen de gidemiyecek olan hareketini, Britanya'ya taraftar devlet ricâlinin dâvetlerine bağlamış ve "Bir suret-i dehşet-nümâ ile Boğaz'dan mürûr edip, İstanbul pîşgâhına gelirsiniz, ittifakın devâmı ağleb-i melhûzdur." diye çağrıldığını kaydetmiştir. Cevdet Paşa ise bunu "Âsım Efendi'nin rivâyâtı edille-i kâfiye değildir." cümlesiyle şüpheli göstermiştir.

Bununla berâber halk arasında bu şâyialar çalkalanmış ve büyük bir infiâl uyandırmıştır. O zamanki İstanbul ahâlisi, pâyitahtın tehdîdinin Osmanlı târihinde duyulup işitilmiş bir vak'a olmadığını nazara alarak, uğursuzluk alâmeti saymışlar; bunu halk temâyülüne hiç ehemmiyet vermiyen cedîdci ricâlin zaaf ve sefahata düşkünlüğüne hamletmişlerdir. Aynı esnâda Vehhâbîler'in Medîne-i Münevvere'yi zaptettiklerini, Ravza-i Mutahhara'daki mücevherât ve kıymetli evânînin yağma edildiğini, hac yollarının kapandığını haber almışlar; bunu da cedîdci ricâlin israf ve sefâhatine hamletmişler; devletin bu zaaf ve aczinden dolayı ıztırap çekmişlerdir.

Bundan bir müddet sonra İngilizler'in Mısır'a taarruz niyetinde bulunduğunu haber almışlar ve İskenderiye'yi ele geçirdiklerini duymuşlardır.

Bütün bunlar ahâliyi derinden üzmüş; halk tefekküründe şekillenen sebepler ise, devlet ricâlinin ihmâl ve beceriksizlikleri üzerinde toplanmış ve ona hamledilmiştir. İngiliz donanması, İstanbul dönüşünün acısını çıkarmak, emîrler arasındaki ihtilâflardan faydalanarak, kolayca Mısır'ı zaptetmek istemiştir. Amiral Dukworth ile Malta'daki amiral Lewis müştereken bu işe memur edilmişler ve Hind yolu üzerindeki bu zengin Osmanlı vilâyetine el koyarak, güyâ bir büyük pay kapmak istemişlerdir. Bâzı satın alınmış adamlarının aracılığıyla, İskenderiye'yi, çıkardıkları 7 bin askerle işgâl etmişler; fakat Reşid'i zapt hakkındaki teşebbüslerinde mağlûb olmuşlar ve Mısır fethi hülyâlarından vazgeçmişlerdir.

Osmanlı siyâsî ricâlinin, İngiltere'nin ticâreti sebebiyle Türklerle harb edemiyeceği hakkındaki görüşleri doğru çıkmamıştır. Maamâfîh İngilizler'in karakteristik vasıflarını bilen Bâb-ı Âli, bu devlete harb ilân ederek, Osmanlı ülkelerinde bulunan tebeasının mallarına el koymuştur. Zâten İngilizler İskenderiye'de pek fazla kalamamışlar, beş ay sonra burayı Osmanlı vâlisi Mehmed Ali Paşa'ya terkederek çıkıp gitmişlerdir. Böylece bir müddet önce Fransızlar'a karşı Trafalgar deniz muhârebesini kazanmış olan İngiliz donanması, İstanbul hezîmetini İskenderiye'de telâfî etmek istemiş; fakat burada da muvaffak olamamıştır. Askerî nümâyişlerle siyâsî netîceler elde etmek isteyen İngilizler'in buna muvaffak olamamaları, politik prestijlerini sarsmıştır. İngiltere bir çok ticârî ve muvâzeneden kaynaklanan siyâsî menfaatlerle, Osmanlı Devleti'nin devâmına ve kuvvetli bulunmasına dikkatle riâyete mecbûr iken, zaman zaman aksine hareket etmiştir. Bunlardan da, Osmanlı Devleti kadar, kendisi kaybetmiş; muvakkat bâzı kazançlara mukaabil devamlı ve büyük menfaati yitirmiş; bu da ileriki yüksek kârı şimdiki küçüğüne dâima tercîh etmeyen tüccâr vasfından doğmuştur.

Osmanlı Ordusunun Cebhelerdeki Hareketi

Bu sırada harb mevsiminin gelmesi sebebiyle, ordu-yı hümâyûn hazırlanmış ve Mart nihâyetinde Dâvudpaşa ordugâhına çıkan Sadrâzam, bir kaç günde hazırlıklarını tamamlıyarak Edirne'ye doğru hareket etmiştir (13 Nisan 1807/3 Safer 1222). 26 Nisan'da Edirne'ye gelen ve burada bir müddet kalan Sadrâzam, hazırlıklarını ikmâl ederek, Mayıs sonlarında Silistire'ye ulaşmıştır. Napolyon'un Lehistan'da bulunması sebebiyle Ruslar, Tuna hattındaki ordularının bir kısmını çekmişler ve Polonya'ya sevketmek mecbûriyetinde kalmışlardır.

Diğer taraftan Kapdân-ı Deryâ Seydi Ali Reîs emrindeki 18 harb gemisinden mürekkep Osmanlı donanması, Çanakkale'yi ablukaya yeltenen ve

Bozcaada'daki İngiliz üssünden yardım alan Rus donanmasına karşı çıkmıştır. Ruslar İngilizler'e, Boğazlar'ı geçerek İstanbul'u tekrar tazyîki teklîf etmişlerse de, onlar geçidin çok tahkîm edilmiş olduğunu ileri sürerek, bunun mümkün bulunmadığı cevâbını vermişler; bunun üzerine Ruslar da ablukaya teşebbüs etmişlerdir. Seydi Ali Paşa, emrindeki donanma ile, Ruslar'ın 25 gemilik kuvvetine karşı çıkmış, kat'î bir zafer elde edememekle berâber, düşmanı çok yıpratmış ve ric'ate mecbûr etmiştir (10 Mayıs 1807).

Öte yandan eski Mısır Vâlisi Hurşid Paşa, Rumeli Beylerbeyliği ile Niş muhâfızı tâyin edilmiş ve Sırbistan cebhesi seraskerliği ile vazîfelendirilmiştir. Kafkasya taraflarından bir Rus taarruzu muhtemel görülerek, buraya da Erzurum Vâlisi bulunan eski sadrâzamlardan Yusuf Ziyâeddin Paşa serasker nasbedilmiştir.

Şu vaziyete göre Ruslar'a karşı çıkarılan Osmanlı kara kuvvetleri, geniş çapta üç cebheye teveccüh etmişler ve üç ordu hâlinde harekâta memur edilmişlerdir. Bunlardan biri Kafkasya-cebhesinde, diğeri Sırbistan cebhesinde, esas kuvvet de Tuna cebhesinde mevki almıştır. Osmanlı başkumandanlığınca asıl harekât yeri Tuna kabul edilmiş; diğerleri fer'î hareket sâhaları olarak görülmüştür. Osmanlı deniz kuvvetleri de ikiye taksîm edilmiş; Kapdân-ı Deryâ, Çanakkale boğazı ablukasını bertaraf etmekle vazîfelendirilmiş; diğer bir kısım da Karadeniz emniyetini temin için ayrılmıştır. Serdâr-ı Ekrem Tuna cebhesinde, havâlinin en kuvvetli sergerdesi olan ve durumundan şüphe edilen Bayraktar Mustafa Paşa'yı, hemşehrisi olan Behiç Efendi nâmındaki Bâb-ı Âli memuru vasıtasıyle temin etmiş ve "Livâ-yı Şerîf Seraskerliği " gibi şatafatlı bir ünvanla taltîf edip, bendetmek istemiştir.

Serdâr-ı Ekrem, Ruslar'ın az olan askerlerine karşı hareket hazırlıklarında bulunurken, İstanbul'da meş'ûm netîceler doğuracak olan askerî ayaklanma başlamış ve dolayısiyle harb cebhelerinde hiç bir şey yapılamamıştır. Ruslar ise, Napolyon'un kuvvetleriyle uğraştıkları, Eilau ve Friedland muhârebelerinde mağlûb oldukları için kıpardayamamışlardır.

İstanbul'da İsyân Vukûu, Sebepleri ve Netîceleri, Sultan Selîm'in Hal'i

Muhtelif cephelerde harb müdâfaa tarzında ve ağır bir tarzda devam edip dururken, senelerden beri birikmiş olan gayrımemnûnluklar, gâyet basît bir hâdise ile patlıyacak hâle gelmiştir.

XVIII. Asrın son çeyreğinden itibâren yapılan muhârebelerde Osmanlı ordusunun mağlûb oluşları ricâl ve münevverler arasında iki tip mütâlaanın

doğmasına ve iki grubun teşekkül etmesine sebep olmuştur. Bunlardan birincisi millî ve dînî husûsiyetlerimize tamâmen sâdık kalınarak, hattâ bunları tekâmül ettirerek garb askerî tekniğinin alınmasına, böylece mevcûdun muhâfaza edilebileceğine; belki ona fâikiyetin bile devam ettirileceğine kaani bulunmuşlardır. Diğeri ise, mevcûdiyetimizi muhâfazanın, ancak garbı taklîdle mümkün olacağına inanmışlardır. Birinci grup, asırlardan beri teşekkül etmiş devlet ve cem'iyet an'anelerinin, dînî ve millî telâkkîlerin son derece üstün olduğuna inanmışlar; ancak bunlara îmân edilmekle, bu yüksek ideal etrafında toplanmakla maddî noksanların kolayca giderileceğine kaani olmuşlardır. Aksi halde islâmî davranışı, millî, itikaadî, hattâ siyâsî ve hukûkî bir ideal hâline getirmiş olan azîm bir ictimâî heyette bunu, şöyle veya böyle ihlâle teşebbüs etmenin felâketle netîceleneceğini, dîn ü devlet ve mülk ü milletin harâb olacağını ifâde etmişlerdir.

Diğerleri ise, Avrupa'yı her sâhada taklîdin zurûretine kaani bulunmuşlar ve bu hususta onları çeken başlıca misâl de Petro Rusyası olmuştur. Bunlardan bâzıları Fransa'da başlayan yeni cereyanlarla cezbeye tutulmuş, Rus ve Avusturya muhârebelerinde vücûda gelen mağlûbiyetler üzerine de Pâdişah'a, askerî ocakların ıslâhının gayrı kaabil olduğu telkîn edilmiştir. Senelerden beri vukua gelen mağlûbiyetler sebebiyle Pâdişah da bu kanaate sevkedilmiş; rivâyete göre, evvelce kendisi bir numaralı neferi bulunduğu ocağını ıslah gâyesinde iken, sonradan bundan dönmüştür.

E. Driault bu hususta ayrı bir mütâlaada bulunmakta ve şöyle demektedir: "Sultan Selîm genç ve hürriyet hissi ile meşbû bir pâdişah idi. Kendisi hükûmet idâresinde ve teşkilâtında ıslahat yapılmasına mütemâyil ve inkılâb vukuuna taraftar; inkılâbın meziyetlerine vâkıf idi. İstanbul'da bir kulüp tesis etti. Muhtelif renkte imâmeli serpuş giyen müslüman vatanperverlerinin Bosfor'un sâhilinde hürriyet şarkıları terennüm etmekte oldukları haberi, Paris'te büyük bir meserret ve şevk ile telâkkî edildi." Bu ifâdeler ne derece doğrudur ve hele tesis edilen kulüp nedir, bunlar bilinmemekle berâber, cedîdci ricâlden talep edilenlerden üç kişi hakkında "Aramızda ahidleşme vardır." diyerek, onları vermek istememiştir. Ahidleşmiş bulunulan bu cedîdci ricâl, maalesef bugüne kadar uzayan, millet ve memleketimize kanlı sahneler ve onulmaz karışıklıklar hediye etmekten başka bir şeye yaramamış bulunan muhâfazakâr-inkılâbcı ayrılığının fiilî başlangıcı olmuştur. Pâdişah, bu genç ve tecrübesiz müşâvirlere temâyül etmiş ve onları tutmuştur. Bu müşâvirler, Pâdişah'ın intihabındaki zaafını göstermiş; bu hususta selefleri ve haleflerinin hiç birinde görülmeyen aşırı bir itimatla hareket etmiştir. Seçtiği bu zâtların bâzılarının zekâ ve samimiyetleri kabul olunsa bile, çoğunun istikamet ve basîretleri ile kıyâset ve ahlâkî kemâllerini tasdîk, çok müşkül

görünmektedir. Bu ricâl, maalesef, büyük ıslahatçılarda bulunması îcâb eden nefse hâkimiyet, şaşmaz bir azîm, şahsî menfaatleri azamî derecede istihkar, icrâ ettiği işlerin samimîyetini ve bunun lüzûmunu halka inandırma kaabiliyeti gibi vasıflardan tamâmen uzaktırlar. Bunlar halkımızın millî hususiyetlerine, mânevî temâyüllerine, asırlardan beri yerleşmiş mukaddes an'anelerine pek garîb bir lâkaydlıkla sırt çevirmişler; bu hallerini aleniyete dökmekten dahi çekinmemişlerdir. Bu gençler, eski, tecrübeli ve mevcut müesseseleri kuvvetlendirme ve nizamlama taraftarı olan ricâlle alay etmişler; onları küçük görmüşler; köşelerine çekilmelerine sebep olmuşlardır. Bunlar millî an'anelerimiz bakımından da pek tutarsız davranmışlar, yeni teşkîlât için lüzumlu vergileri ödeyerek mutazarrır olan ahâlinin karşısında, gâyet müsrif bir hayata dalmışlardır. Bâb-ı Âli'ye âit işleri gündüzleri evlerinde görmüşler, geceleri ise ıyş-u işret ve çeng-i çıgan meclislerinde bed-mest olmuşlardır. Nitekim Âsım Efendi'nin metrûkatından neşredilen gizli yazılarda bu ricâl, şedîd ve müstehcen tenkîde tab'an meyyâl olan müverrih tarafından şöyle tasvir edilmiştir: "Evliyâ-yı umûr ve ârâ ve perîşânhun-i ahvâl-i ümem ve berâyâ olan bir takım mecânîn-i âkıl nümâ ki, iptidâ-i cülûs-ı Selîm Hânî'den hengâm-ı ufûl-i hal'a kadar her biri yedişer başlı birer ejderhâ olarak, birer tarafdan ve ekseri kadın kucağından fürceyâb-ı fırsat olup, ferden ferdâ umûr-ı devleti istilâ ile kâffe-i bilâd-ı ibâdı harâb ve berbâd ve hikâyât-ı mezâlim-i Haccâc'ı efsâne menziline tenzîl ile mel'ûn-ı merkumu bayağı hayr ile yâda bâdi olacak mertebelerde teferrüd eden zevât-ı Nemrûd-mücâzât..." Bu ibâreler, müverrihin pek bîtaraf olmadığını göstermekle birlikte, cedîdci ricâlin, herhalde inkârı mümkün olmayan ahlâkî düşkünlüklerini de açıkça ortaya koyacak kadar kuvvetlidir.

Sultan'ın müşâvirleri bununla da kalmamışlar, mağşûş akçeler ile hayat yükü artan, fazla vergilerle bunalan ve 20 bin kiseden 60 bin kiseye çıkan İrâd-ı Cedîd hazînesine vâridât teminiyle mükellef olan ahâlinin müzâyakasıyle nisbet kabul etmeyecek bir sefâhata dalmışlar; muhteşem yalılar, müzeyyen konaklar inşâ ettirmişler; buralarda mehtâb âlemleri, saz ve âhenk safaları icrâ etmeğe başlamışlardır. Bu âlemlerde devlet sırları işret esnâsında fâş olunmakta, bu husus ise ecnebî gazetelerde dahi neşredilmekteydi. Cevdet Paşa'nın ifâdesine göre "Hattâ bir defa Topkapı Saray-ı Hümâyûnunda gâyet mahremâne bir meclis-i hâsü'l-hâs olmuşdu ki, kaymakam paşa bile dâhil değil idi; arası çok geçmeden meclisin sûret-i müzâkere ve kararı ayniyle Paris'te matbû bir Fransız gazetesinde" çıkmıştı.

Rüşvet ve irtikâbla sürdürülen bu hayât, halk arasında fecî bir nefret uyandırmış; Sultan'ın etrafını alan ricâlin sefîh, mürtekip, dinsiz ve ahlâksız olduğu halkça tereddütsüz kabul edilmekte bulunmuştu. Toplanan vergilerin

"İrâd-ı Cedîd" hazînesine intikali, "Nizâm-ı Cedîd" askeri için alındığı, "cedîdci ricâl" tâbirleri halkı Nizâm-ı Cedîd'den nefret ettirmeğe başlamış; başına gelen bütün sıkıntıların sebebinin bu "yeni nizâm" olduğuna inanılmıştır. Yeni askere taraftar olan Koca Sekbanbaşı'nın yazdığı üzere "Sokakda, berber, manav, bakkal dükkânlarında ve bütün kahvelerde halk bunun aleyhinde bulunur olmuşlardır."

Diğer taraftan alafrangalık bu nevzuhur ricâlce ifrata vardırılmış; şer'an küfür sayılabilecek halleri dahi icrâya kalkmışlar; bir takım züppe yakınlar hür fikirlilik, serbestlik taslamağa kalkmış; Cevdet'in tâbiriyle "Bu tip konuşmaları Fransızlar'ı taklîd esnâsında meydana çıkmakla" nazar-ı dikkati çekmiş ve halk onların "Şer'-i şerîfe mugâyir ahvâlinden hazer" etmiştir.

Ayrıca cedîdci ricâl, ahâlinin müzâyakasına da bîgâne kalmışlar ve muâsır bir muharrire göre "İrad-ı cedîd hacîbi İbrahim nâm pelit ve Köse Kethudâ nâm eşkıyâ 'Fukara dedikleri zeytin çekirdeğine benzer; sıktıkça yağı çıkar'; 'Burası zengin yatağıdır, fakirler yakışmaz; devletlilerin arasına müflis gürûhu sığmaz.'; 'Ahâli geçim derdine düşsün ki devlet umûruna karışmasın.' yollu tefevvühâta" kalkışmışlardır. Ahâli bu sebeple zulme mâruz kalmış; bunu ifâde eden muâsır bir kaynak ise çok fecî bir lisan kullanmıştır: "Ol vakit adl-ü dâd-ı Osmanî, zümre-i kâfirîni şeref-i İslâm ile müşerref ettiği misillü, şimdi zulm-i firâvân-ı Osmanî ve peyrev-i râh-ı dâlâl-ı Selîm Hânî zümre-i müslimîni meslek-i kâfirîye sülûk etdirip nefret ile cümle halk-ı âlem müttefikü'l-kellim olmuşdur neuzübillah."

Diğer taraftan bu cedîdci ricâl, en kudretli pâdişahların dahi selâhiyetlerini kısmağa yanaşamadıkları sadrâzamları, göstermelik şahsiyetler hâline getirmişler ve Osmanlı câmiası tarafından çok mukaddes addedilen pâdişah nâmına hareket ederek, bu yüksek maddî ve mânevî makaamın otoritesini zedelemişlerdir. Pâdişah, etrafı bu tip müşâvirlerle sarılan bir kimse hâline gelmiş; şikâyetler de kendisine ulaştırılamaz olmuştur. Kendisinin mûsıkîye düşkünlüğü ve bu meclislere devam edişi, hiffet addedilmiş ve devlet riyâsetiyle te'lîf edilemez görülmüştür. Maâlesef Sultan Selîm, bu tenkîde hak verdirecek bir gevşeklik göstermiş; tahta cülûsunun başlarında ibrâz ettiği büyük gayret ve vecdi göstermez olmuştur.

Ateşlenmeye hazır yanıcı maddelere benzeyen bu hususlar yavaş yavaş fazlalaşmış ve nihâyet zâhirde hiç ehemmiyeti olmayacak bir hâdise kıvılcım hizmetini görerek, meş'ûm vak'ayı patlatmıştır. Bu vak'aya sebep olan hâdise, uhdesine Karaman eyâleti tevcîh edilen Şamlı Râgıb Paşa isimli hulûs göstericisinin, kavaslarına Nizâm-ı Cedîd elbisesi giydirmeğe kalkışması ve onların da "gâvur elbisesini" giyemiyeceklerini beyân edip Boğaziçi'ndeki hemşehrileri yamaklara bunu anlatışlarıyle başlamıştır. Bunun üze-

rine yamaklar arasında bir çok şâyialar dolaşmağa başlamış; "Pâdişahın dünyayı nizâm-ı cedîd yapacağı" söylenmiş; "Bunun için Râgıb Paşa'ya tuğ vermiş; Paşa şimdiden nişan koymağa başlamış; İngiliz Râif Efendi de yamaklara pantolon giydirecekmiş, Macar tabyası zâbiti Halil Haseki de bunun tatbîkini kabul etmiş." gibi lâflar efkârı bulandırmıştır. Nitekim Mahmûd Râif Efendi ile Bostancıbaşı Şâkir Bey'in böyle bir teşebbüsü olmuş; Nizâm-ı Cedîd'e girerlerse yevmiyelerinin artacağını söyliyerek bâzılarını teşvîk etmişlerdir. Bu yüzden tahrîk edilen yamaklar "Biz kuloğlu kuluz, babadan ve dededen yeniçeriyiz, frenk elbisesi giymeyiz ve hilâf-ı Ocak kıyâfete girmeyiz." diye bağrışmışlar; hâdiseyi haber alıp koşan Halil Haseki, onları yatıştırmaya uğraşmış; fakat bu arada, herhalde yersiz bâzı sözler kullanmış ve bu sebeple öldürülmüştür. Bunun üzerine isyan hâli alevlenmiş; vak'ayı haber alan İngiliz Mahmud Râif Efendi, iskeleden kayığa binerek İstanbul'a kaçmak istemiş; fakat yolda yakalayıp onu da öldürmüşlerdir. Böylece cedîdci ricâl içinde mâlûmâtı ile şöhretli bu tâlihsiz zâtın hayâtı da fecî şekilde son bulmuştur*.

Karadeniz kale yamaklarının bu halleri, Mahmud Bey'in mühürdarı vâsıtasıyle İbrahim Kâhyâ'ya bildirilmiş; akşam üzeri Bâb-ı Âli'de toplanan Dîvân-ı Hümâyûn, alınacak tedbîrleri münâkaşa etmiş; fakat ciddî bir karara varamamıştır. Buna, sadâret kaymakamının Sultan'ın müşâvirlerine olan buğzu ve yeni icrâata olan muhâlefeti gibi ard niyetleri sebep gösterilmektedir.

Pâdişah ve ricâlinin ağır hareket edişi, efkârı kendilerine son derece zıt gördüklerinden ve şiddetle bir iş yapılmıyacağına kanaat getirmiş olmalarından doğmuş olsa gerektir. Yoksa iki mühim cedîdcinin öldürülüşünün, müşâvirleri intibâha dâvet etmemesine imkân yoktur. Diğer taraftan Hotin'li bir imâmzâde olan İbrahim Kethudâ'ya isnâd edilen sözleri de mehazlar kaydetmekte ve cem'iyet için "Bunlar karga derneğidir; ehemmiyet vermeğe değmez, itâat etmezse itâat ettirilir. " diyerek küçümsediği nakledilmektedir.

O esnâda Nizâm-ı Cedîd askeri, tamâmen İstanbul'dadır. Bunlar yeniçe-

* Müverrih Âsım bu zâta bir hayli kızmakta, "İngiliz Mahmud Tanburî" tâbiriyle hafife almakta, yanındaki adamının öldürülüşünü de "Puşt kısmında ekser yürek olmamak mülâzemesiyle kendüye şaşırıp tabancalarını sıkılamağla" meşgûl olmasına hamletmekte ve bundan dolayı "Onu dahi efendisi olan mel'ûna terfîk ile nime nime edip hazfe-i cahime teslîm" eylediklerini kaydetmektedir. İsyancıları "guzzât" diye tavsîf eden müverrih, cedîdcileri "hune ve hanâzir", "melâin-i hannâs karîn", "Devlet-i Aliyye'yi akıllarınca parmakları üzerinde idâreye me'lûf olan zevât-ı mefsedet i'tiyâd" gibi tâbirlerle yermekte, bunların "her birinin ihlâkinin bayağı bir Moskof taburunun izmihlâl ve ifnâsına mütevâzi olduğunu" ifâde etmektedir. Bütün bunlar müverrihin gizli notlarında, cedîdcilere karşı, koyu bir düşmanlıkla dolu olduğunu göstermekte ve hakîkî kanaatini dile getirmektedir.

ri rekaabetleri dolayısiyle ve serdarın münâsip görmemesi sebebiyle, hudutlara sevkedilmemiştir. Buna mukaabil İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nın ancak ihtiyarları kalmıştır. Kâhyâ bu askerî kuvvet muvâzenesini, lehde görerek, böyle söylemiş olabilir. Bununla berâber, hakîkî kuvvet muvâzenesi, yukarıda uzun uzadıya saydığımız sebeplerden dolayı, cedîdcilerin lehinde değildi. En ileri pâdişah müşâvirlerinden olan zâtın bunu görememesi, rivâyet edilen ferâseti ile tezat teşkîl etmekte ve duçâr olduğu iktidar sarhoşluğunu da göstermektedir.

Bundan sonra ciddî bir tedbîre teşebbüs edilmemiş veyâ edilememiş ve Büyükdere'de toplanan kıyâmcılar, kendilerine bir başbuğ seçmişler; Kastamonulu Kabakçı Mustafa Çavuş'u başlarına getirmişlerdir. Kısa müddet içinde teşkîlâtlanmışlar ve son derece dikkate şâyân kararlar almışlardır. Bunlara göre, müslim ve gayrımüslim, hiç kimsenin mal, can ve ırzına tasaddî etmemeyi, aksine hareketi idâmla cezâlandırmayı; Bâb-ı Meşîhat'tan fetvâ almadan herhangi bir talepte bulunmamayı; Etmeydanı'nda toplanıp, istekleri kabul edilmeden dağılmamayı kararlaştırmışlardır. Sonra ahidleşmişler ve an'aneleri mûcibince En'am-ı Şerîf'i öperek, kılıç atlamışlardır. Şu vaziyete göre, tamâmen hukûkî ve meşrû dâirede harekete yemîn etmişler ve bu ahidlerine de, vak'anın sonuna kadar sâdık kalmışlardır. Bu sebeple vak'a, çok disiplinli cereyan etmiş ve vak'anüvislerin dediği gibi, her halde yukarıdan idâre edilmekte görünmüştür.

27 Mayıs çarşamba günü Büyükdere'den hareket eden kıyâmcılar, dört-beş yüz kişiden ibâret oldukları halde ilerlemişler ve gittikçe de miktarlarını çoğaltmışlardır. Bunların yürüdükleri yolun biraz batısındaki Levend çiftliğinde bir miktar Nizâm-ı Cedîd askeri vardı ve sayıları Üsküdar'dakiyle berâber 13 bine ulaşmaktaydı. İşte bunun içindir ki, her ne pahasına olursa olsun, saltanat otoritesinin dâima hâkim olmasını isteyen, yüksek bir devlet şuûruna sâhip Cevdet Paşa, "Eğer Sultan Selîm bu askeri kullansa, Mûsâ Paşa'nın boynunu vursa idi, âsîleri te'dîb ile devlet nizâmını iâdeye muvaffak olurdu." demiştir. Fakat bu yapılamamış; hattâ rivâyete göre, sadâret kaymakamı, bunların kışlalardan çıkmamasını dahi emretmiştir. Bunlara bâzı nasîhatçılar gönderilmiş; fakat hiç bir netîce alınamamıştır. Nihâyet Karadeniz uşağı oldukları nazara alınarak, yine Yeniçeri olan Trabzonlu Kazancı Hacı Mustafa Ağa gönderilmiş, fakat bu zât da cedîdciliğin aleyhinde olduğu için, hareketi teşvîk etmiştir. Kıyâmcılar bu zât vâsıtasıyle yolları yakınında bulunan Nizâm-ı Cedîd müfrezesini kaldırtmışlar ve iki kişinin katlinden doğan cürümlerini de affettirmişlerdir. Vazîfelerine dönmeleri şartıyle yapılan bu affa rağmen, İstanbul'a doğru yürümeğe devam etmişlerdir. Gittikçe kalabalıklaşan bir kitle hâlinde, Rumelihisarı'na gelmişler ve önlerinde

bulunan münâdîler vâsıtasıyle "Ey ibâdullah! Bizim merâmımız Nizâm-ı Cedîd belâsını ortadan kaldırmaktır; başka niyetimiz yokdur; müslüman olanlar, kendilerini Ocaklı bilenler bizimle berâber gelsin." diye nidâ ettirmeğe başlamışlardır. Şu husûs, Nizâm-ı Cedîd'e geniş halk kitleleri tarafından ne derece nefret duyulduğunu açıkça göstermektedir. Kaafile nihâyet Tophane'ye gelmiş; Pâdişah ve cedîdci ricâl tarafından çok ehemmiyet verilmiş olan Topçu Ocağı da, kazanlarını kaldırıp cem'iyete iştirak etmişlerdir. Bu husûs, dikkatle üzerinde durulması îcâb eden bir nokta olarak görünmektedir ki, ancak çok şiddetli halk baskısı ve gayrımemnûnluğu ile îzâh edilebilir. Nihâyet bu kıyâmcılar kayıklarla İstanbul'a geçmişler ve Yeniçeri kışlaları önündeki Etmeydanı'nda toplanmışlardır. Yeniçeri ve Cebeci Ocakları da kazan çıkarmışlar ve cem'iyete iştirak etmişlerdir.

Bu sırada Sultan Selîm hiç bir harekette bulunmamış ve işin hakîmâne tesviyesini kaymakama havâle ederek, âdetâ kadere teslîm olmuştur. Pâdişah'ın bu anlaşılmaz teslîmiyeti, belki de pâyitahttaki bütün askerî sınıfların elbirliği karşısında duyduğu hayâl kırıklığından kaynaklanmıştır. Bu sırada karışıklıktan çekinen esnaf, dâima olduğu gibi, dükkânlarını kapatmış ve ahâli de hânelerine çekilmiştir. Bunun üzerine kıyâmcılar, her tarafta karakullukçuları gezdirmişler ve "Dükkânlar açılsın, kimse işinden gücünden kalmasın, kimseye zararımız yoktur, bizim hurûcumuz ancak ibâdullahın rahatı ve devletin nizâmı içindir." yollu ilânda bulunmuşlardır. Bunun üzerine çarşılar açılmış; hiç kimseye tecâvüzde bulunulmamış; hattâ Etmeydanı bir seyir yeri hâline gelmiştir. Bu son husûs, yapılan kıyâmın çok ciddî bir intizamla cereyân ettiğini göstermektedir.

Bundan sonra Pâdişah, âsîlerin talebi üzerine, Nizâm-ı Cedîd'i lağvettiğini, nümâyişçilerin bütün iltimas ettikleri husûslara müsâade edileceğini bildirmiş ve cem'iyetin dağılmasını vükelâsından talep etmiştir. Kabakçı Mustafa Ağa, ricâlin hazırladığı listeyi ortaya çıkararak, burada yazılı on kişinin, hayyen veyâ meyyiten kendilerine teslîmini Pâdişah'tan istemiştir. Bu talepler de kıyâm an'anelerine mutâbık olarak yapılmıştır. Pâdişah bunlardan üç kişiyi, ahdi olduğunu bildirerek, listeden çıkarmış; diğerleri teslîm edilmiştir. Fakat sonradan bunlar da tutularak öldürülmüşlerdir.

Bundan sonra Şeyhülislâm Atâullah Efendi, Anadolu ve Rumeli kazaskerleriyle kendi üstâdı Münib Efendi ve sâir ulemâyı Sultanahmed Câmii'ne dâvet etmiştir. Böylece resmen devletin kazâ, maârif ve adliye müesseselerini temsîl eden ilmiye mensupları da kıyâmcılarla müşterek hareket etmişlerdir. Şu hâle göre, devletin bütün müesseseleri ile ahâli, Nizâm-ı Cedîd'e karşı vaziyet almış; makaam-ı saltanat da bunu kabûle râzı olmuştur. Ulemâdan Rumeli Kazaskeri Şemseddîn Efendi, Pâdişah'ın en has müşâviri İbrahim

Kâhyâ'ya "Bre kahpe, sefîh ve kâfir habîsler, devleti berbâd etdiniz; şimdi de bizim ak sakalımızı kana mı boyamak istersiniz?" yollu çıkışmış ve ilmiye sınıfının gayrımemnûnluğunu ortaya koymuştu.

İşe ulemânın da karışmasından sonra, Pâdişah, cumhûr'un başka ne istediğini, kaymakam paşadan sormuş; onlar da İstanbul halkının hemen hepsinin düşman olduğu yeni ve ağır vergilerin kaldırılmasını, yâni İrâd-ı Cedîd'in lâğvını istemişlerdir. Ahâlinin Nizâm-ı Cedîd'e karşı esas husûmet sebeplerinden en mühimini zâten bu teşkîl etmiş bulunduğundan Pâdişah, "İrâd-ı Cedîd'i lağvettiğini" bildirmiş; pazar ve sokaklara tellâllar çıkırılıp, bu husûsun ilânını emretmiştir. Fakat kıyâmcılar bununla kalmamışlar; Pâdişah'ın şehzâdelerin hayâtına dâir teminât vermesini istemişlerdir. Çok rakîk olan Pâdişah, bu itimâtsızlıktan üzülmüş "Kendisinin zürriyeti bulunmadığını, bu sebeple şehzâdeleri evlâdı ve nûr-ı aynı gibi gördüğünü, onlara sûikasd ile silsile-i pâkize-i Âl-i Osman'ın inkırâzına ve devletin izmihlâline sebep olmasının hayâl ve hâtırına gelmediğini" bildirmiş ve bu husûs için ulemâdan gönderilen mutemedleri kabul etmiştir.

Şu son hâdise, artık Pâdişah'ın mevkiini de tâyin etmiş ve hal'in başlangıcı olmuştur. Nitekim, bu tip hâdiselerin tabiî netîcesi olarak kıyâmcılar, kendilerini Sultan Selîm'in saltanatı altında emniyetli görmemişlerdir. Şeyhülislâm toplanan ağalara "Daha başka bir meşveretleri olup-olmadığını" sormuş ve İstanbul Kadısı Murad-zâde Murad Efendi bu husûsta onlarla müzâkerelerde bulunmuştur. Netîcede kıyâmcıların belli başlıları, Şeyhülislâm'ın yanına gelerek "Sultan Selîm'in saltanatında istiklâl yok; zimâm-ı idâreyi bir takım zâlimlerin eline verdi, kendisi mezâk-ı nefsânî ile meşgûl; müstevliyân-ı devlet olanlar dahi fukarâ ve reâyâya envâ'-ı zulm ve teaddî ediyorlar; böyle bir pâdişahın hilâfeti câiz olur mu?" suâlini sormuştur. Bu fıkhî meseleye müşâvere ile "El-Cevap: Olmaz." diye karşılık verilmiş ve Mustafa Sultan'ın cülûsuna fâtiha okunmuştur. Bu kararı Sultan'a teblîğe, Şeyhülislâm ile sekbanbaşı ve bir kazasker efendi memur edilmiş; bunlar saraya gelince kapıların kilitli olduğunu görmüşlerdir. Bunun üzerine hal' kararı, Dârüssaâde Ağası'na bir tezkere ile bildirilmiş; ağa da bunu "mührünü fekketmeden" Sultan'a teslîm etmiştir. Selîm Han arzı okumuş ve "Zâlike takdîrü'l-azîzi'l-hakîm" diyerek, I. Abdülhamîd'in şehzâdesi Sultan Mustafa'ya saltanatı terk ile onu tebrîk etmiştir.

Bu esnâda kıyâmcı asker, saray kapısı önüne gelerek nümâyişte bulunmuşlar ve "Sultan Selîm'i istemeyüz, Sultan Mustafa efendimizi isterüz." diye nidâ etmişlerdir. Nihâyet sadâret kaymakamı Köse Mûsâ Paşa ile Şeyhülislâm içeriye girmiştir; hal'edilmiş Pâdişah'ın huzûruna çıkmışlardır. Müftî Efendi âyet ve hadîsler okuyarak, pek nâzikaane ve ihtirâmkârâne bir

edâ ile vaziyeti Sultan Selîm'e anlatmıştır. Kader-i İlâhîye teslîm olmuş; "Kendisi için kan dökülmemesini, nefsi yüzünden ümmet-i Muhammed'e zarar gelmemesini" defaatle ifâde buyurmuş olan bu şefîk ve selîm pâdişah, böylece hal' edilmiştir.

Yeni Pâdişah, haremden çıkarılmış ve kaymakam ile Şeyhülislâm, bîat resmini îfâ ederek, Hırka-i Şerîf Odası'na dâhil olmuşlar ve burada, an'ane mûcibince duâlar okumuşlardır. Sonra da diğer devlet ricâlinin bîati başlâmıştır (29 Mayıs 1807/21 Rebîülevvel 1222, Cuma). Böylece 18 sene 1 ay 22 gün sürmüş bulunan Sultan Selîm devri hitâma ermiştir.

Bundan sonra bir umûmî affın ilânı muvâfık görülmüş ve hüccet-i şer'iye tanzîm edilmiştir. Bunda "bâzı dûr-endîş olmayan kimseler, bundan akdem memur oldukları hıdemât-ı Devlet-i Aliyye'de, Nizâm-ı Cedîd tâbiriyle misli nâ-mesbûk bir bid'at-ı azîme ve İrâd-ı Cedîd nâmıyle mezâlim-i kesîre ihdâs ve netîcesi, ancak celb-i menâfi ve icrâ-yı sefâhatlerine inbiâs ile her biri ebniye ve elbise ve kâffe-i umûrlarında kefereyi taklîdden başka Devlet-i Aliyye'yi dahi düvel-i nasârâ kavâidine ircâ ve ol vechile âmme-i müslimîni tekdîr" ettikleri beyân olunarak, vak'anın sebebi îzâh edilmiş ve "Ocağ-ı âmire ağaları ve neferâtı, mücerred salâh-ı âlem niyet-i hâlisesiyle kıyâm ve bi'l-cümle ulemâ-yı a'lâm ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'den sâir erkân-ı sadâkat ittisâm ittifak ve iltiyâm ve ber-mûcib-i şer'-ü kaanun üzere Hudâvendigâr-ı sâbık müşârünileyh hazretlerinden kat' reşte-i teb'iyet" ettikleri anlatılmıştır. Bu sûretle kıyamcıların hareketi tamâmen meşrûlaştırılmıştır ve hukûkî bir vecheye sokulmuştur.

Bu hüccette kullanılan ifâdeler, ahâli ile devlet ricâlince Nizâm-ı Cedîd'in nasıl göründüğüne ışık tutmakta ve hareketin çok nizâmlı geçişinin sebebini de ifâde eder görünmektedir. Kıyâmı yapanların kaanûnî ve an'anevî kaaidelerin dışına çıkmamak husûsundaki gayretleri de açıkça görünmekte, hattâ hal' edilen Selîm Han hakkında en ufak târizde bulunulmamakta, hürmet gösterilmekte, yalnız devlet hizmetinde bulunan ve uzak görüşlü olmayan cedîdci ricâlin fiillerine çatılmaktadır. Bu husus, vak'aya karışmış olanların, ciddî bir devlet şuûruyla dolu olduklarına işâret etmekte ve saltanat makaamının en ufak şâibe altında kalmamasına dikkat ettikleri ve kıyâmda bile an'aneye bağlılıktan ayrılmamak gayretinde bulunduklarını göstermektedir.

Bu davranış saltanat ve hilâfet makaamına bütün Osmanlılarca gösterilen, hudutsuz dînî ve millî bağlılıktan doğmuş ve ona düşürülecek en ufak bir şâibenin "hatar-ı azîm" olacağı telâkkisinden kuvvet almıştır. Nitekim merkezin emirlerini pek dinlemiyen Cezzâr, Pâdişah fermânı vâsıl olunca dâima binek taşına kadar inip, memuru karşılamış ve "Benim boynum Sultan

için kıldan incedir, katlimi istediklerini bilsem, bilâ tereddüt kellemi teslîm ederim." demiştir. Payas'ta "rehzenlik" eden Küçük Ali-oğlu Halil Paşa da, kendisine devlet emrinden bahseden müverrih Âsım'a "Devlet dediğiniz, saltanat tarafı mıdır, vükelâ mıdır?" diye sormuş ve "Eğer saltanat tarafı ise, *"Ve ulü'l-emr-i minkum.."* emr-i şerîfi mûcibince münkadız; çünkü, Allah göstermesin, kıl kadar isyânda bulunanların namaz ve nikâhı sahîh olmaz, karıları boş ve çocukları piç olur. Ehl-i İslâm olduğunuz hasebiyle destdâde-i bîat olduğumuz imâm-ı müslimîne itaatimiz derkârdır." diyerek, kendisinin hareketinin Yusuf Ağa ve İbrahim Kethudâ gibi kimselere teveccüh ettiğini bildirmiştir. Bütün bu hususlar, devlet ricâline, hattâ kıyâmcılara bile hâkim olan köklü devlet şuûrunun netîcesi olarak görülmekte ve Osmanlı devlet reîslerinin halk vicdânında işgâl ettikleri mûtenâ mevkii, kat'î çizgilerle ortaya çıkarmaktadır. İşte bu sebepledir ki, Sultan Selîm'in hal'inde de bu millî telâkkîye çok riâyet edilmiş ve iş şer'î ve kaanûnî hüccete raptedilmiştir. Şer'î mahkemede tanzîm edilmiş olan bu hüccet yeni Pâdişah'a arzedilmiş ve saltanat makamınca da tasdîk edilmiştir.

Hâdisenin Küçük Bir Tahlili

"Kabakçı vak'ası" nâmıyle anılan kıyâmı bize nakleden müverrihler, bilhassa iki adamın üzerinde durmuşlar ve bunların Sultan'ın müşâvirlerine duydukları şahsî kin ve garaz duygusuyla hareket ettiklerini ifâde etmişlerdir. Bunlar sadâret kaymakamı Mûsâ Paşa ile Şeyhülislâm Atâullah Efendi'dir ve birinin köseliği ile diğerinin topallığı dahi büyük tenkîd ve yerme vâsıtası olarak kullanılmıştır. Halbuki hâdiselerin gelişinden anlaşıldığına göre, bu zâtları yalnız şahsî garazlarla hareket eden adamlar olarak görmek mümkün değildir. Sadâret kaymakamı bulunan Köse Mûsâ Paşa, Cevdet'in yazdığına göre, sadr-ı esbâk Moravî Osman Paşa sülâlesinden gelmekteydi, yâni bir vezîr-i âzam âilesine mensuptu ve belki de liyâkatının takdîr edilmediğine kaani idi. Fakat her halde Bâb-ı Âli'nin nufûzunun kırılmasını istemiyor, bunun pâdişah otoritesine dayanan cedîdci müşâvirler eliyle yapılmasını doğru bulmuyor ve devletin en büyük idârî uzvu olan sadâretin hukûkunu muhâfaza eder görünüyordu. Şeyhülislâm Atâullah Efendi'nin iğbirârına ise, şahsî zâviyeden ciddî bir sebep yoktu. Kendisi *Siyer-i Kebîr*'i tercüme etmiş; *Devhatü'l-Meşâyih*'e zeyl yazmış, *Fazâîlü'l-Cihâd* ve *Hulâsati'l-Nukûl-i fî-Edeb*'i kaleme almış, Münib Efendi'nin en kıymetli şâkirdi idi ki, Cevdet tarafından "Kebîran ankebîr şeyhülislâm-zâde, ilim ve fazlı cümle indinde külfet-i beyândan âzade, afîf ve müttekî ve her türlü mekrûh ve makdûh şeylerden müctenib ve mütenebbi bir zât" olarak tavsîf edilmekte-

dir. Cevdet Paşa'nın bu satırları, her halde kendisinin şahsî garazla hereket ettiği iddiasından beraat ettirecek kadar kuvvetli görünmektedir. Atâullah Efendi ayrıca *Tefsîr-i Beyzâvî*'ye hâşiye yazmış; nazımda ve nesirde iktidar göstermiş; 49 yaşında Meşîhat makaamına yükselmiş, âlim bir zât idi. Bu sebeple kendisinin hareketi, her halde hukûkî, adlî ve kültürel büyük bir müessese olan Meşîhat'ın hukûkunu kollamak için yapılmış görünmektedir. Böylece Bâb-ı Âlî ile Makaam-ı Meşîhat birleşmiş ve Ocaklar'ın hareketi de buna eklenmiştir. Bütün devlet müesseseleri bu harekette yekvücûd görünmekte ve halk ekseriyetinin kanaatlerinin de aynı şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Köse Mûsâ Paşa ile Atâullah Efendi'yi şahsî iğbirarlarla hareket eden kimseler görmek mümkün olamamaktadır. Daha sonraları Sultan Abdülazîz ile II. Abdülhamîd'in hal'leri, yalnız askerî kuvvetle ve ekall-i kalîl (azdan da az) bir Jön Türk grubuyla yapılmış olmasına rağmen, bunları yapanlar sonradan göklere çıkarılmışlardır. Bunlar ise, bütün devlet müesseseleri ve halkın ekseriyetinin arzûsunu yerine getirmiş görünmelerine, cedîdci on ricâlden gayrı hiç bir kimsenin hukûkunu tecâvüz etmemelerine, bu ricâli de Sultan Selîm'in irâdesiyle öldürmüş olmalarına rağmen, çok büyük hücûmlara mâruz kalmışlardır. Bu netîce, cedîdci ricâlin zihniyetine sâhip olanların sanraki hâdiseler dolayısiyle hâkim görünmesinden kaynaklanmış ve cedîdcilik kanaatinin siyâsî bir görüş mâhiyetini almasından doğmuştur.

Sultan III. Selîm, Bâb-ı Âlî, ulemâ, asker ve ahâlinin umûmî ittifakı üzerine hal' edilmiştir. Cevdet Paşa ile ona tâbi olanlar, Sultan ile etrafındaki ricâlin bu hareketi bastırabilecekleri halde, gevşekliklerinden dolayı muvaffak olamadıklarını ifâde etmişlerdir. Bu mütalâa, zâhirde doğru gibi görünmekte ve esas kuvveti Tuna boylarına gitmiş bulunan Ocaklar'ın, tam mevcudu olan 13 bin kişisi ile İstanbul'da kalan Nizâm-ı Cedîd'e karşı bir şey yapamıyacağı kanaatinden doğmaktadır. Fakat iki askerin birbirine kılınç çekmesinin çok güç olduğunu mütâlaa eden cedîdci ricâl, bunu mümkün görememişler ve kendilerine karşı çıkan kuvvetlerin azameti karşısında baş vurulacak bir tedbîr de bulamamışlardır. Diğer taraftan Nizâm-ı Cedîd neferleri bütün mevcûdiyle hazır olduğu halde, ilgâya açıkça katlanmışlar; hiç bir reaksiyon göstermemişlerdir. Bu hâdise, halkın umûmî kanaatinin bu askerde de câri olduğunu göstermekte ve cedîdci ricâle karşı Nizâm-ı Cedîd askerinde dahi büyük bir sevgi olmadığını ortaya koymaktadır.

Sultan Selîm'in Şahsiyeti

Sultan Selîm 18 sene süren büyük dâhilî ve hâricî karışıklıklar ve muhârebelerle geçen saltanat devrinde, Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirmek,

ona eski şân ve şöhreti kazandırmak için de büyük gayretler sarfetmiştir. "Nizâm-ı Cedîd" nâmıyle vücûda getirdiği tâlimli piyâde askerinden başka, topçu, top arabacı, humbaracı, lâğımcı ocaklarını da geliştirmiş ve tensîk etmiştir. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'u inkişâf ettirmiş; Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'u açmıştır. Tersâne'yi her çeşit harb gemileri yapabilecek şekle sokmuş; Azadlı'da su kuvvetiyle işleyen büyük bir baruthane kurdurmuştur. Mektepler ve kışlalar inşâsı için büyük gayret göstermiştir. Tophane'de, Beyoğlu'nda, Levend Çiftliği'nde, Üsküdar'da, Hasköy'de Nizâm-ı Cedîd, Kalyoncu ve Humbaracılar için kışlalar yaptırmış; Tersâne'de büyük havuzlar, Üsküdar sâhilinde cesîm anbarlar, câmiler, mektepler binâ ettirmiştir. Bu arada bâzı köşkler de yaptırmıştır. Humbarahâne'de Kırımî-zâde Râmiz Efendi nezârete getirilmiş; Hoca İshak Efendi dersler vermiştir. Sultan Selîm bunlarla bizzat alâkadar olmuş, Südlüce Mektebi'ni ziyâret etmiş, plânları ve haritaları muâyene ederek, muallimleri ve talebeleri ihsanları ile taltîf etmiştir.

Askerî mekteplerde Avrupa'dan getirtilen zâbitlere dersler verdirtilmiştir. Buralarda okunmak üzere batıdan kitaplar tercüme ettirilmiş ve bastırılmıştır. Ayrıca memleketteki mensûcat imâlinin geliştirilmesi için çalışılmıştır. Mâliye'nin tanzîmine girişilmiş, yeni masraflar için yeni vergiler konmuştur. Bunlara "İrâd-ı Cedîd" denmiş ve bu nâmla anılan hazînede toplanmıştır. Bu vergiler ahâliyi sıkmış, ona ağır gelmiş ve Sultan'ın uğradığı felâketin başlıca sebebini teşkîl etmiştir.

Pâdişah vücûd verdiği tanzîm hamlesinde, kullandığı ricâli umûmiyetle iyi seçememiş ve ıslahatı, cemiyetin maddî ve mânevî bünyesine oturtamamıştır. Bu sebeple, için için gelişen muhâlefet umûmî bir hal almış ve nihâyet, tahttan indirilmesiyle netîcelenmiştir. Diğer taraftan, hiç arzû etmediği halde, zamânında darbedilen sikkeler mağşûş olmuş; bunları düzeltmek gayretleri gerçekleşememiştir. Pâdişah yalnız askerî nizâmlama ile uğraşmamış; aynı zamanda ilmiyenin ıslahına da gayret sarfetmiştir.

Kaynaklar kendisinin halîm, selîm, şefîk ve kerîm karakterinden bahsetmekte, "hilm ve selâmet-i tabı'da ve mekârim-i ahlâkda sâni-i cenâb-ı Zinnûreyn" olduğunu yazmaktadırlar. "İlhâmî" mahlasıyle güzel şiirler yazdığı gibi, mûsıkîyle de meşgûl olmuş ve Türkler'in en büyük bestekârlarından biri olmuştur. Sûz-i Dilâra makaamını îcâd etmiş ve bir çok makamlarda besteler yapmıştır. Ayrıca hatda büyük bir kaabiliyet göstermiş ve bilhassa ta'lîkde şöhret kazanmıştır. Yazdığı bir şiirde kendine hitâb ederek, devlet reîsliğinde gaflete dalmamayı ihtâr etmiş ve her şeyin fânî olduğuna işâret etmiştir.

"Serîr-i saltanatda olma gâfil bir ân ey İlhâmî;
Sana da bâkî kalmaz bu bir çarh-ı devrândır."

beytiyle buna işaret etmiştir. Şiir ve sanatta dahi millet ve devlete âid motifleri işlemiş ve düşüncesinin dâima buna müteveccih olduğunu göstermiştir.

"Millet ve devlete lâyık mı bu vaz'-ı nâ sûz;
Bunun encâmını tefhîme Selîm mecbûruz."

mısrâıyle de, içinde bulunulan karışıklıkları milletine lâyık görmediğini göstermiştir.

Sultan bâzı keşiflere de merak göstermiş ve Dolmabahçe çayırında iki Avrupalının yaptığı bir balon denemesini, ahâliyle birlikte seyretmiştir. Kendisi yerli ve yabancı müşâhidlerce "zekî, fazîletli, merhametli ve âdil bir hükümdar olarak" vasıflandırılmıştır. Bâzıları kendisinin o zamana kadar en fazla resmi yapılan Osmanlı hükümdarı olduğuna işâret etmekte, onun sâkin tabiatlı, sabırlı ve müteennî bir zât olduğunu, bununla berâber vekarlı, fakat az azimli göründüğünü söylemektedirler. Sultan'ın saltanatının başındaki büyük gayretinin sonraları biraz azaldığı ve çeşitli gâileler sebebiyle duyduğu üzüntülerin kendisinde tereddüt hâsıl ettiğini söylemişlerdir. Bununla berâber Sultan III. Selîm emelleri ve gâyeleri büyük, ecdâdının târihine ve kudretine hayrân, gâyelerinin gerçekleşmesi için her türlü fedâkarlığa hazır, çok hassas ve sanatkâr bir tab'a mâlik, şahsî ve ufak kusurları bulunan bir Osmanlı hükümdarı olarak görünmektedir.

SULTAN MUSTAFA HÂN-I RÂBİ

(1807-1808 M./1222-1223 H.)

Sultan Mustafa'nın Cülûsu

I. Abdülhamîd'in Âişe Sîneperver Sultan'dan dünyâya gelmiş olan şehzâdesi Sultan Mustafa, 28 yaşında olduğu halde Osmanlı tahtına çıktı (29 Mayıs 1807/21 Rebîülevvel 1222, cuma). Bâb-ı Âlî'nin, Ocaklar'ın, ilmiye mensupları ile halkın büyük bir kısmının arzûsuna tercüman olarak vukua gelen, son derece disiplinli bir darbe ile tahttan indirilen III. Selîm'in yerine tahta çıkarılan bu hükümdar, ilk iş olarak serhadde kışlamakta bulunan Hilmi İbrahim Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. Bu hatt-ı hümâyûndan anlaşıldığı üzere Sultan Mustafa, bilhassa ricâl ve ordu arasında birlik ve berâberliğe riâyet edilmesinde ısrar ediyor; hâricî düşmana karşı, dâhilde tefrikaya düşülmemesini, reâyânın mezâlimden himâye edilmesini, sefer hazırlıkları için geceyi gündüze katarak çalışılmasını bildiriyordu. Bu sebeple hal' ile netîcelenmiş olan hareketin en hafif şekilde atlatılmasına dikkat ediyor; devlet ricâli arasında vücûda gelmiş olan cedîdci-muhâfazakâr çekişmesine mâni olmak için elinden geleni yapıyordu. Devlete hizmet husûsunda ricâlin zihniyetine değil, kaabiliyetine bakmayı doğru buluyordu. Fakat bu Pâdişah şu çok isâbetli davranışında maalesef muvaffak olamamıştır.

İlk İcrâat

Cülûstan iki gün sonra şer'î mahkemede tescîl edilen bir hüccet-i şer'iy-

ye ile hal'e iştirak etmiş bulunanların tebriyesi (temize çıkmaları) temin edilmiş ve bunun üstüne çekilmiş bir hatt-ı hümâyûnla bu husûs, saltanat makamınca da kabul olunmuştur. Yukarıda da temâs ettiğimiz bu hüccette cedîdci ricâl "Devlet-i ebed makrûndan bâzı dûr-endîş olmayan kimseler" tâbiriyle tavsîf edilmiş; "Me'mûr oldukları hıdemât-ı Devlet-i Aliyye'de Nizâm-ı Cedîd tâbiriyle misli nâ-mesbûk bid'at-ı azîme ve İrâd-ı Cedîd nâmıyle mezâlim-i kesîre ihdâs" ettikleri bildirilmiş; "Netîcesi ancak celb-i menâfi ve icrâ-yı sefâhatlerine inbiâs ile her biri ebniye ve elbise ve kâffe-i umûrlarını kefereye taklîdden başka, Devlet-i Aliyye'yi dahi düvel-i nasârâ kavâidine ircâ ve ol vechile âmme-i müslimîni tekdîr ve Devlet-i Aliyye'nin en kavlim envâ'-ı fütûhât-ı aliyye ve esnâf-ı hıdemât-ı celîye ile makbûl ve mûteberi olan bi'l-cümle ocaklarını tenfîr ve hüdâvendigâr-ı sâbık Sultan Selîm hazretlerini bâzı mehâsin-i müzevvire beyâniyle iğfâl ve ağrâz-ı nefsâniyelerinden ibâret olan tedâbir-i muzahharafalarım sâha-yı husûle îsâl eylemiş olmalarıyle, Devlet-i Aliyye'nin en kadîm gayretkeşleri olan Ocağ-ı Âmire ağaları ve neferâtı, mücerred ıslâh-ı âlem niyet-i hâlisesiyle kıyâm ve bi'l-cümle ulemâ-yı â'lâm ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'den sâir erkân-ı sadâkat ittisâm ittifâk ve iltiyâm ve mûcib-i şer' ü kaanûn üzere, hudâvendigâr-ı sâbık hazretlerinden kat'-reşte-i teb'iyet ve hâlâ erîke-pîrây-ı taht u iclâl ve revnak-efzây-ı şevket ve ikbâl olan şevketlü, mehâbetlü, azametlü pâdişahımız efendimiz Sultan Mustafa Han hazretlerine .... eyâdî-i bîat olunup ... bi-hamdihi teâlâ Devlet-i Aliyye bir müddetten beri dûr olduğu hüsn-i nizâma müsûl ve Ocağ-ı Âmire'nin bu hareketleri taksîr ve töhmete gayri mahmûl ve gerek nezd-i şâhânede ve gerek âmme-i ehl-i İslâm indlerinde mu'teber ve makbûl olduğu" ifâde edilmiştir. Ayrıca "Şerîat-ı zâhire ve kaaide-i Ocağ-ı Âmire üzere, me'mûr oldukları hıdemât-ı sâdıkaanelerinde kıyâm ve tahsîl-i rızâ-yı bârî ve tekmîl-i irtizâ-yı şehriyârî mesâlih-i sâlihalarında sa'y ve ihtimâm edecekleri" bildirilmiştir.

Pâdişah ise, bunun üstüne yazdığı hatt-ı hümâyûnunda "Bundan sonra cüz'î ve küllî umûr-ı saltanat-ı seniyeme müdâhale etmeyip, ecdâd-ı izâmım zamanlarında olduğu gibi, her bir husûsda emr ü fermân-ı şâhâneme inkıyâd ve mutâvât" üzre olmalarını bildirmekte, kendisinin de kimseyi muâheze ve mes'ûl etmiyeceğini beyân etmekteydi (31 Mayıs 1807/23 Rebîülevvel 1222).

Bundan sonra cülûsun yedinci günü Pâdişah hazretleri, Ebu Eyyûbe'l-Ensârî hazretlerinin türbesine giderek, kılıç kuşanmıştır. Bu arada hal' erbâbının bâzılarına memuriyetler verilmiş; ezcümle Kabakçı Mustafa Çavuş Turnacıbaşılığa, Arnavut Ali Anadolu kaleleri ağalığına, Bayburtlu Süleyman Tersâne sancak kapdanlığına getirilmiştir.

Tuna Boyundaki Ordu-yı Hümâyûnun Vaziyeti ve Sadâret Değişikliği

Bu esnâda Tuna boylarında bulunan Osmanlı ordusu iyi bir harb vaziyeti almış; sağ cenâhını Kalas üzerine göndermiş; asıl kuvvetleriyle Bükreş üzerine sarkmış ve buradaki Rus sağ kanadını tehlikeli bir vaziyete sokmuştu. Bunu gören düşman, Bükreş'i tahliyeye başlamış; Yeniçeri Ağası Pehivan Ali Ağa da Silistire karşısındaki Kuruluş adasını zaptetmişti. Tam bu sırada İstanbul'daki hâdiseler Tuna'daki ordu arasında duyulmuş; Sadrâzam, etrafındaki ricâlin de tesiriyle mazarratından çekindiği Yeniçeri Ağasını azletmiştir. Bunun üzerine Sultan Mustafa taraftarı bulunan Pehlivan Ali Ağa, bunun yeniçeriye düşmanlıktan doğduğunu bildirmiş; Ocak neferleri de "Biz ağamızdan hoşnuduz, böyle kâfir karşısında azlinden murad nedir?" diye hır çıkarmağa ve Silistire'ye dönmeğe başlamışlardır. Kendisine yapılan bu hareketten çekinen ve işin otağına hücûma kadar vardırıldığını gören Sadrâzam savuşup Alemdar Paşa çiftliğine sığınmıştır.

Böylece Pâdişah'ın hiç istememesine rağmen, Sultan Selîm'e taraftar olan cedîdci ricâl ile diğerleri arasında lüzumsuz bir çekişme başlamış; bu ise ordunun mânevî bütünlüğünü sarsıcı bir şekle bürünmüştür. Bunun üzerine "edîb ve kâmil, vakur ve deryâdil" bir zât olduğu rivâyet edilen Ağa İbrahim Paşa, sadâretten azledilmiş; yerine Anadolu Vâlisi ve Kal'a-i Sultaniye muhâfızı bulunan Çelebi Mustafa Paşa tâyin edilmiştir (18 Hazîran 1807/11 Rebîülâhir 1222).

Orduda cedîdci ricâl aleyhine bir kıpırdanma başlamış; bunlar ise Ruscuk âyanı bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınmışlardır. Bunlardan bir kısmı onu Silistire'de bir gövde gösterisine dâvet etmişler; Alemdar da 5 bin kadar süvâri ile "dehşet-endâz-ı vürûd olmuş"tur.

Bundan sonra yeni serdar orduya yetişmiş; kendisinin sadârete getirilmemesine kızan Alemdar da, güyâ yeni vezîr-i âzamın soğuk muâmelesinden ve Pehlivan Ali Ağa'ya vezâret tevcihinden kırılarak, yanına eski mektûbcu Tahsîn Efendi'yi almış ve Ruscuk'a dönmüştür. Etrafına cedîdci ricâlden bâzıları da toplanmışlar ve sadâret hırsı ile yanan ve "şecâat-i müfrit sâhibi Alemdar Mestan" sergerdesini türlü teşebbüslere itmişlerdir. Alemdar, ordu-yı hümâyûnun zahiresini teminle mükellef olduğu halde bunu yerine getirmemiş ve düşman karşısında bulunan Osmanlı kuvvetlerinin çok fecî bir müzâyakaya düşmesine sebep olmuştur. Bu zavallı ve ümmî adam şu meş'ûm davranışını, her halde etrafında toplanan cedîdci ricâlin tesiriyle yapmış ve böylece hıyânet derecesine varan bir teşebbüste bulunmuştur. As-

kerin bu vaziyet karşısında karargâhı yağma edecek dereceye geldiği rivâyet edilmiştir.

**Fransız-Rus Yakınlaşması;
Osmanlı Devleti'nin Taksîmi Hakkındaki Tasavvurlar
ve Devlet-i Aliyye'nin Hâricî Politikası**

Bu esnâda Fransız orduları, Rus kuvvetlerini Friedland mevkiinde büyük bir mağlûbiyete uğratmışlardı (14 Hazîran 1807). Rus Çarı Alexandre, Fransızlar'a mukaavemet imkânı görememiş; diğer taraftan da mâruz kaldığı Osmanlı tazyîkinden bîzâr olarak, Napolyon'la mülâkat talebinde bulunmuştu. Nihâyet iki hükümdar Tilsit'te, Niemen nehri üzerinde bir salda buluşmuşlar; Osmanlı Devleti'nin taksîmi husûsunda mülâkatlar yapmışlar ve bir de muâhede imzâlamışlardır. Bu muâhedeye göre Fransa, Rusya'ya karşı İsveç, Osmanlı ve Lehistan'la ittifak yapma siyâsetini terkedecek; Polonya'nın Rusya tarafından işgâlini kabul edecek, buna mukaabil Rusya da Eflâk ve Boğdan'ı boşaltacaktı. Kattaro ve Cezâir-i Seb'a'nın Fransa'ya terki Rusya'ca kabul edilecek ve İngiltere'ye karşı iki devlet müşterek harekette bulunacaktı.

İki hükümdar, Avrupa'da başka büyük bir devlet bırakmama gibi bir karara vararak, Osmanlı Devleti'nin taksîmi için muhtelif projeleri dahi gözden geçirmişlerdir. Bunlardan birine göre, Eflâk, Boğdan ve Bulgaristan kıt'ası Rusya'ya; Arnavutluk, Mora, Girit Fransa'ya; Bosna Avusturya'ya terkedilecek ve Sırbistan dahi Avusturya hânedanlarından bir prense verilecekti. Daha geniş bir hayâl mahsûlü olan diğer bir projeye göre Rusya, Balkanlar'ı dahi geçip, târih boyunca en büyük gâyesi olan İstanbul ile Anadolu'nun bir kıt'asını zaptedecek, Avusturya Bosna ve Sırbistan ile Rumeli'nin bir kıt'asını daha alarak Selânik'e kadar inecek; Arnavutluk, Mora, Girit, Akdeniz adaları, Suriye ve Mısır dahi Fransa'nın eline geçecek; Osmanlılar'a ise lütfen, Fırat nehri yakınında bir hükûmet verilecekti. Bu takdîrde Fransa, Gelibolu boğazının kendisinde kalması şartını ileri sürmekte; Rusya ise, bunu kabul ederse Boğazlar'ın Osmanlı elinde muhâfazasını daha uygun görmekte idi. Esâsen Napolyon, Osmanlı Devleti'nin taksîmi husûsunda mütereddid olduğu gibi, cihân merkezi kabul ettiği İstanbul'un Rusya eline geçmesini kat'î surette istemiyor ve bunu Çar'la mülâkatında açıkça ifâde ediyordu.

Tilsit anlaşmasının netîcesinde cedîdci ricâlden Gâlib Efendi, Osmanlı murahhası olarak Ruslar'la Yerköyü civarındaki Slobozia'da, müddeti gelecek Nisan'da bitecek bir mütâreke imzâladı (25 Ağustos 1807/20

Cemâziyülâhir 1222). Buna göre Rusya, 35 gün içinde Eflâk ve Boğdan ile diğer zaptettiği yerleri tahliye edecek, Rus donanması da Bozcaada'yı boşaltacaktı. Buna mukaabil Osmanlılar da Sırplar'la mütâreke akdedeceklerdi. Aynı esnâda Osmanlı Paris sefîri Muhib Efendi, Fransa başvekili Champagny'yi görüp Rusya ile şanlı bir muâhede akdine dâir vaadleri hatırlatıyor; ondan ise Çar'ın bu yerleri terketmediği takdîrde, İmparatorunun yalnız başına Rusyalı ile muhârebe edemiyeceği, bu sebeple de tavassutta bulunulamıyacağı cevâbını alıyordu. Asırlardan beri kendisine tâbi Dubrovnik Cumhuriyeti ile yakın zamanda devlete bağlanmış Yedi Ada'nın, Fransa tarafından alınışı, Bâb-ı Âlî'nin Paris hükûmetine olan emniyetini tamâmen ipe çekiyor; bununla berâber o sırada Avrupa'da hükmünü yürütmekle olan bu devletle olan dostluğun kesilmesini de göze alamıyordu. Bâb-ı Âlî, Fransa ile Rusya yakınlaşmasını kendisi için çok tehlikeli görüyor; iki devletin ülkesi hakkındaki tasavvurlarından da haberdar bulunuyordu. Bununla berâber Muhib Efendi, Rusya ile sulh için, Fransız başvekilini sıkıştırıyor; bu defa da ondan "Cezâyir'de Fransızlara bed muâmele edildiği haberini aldıklarını, Devlet-i Aliyye'ce derhal iktizâsı icrâ edilmezse, İmparator'un asker göndererek burayı zaptedeceği" gibi garip bir cevap alıyordu.

Bütün bunlar, Fransa'ya hükmeden mâceraperest bir İmparatorun sürekli olarak politika değiştirmesinden kaynaklanıyor; tabiî bu hal, kendi devletine karşı devletlerarası bir emniyetsizlik husûle gelmesine sebep oluyordu. Bu vaziyet karşısında Bâb-ı Âlî, İskenderiye'yi tahliye eden ve kendisine temâyül gösteren İngiltere ile yakınlaşmaya yöneliyor ve bu suretle değişmez muvâzene siyâsetine devam etmiş oluyordu. Osmanlı hâriciyesinin bu son derece basîretli muvâzene siyâseti, onun aleyhindeki taksîm projelerinin de tatbîkini gayrı kaabil hale getiriyordu.

Alemdar ve Rusçuk Yârânının Efkârı; I. Bâb-ı Âli Baskını; Sultan Selîm'in Öldürülüşü; IV. Mustafa'nın Hal'i

Hâricî ve dâhilî hâdiseler böyle olup giderken, Rusçuk'ta, bura âyanı bulunan Alemdar Mustafa Paşa nezdinde, târihlerimizde "Rusçuk Yârânı" nâmıyle anılan bir "cem'iyet-i hafiye (=gizli cemiyet)" teşekkül etmiş; hükûmeti değiştirmekten ibâret olan gâyesini tahakkuk için çok geniş bir faâliyete girişmiştir. Bu gizli komiteyi teşkîl eden zevâtın başlıcaları, sadâret mektupçusu Mehmed Tahsin, başmuhâsebeci Abdullah Râmiz, Tuna yalısı mübâyaacısı Mehmed Emin Behiç, sadâret kethudâsı Mustafa Refik ve

Reîsülküttâb Mehmed Saîd Gâlib Efendiler olmuşlardır. Bunlar, Behiç Efendi'nin dostu olan Alemdar'ı arzularına uygun şekilde hazırlamışlar ve istedikleri gibi kullanmaya başlamışlardır. Bu Alemdar, *Hadîka*'nın ve *Târih-i Cevdet*'in yazdığına göre, "Rusçuk yeniçerilerinden vasatü'l-hal, Hacı Hasan nâm bir şahsın veled-i serâmidi olup, devr-i Mustafa hânîde hudûs eden Moskof seferî esnâsında, 42 bölüğün ortası ile seferber iken, lüzûm-ı baht-ı sefere münhasır çend neferâta bayrakdâr olmağın, beyne'l-akrân Alemdar Mestan nâmı ile şöhret bulmuş idi. Zâtında merkuz hasîse-i şecâat ve mihmânnüvâzî, onu halk arasında mer'î-yi hâtır yapmış; zirâat ve hayvan bey' u şirâsı ile servet ve sâmân sâhibi olmuş ve kendüye haylî hempâ hizmetkâr tedâriki ile âyanlar diş kıvıramıyacak mertebe kuvvet peydâ etmişdi. Şecâat-i müfrît sâhibi olmağla taraf-ı civârında vâki çiftlik ve dirlik sâhipleri kendisi ile tarîk-i müdârâya sâlik olmaları, basbayağı derebeylik tavrına girip zabt u rabt-ı eşkıyâya tasaddî ve kendüye muâraza vâdisinde olanlara izhar-ı ihâfe ve taaddî eder olmuşdur." Tirsenikli İsmail Ağa'nın hizmetine girmiş ve onun en mümtaz ve mahrem adamı olmuş; nihâyet Hezargrad âyanlığına gelmiştir. Juchereau'nun rivâyetine göre, efendisi olan Tirsenikli'yi katlettirmiştir. Cevdet Paşa da bu rivâyeti zikretmekte, fakat doğruluğuna kaani bulunmamaktadır. Bundan sonra efendisinin yerine gelmiş ve Rusçuk âyanı olmuştur. "Kemâl-i şecâat, bezl-i sehâvet ve îka-yı tehdîd ile öyle bir nâm ve şâna sâhib olmuşdur ki, Rumeli memâliki değil, mülk-i Avrupa'da hem-civârı olan kefere dahi, satvetinden ve nâm u şânından erzân olmuş; 40-50 bin merd-i neberd-i âzmâya mâlikdir deyü, dost düşman meyânesinde resîde-i tevâtür ve herkes başından heresân eder olmuştur. Ale'l-husûs zümre-i Bektaşiyâna meyil ile şöhretgîr ve yoldaş yoluna bezl-i mâl eder deyü ocak halkı meyânında gâyet ile na't-u medhi şehîr olmuşdur."

Edirne vak'asında Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de kurulmasına karşı çıkmış ve Edirne âyanı Dağdeviren-oğlu'nu Köse Kethudâ Ahmed Ağa nâmındaki adamı ile 3 bin askeri, Kadı Paşa aleyhine göndermiş; böylece "gayret bicây-ı celâlîyâne"de bulunmuştu. İşte Rusçuk yârânının etrafını aldığı ve kuvvetinden istifâdeyi kararlaştırdığı adam, böyle bir sergerdeydi.

Rusçuk yârânı denilen gizli komiteye hemen bütün târihlerimizde ittifakla iki fikir isnâd edilmektedir. Bunlar "Sultan Selîm'i yeniden iclâs ve Nizâm-ı Cedîdi tekrâr ihyâ" etmektir. Bu komitenin üç beş kalem efendisi dışındaki fiilî kuvvetini Alemdar ile hemen bütün Doğu Rumeli âyanları teşkîl etmiştir. Bunların şu iki fikirde samîmî olmalarını düşünmeye ise imkân yoktur. Bir kere Alemdar ile etrafındaki fiilî kuvveti temsîl eden bu Rumeli âyanları, İkinci Edirne Vak'asına iştirak edip, hem Nizâm-ı Cedîd'in buralarda kurulmasına bilfiil mâni olmuşlar; hem de Sultan Selîm'in ismini

hutbelerde okutmayacak kadar ona düşmanlık göstermişlerdir. Bunların, merkezî kuvvetin baskısından âzade kalmak gibi, derin ve köklü menfaat telâkkilerinden çıkan muhâlefetlerini bir kenara bırakarak, kendilerinin vücûdunu dahi ortadan kaldıracak fikirlere taraftarlık göstermelerine, her halde imkân yoktur. Bu sebeple Rumeli âyanlarıyle Alemdar'a isnâd edilen bu fikirler, fuzûlî ve lüzumsuz bir yakıştırmadan ibârettir. Daha sonraki hâdiselerden de anlaşılmaktadır ki, başlarında Alemdar bulunan bu Rusçuk yârânının hareketi, kendilerini devlet kudretine ortak etmek isteyen bir âyan hareketidir. Sultan Mustafa'nın tahta geçişiyle, eski merkezî otoriteyi temsîl eden Yeniçeriliğin kuvvetlendirilmesi için tedbîrlere mürâcaat edilmesi, bu âyanların menfaatlerini ihlâl etmiş ve onları reaksiyona sevketmiş görünmektedir.

Târihimizde "Sened-i İttifak" gibi misli görülmemiş ve uğursuz bir meyve verecek olan bu harekette, Rusçuk yârânı denilen cedîdci ricâlin davranışları, öyle öğülecek ve yükseltilecek cinsten bir hareket değildir. Beynini ve esâsını kalem efendileriyle bir kaç münevverin teşkîl ettiği bu gizli komitenin hakîkî gâyesinin, devleti kuvvetlendirmek gibi vatanperverâne bir düşünce olduğunu iddia dahi mümkün görünmemektedir. Muvaffak olduktan sonra yaptıkları davranışlar, bu yüksek gâye ile değil, ancak şahsî menfaat endîşeleriyle ve merkezî devlet kudretini zaafa uğratmakla îzâhı mümkün hareketlerden ibâret kalmıştır. Yalnız bu Rusçuk yârânı, hükûmet değişikliğinden ibâret ilk maksûdlarını tahakkuk için, çok taraflı ve gâyet geniş bir faaliyete girişmişlerdir ki, hakîkaten takdîre değer bir gayrettir.

Alemdar'ı sadâretle müjdelemişler. Sadrâzam'ı Bâb-ı Âlî'nin otoritesini kuvvetlendirmekle ve kendisine bu hususta her türlü yardımı göstermekle kandırmışlar; Rumeli âyanlarını, selâhiyetlerini genişletmekle ve onları devlete iştirak edecekleri düşüncesiyle ayartmışlardır. Saltanatın değişmez kaanûnu mûcibince isyân elebaşılarını cezalandırmayı en tabiî prensip sayan Sultan'a bu hususu temin edeceklerini, bütün gayretlerinin buna mâtuf bulunduğunu bildirmişler ve onun rızâsını dahi almışlardır. Yâni menfaatleri birbirine zıt olan herkese, her şeyi vaad etmişlerdir. Önce Alemdar'la arası açık bulunan Sadrâzam'ı, birbiriyle barıştırmışlardır. Vezîr-i âzam Çelebizâde Mustafa Paşa'ya, Alemdar'ın dîn ü devletten başka bir şey düşünmediğini, sadâret otoritesinin kuvvetlendirilmesi ve İstanbul'daki isyancıların te'dîbi için kendisinden istifâde edilmesini kabul ettirmişlerdir. Bu kudretli Rusçuk âyanını, Vezîr-i âzamın huzûruna sokmuşlar; ona büyük hürmet göstermesini, yâni rol yapmasını temin etmişlerdir. Sonra Refik Efendi'yi, çocuklarını ziyâret maksadıyle İstanbul'a göndermişler ve burada, Sultan Mustafa'nın yakınları olan hazîne vekîli Nezir, hazîne kethudâsı Ebe Selîm, baş-

çuhadar Abdülfettah Ağalarla temas kurdurmuşlardır. Refik Efendi bunlara, saltanat otoritesinin kuvvetlendirilebilmesi için, daha önce isyâna iştirak edenlerin te'dîbleri lâzım geldiğini bildirmiş; bunun, Pâdişah'a sâdık ve taraftar bulunan Alemdar Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle mümkün olduğunu, onun için Sultan'ın müsâade vermesini bildirmiş; onları bu husûsa inandırmıştır. Bununla berâber Pâdişah "Şimdilik Ocaklı'nın yatışır gibi olduğunu, bu sebeble beklenilmesini" söylemiş ve bu teklîfi kabul etmemiştir.

Bu esnâda Sultan Mustafa taraftarları, mahlû sultanın katlini temin için çalışmışlar; fakat ne sadâret kaymakamı, ne de Şeyhülislâm buna rızâ göstermiyeceklerini bildirmişlerdir. Hattâ bu maksat kendisine bildirilen sadâret kethudâsı Moravî Osman Efendi, Yeniçeri Ağası'na "Genç Osman'ın kanı henüz Ocak'tan silinmedi, sonra Allah'ın lânetine hedef oluruz." demiş ve Ocak da bu işi kabul etmemiştir.

Bu sırada bir müddet ara ile Atâullah Efendi ile Köse Mûsâ Paşa makaamlarından ayrılmışlarsa da, taraftarlarının arzuları ile yeniden mevkilerine getirilmişlerdir. Refik Efendi Edirne'ye döndükten sonra, bu defa yârândan Behiç Efendi pâyitahta gelmiş ve Sultan'ın mukarriblerine yanaşmıştır. Bunları ve İstanbul'daki bâzı ricâli, cesâretinden başka hiçbir vasfı olmayan Alemdar sergerdesi için kazanmaya çalışmıştır. Saltanat otoritesini kuvvetlendirmeyi ve tıpkı ceddi I. Mahmud gibi ihtilâl erbâbını tasfiye etmeyi düşünen Sultan Mustafa'nın çevresindekilere yanaşmış ve bunu ancak Alemdar'ın temin edebileceğini, izn-i hümâyûnları olursa meselenin kolayca halledileceğini bildirmiştir. Hattâ bunun için Sultan'dan "İktizâsına göre harekete izn-i hümâyûnum olmuşdur." meâlinde bir hatt-ı hümâyûn da alarak, Alemdar'a göndermiştir.

Cevdet'in tâbiriyle bu sırada "Refîk ve Gâlib ve Tahsin Efendiler ise, hep cem'iyet-i hafiye âzasından oldukları halde ordu-yı hümâyûnda birer makaam ve memuriyete geçip ve ordu-yı hümâyûnu avuçlarının içine alıp, Alemdar Paşa dahi Râmiz Efendi'nin elinde olmağla, bu cem'iyet artık iki tarafı dahi istediği gibi kullanabilecek bir hal ve iktidâr kesbetmiştir."

Sultan Mustafa, ricâle dâima yüksek saltanat ve devlet zâviyesinden bakmış; onların telâkkî ve zihniyetlerine değil, kaabiliyetlerine nazar etmiş; eski karışık işlere bulaşmış olmalarını dahi kaale almıyarak, hükûmet hizmetinde vücûdlarından istifâdeyi zarûrî görmüştür. Büyük ecdâdının da dâima tatbîk ettiği bu yüksek saltanat an'anesini, cedîdci ricâlden ibâret bulunan Rusçuk yârânı, maalesef anlamamışlar; devlet menfaati ve millî hamiyyet telâkkîsi kendilerini Sultan Mustafa'ya hizmetle mükellef kıldığı halde, bunun aksini yapmakta aklın alamıyacağı aşırılıklar yapmışlardır. Ordu-yı

hümâyûna yiyecek temini ile mükellef olan Alemdar, sırf İstanbul'a askeriyle birlikte sokulabilmek için, bundan vazgeçirilmiştir. Ordu-yı hümâyûnda yapılan bir müşâverede yârân "Edirne'de ikaamet ile şehriye bir kaç bin kise akçe ithâl ediliyor; akçe tedârikinde ne mertebe usret çekildiği cümlenin ma'lûmudur, bu vechile ifâte-i evkat edilmekden ise cümleten Dersaâdet'e gitsek ez her cihet hayırlı olur; musâlaha suret-pezîr olursa febihâ, olmaz ise İstanbul'da tertîb-i mühimmât ile azm-i cihâd ve gazâ her halde îcâb-ı maslahata erfak ve ahrâdır." demişler; bu da meclisce kabul edilmiştir. Alemdar Paşa ise, "Öyle ise ben de berâber gidip de efendimizin dîdâr-ı hümâyûnlarını göreyim ve hâk-i pây-i şâhânelerine yüz süreyim." der demez etrafta hem-destân olan yârân, onun dahi ordu-yı hümâyûn ile bulunmasında çeşitli faydalar ileri sürmüşler ve böylece söze hitâm vermişlerdir. Bu sebepledir ki, Cevdet Paşa "Râmiz ve Refîk ile refîklerinin sanîası (tuzakları) ile serdârı istedikleri gibi îmâl etmekte ve Alemdar'a ta'lîm ile papağan gibi söyletmekde bulunduklarını" kaydetmiştir. Aynı müellif "Ol evânda Rusçuk yârânının kemâl-i mahâret ile vâdî-i hafâda aşıladıkları yabânî fidanlar neşvünemâ bulmuş ve iktitâf-ı semere mevsimi gelmiş olduğundan, çok geçmeden Atâullah Efendi'nin ocağına incir dikilecek ve bağzâr-ı devlet yeniden tarla edilip ekilecek idi." demektedir.

Ordu-yı hümâyûnun Dersaâdet'e dönüşünün Pâdişah tarafından izin verilmesine bağlı bulunduğu ileri sürülmüş; bunun üzerine yârândan bâzıları, Sadrâzam'la gizlice görüşerek "Zât-ı şâhânenin umûr-ı devlete vaz'-ı yed ve istilâ eden eşhâsın evzâından müteneffir olup İstanbul'a vürûdu temennî etmekde olduğunu" bâzı mahremlerinden işittiklerini bildirmişlerdir. Bunun netîcesinde Sadrâzam, beş konakta İstanbul'a varılmak üzere hazırlık yapılmasını emretmiş ve yola çıkılmıştır (14 Temmuz 1808/20 Cemâziyülûlâ 1223).

Ordunun hareketinden evvel Alemdar, Pınarhisar âyanı Uzun Hacı Ali Ağa'yı 80 süvâri ile Boğaz nâzırı olan Kabakçı'nın îdâmına memur etmiştir. Bu müfreze, müverrih Âsım'ın rivâyetine göre, Mustafa Ağa'yı zifâf gecesinde yakalamış ve katlederek, başını kudretli Rusçuk âyânına göndermiştir. Bundan sonra ordu-yı hümâyûn İstanbul'a doğru ilerlemiş; bu haber saray ve Bâb-ı Âlî'yi şaşırtmış; toplanan meşveret meclisinde, ricâlden her biri ayrı bir re'ye zâhib olmuşlar; maâmâfîh kaaide mûcibince, Sancağ-ı Şerîf dâveti için adam çıkarılması akla gelmiş ve Nezir Ağa bir hatt-ı hümâyûnla gönderilmiştir. Sultan Mustafa bu hatt-ı hümâyûnda "Benim vezîrim! Telhîsin manzûr ve ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur. Çünki cümle vüzerâ ve ricâl ve Ocaklı ile müşavere olunup, ordu-yı hümâyûnumun livâ-yı şerîfle Mustafa Paşa berâber olarak İstanbul'a gelmesini münâsip gördüğünüze binâen, izn-i

hümâyûnum olmuşdur. Livâ-yı Şerîfin istikbâli lâzımdır. Lâkin pek tekellüf olmasın. Ne vechile ve kangı gün istikbâl olunmak iktizâ eder ise bir an evvel taraf-ı hümâyûnuma bildiresin. Hak Teâlâ dîn ü devletime hayırlı hizmetlere muvaffak eylesin. Âmîn." demekteydi.

Pâdişah, bu yazısından anlaşıldığı üzere, ordunun İstanbul'a gelişini istememiş ve bunun bir çok karışıklıklara sebep olacağını görmüş ve bunu "Siz münâsib gördüğünüze binâen izn-i hümâyûnum olmuşdur." cümlesiyle anlatmıştır.

Bundan sonra ordu, 19 Temmuz 1808/25 Cemâziyülûlâ 1223 salı günü, İncirli ile Dâvudpaşa arasındaki Kırkkavak mevkiine geldiğinde, Sultan IV. Mustafa, Sancağ-ı Şerîf'i karşılamış; Sadrâzam ve Alemdar burada pây bûs etmişlerdir. Bu esnâda yârânın en dişlilerinden olan ve Alemdar'ın akıl hocası bulunan Râmiz, Sultan Mustafa'nın tevkîfini istemiş; güyâ ünlü sergerde de bunu "merdliğe mugâyir" bularak reddetmiştir. Osmanlı târihinde misli görülmemiş derecede pespâye olan bu tasavvurun icrâ edilmemesi, maâlesef bugünkü bâzı devlet şuûrundan yoksun târihçiler tarafından, Alemdar'ın hatâsı olarak görülmektedir. Bunlar pâdişahın Osmanlı telâkkîsindeki mûtenâ mevkiini hiç nazara almamışlar; halk müfekkiresinde artık kudsîleşmiş bir zâta böyle bir muamelenin revâ görülmesinin uyandıracağı aksü-lâmeli idrak etmez görünmüşlerdir.

Bundan sonra Pâdişah Topkapı Sarayı'na dönmüş; burada an'ane mûcibince Sancağ-ı Şerîfi merâsimle yerine koymuştur. Sadrâzam ise Bâb-ı Âlî'ye gelip tebrîklerini kabul etmiş ve idârî işlerle meşgûl olmaya başlamıştır. Alemdar "maiyetindeki âyanlarla Çırpıcı Çayırı'nda muayyen olan ordugâhına gönderilmişdir."

Alemdar daha sonra 5 bin kişi kadar bir Rumeli kuvvetiyle Bâb-ı Âlî'ye gelmiş ve Sadrâzam'la görüşerek, Şeyhülislâm Atâullah Efendi'yi azlettirmiş; yerine Arapzâde Ârif Efendi meşîhata getirilmiş; isyan hareketine karışanlar birer birer temizlenmiş; bir kısmı da sürülmüştür. Cevdet Paşa Dersaâdet'in o günkü durumunu şu cümlelerle anlatmaktadır: "Alemdar ordusuyla gelip, esvâk-ı İstanbul bir takım şâkî's-silâh ve âmâde-i kefâh olan Rumeli askerleriyle doldu. Onların her gün böyle hey'et-i müselleha ve kendülerine mahsûs kıyâfet-i garîbeleri ile İstanbul içinde gezip dolaşmalarından kulûb-ı âmmeye ol kadar havf ve dehşet geldi ki, Boğaz içinde değil, Tophâne'de top atılsa kimsenin kulağı işitmez ve yamaklar, Kabakçı'nın öldürülmesi dâvâsını dermeyân etmek şöyle dursun, kimse acaba Kabakçı niçin îdâm olunmuş ve idâm eden kim imiş deyü suâle cesâret etmez olduğu ve Rumeliden bir çok âyanlar gelmiş olduğu cihetle, Pınarhisar âyanının da-

hi ismi unutuldu." İstanbul halkına hâkim olan korku, müverrihin ifâdesinden açıkça anlaşılmaktadır.

Tabiî bu kuvvet, hükûmete ve saltanata, kendi arzularına mâni olacakların temizlenmesi için itaat eder göründü. Fakat Kapdân-ı Deryâ Seydi Ali Paşa'nın da Alemdar'ca azli istenince, Sultan bunu kabul etmedi ve Sadrâzam da kudretli âyanlar reîsine "Aramızdaki anlaşmaya göre mütegallibenin ortadan kaldırılması için ne kadar uğraştığımızı görüyorlar, lâkin zamânın iktizâsına göre şimdilik geri bırakılmasına lüzûm vardır, kendileri selâmetle avdet buyursunlar, ben burada işlere istediklerinden âlâ nizâm veririm; bundan sonra artık buralarda oturmalarını gerektirecek bir hal kalmadı." cevâbını verdi. Cevdet Paşa'nın nedense "Cezâir-i Garb Ocağı'nda yetişmiş, yiğitlerden ve eclâf ve evbaş arasında pala sürmüş hatırı sayılır itlerden, elde tesbîh, belde misvak ve zâhiren savm-u salâta inhimâk ile zâkir bîrûn-ı enderûnu iğfâl eylemiş" diye tasvîr ettiği Kapdân Paşa'nın azline yanaşılmadı. Alemdar ise, Sadrâzam'ın geri dönmesini isteyen teklîfini "Devletin mütegallibe elinden tam kurtulmadığını" söyleyerek reddetti. Bundan işkillenen Sadrâzam, meselenin başka olduğunu, Sultan Selîm'in cülûs ettirilmek istendiğini haber aldı ve bunun üzerine hemen Pâdişah'ın yakınlarını çağırarak vaziyeti anlattı ve "İş işden geçiyor; efendimiz bana izin versin, şimdi İstanbul'un içinde bulunan Refîk Efendi ile arkadaşlarını îdâm edeyim; dışarıda yalnız Alemdar'la Râmiz kalır; şehrin kapılarını kapatır, Ocaklı'yı da alarak onların da îcâbına bakarız, yoksa sonra pişmanlık çekilir." dedi. Lâkin Refîk Efendi tarafından kandırılmış olan Nezir Ağa, buna inanmadı ve "Alemdar'ın Sultan Mustafa'ya hizmetten başka muradı olmadığını, fesad kapılarını açmanın da akıl kârı bulunmadığını" ifâde etti.

Diğer taraftan, Sadrâzam'ın vaziyeti haber aldığını anlıyan yârândan Refîk, meseleyi Alemdar'ın akıl hocası olan Râmiz'e bildirdi ve derhal harekete geçilmezse, netîcenin vahîm olacağını beyân etti. Bunun üzerine Râmiz, Alemdar'ı seher vakti, 15 binden ziyâde askerle Bâb-ı Âlî'ye sevketti (28 Temmuz 1808/4 Cemâziyülâhir 1223, perşembe). Alemdar, müsellâh maiyetiyle Sadrâzam'ın huzûruna çıktı ve en âdî bir Osmanlı'ya dahi yakışmıyacak bir külhânîlikle, Sadrâzam'a "Bre herif, mühr-i hümâyûnu vir!" diye bağırdı. Bu misilsiz serkeşlik ve ânî baskın karşısında şaşıran Sadrâzam, elini koynunda dolaştırdıktan sonra, mührü çıkarıp verdi. Bunu ne yapacağını bilmeyen Alemdar, yârândan Refîk'in îkaazıyle, Çavuşbaşı Tahsin'e teslîm etti. Sonra Sadrâzam'ı Çırpıcı'daki ordugâhına mahbus olarak gönderdi. Orada bulunan yeni şeyhülislâm Arapzâde Ârif Efendi'ye "Dîn ü devlete dâir işlerimiz var." diyerek, saraya gideceklerini îmâ etti. Vaziyetin vehâmetini kavrayan Şeyhülislâm, şiddetli bir korkuya kapılarak hareketten kesildi.

Bunun üzerine devlet mefhûmundan tamâmiyle habersiz bulunan Rumeli sergerdesi, misli görülmemiş bir edebsizlikte daha bulunarak "Araboğlu musun nesin, kalk!" diye tahkîrde bulundu. Bîçâre Şeyhülislâm, kendini toparlıyarak yürüdü ve Alemdar'ın maiyetiyle birlikte saray önüne geldiler.

Rumeli sergerdesinin Bâb-ı Âlî'deki hareketleri, sarayda derin bir karışıklık vücûda getirmişti. Alemdar maiyeti ile Kubbealtı'na gelmiş; Orta Kapı'da durup, Kızlarağası'nı çağırtmış ve "Abe ağa, devletliler ve Rumeli âyanları, Anadolu hânedanları Sultan Selîm efendimizin cülûsunu istiyorlar, buraya onun için geldik, tîz var Sultan Selîm efendimizi çıkar." hitâbında bulunmuştur. Sonra Şeyhülislâm'ı, vaziyeti bildirmek için Sultan Mustafa'ya gönderdi. Sultan "Bu fesadda kendisinin de paşa ile berâber olduğunu, onun önüne düşüp kendisini hal' etmeğe geldiğini" bildirerek, müftîyi azarladı ve tehdîd etti. Zavallı Şeyhülislâm, kızgın Pâdişah'ın karşısından ayrılıp, Alemdar'ın yanına vardı. Bâzı sözlerle vaziyeti anlatmaya çalışırken, ondan da "Bre münâfık herif, sen içeride işi başka kalıba döktün." diye hakaarete mâruz kaldı.

Bu esnada Sultan Mustafa'ya mukarribleri tarafından "Sultan Selîm ile Şehzâde Mahmud îdâm edilirse tahtda kalırsınız." dendiğinden, Pâdişah ikisinin de öldürülme emrini vermişti. Pâdişah'ın bundan maksadı kendisinin hal'ini imkânsız hâle getirmekten ibâret olarak görünmektedir. Bunun üzerine Sultan Selîm'in odasına gidilerek, bu tâlihsiz ve mahlû' hükümdar şehîd edilmiş ve cenâzesi Arz Odası'nın önüne konmuştur.

Bu sırada Alemdar, Bâbüssaâde kapısını kırdırmak üzere bulunuyor; Sultan Mustafa'nın etrafındakiler de Şehzâde Mahmûd'u arıyorlardı. Genç Şehzâdeyi lalası Tayyar Bey ile İsâ ve Anber Ağalar kaçırmışlar ve Cevri Kalfa adlı bir câriye de hamam külhanından aldığı kızgın külleri, kendisini öldürmeğe gelenlerin gözlerine serpmişti. Bundan kazanılan vakitten istifâde edilerek, Şehzâde Mahmud çıkarılmış ve buradan da yere indirilerek kurtarılmıştır. Bu esnâda Alemdar, Bâbüssaâde kapısını kırdırmış ve Sultan Selîm'in cesediyle karşılaşmış; üzerine kapanarak "Vah efendim, seni iclâs için bu kadar yerden şedd-i rahl edip gelmiş iken şu gözlerim seni bu halde gördü; şu enderûn halkı dedikleri hâinleri katliâm ile intikam alayım." diye bağırmağa başlamıştır. Bunun üzerine akıl hocası Râmiz Efendi ortaya atılmış ve "Olmuşa ağlanacak, ölmüşün intikamı alınacak zaman değildir; vakit dardır, devleti kurtaracak çok nâzik bir zamandır; tahtın sâhibini bulup cülûs etdirmek lâzımdır, olmaya ki Sultan Mahmud efendimize bir zarar erişmesin." îkaazında bulunmuştur. Bunun üzerine Alemdar "Aman Sultan Mahmud efendimize bakın, damlara çıkın, kapıları yıkın." diye emir vermiştir. Tam bu sırada Hâfız Ahmed Efendi'nin önüne düştüğü, Tayyar ve Mehmed Bey-

ler'in kollarına girdiği genç Şehzâde, Paşa'ya doğru ilerlemiştir. Alemdar, Rumeli şivesiyle "A be bu kimdir?" diye sormuş; Hâfız Efendi "Sultan Mahmud efendimiz budur, nevbet-i hilâfet kendilerinindir, ben bîat eyledim, maslahat-ı hayriyenin îfâsı size kalmışdır." karşılığını vermiştir. Alemdar kendisini toplayarak etek öpmüş ve "Ah efendim, ben amcanı tahta çıkarmak için gelmişdim, kör olası gözlerim onu bu halde gördü, bâri seni cülûs etdirerek tesellî bulayım, lâkin ona kıyan bu enderûn halkını kılınçdan geçireceğim." diye tutturmuştur. Ahmed Efendi "Enderun halkının bunda ne günâhı ne kabahatı var? Bu cinâyeti işleyenler ma'lûmdur, efendimiz onları buldurup, tecziyeleri için size gönderir." demiştir. Sultan Mahmud da "Paşa ben onları buldurup sana gönderirim, sen şimdi askerini dağıt, silâhlarını çıkar da Hırka-i Şerif Dâiresi'ne gel." demiştir. O zaman 24 yaşında bulunan, henüz cellâdlar elinden kurtulmuş ve fevkalâde hâdiseler arasında kalmış Sultan Mahmud'un, Alemdar gibi bir adama karşı ilk emri, kendisinin fevkalâde fıtrî cesâretine delîl ve işâret sayılmıştır.

Alemdar çok şüpheci bir adam olduğu için, belinde bir pala bırakmış ve "Efendim, amcamın yâdigârıdır." diye, kalmasına müsâade istemiştir. Bundan sonra Alemdar Aslanhane'ye alınmış, usûl üzre kendisine tatlı ve kahve ikrâm edilmiştir. Tatlı hokkasını, zehirlenmekten çekindiği için almak istememiş; fakat Tayyar Efendi hokkayı tatlı kaşığıyla karıştırıp önce kendisi bir kaşık almış; sonra Alemdar'a uzatmıştır. "Âferin ihtiyar, a be sen ne akıllı âdem imişsin." diye taltîf etmiş; kahve için de aynı medhiyeyi yapmıştır. Cevdet Paşa bu tatlının anberli mâcun olduğunu, bundan ancak bir kaşık alınacağını, fakat bunu bilmeyen Alemdar'ın hokkayı tamâmen bitirdiğini, "bir kaşığının asabı haylîce tahrîk ve tehyîc ettiğine nazaran def'aten bir hokkasının ehlinin asabını ne yapacağının beyândan müstağnî olduğunu" yazmaktadır.

Bu sırada Sultan Mustafa Bağdad Köşkü'nde hiddetle dolaşmakta ve tahttan inmediğini beyân etmekteydi. Alemdar bunun Sultan Mustafa olduğunu anlıyarak, etrafındakilere yeniden münâsebetsiz bir ifâdede bulunmuş "Kendisine bucağına gitmesini söylemelerini, yoksa elinden kıyâmete kadar lânetleme olacak bir iş çıkmasına sebep olacağını" bildirmiştir. Bunun üzerine İmâm Ahmed Efendi, eski Sultan'a "Tahtta kısmetlerinin bu kadar bulunduğunu, haremi teşrîf etmelerini ve istirahat buyurmalarını" bildirmiştir. Sultan Mustafa'nın vâlidesi ise Alemdar'a ağzına geleni söylemiş; buna rağmen Cevdet'in tâbiriyle kedi gibi büzülerek sesini çıkarmamıştır. Böylece Sultan Mustafa, 1730 senesinden beri görülmeyen bir askerî kıyâmla tahta câlis olmuş, yine bir askerî hareketle tahttan indirilmiştir.

Sultan Mustafa'nın Şahsiyeti

Sultan IV. Mustafa, târihen Osmanlı hükümdarlarının en mağdurlarından biridir. 1 sene 2 ay süren saltanat müddeti ciddî dâhilî karışıklıklar ve hâricen de Rusya muhârebesi ile geçmiştir. 29'uncu Osmanlı hükümdarı olan bu zât 29 yaşında olduğu halde, Rumeli âyanlarının başı olan Alemdar'ın darbesiyle tahttan indirilmiştir. Kendisinin harîs ve mürtecî olduğu hakkındaki yaygın görüşün hiç bir ciddî kıymeti yoktur. Saltanat makaamında müstakil kalamamış ve devlet reîsi otoritesini tam kuramamıştır. Çok disiplinli bir isyan hareketiyle iş başına gelmiş olmasına rağmen, Osmanlı hânedanının değişmez prensibine uyarak, kargaşa çıkaranları tasfiyeye çalışmış; bunun zemînini hazırlamağa uğraşmıştır. Bu hususta tıpkı I. Mahmud gibi davranmak istemiş ve isyan erbâbını cezâlandırmak suretiyle devlet otoritesini güçlendirmeyi gâye edinmiştir. Fakat bunda muvaffak olamamış ve ricâlinin ihânetine uğramıştır. Tab'an cedîdciliğe muhâlif ve devletin, asırlardan beri denenmiş olan yüksek prensiplere istinâden kuvvetlendirileceğine kaani bir hükümdar olarak görünmekle berâber, yeni nizâmın taraftarı olan ricâli tasfiyeyi düşünmemiş; hükûmet hizmetlerinde bunlardan istifâdeye de çalışmıştır. Bu suretle Osmanlı ricâli arasındaki cedîdci-muhâfazakâr çekişmesini kaldırmak ister görünmüş ve devlete hizmet husûsunda bu iki zümreden de istifâdeye gayret etmiştir. Onun bu görüşü, büyük ecdâdına hâkim olan üstün devlet reîsliği telâkkisinin bir netîcesi olarak görülmektedir.

Kendisinin mürtecî olduğu hakkındaki iddiaların, hiç bir iler tutar yeri yoktur. Daha şehzâdeliği zamânında, Koca Sekbanbaşı'nın zâtına takdîm ettiği meşhûr lâyihada, Nizâm-ı Cedîd, tâlimli asker olarak medhedilmiş ve bunun lüzûmu anlatılmıştır. Bundan da dolayısiyle anlaşıldığı üzere, Sultan Mustafa, tâlimli ve kuvvetli bir ordunun vücûda getirilmesine taraftar olmuş ve bunun Ocaklar'ın kuvvetlendirilmesi ve ıslahı ile mümkün olacağına kaani bulunmuştur. Onun devlet merkezinin eyâletlerdeki mümessili olan Ocaklar'ı takviye sûretiyle, hükûmet otoritesini güçlendirmek için giriştiği teşebbüsler, Nizâm-ı Cedîd'den mutazarrır olan geniş ahâli tabakasının gayri memnûnluğunu şahsî menfaat ve selâhiyetlerini artırmakta kullanan âyanca hoş karşılanmamış ve aleyhinde bir havanın doğmasına sebep olmuştur. Böylece Nizâm-ı Cedîd'e de, Sultan Selîm'e de, daha bir iki sene evvelki Edirne vak'asında bilfiil cephe almış bulunan Alemdar ile etrafındaki âyanların muhâlefetini celbetmiştir. Böylece bu âyan hakîkatte devlet kudretine iştirak, zahirde de isyancıları te'dîb için harekete geçmişler ve çok karışık adamlardan ibâret bulunan cedîdci Rusçuk yârânının çalışmalarıyle de muvaffak olup, Sultan Mustafa'yı tahttan indirmişlerdir.

Garib bir tecellîdir ki, cesâretinden gayrı hiçbir ayırdedici vasfı olmayan câhil bir Alemdar sergerdesi ilerici addedilmiş; hâdiselerin tahlîlinden açıkça ortaya çıkan ve yukarıda naklettiğimiz yüksek telâkkîlere sâhip bir büyük Osmanoğlu hükümdarı ise "mürtecî" sıfatına lâyık görülmüştür. Alemdar'a isnâd edilen telâkkîler fuzûlî bir fanteziden ibâret görünmüş ve kendisi, târihlerin hepsinin naklettiği sâdedilâne ve bî-edebâne beyanlarıyle, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar gelmiş sadrâzamları içinde devlet şuûrundan en yoksun adamlardan biri olarak nazara çarpmıştır.

Sultan Mustafa hal'den sonra fazla yaşamamış ve Alemdar'ın öldürüldüğü vak'asında, II. Mahmud'un emriyle dâr-ı cenâna irsâl buyurulmuştur. Cenâzesi, pederleri I. Abdülhamîd'in türbesine defnedilmiştir.

Sultan El-Gâzî Mahmud Hân-ı Sânî

(1808-1839 M./1223-1255 H.)

Sultan Mahmud'un Cülûsu

Sultan I. Abdülhamîd'in Nakşıdil Sultan'dan şehzâdesi bulunan II. Mahmud Han, Rusçuk yârânının vücûd verdiği ve I. Bâb-ı Âlî Baskını nâmıyle anılması münâsib görülen bir hareketle hal' edilen ağabeyinin yerine Osmanlı tahtına câlis oldu (28 Temmuz 1808/4 Cemâziyülâhir 1223 perşembe).

Sultan Mahmud'un vâlideleri bulunan Nakşıdil Sultan'ın, Mağrib korsanları tarafından saraya takdîm edilen Aimée de Kivery isimli bir Fransız prensesi olduğu hakkındaki roman mevzûu olan iddia, Ahmed Refik Bey tarafından *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda yazılan makale ile ilmen red ve cerhedilmiş; bunun hakîkatle uzak ve yakın bir alâkası bulunmadığı ortaya konmuştur.

An'ane mûcibince Bâbüssaâde önünde yapılan bîat resminden sonra Alemdar'a mühr-i hümâyûn teslîm edilmiştir. Cülûs esnâsında Alemdar, yeni bir edebsizlikte bulunmuş; Dârüssâade Ağası Mercan Ağa'yı, kapıyı açmamasının Sultan Selîm'in vefâtına bâis olduğu mülâhazasıyle "pür âteş-i gazûb olup huzûr-ı hümâyûnda şütûm-ı galîze ile şetm ü tekdîr ve tevbîh etmiş"tir. Bundan sonra "Şehîd-i mazlum"un vefâtına sebep olan hâinlerin

hepsini kılınçtan geçirmek için izin talebinde bulunmuş; "Pâdişah-ı nevcâh hazretleri 'Paşa, el-aceleti mine'ş-şeytân ve et-teennî-i mine'r-rahmân' fehvâsınca sabret." deyü buyurmuşdur. Daha sonra, Sultan Selîm'in şehâde-tine karışanların yakalanmaları için, şiddetli emirler verilmiş ve bunlardan tutulanlar, Bostancıbaşı mahbesinde tevkîf edilmiştir. Alemdar, akşama doğru "bir hey'et-i pür-heybet ile" Bâb-ı Âlî'ye gelerek, kapı ricâline hil'atler giydirmiştir.

Sultan Selîm'in Cenâze Merâsimi

Ertesi cuma günü seherle berâber Sadrâzam, Şeyhülislâm, vüzerâ-yı izâm, yüksek rütbeli memurlar ve ricâl, saray-ı hümâyûnda toplanmışlar; Mukaddes Emânetler Dâiresi önündeki husûsî mahalde gasledilen Sultan Selîm'in cenâze namazını edâ etmişlerdir. Bundan sonra yapılan hazîn bir merâsimle "Na'ş-ı şerîfleri Lâleli Câmi-i şerîfinde peder-i cennet-makarları" türbesine defnolunmuştur.

Cevdet, kendisinin "Âli himmet ve ehl-i mekremet, hûb sûret ve pâkize sîret, güzel ta'lîk yazar ve fenn-i mûsıkîde behresi var, İlhâmî tahallus edip câbecâ şiir söyler, ulemâ ve şuarâya ziyâde riâyet eyler" bir pâdişah olduğunu yazmaktadır. En son yazdığı şiirin:

"Kimdir ol kim mey-i şâdiyle olup şîr nigâm;
Ana hımyâze-i gam olmaya ârız encâm;
Mest-i sukbâ-yı meserret olanın hâli budur;
Gâh peymâne çeker gâh humâr-ı âlâm."

olduğu rivâyet edilmiştir ki, altına "Kelâmım hatm oldu." ibâresini yazmıştır. Bu ebcedle 1222 tutmaktadır ve kendisinin hal' senesidir. Cevdet "Hîn-i şehâdetinde

Kendi elimle kesip yâre verdiğim kalem;
Fetvâ-yı hûn-ı nâhakkımı yazdı ibtidâ.

beytinin ceyb-i hümâyûnlarında bulunduğunun mervî" olduğunu nakletmektedir.

Yârân'ın İcrâatı

Bundan sonra Alemdar ile etrafındaki âyânlar ve Rusçuk Yârânı nâmıyle anılan komite, devlet kudretine tamâmen hâkim olabilmek ve hü-

kümlerini yürütebilmek için, Sultan Selîm'in katlinde medhaldardır diyerek, geniş bir cezâlandırma kampanyasına girişmişler; bu arada kendilerinin keyfî idârelerine mâni olmak ihtimâli bulunanları da ya sürmüşler; ya da ademe göndermişlerdir. Cevdet o günleri şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Rumeli âyân ve ağaları, birer âlî konakta iskân olunurlar ve üçer beşer yüz Rumeli erleriyle Bâb-ı Âlî'ye gelip gider ve Rumeli askerleri, hey'et-i pür-heybetleriyle, gürûh gürûh esvâk ve bâzarda gezer olduklarından, derûn-ı İstanbul bir kışla sûretine ve Bâb-ı Âlî bir dîvân-ı harb hey'etine girdi. Aksaray'da ve Parmakkapı'da ve Okçularbaşı'nda ve Balıkpazarı'nda âdem lâşesi eksik olmazdı. Bir iki ay zarfında bu vechile îdâm olunanların adedi bine bâliğ oldu. Derûn-ı İstanbul'da, Sadrâzam'ın irâdesine karşı söz söylemeğe veyâhud umûr-ı devletden bahseylemeğe kimse cür'et edemezdi. Sultan Selîm'in nâmı öyle hürmet ile yâd olunurdu ki, berhayât olup tahta çıkmış olsa, bu kadar te'sîr-i nufûzu olamazdı. Yeniçeriler ise, Sultan Selîm gibi bir pâdişah-ı âlempenâhın kadrini bilmediler deyü her gün serzeniş ve tevbîhe mazhar olmakda idiler... Sadrâzamın müttehimler hakkında aslâ rahîm ve re'feti yokdu... Uzun uzadıya tahkîkata vakit olmadığından cüz'î bir cünha için şiddetli cezâ görmek gibi gadirler dahi vukua gelirdi... Hattâ bir tâze yiğit bir en'âm-ı şerîf sirkati ile müttehimen kapuya getirilip, derhal Aksaray sâhili önünde îdâm edildikde, gece üzerine cânib-i semâdan nûr indiğini karakol neferi görüp haber vermekle, keyfiyet Sadrâzama ifâde edildikde, aslâ ehemmiyet vermeyip 'O da lâzım, varsın ahretde bana şefâat etsin.' dediği mervîdir."

Bu îzâhlardan açıkça görülmektedir ki, devlet kudretine fiilen el koyan ve bâriz bir âyân taraftarlığı yapan komite, Sultan Selîm'in dilsûz ölümünü vesîle ittihaz edip, etrafa dehşet saçarak, kendi mevkilerini kuvvetlendirmek yolunu tutmuşlardır. Alemdar ile etrafındakilerinin temâyüllerini, daha cülûs günü sezen Sultan Mahmud, tahta çıkışının beşinci günü, kendisinin sadârete tâyinini iş'ar eden hatt-ı hümâyûnunda adâlete son derece riâyet etmesini belirtmişti. Bunda

"İnâyetullâhdan ihsân buyrulan devlet-i Muhammedî ve saltanat-ı Ahmedî olduğundan, evvelâ tenbîh-i hümâyûnum budur ki, vedîa-yı Cenâb-ı Müste'an olan cümle ümmet-i Muhammed'in ve sâir reâyâ ve berâyânın ve Devlet-i Aliyye'nin bâ-cem'iküm umûr ve hususlarını şer'-i şerîfden istiftâ ve ihkaak-ı hak edip, şerîat-ı garrâyı icrâda şol kadar dikkat ve ihtimâm edesin ki, Devlet-i Aliyye ve cemi' ibâdullâhın üzer-

lerine şerîatın mâneviyetini zâhir ve bâhir edip, âmme-i muvahhidîn müsterihü'l-hâl olalar."

demiş ve adâlete aşırı derece riâyet göstermesini ihtâr etmiştir. Fakat Alemdar'la etrafındakilerin icrâatı, bu tenbîh-i pâdişahîye Rusçuk yârânınca pek kulak asılmadığını göstermiştir.

Cevdet, "Sultan Mustafa devrinin aksine gitmek dahi bu devr-i cedîdin ahkâmı iktizâsından oldu." diye yazmakta, "Sultan Selîm zamânında ihdâs olunan Umûr-ı Bahriye Nezâreti ünvânı bid'atdır deyü cülûs-ı Mustafavî'de ilgâ ile yine Tersâne Emâneti ünvân-ı atîki i'tibâr bulmuş idi; bu defa tekrar tebeddül etdi." demektedir. Şu ifâdeler, bizdeki inkılâb erbâbının isim ve şekil değiştirme düşkünlüklerini anlatmakta; günümüzde de devâm eden zihniyetin sefâletine işâret etmektedir. Ne yapacağını bilmiyen müfekkirelerden esâsen başka bir şey de beklenemez.

Bundan sonra Rusçuk yârânı devlet mansıblarını aralarında paylaşmışlardır. Ezcümle Râmiz Efendi vezâret rütbesiyle önce kethudâlığa, sonra da deryâ kapdanlığına nasbolunmuş; selefi Seydi Ali Paşa da Silistire eyâletini kabul etmediği için Bursa'ya gönderilmiştir. Köse Musâ Paşa idâm olunmuş; Varna muhâfızlığına tâyin edilen Tayyâr Paşa da aynı âkıbete uğramıştır. Mustafa Refîk Efendi sadâret kethudâsı, Tahsin Efendi defterdâr, Behiç Efendi Umur-ı Cihâdiye Nâzırı tâyin edilmişlerdir. Bunlar, Cevdet'in tâbiriyle "zendost mizâc bir âdem olan Alemdar"la birlikte "safâ-yı pürhevâlarına dalmışlardır."

Devletin Dâhilî Ahvâli; Sened-i İttifak Denilen Hacâlet Vesîkasının İmzâsı ve Netîceleri

Bu esnâda memleketin dâhilî vaziyeti son derece karışıktı. Nizâm-ı Cedîd nâmıyle vücûd verilen hareketin taraftarlığı ve aleyhtarlığı sebebiyle merkezde hal' ve iclâslar vukû bulmuş; bunlar ise devlet otoritesinin nufûzunu sarsmıştı. Arnavutluk'un Toskalık kısmında Yanya Vâlisi Tepedelenli Ali Paşa, Kegalık cânibinde ise İşkodra Vâlisi Kara Mahmud Paşa hükmünü sürdürmekteydi. Haleb ve Bağdad, buralarda vücûda gelen Kölemen ocağının avucundaydı. Mısır'da Kavalalı nufûzunu kuvvetlendirmekte; Hicaz tarafları ise Vahhâbîler'in tahakkümleri altında bulunmaktaydı. Aynı esnâda devlet, Rusya ve İngiltere ile resmen harb hâlinde bulunuyor; fakat fiilen arada bir muhâsamat cereyân etmiyordu. Anadolu ve Rumeli vilâyetlerindeki vaziyet ise iç açıcı değildi.

Cevdet "Bir vakitden beri eyâlât ve elviyenin merkez-i saltanata râbıta-i inkıyâdı pek zâif olup, taraf be taraf âyan ve hânedanlar tegallüb ederek, kimisi bir cesîm kazâda ve kimi bir sancakda, keyfe-mâ-yeşâ tasarruf eder olduklarından başka, Rumeli'nde Sirozî İsmail Beğ ve Anadolu'da aynü'l-âyân olan Bozok Mutasarrıfı Cebbâr-zâde Süleyman Beğ ile Saruhan Mutasarrıfı Karaosmanoğlu Ömer Ağa gibi cesîm eyâletleri zabt ile mülûk-i tavâif tarzında ve sûret-i istiklâlde hükûmet eder hânedanlar peydâ olmağla, taşralarda evâmir-i Devlet-i Aliyye nâfiz olmaz idi. Hattâ Bilecik'de tegallüb ve tahakküm eden Kalyoncu Mustafa nâm şahıs bir kaç defa fermân-ı âlî ısdarıyle sefere me'mûr edilmişken, ısgâ etmedikden başka, ferman yazanları sebb ile getirenleri def' etmişdi." demektedir.

İşte bu vaziyette yeni Sadrâzam, zâhiren "bu âyân ve hânedanları dâire-i ittihad ve inkıyâda almak için, İstanbul'da bir meşveret-i âmmeye" dâvet eyledi. Hakîkatte ise kendisini iktidâra getiren âyânların mevcûdiyetine meşrû bir şekil vermek ve bunları devlet kudretine ortak etmek istedi. Merkezin emirlerini dinlemiyen ve âdetâ "daîye-i istiklâle düşmüş" "gemalmaz mütegallibeden" olan bu adamlar kuvvetleriyle birlikte hemen İstanbul'a geliverdiler." "Ol vaktin hükmünce müsteb'ad" görülen bu emre inkıyâd keyfiyetinin sebebi, Alemdar'ın âyânların mümessili olmasından neş'et etmekteydi ve yapılmak istenenin, mevkilerini sağlamlaştırmak ve meşrûlaştırmaktan ibâret olduğunun bilinmesiydi. Nitekim Serezli İsmail Bey 10-12 bin, ferman dinlemeyen Kalyoncu Mustafa Ağa 5 bin, Nizâm-ı Cedîd'in ateşli taraftarı Kadı Paşa ise toplayabildiği bir o kadar askerle İstanbul'a geldiler. Âyânların en kudretlilerinden olan Bozok âyânı Çapanoğlu Süleyman Bey, Manisa âyânı Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa ile Bolu voyvodası Hacı Ahmed-oğlu Seyyid İbrahim Ağa, Şile âyânı Ahmed Ağa ve daha bir çokları, maiyetleriyle birlikte Dersaâdet'e vâsıl oldular. Rumeli ve Anadolu âyânlarının kâmilen geldiği ve İstanbul'a gelen âyân askerinin 70 bini bulduğu rivâyet edilmektedir. Cevdet "Dersaâdet'in her tarafı ordularla muhât olup, İstanbul'da hiç görülmedik suretde bir asker kalabalığı" vücûda geldiğini yazmaktadır. Âyânlarla "huzûr-ı sadr-ı âlîde akdolunan encümen-i meşveret-i umûmîde" Alemdar "lâubâlîyâne sevk-i semend-i hitâb-ı hâlisâne edip", kendilerinin asıl itibariyle Ocaklı olduklarını, Yeniçeri Ocağı hakkındaki taassuplarının mâlûm bulunduğunu, bununla berâber tâlimli askerin lüzûmuna kaani olduğunu, cümle âyân ve hânedânların sarsılmış bulunan devlet yapısını tahkîm etmek için birleşmesi îcâb ettiğini bildirdi.

Netîcede "Devlet-i Aliyye ile kendi tebeasından olan bir takım beğ ve ağalar beyninde, istiklâl-i saltanata münâfî görünen ve kuvve-i icrâiyenin bir takım şerâit altına alınmasından" ibâret olan "bir kıt'a sened-i ittifak tanzîm

ve cümle tarafından imzâ ve tahtîm olundu." (29 Eylül 1808/8 Şâbân 1223). Yedi ittifak şartı ile bir zeyl'den ibâret bulunan bu senette, zâhirî maksat dile getirildikten sonra, müzâkerelerle kararlaştırılan şartlar anlatılıyordu.

Birinci şartta *"Velî-i ni'mét-i âlem olan pâdişah hazretlerinin gerek zâtını, gerek saltanatını Hazret-i Rabbü'l-Âlemîn'in lütûf ve ihsânına istinâd ve imdâd-ı rûhâniyet-i cenâb-ı risâlet-penâhîye tevessülen cümlemiz müteahhid ve zâmin olup, vakten mine'l-evkaat gerek vüzerâ ve ulemâ ve ricâl gerek hanedânân ve gerek bi'l-cümle ocaklar taraflarından kavlen ve fiilen, sırren ve alenen bir günâ ihânet ve hilâf-ı emir ve rızâ, tavır ve hareket zuhûr ederse, ba'de't-tahkîk cesâret edenin te'dîb ve ibret kılınmasına dâhilen ve hâricen cümlemiz bi'l-ittifak te'dîb ve tenkîline cehd-i tâm oluna ve bu dâire-i ittifaka dâhil olmayan bulunursa, cümlemiz âna da'vâcı olup kavlen ve fiilen şart-ı ittihada riâyet eylemesine ve dâhil olmasına cümlemiz tarafından cebroluna." "Efendimizin gerek zât-ı hümâyûnlarına ve gerek mülk ve kuvvet-i saltanat-ı seniyelerinin muhâfazasına ve fesâd ve ihânetden vikâyesine mâlen ve bedenen cümlemiz umûmen taahhüd ve tekeffül edip kendilerimiz hayâtda oldukça zâtlarımız ve hayâtda olmadıkça evlâd ve hânedanlarımız zâmin ola."* denmekteydi.

Görülüyor ki bu şart, Osmanlı ülkesini, kuvvetini ve pâdişahın muhâfazasını o zaman kadar devlet hiyerarşisinde hukuken hiç bir rolü olmayan âyânın taahhüdü altına sokuyor, bu gârîb vazîfeyi irsen onların evlâdlarına da teşmîl ediyordu. Diğer taraftan bu ittifaka dâhil olmayan âyânları buna girmeye zorlama hakkı tanıyor; buna vüzerâ, ulemâ, ocaklar ve hânedanlardan gizli ve açık, sözle ve fiilen vukû bulacak hareketin müttefikan tecziye edileceğini ifâde ediyordu. Şu madde, devletin âyân denilen bir alay mütegallibenin ellerine düştüğünü gösteriyordu.

İkinci şartta ise şöyle denmekteydi:

"Devlet-i Aliyye'nin bakası ve kuvvet ve şevketinin tezâyüdü cümlemizin zât ve hânedanlarımıza mâbiha'l-bekaa olduğuna binâen ... memâlik-i hâkaniyeden tahrîri tertîb olunan asâkir ve neferâtın, mecâlis-i müzâkerâtda verilen nizâm mûcibince devlet askeri olarak tahrîr ve tekmîline ve ale'd-devâm bekaasına cümlemiz sa'y ve ikdâm ... edeler. İşbu asker tertîbi maddesini kıvâm-ı dîn-ü devlet için ittifâk-ı ârâ ile karar bulmuş olduğuna mebnî inkılâb-ı zaman ile bu husrandır yâhud şöyledir böyledir diye tahrîk-i erbâb-ı fesâd ve hased ile tağyîrini kimesne tecvîz eder ve ocaklar tarafından i'tirâz ve muhâlefet

olunursa, cümlemiz ale'd-devâm da'vâcı olup, takbîh ve fesih ve tağyîrine cesâret değil, feth-i şefîk edeni hâin bilip, ale'l-ittifak te'dîb ve def-ü ref'ine cümlemiz ikdâm ve gayret eyleye..."

Bundan anlaşıldığına göre, âyânlar devlet nâmına asker tertîbî işini de uhdelerine almakta, buna pek haklı olarak yapılacak, bilhassa ocaklar tarafından gelecek itirâzları, hep birlikte susturacaklarını, bu usûlün takbîhine cesâret edeni değil, ağzını açanı dahi hâin bilip def'ine gayret edeceklerini ifade etmektedirler. Böylece taşralarda bir kısım askerî kuvvete de istinâd edip kendileri ve evlâdlarını devlet kudretine ortak etmek gibi, Osmanlı târihinde misli görülmemiş bir idârî bid'ata vücûd vermek istemektedirler,

Üçüncü şartta *"Gerek beytülmâl-i müslimîn ve gerek vâridât-ı Devlet-i Aliyye'nin muhâfazasına müteahhid olup, mahallinden tahsîl ve te'dîyesine.."* de gayret edeceklerini beyân etmekte ve bu suretle mâlî işlere de et atmaktaydılar.

Dördüncü şartta, sadâret makaamının kaanûn ve ittifâka uygun olan emirlerine itâat edip, mutâbık olmayanlarından da'vâcı olacakları, bunun dahi önlenmesine müttefikan çalışacakları bildirilmekteydi. Bununla Bâb-ı Âlî'nin de selâhiyetlerine tecâvüz edilmekte ve yapacağı icrâat kadîm devlet teşkîlâtında büyük bir mevkii bulunmayan bu nevzuhûr âyan gürûhunun âdeta tasdîkine bağlı kılınmaktaydı.

Beşinci şartta *"...Hânedanlardan birisinin hilâf-ı şart bir hareketi tebeyyün etmedikçe taraf-ı Devlet-i Aliyye'den yâhud taşralarda vüzerâ ve birbirlerinden taarruz ve ihânet ve sûikasd vukua gelir ise ... cümlemiz da'vâcı olacak, def'ine bi'l-ittifak ikdam oluna ve kendileri hayatta iken kendilerine ve ba'de'l-vefât hânedanlarının bekaa-yı muhâfazasına cümle vükelâ zâmin ve müteahhid olmalarıyle ol hânedanlar dahi zîr-i idârelerinde olan âyanlara vucûba zâmin olalar..."* denmekteydi.

Bu madde, vilâyetlerdeki en büyük mülkî ve askerî memur olan ve merkezî otoriteyi temsîl eden vüzerânın nufûzunu sıfıra indirmekte ve yerine âyan denilen ne idüğü belirsiz bir takım adamlarla, onların veledlerini ikaame etmekteydi.

Altıncı şartta *"İstanbul'daki ocaklardan ve sâireden bir günâ fitne ve fesâd hâdis olur ise bilâ istizân cümle hânedanlar âsitâneye vürûda şitâb edip, mütecâsir olanların ve ol ocağın kaldırılmasına, eğer sınıf ise, bu def'a bâis-i fitne olan Boğaz kalesi neferâtının kaldırıldığı mi-*

sillü kendileri kahr u tenkîl ve dirlik ve esâmîleri ref' olunmakta eşhâsdan ise, her ne tabakadan olur ise olsun, bi't-tahkîk îdâm kılınmak husûsuna müteahhid olup, Âsitane'nin emniyeti esbâbına bi'l-ittifak ikdâm ve gayret oluna." denmekteydi.

Bundan açıkça anlaşıldığına göre, âyanlar en fazla merkezî kuvveti temsîl eden ve memleketin her yanına dağılmış bulunan ocaklardan çekinmekte ve keyfe-mâ-yeşâ arzûlarına bunların mâni olacaklarına kaani bulunmaktaydılar. Bu korkuları bir müddet sonra başlarına geldi. Ondört seneden beri her fırsatta nufûzları "kesr ü taklîl" edilmek istenen ve asla kuvvetlendirilmesi düşünülmeyen Ocaklar, devlet için netîcesi gâyet meş'ûm olacak bulunan bu garîb senedin tatbîkini kısa müddet içinde imkânsız hâle getirdiler.

Yedinci şartta *"Fukarâ ve reâyânın tekâlifi emrinde hadd-i i'tidâle riâyet husûsuna dikkat olunmak lâzımeden olmağın ref'-i mezâlim ve taaddî ve tekâlif husûsuna vükelâ ve memâlik hânedanları beyinlerinde bi'l-müzâkere ne vechile karar verilir ise anın devâm ve istikrârına i'tinâ oluna."* denmekteydi.

İşbu yedi şarta müzâkere ile karar verildiği, hilâfına hareket edilmemek üzere Allah ve Resûlü'ne yemîn edildiği yazılmaktaydı.

Senede ilâve edilen zeylde ise *"İşbu sened ... tebeddül-i zamân ve zevât ile tağyîri mümkin olmamak için, makaam-ı sadâret ve mesned-i fetvâyı bundan böyle teşrîf edecek zevât dahi, ibtidâ-yı nasb ve mesnedlerine kuûdlarında, bu senedi hatm ve imzâ edip, harf-be-harf icrâsına ikdâm eyleyeler ve hîn-i tebeddülde meşgâle takrîbiyle işbu hatm-i sened maddesi teehhür kesbetmemek için, gerek vekâlet-i mutlaka ve gerek meşîhat-ı islâmiye tebeddül etdiği gibi, der-akab beğlikci-yi dîvân-ı hümâyûn bulunanlar asıl senedi kabından alıp... kuûd eden zevâta hatm ve imzâ etdireler ve bu nizâm dahi dîvân-ı hümâyûn kalemine kayd ve düstûrü'l-amel tutula... İktizâ edenlere sûretleri verileceğine mebnî bir sûreti nezd-i âlî-i tâcidârîde mahfûz olup dâima ve müstemirren icrâsına bizzât şevket-meâb efendimizin nezâret-i seniyyeleri şâmil ola ve's-selâm."* denmekteydi.

Buna göre, senedi yeni sadrâzam ve şeyhülislâm tâyin edilenlerin hemen imzâlamaları da şart koşulmakta, böylece hükümlerinin devâmı temin edilmek istenmekteydi.

Bu "İttifak Senedi"ni imzâ ve icrâsını taahhüt edenler Sadrâzam Musta-

fa, Müftî Mehmed Sâlih-zâde Ahmed, Kapdân-ı Deryâ Esseyyid Abdullah Râmiz, Vâlî-yi Anadolu Abdurrahman, Kazasker-i Rumeli Mehmed Dervîş, Nakîbü'l- Eşraf Dürrî-zâde Esseyyid Abdurrahman, rütbe-i sadâret-i Rumeli ile müteşerrif bulunan Emîn Paşa-zâde Mehmed Emîn, Anadolu Kazaskeri Hâfız Ahmed Kâmil, Dârü'l-Hilâfe Kadısı Mehmed Tâhir, Kethudâ-yı Sadr-ı Âlî Mustafa Refîk, Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli Mustafa Ağa, Defterî Mehmed Emîn Behiç, Reîsülküttâb Esseyyid Mehmed Gâlib, rikâb-ı hümâyûn kethudâ-yı sâbıkı Mustafa Reşid, Umûr-ı Bahriye Nâzırı Esseyyid Ali, Divân-ı Hümâyûn ser-çavuşânı Seyyid Mehmed Tahsin, Rûz-nâmçe-i Evvel Mehmed Emîn, Çapan-zâde Süleyman, İsmail Sirozî, Elhâc Ömer Karaosman-zâde, muhâsebe-i evvel pâyesini hâiz Ahmed, Dergâh-ı Âli sipâhi ağalarından Mehmed, Beğlikci-yi Dîvân-ı Hümâyûn Mehmed İzzet, Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Hüseyin Hüsnü, Çirmen livâsı mutasarrıfı Mustafa'dan ibâret idi.

Görülüyor ki, bu senette, Kabakçı isyânını tenkîl maksadıyle devlete el koyan Rusçuk Yârânı ile çok kuvvetli olan âyanlardan dördünün imzâsı mevcûddur. Bu garip senet, devlete nizâm veriyoruz diye başatılan yanlış ıslahat tatbîkatının fecî netîcelerinden biri olarak görünmekte, Ocaklar'ın nufûzlarının kırılması için pâdişah ve ricâlce girişilen acâib gayretlerin acı bir meyvası bulunmaktadır. Kırılan ve azaltılan Ocak nufûzunun, dolayısiyle devlet otoritesinin yerine, bir mütegallibe gürûhu olan âyanlar geçmek istemişler ve bunu "Sened-i İttifak" ile de tescîl ettirmişlerdir. Maalesef bu senet, hemen bilâ istisnâ bütün Esâsiye kitaplarında "Anayasal bir hareket" olarak tebcîl edilmiş; hattâ "Türk Magna Carta"sı "İlk kaanûn-ı esâsî" tâbirleriyle de alabildiğine yüceltilmiştir. Bu telâkkî mensupları Osmanlı Devleti'nin aslında tam bir hukuk devleti olduğunu nazara almamışlar; pâdişahın nufûzunun dahi ilâhî ve değişmez olan şer'î kaaidelerle ve bunlara istinâd eden müesseselerle takyîd edildiğini, devlet reîsliğinin nazarî selâhiyetlerinin dahi fiilen ve mutlak olarak kullanılamadığını âdeta hiç mütalaa etmemişlerdir. Pâdişahı, tıpkı batılılar gibi bir nevi despot alarak gören bu zihniyet mensupları devlet reîsinin otoritesinin azaltılmasının en büyük ilerilik olduğu şaşkınlığına da düşmüşlerdir. Pâdişahın mânevî nufûz ve otoritesinin sarsılmasının çeşitli kavimlere mensup bir büyük devletin en yüksek birleştirici unsurunu yıkmakla bir olduğunu dahi görmezlikten gelmişlerdir. Maalesef ilerideki yüz sene, Türk münevverinin bir kısmının bu garip gafletiyle dolu olarak geçecektir.

Pâdişah, kendisine arz edilen bu garip senedi, Enderûn-ı Hümâyûn ricâlinden bâzılarıyle müzâkere etmiş, bunlardan Baş-çuhadır-ı Şehriyârî olan Eğriboyun Ömer Ağa "Bu sened sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur;

lâkin reddi dahi kaabil değildir; şimdilik çâresiz tasdîk olunup da sonra bunun fesh ve ilgası çâresine bakmalıdır." demiştir. Cevdet, Pâdişah'ın bu senedin "bâlâsını egerçi hatt-ı hümâyûn ile bi't-tevşîh tasdîk eylemiş ise de bu madde kendisine dâğ-ı derûn olarak ol günden i'tibâren âyan gürûhuna ve onlara mütemennâ olanlara ızmâr-ı gayz u kin" bağladığını yazmaktadır. Aynı müellif "Bu senedin tanzîminden sonra, Enderûn-ı Hümâyûn takımının, el altından ocaklıyı okşamaya başlamış bulunduğunun siyâk u sebâk-ı akvâlden anlaşıldığını" kaydetmektedir. Pâdişâh pek haklı olarak, bu senedi hükümsüz kılmağa ve bunu tanzîm eden mütegallibe âyan gürûhunu da birer birer ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu husus için başlıca yardımcıları da, târihçilerimizin hemen hepsinin, pek garip bir şekilde küfrettikleri, Hâlet Efendi ile Ocak ve Enderûn ricâli olmuştur.

Sekbân-ı Cedîd'in Teşkîli

Sened-i İttifak'ın imzâsından onbeş gün kadar sonra, Alemdar ile etrafındaki yârân biraz da kendilerine bağlı bir asker teşkîli için "Nizâm-ı Cedîd'i yeniden ihyâ" gibi görünen bir harekete giriştiler. Başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere, yedi ocaktan bir muvâfakatnâme aldıktan sonra, sekizinci bir ocağı kurmağa başladılar. Yeniçeri'ye mensup "Sekbân" sınıfının ismine izâfeten, buna "Sekbân-ı Cedîd" nâmı verildi. Böylece Devlet-i Aliyye askerinin bundan böyle sekiz ocaktan ibâret olduğu ilân edildi. Bu ocağın ulûfe ve ta'yinâtı çok olduğundan, kısa müddet içinde pek çok neferât, buraya dâhil oldu. Şıkk-ı Evvel Defterdârı Behiç Efendi, Umûr-ı Cihâdiye Nâzırlığı'na getirildi. "Cesîm ocakların tabıl, alem ve tuğları olmağla, ber-vech-i meşrûh, sekizinci ocak olan Sekbân-ı Cedîd Ocağının dahi, bu vechile kadr ve i'tibârı terfî olunmak üzere" Ocak ricâli, ulemâ ve tarîkat şeyhleri ile bir merâsim yapılarak, "tuğ-ı pür-fürûğ, kışla sâhasına nasb ile resm-i ocak itmâm edildi." (18 Ekim 1808/27 Şâban 1223). Cevdet "Lâkin Sultan Selîm zamânında nizâm-ı cedîd askeri Bostancı Ocağı'na mülhak iken sekbanların böyle re'sen bir ocak i'tibar olunması Ocaklı'mn kânûn-ı hased ve rekaabetlerini bir kat daha alevlendirdi." demektedir. Aynı müellif bunların "Levend Çiftliği ve Üsküdar kışlalarına yerleştirildiğini, hepsine aba dizlik ve tozluk giydirildiğini, fakat mukaddimâ Nizâm-ı Cedîd askeri ve Asâkir-i Şâhâne ta'bîr olunurken, bu kere Sekbân denildiğini, evvelce başlarına bostancı baratası giyerler iken, bu defa şubara giydirildiğini, bunun Rumeli halkına mahsûs yedi sekiz terkli çuha kalpaktan ibâret olup, bir kısmının üzerine kırmızı ve diğer kısmının üzerine nergisî mağrib şalları sarıldığını" yazmaktadır.

Aynı anda Ocak esâmilerinin hükûmet tarafından satın alınmasına karar verilmiştir. Fakat Pâdişah bir çok âilelerin medâr-ı maîşeti hâlinde bulunan bu esâmilerin tamâmen ilgâ edilmesinin gayri âdil olduğuna kanaat getirdiği için, gümrükten yarı bedellerinin tediyesi suretiyle, 40 gün içinde satın alınmasını emretmiştir. Bundan sonra âyan ve hânedanların ekseri memleketlerine gitmiş ve İstanbul'daki yârânın kuvveti de zayıflamıştır.

Alemdar Vak'ası'nın Sebebleri ve Netîceleri; Sultan Mustafa'nın İdâmı

Başlarında Alemdar'ın bulunduğu Rusçuk yârânının icraatları ve şahsî halleri efkâr-ı umûmiyeyi kısa müddet içinde kendilerinden soğutmuştu. Sultan Mahmud yeni Sadrâzam'ın keyfî hareketlerinden dilgîr bulunmakta, tasdîk etmek durumunda kaldığı Sened-i İttifak'ın devlet bünyesinde vücûda getireceği rahnelerin büyüklüğü karşısında endîşelenmekteydi. Bu sebeple, pek haklı olarak, bu kerîh senedi hükümsüz kılmak kararındaydı. Bunun yolu ise, her halde Sadrâzam'dan geçmekteydi.

Diğer taraftan saltanat makaamına son derece bağlı Enderûn mensupları, Bâb-ı Âlî'yi âdeta işgâl eden Rusçuk yârânının "müstakillen hall-u umûr etmelerini takbîh etmekde", âyan gürûhunun devlete el koymuşluk tavrı takınmalarını ise, saltanatın şânına aykırı görmekteydiler. Alemdar'la onun akıl hocaları bulunan yârân ise en kerîh bir ıyş-ü işret deryâsına dalmışlardı. Cevdet bu vaziyeti "Ol vezîr-i gaflet semîr ve yârân-ı nahvet-masîr ise, zorbalar mağlûb ve zor-ı bâzu-yı iktidarları bütün bütün meslûb oldu zu'muyla hemân celb ü iddihâr-ı emvâle iştigâl ve meşâgıl-i zevke ve şevki iş'âl ile her gece bir yerde tertîb-i ziyâfet ve müzâkere-i hafiyye bahânesiyle akd-i cem'iyet ve sâzende ve bâzende ve hânendeler ile tezyîn-i bezm-gâh-ı ıyş-ü işret ederek, meşgûl-ı hây-u hu ve yerli yerine avdetlerinde âverde-i âgûş-arzu eylemiş oldukları cevârî-yi zühre-tal'at ve hûr-kıyâfet ile hem-pehlû olup 'Yâr ile zânû be-zânû; Câm ile leb-ber-lebiz' mazmûnunu yâr-u ağyâra işrâb ve izhâr ve pâbeste-i dâm-ı şehvet olarak imrâr-ı leyl-ü nehâr etmekde idiler. Hattâ içlerinde en ziyâde fazl ve dirâyet ile mevsûf Râmiz Paşa dahi deryâ-yı ıyş-u safâya dalmış olup, bikr-i dâime mesâbesinde hatâî tâbir etdikleri bir nevi câriye arzû-yı çend sâlesi olmağla, İstanbul ve bâzı diyâra bol bol esirciler göndermeğle şehevât-ı nefsâniyeye hasr-ı efkâr eylediği, ol esnâda iştihar bulmuşdu." cümleleriyle anlatmaktadır.

İş yalnız bununla kalmamakta, türlü gayrı meşrû yollardan büyük servet de toplamakta idiler. Şânîzâde çok mânâlı bir ifâde ile "Müstevliyân-ı umûr-ı cumhûra ve taraf-ı kapdân-ı deryâ ve sadâret-i uzmâya hafî ve celî keşîde

olan rüşvetler ve müsâdere-bahâ ve pişkeşler derece-i hadd-u ihsâdan efzûn ve dâhil ve hâricden celbetdikleri mallar dâire-i tahmînden bîrûn olmağla, müddet-i yesîre zarfında hayli servet ve sâmâna mâlik oldular." demektedir. Aynı müellif, yârânın "Bâb-ı Âlî'ye vürûdlarında nahıl alayı gibi elbise-i zerduz ve ferve-i samurrâs ile tezeyyün edip yollara sığmaz raddelerde üzengi gererek ve önlerinde rikâb ağaları taklîdi elli altmış kadar nâdirü'l-emsâl elbise ile müzeyyen çuhadarlar ve arkalarında her biri esb-i dilkeşe süvar olmuş bir takım ağalar gidip gâyet müzeyyen eyerler ile yedekler çekdirerek", gelip gitdiklerini yazmakta, "Beyhûde yere kendilerini halkın lisanına düşürecek suretde arz-ı ihtişâm ederlerdi." demektedir. Cevdet "Derdmend vezîrin zîr ü bâlâyı şaşırdığını, kendisi ümmî, âmî ve bîvukuf bir adam olup mizân-ı şer' ve akla tatbîk ile işi hod-be-hod muhâkemeden âciz bulunduğunu, bu sebeple vâkî olan icraatın nîk ve bedini temyîzden âciz" olduğunu söylemektedir. Bununla berâber kendisinin samimiyetine kaail olan müverrih Mollacık-zâde Atâ Efendi'nin sürülen birâderini kurtarmak için afyon keyfiyle huzûruna çıkıp ricâda bulunduğunu anlatmakta, Alemdar'ın hiç çekinmeden "A be efendi ben ne sizi ve ne karındaşınızı ve ne müftî ve ne kazaskerinizi ve ne sâirinizi bilirim; benim ulemâ neme lâzım; onları sürmek neden iktizâ eyledi? İşte şurada oturan kimseler dîn ü devlet elden gitdi deyü beni getirdiler ve şu adamları sürmek nizâm-ı âlemin temelidir ve şöyle böyle etmek lâzımdır dediler; ben dahi öyle etdim; boş yere bana beddua etmeyin." diye top gibi cevap verdiğini kaydetmektedir. Aynı müellif Yeniçeri Ocağı'nın Sadrâzam'a kendi müesseseleri "üzerine konmuş bir belâ" gibi baktıklarını, onu "bu yurdun üzerinden uçurup kaçırmağa" çalıştıklarını yazmaktadır.

O sırada bâzı ekâbirin kadın gibi süslendikleri ve bunun da taklîd kaanunu dolayısiyle cemiyette yaygın bir hal aldığı, hattâ askerlere de sirâyet ettiği rivâyet edilmektedir. Cevdet "Bâzı ekâbirin tâife-i nisâ gibi tezyîne rağbet etdiklerini, onları taklîden orta hallilerin de bunu, şeref-i insâniyetdir zu'mu ile kabul etdiğini, herkesin avret gibi tezyîne düşdüğünü, bu modanın gitgide askere dahi sirâyet etdiğini, Rumeli neferlerinin yirmişer otuzar kıyye sîm-i hâlisi hâmil bulunduğunu, böylece askerliğe lâzım olan sür'at-i hareketden kaldıklarını" yazmaktadır. Sekbanların da "maaşları ziyâde olduğu için, aynı yolu tuttuklarını, şubara tâbir ettikleri kalpaklarını altından dokunmuş â'lâ şeritler ile tezyîn ettiklerini, ona göre elbise ve eslihâca askerliğe lâyık olmayacak surette ârâyiş ve âlâyiş ile sokaklarda ve pazarda keşt-ü güzâr ettiklerini" söylemektedir. Gâyet tabiîdir ki bu süs askerleri hem halkta, hem de köklü an'aneler sâhibi olan Ocak'ta derin bir infiâl vücûda getirmiştir.

Diğer taraftan ulemâ da, Alemdar ile yârânının bî-edebâne tavırları, fecî sefâhat düşkünlüğü, devletin mer'î an'anelerine riâyetsizlikleri, kendilerinden bâzılarını lüzumsuz töhmetlerle sürmeleri üzerine ciddî bir gayrımemnûnluğa giriftar olmuşlardır.

Tersâneliler ise, Râmiz Paşa'nın ayyuka çıkan şahsî rezâletlerine mukabil gâyet şiddetli muâmelesinden dilgîr olmuşlardır. Âyanlardan bâzıları ise Alemdar'la etrafındakilerin hâlinden ümid kesmişler; bunlara karşı halkın fecî nefretlerini görünce de netîceyi anlamışlardır. Nitekim Rusçuk'ta iken Alemdar'ın akıl hocası olan Köse Kethûda, bir bahâne ile kendisinden ayrılıp, Rusçuk'a gitmiş; topladığı muazzam serveti böylece emniyete almak istemiştir. Sonra'dan Râmiz'le birlikte Rusya'ya kaçan bu adamın götürdüğü servetin mücevherât ve emtia-yı fâhireden başka 14 bin kese nakit para olduğu rivâyet edilmektedir. Aynı şekilde Serezli İsmail Bey de memleketine dönmüş ve İstanbul'da bir kaç yüz askerin başında bulunan mahrem-i esrârına "Bu takım dahi işlerini başa çıkaramazlar, zirâ bunların da reftarı nâ-hemvâredir ve cemi' ef'alleri ağraz-ı fâside ile mualleldir; bunlar bizi savdıktan sonra bahr-i şehevâta dalıp, bu cihetle an-karîb tûfân-ı fitneye dûçâr ve keştî-i ikbâlleri nigûn-sâr (baş aşağı) olur, böyle bir şâibe zuhûru mahsûsunuz olursa, hemen süvâr olup verânıza bakmıyarak tarafımıza ılgâr edesiz." nasîhatinde bulunmuştur. İttifak Senedi'ni istemiyerek imzaladığı rivâyet edilen, İkinci Edirne Vak'ası'nda da işin anlaşma ile hallini temin eden, her halde âyânların en ileri görüşlülerinden biri olan Serezli'nin sözleri, bunların da yârândan ümitlerini kestiklerini göstermektedir.

Diğer taraftan köklü bir istihbârat ve tesanüde sâhip olan Ocak ise, devleti istîlâ eden yârânı kolayca atmak için, onları etraflarındaki kuvvetlerden tecride çalışmıştır. Bu sebeple Vidin Vâlisi bulunan İdris Paşa "Ocak'ca vâki olan" işâret üzerine, Rusçuk tarafına bir nümâyiş hareketi yapmış; bundan endîşelenen Alemdar, bir kısım askerini, Boşnak Ağa mârifetiyle oraya göndermiştir. Cevdet böylece "Alemdar'ın kuvvetine hayli zaaf geldiğini, Ocaklı'nın ise Ramazan başlarında "meşveret-i hafiyeyi sıklaştırdıklarını", Bâb-ı Âlî duvarlarına "Rumeli'den geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynayacak ya bıçak." gibi fıkraları ihtivâ eden yaftalar yapıştırıldığını, bütün bunlara rağmen vezîrin Yeniçeriler'i hor ve hakîr görüp, bir takım manav, leblebici ve kayıkçı gürûhu ne yapabilir dediğini, bütün ihtarları "gûş-ü istihzâ ile istimâ' edip, aslâ ihtiyâta riâyet eylemediğini" yazmaktadır.

Saltanat makaamında, Enderûn ve Bîrûn ricâlinde, ulemâda, Ocaklar ve ahâli müfekkiresinde yârâna karşı biriken bu nefret ve kin, nihâyet bir ufak hâdise ile patlak vermiştir. Kadir gecesine tesâdüf eden 15/16 Kasım 1808/ 26/27 Ramazan 1223 salı akşamı Sadrâzam, iftar için, Divânyolu'nda Atîk

Ali Paşa Câmii karşısındaki Şeyhülislâm konağına gitmiş; dönüşünde ise çok kalabalık olan seyircilerden çekinen ve suikasddan korkan maiyetindeki sekbanlar, rast geldiklerini değnek ve kamçı ile vurarak dağıtmışlardır. Bunlar ise, yaralı ve bereli olarak, Yeniçeri ve Cebeci kahvehânelerine gitmişler ve Cevdet'in nakline göre, şu şekilde şikâyette bulunmuşlardır: "Bizler ehl-i İslâm olup, zerre kadar cürüm ve günâhımız yoğiken, bizi böyle darb ve tahkîr etmek neden lâzım geliyor? Bir haydut başı geldi; bir pâdişahı kul ile cebren mühr-i hümâyûnu aldı; hâlen şevketli pâdişahımıza dahi lâyık olur ubûdiyet muâmelesi göstermiyor; hemân bir takım hâinlerin sözüyle erkân-ı dîn ü devlet olan ulemâ ve Ocaklı'yı kaldırmak, fukarâ ve zuâfâyı ayaklar altına aldırmak istiyor; bundan sonra bize yaşamak ne lâzım ve niçün korkmalıyız; elhamdülillâh bizler, onun yanındaki bir avuç hayta gürûhundan kat kat ziyâdeyiz; onlarla başa çıkamaz mıyız? Biz ona müslümanlığımızı ve yeniçeriliğimizi anlatmalıyız."

Müverrihin naklettiği şu şikâyet, halkın, Alemdar'ı "haydutbaşı" olarak gördüğünü, Sultan Mustafa'nın hal'inden memnûn olmadığı gibi, yârânın yeni pâdişaha dahi lâyıkınca ubûdiyet göstermemesinden rahatsızlık duyduğunu, Yeniçeriliği ise müslümanlığın en ateşli taraftarlığı olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

Aynı anda ismi bilinmeyen bir vekîl "Bayramdan sonra Yeniçeri Ocağı'nın ref' ve ilgâsının nezd-i vükelâda musammen (tasarlanmış) olduğunu" Ocaklı'ya iş'ar eylemiş ve bu da "âteş-i fitneyi yelpazelemiş"tir.

Bu arada Sultan Mustafa taraftarı bulunan bâzı ricâl ile hemşiresi Esmâ Sultan'ın dahi faaliyetlerini artırdığı rivâyet edilmektedir. Ocağın ilgâsı haberleri Yeniçerileri hiddetlendirmiş; hemen kararlaştırılan bir plân ile yangın vukû bulduğunu zannettirmek için Bâb-ı Âlî'ye hareket etmişler; Sadrâzam dışarı çıkınca vurmayı kararlaştırmışlardır. Fakat gerek sadrâzam, gerekse vükelâ buna aldırmayınca, başka bir teşebbüste bulunmuşlardır. Aralarında "Sabahdır." parolasını kabul etmişler ve bir kaç yüz Yeniçeri önce Ağakapısı'na giderek, Yeniçeri Ağası'na niyetlerini anlatmışlardır. Ağa onlara nasîhatta bulununca kendisini öldürmüşler; yerine kul kethudâsını bırakarak, sessiz sadâsız Bâb-ı Âlî'ye gelmişler; burayı "dâiren mâdâr" kuşatmışlardır. Alay Köşkü tarafındaki büyük kapının üstünde bulunan sadâret kethudâlığı odasının altına ot yığıp, tüfenk atmağa başlamışlardır. Cevdet'in tâbiriyle "Ol vakte kadar harem dâiresinde bulunarak iç il icrâatı ile meşgûl olan Sadrâzam, bu şebhûndan (gece baskınından) güç hâl ile haberdar olmuş; içeriden darb-ı tabl-bâz ile etraf ve civârında bulunan dört beş bin kadar askerini îkaaz ve dâvet eylemiş; fakat asâkir-i merkume şurada burada müteferrik ve perîşân oldukları cihetle ne yapacaklarını bilemeyip, hayrân ve hemân fır-

ka fırka bulundukları yerlerden encümkâre nigerân" olmuşlardır. Yeniçeriler ise, Sadrâzam'ın müteferrik bulunan askerlerine adamlar gönderip "Bizim işimiz ancak Ocağımızın düşmanı vezîr ile olup, onun işi tamâm oldu; sizler başımızla berâber arkadaşlarımız ve tarîk-i Bektaşiye'de hempâ ve yoldaşlarımızsız, kışlalara buyrunuz, müsterih olunuz." demişler ve onları hareketsiz bırakmışlardır.

Bu arada, şehrin ehemmiyetli kavşakları Ocaklılar tarafından tutulmuş; yağma ve tecâvüz hareketlerine meydan verilmemesi şiddetle emredilmiş, netîcenin zararsızca halledilmesi için tedbîrler alınmıştır. Bu arada tüfenk ve davul seslerinin ne olduğunu anlamak ve yangını seyretmek isteyen bir kısım şehirliler de köşe başlarını tutmuş olan Ocaklılar tarafından îkaaz edimiş, "Bu yangın, bildiğiniz yangın değildir." diyerek mesele anlatılmıştır. Bunun üzerine ahâli evlerine çekilmiş; Yeniçeriliğe intisâbı olanlar ise "silâhlanıp Paşakapısı'na doğru yekdiğeriyle müsâbaka edercesine, cem'iyete iltihak için sel gibi akmışlar; dernek kesret bulmuş ve Bâb-ı Âlî'nin etrafı adam deryâsına dönmüş; bu sebeple Alemdar'a imdat gelme ümidi de kesilmiştir."

Ocaklılar çıkarılan yangında devlet eşyâsına zarar gelmemesine ellerinden geldiği kadar çalışmışlar, sirâyetini de önlemişlerdir.

Bu arada hareket müteşebbislerinden bir kısmı Umûr-ı Cihâdiye Nâzırı Behiç Efendi'nin hânesine gitmişlerse de, firar ettiğinden dolayı onu bulamamışlardır. Aynı şekilde Reîsülküttâb Gâlib Efendi'nin evi de yoklanmıştır. Efendi, yanında 60 kadar sekbân bulunduğunu söylemiş; Yeniçeriler de bunları yanlarına alarak, ev halkına "Safânızla olun." deyip ayrılmışlardır. Yârândan Refîk Efendi, vak'ayı haber alınca Defterdâr Tahsin Efendi'nin evine gitmiş, kendisini mukaavemete teşvîk etmiştir. Ocaklılar eve gelince bunlar silâha sarılmışlar ve çarpışmaya başlamışlardır. İş biraz uzayınca Ocaklı bir top getirterek, ihtar atışı yaptırmışlar; konaktaki sekbanlar da gelenlere iltihak edivermişlerdir. Bunun üzerine Tahsin Efendi civardaki evlerden birine sığınmışsa da yakalanmış; Ağakapısı'na götürülürken öldürülmüş; ayağına ip takılarak sürüklenmiş; cesedi de kapıya bırakılmıştır. Bu arada Refîk Efendi de tutulmuş ve "pârenlenmiştir."

Bu sırada Kapdân-ı Deryâ Râmiz Paşa sekbanlara cebhâne dağıttırarak, sarayın kale kapılarını topla muhâfaza altına almış; Selîmiye'de bulunan Kadı Paşa da aynı şekilde hareket ederek "karşıdan İstanbul'daki harîk-i fesâdı temâşâ ile netîce-i kâre intizâr etmişdir."

Bu esnâda hâlâ mukaavemet eden Alemdar'a yardım edilmemiştir. Cevdet bunu "Alemdar'ın zevâl-i devlet-ü ikbâli mütemennâ-yı ba'zı eâlî olduğuna mebnî imdâdına seğirden olmadı; hele Enderûn-ı Hümâyûn ricâlinin bu

işe derece-i müdâhalesi hakkında ma'lûmât-ı kâfiye yok ise de, vak'anın zuhûrundan akdem hudusuna Enderûn-ı Hümâyûn'ca intizâr olunduğu rivâyet-i mevsûkedendir." diye anlatmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre, saltanat makaamı ve Enderûn ricâli vak'ayı, vuku bulmadan önce bilmekte ve Alemdar'a yardımı da münâsip görmemekte idiler. Nitekim Alemdar'ın vefâtı üzerine, Pâdişah tarafından kendilerine verilen emir üzerine, bu iki zümre sarayın müdâfaasına koşmuşlardır. Bu sebeple bâzıları kendilerinin hareketsizliğini, Sultan'ın gizli bir emri bulunduğu ihtimâline istinâd ettirmişlerdir.

Bu sırada Alemdar mukaavemete devam etmekte, fakat artık imdad gelmesinden de ümidini kesmiş bulunmaktaydı. Onun için "maiyetindeki cevârî ve gılmânı semt-i âman ve selâmete îsâl için, zâbitândan bir kaç adam istemiş ve bunları birer birer Ocağın ırzına emâneten teslîm eylemiştir." Yalnız baş-kadını ile bir ihtiyar hadım ağası arzûlarıyla Paşa'dan ayrılmamışlardır. Vezîr daha sonra kendi mensup bulunduğu 42. Bölüğün Odabaşısını istemiş ve teslîm olacağını bildirmiştir. Gelenlere "Bre devlet hâini filânlar, ben mukaddemâ sizin ocağınıza sû'-i kasd edecek olaydım şimdiye kadar külliyen mahvedemez miydim sanırsınız? Ben yine sizin ocağınızı ihyâya sa'y-ı evfâ eyledim, husûsan sizin kışlanıza çeşme yaptırdım ve size bunca ihsân etdim; şimdi bana muâvenet ve sâire muhâlefet edecek iken, onlarla ittihad edip, bana hıyânet edersiniz, sizin gibi filânların ahdine i'timâd ederek avret gibi teslîm olur muyun zannedersiniz bre filânlar." diyerek "rû-be-rû zemm-ü ta'n ve şetm-ü la'n edip" odabaşının ağzına bir yağlı kurşun atıp, onu öldürmüştür. Bunun üzerine Yeniçeriler hiddetlenmişler ve bulunduğu yerin kubbesini delerek içeriye ateş için çahşmaya başlamışlardır. Alemdar hiç bir kurtuluş ümidi kalmadığına kaani bulunmuş ve tabanca ile cebhâneliğe ateş vermiştir. "Bir sâika-i dehşet-fezâ ile mahzenin kubbesi cânib-i semâya çıkıp, üzerinde mevcud olan 500 kadar Yeniçerinin kuş gibi havâda perrân ettiği" ve öldüğü rivâyet edilmiştir. Bu rivâyette mübâlağa edildiği muhakkaktır. Çünkü Alemdar ile yanındakilerin cesedlerinin dumandan boğulmuş olarak bulunduğu, vücûdunda hiç bir bere ve parçalanmaya rastlanamadığı da rivâyet edilmiştir. Bizzat tabanca ile cebhâneliğe ateş eden bir adamın cesedinin hiç bozulmadan kalması, buna mukaabil 500 kadar Yeniçeri'yi telef edecek bir dehşetli infilâkin yakınında bulunması ihtimâl dâhilinde değildir. Bu sebeple şu rivâyetler karşısında, intihar maksadını taşıyan basit bir infilâkın olduğunu; zâyiâtın da çok az bulunduğunu kabul etmek zurûrîdir. Vezîr'in şânını yüceltmek için işin mübâlağa edildiği de tahmîn olunabilir.

Bu esnâda Pâdişah, Sadrâzam'ın hayât ve memâtı mâlûm olmadığından, gayret ve hamiyeti ile tanınan Arnavut Memiş Efendi'yi sadâret kaymakam-

lığına tâyin etmişti. Diğer taraftan Ağakapısı'nda toplanan Ocaklı, yaptıkları istişâreden sonra, bir kat daha kuvvet bulmak için, ulemânın önde gelenlerini dâvete karar vermişler ve gelen zevâta "Beş yüz seneden beri ittifak-ârâ-yı ukalâ ve ulemâ ile karargîr olan Ocağımızı söndürmeğe niyet eden vezîr-i vizr-âlûdun Ocak gayretiyle ihrâk ve ifnâsı murâd olundukda ağamız olucak yâdigâr muhâlefet etmeğin emsâli vechile kul elinde maktül oldu; öteden beri bizim başımız sizlere bağlıdır; Ocağ-ı Âmire'ye bir ağa nasb olunmak ve belki bir vezîr nasbiyle def'-i kîl ü kaal kılınmak niyâzımızı biriniz varıp hâk-i pây-i şâhâneye arz ve teblîğ etmesini ricâ eyleriz." hitâbında bulunmuşlar ve içlerinden Dervîş Efendi'ye işâret etmişlerdir. O da yerinden kalkıp odanın ortasına gelmiş ve "İşte gidiyorum, cülûs dahi ister misiniz?" suâlini sormuştur. Ulemâdan Tâhir Efendi kalkıp "Efendi ne söylüyorsun? Kimi iclâs edeceksin? Ocaklı hâşâ zorba mıdırlar ki, o makûle emr-i mekrûhu ibrâm edeler." demiş ve Dervîş Efendi'nin huzûr-ı hümâyûnda hatâ etmesi ihtimâline binâen ulemâca kendisi, askerin arzûsunu bildirmeğe memur edilmiştir.

Şundan anlaşıldığına göre Ocaklılar tarafından Sultan Mahmud'un hal'i arzû edilmiş; fakat dâima hal'de şeâmet vardır kanaatinde bulunan ulemâ bunu mahzûrlu gördüğünden, şimdilik vazgeçilmiştir. Sultan Mahmud da bunu bildiği için emniyet tertîbâtı almış; sarayı tahkîm etmiş ve Râmiz Paşa ile Kadı Paşa kuvvetlerini sarayın müdâfaası için dâvet etmiştir. Bunların gelmesi işin rengini değiştirmiş ve Ocaklı'yı bilfiil saraya hücûma, hattâ Sultan Mustafa'yı tekrar iclâsa itmiştir. Sultan Mahmud Ocaklı arasında deverân eden cülûs şâyialarından derin bir endîşeye düşmüş ve hal'inin imkânsız hâle gelmesi için, yapılan müşâvereden sonra, Sultan Mustafa'nın ortadan kaldırılmasını emretmiştir. Henüz 30 yaşında bulunan tahttan indirilmiş Sultan böylece "mahnûkan dâr-ı cenâna irsâl buyurulmuşdur." (27 Ramazan 1223, çarşamba gecesi). Cenâzesi cuma günü kaldırılarak, pederleri Sultan Abdülhamîd'in türbesine defnedilmiştir.

Sultan Mustafa'yı cülûs ettirmek isteyen Ocaklılar, sabahla berâber saraya doğru yürümüşlerdir. Diğer taraftan sarayda toplanan çok sayıda askere yiyecek temin edebilmek için, Sekbân-ı Cedîd Ocağı ağası Süleyman Ağa, üç koldan bir hurûc hareketine girişmiş ve top desteğinde yapılan bu hareket şiddetli bir kıtâle sebep olmuştur. Enderûn-ı Hümâyûndaki bostancı, baltacı, aşçı, ekmekçi, zülüflü gibi hademeler dahi saray içinde müteferrik gördükleri sekbanları Ocak gayretiyle izâleye başlamışlardır. Dışarıdaki Ocak gayretkeşleri ise, böyle bir hücûm beklemedikleri için, telefât vererek çekilmişler ve bu arada vak'ayı seyre gelen bâzı mâsum ahâli de kırılmışlardır. Sekbanla mücâdelede Yeniçeri taraftarı ve alem başı bulunan kadınların dahi şiddetli

mukaavemet gösterdikleri, hattâ tabanca ve tüfenkle döğüştükleri rivâyet edilmektedir.

Bu arada Râmiz Paşa Pâdişah'ın emriyle Haliç'teki gemilerden de Ağa Kapısı'nı nişanlıyarak toplar attırmış; bu hareket ise umûmî bir nefret uyandırmıştır. Cevdet "Ahâlî-i İstanbul'un ekserisinin Yeniçeriler'le birlik olduğunu, gemilerden atılan topların güllelerinin şâyân-ı taaccüb mevâddan olmak üzere Ağa Kapısı'nı geçip civardaki hânelere hasar verdiğini, bir güllenin de Süleymâniye Câmii'nin bir minâresini rahnedâr etdiğini, bunun üzerine halkın 'Allah Allah, bu ne demekdir? Top ile İstanbul'u mu yıkacaklar ve Ocaklı'yı ateşe mi yakacaklar?' diye endahtlara itirâz etdiğini" yazmakta ve "Bir kat daha hükûmet-i seniyeye ibrâz-ı husûmet eder oldular." demektedir.

Bu esnâda Cebeciler Kışlası'nı işgâl eden sekbanlara karşı, binâ tutuşturulmuş; rüzgârın tesiriyle genişleyen yangın, Dîvânyolu, Sultanahmet ve Ayasofya yollarına yayılarak azîm bir belâ hâlini almıştır. Bu sebeple evleri ve yakınları felâkete uğrayan kimseler, cem'iyeti terketmişler ve iş de tavsamıştır. Bunun üzerine Ocak ağaları hareketi vücûda getirenlerle hemfikir olmadıklarını ve taraf-ı hümâyûndan her ne fermân buyrulur ise "gerdendûde-i inkıyâd olacaklarını" beyânla top atışlarının durdurulmasını niyâz ve şefâat etmek üzere ulemânın önde gelenlerini saraya göndermişlerdir. Sultan Mahmud efendilere iltifat göstermiş ve bu arada "Birâder de vefât etdi." diyerek, "Eğer bundan böyle tavr-ı edebe riâyet ve itaat vecîbesini iltizâm ederlerse afv-ı şâhâneme nâil olurlar ve illâ bütün İstanbul suzân olursa afları kaabil değildir." demiş ve ertesi gün için itaat hücceti yazılmak üzere top atışları durdurulmuştur.

Fakat ertesi gün seher vakti, bir gün evvelki top atışlarının halkta vücûda getirdiği derin nefretten kuvvet alan ve sâbık kapdân Seyyid Ali Paşa yakınlarından olan Kandıralı Mehmed nâmıyle mâruf bir yeniçeri, isyan ateşini yeniden parlatmıştır. Bu adam, Cevdet'in tâbiriyle "tarîk-ı şekaavetde şâyi' olan şöhreti" dolayısiyle, dağılan Ocaklı'yı etrafına toplamış, Tersâne ile limandaki gemileri zaptetmiş; Tophane'yi ele geçirmiş, topçu ve arabacı kazanlarını Etmeydanı'na naklederek an'anevî usûl ile işe yeniden başlamıştır. "Gemilerle Tersâne bizde, karşı yakalarda Tophane bizde." diye tellâllar nidâ ettirilmiş; "Vükelâ kal'aları gâvura satdılar; orduda iken bize cenkden ferâgat ve ric'at etmemiz için lisânen emrolundu." diye alenen sokaklarda bağırılmıştır. Üsküdar ve Levend Çiftliği Kışlaları da ele geçirilmiş, bu vaziyet karşısında sebat ve ısrârın fâidesiz olduğunu anlıyan Râmiz ve Kadı Paşalar'la Bahriye Nâzırı Moralı Ali Efendi, Yalı Köşkü'ne bağlı bulunan bir kırlangıç gemisine binerek, önce Üsküdar'a sonra da Marmara'ya doğru yelken açmışlar; fakat kendilerini tâkip eden brik'ten kurtulmak için Yeşilköy'e

çıkarak Rumeli'ye doğru firâr etmişlerdir (17 Kasım 1808/28 Ramazan 1223 perşembe).

Bu sırada Alemdar'ın cesedi iki demir kapı açılmak suretiyle girilen bir kârgir mahzende bulunmuş ve harem ağası ve baş-kadını ile birlikte "dumandan boğulup fevt oldukları" anlaşılmıştır. Alemdar'ın cesedi Etmeydanı'na götürülmüş ve burada üç gün kaldıktan sonra "Yedikule içinde bir hendek içine ilkaa edilmişdi." İkinci Meşrûtiyet'in ilânını müteeâkip, kemikleri, yapılan büyük bir merâsim ile Zeyneb Sultan Câmii hazîresine defnedilmiştir.

Bundan sonra "cereyân eden mübâhasat ve müzâkerâtın netîcesinde firârîler bulundukları vakit cezâları icrâ olunmak, Sekbân Ocağı ref' ile kadîm Ocaklara riâyet olunmak şartları taraf-ı şâhânece kabul buyrulmuş ve cemiyetin dağıtılacağı ve itaat edileceği senedle tesbît edilmiştir." Ertesi cuma günü sabahleyin saray bostancılarından bâzıları sekbânlardan bir kısmına tecâvüz edip öldürmeğe kalkışmışlar; fakat Yeniçeri zâbitleri, ancak Râmiz ve Kadı Paşalar'la, onları müdâfaa edenler hakkında emir bulunduğunu, esâsen de yalnız bunların düşmanları olduğunu söyleyerek, "Sekbanların ekserisi bizim hemşehri ve ahbâbımızdır, bizim onlarla mâceramız yokdur." demişler, bunları gürûh gürûh alıp kışlalarında misâfir eylemişlerdir. Şu hâdise Ocak ricâlinin son derece takdîre değer yüksek bir an'ane ile me'lûf olduğunu göstermektedir ki, o hava içinde icrâsı zor bir keyfiyettir.

Sadâret ve Sâir Memuriyetlerde Değişiklikler

Bundan bir kaç gün sonra Köse Kâhya denmekle mâruf Çelebî Mustafa Râşid Efendi sadâret kethudâlığına tâyin edilmiş; hakkında "Nizâm-ı Cedîd Şeyhülislâmı tâbiriyle nâbecâ sözler söylenen" Şeyhülislâm Es'ad Efendi azledilmiş, yerine Dürrîzâde Abdullah Efendi getirilmiştir. Sadâret kaymakamı bulunan Memiş Paşa da vezîr-i âzam nasbolunmuştur (22 Kasım 1808/3 Şevvâl 1223). Bu sırada Bursa'da ikaamete memur bulunan sâbık Kapdân-ı Deryâ Seyid Ali Paşa, taraftarlarının dâvetiyle İstanbul'a gelmiş ve eski makaamına kurulmuştur. Sultan memuriyetini tasdîk etmiş ise de, izinsiz hareketine kızmıştır. Cevdet onun hakkında "korsanlıktan yetişme olduğuna mebnî terakkîsi mültezem olan Nizâm-ı Cedîd mesleğinden inhirâf ile Tersâne umûrunu başıbozuk tarzında idâreye meylettiğinden nezd-i şâhânede makdûh ve fakat hilâfgirân indlerinde makbûl olmuşdu." demekte ve böylece ricâl arasında devam ettirilen cedîdci-muhâfazakâr ayrılığına da işâret etmektedir.

Bundan bir müddet sonra Kadı Paşa Alâiye taraflarında tutulmuş ve idâm edilmiş; Râmiz Paşa ise Kandıralı'nın tâkibi üzerine Alemdar'ın kethudâsı Köse Ahmed ve sarrafı Manol ile Rusya'ya iltica etmiştir. Râmiz beş sene kadar sonra dönmüş ve Yerköyü'nde ortadan kaldırılmış; Behiç ve Moralı Ali Efendiler de bir kaç ay sonra izâle edilmiştir. Sadrâzam Memiş Paşa ise bir ay dokuz günlük bir memuriyetten sonra aczi sebebiyle azledilmiş ve yerine eski vezîr-i âzamlardan Yusuf Ziyâ Paşa getirilmiştir (1 Ocak 1809/14 Zilka'de 1223).

Avrupa Kuvvet Muvâzenesindeki Değişiklik ve Türkiye'nin Fransa'ya Karşı İngiltere ile Sulhü ve İttifakı

Bu esnâda Avrupa'daki siyâsî muvâzene bâzı hâdiselerle yeni bir değişmeye uğramıştı. Avrupa'nın büyük bir kısmına hâkim olan Napoléon'un bir müddet için huzûra ve emniyete ihtiyâcı verdı. İngiltere ile devam eden çekişme şekilden şekle girmekte, Fransa hâkimiyeti altındaki yerlerde mahallî isyan hareketleri hâlinde görünmekte, hâriçten ise Paris hükûmetinin menfaatlerini ihlâl eder bir şekil göstermekteydi. Bu sebeple Napoléon doğudan emin olmak ve Rusya ile bir anlaşmaya varmak ve böylece İngiltere'yi sulhü kabule mecbûr etmek istemekteydi.

Buna mukaabil Rusya Çarı Alexandre da hem dâhilî kaynaşmalar sebebiyle, hem de Finlandiya, Lehistan ve Eflâk-Boğdan'ı yutabilmek için, Fransa ile anlaşmaya varmak istemekte; hattâ bunu Türkiye'nin taksîmi ile de taclandırmak gâyesini gütmekteydi. Bu sebeple iki hükümdar Erfurt'ta buluştular ve bir anlaşmayı kararlaştırdılar (12 Ekim 1808). Buna göre iki hükûmet İngiltere'ye resmen sulh teklîf edecek, bunun için akdedilecek muâhedede İspanya Kraliyet sülâlesinin değişikliği tasdîk edilecek, Finlandiya ile Eflâk ve Boğdan Rusya'ya ilhâk edilecekti. İmparator, Çar'ın Osmanlı Devleti'ni taksîm teklîfini ise kabul etmemiş ve bu husûsta iki Boğaz'ın Rusya'ya terkinin kabul edilemiyeceğini, buna Fransa râzı olmuş olsa bile, İngiltere ve Avusturya'nın râzı olmıyacağını, bunların İspanya, Almanya ve hayâtının bekaası için ayaklanmış bulunan Türkistan'ın birleşip son neferlerine kadar uğraşacaklarını, böyle ağır bir meselenin meydana konulması için münâsip bir vaktin gözetilmesi lâzım geldiğini, Fransa'nın İspanya'da, Rusya'nın ise Finlandiya ve Lehistan'da karşılaştığı zorlukların malûm olduğunu, Tuna sâhilinde bulunan Rus ordusunun Osmanlı ordularıyla uğraşmak için kâfi bulunmakla berâber, bütün Türkler milletçe ayaklandıkları takdîrde, meselenin çok başka olabileceğini bildirdi. Bunun üzeri-

ne Çar, şimdilik Finlandiya ve Eflâk-Boğdan'ın terkiyle iktifâ mecburiyetini duydu.

Bununla berâber Fransa, Türkiye'ye daha evvel bir çok vaadlerde bulunmuştu ve iki devlet arasında bir dostluk anlaşması vardı. Fakat Napoléon için bunlar ehemmiyetsizdi. Nitekim mâceraperest imparator, kendi politikasındaki değişikliği Sultan Selîm'in hal'i gibi hiç münâsebeti bulunmayan bir vak'aya istinâd ettirerek, ittifak vecîbesinden sıyrılmak yolunu tuttu. Bâb-ı Âlî böyle bir dâhilî vak'anın iki devlet arasındaki dostluğu ihlâl etmiyeceğini, esâsen kendi taraflarından anlaşmalara mugâyir bir hareket de yapılmamış bulunduğunu bildirdi. Napoléon ise, bir müddet daha oyalama siyâsetine devam etti ve netîcede Memleketeyn(Eflâk ve Boğdan)'i Rusya'ya terk ile bunun mukaabilinde sağlam ve dâimî bir muâhede imzâlamasının Bâb-ı Âlî'ce daha hayırlı olduğu âmiyâne tavsiyesinde bulundu. Bâb-ı Âlî, esâsen Avrupa siyâsetindeki değişikliği gördüğü için, bir taraftan Tuna boylarına devamlı asker sevketmekte, diğer taraftan da İngiltere'nin ittifak teklîfini müzâkere etmekteydi. Bu sırada Napoléon, İspanya ve Portekiz'de, İngiliz teşvîkiyle devam eden çete muhârebeleriyle meşgûl bulunuyor; ordusunun en kıymetli unsurlarını mahalli halkın vücût verdiği gerilla muhârebelerinde kaybediyor; biraderi Joseph'i İspanya Kralı tâyin ediyordu. İspanya muhârebeleri, Fransa'nın hâkim olduğu ülkelerde derin akisler yapıyor; Almanya'da kıpırdanmalar görülüyor; bundan kuvvet alan Avusturya hazırlıklara girişiyordu.

Bu esnâda Napoléon, İngiltere'yi sulhe icbâr için, şiddetli bir kara ablukası ilân ediyor ve bunun tatbîkine başlıyordu (1809). Bu abluka, Avrupa ahâlisi için son derece muzır netîceler veriyor; ticâret erbâbının menfaatlerini ihlâl ediyor; kahve, şeker, kakao vs. gibi maddelerin fiatları pek ziyâde yükseliyor; korsanlık artıyor; deniz emniyeti sarsılıyordu. Denizlere hâkim olan İngiltere, mallarını kaçak olarak yine Avrupa'ya sokuyor; buna mukaabil Avrupa gemileri, zaptedilme tehlikesi dolayısiyle, nakliye imkânlarını kaybediyordu. Bütün bunlar ise Napoléon idâresini, Avrupa için çekilmez hâle getiriyordu. İngiltere ise, Avrupa'da az çok sarsılan ticâretini Akdeniz'de tesise gayret ediyor; bunun Osmanlı hükûmetiyle anlaşmakla temin edileceğini bildiğinden, aradaki soğukluğa son vermek istiyordu. Osmanlı hükûmeti batıdaki değişmeyi dikkatle tâkip ediyor; Rusya'nın Fransa tarafından Avrupa'ya biraz daha sokulması hatâsına şaşıyor; İmparator ile Çar'ın anlaşmaları karşısında bunlara muhâlif olan cebhe ile ittifakı, an'anevî denge siyâseti dolayısiyle de zarûrî görüyordu.

İşte bu sebeplerle Vâhid Efendi, İngiliz murahhası Robert ile Kal'a-ı Sultâniye'de müzâkerelere memur ediliyordu. Hadım-zâde Çiftliği'nde yapı-

lan müzâkereler, Avusturya sefîri Stümmer'in vâsıtasıyle kısa müddet içinde netîcelenerek, ittifak muâhedesi imzâ ediliyordu (5 Ocak 1809/18 Zilka'de 1223).

O sırada İstanbul'daki umûmî efkâr da, cedîdcilik teşvîkçisi ve Rus muhârebelerindeki kalleşliği dolayısiyle Fransa'dan nefret ediyor ve bu da muâhedeyi kolaylaştırıyordu. On iki maddelik ittifak muâhedesine göre, İngilizler, ellerinde bulunan Osmanlı kalelerini, Osmanlılar da harbin ilânında el koydukları İngiliz gemileri ile mallarının iâdesini taahhüt ediyorlar; eski imtiyâzlar feshedilmemiş gibi mer'iyette kalıyor; her iki tarafça tâyin olunacak konsolosların aynı hukûku hâiz oldukları kararlaştırılıyor; Boğazlar'dan harb gemilerinin müsâadesiz geçmesi yasaklanıyor; böylece bu deniz yolunun yabancı donanmalara kapalılığı kabul ettiriliyordu. Bu muâhededen ayrı olarak dört maddelik gizli bir ittifak daha yapılıyordu. Buna göre Fransa Devleti, Türkiye'ye tecâvüz ettiği takdîrde, İngiliz donanması Karadeniz'e kadar olan Osmanlı sâhillerini muhâfaza etmeyi, silâh ve mühimmât vermeyi taahhüt ediyor; İngiltere Türkiye'den önce Rusya ile sulh akdettiği takdîrde, Devlet-i Aliyye'nin tamâmiyet-i mülkiyesini temin edecek ve şân-ı pâdişâhîye muvâfık gelecek bir müsâlahayı temin ediyordu. Bu muâhedenin imzâsı karşılıklı top atışlarıyle kutlanıyor ve İngiltere sefîri de, bir müddet sonra İstanbul'a geliyordu. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Fransa ile Rusya'ya karşı teşekkül etmiş bulunan, İngiltere ve Avusturya ittifakına dâhil olmuş bulunuyordu.

Ruslarla Muhârebenin Yeniden Başlaması, Osmanlı Kuvvetlerinin Tuna Müdâfaaları ve Kanlı Tatariçe Muzafferiyeti

Bu musâlahanın ilânı Fransızlar'ı hiddetlendirdi, Paris'teki sefîrimiz resmî toplantılara dâvet edilmemek gibi bâzı istiskallere mâruz bırakıldı. İstanbul'daki Fransız sefîri de şiddetli bir lisan kullandı. Bunlara Tilsit ve Erfurt muâhedelerinde, daha önce söz verilmiş olduğu hâlde Devlet-i Aliyye'nin açıkta bırakıldığı, Eflâk ve Boğdan'ın ise Rusya'ya terkine rızâ gösterildiği, bu sebeple İngiltere ile anlaşıldığı, bunun Osmanlı Devleti için lüzûmlu bulunduğu bildirildi.

Ruslar ise Fransa ile arada akdedilmiş bulunan anlaşmaya istinâden, Osmanlı hükûmetinden bâzı teleplerde bulundu. Eflâk ve Boğdan'ın Rusya'ya terkedilmesini, Sırbistan'a iki devletin müşterek himâyesi altında serbestiyet tanınmasını, Gürcistan, Emeretti, Mingireli kıt'alarının Rus tâbiiyetinde bulunduğunun tasdîk edilmesini istedi. Rus ordusu başkumandanı tara-

fından İstanbul'a gönderilen husûsî memur, Sadrâzam Yusuf Ziyâ Paşa tarafından kabul edildi; fakat anlaşma mümkün olmadı. Şubat ayında iki taraf murahhasları Yaş şehrinde toplandılarsa da, Bâb-ı Âlî arâzi terkini kat'î surette kabul etmediğinden, muhârebenin yeniden başlıyacağı tahakkuk etti. Zâten Osmanlı Devleti, kadîm prensibi itibâriyle, muhârebesiz toprak terkini kabul edemezdi. Bu sebeple bütün milletçe sonuna kadar uğraşılmasına karar verildi.

Ruslar vakit geçirmeksizin ve cevap beklemeksizin harb harekâtına başlıyarak, üç koldan hudûdu tecâvüz ettiler ve İbrail, İsmail ve Yerköyü üzerine yürüdüler. İbrail üzerine taarruz eden Rus fırkası, nâzır Laz Ahmed Ağa'nın başında bulunduğu askerin şiddetli ve şecî mukaavemetiyle karşılaştı. Müdâfîler kahramanca icrâ ettikleri hurûc hareketleriyle düşman kuvvetini zayıflattılar. Nihâyet muhâsaranın yirminci günü bizzat İbrâil nâzırı Laz Ahmed Ağa'nın kumanda ettiği süvârî ve piyâde kuvveti sabahtan akşama kadar devam eden çetin bir muharebeden sonra, düşmana beşbin telefât verdirdi ve onu, ağırlıklarını bırakarak, mağlûben ric'ate mecbûr etti. Yerköyü üzerine hücûm eden düşman kolu, buranın karşıda bulunan Rusçuk muhâfızı tarafından asker ve mühimmâtça takviye edildiğini, hücûmlarının şiddetle karşılandığını gördü ve mağlûben çekilmeğe mecbûr oldu. İsmail üzerine giden kol ise, kaleyi "dâiren mâdâr ihâta ederek, bilâ fâsıla top ve humbara ile döğmekde idi."

Şu vaziyete göre Osmanlı kuvvetleri Rus hücûmlarına karşı ilk anda iyi bir mukaavemet göstermiş bulunuyorlar ve vatanlarını şiddetle müdâfaa ediyorlardı.

Bu esnâda Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem olan Yusuf Ziya Paşa emrindeki ordu-yı hümâyûn, biraz geç olarak, Edirne'ye ve oradan da Tuna boylarına doğru ilerlemekteydi. Ruslar'ın Osmanlılar'la harbi başlatmaları üzerine, onların işâretiyle birlikte hareket eden Sırplar da kıyâma kalkarak, çetelerini Sofya'ya kadar indirip, tasallutlara girişmişlerdi. Bura seraskeri Hurşid Ahmed Paşa, Sırplar'ı Kameniza'ya sığınmağa mecbûr etmiş ve Darva Köprüsü'nde bir daha yenerek, tamâmen perîşân etmişti. Diğer taraftan Serdâr-ı Ekrem emrindeki ordu-yı hümâyûn Şumnu'ya gelmiş ve karargâhını kurmuştu. Çar Alexandre, ordu kumandanlarından, askerlerin kale muhârebelerinde kırdırılmayıp, doğruca İstanbul üzerine sarkmalarını istemiş; fakat generaller büyük müstahkem mevkileri arkada bırakarak ilerlemekten çekinmişler ve buna haklı olarak cesâret edememişlerdir. Aynı zamanda İngiliz filolarıyle teşrîk-i mesâi edecek olan Osmanlı donanmasının faaliyetinden de endîşelenmişlerdir. Diğer taraftan Osmanlı ordusunda, Tuna'dan Yerköyü'ne geçilerek Rus kuvvetlerini bir çevirme hareketi ile mağlûb etmek tasavvu-

runda bulunulmuş; fakat Tuna seraskeri Hüsrev Paşa ordusunun Rasvat'ta mağlûb oluşu ve Ruslar'ın Silistire'yi sıkıştırmaları üzerine bundan vazgeçilmiştir. Osmanlı kuvvetleri Silistire'ye doğru hareket ederek, buraya dört saat mesâfedeki Rus ileri karakolunu ürküterek, Tatariçe mevkiine gelmişler ve metris kazarak yerleşmişlerdir. Serdâr-ı Ekrem dahi Silistire tarafına ılgar ederek, Tatariçe'nin bir saat gerisinde ihtiyat ordusunu kurmuş ve lüzumlu tertîbâtı almıştır.

Ordu-yı hümâyûnun bu hareketi üzerine Ruslar da aynı şekilde hareket etmişler ve etraftan kuvvet getirterek muhârebeye hazırlanmışlardır. 60 bini bulan Rus kuvveti, seherle birlikte Tatariçe kariyesini çevirmiş; imdât ve iâne yollarını kapayarak harbe başlamıştır. Cevdet'in "Tatariçe melhame-i kübrâsı" diye tavsîf ettiği muhârebe, gâyet şiddetli geçmiş; Osmanlı kuvvetleri top ve tüfenk atışına aldırmadan düşmana saldırmışlardır. Nihâyet top ve tüfenk ateşi kesilmiş ve her tarafta "şûle-i âteşe bedel kılınç ve süngü parıltısı görünür olmuşdur." Cevdet'in tâbiriyle "Osmanlı cündîlerinin tamâm at oynatacak vakti" gelmiş ve hunrîz bir boğazlaşma başlamıştır. Moltke'nin de beyân ettiği gibi, Osmanlı askeri "yüzyüze muhârebede yenilmesine imkân olmadığı"nı bir kere daha göstermiş; yardıma gelen Tepedelenli-zâde Muhtar Paşa'nın yardımı da kat'î netîcenin alınmasını kolaylaştırmıştır. Bin Osmanlı şehîdine karşı 10 binden ziyâde Rus kılınçtan geçirilmiştir. Ruslar akşama doğru firar ederek, Silistire önündeki istihkâmlarına sığınabilmişlerdir (24 Ekim 1809/15 Ramazan 1224).

Bu muhârebenin netîcesinde Ruslar, Tuna'nın güney sâhilinde tutunamıyacaklarını anlıyarak, Eflâk tarafına çekilmişler ve Sadrâzam da Silistire sahrâsına gelip karargâh kurmuştur. Kışın yaklaşması üzerine de Şumnu kışlağına gitmiştir (22 Kasım 1809). Bu muhârebede fevkalâde yararlık ve bahâdırlık gösteren Pehlivan İbrahim Ağa'ya vezâret rütbesi tevcîh edilmiş ve kendisi târihlerimizde "Baba Paşa" nâmıyla meşhûr olmuştur. Kış esnâsında harekât yapılamamış; bununla berâber zahiresizlik ve yardımsızlıktan dolayı Aralık başlarında İsmail ve Ocak sonunda da İbrail kaleleri, vire ile teslîm mecbûriyetinde kalmışlardır. Bununla berâber Rus ordusu türlü hastalıklardan bir çok telefât vermiş ve birliklerdeki 20 binden ziyâde hasta asker, bu kuvveti hareket edemez bir hâle getirmiştir.

Deniz Muhârebeleri ve Şark Cebhesinde Faş Kalesinin Düşmesi

Bu esnâda gayrı kâfi vaziyette bulunan donanma, Kapdân-ı Deryâ Hacı

Mehmed Paşa kumandasında Karadeniz'e çıkmış; bir cevelân yaparak dönmüştür. Buna mukaabil, Osmanlılar'la ittifak yapmış bulunan İngiltere donanması, Lizbon önünde rastladığı Rus harb ve ticâret gemilerini zaptetmiş; Fransa'ya geçen Yedi Ada Cumhuriyeti topraklarını da işgâl etmiştir. Anadolu taraflarında ise Faş (Poti) kalesi Trabzon Vâlisi ve Karadeniz Seraskeri Şerîf Mehmed Paşa ile Çıldır Vâlisi Selîm Paşa arasındaki lüzumsuz ihtilâftan dolayı, elden çıkmıştır.

Tuna Cebhesindeki Tehlikeli Vaziyet Üzerine "Cihâd-ı Ekber" İlânı; Osmanlı Ülkelerinde Uyanan Büyük Dînî Vecd; Şumnu Muzafferiyeti ve Ruslar'ın Ric'ati

Baharla birlikte Rus başkumandanı Kamensky, Silistire muhâsarasını şiddetlendirdikten sonra, Hacıoğlupazarı ile Varna ve Balçık taraflarına onbeşer bin kişilik iki fırka gönderdi ve kendisi de Şumnu'yu tazyîk için ilerledi. Bu harekâta girişen Rus kuvveti 85 bin kişiydi. Balçık'a ilerleyen kol, çok şecî bir asker olan Koşancalı Halil Paşa'nın, maiyetindeki neferlerin maaş sebebiyle ayrılması yüzünden, Varna'yı muhâsara etti. Ruslar Hacıoğlupazarı'nda şiddetli bir mukaavemet görmelerine ve 10 bin kadar yaralı ve ölü vermelerine rağmen, burayı zaptettiler; muhâfızları olan meşhûr Baba Paşa ile İsmail Paşa'yı ve "Açıkbaş" nâmıyle mâruf Ereğlili Şeyh'i esîr ettiler. Sonra Hezargrad'ı aldılar ve bir müddet sonra, eski mütesellim Yılıkoğlu'nun anlaşılmaz ihâneti sebebiyle, Silistire'yi de vire ile ele geçirdiler (4 Hazîran). Totrakan düştü. İşte bu sırada general Kamensky tarafından Serdâr-ı Ekrem'e sert bir mektup yazıldı ve "Murâd üzere musalahaya muvâfakat olunmazsa İstanbul'a varıp, orada akd-i sulh eylerim." yollu gâyet mağrûrâne sözlerle dolu olduğu görüldü. Bu mektup derhâl "taraf-ı Serdâr-ı Ekremî'den rikâb-ı hümâyûna gönderildi."

Son Rus hareketleri İstanbul'da derin akisler yapmış; umûmî bir heyecan vücûda getirmişti. Pâdişah, Serdar'ın arzını alınca, fevkalâde müteessir olarak "Bu hâli cümle ehl-i İslâm'a bildirmek ve artık milletçe çâresine bakılmak lâzım geldi." deyip, Fâtih Câmi-i Şerîfi'nde bir şûrâ meclisi akdedilmesini emretmiş ve orada okunması için, cihâd-ı ekber ilânını da işâret eden bir hatt-ı hümâyûn çıkarmıştır. Devlet ricâli ile bütün müslümanlara hitâben neşrolunan bu hatt-ı hümâyûnda son düşman saldırıları anlatılıyor; hamiyet-i islâmiye ve gayret-i dînîyenin bunlara tahammül edemiyeceği bildiriliyor; "Eslâf-ı izâmımın menâbir ve mehâfilde nâm-ı Muhammed aleyhi's-selâmın

ism-i sâmilerinin tezkirine kaani olarak şeair-i İslâm'ın takviyesine sarf-ı makdûr" eyledikleri, "İşbu memâlik-i mahrûsada nidâ-yı ezân-ı Muhammedî munkati' olup, yerine sadâ-yı nâkus ikaame ettirmenin gayret-i dînîyesi olanlara düşmiyeceği" zikrediliyor, "Cümle-i ahâli, İslâm'dan ma'dûdiyet iddiasını ederken, ezân-ı Muhammedî'nin inkıtâına nice râzı olunur; bu hakaarete tahammül etmekden ise dîn yolunda can fedâ eylemek dahi a'lâ değil midir; sıbyân ve nisvân karındaşlarımız vatanlarından dûr olup, sefîl sergerdân olup beliyelerde âh u enîn ederlerken bizler ne günümüze dururuz?" gibi suâllerle halk gayrete getiriliyordu. Sonra da "Elhamdülillah Rumeli'de yedi krala cevap vermeğe askerimiz vardır; Anadolu'dan dahi fevc fevc geliyor; cülûs-ı hümâyûnumdan beri her bir umûra ve mevâd-ı sâireye ikdâm ederim, bundan böyle hâb-u rahat ve betâet istemem; eli kılınç tutan ehl-i îmân karındaşlarımla dîn-i mübîn uğrunda çalışırım; cümleye farz-ı ayn olan gazâ niyetiyle harekete hazırım; ruhâniyet-i Resûl-i Ekrem efendimize tevessül ve cenâb-ı hayre'n-nasırîn *'İnnâ fetahnâ leke fethan mübinâ'* sırrına mazhar edip sâyesine ilticâ etdiğimiz livâ-yı saâdet hürmetine inşâ'llâhü teâlâ Mevlâmız muînimizdir; hulâsa-i kelâm ümmet-i merkûme-i muvahhidîn cihâd ile imdâd ve ulü'l-emre inkıyâd ile memur olup, sell-i seyf-i nebevî ile hareket-i hümâyûnum musammemdir." demekte, Fâtih Câmii'nde müşâvere edilmesini, herkesin hatırına gelen hayırlı işi söylemesini, sonra şöyle olacak idi diyecek olanın kalmamasını dilemekte, Allah'ın Devlet-i Osmaniye'yi mansûr ve muzaffer kılmasını, ona hizmet edenlerin iki cihanda yüzlerinin ak olmasını Peygamber'in seyyidi hürmetine Cenâb-ı Hak'tan niyâz etmekteydi.

Bu göz yaşartıcı mektup Fâtih Câmii'nde toplanan gâyet kalabalık bir cemâat huzûrunda Serdar'ın telhîsi, Kamensky'nin nâmesinin tercümesinden sonra okundu. "Herkese te'sîr ederek efkâr-ı umûmîye cûş-u hurûşa geldi ve uğur-ı dîn-ü devlette son dereceye kadar dayanmak üzere karar verildi."

Şu hareket, Osmanlı Devleti'nin ahâliyi olan biten işlerden haberdar etmek, onu hükûmetçe alınan kararlara inandırmak, âdetâ büyük devlet kararlarına kendisini ortak etmek husûsundaki titizliğini göstermekte, millî efkâra verdiği büyük değeri dile getirmektedir. Osmanlı ülkesinin her tarafında câmilerde okunan bu hatt-ı hümâyûn, görülmemiş bir dînî gayret vücûda getirmiş ve her taraftan dalgalar hâlinde Livâ-yı Saâdet'e doğru asker akını başlamıştır. Aynı mektup, Tuna boylarında dövüşmekte bulunan ordunun da hırs ve hiddetini, azim ve gayretini artırmıştır. Cevdet'in tâbiriyle âdeta Rumeli ve Anadolu yerinden oynamıştır.

Ancak İstanbul'da sulh yapacağını bildiren Rus başkumandanı Ka-

mensky, işte bu hâlet-i rûhiye içınde ordu kısm-ı küllîsiyle Şumnu'yu muhâsara etmiştir. Ordusunu Şumnu'nun solundaki İstirace Çiftliği hizâsın-dan Koşuyolu tâbir olunan önündeki ormana kadarki sırt üzerinde tâbiye etmiş ve adı geçen çiftlikten şehrin arkasını çeviren dağdaki kayalık yerlere istihkâm inşâsına ve toplar çıkarmağa başlamıştır. Cevdet'in tâbiriyle dağ muhârebelerinde Osmanlı askeri gibi kaabiliyetli olmayan Ruslar, Türk askerinin onbir saat bilâ fâsıla devam eden mücâdelesi netîcesinde adım adım geriliyerek, karşı sırta çekilmişlerdir. İkindiye doğru Şumnu içinde düşmanın bozulduğu hakkında yayılan bir haber üzerine, süvâri ve piyâde olarak, umûmî bir hücûm yapılmış; Ruslar mağlûben ric'at ederek gerilerdeki vâdilerde gizlenmeğe başlamışlardır. Bu suretle üç gün devam eden şiddetli muhârebelerde düşman büyük bir mağlûbiyete uğrayarak, Rusçuk'a doğru geri çekilmiştir (4 Ağustos 1810/3 Receb 1225).

Ruslar'ın bu muhârebede 20 bin telefât verdiği, buna mukaabil Osmanlılar'ın bin şehîd ve yaralısı bulunduğu rivâyet edilmiştir. Anadolu'dan gelen kuvvetlerin gittikçe fazlalaşması ve Osmanlı donanmasının da Varna önüne gelmesi üzerine, Ruslar buradaki muhâsarayı da çözmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu gâlibiyetler üzerine efkâr-ı umûmîyeye biraz ferahlık gelmiş ve asker sevkiyâtı azaltılmıştır.

Şumnu'dan mağlûb olarak Rusçuk'a gelen Ruslar, buradaki muhâsarayı şiddetlendirmişler; imdâda gönderilen Koşancalı Halil Paşa'nın kuvvetini de Batin civarında yenmişlerdir. Paşa alnından vurularak şehîd olmuş; bunun üzerine maiyeti geri dönmeleri şartıyle Ruslar'la anlaşmışlardır. Rus kumandanı tüfenklerinin çakmaklarını teminât olarak istemiş, onlar da vermişlerdir. Fakat Halil Paşa'nın öldüğü kaçan bir Bulgar tarafından Rus kumandanına haber verilmiş, bunun üzerine Ruslar, ahdi bozarak, hepsini harb esîri olarak Bükreş'e göndermişlerdir. Böylece ahde riâyet etmeyen Ruslar, imdâd ümîdi kalmıyan Rusçuk'u ve Yörköyü kalelerini teslîm almışlardır (27 Eylül 1810/27 Şâban 1225).

Aynı şekilde Niğbolu düşmana geçmiş, Ruslar Lofça'ya dahi girmişlerdir. Sırplar ise isyan hareketlerini artırmışlar ve genişletmişlerdir. Bu esnâda 18 kadar Rus gemisi Trabzon civârına asker çıkarmak istemiş; Ahıska tarafına da bir hücûm yapılmıştır. Fakat bunların ikisi de def'edilmiştir. Görülüyor ki muhârebe sahnesi yalnız Tuna'da kalmamış; Doğu Anadolu'ya da sıçramıştır. Fakat buradaki harekât basit müsâdemelerden ibâret kalmıştır.

Kışın gelmesi üzerine cebhelerde askerî harekât durmuş ve nisbî bir sükûnet başgöstermiştir. Ruslar'ın Hacıoğlupazarı'na taaarruzdan itibâren zâyiâtlarının 50 bine ulaştığı rivâyet edilmiştir. Ernest Lewis ismindeki batılı bir muharrir, Osmanlılar'ın bu harblerdeki muvaffakıyetlerini takdîr etmiş ve

"İkinci harb senesi idi ki, Türkiye, başlarında bizimle Mısır'da yaptığı muhârebelerde mağlûb olmuş ihtiyar bir kumandan bulunduğu halde Rus ordularını perîşân ediyordu." diye yazmıştır. Ruslar, yeniden başlıyan harbin birinci senesinde Tatariçe ve ikinci senesinde Şumnu mağlûbiyetleri dolayısiyle, İstanbul'a kadar ilerleme arzularının imkânsız olduğunu görmüşler ve Tuna'nın sağ sâhilinde de tutunamamışlardır. Bu sebeple Osmanlı ordusunun kazandığı bu iki gâlibiyet, Ruslar'ı Tuna'nın beri tarafına çekilmeğe mecbûr etmiştir.

Ocağın ilgâsından sonra yapılan 43 Rus Muhârebesinden ise bu temin edilememiş; daha sonraki 93 Harbi'nde de yapılamamıştır.

Rus-Fransız Çekişmesi ve Osmanlı Devleti'nin Durumu

Bu esnâda müttefik bulunan Fransa ile Rusya'nın arası bâzı sebeplerden dolayı açılmıştır. Daha 1809 senesi Aralık ayında Millet Meclisi'nde îrâd ettiği resmî bir nutukta "Hırvatistan kıt'ası, devletimin hudûdunu Sava nehrine ulaştırdı; binâenaleyh İstanbul hükûmetiyle hem-hudut olduğumdan şarkta ve Akdeniz'de olan menfaatlerimize nezâret edebileceğim; eğer bu hükûmet İngiltere nufûzundan yakasını kurtarır ise kendisini himâye ederim; fakat İngilizler'in hâin ihtarlarına bağlanırsa, te'dîbi elimden gelir bir iştir; dost ve müttefikim olan Rusya İmparatorunun memleketlerine Finlandiya'nın ve Galiçya'nın bir sancağı ile Eflâk ve Boğdan'ı ilhâk eylerim; bu devletin terakkîyâtı benim hasedime dokunmaz." diyen Napoléon, şimdi Çar'la arayı açmıştır.

Aslında Avrupa'nın menfaati için cesîm Rus Devleti'nin kıt'aya sokulmaması, en basit bir batılının dahi tabiî endîşesi olmak lâzım gelirken, Fransa İmparatoru bunu şu sözleriyle görmezlikten gelmiştir. Fakat netîcede, Büyük Frederich'ten itibaren Rusya'ya duyulan büyük endîşeyi Avrupa umûmî efkârının mümessili olmak hasebiyle yüklenmiştir. Bir Fransız muharriri olan E. Driault ise Napoléon'un Avrupa'nın İngiliz ve Rus gibi iki büyük devleti arasına sıkıştığını, İngiltere'deki Cermenler'le Rus İslavlarının gittikçe artmakta olan harîs maksat ve emellerine karşı, Akdeniz'i ve Lâtin medeniyetini, ancak kendisinin kurtarabileceğine kaani bulunduğunu, Moskova seferini bu maksatla yaptığını ve onların şark hakkındaki emellerini kırmak gâyesini güttüğünü yazmaktadır.

Çar'la Napoléon arasının açılmasına bâzı sebepler gösterilmektedir. Napoléon kendi âilesinin saltanatını devam ettirebilmek için çocuk yapamı-

yan Josephin'i boşamış ve Çar'dan, kızkardeşini istemiştir. Çar bunu aradaki muâhedenin tasdîkine bağlamış; çok tezcanlı olan İmparator ise, bu defa Avusturya hükümdarının kızı Mary Luiz'i almıştır. 1810'da Avusturya ile harb hâlinde bulunan Napoléon'a, aradaki ittifaka göre Çar'ın 60 bin asker yollaması icâb ederken, bunu göndermemiştir. Diğer taraftan Rusya'ca kendisine gönderilen Lehistan ahidnâmesini de Napoléon imzalamamıştır. Bu gibi hâdiseler iki tarafın arasını açmış ve umûmî bir soğukluğa sebep olmuştur. Aslında Avrupa efkâr-ı umûmîyesinin doğudaki cesîm komşuya duyduğu büyük düşmanlıktan kaynaklanan bu soğukluk, şu hâdiselerle fazlalaşmış ve Osmanlılar'ın Rusya ile muhârebe hâlinde bulunmaları da Napoléon'ca, işini kolaylaştırır bir fırsat olarak görünmüştür. Rusya'ya karşı kazanılacak muvaffakıyetin Avrupa kıt'asında tam hâkimiyeti temin edeceğini düşünen ve Fransız sultası altında bir Avrupa birliğini hayal eden Napoléon, bunu tahakkuka karar vermiştir. Avrupa birliği gâyesini tahakkuk ettirmek istiyen bütün fâtihlerin hedefi dâima doğudaki büyük devletler olmuştur. Kendisinden bir buçuk asır sonra gelen Hitler de aynı gayeyi taşımış ve aynı yolu tâkip etmiştir. Rusya'ya karşı batıdan doğuya doğru ve dikine yapılan ucsuz bucaksız mesâfe mâniası dolayısiyle, bu iki hareket de akîm kalmıştır.

Napoléon bu gâyeye sarılınca, Osmanlı devleti hakkındaki politikası da değişmiştir. Daha evvel Eflâk ve Boğdan'ın Rusya'ya terkini Bâb-ı Âlî'ye tavsiye ederken, bu defa yakında Rusya ile Fransa arasında muhârebe zuhûr edeceği, bu sebeple Moskof'un Tuna'daki askerini geri çekmeğe mecbûr kalacağı, Osmanlılar'ın Memleketeyn'i terke mecbur olmadıktan başka bir çok yerleri, hattâ Kırım'ı dahi kazanacağını, sefîri vâsıtasıyle Devlet-i Aliyye'ye bildirmiştir. Tilsit ve Erfurt mülâkatlarındaki görüşmeleri ve kendisini taksîm tasavvurlarını öğrenmiş olan Bâb-ı Âlî, Sultan Mahmud'un cülûsunu ihbâr eden nâme-i hümâyûna da cevap verilmemesini hakaaret olarak görmüş ve Fransızlar'ın talebine büyük bir ehemmiyet atfedilmemiştir. Hükûmetin bu hareketi sonraki bâzı târihçiler tarafından yerilmiştir. Fakat bunun ciddî bir tenkîd olmadığı açıktır. Çünkü Osmanlı hükûmetinin asırlardan beri devam eden politikası, Avrupa muvâzenesinin, bir büyük devlet lehine bozulmamasından ibâretti. Bâb-ı Âlî dâima parçalanmış bir Avrupa'yı kendisi için emniyet unsuru olarak görmekteydi. Son zamanlarda Fransa ve Rusya gittikçe büyümüş; Avusturya küçülmüş; Prusya âdeta yok olmuş; Lehistan dünyâ yüzünden silinmişti. Avrupa'da Fransa ve Rusya iki dev kara devleti olarak ortaya çıkmış; hattâ ittifak dahi etmişlerdi. Bu ittifaktan çekinen Bâb-ı Âlî, memâlik-i mahrûsanın üç tarafı denizlerle çevrili olduğu için, en büyük deniz kudretine sâhip İngiltere ile anlaşmış; Rusya-Fransa çekişmesinde ise, tarafsız kalmayı doğru bulmuştur. Bu iki devletin hangisi kat'î

zaferi elde ederse etsin, bundan Devlet-i Aliyye'nin bir menfaat elde etmesinin mümkün olmadığına inanmıştır. Bu sebeple Rusya-Fransa arasındaki mücâdeleden çekilmeyi çok tabiî görmüştür.

Diğer taraftan Fransa ile harbin yakınlaştığını gören Çar, Osmanlı hükûmetiyle hemen sulha gitmeyi kararlaştırmış ve başkumandanına bu yolda tâlimât vermiştir. Fransa-Rusya çekişmesi uzun senelerden beri devam eden Osmanlı-Moskof harblerini durdurucu bir tesir yapmıştır.

Yeni Sadrâzam Olan Ahmed Paşa'nın Yanlış Hareketi; Rus-Fransız Çekişmesinden Dolayı Yapılan Osmanlı-Moskof Sulhu ve Bükreş Muâhedesi

Baharla birlikte cebhelerdeki harb hazırlıkları ilerledi. İki taraf başkumandanları da bu sırada değiştirildi. Rus başkumandanlığı, bugünkü komünist Rusya'da dahi ismi bir askerî nişana verilmiş bulunan Kutuzof'a tevcîh edildi. Osmanlı tarafında ise Vezîr-i âzam Yusuf Ziyâ Paşa yaşlılığı, servet ve ihtişâm hırsı, bilhassa son muvaffakıyetsizlikleri üzerine azledilmiştir. "Zaaf-ı basar"la malûl bulunduğu için "Kör" nâmıyle de anılan bu âlim, şâir ve becerikli vezîr, iki sene üç buçuk aylık oldukça muvaffak sadâret vazîfesinden sonra Dimetoka'ya uzaklaştırılmış; bir müddet sonra da Karlıeli muhâfızlığına tâyin edilmiştir (10 Nisan 1811/16 Rebîülevvel 1226). Yerine "erbâb-ı harb ü darbdan" olduğu söylenen Laz yahut Nâzır Ahmed Paşa getirilmiştir. "Nâzır" denilmesi İbrâil nâzırlığı yapmış ve üzerine gelen Rus fırkasını bu makaamda iken mağlûb etmiş olmasındandır. "Lâz" lakabı ise Trabzonlu oluşundan kinâyedir.

Yeni Sadrâzam sür'atle vazîfeye başlamış ve Rusçuk'u geri almıştır. Sonra buradan karşıya geçip, asıl Rus kuvvetlerine büyük bir darbe vurmak sevdâsına kapılmıştır. Bunun için bir yoklama hareketi yapmış ve Sirozî İsmail Bey kumandasında bir fırka askeri, Vidin'den karşı yakaya geçirterek Kalafat'ı muhârebe ile fethettirmiştir. Bundan sonra Ruslar'ın Yerköyü'nde bulunan kuvvetlerini azaltmak için Vidin'den Kalafat'a geçecekmiş gibi manevralar yaptırmış; buna aldanan düşmanın kuvvetlerini o tarafa kaydırması üzerine de Rusçuk ile Yerköyü arasındaki adaya asker çıkarmıştır. Buradan açtırdığı topçu ateşinin desteği sâyesinde, Osmanlı birliklerini karşıya geçirmiştir. Rus kumandanı kuvvetlerini dağıttığı için, bu harekete mukaabele edememiş ve müdâfaa tertîbâtı almıştır. Aynı şekilde nehri geçen Osmanlı kuvvetleri de metris kazarak tahkîmâta girişmişlerdir. İki düşman kuvvet,

harb vaziyeti almış olarak siperlere yerleşmişler ve birbirlerini kollamaya başlamışlardır. Bu bekleyiş gittikçe uzamış ve iki taraf da bezginlik alâmetleri göstermeğe başlamıştır. Bu esnâda cür'etkâr bir teşebbüsle bir miktar askerini şalubalarla karşıya geçirerek, Rusçuk'u muhâsara etmiştir. Bu muhâsara, şehirden devamlı mühimmât ve yiyecek yardımı almak mecbûriyetinde bulunan Yerköyü'ndeki kalabalık Osmanlı ordusu için çok tehlikeli olmuştur. Bunu haber alan Sadrâzam, eski karargâhı olan bu şehrin kurtarılmasını ehemmiyetli görüp, bir kısım kuvvetiyle karşı kıyıya geçmeğe muvaffak olmuştur. Yerköyü'ndeki ordu ise yiyecek ve mühimmâtsızlıktan dolayı eli kolu bağlı ve hareketsiz kalmış; vaziyeti ise gün geçtikçe ağırlaşmıştır. Bunun üzerine Sadrâzam mütâreke teklîfinde bulunmuş; Rus generali, Çar'dan müsâit şartlarla sulh yapılması için aldığı emre rağmen, ağır teklîfler ileri sürmekten de geri kalmamıştır. Müzâkere için ileri sürülen teklîfler ağır görüldüğünden kabul edilememiş; iş uzamış; bu arada ise Yerköyü'nde Rus muhâsarası altında bulunan Osmanlı ordusunun müzâyakası pek vahîm bir hâl almıştır. Nihâyet müzâkere kapısı açılarak, Yerköyü'ndeki asker, önce Ruslar'ın verdiği peksimetlerle kifâf-ı nefs etmişler; sonra da müzâkere netîcesine kadar misâfireten köylere yerleştirilmişlerdir. Bu Türk kuvvetinin yarıdan da aşağı inerek 12 bine düştüğü rivâyet edilmiştir.

Bundan sonra Kasım'da Yerköyü'nde başlayan müzâkereler, bir netîceye bağlanamamış; bilâhare Bükreş'te yeniden başlamıştır. Bu müzâkerelerde Kutuzof, şartlarını gittikçe ağırlaştırmış; misâfir olan Osmanlı askerinin harb esîri olduğunu beyân etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı murahhasları hemen selâhiyetleri bulunmadığını söyliyerek toplantıyı terketmişlerdir. Bu safhada mesele İstanbul'a arzedilmiş; toplanan meşveret meclisinde, Fransa ile Rusya çekişmesi nazara alınarak, muhârebeye devama karar verilmiş ve hazırlıklara girişilmiştir.

Fransa'nın hazırlıkları karşısında bir an evvel sulhün imzalanmasını isteyen Çar Alexandre, Kutuzof'un pazarlıkçılığına kızmış ve onu azlederek, yerine Tschitschakov'u tâyin eylemiştir. Böylece kısa müddet içinde hazırlanan sulh muâhedesi taraflarca Bükreş'te imzalanmıştır (28 Mayıs 1812/16 Cemâziyülûlâ 1227). Bir mukaddime, bir tetimme ile 16 maddeden ibâret bulunan bu muâhedeye göre, Boğdan'a girdiği yerden Tuna'ya dökülünceye kadar Prut nehri, buradan da Kiliya koluyla Tuna nehri hudut kabul ediliyor; bunun hâricindeki sınırlar eski hâlini muhâfaza ediyordu. Sırbistan halkı için umûmî af ilân ediliyor; kendilerine bâzı imtiyazlar tanınıyordu. Rusya'ya bırakılmış olan Besarabya (Bucak)'daki müslüman ahâli iserlerse mallarını satıp Osmanlı memleketlerine gidebileceklerdi. Burada Yedisan Tatarları'nın nakli masrafları ise Osmanlılar'a âit oluyordu.

Umûmî hükümleri kısaca bunlardan ibâret bulunan Bükreş Muâhedesi ile III. Selîm zamânından beri beş buçuk sene sürmüş olan Osmanlı-Rus muhârebesi son bulmuş; iki taraf için de büyük insan, malzeme ve para zâyiâtına mal olmuştur. Ruslar netîcede az arâzi almışlar; Fakat Tuna mansabına da girmişlerdir. Muâhedenin diğer ehemmiyetli bir hükmü, Sırplar hakkında tanınan yarı muhtariyet olmuş; bu ise Osmanlı tâbiiyetinde bulunan hıristiyan kavimlerin istiklâl arzularını kuvvetlendirmiştir. Bu uzun muharebede umûmiyetle müdâfaa harbi yapan Osmanlı ordusu, Tuna'nın güney tarafında harekâta girişen ve İstanbul'a kadar korkusuzca yürüyeceğini zanneden Rus kuvvetlerine karşı Tatarіçe ve Şumnu gâlibiyetleri gibi oldukça büyük zaferler kazanmış ve düşmanı Tuna'nın kuzeyine atmıştır. Yeni Sadrâzam'ın Tuna kuzeyinde giriştiği hareket ise başarılı olmamış; ikiye bölünen ve münâkale hattı kesilen kuvvetimiz fenâ bir kapana girmiştir. Bununla berâber Ruslar, üzerlerine gelmekte olan Fransız tehlikesi sebebiyle acele sulh yapmak mecbûriyetini duymuşlar ve Besarabya ile iktifâ ederek, Eflâk ve Boğdan'ı boşaltma mecbûriyetinde kalmışlardır. Bâb-ı Âlî, Fransa-Rusya çekişmesinde bîtaraf kalmayı daha muvâfık bulmuş; bu ise Osmanlı siyâsî ricâlinin harhalde bâsiretli ve uzak görüşlü bir davranışı olmuştur.

Fransız-Rus Harbi;
Napoléon'un Moskova Seferi ve Sonu,
Bunun Osmanlı Devleti Bakımından Netîceleri

Bu sırada dünyâ efkâr-ı umûmîyesi Fransa ile Rusya arasında başlamakta olan harbi büyük endîşe ve merakla tâkip etmeğe başlamıştı. Osmanlı siyâsî ricâli hattâ ahâlisi dahi, milletlerinin en büyük düşmanı addettikleri Moskof'la, Avrupa'nın en kudretli kumandanı arasındaki cidâli heyecanla tâkibe başlamışlardı. Bâb-ı Âlî'ce istenen, en büyük düşmanlarının alabildiğine ezilmesi, Napoléon'un ise kat'î bir muvaffakıyet kazanmaması idi. Rusya Çarı Belçika, Hollanda, Kuzey Almanya, İtalya, İspanya, Napoli, Westefelia kralları ve Ren Konfederasyonuna hükmeden Napoléon İmparatorluğu'ndan derin bir endîşe duyuyordu. Ayrıca Rus Çarı Fransız İmparatoru'nun tatbîk ettiği kara ablukasından son derece mutazarrır bulunuyor; bilhassa büyük arâzi sâhipleri olan ve hükûmette nufûzları bulunan Boyarlar'ın baskısı altında kalıyordu. Abluka dolayısiyle büyük buğday müstahsili olan asîllerin menfaatleri sarsılmış bulunuyordu. Bu sebeple Alexandre, Ruslar'ın arzû ettikleri memleketlerle ticârette serbest olduklarını ve İngiliz malı almamak husûsundaki taahhüdünden de vazgeçtiğini bildirdi. Daha önce anlattığımız diğer sebepler de buna eklendi ve böylece iki devlet arasında muhârebe hâli başladı.

Çar, Kuzey Rusya'daki iki ordusuna, Tuna cebhesinde Osmanlılar karşısından çektiği askerini de kattı. Bu sırada Napoléon, Fransa hâkimiyetinde bulunan bütün hükûmetlerden, hattâ Avusturya ve Prusya'dan da asker topladı. Şimdiye kadar kumanda ettiği orduların hepsinden büyük olan ve 400 bini bulan bu azîm kuvvetin yarısından çoğu, hemen bütün Avrupa kavimlerinden devşirilmişti. Bunun için Ruslar buna "Yirmi millet ordusu" nâmını verdiler. Napoléon bu azîm kuvveti üç orduya ayırdı ve 80'er bin kişiden ibâret olan ikisini, akrabasından Ojen ile birâderi Jerome'a verdi. Diğer 250 bin kişiyi de kendi kumandasına aldı. Bu ordu 1350 topla techîz edildi. Buna mukaabil Rus ordusu 170 bin kişiden ibâretti. Napoléon, serî hareketlerle Rus kuvvetlerini yakalamağa çalıştı. Fakat Ruslar, Fransız İmparatoru'nun geçeceği yerleri yakıp yıkarak, muttasıl çekildiler. Fransız ordusu ıssız, yolsuz, bataklık ve türlü mânialarla dolu yerlerden geçti. Binlerce insan ve hayvan telef oldu. Her gün Ruslar'la muhârebe vukû bulacağı ümîd olundu, fakat ıssız beyâbânlara çekilen düşmana rastlanamadı. Nihâyet Osmanlı cebhesinden buraya tâyin edilen Kutuzof, Moskova ırmağı yakınındaki toprak tabyalar arkasında Napoléon'u karşıladı. Fransızlar beklemeksizin hücûma başladılar, XIX. Asrın en kanlı muhârebelerinden biri cereyân etti ve 44 bin maktül veren Ruslar, 30 bin kişi kaybeden Napoléon'a muhârebe sahrâsını terkederek firar ettiler. Napoléon muhârebe etmeden Moskova'ya girdi. Fakat vâli, şehrin bütün ahâlisini şehirden çıkarmış; tulumbaları sökmüş, yiyeceğe ve evlere ateş vermişti. Hemen tamâmen ahşap evlerden ibâret bulunan Moskova dört gün içinde cayır cayır yandı (11 Eylül 1812).

Çar'ın sulha tâlip olacağını bekleyen Napoléon buna kavuşamadı. Kışı burada geçiremiyeceğini anladı. Zâten arkasında bıraktığı Avrupa'da bir kaynama başlamıştı. Bu sebeple yağma edilen mallar ve esîrlerle dolu olan Fransız ordusu, büyük kaafileler hâlinde ric'ate başladı. Rus ordusu bu Fransız kuvvetlerini tâkip ediyor; küçük çeteler hâlinde harbederek, kaafileyi terkedenleri öldürüyordu. Yağan yağmurların arkasından şiddetle başlayan kış, bu ric'ati felâket hâline soktu. Simolensk'e dönüldüğü zaman, beş bini süvâri olmak üzere 50 bine inen bu yarım milyonluk ordu, ric'at ettikçe eriyordu. Artık ne topçu, ne süvâri kalmıştı. Dinyeper nehri, dümdar kuvveti fedâ edilerek geçildi. Binlerce kişi Ruslar tarafından öldürüldü ve cesedleri yakıldı. Brezina nehrini geçen ordu, 25 bine inmişti. Soğuk sıfırın altında 30 dereceye düştüğü için, binlerce kişi daha telef oldu. Niemen nehrini geçen kuvvet, 18 bini aşmıyordu. Yarım milyonluk ordu böylece telef olmuş, esîr edilmiş ve pek azı da firar edebilmişti.

Napoléon, ordudan evvel Paris'e geldi ve yeniden asker toplamaya başladı. Bir kaç senelik kur'a efrâdını askere aldı ve 400 bin kişilik bir kuvvet

daha vücûda getirdi. Bunun büyük kısmı pek genç, hattâ çocuk denebilecek kimselerden mürekkepti. İspanya'dan getirilen 30 bin tâlimli asker ile bahriye neferlerini küçük zâbit tâyin etti; 1300 kadar top buldu. Bu ordu son derece tecrübesiz ve acemi neferlerden meydana geliyor; süvâri kuvveti ise ancak 10 bini bulabiliyordu. Bununla artık tamâmen ayağa kalkan ve isyan eden tabiiyetindeki hükûmetlerle de dövüşmek mecburiyetinde kalıyordu. Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere müttefikan hareket ediyorlardı. Avrupa'da kendisine karşı beş büyük ordu teşekkül etti. Bunlarla yaptığı muhârebelerde mağlûb oldu ve Elbe adasına sürüldü. 10 ay sonra memleketin vaziyetini müsâit görerek geri döndü; fakat yeniden müttefiklerin hücûmuna uğradı. Waterlo'da İngiliz generali Wellington'a yenildi. Rockfar limanına vâsıl olduğu zaman bir İngiliz harb gemisinin yolunu kestiğini gördü ve amiraline teslîm oldu. Böylece 17 seneden beri Mısır'da, Malta'da, İspanya'da, Portekiz'de mücâdele ettiği en büyük düşmanına başeğdi. Son senelerini Saint Helen adasında geçirdi ve 1821'de hüsran içinde öldü.

Avrupa haritasını iktidarda bulunduğu süre içinde alabildiğine değiştiren, fethe ve şöhrete doymaz imparatorun bıraktığı kıt'aya bir veche vermek için senelerce uğraşıldı ve bunun için Viyana'da beynelmilel bir kongre toplandı. Napoléon büyük fütûhâtına ve askerî zâviyeden kazandığı yüksek zaferlere rağmen, ancak samyeli gibi gelip geçici bir impatorluk kurdu. Fransa'nın mâlî, beşerî ve iktisâdî gücünü alabildiğine harcadı ve netîcede milletini bir sürü problemlerin ve zorlukların kucağına atarak çekilip gitti. Napoléon yenmesini bildi; fakat durmasını başaramadı. Yaptığı fetihler kolaylıkla elden çıktı. Belki büyük ve dehâ sâhibi bir asker, kudretli bir hükümdar oldu; fakat büyük bir devlet kurucusu olamadı. Bu zâviyeden Osmanlılar'ın yükseliş devirlerindeki ülkeler fethedici, bunları asırlarca sızıltısız idâre edici, çeşitli kavimleri devamlı ve âdil bir merkeze itaat ettirici büyük pâdişahlarının kâbına ulaşamadı. Osmanlı hükümdarları içinde de Napoléon'dan daha harîs olan, fethe doymayan pâdişahlar vardı; fakat bunlar ordularını alıp, istedikleri gibi diyârdan diyâra koşamadılar. Hattâ önceden kararlaşmış bir plânı tuhakkuk ettirir gibi, adım adım, hazmede hazmede fetihler yaptılar. Bu, Osmanlı'da, hükümdarı da dizginleyen müesseselerin, daha doğru bir tâbirle, pâdişahın da üzerinde olan bir devlet'in varlığına delîldir. Napoléon'un devleti ise, şahsına bağlıydı; kendisini kontroldan ve dizginlemekten âcizdi. Bu sebeple devam edemedi; yıkıldı gitti ve Fransa'ya da pek pahalıya mal oldu.

Fakat Napoléon'un bu Moskova seferi "Şark meselesi"nin halli için Rusya'nın teklîf ettiği ve bâzı Avrupa mahfillerince de tutulan, Bizans'ı ihyâ projelerinin iflâsına sebep oldu. Türkler'in Ruslar'a karşı beş buçuk sene sü-

ren muhârebelerdeki metîn mukaavemetleri, İstanbul'u almak için vukû bulan Moskov savletlerinin Tuna güneyindeki Osmanlı müdâfaası karşısında kırılışı, Devlet-i Aliyye'nin nefsinde saklı bulunan büyük hayâtiyetini bütün dünyaya bir defa daha gösterdi.

Osmanlı Devleti, Napoléon'un bıraktığı Avrupa ile meşgûl olan, ona nizâm vermek isteyen faaliyetler dolayısiyle, bir müddet, dış tehlikelerden masûn kaldı. Bu müddet içinde bir toparlanma hareketine girişebilir; kendi müesseselerini kuvvetlendirebilirdi. Fakat çok yanlış ıslahat telâkkîsine sâhip ricâl ve bunlara akıl almaz bir tehâlükle uyan bir pâdişah yüzünden bunu başaramadı.

Hurşid Ahmed Paşa'nın Sadâreti, Sırb İsyânının Tenkîli

Rus muhârebesinin sona ermesi üzerine cesûr, gayretli ve gözüpek bir adam olan Sadrâzam Lâz Ahmed Paşa, son askerî hatâları ve idârî bâzı kusurları sebebiyle azledildi. Yerine Sofya Seraskeri bulunan ve Sırbistan te'dîbinde hizmeti geçen Hurşid Ahmed Paşa getirildi (5 Eylül 1812/27 Şâban 1227). Yeni Sadrâzam'ın, Sırbistan meselesinin ehemmiyet kesbetmesi üzerine, tecrübesinden istifâde maksadıyle tâyin edildiği de rivâyet edilmiştir.

Bu sırada III. Selîm devrinde başlayan Sırp hareketi fâsılalarla devam ediyordu. Bunun cedîdci gayretlerle Yeniçeri'ye bağlı yamakların vâridatlarının kısılması ve bu sebeple başgösteren fiilî hareketleri yüzünden gelişme vasatı bulduğunu, hattâ Kara Yorgi'nin pâdişaha âsî olmayıp, yerli yeniçerileri onun emriyle ortadan kaldırmağa memur olduğu yollu propaganda yaptığını, böylece Belgrad'ın düştüğünü ve müslüman ahâlinin katliâma mâruz kaldığını görmüştük. Bu defa Bükreş Muâhedesi ile, kendilerine bir nevî idârî muhtariyet verileceği kabul edilmiş; buna mukaabil, bütün Sırp kalelerinin Türkiye'ye iâdesi, vergilerini vermeleri şart koşulmuştu. Fakat Kara Yorgi'nin mümessilleri bunu kabul etmemiş; istiklâl husûsunda ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine Sadrâzam Hurşid Paşa, tenkîle memur edilmiş; Niş, Vidin ve Bosna üzerinden üç kolla te'dîb hareketine girişmiştir. Niş'ten hareket eden Paşa, âsîleri ezip, kalelerini zaptederek, Semendire'ye doğru ilerlemiştir. Bosna Vâlisi Dârendeli Ali Paşa ise diğer koldan taarruza kalkmış, meşhûr Sırp sergerdesi Miloş Obrenoviç'i mağlûb edip, palankaları zaptetmiş ve Belgrad önünde orduya iltihak etmiştir. İsyan reîsi olan Kara Yorgi, Rusya ve Avusturya'dan müzâheret görmediği için, kaçmak mecburiyetinde kalmış ve Viyana hükûmetine sığınmıştır. Balkanlar'da karışıklık istemiyen

ve statükonun bozulmasını hiç arzu etmeyen, Napoléon'un bıraktığı Avrupa'nın tanzîmi ile meşgûl olan Avusturya hükûmeti, kendisini bir harb esîri olarak kabul ettiğini ilân etmiş; bu suretle Osmanlı hükûmetine cemilekâr davrandığını anlatmıştır. Bunun üzerine Belgrad ve Semendire kaleleri hemen teslîm olmuş; müteferrik âsî şefleri, Sırp halkının bıkkınlık getirmesi ve esâsen rahat Osmanlı idâresini dâima tercîh etmesi sebebiyle, itaat edeceklerini bildirmişlerdir.

Sırp isyan elebaşlarının hepsinin kaçması üzerine, bunlardan en mûtedili bulunan ve Lamouche'un ifâdesiyle "Dobraniu'lı câhil, fakat dirâyet sâhibi bir köylü" olan Miloş Obrenoviç çağırılmış ve kendisine kinyezlik tevcîh edilmiştir. Sonra, Sırplara bâzı imtiyâzlar tanınmış; bir umûmî af ilân edilmiş; halkın silâhları toplanmış; evvelce hicret edenler yeniden yerleştirilmiş; bir müddet için Sırbistan huzûra kavuşturulmuştur.

Bir müddet sonra Sırbistan'a dönen Kara Yorgi, Miloş Obrenoviç tarafından öldürülmüş ve kesik başı, tâbiiyetinin ve hulûsiyetinin bir nişânesi olarak, İstanbul'a gönderilmiştir. Böylece Duşan zamanındaki "Büyük Sırbiye" ham hayâlini düşünen ayı çobanı Georges Petrovitch de aradan çıkmış; bununla berâber Yorgi ve Miloş âileleri arasındaki riyâset mücâdelesi yine devam etmiştir.

Sırbistan 1830 senelerinde, Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsının tabiî ve kötü netîcelerinden biri olan Edirne Muâhedesi ile hukûkan tam muhtariyet kazanmıştır. Böylece yanlış ıslahat hareketleri netîcesinde, millî ve ictimâî müesseselerin sarsılması yüzünden başlayan Sırp istiklâl hareketi, an'anevî Osmanlı ordusunun yıkılma ve ilgâsıyle de kötü meyvasını vermiştir.

Haremeyn'in Vahhâbîler'den Tamâmen Temizlenmesi ve Sultan Mahmud'un "Gâzî" Ünvânıyle Anılması

Rumeli'de Sırp tenkîli devam ederken, Hicaz'da da Vahhâbîler'in vücûd verdiği fitne ve fesâd ateşi söndürülmeğe çalışılıyordu. Bir müddet evvel Haremeyn-i Şerîfeyn'i istilâ ederek, Ravza-i Mutahhara'yı yağma eden, eâzım-i islâmiye ve sahâbe türbelerini yıkan ve vakıfları talan eden Vahhâbîler'in def' ve tenkîllerine, uzun süren Rusya muhârebeleri ile dâhilî gâileler yüzünden bakılamamıştı. Bununla berâber, Halîfe-i Müslimîn olan Osmanlı pâdişahının hac yollarını emniyete alması zarûrî vazîfelerinden bulunduğu için, meselenin kat'î şekilde halli, Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'ya emrolunmuştu. Bunun üzerine Vâli, oğlu Tosun Paşa'yı kâfi miktarda kuvvetle Yenbuğ'a göndermiştir. Tosun Paşa Vahhâbî saldırılarını kırarak, Bedir

mevkiinde ordugâh kurmuş, nufûzlu kabîle reîslerini toplayarak, Halîfe-i Müslimîn'in fermânı üzerine geldiğini, şekaaveti kaldırmak için emir aldığını, Kur'ân'ın emri mûcibince itaatin farz olduğunu, avâkıbının ise dünyâ ve ukbâda hüsran bulunduğunu îzâh etmiştir. Bunun üzerine bir çok kabîle reîsleri itaatlerini arzetmişler; bâzıları da tarafsız kalmışlardır. Vahhâbî hareketine dâima muhâlif kalmış; Dârü'l-Hilâfe'ye her zaman bağlı olmuş bulunan Medîne-i Nebî ahâlisi Paşa'ya haber göndererek, yapılacak işi anlatmışlardır. Bunun üzerine kuvvet gönderilerek, Medîne, Vahhâbî istilâsından kurtarılmıştır (2 Aralık 1812/27 Zilka'de 1226). Medîne'nin anahtarını bin kişilik bir kuvvetle ve emr-i pâdişâhî üzerine Cidde'ye gelmiş olan Mehmed Ali Paşa kabul etmiştir. Mısır Vâlisi, bunları bir heyetle Pâdişâh'a ulaştırmıştır.

Bundan sonra, yolda rastlanan Vahhâbî kuvvetleri dağıtılarak, Mekke geri alınmış ve Tâif kurtarılmıştır (23 Ocak 1813/20 Muharrem 1228). Mekke-i Mükerreme'nin anahtarları da İstanbul'a yollanmış ve Hicaz'ın tamâmiyle kurtarıldığı bildirilmiştir. Mukaddes beldelerin anahtarları azîm alay ile Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne vaz' olunmuştur. "Bunu tâkip eden cuma günü hutbelerde, nâm-ı nâmî-ı cenâb-ı pâdişâhî'ye gâzîlik ünvân-ı celîli ilâve kılınmıştır."

Mehmed Ali Paşa, bundan sonra iki sene kadar Hicaz taraflarında kalmıştır. Tosun Paşa'nın vefâtı üzerine, Mısır Vâlisi'nin diğer oğlu İbrahim Paşa, vezâret rütbesiyle Cidde Vâliliği'ne tâyin edilmiştir. Paşa, Pâdişah'ın emri üzerine bizzat Vahhabîler'in merkezi olan Der'iyye'yi 5 aylık bir muhasaradan sonra ele geçirmiş ve esîr aldığı Abdullah ibn-i Suâd ile dört oğlunu, maiyetindeki nufûzlu emîrlerle birlikte İstanbul'a göndermiştir (26 Eylül 1818/25 Zilka'de 1233). "Ravz-i Mutahharadan istirak etdikleri" mücevherât da tâmir için Dersaâdet'e yollanmıştır. Âsîleri getiren heyet, İstanbul'da alayla karşılanmış ve "Şeyh Suûd ile avânesi kantara-i seyfden imrâr" edilmiştir.

Haremeyn'in Vahhâbîlerin elinden kurtarılmasına sebep olması Mehmed Ali Paşa'nın "millet-i islâmiye beyninde tevefür-i şöhret ve şânına bâis olmuşdur." Paşa bu şöhreti dolayısiyle, bilâhare Pâdişah'ın vücud verdiği mânâsız teceddüt gayretlerinden nefret eden, geniş müslüman tebea indinde bir halâskâr gibi görünecek, bu sebeple de metbuuna karşı muvaffakıyetler elde edecektir.

Bâzı Fransız kaynakları, İngilizler'in Hind yolunun emniyetini sağlamak için Devlet-i Aliyye ile harb hâlinde iken, Vahhâbîlerle anlaştıklarını yazmaktadır. Hattâ Jean Pichon "Gardune'in bu anlaşmayı Napoléon'a haber verdiğini ve onun da Vahhâbîler vâsıtasıyle İngilizler'in Bağdâd ve Şam'ı istilâsından çekindiğini" yazmaktadır. İngilizler Sultan II. Abdülhamîd'e kar-

şı aynı şeyi yapacaklar, Umûmî Harb'den sonra da Haremeyn'i "eyâdi-i Vahhâbiyâna teslîm edeceklerdir."

Merkezî Otoritenin Kuvvetlenmesi İçin Çalışmalar ve Mehmed Emin Rauf Paşa'nın Sadâreti

Rusya seferi ve Vahhâbî gâilesi bertaraf edildikten sonra Pâdişah, müsteşarı olan Hâlet Efendi'yle birlikte, merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek için, âyân ve sâire nâmıyle türeyen mütegallibelerin nufûzunu kırmağa, bâzılarını da izâleye başladı. Bunların çok nufûzlu olanları ile devlete sâdık bulunanlarına ilişilmedi. Nufûzlularının kuvveti, kendilerinden daha küçük olanlara istinâd ettiği için, önce onların temizlenmesine girişildi. Bu suretle Tekelioğlu, Kalyoncu, Dağdevirenoğlu, Gâvur Hasan, Kıllıoğlu ve sâirleri izâle edildi. Sirozî İsmâil Bey, Karaosmanzâdeler, Cebbarzâdeler hem "ashâb-ı satvetden bulundukları, hem de merkez-i itaatde kaaim oldukları" için el üstünde tutuldular. Bu suretle merkezin otoritesinin vilâyetler üzerinde tam mânâsıyle câri olmasına çalışıldı. Bu çok ehemmiyetli icraat, Hâlet Efendi'nin bu husustaki fıtrî kaabiliyeti dolayısiyle, oldukça iyi yürüdü. Efendi'nin aslında gâyet doğru ve lüzumlu olan şu hizmeti, çok fazla düşman kazanmasına ve sonra da nâmının, kabûlü imkânsız derecede kötülenmesine sebep oldu. Hâlet Efendi bunu bildiği ve gördüğü için, "müsteşâr-ı has" olarak, arka plânda kalmak ve sadrâzamları sık sık değiştirerek bu düşmanca havayı üzerinden atmak yolunu tuttu. Bu sebeple, o sıralarda sadâret makaamında oldukça sık değişiklikler görüldü. Nitekim Sadrâzam Hurşid Ahmed Paşa iki sene yedi aylık bir sadâretten sonra, hem mütehassısı olduğu Sırp meselesinin halli, hem de bir asker patırtısındaki gevşekliği sebebiyle, azledildi. Kendisinin cesûr, dürüst ve şecî olmakla berâber biraz safderûn olduğu rivâyet edilir. Yerine şıkk-ı evvel defterdarlığında bulunan "erbâb-ı temkîn ve irfândan, kesîrü't-tecrübe ve kalîlü'l-cür'e, zî-vakaar ve gâyetle muhâfazakâr bir zât" olarak tanınan Mehmed Emin Rauf Paşa getirildi (1 Nisan 1815/20 Rebîülâhir 1230).

Avrupa Ahvâli ve Mukaddes İttifak

Bu esnâda Avrupa'da Napoléon İmparatorluğunun mirâsının taksîmi ve kıt'anın siyâsî haritasının tanzîmi için, Viyana'da büyük bir kongre toplandı. Bu hususta daha önce aralarında gizli olarak anlaşan İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'dan ibâret bulunan müttefik devletler, aldıkları kararları di-

ğerlerine de kabul ettirmek istediler. Ellerinden giden memleketlerine yeniden kavuşmak ümîdinde bulunan küçük Alman prensleri hâriç olmak üzere, 90 hükûmetin mümessilleri, Viyana'da toplandılar. Fakat kongre bir türlü açılmadı. Ahlâkî zaafla mâlûl, bununla berâber çok zekî bir siyâsî olan Talleyrand, kralı XVIII. Louis'in de tasvîbini alarak, garazsız bir siyâset tâkip etmeye, küçük hükûmetleri büyüklere karşı korumaya başladı. "Dörtler" arasındaki ihtilâftan istifâde ederek, Avusturya ve İngiltere ile gizli bir anlaşma yaptı. Nihâyet Avrupa'da muvâzeneyi temin etmek üzere beş büyük devlet teşekkül etti. Bunlardan ikisi garbda: İngiltere ve Fransa, üçü de şarktaydı: Rusya, Avusturya, Prusya. Orta Avrupa evvelce olduğu gibi küçük hükûmetlere taksîm olundu. 34 prenslik ve 4 serbest şehirden kurulu bir Cermen Konfederasyonu teşkîl edildi: İtalya, kuzeyde Sardunya, ortada üç dukalık ve Kilise Hükûmeti, güneyde Napoli Krallığı'na ayrıldı. Lombardiya ve Venedik Avusturya'ya verildi. İsviçre bir konfederasyon; Belçika ve Hollanda da birleştirilerek Pays-Bas nâmıyle bir krallık kuruldu. İskandinavya "İsveç ve Norveç Birleşik Krallığı" diye birleştirildi. Rusya, İsveç'ten aldığı Finlandiya'yı, Osmanlılar'dan aldığı Besarabya'yı ve hemen bütün Lehistan'ı ülkesine katarak genişledi. İngiltere Malta, İyoniyen adaları, Ümit Burnu, Seylan ile France'ı aldı. Prusya Saksonya, Westefelya, Ren eyâletlerini hudutlarına dâhil etti.

Avrupa'yı böylece taksîm eden siyâsîler, hiç bir milleti tatmîn etmeyen, ucûbe hükûmetler ihdâs ettiler. Almanlar ve İtalyanlar çok küçük hükûmetlere bölündüler; Lehler üç yabancı hükûmet arasında taksîm olundular. Birbirlerinden nefret eden Hollanda ve Belçikalılar, müşterek yaşamağa mecbur edildiler. Avusturya birbirinden tamâmen ayrı bir kavimler halitası hâlini aldı. Bu sebeple Avusturya başvekili Metternich, statükoyu muhâfaza için, hükûmetlerin dâhilî idârelerini dahi temin etmek, hükümdarlarına isyân eden tebeayı müştereken te'dîb etmek ve muvâzeneyi bu suretle korumak istedi. Onun bu siyâseti "Metternich Sistemi" nâmıyle meşhûr olmuştur.

Çar Alexandre ise, asâyişi muhâfaza ve ihtilâlin yeniden zuhûrunu men' etmek için, bütün devletleri bir Mukaddes İttifak'a (Sainte Alliance) girmeye dâvet etti. İngiltere ve Fransa'dan gayrı hükümdarların Çar'a hoş görünmek için dâhil oldukları bu ittifak, siyâsî bir ehemmiyet kazanamadı. Bununla berâber Rusya, Avusturya ve Prusya'nın imzaladığı ittifakta "Üç hükümdarın kardeş olduğu ve yalnız hıristiyanlık kaaidelerine göre icrâ-yı hükmedecekleri" bildiriliyordu. Yalnız İngiltere murahhası bir şey anlamadığını ifâde ederek bunu imzalamamıştı.

Sultan Mahmud, Rus hükümdarının teklîf ettiği bu ittifakı, Avrupa'daki

çeşitli hıristiyan mezheblerine mensup hükümdarların bir ittihadı olarak gördü ve bir nevi ehl-i salîp hazırlığından endîşelendi. Osmanlı âleminin en büyük düşmanı olan Çar zâviyesinden bakıldığında haklı olan bu endîşe, Avusturya başvekilinin temînatı, samîmî izahları ve sâir devletlerin telâkkîleri ve bu hususta alınan istihbarât ile nisbeten zâil oldu. Avrupa devletlerini asırlarca titretmiş ve onlarca dâima yabancı addedilmiş bulunan Türkiye'nin, hıristiyanlığa dayanan bu Mukaddes İttifak'a dâhil olmasına imkân da, lüzûm da yoktu. Avrupa devletleri beynelmilel olan devletler hukuku kaaidelerini, ileriki yıllarda artık bir hıristiyan hukuku olarak gördüler ve bütün şark için bunu böylece tatbîk ettiler. Bu yüzden bütün şark dünyasında kanlı hâdiseler cereyân etti. Artık kudretini yitirmekle berâber, bu telâkkî günümüzde de böyle devam edip gitmektedir.

Bu anlaşmanın Viyana'da kararlaştırılması esnâsında, İngiltere'nin ısrarıyle esîrliğin ortadan kaldırılması gibi göz boyayıcı bir madde dahi konuldu ve böylece insanî bir davranışta bulunulduğu dünyâ efkârına anlatılmak istendi.

Sadâret Değişiklikleri

Bu sırada, iki sene dokuz aydan beri sadâret makaamında bulunan Mehmed Emin Rauf Paşa, rivâyete göre Kırımî Hâlet Efendi'nin çekememezliği sebebiyle azledilmiştir. Belirtildiğine göre "O sırada nizâmât-ı devletin tecdîdine heveskâr görünen Paşa, Yeniçeriler'in gayretini güden Hâlet Efendi'nin gayz ve husûmetini celbetmiş" ve katli Pâdişah'tan istenmiştir. Buna zâten taraftar olmayan Sultan, Paşa'nın "uzun boylu ve vecahâtli olması" sebebiyle "Kallâvî, başına pek yakışıyor, ben o güzel başa kıyamam." demiş; Sakız'a nefyi ile iktifâ etmiştir. Esâsen muhâfazakâr olan Paşa, devletin idâre usûlünün yenilenmesi huzûrunda bahsolundukça işi alaya alıp "Güzel ama kallâvî artık bizi kurtaramaz." der ve yeni feslerin başa yakışmadığını da ifhâm edermiş.

Paşa'nın azlinden sonra yerine vasat derecede bir devlet recûlü olan Derviş Mehmed Paşa tâyin edilmiştir (5 Ocak 1818/26 Safer 1233). Hâlet Efendi ile iyi geçinen bu zât da, bâzı Yeniçeriler ile ırgatlar arasında çıkan bir arbedeye seyirci kalması yüzünden azledilmiştir. Bursa'da bâzı hayrât ve İstanbul'da da bir çeşme yaptırmış olan ve iki sene kadar sadârette kalan Paşa'nın yerine, Tanzîmatçı Reşid Paşa'nın eniştesi olan, Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Seyyid Ali Paşa tâyin edilmiştir (5 Ocak 1820/19 Rebîülevvel 1235).

Tepedelenli Ali Paşa Gâilesi ve Netîceleri, Hâlet Efendi'nin Davranışları ve Tahlîli

Bu esnâda Yanya'da merkezle irtibâtı az, nufûz ve kuvvetini devamlı şekilde artırmağa meyyâl bir vâli vardı. Bu, Tepedelenli Ali Paşa idi. Müsteşar-ı Has olan Nişancı Hâlet Efendi, merkezî devlet otoritesini kuvvetlendirmek için, âyan ve mütegallibeleri birer münâsip fırsatla tasfiye ederken, çok nufûzlu ve yaşlı olan bu zâta dokunamamış ve vefâtını beklemek zorunda kalınmıştı. Tepedelenli ümmî olmakla berâber, dirâyet ve şecaat sâhibi, insanları idârede fıtrî kaabiliyetleri olan bir adamdı. Kırk seneye yakın bir müddet süren memuriyeti esnâsında türlü vesîlelerle, hattâ biraz da zulüm ve gadirle Selânik, Yanya, Manastır, Yenişehir taraflarında 200'den fazla geniş çiftliklere sâhip olmuş; bu sebeple de gittikçe şöhret ve kuvvet kazanmıştı.

Rusya ve Avusturya seferlerinden muhârebe meydanlarına gönüllü kuvvetiyle katılmış; buralarda bilfiil savaşarak devlete hizmet etmiştir. Sırp isyanının tenkîlinde gayret göstermiş; Maçin muhârebesinde şecaat ibrâz etmişti. Napoléon'un Mısır'ı istilâsı sırasında Devlet-i Aliyye Fransa ile harbe girince, o da Preveze ve Venica Butrinto'yu Fransızlar'dan harben almış; Mısır'daki mağlûbiyete, Arnavutluk'ta iyi bir cevap vermişti. Son Rus muhârebesinde kazanılan Tatariçe zaferinde oğlu Muhtar Bey de büyük rol oynamış; bu sebeple vezâret rütbesiyle taltîf olunmuştu. Bu sıralarda kendisi Yanya Vâlisi bulunuyor; büyük oğlu Muhtar Paşa Eğriboz ve Karlıeli, ortanca oğlu Veliyüddîn Paşa Derbentler Nâzırı ve Mora Vâlisi, küçük oğlu Sâlih Paşa İnebahtı Mutasarrıfı, torunu Mehmed Paşa ise mîr-i mîrân olarak vazife görüyorlardı. Mora ve civarında olan sancaklar bunlara tevcîh olunuyordu.

Böylece Tepedelenli âilesi âdeta Rumeli'nin büyükçe bir kısmında söz sâhibi bulunuyorlardı. Kendisi, idâresi altındaki yerlerin köklü ve zengin âilelerine karşı fenâ muâmele eder ve onların nufûzlarını dâima kırmağa çalışırdı. Buna mukaabil yolların tanzîm ve emniyete alınması, ziraatın gelişmesi, emrindeki askerlerin tâlimi için de gayret ederdi. Sekiz bin kişilik tâlimli bir kuvvet teşkîl etmişti. Arnavut ekâbiri konaklarında, çocuklarının yetişmesi için hocalar getirip tedrisâtta bulunurlar; hattâ sâir halk için de mektepler açarlardı. Bunlara karşı Tepedelenli'nin düşmanlıkları şu tedrîs işini de kösteklemiş ve Arnavutluk için zararlı olmuştur. Onun bu türlü hareketlerinden kaçanlar İstanbul'a gelerek şikâyette bulunmuşlardı.

Arnavutluk'un Toskalık cihetine hâkim bulunan Ali Paşa, kuzeydeki Kegalık kısmına da el atmış; buraya hâkim bulunan ve çok iyi bir adam olarak tanınan, Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa ile de sıhriyet kurmuş; kızını oğlu Veliyüddîn Paşa'ya almıştır. Sonra oğlunun kayınpederi olan bu zâtı,

mahallî bir fitneden muhâfaza maksadıyle, Yanya'ya getirtmiş ve hapsetmiştir. Bu keyfiyet Pâdişah'ın gazab ve infiâlini celbetmiş ve İbrahim Paşa'nın yerine ikaamesi için, Tepedelenli'ye emirler gönderilmiştir. Fakat Ali Paşa bir takım boş özürler ileri sürerek, bu zâtın yerinde ikaamesinin mahzûrlarını bildirmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa'nın Rumeli'de istihdâm olunmak üzere tahliyesi emrolunmuş; Yanya Vâlisi işi bir müddet daha oyalamış ve bu sırada da mahbus ölüvermiştir. Bu vefâtın zehirlenmek suretiyle olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu hâdise üzerine Tepedelenli'nin te'dîb ve tenkîline lüzum görülmüş; fakat fesâda yatkın bulunan Mora ahâlisinin isyan cür'etinde bulunmalarına, bu zâtın heybet ve satvetinin mâni olduğu düşünüldüğünden, pek ileriye gidilmiyerek, gâh tehdîd, gâh nasîhat ve taltîfle muâmelede bulunulmuştur.

Bu esnada Tepedelenli'nin zulüm ve gadrine uğramış bir çok kimseler Pâdişah'a şikâyetler yağdırmışlardır. Bu arada Ali Paşa'nın hışmına uğrayan kethudâ İsmail Paşo Bey de İstanbul'a gelmiş; evinde pencere önünde otururken, Tepedelenli'nin gönderdiği iki Arnavut fedâisinin sûikasdına mâruz kalmışsa da, kurtulmuştur. Şu sûikasd teşebbüsü büyük hiddeti mûcip olmuş; Lutfî'nin tâbiriyle "Böyle pâyitahta kadar edebsizliğe cür'et eden âsî ve tâğînin mahv ve izâlesi hakkında verilen hüküm ve karar, Rumeli'nin her tarafına bildirilmiş ve Rumeli'deki vüzerâ ile Der-Aliye'den dahi üzerine asâkir-i külliye tertîb ve irsâline teşebbüs olunmuşdur."

Ali Paşa'nın fermanlı ilân edilmesi için verilen kararın Hâlet Efendi'nin tesiri ve entrikaları sebebiyle alındığı hakkında rivâyetler vardır. Bunlara göre "1) Hâlet Efendi Yeniçeri Ocağı'na dayandığı için, bunların ağalarına verilmek üzere paraya muhtacdır; onun için de Ali Paşa'dan senede bin kese rüşvet istemiş; vermeyince de düşman olmuştur. 2) Hâlet Efendi bir zamanlar Fenerli Kalimaki Bey'in tercümanlığını yaptığı için, Rumlar'ın tesiri altında kalmıştır. 3) Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsı aleyhinde olduğu için, bu tasavvurlara mâni olmak maksadıyle devletin başına bir Yanya gâilesi açarak bunu temin etmek istemiştir."

Bu rivâyetlerin hiç bir ciddî mesnedi, hattâ mâkûl tarafı dahi görünmemektedir. Farz-ı muhâl doğru olsa bile, kendisine bin kese para göndermedi diye gâyet kudretli bir paşanın üzerine asker sevketmek mi lâzım gelir? Osmanlı devlet makinesinin bu küçük şahsî endîşe için kullanılmasına ve bunun, ne kadar kuvvetli olursa olsun, bir Nişancı tarafından yapılmasına imkân var mıdır? Hâlet Efendi'nin Fenerli bir beyin tercümanlığını yaptığından dolayı Rumlar'ın tesirinde kalması, yâni Rum emellerine hizmet etmesi düşünülebilir mi? Haydi o yaptı diyelim, Osmanlı an'anevî devlet müesseselerinin başında bulunanlar; ilmiye, seyfiye, kalemiye ricâli ve saltanat ma-

kaamı da mı aynı yolda idi? Sonra, Ocağın ilgâsı tasavvurlarının Yanya gâilesi çıkarmakla durdurulması düşünülebilir mi? Bu suallere müsbet cevap vermek mümkün değildir. Bu sebeple de rivâyetlerin doğru olmadığını kabulde zarûret vardır. Yalnız doğru olan cihet, Efendi'nin, Ocağın ilgâsının tamâmen aleyhinde olduğu, devlet otoritesini kuvvetlendirmek için çalıştığı, bunu da merkezin vilâyetlerdeki en büyük istinadgâhı olan Yeniçeri ile yapmak istediğidir. Bu, o devre göre, tutulması lüzumlu, en sâlim yol olarak görünmektedir.

Mehmed Saîd Hâlet Efendi'nin Devlet-i Aliyye hakkındaki bu fikirlerini, sonraki hâdiselerin ışığında kolayca tenkîd etmek mümkün değildir. Bununla berâber davranışları her zaman muâheze edilmeğe şâyândır ve tenkîde lâyıktır. Bir zaman sefîr olarak Fransa'ya gitmiş olan Hâlet Efendi, aleyhinde bulunan kaynaklarımızca dahi "zekî, fatîn, natûk, bahs-u mükâlemeye ve hasmını iknaa kaadir, tarîk-i mevlevîye müntesib, Gâlib Dede'nin fazâil-i edebiyesinden hakkıyle behremend, sadâkat ve kıyâset-i müselleme ashâbından olmağla müsteşâr-ı has olmuş bir zât idi. Bununla berâber, ahlâkı, ilim ve fetânetiyle mütenâsib değildi." diye tavsîf edilmektedir. Kendisi hakkında bu kadar fazla düşmanlık gösterilmesinin, hattâ bu gün dahi beraat-ı zimmet edememesinin muhtelif sebepleri vardır. Bunlar, devlet kudretini kuvvetlendirmek maksadıyle girişilen âyan ve mütegallibe tasfiyesinde çok düşman kazanmış olması, bu suretle menfaatleri haleldar olanların kendisini şiddetle suçlamaları; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına muhâlif olduğu için, bu müesseseye olan düşmanlığın ona da sirâyet ettirilmesi, pâdişah katında gâyet makbûl ve sözü geçer bir kişi olmasının ricâlin hasedini çekmesi şeklinde hulâsa edilebilir.

Hâlet Efendi, Ocağın ilgâsına muhâlif ise de onu kuvvetlendirmek ve ıslah etmek yolunda bir faaliyette de bulunmamış görünmektedir. Şu izâhattan anlaşılmaktadır ki, Tepedelenli meselesinde Hâlet Efendi'ye yapılan bühtanlar yersiz olduğu gibi, Yanya Vâlisi'nin Rumları korkuttuğu hakkındaki iddialar da pek doğru değildir. Rum isyanının patlak vermesinde ise, bizzat Tepedelenli'nin dahli kuvvetle rivâyet edilmiştir. Nitekim Lutfî "Ali Paşa'nın fermanlı olduğu zamanlarda Mora iklîminin baştan başa ayağa kalktığını, bunun me'yûs halde bulunan Paşa'nın şânını muhâfaza zımnında, Devlet-i Aliyye'ye bir yüzden, Yunan takımına başka cihetten lisanlar kullanarak, Yunanlılar'a kendisini ısındırmak için Devlet-i Aliyye aleyhinde bulunmalarına müteallik ta'lîmât icrâsından geri durmamasından doğduğunu" yazmakta, şu davranışının ise "politikası icâbından bulunduğunu" kaydetmektedir.

Aynı müellif, "Tepedelenli ortadan kaldırılmamış olsa bile Yunan meselesinin bu rengi kesbedeceğinin ecnebî müelliflerce ifâde edildiğini, bununla berâber Rum cemiyet-i hafiyesinin Yanya Vâlisi'ne isyanda devamı için kendisine adam gönderip teşvîkaatta bulunduklarını, hattâ Rusya'nın harb ilân edeceğini bildirdiklerini, Paşa'nın bu husustaki iğfâlâta kanarak, bunu tahkîke adam dahi göndermediğini" anlatmakta, "Ali Paşa'nın isyanda sebatı, kendisinin ve Devlet-i Aliyye'nin dûçâr-ı mazarrat olması netîcesini vereceğinden bu hâl Yunanlılarca bir gânimet ittihaz olundu." demektedir. Edouard Driault da aynı kanaati izhâr etmekte ve Tepedelenli'nin "evvelce bir çoğunu kaydetmiş bulunduğu Yunanlılar'ı imdâdına çağırdığını, Rumlar'ın kurtarıcısı olmak istediğini te'yîden beyân eylediğini" kaydetmekte, hattâ çok garîb bir iddîada bulunarak "Hétairie'ya girdiğini, bu cemiyetin reîslerinden olduğunu" yazmaktadır. Kabûlü çok güç olan bu garip rivâyet, ancak Paşa'nın bir hilesi, yâhut kendilerini kuvvetli göstermek isteyen Rumlar'ın propagandası olarak görülebilir.

Bununla berâber, bunun hazırlıklarından az çok haberdar olan Tepedelenli fermanlı olunca, onları isyâna teşvîk ettiği, Yunanlılar'ın da bunu canlarına minnet bildikleri muhakkaktır. Lutfî'de, Paşa'nın mühürdarından naklen ileri sürülen ve sıhhati hakkında biraz şüpheli davranılan, bugünkü târihçilerimizce de Tepedelenli taraftarlığının en kuvvetli mesnedini teşkîl eden bir rivâyet vardır. "Paşa'nın Rum gizli faaliyetlerine tamâmiyle muttali olduğu" tarzında hülâsa edebileceğimiz bu rivâyet de kabul edilemez. Çünkü Tepedelenli, Rum gizli faaliyetini tam bilse idi, şu tehlikeli silâhla herhalde oynamazdı.

Hâdiselerin seyrinden anlaşıldığı üzere Paşa Rumları kullanayım derken, onlar tarafından kullanılmış; umûmî bir isyan çıkarmak için bizzat Yunanlılar'ı tahrîk etmiş; hattâ onlarla müştereken harekette bulunmuştur. Bu husus İstanbul'ca bilindiği için, Hâlet Efendi, Tepedelenli'nin izâlesi ile Rum isyanının tavsıyacağı kanaatine varmıştır. Esâsen isyan da Mora Vâlisi, eski sadrâzamlardan Hurşid Ahmed Paşa'nın, serasker tâyini ile Tepedelenli'yi sıkıştırması üzerine başlamıştır. Ali Paşa'ya önce Yanya Vâliliği vazîfesinden azledildiği, Tepedelen'de ikaamete memur olduğu teblîğ edilmiş; bunu dinlemediği için de üzerine asker sevkedilmiştir. Hurşid Paşa Yanya üzerine yürüdüğü gibi, denizden de Nasuh-zâde Ali Bey emrinde bir filo Arnavutluk sâhillerine gönderilmiştir. Paşa'nın oğulları ise, ordu-yı hümâyûna dehâlet etmişler ve şimdilik Kütahya ve Ankara'ya sürülmüşlerdir (20 Ağustos 1820/11 Zilka'de 1235). Nihâyet Yanya muhâsarası başlamış ve iş uzadıkça uzamıştır. Bunun kolayca bitirileceğini söyleyenler çekinmişler; Ali Paşa'nın

çocukları ortadan kaldırılmadıkça mukaavemetin devam edeceğini ifâde etmişlerdir. Bu sebeple de oğulları bir "gadr-i sarîh" olarak sürgün bulundukları yerlerde siyâset edilmişlerdir. Bir buçuk sene devam eden muhâsara netîcesinde, etrafından hemen tamâmiyle mahrûm kalan Ali Paşa aman dilemiş; bunun üzerine Hurşid Paşa da aman vermiştir. "Sin ü sâline ve kıdem-i hizmetine hürmeten, tensîb olunacak mahalde mazhar-ı avf-ı âlî olmasını defaatle arz etmiş"; fakat her halde Rum ihtilâlinin aldığı veche ve bundaki dahli nazara alınarak, bu talep yerine getirilmemiştir. Bu arada hayâtına dokunulmıyacağı teminâtını alan Tepedelenli, Yanya gölündeki adada netîceyi beklemiştir. Kendisine affını teblîğ için gönderilen adamlar, 80 yaşında dahi mukaavemete kalkışan bu inatçı ve âsî vezîri siyâset etmişlerdir (24 Ocak 1822/1 Cemâziyülûlâ 1237).

Rum İsyanının Başlaması, Genişlemesi ve Bundaki Dış Tesirler

Bu sırada devlet, Yanya Paşası'nın isyânına paralel olarak gelişen büyük ve yaygın bir Mora isyânı ile de uğraşmaktaydı. Asırlardan beri Osmanlı Devleti'nin en güzîde hıristiyan tebeası olan Rumlar, dışarıdan hazırlanmış, teşkîlâtlandırılmış ve geliştirilmiş yaygın bir isyan hareketine girişmişler; kendileri için hakîkaten bir velî-i nimet olan metbûlarına silâh çekmişlerdi. Mutaassıp bir Osmanlı düşmanı olan Lamouche bile Ruslar'ın bütün Ortodoks kavimler üzerindeki imtiyazlı mevkiine işâret ederek, "Bu milletlerin iki hâkimiyete, yâni maddî olarak Türkler'in, ruhânî olarak da Rumlar'ın hâkimiyetine tâbi' olduğunu, ayrıca Memleketeyn'in Fenerli beylerce idâre edildiğini" yazmaktadır.

Türkler, Ortodoks kavimler içerisinde mânevî bir nufûza sâhip olan Patriklik makaamını, bir taraftan Katolik dünyasına karşı ciddî bir ayrılıkçılık unsuru olması, diğer taraftan da idârî kolaylığı temin etmesi bakımından kuvvetlendirmekte beis görmemişlerdir. Devletin kudretli zamanlarında, bu mânevî nufûza sâhip makaam, hükûmet emirlerinin Ortodoks tebeaca sızıltısızca benimsenmesine, batıya karşı yürütülen fütûhatta hıristiyan dünyasının birleşememesine yol açmış; Türkler'in kitâbî dinlere gösterdikleri büyük toleransın sembolü olarak görünmüştür. Fakat büyük Osmanlı kudreti sarsılmaya başlayınca, çeşitli dış tahrikler, Ortodoks kavimlerin en imtiyazlısı sayılan bukalemun mizaçlı Yunanlılar'a da tesir etmiştir.

Nitekim Rusya, Petro devrinden itibaren başladığı tahriklere devam etmiştir. Karlofça Muâhedesi'nde Venedik'e geçen Mora'nın Rum tebeası, Ka-

tolik idâresine tahammül edememiş ve 1718'de Türkiye'ye ilhâkı sevinçle karşılamışlardır. 1770 senesindeki Osmanlı-Rus muhârebesinde, Mayno Dağlıları, Katherina'nın gözdelerinden olan Alexis Orlof'un 500 kişilik maiyetiyle isyana teşebbüs etmişler; fakat Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sür'atli te'dîb hareketiyle netîce alamamışlardı. Yine Katherina, Avusturya İmparatoru II. Joseph ile "Grek Projesi" nâmıyle mâruf ve Bizans'ı ihyâ maksâdına mâtuf bir plân üzerinde anlaşmışlar; fakat Avusturya'nın kısa müddet içinde yenilmesi ve siyâsî ahvâlin müsâit olmaması sebebiyle bunu tahakkuk ettirememişlerdir. Buna rağmen Rus tahrik ve emelleri durmamış; yalnız Rumlar değil, Balkanlar'daki bütün hıristiyan tebea Osmanlı Devleti'ne karşı fiilen isyâna teşvîk edilmiştir. Sırp isyânı da aynı merkez tarafından teşvîk edilmiş ve Bükreş Muâhedesi'yle bâzı imtiyazlar koparılmıştır. İşte Mora'daki hareket ve isyân da bu Rus tahrîk ve desteği ile alâkalıdır. O sırada Rumlar, gemicilik ve deniz ticâretindeki faaliyetlerini, bâzı sebepler dolayısiyle, bir kat daha fazlalaştırmışlardı. Osmanlı ve Rus donanmalarında "Rum tâifesi istihdâm" edildiğinden, bunlar "deniz ilminde haylî mahâret" kazanmışlardı. Öteden beri Rumlar'ın kullandıkları ticârî gemilerin istiâb hadleri, Tersâne-i Âmire'ce tahdît edildiği ve büyük gemiler inşâsına mezun bulunmadıkları halde, Kapdân-ı Deryâ Hüseyin Paşa tarafından bu yasak kaldırılmıştı. Böylece Yunan adaları reâyâsı, cesîm gemiler tedârik ederek, Avrupa'ya ticârî emtia götürüp getirmeğe başlamışlar; Karadeniz ve Akdeniz limanlarında küçük koloniler kurmuşlardı. Venedik'in ortadan kaldırılması ile hâsıl olan boşluğu doldurmağa başlamışlar; seneler süren İngiltere-Fransa çekişmesinden ve kara ablukası yasağından, bîtaraf Osmanlı bayrağı sâyesinde büyük servetler kazanmışlardı. Bu ticârî faaliyetten, Rusya yardımı ile vücûda getirilen ve maksadı siyâsî olan şirketler de istifâde etmiş; ezcümle Fener ticâretgâhı, isyan için büyük paralar biriktirmeğe muvaffak olmuştu. Bu arada, Avrupa ile devamlı temâs netîcesinde Fransız inkılâbının "ihtilâlcûyâne efkârı"nın da tesirine kapılmışlardır.

Bu ticâretten kazanılan bol para, bâzı hayır teşebbüslerine de yatırılmış; Osmanlı ülkesinin, bilhassa liman şehirlerinde, cemâat mektepleri tesis edilmiştir. Buralarda eski ve büyük bir medeniyete sâhip oldukları, Bizans'ın vârisi bulundukları öğretilmiş; Rum çocuklarının dimağlarına ihtilâlci fikirler sokulmuştur. Ayrıca "Philhélènes", "Philomuses" nâmlarıyle kurulan cemiyetler, batıda dahi kesîf bir propaganda ve yardım kampanyasına girişmişlerdir. Avrupa'da o devirdeki münevver tabaka, hürriyet fikirleri dolayısiyle, garip bir histeriye tutulmuş; Helen medeniyetinin mümessili sandığı, aslında ise onunla pek fazla ırkî bir alâkası olmayan Yunanlılar'ın istiklâl dâvâsını umûmîyetle benimsemişti. Rusya Hâriciye Nezâreti Müsteşarı olan Korfulu bir Rum, Viyana Kongresi'nde ecnebî sefîrler arasında, hiç çekinmeden

iâneler toplamış; insâniyete ve medeniyete âşık görünmek gayretinde bulunan murahhaslar ise pek cömert davranmışlardı. Capo-d'Istria nâmındaki bu adam, Yedi Ada'ya da gitmiş ve Rumlar'ı isyâna teşvîk etmişti. Rus hâriciyesi, işte böyle adamlar tarafından idâre ediliyordu. Çarın yâver-lerinden olan Alexandre Ypsilanti de aynı kafadaydı ve bunlar, gizli Yunan ihtilâl cemiyetinin mühim rükünlerinden bulunuyorlardı. Şu vaziyet Yunan istiklâl emellerinin Rusya'ca nasıl bir himâyeye mazhar olduğunun açık delîlleridir.

Bu arada Adamantius Corayis eski Yunan alfabesi ile halk arasında konuşulan Rumca'yı edebî bir dil hâline getiriyor; Rigas ise Türk düşmanlığıyle dolu bir "Yunan Marseyyezi"ni yazıyor; "Büyük Yunanistan" harîtasını bastırıyordu. Bu adam Vidin'de, yaptıklarının cezâsını Tuna'ya garkedilerek görmüştür. Yunan istiklâlinin mürevvici olan ilk Etniki Eterya, işte bu şâir tarafından kurulmuş; onun 1798'de ölümünden 17 sene kadar sonra, 1815 Ekimi'nde Skouphas, Xanthos, Dikoeos nâmlarında üç bezirgân tarafından Hocabey (Odessa)'de tekrar diriltilmiştir. Bunlardan Batnoz adalı Manuel Iksanto bu maksadı vücûda getirebilmenin ancak Rum büyüklerinden, muktedir korsan ve kaptanlardan bir Eterya (cemiyet, şirket) teşkîl edilmesine bağlı olduğunu düşünmüş ve bu hususta diğerleriyle mutâbakata varmıştır. Daha evvel gizli cemiyetler, bilhassa Masonlar hakkında epeyce malûmât toplamış; böylece Eterya'nın yemînlerini, işâretlerini, dâhilî kaaidelerini tanzîm etmiştir. Sonra cemiyete âza kaydetmeye karar vermişler ve bunun propagandası, yayılması ve genişlemesi için tedbîrler almışlardır. Üç bezirgânın, böyle muazzam bir iş için adam toplaması imkânsız görüneceğinden, çok büyük ve ismi meçhûl, kudretli bir reîsin âletleri olduklarını yaymışlar; böylece herkesin, buna, kendi tasavvuruna göre şekil vermesini daha faydalı görmüşlerdir.

Sonra bunlardan Iksantos İstanbul'a, diğerleri de Moskova'ya giderek, faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Kısa bir müddet içinde İzmir, Sakız, Trieste, Bükreş gibi yerlerde şûbeler açmışlar; Akdeniz'deki kesîf Rum deniz nakliyâtı dolayısiyle de çok yaygın bir şebeke kurmağa muvaffak olmuşlardır. Rusya'nın bunu desteklemesi büyük ümitler uyandırmış; Bizans'ın ihyâsının diğer Avrupa devletlerince de takdîr edileceğine inanılmıştır. Eterya'ya girenler, muhtelif derecelere ayrılmış; bunlar ise çeşitli rümuzlarla anılmıştır. Reîslere "Çoban", ikinci dereceye "Papas", üçüncüye "Tavsiyeli", dördüncüye "Zararsız" nâmları verilmiş; İstanbul'da ise "Reîs" ve "Fedâî" unvânıyle iki askerî rütbe îcâd edilmiştir. Sonra bu dereceler yediye çıkarılmış; cemiyete dâhil olanların, tıpkı Farmasonlar gibi, husûsî işâretlerle birbirlerini tanımaları temin edilmiştir. Bu gizli cemiyet gittikçe büyümüş; buna dâhil olan bâzı Yunan sergerdeleri Kapodisterya delâletiyle, Çar'ın huzû-

runa çıkarılıp, ittifâta ve mükâfâta mazhar olmuşlardır. Artık Iksantos'un Fener'deki evi bir merkez hâline gelmiş; zâhiren ticâret maksadıyle, bütün Yunanistan ve Akdeniz'deki Rum cemaatleriyle irtibatlar tesis edilmiştir. Osmanlı ülkesi dâhilindeki nufûzlu Rumlar'la, Mora'daki eşkıyâ, Adalar'daki korsan reîsleri, hep cemiyete dâhil olmuşlar; hattâ Tepedelenli'nin Yanya'daki sarayına dahi kol atılmıştır.

Cemiyet 1816 senesinde Kiev'e sığınmış bulunan eski Sırp baş kinyezi Kara Yorgi'ye de el atmış; onu Sırbistan'a göndererek, Çar'ın muvâfakati ile yapacakları büyük isyanda müşterek harekete hazırlanmasını istemişlerdir. Kara Yorgi bu maksatla Sırbistan'a gelmiş; fakat yeni baş kinyez Miloş Obrenoviç tarafından yakalanıp öldürülmüş; kellesi de Sultan'a takdîm edilmiştir. Bu arada cemiyete Patrik Grigorios ile bir çok metropolit ve papaz da girmiştir. Iksantos Rusya'ya gitmiş ve Kapodistria'ya reîsliği teklîf etmiş; ondan red cevabı alınca da, eski Boğdan Voyvodası olan ve hâlen Çar'ın yâverlerinden bulunan Alexandre İpsilanti'ye "Gizli Reîs Kaymakamı" unvânı ile Eterya'nın nâzırlığı verilmiştir. 1819 senesi ortasında Moskova'dan gönderilen ve her tarafta neşredilen bir mektup, Eterya'nın bizzat Rusya devletinin idâresinde olduğunu, yâver İpsilanti'nin, Çar'ın emirlerinin teblîğcisi bulunduğunu, âdetâ ifhâm etmiştir. Bu mektubun neşri, Rumlar'daki istiklâl arzûsunu ve ümidini kuvvetlendirdiği gibi, Eterya'ya yeni iltihaklara da sebep olmuştur.

Bu esnâda İpsilanti bir takım adamlar göndererek, Mora'da vücût verilecek isyana 38.150 kişinin katılacağını, buna mukaabil Osmanlı askerinin 12 binden ibâret bulunduğunu, bunun hemen tamâmının Hurşid Paşa emrinde, Tepedelenli'yi tenkîlle meşgul bulunduğunu, görmüş ve isyan için en müsâit ânın geldiğine kaani bulunmuş ve kıyâmı başlatmaya karar vermiştir. Daha evvelce Mora Rumlar'ın ictimâî husûsiyetleri itibâriyle isyana en müsâit görülen zümresi ile temaslar yapılmış ve bunların müşterek hareketleri temin edilmiştir. Bunlar coğrafî muhîtleri ve sosyal husûsiyetleri itibâriyle umûmiyetle üç grupta toplanmıştır:

1- Kuzey Yunanistan'la Epir'de, eskiden beri şekaavetle meşgûl olan ve "Palikarya" denen Rum ve Hıristiyan Arnavutlar'dır. Bunlar dağlık mıntıkalarda yaşamakta ve hayat manâsına gelen "Kleftis" nâmıyle anılmakta idiler.

2- Güney Mora'da öteden beri şakîlikle geçinen ve "Mayno" denilen isyancı dağlılardı. Bunlar müsellah çeteler hâlinde dolaşırlardı.

3- Argolid Körfezi'ndeki Hydra (Çamlık), Spaetza (Sütlüce) ve Psara (İspara) adalarında kâh ticâret, kâh korsanlıkla meşgûl bulunan denizciler ve kaptanlardı.

Görüyor ki maişetlerini âdeta haydutluk ve korsanlıkla temin eden bu adamlar, Yunan isyanının baş yardımcıları olmuş ve sonradan da "millî kahramanlar" olarak yâdedilmişlerdir. Fransız ictimâiyatçısı Henri de Tourville, kadîm Yunan mitolojisindeki Herkül gibi kahramanların da dağlık mıntıkalarda yaşayan birer haydut reîsi olduğunu ortaya koymuş; bu tipin karakteristik husûsiyetlerini çizmiş; bunların Yunan cemiyetindeki mevkilerini tasvîr etmiştir. Böylece Marko Botsaris, Kalokotronis, Mavromihalis gibi kanlı haydutlar, Kanaris, Miyanlis gibi korsanlar ilk istiklâl reîsleri olmuşlar ve sonradan da millî kahraman sayılmışlardır.

Rum isyancıları, Mora'nın hemen hemen askerden hâli kalmasını ve Tepedelenli gâilesini fırsat bilmişler ve 25 Mart 1821 Evangelismus yortusunda, her tarafta birden, kıyâma kalkmağa karar vermişlerdir. Fakat bu karar şâyi olduğu için, müslümanlar kalelere çekilmeğe başlamışlar; bundan dolayı da işin haber alındığını sanan Patras başpiskoposu Germanos, 10 bin kişilik bir âsî topluluğu ile kaleyi muhâsara etmiş ve isyanı başlatmıştır (12 Şubat 1821/9 Cemâziyülûlâ 1236).

Böylece kısa müddet içinde Mora, kan ve ateşe bulanmış; İpsilanti de Yaş'a gelerek, Eterya'ya dâhil Boğdan Voyvodası Mihail'le berâber, buraları ayaklandırmaya çalışmıştır. Burada bir isyan beyânnamesi neşrederek, her tarafa göndermişlerdir. Bunda "Rumlar'ın Osmanlı hükûmetinden kurtulmaya karar verdikleri, bağlı bulundukları Rusya Çarı Alexandre'ın büyük bir ordu ile yardımlarına koşmak üzere olduğunu, Ruslar'ın denizden ve Rumlar'ın da karadan İstanbul'u hemen zaptedeceklerini" ifâde etmişler ve bütün Yunanlılar'ı kıyâma dâvet etmişlerdir. Yunanlılar'a âit târihî hâtıralarla dolu olan beyânnamede Türkler "Dârâ ile Serhas'ın, kadın mizaçlı ve rehâvete düşkün ahfâdı" olarak tavsif ve "İranlılar'dan daha kolaylıkla mağlûb edilebilecekleri" ifâde edilmiştir.

Bu beyannâmede de zikredildiği üzere, Çar'ın bu hareketle alâkası vardı ve "İstanbul'a doğru yürümek" tarzında ifâde edilen an'anevî Rus politikasını devam ettiriyordu. E. Driault'un yazdığına göre "Mukaddes İttifak"ı dahi bunun için düşünmüş ve 1821 senesinin 19 Temmuzunda Petersburg'daki Fransız sefîri Ferronays'e "Cebel-i Târık Boğazı'ndan Çanakkale Boğazı'na kadar harb açınız; işinize muvâfık gelen şeyi yapınız ve Rusya'nın yalnız tasvîbine değil, samîmî ve müessir yardımına da güveniniz; Türkler'in pek uzaklara atılması ve devletler arasında bu hususta anlaşılması lüzumludur. Bugün Fransa'nın Rusya gibi bir müttefike ihtiyâcı vardır." demiştir. Daha sonraki bir konuşmada da "Fransa ancak Rusya ile müttefikan Avrupa'ya merâmını anlatabilir." diyerek, onu kendi tarafına çekmek istemiştir. Bunlar Mora'daki

Rum isyanının ve Yunan kıyâmının Rusya tarafından hazırlandığı ve geliştirildiğinin açık delîlleridir.

Fakat Çar'ın bu tasavvuru, Avrupa'da statükonun muhâfazasını lüzumlu gören Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının kendisi için son derece mahzurlu olduğuna kaani bulunan İngiltere tarafından tasvip görmemiştir. Hattâ Çar, İpsilanti'nin hareketini, İtalya'daki ihtilâli bastırmak, alınması lüzumlu tedbîrleri görüşmek için Mukaddes İttifak âzasıyle berâber Leibach'da müzâkere ile meşgûlken işitmiş ve "Oh, yiğit çocuk." diye memnûniyetini izhâr etmiştir. Fakat Metternich ihtilâlin mâhiyetini anlatmış; bunun Avrupa'daki bütün kavimleri nasıl kaynaştıracağını îzâh etmiş ve Çar'ı dehşete düşürerek, bu teşebbüse mâni olmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine gâyet kaypak mizaclı bir adam olduğu rivâyet edilen Çar, yâveri İpsilanti'ye hitâben bir emir göndermiş; "Gizli bir cemiyetin tahrîklerine iştirak etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin mahvına çalışmanın bir imparator için mezellet" olduğunu, bu işle alâkası bulunmadığını ifâde etmiş; hattâ İstanbul'daki sefîri Baron Strogonof vâsıtasıyle de Bâb-ı Âlî'ye teminat vermiştir. Esâsen bu sırada Odessa'da hazırladığı üç bin kişi ile Boğdan'a giren İpsilanti de burada umduğunu bulamamış; Osmanlı idâresinden memnûn olan, buna mukabil Elenizm fikrine şiddetle düşman bulunan küçük boyarların nefretiyle karşılanmıştır. Teodor Vladimiriresko adlı bir memur, Eflâk'daki Rum beylerine karşı bir kıyâma girişmiş; bunun üzerine yetişen Osmanlı kuvvetleri de Ulahya'da Dragoşani'de, Boğdan'da Skuleni'de İpsilanti emrindeki isyancıları mağlûb etmişlerdir. Çar'ın sâbık yâveri ise, senelerden beri geliştirdiği büyük Bizans hülyâlarının bir fiskeyle yıkıldığını görmüş; "kadın mizaclı" diye tavsîf ettiği Türk'ün ordusundan değil, gölgesinden, kadın gibi kaçarak Avusturya'ya sığınmıştır.

Boğdan hareketinin netîce vermemesine mukabil Mora'daki isyan kısa müddet içinde gelişmiş; müslüman ahâli kalelere kapanmak mecburiyetinde kalmıştır. Buralar Rum âsîleri tarafından kuşatılmış ve kısa müddet içinde bir çok yer elden çıkmıştır. Yanya'da Tepedelenli işiyle meşgûl bulunan serasker Hurşid Paşa, bir kaç bin kişilik bir kuvvet göndermiş, bunlar âsîlerle yaptıkları kısmî muhârebelerde bâzı muvaffakıyetlere nâil olmuşlar; fakat Trapoliçe'ye kapanmak hatasında bulunmuşlardır. Kısa müddet içinde Ballabadra (Patras), Navarin, Mesleng, Anabol âsîlerin eline geçmiş; Trapoliçe ise Kalokotronis nâmındaki haydudun muhâsarasına epeyce bir zaman dayanmıştır. Nihâyet Mora'nın idârî merkezi olan bu şehir de işgâl edilmiş; üç gün devam eden kıtâlde binlerce müslüman hunharca öldürülmüştür (5 Ekim 1821/8 Muharrem 1237). Cevdet, bu korkunç ve dehşet verici kıtâli şöyle anlatmaktadır:

"Bâzı ruesâ-yı eşkıyânın taahhüdleriyle tâbya ve hânelerde bulunan kırk bu kadar bin zükûr ve ünâs ehl-i islâm bi'l-istimân teslîm olduklarında eşkıyâ tarafından cümlesi Rumeli cânibine çıkarılacağı va'diyle sûret-i teslîyet gösterilmiş iken, içlerinde halâs bulan pek nâdir olup, ekseri birer sûret-i vahşiyânede itlâf olunmuşdur. Eşkıyâ-yı Yunâniye diriler hakkında icrâ etdikleri muamele-i vahşiyâne ile tesfiye-i sudr edemeyip ehl-i İslâm mezarlığını hafr ile ölüleri ihrâç ve ihrâk-i bi'n-nâr etmişlerdir."

Zâten haydutlardan mürekkep bulunan âsîler işgâl ettikleri kalelerin müslüman halkını fecî şekilde katliâm etmişler; bunlardan pek azı kurtulabilmiştir. Âsîler harekete iştirak eden korsan gemileri ve ticâret sefîneleri sebebiyle Fransa ve İngiltere'de teşekkül eden Yunan muhibbi cemiyetler vâsıtasıyle gönüllü asker, malzeme ve para yardımı almışlardır. İsyana iştirak eden Rum gemilerinin 180'i geçtiği rivâyet edilmiştir. Bu sebeple Mora isyanı genişlemiş ve bastırılması da gecikmiştir. Bununla berâber Memleketeyn'deki hareketin muvaffak olamaması, Avusturya vâsıtasıyle Rusya'nın şimdilik durdurulması, kıyâmın daha şiddetli bir hal almasını önlemiştir.

Sadâret Değişiklikleri ve Bâzı Vak'alar

Bu esnâda bir sene üç aydan beri sadârette bulunan Seyyid Ali Paşa, kifâyetsizliği sebebiyle azledilmiş ve sertliğinden dolayı "Alemdar çeşnisinde bir adam" olduğu söylenen Çirmen mutasarrıfı Benderli Ali Paşa mühr-i hümâyûna nâil olmuştur. "Ashâb-ı cebr ü şiddetden" olduğu söylenen ve "derde devâ olur zu'muyla" işbaşına getirilen Paşa, taşra mansıblarında yetişmiş; ince işlere aklı ermez, bununla berâber iyilik etmek istiyen bir zât olarak da tavsîf edilmiştir. Nitekim Paşa çok sert, fakat biraz da âmiyâne olan tedbîrlere girişmiş; fesadda medhaldar oldukları belirlenen Eterya âzasını şiddetle cezâlandırmağa başlamıştır.

Dersaâdet'te Ortodoks Patriki Grigorios'un âsîler hakkında aforoz-nâme çıkarmış olmasına rağmen, cemiyet âzasından olduğu, Mora âsîleriyle mektuplaştığı tesbît edilmiştir. Bu sebeple önce azledilerek, rûhânî sıfattan tecrîd edilmiş; bilâhare de Patrikhane'nin orta kapısı önünde asılarak îdâm olunmuştur. Onunla berâber Kayseri, Edremit, Tarabya metropolitleri de aynı âkıbete uğramışlardır. Patrik'in cesedi üç gün sonra Yahudî cemaati tarafından "deryâya ilkaa" edilmiştir (25 Nisan 1821). Patrikhane'nin orta kapısı o zamandan itibaren kapatılmış ve pasif protesto günümüzde de devam etmekte bulunmuştur. Hâlbuki hükûmet kendisini, korkunç suçuna rağmen, Patrik olarak asmamış; bu suretle Ortodoks tebeasının inançlarını rencîde etmemek

istemiştir. Bunu bir türlü anlamak istemiyen Patrikhane, mânevî protestosunda devam etmiştir. Osmanlı saltanatı ve İslâm Halifeliği kaldırılmış olmasına rağmen, Patrikhane bu davranışına devam etmiştir. Rivâyetlere göre, Bizans ihyâ edilince bu kapı açılacakmış.

Hükûmet bundan sonra dînî bir taassupla devam eden Rum isyanına karşı, müslüman ahâlinin reaksiyonunu nazar-ı itibâre alarak hazırlıklı bulunmalarını münâsip görmüş; bu suretle de halkın silâhlı bulunması emredilmiştir. Çok yaygın bulunan Eterya mensuplarının telkînlerine mâruz kalan Rumların etrafını kuşatmak maksadını matuf olan bu tedbîr, istenilen netîceyi vermemiştir. Bu şiddetli icraata mürâcaat eden Benderli, etrafındakilerin tesiriyle Hâlet Efendi'nin izâlesini istemiş; Sultan bu teklîfe düşüneyim diye cevab vermiştir. Bilâhare saraya dâvet olunan Sadrâzam'dan mühr-i hümâyûn alınmış ve Kıbrıs'a nefyolunmuştur. Azli kendisine teblîğ olunduğu zaman, Hâlet'i kasdederek "Evvel icrâ, sonra istizân etmeli imiş" dediği meşhûrdur. Sonradan hakkında "fermân-ı kazâ sâdır" olmuş ve Kıbrıs'ta siyâset edilmiştir. Kendisinden boşalan mevkie, sadâret kaymakamı bulunan Hacı Sâlih Paşa getirilmiştir (30 Nisan 1821/27 Receb 1236).

Son Osmanlı-İran Harbi

Bu sırada Mora'daki Yunan isyanı şiddetle devam ediyor; Yanya'daki Tepedelenli gâilesi uzayıp gidiyordu. Sanki bunlar kâfi değilmiş gibi, devletin şark hudutlarındaki İran tecâvüzleri de gittikçe genişledi ve harbe sebep oldu. İran-Osmanlı hudut mıntıkası muhtelif göçebe Kürt ve Türkmen aşîretlerinin bulunduğu bir sâha idi. Bunlar yaylak ve kışlak için bâzen bir tarafa, bâzen de diğer tarafa geçerler ve aralarında da münâzaat eksik olmazdı. İran-Osmanlı münâzaası bu zâhirî sebeple başladı. O sırada İran İngiliz, Fransız ve Rus çekişmesinin sahnelerinden biri hâline gelmişti. İngilizler Hindistan yakınındaki bir devlette Fransız nufûzunun kuvvetlenmesini tehlikeli görmüşler ve bunu kırmaya muvaffak olmuşlardır. Fakat İran 1812'de, Bükreş Muâhedesi'yle biten Osmanlı-Rus Harbi'ne Napolyon'un teşvikiyle girmiş ve Moskof'a verdiği bâzı arâziyi geri almak istemişti. Osmanlılar'ın Bükreş Muâhedesi'ni akdetmeleri üzerine, Rusya'ya karşı yalnız kalmış ve mağlûb olarak onlarla Gülistan Muâhedesi'ni imzalamıştı (Ekim 1813).

Bu muâhede ile İran Karabağ, Şirvan, Derbent ve Bakû'yu Rusya'ya terketmiş; Hazar Denizi'nde donanma bulundurmamayı da kabul etmişti. Raymond Furon'un tâbiriyle, İran daha o zamandan Bakû petrollerini kaybetmiştir. Fakat o târihte kimse bunun farkına varmamış; hattâ Çar'ın emriyle Saint-Petersburg'daki akademi âzaları, bu yağı tedkîk ederek garip bir rapor vermişlerdir. Burada "Petrolün her türlü fâideden ârî, mâdenî, yapışkan ve

fenâ kokulu bir mâyi olduğu; kullanılmaya kat'iyyen elverişli bulunmadığı" zikredilmiştir.

İran'ın başında bulunan Feth-Ali Şah Kaçar, Osmanlılar'ın Bükreş sulhünü kendisine haber vermeden imzaladıklarını ifâde ederek hiddetlenmiş ve İran kayıplarını da Türkler'e yüklemiştir. İşte bundan on sene kadar sonra Devlet-i Aliyye'nin Rum isyanı ve Tepedelenli gâilesiyle meşgûl olmasını fırsat bilmiş ve Kürt aşîretlerinin hudûdu tecâvüz etmesini vesîle ederek, sınır şehirlerine saldırmıştır. Velîahd Abbas Mirzâ emrindeki İran askeri Kars'ın Kağızman sancağını yağma etmiş, Bayezîd ve Eleşgirt (Toprakkale)'i işgâl etmiştir. Mehmed Ali Mirzâ emrindeki diğer bir Acem ordusu da Irak taraflarına saldırmıştır. Fakat bu kuvvet kuzeydeki gibi muvaffak olamamış ve mağlûb olmuştur. Abbas Mirzâ'nın bir kısım askeri ise Muş, Bitlis ve Erciş taraflarını yağmalamış; kışın yaklaşması üzerine ise Tebrîz'e çekilmiştir.

Bâb-i Âlî İran tasallutlarına karşı bâzı askerî tedbîrler almış; bu cebheye Trabzon yoluyla asker ve mühimmât gönderilmiş; Erzurum Vâlisi Hüsrev Paşa da serasker tâyin edilmiştir. Ayrıca bu tehlikeli anda sulhün tesisi için siyâsî temaslara da geçilmiştir. Buna rağmen İran hırçınlığa devam etmiş; Toprakkale'yi muhâsara edip geri almaya çalışan Osmanlı öncüsü, Abbas Mirzâ'nın kuvvetleri karşısında çekilmek mecbûriyetinde kalmıştır. Fakat Cevdet'in tâbiriyle, "Bihikmetillâhi teâlâ ordularında ferdâsı günü bir kolera illeti zuhûr ile İranlılar cenâzelerini defne vakit bulamamış; bu illet ol havâlice henüz ma'lûm bir şey olmayıp, bağteten böyle zuhûr ile irâs-ı dehşet edicek, İran ordusu târümâr ve Abbas Mirzâ ric'ate mecbûr olmuşdur." Bundan dolayı fecî şekilde sarsılan ve hattâ Irak cephesindeki kumandan Şehzâde Mehmed Mirzâ'yı dahi kaybeden İranlılar, Osmanlı Devleti'nden toprak ilhakının mümkün olmadığına da kaani bulunarak sulh müzâkerelerine tâlip olmuşlardır. O sırada Şark Seraskeri ve Erzurum Vâlisi tâyin edilen eski sadrâzamlardan Mehmed Emin Paşa ile İran murahhası arasında müzâkereler başlamış ve bir müddet sonra da Nâdir Şâh'la 1746/1159 senesinde akdedilen muâhede esaslarına göre bir anlaşma imzâlanmıştır (28 Temmuz 1823/1238).

İran'la yapılan bu son ve lüzumsuz muhârebe de böylece bitmiş; Devlet-i Aliyye'nin devâm eden Rum isyanıyle daha fazla meşgûl olması mümkün olmuştur.

Rum İsyanının Devâmı, Avrupa Devletleri'nin Yardımları, Bâb-ı Âlî'nin Sert Tavrı

Devam eden Rum isyanı Avrupa siyâsî mahfillerinde bir takım akisler

vücûda getirdi. Bunun hemen hemen yegâne hazırlayıcısı olan Rusya, Mukaddes İttifak'taki mevkii ve Avrupa'da asayişin temini husûsunda gösterdiği gayretler yüzünden, isyana müdâhalesine mümânaat edilmiyeceğine kaani bulunuyordu. Bu sebeple 1821 Temmuz'unda İstanbul'daki Stregonof mârifetiyle, Bâb-ı Âlî'ye ultimatom mâhiyetinde bir talepnâme gönderdi. Bunda Rum meselesinin bir Avrupa problemi olduğu, hıristiyanlığın bu dîne sâlik bir kavmin kahr ve tenkîl edilişine bîgâne kalamıyacağı ifâde ediliyor ve tahrîb edilen kiliselerin tâmiri, İsevî mezheblere emniyet verilmesi, Osmanlı askerinin Memleketeyn'den derhal çekilmesi talep ediliyordu. Sekiz gün içinde bu şartlar kabul edilmediği takdîrde Bâb-ı Âli'nin bütün hıristiyan âlemi ile muhâsamat hâlinde bulunacağı bildiriliyordu. Çar ayrıca Mukaddes İttifak devletlerine bir nota yollayarak, samimiyetini anlatıyor ve onlardan Osmanlı hükûmeti yerine kaaim olmak üzere Balkanlar'da ne gibi bir teklîfte bulunacaklarını soruyordu.

Bu talepnâmeyi müzâkere eden Bâb-ı Âlî, Avrupa devletlerinin vaziyetini nazara alarak, meselenin çok ciddî netîcelere yol açmıyacağına karar verdi. Rus elçisine iki devletin hoşnûd olacağı şekilde cevâbı verilir denerek, işi geçiştirdi. Sonra Prut boylarındaki Rus ordularının kuvvetli bulunduğu nazara alınarak geniş müşâvere meclisleri akdedildi. Bunlara serbestî ve imtiyaz verilmesinin zararları ifâde edilerek, bütün müslümanların ittihat ve ittifak içinde bulunmalarının lüzûmu ilân edildi. Rus sefiri cevap müddeti geçince İstanbul'dan ayrıldı.

Bu hareket bir nevi harb sebebi sayıldığı için, Avrupa'da statükonun muhâfazasına taraftar bulunan İngiltere ve Avusturya tarafından endîşe ile karşılandı. İki hükûmet Rusya'ya gizli bir nota vererek, Yunanistan'daki isyan sebebinin himâyeye şâyân olmadığını, bunun yatıştırılmasının Osmanlı hükûmetine bırakılmak îcâb edeceğini, çünkü Türkler'in müdâfî vaziyetinde olduklarını, mütearrız halde bulunan ihtilâlcilerin himâyesinin ise Mukaddes İttifak hükümlerine aykırı olduğunu ifâde ettiler. Ayrıca İngiltere ile Avusturya arasında kararlaştırılan esaslar Çar'a teblîğ edildi. Bunda Osmanlı Devleti'nin taksîminin bütün Avrupa hükûmetlerince protesto edileceği, bununla berâber Bâb-ı Âlî'ce yapılması şüpheli görülen taahhütlerin icrâsını temin için çalışılacağı bildirildi.

O sırada İspanya işlerinden dolayı Verona'da bir kongre toplandı ve buraya Şark meselesinin müzâkeresi için murahhaslar göndermesi Bâb-ı Âlî'den istendi. Osmanlı hükûmeti bunu reddetti. Rum isyanının Türkiye'nin dâhilî meselesi olduğunu, hiç bir müdâhaleyi kabul etmiyeceğini bildirdi. Bu münâsebetle reîs efendi, Hind müslümanlarıyle Rusya Tatarları ayaklanacak olur ve Türkiye buna müdâhale ederse, hükûmetlerinin ne yapacağını Rus

ve İngiliz elçilerinden sordu ve katliâmlar hakkındaki itirazları da Rumlar'ın mâsum müslümanları katilden geri durmadıkları, buna ise bir şey denmediği şeklinde cevapladı.

Osmanlı reîsülküttâbının bu cevabı, hükûmetin bu tehlikeli anda büyük bir İslâm kıyâmı ile Rusya ve İngiltere'yi tehdît ettiği ve düşündürdüğüne delîldir ki, ehemmiyetli bir husustur. Nitekim daha sonraki bir hâdiseden dolayı Fransa sefâret tercümanı Frankini, kendisine diğer sefîrlerce sorulan suâl üzerine, bu husûsu dile getirmiş ve "Eflâk-Boğdan ile Sırbistan'ın vaziyeti meydandadır; Mora dahi böyle olsun denilerek, İstanbul'un etrafı kuşatılmak ve devlet ortaya alınmak isteniyor. Mora bu hale girdiği takdîrde Osmanlı bunun sonunun nereye varacağını bilmez mi? Mülk ve devletlerinden kolaylıkla vazgeçerler mi ki, bu teklîflerinizi kabul etsinler. Benim anladığım, şu maddede Devlet-i Osmaniye her şeyi gözüne alıp kat'î cevap veriyor; bundan sonra da yine öyle kat'î cevap verirler. İktizâ eder ise milletçe kalkıp yedi yaşından yukarı olan bütün ehl-i İslâm'ı ayaklandırırlar sanırım. Benim bildiğim ve anladığım budur." mütâlaasını ileri sürmüştür. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız sefîrleri dik dik tercümanın yüzüne bakmışlardır. *Târîh-i Lûtfî*'de nakledilen bu husus, Bâb-ı Âlî'nin işi çok sert ve kat'î tuttuğunu göstermekte ve yabancılarca da çok çekinilen İslâm liderliğinden doğan mânevî ağırlığını açıklamaktadır. Bu suretle Rusya müdâhalesi şimdilik önlenmiş bulunuyordu.

Diğer taraftan kendine muhtaç ve bağlı üç küçük Yunan hükûmeti görmek isteyen; böylece Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını askerî noktadan güneyden de sıkıştırmak arzusunda bulunan Rusya, tam istiklâl ile büyük bir Yunanistan hayâli peşinde olan isyancıları desteklemeyi de şimdilik doğru bulmadı. Bunda Yunan isyancıları arasında Avrupa devletlerine mütemâyil hiziplerin varlığı da rol oynadı.

O sırada Avrupa'nın en basîretli adamı olan Metternich ise, Bâb-ı Âlî'yi şiddetle sıkıştırmakta, isyanın her ne pahasına olursa olsun, bir an evvel söndürülmesini istemekteydi. Bu uzak görüşlü diplomat, meselenin gittikçe geniş ihtilâtlar vücûda getireceğini görüyordu. Nitekim Avrupa hükûmetleri isyanın devamını ne kadar istemiyorlarsa, batı efkâr-ı umûmiyesi ve münevver tabakası da o derece çılgın bir Yunan taraftarlığı yapıyorlardı. Fransa'da ihtilâlci fikirleri desteklemek için fırsat gözeten hürriyetperverler, bu isyanı fırsat bilerek, Yunan muhiblerinden mürekkep komiteler teşkîl ettiler. Katolikler'le müfrit kral taraftarları isyana iştirak ederek, ehl-i salîp muhârebeleri tertîb edilmesi fikrini ortaya attılar. Bunlar Atinalıların, Homer, Sofokl ve Demosten'lerin torunları olarak gördükleri Yunanlılar'a marazî bir temâyül duyuyorlardı. Böylece her fırka, Yunan isyanını kendi temâyülleri açısından

tefsîr ederek, destekliyordu. Bunun bir sebebi de Avrupa'da baskıya alınan siyâsî fikirlerin, o memleketçe tehlikeli olmayan bir dış hâdise ile dile getirilmesi ve vâsıtalı yollardan ifâde edilmesi ihtiyâcı idi.

Avrupa efkârındaki bu kaynama çılgınca tezâhürler de gösterdi. Kendileri için hiç bir mânâ ifâde etmemesi icâb eden bu dış hâdise için büyük bir alâka husûle geldi. Bir takım gönüllüler Yunan milletine yardım için buraya gittiler. Bunlar arasında Sardunya Krallığı harbiye nâzırı Kont Santa Rosa, Fransız miralaylarından Fubviyer, illet-i merdûda ile ma'lûl İngiliz şâiri Lord Byron da bulunuyordu. Bu hasta Lord servetinin büyük bir kısmını bu uğurda sarfetti ve çetecilerin kucaklarında gezerek, muhârebelere iştirak etti; nihâyet Mesleng'te de cezâsını buldu.

Yunanlılar'a yardım bununla da kalmadı. Konserler, piyangolar tertîbi, iâneler toplanması, hediyeler verilmesi suretiyle mühim paralar toplandı. Mâhir spekülâtörler ve sarraflar Atina'da iyi işler buldular. Londra bankerleri isyan hâlinde bulunan Yunan hükûmeti tarafından tedâvüle çıkarılan 27 milyonluk istikraz tahvîllerini satın aldılar ve bundan faiz bedeli olarak 5 milyon, amortisman masrafı olarak 500 bin frankı indirerek, mütebâkîsini eski tip silâh, top ve gemiler vererek tediye ettiler. Böylece büyük vurgunlar vurdular. Tabiî bu hâlen tanınmamış olan fiilî Yunan hükûmetinin mevcûdiyetini tanımaktı.

Nitekim Mora'da Epidauros (Pidavro) kasabası civarındaki bir orman içinde âsîler tarafından gönderilen mebuslardan mürekkep bir meclis toplanmış ve Yunanistan'ın istiklâli ilân edilmişti (13 Ocak 1822/19 Rebîülâhir 1237). Burada muntazam bir hükûmet tesisine teşebbüs olunmuş ve Alexandır Mavrokordato'nun reîsliğinde baş kişilik bir icrâ heyeti teşkîl edilmiştir. Başlıca âzaları Negris, Kolitis'ten mürekkep olan bu icrâ heyetinden başka Dimitrius İpsilanti başkanlığında, 59 âzadan mürekkep bir de Senato kurulmuştu. Bu mecliste hemen birbirine muhâlif fikirlere sâhip muhtelif hizipler teşekkül etmiştir. Bu hizipler Avrupa'daki her büyük devletin uzuvları mâhiyetinde fikirlere sahip bulunuyorlar; ayrıca da muhtelif Rum zümrelerinin birbiriyle bağdaşmaz temâyüllerini aksettiriyorlardı. İstiklâl ilânının daha başında vukua gelen bu büyük fikir ayrılıkları, Yunanlılar'ın buna ne derece lâyık olduklarının da pek açık bir delîlini verdi.

Bununla berâber bu hareket, İstanbul'da büyük bir heyecânı mûcip oldu. Sultan, ricâl-i devlet, ulemâ, Yeniçeri reîslerinden mürekkep meşveret meclisine bizzat riyâset etti ve burada harâretli müzâkereler cereyân etti. Şiddetli tedbîrlere başvurulması kararlaştırıldı. Zâten feverân hâlinde bulunan müslüman efkârı, Rumlara karşı taadiyâta başladı. Bunun vücût verdiği hâdiseler, batılılarca çok köklü olan Türk düşmanlığı sebebiyle pek fazla şişirildi. Avrupa efkârının Yunan meselesinde aldığı vaziyet, Avusturya ve İngiltere ta-

rafından Bâb-ı Âlî'ye aksettirildi; Rusya'nın temâyülleri bildirildi ve tedbîrli davranılması tavsiye edildi.

Bütün bu yardım ve siyâsî baskılara rağmen, Yunan istiklâlini temin etmek mümkün değildi. Bununla berâber devletlerden biri müdâhaleye hazırlanıyor ve bunun vaktini bekliyordu. Bu, bütün Türk dünyâsının târih boyunca en büyük düşmanlarından biri olmuş bulunan Rusya idi.

Sakız İsyanı ve Tenkîli

Rum âsîleri isyân ateşini yalnız Mora'da bırakmadılar ve adalara da sıçrattılar. Anadolu sâhillerine çok yakın bulunan Sakız'da da muvaffak olacaklarını sandılar. Bu husustaki ümîdleri, ada ahâlisinin eli ayağı tutar, 80 bin hıristiyan reâyasına karşı, müslüman nüfûsunun bin kişiden ibâret olması idi. Sakız muhâfızı bulunan vezîr Vâhid Paşa, buraya müteveccih bir âsî hareketini haber almış ve bunu Bâb-ı Âlî'ye bildirmişti. Bâb-ı Âlî İstanbul'da bulunan Sakız tüccarlarının verdiği teminâtı nazara almış; kalenin vaziyeti ve ileri gelenlerinden alınmış rehineler, yiyecek ve malzemenin kifâyeti düşünülmüş; Anadolu'ya bu kadar yakın bir adaya âsî taarruzunun düşünülemiyeceğine inanılmıştır. Fakat âsîler, adadaki nüfûs üstünlüklerini ve kurdukları teşkîlâtın kuvvetini nazara alarak, isyan hâlinde bulunan Sisam adasından 60 kadar küçük, onyedi de büyük gemi ile 6 bin kişi ihrâc etmişlerdir. Sakız kariyeleri reâyâsı dahi âsîlere iltihak etmiş; Lâtin mezhebine sâlik 2 bin kadarından mâadası evleri üzerine işâretler asarak eşkıyâya bağlılıklarını ilân etmişlerdir (23 Mart 1822/29 Cemâziyülâhir 1237). Buna mukabil kalede, alelacele iki bine çıkarılabilen bir müdâfaa kuvveti toplanabilmiştir. Eli silah tutan bütün Sakız Rumları, kaleyi muhâsara etmiş ve çıkardıkları toplarla döğmeye başlamışlardır. Kale müdâfîleri, muhtelif aralarla icrâ ettikleri huruç hareketleriyle bir hayli âsî tepelemişlerdir. Bu arada Çeşme yakasında toplanan 100 kadar asker, kaçak olarak küçük bir tekne ile kaleye sokulmuşlardır. Sakız müdâfîleri, âsîlere şiddetle mukavemet etmişler ve cidden büyük bir kahramanlık göstermişlerdir.

Bu haber İstanbul'a ulaşınca, hemen Kapdân-ı Deryâ Nasûh Paşa kumandasındaki donanma harekete geçirilmiş ve isyandan 17 gün sonra Sakız'a gelmiştir. Donanmanın gelişi üzerine, âsî gemileri çekilmişlerdir. Çeşme'de hazır bulunan asker, gemilerle Sakız'a çıkarılmış ve buna paralel olarak, kaleden huruç eden müdâfîler de âsîleri kırmağa başlamışlardır. Sonra, adanın sarp olan dağlık mıntıkasına sığınan eşkıyâ, tâkip edilerek tenkîl edilmiştir. İsyâna iştirak eden ve mukavemet gösteren ahâli te'dîb edilmiş; bir hayli esîr ve gânimet alınmıştır. Cevdet, "Sakız'da asâkir-i islâmiyenin eline pek çok

mal geçdi; bir parası olmayan zeybekler zengin oldu, donanmada ellişer kuruşa köle ve câriye satıldı." demektedir.

Rum isyanının zuhûrunda, firar etmiş bulunan Rus konsolosundan gayrı ecnebî konsolosları, muhâfız paşaya gelerek muzafferiyetini tebrik etmişler ve muhârebede âsûde-hâl olduklarından dolayı teşekkürde bulunmuşlardır. Sonra aman dileyen reâyâ silâhlarını teslîm ederek itaat göstermişlerdir. Sakız kıyâmının tenkîli tamâmen meşrû tarzda cereyân ettiği halde, bir katliâm şeklinde gösterilmiş; Türkler'in yaptıkları hayâlî vahşetler, Avrupa gazetelerinde tasvîr edilmiş; şâirler ise bunu, daha dehşetli mübâlâğalarla terennüm etmişlerdir. Bu neşriyât Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin Türkler'e karşı duyduğu çok köklü düşmanlığın ve hıristiyânî taassubun bir netîcesi bulunmuştur.

Rum İsyanının Adalara da Sirâyeti

Rum isyanı şiddetli bir şekilde devam ediyor; yalnız Mora'da değil, Adalar'a da aksederek genişliyor; yüzlerce âsî gemisi korsanlık yapıyor, levâzım nakliyesi ve kara harekâtı için yardımcı oluyordu. Bunlar, küçük gemilerle sığ sularda dolaşıyorlar; büyük Osmanlı donanma gemileri ise, bu husûsiyetlerinden dolayı onları ezemiyordu. Nitekim Sakız harekâtında 77 gemiden müteşekkil âsî donanması, 20 teknesi ve 15 kayığı batırılmasına rağmen, tam ezilememiş; hattâ bunlar kapdân-ı deryâ teknesini yakmağa muvaffak olmuşlardı. Bundan dolayıdır ki, Kapdân-ı Deryâ tâyin edilen Hüsrev Paşa, donanmayı küçük teknelerle techîz ederek harekâta başlamıştı. Bunlar 200 kadar gemi ile Menemen ve Çandarlı taraflarını vurmuşlar; Limni'ye 45 gemi ile üç bin muharib çıkarmışlar; fakat bir şey yapamadan dönmüşlerdi. Bundan sonra Ağrıboz Rumları da isyana katılmış; Derviş Paşa kumandasında bir filo ile bunların tenkîline girişilmiş, sonra da İpsara adası itaate alınmıştı. Kıbrıs adasındaki Rumlar da kıpırdamadan hâli kalmamışlar, bununla berâber bir şey yapamamışlardır.

Böylece yaygınlaşan ve genişleyen isyan ateşi söndürülmeğe çalışılmış ve hemen bütün Akdeniz adalarındaki kıyâm hareketleri ile uğraşılmıştır. Yunan korsanları arasında Kanaris ve Andrea Miavlis gibi eşkıyâ şöhret bulmuş, bunlar da âsîlerce millî kahraman sayılmışlardır.

Sadâret Değişiklikleri; Hâlet'in İdâmı, Sultan Abdülmecîd'in Velâdeti; Mısır Vâlisinin Mora İsyânını Tenkîle Memur Edilişi

Bu esnâda uzayan Yunan isyânının te'dîb edilememesi, Mora seraskeri

bulunan Dramalı Mahmud Paşa'nın bir iş göremeden vefâtı ve Anabolu'nun âsîler eline düşmesi, İstanbul'da derin tesirler vücûda getirdi. Sadrâzam Hacı Sâlih Paşa, Hâlet Efendi'nin ilkaatıyle, bir sene altı aylık bir memuriyetten sonra azledildi. Efendi'nin kendi aleyhine dönen efkârı dağıtmak için, böyle bir tedbîre başvurduğu rivâyet edilmiştir. Sultan, Sadrâzam'ı azletmekle birlikte, kendisine karşı hiç bir infiâli bulunmadığını haber vererek, vaziyetin yatışması için ne çâre düşündüğünü sordu. Sâbık Sadrâzam çâre olarak "Hâlet'in bir müddet seyâhat ettirilmesini" tavsiye etti. Bunun üzerine Hâlet Efendi nefiy yerinin Konya olarak tebdîl edilmesini arzettiğinden, Pâdişah'ca kabul edildi. Kendisinin makaamını kaybetmesi üzerine aleyhindeki hücûmlar ziyâdeleşti ve Konya'da siyâset edilerek kesik başı "seng-i ibretde teşhîr" ile Galata Mevlevîhânesi'ne gömüldü. Mensupları da birer birer sürgün edildi. Bu arada bir çok ricâl ve münevverler de menfâya gönderildi. İzzet Molla dahi Hâlet'in taraftarlığını yapmakta devam ettiği için Keşan'a uzaklaştırıldı ve daha evvel oraya sürgün edilmiş olan Hekim Behçet Efendi'nin de İstanbul'a dönmesine müsâade çıktı. Yeniçeriliğin ilgâsı fikrinin ateşli bir taraftarı bulunan bu adam, kısa müddet içinde "Hekimbaşı" tâyin edildi.

Hurşid Paşa Hâlet Efendi'nin âkıbetini haber alınca büyük teessüre kapılmış ve bağteten vefât etmiştir. Hâlet Efendi, târihte hakkında aklın alamıyacağı kadar korkunç ithâmlar yapılmış bir adamdır. Bunların doğru olarak kabul edilmesine imkân yoktu. Eski nişancı ve müsteşârının âkıbetinden dolayı Sultan Mahmud'un nâdim ve pişman olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu rivâyet göre, Sultan bir gün Galata Mevlevîhânesi'ni ziyâret etmiş; orada Hâlet Efendi'nin mezar taşı gözüne ilişmiş ve nişancının nufûzuyla postnişîn olan Kudretullah Dede'ye "Şeyhim şu bizim Hâlet'e ne dersin?" diye sormuş; ondan da "Efendim o da bir hâlet idi geçdi." cevâb-ı zarîfânesini almıştır. Şu rivâyet Pâdişah'ın, Hâlet hakkında ileri sürülen bühtanların doğru olmadığına kaani bulunduğunu da göstermektedir.

Dirâyetli bir devlet adamı olduğu rivâyet edilen Hacı Sâlih Paşa'nın azliyle boşalan sadâret makaamına, cesâreti ve sertliği ile meşhûr ve bu sebeple de Deli Abdullah nâmıyle mâruf bulunan Boğaz muhâfızı Hamdullah Paşa getirilmiştir (10 Kasım 1822/24 Safer 1238). Bu zâtın sadâreti de fazla sürmemiş ve dört aylık bir vazîfeden sonra, bâzı muvaffakıyetsizlikleri ileri sürülerek, azledilmiştir. Yerine halîm, selîm, gayretli ve sâdık bir zât olduğu söylenen eski silâhdar Ali Paşa getirilmiştir (10 Mart 1823/26 Şâban 1238).

Bir zâtın sadâreti sırasında Sultan Mahmud'un, Bezm-i Âlem Sultan'dan bir şehzâdesi dünyâya gelmiş ve Abdülmecîd ismi verilmiştir (25 Nisan 1823/13 Şâban 1238, cuma).

Silâhdar Ali Paşa da dokuz ay sonra, idâresizliği sebebiyle azledilmiş ve yerine, gâyet becerikli bir siyâsî olarak tanınan Saîd Gâlib Paşa getirilmiştir (13 Aralık 1823/9 Rebîülâhir 1239). Yeni Sadrâzam, uzamakta olan Yunan isyanını, Vahhâbî kıyâmını bastırmış bulunan Mehmed Ali Paşa'ya havâle etmek tavsiyesinde bulunmuştur. Yunan korsan gemileri sebebiyle Mısır ticâretinin haleldar olduğunu gören ve esâsen de o sırada devlete çok sâdıkaane hizmetlerde bulunan Mısır Vâlisi, Mora'daki isyanın bastırılmasında da canla başla çalışmaktaydı. Mısır'dan her türlü yiyecek ve malzeme yardımı da yapmaktaydı. Nitekim Kapdân-ı Derya Hüsrev Paşa, donanmanın ikmâli için İskenderiye'ye gittiğinde, aralarında daha evvel soğukluk bulunmasına rağmen, kendisine şu tarzda hitâb etmiştir: "Bak paşa karındaşım, ben velî-i ni'metimiz şevketli efendimizin kul kölesi bulunduğum ve sâye-i şâhânelerinde donanma-yı hümâyûn cebehâne ve kumanyası değil, şu maslahat dîn ve devletimizin umûr-ı mûtâdesinden olduğundan her ne muktazî olup, matlub olunur ise cümlesi müheyyâdır; dîn ve devletimiz için sana can dirîğ olunmaz." Lûtfî'nin yazdığına göre, bu beyân, Hüsrev Paşa tarafından Bâb-ı Âli'ye duyurulmuş; Pâdişah haberi bildiren tezkire üzerine şu hatt-ı hümâyûnu yazmıştı: "Mısır Vâlisi'nin her bir memur kılındığı maslahatda dîn ve Devlet-i Aliyyemiz uğrunda ne günâ cansipârâne gayret edeceği şimdiye dek bizzât ma'lûm ve meczûm-ı hümâyûnumuz ise de doğrusu şu donanma-yı hümâyûnumuz husûsunda dahi bu günâ muâvenet ve ihtimâmına diyecek yok; pek mahzûz oldum." Diğer bir hatta da "Doğrusu Mısır Vâli-si'nin dîn ve Devlet-i Aliyyemiz hakkında bunca gayret ve ikdâmı meydanda dururken tecdîd-i şevk ve gayretini mûcib olacak nasıl tâbirât yazılsa değer." demiş ve memnûniyetinin büyüklüğünü ifâde etmiştir. Mehmed Ali Paşa bu yardımları dolayısiyle Mora işinin tesviyesine memur edilmiş ve kendisi de bunu "ale'r-re's-i ve'l-ayn" diyerek kabul etmiştir. Zâten daha evvel Girit'deki isyan hareketini de muvaffakıyetle bastırmıştı. Kendisine bu hizmeti için Girit'ten başka, Mora Vâliliği de tevcîh edilmiştir.

Avrupa Devletleri'nin Yunan Meselesine Müdâhale Arzuları ve Faâliyetleri

Bu sırada Avrupa siyâsî mahfillerinde efkâr-ı umûmiyenin baskısı ve Rusya'nın takındığı tavır sebebiyle, Yunan meselesine müdâhale fikri kuvvetleniyor, İngiltere, Türkiye'nin Bükreş Muâhedesi ahkâmını yerine getirmediği gibi bir sebeble siyâsî müdâhale yolları arıyor; bu ise Avusturya'yı ciddî endîşelere sevkediyordu. O sırada İngiltere hâricî politikası Canning ta-

rafından idâre ediliyor; "fevkalâde bir mülâyemetle Rumları teşvîk, Türkleri idâre ve bir takım müdâhaneler ve vaadlerle Rusları oyalıyor; âdeta her şeyi eline almış görünüyordu." İngiltere'nin Petersburg sefîri Çar'la muhtelif mülâkatlar yaparak meseleyi görüşüyor ve bâzı projeler üzerinde mütâlâalar serdediliyordu. 9 Ocak 1824'te Rus şansölyesi Nesselrode, Çar'ın emriyle bir muhtıra hazırlıyarak, Yunanistan'da üç prenslik ihdâsını teklîf ediyordu. Buna göre, Bâb-ı Âlî'ye tâbi olmak üzere Tesalya'da Şarkî, Epir'de Garbî, Mora ve Girit'te Cenûbî Yunanistan nâmıyle üç prenslik düşünülüyordu. Bu teklîfiyle Rusya, Balkan yarımadasında kuvvetli bir hükûmeti arzû etmediğini ve bunları da yutmak için istediğini ortaya koyuyordu. Rusya'nın bu tasavvuru ise Yunan isyancıları arasında büyük hoşnudsuzluk vücûda getirdi ve İngiliz nufûzunu kuvvetlendirdi. Bu sebeple Canning Rus teklîfini nazar-ı itibâra almağa cesâret edemedi; Alexandre ise bu muvaffakıyetsizlikten dolayı yeis ve fütûra dûçâr oldu.

Bu vaziyet Bâb-ı Âli tarafından dikkatle değerlendiriliyor ve kazanılan fırsattan istifâde ediliyordu. Diğer taraftan Metternich, Osmanlı hükûmetinin Rum meselesindeki muvaffakıyetsizliğinin bir milletler mozayiği olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu derinden sarsacağını görüyor; Osmanlı hükûmetini seri ve kat'î bir tenkîle zorluyordu. İşte Mısır Vâlisi'nin Mora isyanını tenkîle memur edildiği sırada, Avrupa siyâsî mahfillerinin Yunan meselesine bakışları böyle idi.

İbrahim Paşa'nın Mora Vâliliğiyle, Rum İsyanının Hemen Söndürülmesi; Rusya'daki Hükûmet Darbesi ve Netîceleri

16 Ocak 1824 târihli fermân-ı hümâyûn üzerine Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa hazırlıklara başladı. Oğlu İbrahim Paşa Mora Vâliliği'ne tâyin edildi ve 196 harb gemisi, 150 top, 3 alayı muntazam olmak üzere 30 bin asker İskenderiye'den hareket etti (18 Temmuz 1824). Mısır gemilerinin nakliye sefâini de dâhil olmak üzere 455'i bulduğu hakkında bir rivâyet de vardır. Bu donanma, Kapdân-ı Deryâ Hüsrev Paşa emrindeki 20 gemilik Osmanlı filosuyla Bodrum limanında buluşmuş; yol üzerindeki Sisam adası vurularak, Mora'ya gidilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat yolda Canaris ve Miavulis emrindeki Rum korsanlarının saldırısına uğramış; ayrıca da şiddetli bir fırtınaya tutulmuştur. Bu sebeple sakatlanan gemilerin tâmiri için Suda ve Kandiya limanlarında kalınmış ve müsâid rüzgâr beklenmiştir. Bu sırada kış gelmiş bulunduğundan burada kalınmış ve nihâyet Şubat sonlarında Modon'a varılarak asker çıkarılmıştır (24 Şubat 1825/6 Receb 1240).

Paşa ilk işi olarak Navarin'i almış, bilâhare Kalamata, Tripoliçe, Arkadya gibi merkezleri istirdat etmiştir. Kalokatronis emrindeki çeteleri kısa müddet içinde dağıtmış, Anabolu'dan gayrı bütün Mora'yı âsîlerden temizlemiştir. Yunanistan'ın kuzey kısmı da Rumeli seraskeri tâyin edilen Vidin Vâlisi Mehmed Reşid Paşa emrindeki kuvvetler tarafından hemen kâmilen zaptedilmiş ve eşkıyâ reîslerinden Botzaris emrindeki âsîler tarafından müdâfaa edilen Meslenk (Missolongi) kalesini muhâsara etmiştir. Lepanto (İnebahtı) Körfezi üzerinde bulunan bu müstahkem kalenin muhâsarası deniz tarafından yardım gördüğü için uzamış; nihâyet İbrahim Paşa kuvvetleri tarafından da tazyîk edilmiştir. Deniz münâkalesi, oraya gelen Hüsrev Paşa emrindeki donanma tarafından kesilmiş ve nihâyet şiddetli bir hücûmle fethedilmiştir (23 Nisan 1826/15 Ramazan 1241). Bunun üzerine Yunan ihtilâli tamâmen söndürülmüş, âsîlerin ellerinde muhâsara altında bulunan Anabolu'dan başka bir yer kalmamıştır.

Uğradıkları bu mağlûbiyet üzerine âsîler arasında nifâk ve şikâk başlamış; birbirleriyle şiddetli mücâdelelere girişmişlerdir. Zâten şakîlikle meşgûl olan bu adamlar soygun gayretiyle hareket etmişler; denizcileri ise tamâmen korsanlık yapmağa başlamışlardır. Bu hareketleriyle Yunan isyanı ve istiklâl fikri artık tamâmen biter görünmüştür.

Yunan eşkıyâ ve korsanlarının ictimâî vasıflarını ve onlarca çok tabiî olan soygun ihtiyâcını bilmek istemiyen Avrupa'nın Türkler'e düşmanlıkla ma'lûl hasta müfekkiresi, bu haydut gürûhunu büyük bir medeniyetin mümessili olarak görmüş, onları alabildiğine idealize etmiştir. Bu tip soyguncuların Avrupa'nın insan ve para yardımına rağmen, yine Osmanlılar'dan istiklâl alması imkânsızdı. Fakat Rusya, biraz da dâhilî sebeplerle bunu temine hazırlanıyor ve halkının dikkatini dışa çevirmek mecbûriyetinde kalıyordu. Çar I. Alexandre ânî şekilde aradan çıktı ve esrarlı bir şekilde öldü. Tahtın sâhibi Constantin'di ve Nicolas güyâ pâyitahtta ona sadâkat yemîni etti. Fakat esas vâris bunun kabul etmedi ve eski çarın vasiyetnâmesi de bu arada açıldı. Nicolas'ın velîahd tâyin edildiği anlaşıldı. Bu karışıklık sırasında Décambrist'ler, yâni "Aralıkçılar" İhtilâli adı verilen ve hürriyetçi küçük zâbitânın vücûda getirdiği bir hareket vukua geldi. Buna karşı sert tedbîrlere mürâcaat edildi. Tedbîrlerdeki bu sertlik ise münevverleri ve zâbitleri gayrımemnûnluğa sevketti. Bu hoşnudsuzluğu gidermek ve dâhildeki terör rejimini devam ettirebilmek için, siyâsî ve askerî muvaffakıyetlere ihtiyaç duyuldu. Bu muvaffakıyetin siyâsî olan Akkerman'la, askerî olanı da Edirne Muâhedesi ile temin edildi. Bu muvaffakıyetlerin kolayca kazanılması ise, Osmanlı Sultanı ile ricâlinin icrâ ettiği gâyet yanlış bir hareketle, milleti ordusuz bırakmaktan ibâret olan, Yeniçeriliğin ilgâsı ile hazırlandı.

Mehmed Saîd Gâlib Paşa'nın Azli ile Mehmed Selîm Sırrı Paşa'nın Sadâreti

Bu esnâda "hücre-i kalemiyede ve fünûn-ı mütedâvilede ma'lûmât-ı kâfiye sâhibi, fatîn" bir zât olarak tavsîf edilen Sadrâzam Mehmed Saîd Gâlib Paşa, dokuz aylık bir memuriyetten sonra azledilmiş ve yerine cesur, gayretli ve gözüpek bir adam olan Benderli Mehmed Selîm Sırrı Paşa getirilmiştir (14 Eylül 1824/20 Muharrem 1240). Gâlib Paşa'nın azil sebebi hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Bunlardan biri, cebeciler arasında çıkan bir vak'anın izâlesinde Yeniçeri Ağası ile birlikte gevşeklik göstermesi ve diğeri de Ocağı ilgâ kararında bulunan Pâdişah'ın bunu kendisine açması üzerine aciz beyan etmesidir. Cevdet'te bu rivâyet şöyle zikredilmiştir: "Zât-ı şâhânenin aksâ-yı emeli yeniçerilerin te'dîbi husûsu olup, akdemce bu sırrı Sadrâzam Gâlib Paşa'ya keşfetdikde, Gâlib Paşa 'Bu maddenin icrâsı mümkündür ve buna teşebbüsden evvel Yeniçeri müteneffizleri mîr-i mîrânlık ile veyâ diğer bir vesîle taşraya gönderilmelidir ve şöyle böyle yapılmalıdır; Ağa Paşa dahi bu işde kullanılabilir; fakat bunun icrâsı Benderli Selîm Paşa gibi cevî ve pek gözlü bir zâtın sadâretde bulunmasına mevkufdur; kulunuz gibi kâtiblikden gelme bir sadrâzamın işi değildir.' demiş olduğu erbâb-ı sikkeden mervîdir." İşte bu tavsiye üzerine sadârette değişiklik vukû bulmuştur.

Ruslar'a Karşı Kafkasya Kıyâmı

1824/1240 senesinin mühim vak'alarından biri de Dağıstan'da Ruslar'a karşı vukua gelen ve uzun seneler sürecek olan millî ve dinî bir kıyâmın başlamasıdır. Ruslar'ın Kafkasya'ya adımlarını atmaları üzerine Şeyh Mansur'la başlayan ve muhtelif aralarla devam eden isyan yeniden alevlenmiş ve şiddetlenmiştir. Cevdet'te bu husus şöyle zikredilmektedir:

> *"Bu sene mazanna-i kirâmdan ve meşâyih-i izâmdan Gâzî Mehmed Efendi Dağıstan'da hurûc etdi. Bu zât beş buçuk sene kadar Rusyalı ile ceng ü cihâd ederek şehîd oldukdan sonra, yerine rüfekasından Hamza Beğ kaaim olup, o dahi cihâd ve gazâya kıyâm eylemiş ise de Rusya tarafdarı olan ashâb-ı nifâk tarafından idâm olunması üzerine yine Gâzî Mehmed Efendi (Allah sırrını takdîs etsin) kuvvetlerinin rüfekasından meşhûr Şeyh Şâmil Efendi 1248 senesinde hurûc ile Dağıstan'ı zabt ederek müddet-i medîde Rusyalı ile ceng ü cidâl eylemişdir."*

İslâm dünyasının yetiştirdiği büyük kahramanlardan biri olan Şeyh Şâmil, gazâ an'anesine imtisâl ile Ruslar'a ordular kaybettirecektir.

Çok Köklü Bir Müessesemiz Olan ve Osmanlı Ordusunun En Kuvvetli Rüknü Bulunan Yeniçeri Ocağı'nın "Bağteten" İlgâsı, Bu Hususlaki Rivâyetlerin Tahlîli

Mora isyanının hemen hemen söndürülmsi üzerine Pâdişah, uzun zamandan beri düşündüğü ve bir kısım ricâl tarafından da desteklenen Ocağın ilgâsına mâtuf çalışmalarını hızlandırmıştır. *Târîh-i Lûtfî*'de bu fikrin, Mısır kuvvetlerinin Mora'daki muvaffakıyetlerini gördükten sonra kendisinde bir kat'î kanaat şeklinde teşekkül ettiği kaydedilmiştir. Vak'alardan da anlaşılan budur. Nitekim Sadrâzam Selîm Sırrı Paşa da bu husûsu bir münâsebetle zikretmiş ve "Rum eşkıyâsının devletin kuvvetine nazaran hes-i hâşak (çerçöp) makûlesinden iken" bunda muvaffak olunamadığı ve işin uzadığı beyân edilmiştir. Bu vaziyete göre Pâdişah ve ricâl, isyânda kat'î bir muvaffakıyetin gösterilememesini Ocağın üzerine yüklemişler ve bu sebeple onun ilgâsından başka çâre bulunmadığını umûmî efkâra anlatmak için bunu vesîle ittihaz etmişlerdir. Esâsen Rum isyânına karşı küllî bir hareket yapılmamış ve anında tedbîr de alınamamıştır. Bu, hem Tepedelenli gâilesinden, hem İngiltere'nin tavsiyesinden, hem de Rusya'dan çekinilmesinden neş'et etmiştir. Nitekim Rusya ağır diplomatik baskılara başvurmuş, hattâ harb sebebi ihdâs etmek ister görünmüştür. Yunan isyanının şiddetle ve ânî olarak bastırılmasını isteyen tek devlet ise Avusturya olmuştur.

Diğer taraftan Rum isyanı çete muhârebeleri şeklinde cereyân etmiştir. Bunun bastırılmasında muntazam orduların kifâyetsizliği ise tabiîdir. Nitekim II. Murad ve Fâtih devirlerindeki İskender Bey gâilesi bunun en büyük misâlidir. Dışarıdan yardım gören çetelerin yaptıkları gerilla harblerine karşı muntazam orduların zaferi kolay değildir. Nitekim günümüzde cihan çapında bir kudret olan Amerika'nın Vietnam başarısızlığı bunun en büyük delîlidir. Mora isyanında ise âsîler, kale müdâfaası ve ova harblerinde umûmiyetle yenilmişlerdir. Diğer taraftan Avrupa bu isyana devamlı olarak insan, malzeme, para ve silâh yardımında bulunmuştur. Denizde korsanlık, karada çetecilik berâber yürümüş ve âsîlere yapılan büyük yardımlar ise işi uzatmıştır.

Bütün bu sebeplerle Mora'daki muvaffakıyetsizliği Yeniçeri'nin üzerine yüklemek ve bu yüzden de kaldırılmasına karar vermek yanlış bir hükümdü. Şânî-zâde'nin ve ondan naklen Lûtfî'nin de yazdığı gibi, zâten Sultan Selîm'den beri gelenler Ocağın kuvvetlendirilmesi, zabt u rabta alınması için değil, nufûzunun kırılması ve azaltılabilmesi için tedbîrler almışlardır. Yâni Ocağın nufûzunun ve kuvvetinin azalması için ne mümkünse yapılmış; bu

çok köklü müessese biraz daha zayıflatılmıştır. Mora isyanının uzaması bahâne edilerek, Nizâm-ı Cedîd ve Sekbân-ı Cedîd tipinde bir denemeye girişilmiş ve bu defa da "Eşkinci" nâmı ile, yeni bir asker vücûda getirilmeğe karar verilmiştir. Daha önce "nihânî olarak ulemâ ve ricâl ile müşâvere ve müzâkere edilmiş; mukaavemet edebilecek olan zâbitân sürülmüş; topçu ve humbaracı ocaklarına ziyâdece iltifât" gösterilmişti. Nihâyet Şeyhülislâm Kadızâde Tâhir Efendi'nin konağında akdedilen meclis-i hasda "ta'lîm-i harbin vücûbuna fetvâ verilmiş"; Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa da "tahrîr-i askere müteahhid olduklarını beyân eylemiş"tir. "Evvel-be-evvel Yeniçeri Ocağı'nın 51 ortasından 150'şer kişi toplanarak 7600 neferden mürekkep Eşkinci nâmıyle asâkir-i mualleme tahrîrine karar" verilmiştir. Bu hususta kaanûnnâme lâyihası kaleme alınmış ve üç gün sonra yine aynı yerde akdedilen daha büyük bir meşveret meclisinde, Sadrâzam Mehmed Selîm Sırrı Paşa, Eşkinci teşkîlinin sebeplerini anlatmış; herkesin kabûlü üzerine de bir "hüccet-i Şer'iye" kaleme alınarak "İstanbul kadısı, mevâlî, müderrisîn ve meşâyih, Bâb-ı Âlî'den alayla Ağa Kapısı'na gitmişler, hazır bulunan Ocaklı'ya kararı teblîğ etmişlerdir. Birinci safda duran bölük ağaları sem'an ve ta'an (işittik ve itâat ettik) deyince, hepsi yekzebân yekbeyân" bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bundan sonra hüccet-i şer'iyenin Ocak zâbitânı tarafından mühürlenmesi istenmiş; "Kanımızla mühürleriz" diyerek "kemâl-i şevk ve hâhişle" tasdîk etmişlerdir (25 Mayıs 1826/17 Şevval 1241). Bilâhare bu hüccetin bâlâsına hatt-ı hümâyûn keşide buyurulmuştur.

Ertesi gün Eşkinci yazılmaya başlanmış; kısa müddet içinde epeyce asker toplanmış ve bunlara "tokmak kundaklı tüfenk ile birer kılınç" verilmiş; kıyâfetlerinde de eski töreden çıkılmıyarak, ayaklarına sıkı potur, başlarına yeşil renkli Laz kalpağı giydirilmiştir. Sonra yapılan husûsî ve dînî bir merâsimle Atmeydanı'nda tâlimlere başlanmıştır (11 Hazîran/ 5 Zilka'de).

Bu arada Rumeli sâhil muhâfızı Ağa Hüseyin Paşa ile Anadolu yakası kumandanı Dârendeli İzzet Mehmed Paşa, maiyetlerindeki üçer bin kişilik sekbânla, her ân İstanbul'a gelecek şekilde hazır bulundurulmuştur. Topçu, humbaracı, lâğımcı ve Tersâne Ocakları'nın nufûzluları da emir aldıkları anda harekete hazır vaziyete getirilmişlerdir. Bundan sonra artık en ufak bir kıpırdanış beklenmiş ve Ocağı ilgâ için izâm edilecek sebep aranmaya başlanmıştır. Resmî rivâyetlere göre, Yeniçeriler, büyük bir şevkle imzâladıkları hücceti, tâlime başladıktan dört gün sonra çiğnemişler ve "Bu gâvur tâlimini kabul etmeyiz, keçeye pala, destiye kurşun atarız." demişler ve kazanları çıkararak isyan etmişlerdir (14 Hazîran/9 Zilka'de). Bu rivâyet, devletin resmî vak'anüvisi olan ve *Üss-i Zafer* nâmıyle gâyet tarafgirâne, hattâ Ocağı tezyîf için şahsiyetiyle bağdaşmıyacak iftiralarla dolu bir eser yazan Sahaflar Şey-

hi-zâde Es'ad Efendi tarafından ileri sürülmüştür. Cevdet ve Lûtfî gibi müellifler de ondan aynen almışlar ve nakiller yapmışlardır. Yalnız Cevdet "Yeniçeri vak'ası hilâf-ı me'mûl olarak bağteten zuhûr edivermekle" gibi bir ibâre kullanarak, meseledeki şüphesini pek kapalı bir şekilde ifâde etmek ister görünmüştür.

Vak'anın ortaya çıkmasına sebep olarak *İstanbul* nâmındaki eserinde Theophile Gautier, Mısırlı bir tâlim zâbitinin neferlerden birine dayak atmasını göstermekte; bunu hakaret kabul eden Yeniçerilerin protestoda bulunduklarını kaydetmektedir. Lamouche da aynı rivâyeti naklederek, isyan sebebini buna bağlamaktadır. E. Driault ise "Yeniçeriler'in bir takım hakaretlere uğradıklarını ve bunlara tahammül edemeyip protesto için saray-ı hümâyûn önüne geldiklerini" yazmaktadır. Bu rivâyet, hâdisenin sonraki inkişâfı ve seyri nazara alındığında, vak'alara mutâbık görünmekte ve doğruluğu anlaşılmaktadır. Esâsen Yeniçerilerin, büyük bir arzû ile imzâladıkları tâlim işini, dört gün sonra kabul etmeyip, isyân etmeleri mümkün değildir. Ocak bir tarîkat disiplini ile bağlı fertlerden mürekkep bulunduğu ve darb cezâsı ancak muayyen tarzda ve şer'î esaslar dâhilinde icrâ edildiği için, zâbitin hodbe-hod arzusu ile askeri meydan dayağına çekmesi an'aneye zıttı. Bunun mesele yapılması, hattâ nümâyişe vesîle teşkîl etmesi de doğrudur. Fakat Yeniçerilerin bu sebeple isyan ettikleri husûsu kabul edilemez. Anlaşılan, dayak meselesinden dolayı.vukua gelen nümâyiş, isyan telâkki edilmiş ve bu hâdise izâm edilerek, hiç umulmadık bir sertlikle te'dîbe geçilmiş ve Ocak ânîden ilgâ edilmiştir.

Çok köklü, gâyet kalabalık ve teşkîlâtlı olan müessesenin, birden ve mukaavemetsiz yıkılabilmesinin sebebi budur. Yoksa Yeniçerilerin hazırlıklı bir isyan hareketini, 25 kişinin "cüz'îce berelenmesi" ile bastırmanın ne imkânı vardı, ne de tasavvuru mümkündü. Fakat hükûmet bu nümâyişe karşı çok şiddetli ve büyük tedbîrler almış ve hemen tenkîle girişmiştir. Vak'a, Beşiktaş Sarayı'nda bulunan Pâdişah'a haber verilmiş; o da kılıncını kuşanarak Topkapı Sarayı'na gelmiştir. Bu esnâda Ağa Hüseyin ile İzzet Mehmed Paşa'lar maiyetleri sekbânlarıyle, Tersâne, topçu ve humbaracıbaşılar da askerleriyle sarayda toplanmış bulunuyorlardı. Kubbe altında yapılan toplantıda bâzı ricâl işin rengini anlamışlar ve bunun önüne geçmek için "Umum ahâli yeniçeri olduğundan umûma karşı hareket câiz değildir; bunların ıslâh ve teskîni çârelerine bakılmalıdır ve illâ devlet ve millet muzmahil olur." tarzında çok ehemmiyetli ve mutabassırâne îkaazlarda bulunmuşlardır. Netîcesi bilâhare tamâmen çıkan bu mütâlâanın sâhipleri târihen mâlûm değildir. *Târih-i Lûtfî*'de ve *Üss-i Zafer*'de nakledilen bu görüş; hemen bütün İstanbul ahâlisinin yeniçeri olduğuna da işâret etmekte, Ocağın çok yaygın ve

halkta kök salmış bir müessese bulunduğunu anlatmaktadır. Moltke'nin 400 bin dediği, Slade ile Ubucini'nin de milyona vardırdıkları Ocak mensuplarının çokluğu, şu rivâyetle de tahakkuk etmektedir. Bu çok mâkul îzâh, "Ağa" nâmıyle mâruf Hüseyin Paşa'nın can endîşesiyle ve her halde Pâdişah'ın ısrarlı arzûsuyle reddedilmiştir.

Bilâhare ulemâ, âsîlerin katline fetvâ vermiş ve "mebde-i muâmelât-ı harbiye" olmak üzere, Livâ-yı Şerîf'in çıkarılması istenmiştir. Pâdişah bunda tereddüt etmiş; ulemâdan Kürd Abdurrahmân Efendi "Söze âgaz ile hiddetlenip şiddetlenerek 'Bu dîn ve devletin bekaası murâd-ı İlâhî ise o habîsleri vurup mahvederiz, değil ise biz bu dîn ile batıp gideriz; daha ne olmak ihtimâli kaldı?" diyerek, elindeki tesbîhi pür-gayz yere vurmuş ve tesbîhin tâneleri dağılmıştır. "Cem'iyet-i bağiyenin" bu tesbîh tâneleri gibi dağılması temennî edilmiştir. Pâdişah bundan sonra "buka ederek" Hırka-i Saâdet Odası'na girmiş ve "Livâ-yı Şerîf-i Nebevî"yi Sadrâzam ve Şeyhülislâm'a tevdî etmiştir. Pâdişah'ın tereddüdü ve ağlaması daha o anda başlayan pişmanlığıyla îzâh edilebilir. Livâ-yı Şerîf'in çıkarılması her zaman olduğu gibi, çok büyük bir te'sîr icrâ etmiş; hiç kimse buna karşı mukaavemete yeltenmemiştir. Yeniçeriler'in kadîm an'aneleri ve halkta kök salmış telâkkîye göre, Sancağ-ı Peygamberî altına toplanılmıştır. Bütün Yeniçeri isyanlarının Peygamber Efendimizin mukaddes bayrağı çıkarılınca sihirkâr bir tesirle sönmesi, Osmanlı târihinin dikkate şâyân hâdiselerini teşkîl etmiştir. Bunun sebebini halkta ve askerde çok kökleşmiş bulunan İslâmî îmânda aramak lâzımdır. Sancağ-ı Şerîf, sihirkâr tesirini tekrar icrâ etmiş; mevcut ve yapılacak olan her türlü mukaavemeti kırmıştır. Peygamber Efendimizin sancağı merâsimle, askerî hareket üssü yapılan Sultanahmed Câmii minberine konmuş ve hiç mukaavemet göstermiyen Yeniçerilere karşı tek taraflı bir hücûma geçilmiştir. Ağa Hüseyin ve Dârendeli İzzet Paşalar kendi sekbânları ve diğer Ocakların askerleriyle iki koldan Etmeydanı'na doğru ilerlemişlerdir. Burada topçu zâbiti Karacehennem Ağa âsîlere güyâ nasîhat etmiş; bilâhare de kapalı kapının bir kanadını top dânesiyle yıkmış; diğerini de Mustafa nâmındaki bir topcu neferi eliyle açmıştır. Fiilen mukaavemet ettiği ve tüfenkle kendilerini koruduğu söylenen Yeniçeriler ise bu neferi vuramamışlar veya vurmamışlardır. Karacehennem güyâ tüfenk dânesiyle topuğundan yaralanmış, buna rağmen aldırmıyarak topları ateşletmiştir. Kışlaya bitişik olan kasap dükkânları tutuşturulmuş; 15 nöbet ateş edilerek şalgam, yağlı paçavra ve gülle ile kışlalar yakılmış ve harab edilmiştir."Âsî, eşkıyâ, bağî ve tağî" diye vasıflandırılan Yeniçeriler'e karşı fecî bir katliâm başlamıştır. Tutulanların kimisi öldürülmüş; kimisi yakalanıp Sultanahmed Meydanı'nda kısa bir müddet sorgulandıktan sonra îdâm edilmişlerdir. Sadrâzam ve ricâl geceyi Sultanahmed'de geçirmiş; şehrin kapıları tutulmuştur.

Ertesi gün Zeynep Sultan Câmii'nde yapılan cuma selâmlığında, ilk defa olarak Yeniçeri zâbitanından kimse bulunmamıştır. Şu hareket Ocağın lâğvına delâlet etmiş ise de, bir kaç kişiden başka hiç kimse bunu ummamıştır. Bu zamana kadar Ocağın ilgâsı hakkında hiç bir beyânda bulunulmamıştır. Ferdâsı günü sabahleyin sarayda yapılan toplantıda mesele müzâkere edilmiş; reyler "Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı ile ibkaası tarafına mâil göründüğü esnâda" Reîsülküttâb Reşid Efendi bir nutuk îrâd etmiş ve "Bu ocağın mücerreb olan ahvâliyle ibkaasının muhâtaralarını" saymıştır. Bunun üzerine Pâdişah'ın irâdesi de bu vechile olduğundan, ilgâya karar verilmiştir. Bunu bildirir bir fermân-ı hümâyûn yazılmış ve bu Sultanahmed Câmii'nde öğle namazından sonra gâyet kalabalık bir cemaat huzûrunda vak'anüvis Es'ad Efendi tarafından okunmuştur. Diğer vilâyetlere de bu fermân tâmim edilmiştir.

Bundan sonra Atmeydanı ile Şehzâdebaşı'ndaki kışlalar tamâmiyle yıkılmış; Ağa Kapısı ise Makaam-ı Meşîhat Dâiresi yapılmıştır. Böylece 500 senelik çok köklü ve Osmanlı ülkelerinin her tarafına dal budak salmış olan en büyük askerî müessesemiz ilgâ edilmiş; mensupları hakkında şiddetli bir tâkibât başlamıştır. Cevdet "O vakte kadar nice vak'alar görüp geçirmiş ve bunlardan dâima gâlib çıkmış Ocağın böyle suhûletle perîşân olmalarına herkesin taaccüb etdiğini" yazmakta ve hazırlıklı bir isyan hareketinin vukuunu şüpheyle karşıladığını zımnen ifâde etmektedir. Es'ad Efendi ise "Savb-ı ilâhî ile esnâ-yı mukaatelede dahi taraf-ı ehl-i nusretden yirmibeş kadar kimesnede cüz'ice alâmet-i cerh nümâyûn olarak bu vechile avn-i Bârî ıyân oldu." demekte ve hiç istemediği halde, mukaavemet ve dövüş olmadığını da ifade etmiş olmaktadır. Böylece Ocak hiç ummadığı ve tasavvur dahi etmediği ânî bir darbe ile mahv ve nâbud edilmiş, "Fî mâ bâ'd hiç bir mahalde Yeniçerilik nâmının lisâna alınamaması" hakkında emirler çıkarılmıştır.

Engelhard "Ocaklarının usûl ve törelerine son derece bağlı olan Yeniçerilerin, Sultan Mahmud'un plânlarından haberdar olduklarını; fakat ellerindeki kuvvetin derecesini tâyinde yanıldıklarını" yazmaktadır. Yeniçeri zimâmdarlarının Sultan'ın tasavvurlarını bildikleri muhakkaktır; kuvvetleri ise hiç şüphesiz fazla idi. Küçük bir hareketin bu derece büyütülebileceğini ummadıkları gibi, efkâr-ı umûmiyeyi peşlerine takmadan bir harekete tevessülü de doğru bulmamışlardır. Esâsen Osmanlı hânedanından tek âza olan ve kendilerinin lağvını bir fikr-i sâbit hâline getiren Sultan Mahmud'a karşı yapabilecek bir iş de görmemişler; makaam-ı saltanatla arayı açmaktansa, diğer devlet müesseseleriyle onu zabtetmeyi daha mâkul görmüşlerdir. Fakat bu da imkân dâhiline girmemiş; ve asırlarca Osmanoğulları'ndan başka efendi tanımamış olan bu Ocak, onlardan biri tarafından lağvedilmiştir.

Ocak Hakkında Revâ Görülen İftiralar ve İlgâ Keyfiyetinin Tahlîli

Yeniçeri Ocağı çok köklü bir teşkîlât olduğu ve bütün Osmanlı memleketlerinde son derece yaygın bulunduğu, ahâlice de gâyet mukaddes bilindiği için, ilgâyı meşrû göstermek bâbında pek fecî iftirâlara mâruz bırakılmıştır. Bu akıl almaz iftirâlar, hâdiseye karışan resmî devlet vak'anüvisi tarafından yapılmış ve fütursuzca tertîb edilen yalanlar halkın diline verilmiştir. Bu iftirâlardan birine göre, Yeniçeriler güyâ "ellerine geçen Mushaf-ı Şerîf'ı bıçak ile pâreleyip, dürlü dürlü şenaat ve fezâhat birle ta'lîm ve teallümü istemezüz diyerek, ızhâr-ı bağî ve tuğyân" eylemişlerdir. Sancağ-ı Şerîf'in çıkması üzerine ölümü tercîh edip mukaavemete yeltenmek tenezzülünde bulunmayan adamlara bu iftirâyı revâ görmek, bir insâf sâhibinin işi değildir. 500 seneden beri İ'lâ-yı Kelimetullâh için gazâ eden ve Türk bayrağını iklîmlerden iklîmlere, kıt'alardan kıt'alara, bütün maddî ve mânevî azametiyle dalgalandıran bir müesseseye bu denlü bir taarruz, en azından millî hamiyetle bağdaşamaz.

Diğer fecî bir iftira ise, yine aynı müellif tarafından yapılmıştır. Buna göre, güyâ "Tutulup siyâset olunanların içlerinde kefereden, kolunda hem yetmişbeş nişanı, hem gâvur haçı bulunanlar" varmış. Yalnız şu iki iftirâ dînî gayretle Ocağı tutanları bundan soğutmak için tertiplenmiş görünmektedir. *Üss-i Zafer* yazarı, Ocağın ilgâsının yabancı sefîrler arasındaki tesirini ise "Der-i âliye'de mukîm düvel-i ecnebiye elçileri tarfetü'l-ayńda inhizâm-ı eşkıyâyı görüp, kemâl-i istiğrâbla 'Ayâ bu ne şekil hüsn-i tedbîr ve bu ne günâ feth ü teshîrdir." deyü beyinlerinde söyleşip Bâb-ı Âli'yi tebrîk etdiler." diye anlatmaktadır. Ecnebî devlet kendi ordusunu kendi eliyle yıkan Sultan'ı tebrikte aceleci davranmışlar; herhalde en harâretli tebriki de Rus sefîri yapmıştır.

Cevdet, Yeniçerilerin ilgâsı üzerine Avrupa hükûmetlerinin iki fikre sâhip olduklarını yazmakta; "Bir kısmı bu tedbîrle Osmanlı Devleti'nin kesb-i kuvvet edeceği ümîdinde bulunmuş; bâzıları ise asabiyet-i milliye makaamına kaaim olan Ocakları mahvetmekle bütün bütün zayıf düşeceğine zâhip oldu." demektedir. Bu son kanaatin Metternich'e âit olduğu muhakkaktır. Bizzat müverrih Cevdet de, târihinde yazmamakla birlikte, *Tezâkir*'inde aynı kanaate sâhip olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı müellif "Erkân-ı saltanat-ı seniye ise, vukufsuzlukları cihetiyle, Yeniçerilere galebe etdikden sonra, artık her devlete galebe edebilmek zu'muna düşmüşler idi." demektedir.

İşte "Vak'a-yı Hayriye" denilen Ocağın ilgâsını da bu "vukufsuz erkân-ı saltanat" yapmıştır. Bu ilgâ, neyin yıkıldığının farkında olmayan bir kısım

kimseler tarafından ise göklere çıkarılmış; güyâ muvaffak olan Sultan için ise, hakîkatte gülünç medihlere tevessül edilmiştir. Ocağın kaldırılması fikrinin dâima karşısına çıkan Hâlet Efendi'nin mensubu bulunan, onu medhettiği için Keşan'a sürülen İzzet Molla, bundan iyi ders almış olacak ki, vak'aya "Gazâ-yı Ekber" gibi gâyet yersiz, bundan dolayı da vebâli büyük bir tâbiri târîh düşürmüştür.

"Hak seninle dîni ihyâ etdi ey Îsâ nefes;
Mehdî-yi Mev'ûd sensin çekmesin halk intizâr.";

"Sürmedi bu devleti bin yıl sürenler saltanat;
"Görmedi bu şevketi bir şehriyâr-i bahtiyâr";

"Hâzır olsun vaktine düşmen-i dîn şimden gerü"

gibi medh ve senâlar, ileriki senede bir vâlisinin önünde mağlûb olma ıztırâbına, 20 bin kişilik bir Rus kuvvetinin Edirne'yi işgâl ile öncülerinin Çorlu'ya gelmesi felâketine, donanması hemen tamâmen yakılma hâilesine uğramış bir sultan için çok hazîn, hattâ gülünç olmuştur. Bunlar o zamanki ricâle hâkim olan çılgınca körlüğün açık alâmetleridir.

Es'ad Efendi Sultan Mahmud'u "Her yüz senede bir geleceği bâzı hadîslerle haber verilen bir müceddid" olarak görmüş; bunu isbat için bir hayli gayret sarfetmiştir. Maalesef bu "müceddid"in yanlış icraatıyle, dîn ü devlet uçurumun tâ kenarına gelmiştir. İşin garibi Es'ad Efendi'nin dînî noktadan yakıştırdığı bu tâbiri, bugünkü cedîdciliği savunan yazarlar, tamâmen aksi zâviyeden benimsemişler ve her halde daha isâbetli görünmüşlerdir.

İlk sevinç sarhoşluğu geçince vaziyet bir fecaat hâlini almış; memleketin her yerinde bir kaynaşma ve ihtilâl alâmetleri belirmiştir. Bu hâl, ricâlde devamlı bir korku tevlîd etmiş, her tarafta şiddetli tedbîrlerle ahâli korkutulmaya çalışılmıştır. Erzurum, Edirne gibi kuvvetli Yeniçeri mahallerinde vak'alar zuhûr etmiş; Sivas, Tokat ve Rodos'ta kaynamalar olmuştur. Ahâlinin baştan aşağı Yeniçeri olduğu Saraybosna'da ve Üsküp'te ihtilâller çıkmış; fermân-ı hümâyûn parçalanmıştır. 40 bin asker çıkaran Bosna, iki sene sonraki Rus muhârebesine bu kızgınlıktan dolayı bir tek nefer göndermemiştir. İşkodra Paşası da aynı şekilde hareket etmiştir. Kars, Ocağın ilgâsından duyduğu infiâl sebebiyle Ruslar'a mukaavemet etmemiştir. Kayseri, Diyârbekir, Musul, Uşak, Muş'ta bir serî hâdiseler zuhûr etmiş; bütün Osmanlı ülkelerinde müdhiş bir yeis ve keder başgöstermiştir. Millî ve dînî gayret birden azalmış; arkadan gelen son derece lüzumsuz kılık değişikliği hareketleri ise, bunu umûmî bir nefrete dönüştürmüştür. Lamouche bile "Meselâ hiç de lüzûmu olmadığı hâlde, kendi resimleriyle para bastırmak, tasvîrlerini kışlalar ile resmî dâirelere astırmak gibi, halkın asabiyetini tahrîk eden ve şer'an

da makbûl olmayan icraatı sebebiyle büyük bir husûmetin başgösterdiğini, alenî tezâhürâtların ve hattâ ayaklanmaların bile husûle geldiğini" yazmaktadır.

İlgâ yalnız Yeniçeri Ocağı'na münhasır kalmamış, bütün Osmanlı ordu teşkilâtı birer birer yıkılmış; korkunç ve netîcesi belirsiz bir tahrîb ameliyesine girişilmiştir. Yalnız bu ameliye "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" gibi mutantan bir isimle anılan ve ünvânından başka her şeyi yabancı olan bir kuvvetin teşkîline paralel olarak yürümüştür. Bunun başina, kendi Ocağını yıkmakta müessir bir rol oynamış bulunan, fakat askerî kaabiliyeti Mısır ve Rus muhârebelerinde görüleceği üzere bir hiç olan Ağa Hüseyin Paşa getirilmiştir. Teşkîli ve gelişmesi için büyük gayret sarfedilen ordu, Engelhard'ın tâbiriyle, "bir anlık korku ve dehşetten ne yapacağını şaşırmış olan ahâlinin gözü önünde tâlimlere başlamıştır." Yeniçeriliğe tamâmen bağlı ahâlideki bu şaşkınlık ve korku, yeni darbelerle gittikçe artmıştır. Kısa müddet içinde "sipâh ve silâhdar ve ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr ve gurebâ-yı yemîn ü yesâr ve bostancıyân ve cebeciyân ve humbaracıyân ve karakollukcuyân", "gürûh-ı eşkıyâ" olarak vasıflandırılıp tamâmen ilgâ edilmiştir. Böylece Osmanlı ordu nizâmı baştanbaşa yıkılmıştır. Mehterhâne-i Hümâyûn ilgâ edilmiş; Yeniçeri emânetleri ise tamâmen yakılmıştır. Türk ordusunun Nemçe, Macar, Rus, Venedik, Alman, İran, Mısır muhârebelerinden aldığı zafer hâtıraları da imhâ edilmiştir. Moltke "Yeniçerilerin imhâsı sırasında, sâdece dirilerin başlarını kesmekle iktifâ edilmediğini, ölülerin de kavuklarının koparıldığını, bu gün hâlâ kafası kesilmiş mezar taşlarının bir çoğunun görülebileceğini" yazmaktadır. Böylece Türk isterlitzlerinin, İslâm proterienlerinin imhâ edildiğini, İmparatorluğun bir çok noktalarında sel gibi kan aktığını, bununla berâber Hacı Bektaş evlâdlarından gizlenmek isteyenlere göz yumulduğunu, çünkü 196 ortadan mürekkep olan Yeniçerilerin Osmanlı milletinin en muhârip kısmı olduğunu anlatmakta "Bu gün dahi şehirlerde Ocak alâmet-lerini sağ kollarında çıkarılması imkânsız mâvi çizgili dövmelerle taşıyan, ihtiyar, fakat kuvvetli insanlara rastlanır; fertler kalmış, cemaat yok edilmiştir." demektedir. Ayrıca müellif, öldürülen Yeniçeri miktarının 35 bin olduğuna kaanidir ve İstanbul yakasında ormanlara kaçan 30 bin mevcutlu 31'inci ortaya büyük düşmanlık gösterilerek imhâ edildiğini söylemektedir. Miss Pardo ise bunların vak'adan sonra af beklediklerini, fakat çıkmayınca mecbûren soygunculuk yaptıklarını, onun için etrafı çevrilerek Belgrad Ormanı içinde yakılıp kırıldıklarını kaydetmektedir.

Bizim müellifler umûmîyetle *Üss-i Zafer*'den alarak, İstanbul'da ve taşrada Yeniçeri zâyiâtının 6 bin olduğunu kaydetmektedirler. Lamouche 6 ile 40 bin rivâyetlerinin ortasını bularak 20 bin demekte, Engelhard ise "Yalnız

Hazîranın 15'inde İstanbul'da öldürülen Yeniçeri adedinin 6-7 bin, sürülenlerin bunlardan ayrı 15-16 bin raddelerinde" olduğunu tahmîn etmektedir. Abdurrahman Şeref ise, bütün bunlardan ayrı bir rakam vermekte ve öldürülen miktarın ancak 800 olduğunu ileri sürmektedir, ki kabul edilmesine imkân yoktur. Engelhard "Sanki şiddet ve zor olmadan ilerlemek mümkün değilmiş gibi, Türkiye'de ıslahat devrinin kanlı bir fâcia ile başladığını, Sultan'ın Ocağı imhâ ile âmir-i mutlak sıfatiyle hükûmet etmek emeline kapıldığını" yazmaktadır. Sultan, hemen tamâmen Yeniçeriye bağlı İstanbul halkından çekindiği için, Ocağın ateşli taraftarı bulunanları şehirden sürerek, giriş-çıkışı vesîkaya bağlamıştır. Resmen 20 binden ziyâde bir insan kalabalığının şehir hâricine çıkarıldığı yazılmaktadır. Hiç bir Osmanlı hükümdarının yapmadığı bu uzaklaştırma işi, o güne kadar dünyanın en kalabalık pâyitahtı olan İstanbul'u bu rüchaniyetinden uzaklaştırmış; yerini Londra'ya terketmesine sebep olmuştur. Böylece İstanbul büyük metropol hüviyetinden de uzaklaşmış; bunun Türk fikir, ilim, sanâyi ve ticâret hayâtı üzerindeki tesiri ise fenâ olmuştur. Uzaklaştırılan nüfûs müslüman olduğu için, pâyitahttaki gayrimüslim nisbeti artmıştır.

Yeniçeriliğin mânevî gıdasını teşkîl eden Bektaşi zâviyeleri de kapatılmış, bu müessese de tamâmen dağıtılmıştır. Tehlikeli olabilecek babalar ve şeyhler birer bahâne ile asılmış; Bektaşilik nâmı ve nişânı silinmek istenmiştir. Bugünkü telâkkîmizin ve Bektaşî geçinenlerin aksine, tamâmen millî birlik ve berâberliği temin eden, sünnî akîde ve eşkâle bağlı olan, bununla berâber harbçi ve tesâmuhkâr bulunan tarîkat ortadan kaldırılmış ve hakkında aklın alamıyacağı iftiralar savrulmuştur. 60 sene evvel yapılan tekyeler hâriç, bütün zâviyeleri yıkılmış; diğerleri ise sâir tarîkatlere verilmiştir. Es'ad Efendi, Bektaşî tekyeleri "Helâlarında zuhûr eden testilerin ağzına neûzübillâhi teâlâ mushaf-ı şerîf evrâkını tıkaç yaptıklarını hedmine memur olanlar görüp haber vermişlerdir." diyerek, çok şenî ve akıl almaz bir iftirâya tenezzül etmiştir. Asırlarca İslâm nâmını cihâna yaymış; Allah'a ve O'nun Peygamberine olan îmânı, küffâra karşı muzaffer kılmış olan bir Ocağın mânevî kaynağını, halkın buna karşı büyük teveccühünü kırmak için tezyîfe yeltenmiştir. Moltke'nin bile "İslâm Dîninin mücâhidleri" diye vasıflandırdığı Yeniçerilerin mânevî kaynağına yapılan bu tezyîf, günümüzde dahi devâm etmekte, bâzı sapkın tarîkat mensupları yüzünden bu iddialar maalesef doğru sayılmaktadır. Halbuki Yeniçeriler sünnet ehlidir, Hanefî mezhebindedirler, bir bayraklarının ismi bile "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Sancağı"dır; şerîata karşı dâima boyunları eğiktir; ulemâya bağlılıklarına ise târih şâhiddir. Yaptıkları isyan hareketlerinde bile dâima meşrû ve hukûkî yoldan ayrılmamışlar, Bâb-ı Meşîhat'tan fetvâ almadan bir iş yapmaktan çekinmişlerdir.

İşte böyle bir Ocak, maalesef bugün dahi tebrie-i zimmet edememiştir. Bunun başlıca sebebi, mensuplarının o devirdeki çokluğu ile halkta yaygın Yeniçeri taraftarlığıdır. Bu sebeple çok şiddetle hareket edilmiş; Yeniçerinin medhi yasak edilmiş; büyük bir korkutma ve tezyîf ameliyesine girişilmiştir. Bu teşebbüsler ise Osmanlı nizâmının fikre ve insana verdiği değerle tezat teşkîl etmiş; askerî, idârî ve fikrî sahada hükûmetçe büyük bir baskı yürütülmeğe başlanmıştır. Azdan da az bir grubun geniş halk tabakalarına ve millete karşı sürdürdüğü bu baskı, ahâliyi inkisâra uğratmış, gayretini sarsmış, hükûmetine karşı emniyetsizlik duymasına sebep olmuştur. Bu hâlet-i rûhiye ise milleti atâlete sevketmiş ve başka bir tarzda patlak vererek, yeni yetişen münevverlerin merkezî sultaya ve pâdişah nufûzuna karşı hareketlerine vasat temin etmiştir. Bu netîce de milletimiz için fenâ olmuş; ileriki iki yüz sene içinde garib çılgınlıklar ve bunlardan doğan bir seri felâketlere sebep olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devlet nizâmının, makaam-ı saltanat ve hilâfet, ilmiye, kalemiye, seyfiye ve ahâlî arasında vücûda getirdiği büyük âhenk haleldâr olmuş ve bunlardan ikisi birleşerek, halkın rağmına, askerî müessseseyi yıkmışlardır.

Böylece kökü bin senelik Türk târihine dayanan siyâsî ve millî muvâzene bozulmuştur. Bu bozulma, günümüzde de devam eden siyâsî, askerî, kültürel ve ictimâî, bir seri mağlûbiyet, felâket ve değişikliklerin de başlangıcını teşkîl etmiştir. Bunun içindir ki, Ocağın ilgâsı keyfiyetini "Vak'a-yı Hayriye" diye tavsîf etmenin imkânı görülmemiştir. Bu vak'a, Türk târihinin en ehemmiyetli dönemlerinden biri olmuş ve bugüne kadar uzanan zincirleme felâket ve değişikliklerin de düğüm noktası bulunmuştur.

Ocağın İlgâsında Müverrihlerin Kanaatleri, Muhtelif Mütalâalar ve Rivâyetler

Osmanlı ordusunun mahv ve ilgâsı hakkında, resmî vak'anüvislerin iddiaları, bunun, çok lüzumlu ve yapılması îcâb eden bir ameliyat olduğu tarzında hülâsa edilebilir. 1241 H. târihinden sonra gelen müelliflerin hemen hepsinin kanaati de bu merkezdedir. Bununla berâber bu resmî görüş hâricinde fikir serdedenler de mevcuttur. Nizâm-ı Cedîd fasıllarını yazan ve müsvedde olmakla berâber matbû bir târih de bırakan Ayıntabî Mütercim Âsım Efendi cedîdcileri parlak tezyîfler, aşağılayıcı muâhezelerle şiddetle tenkîd etmiştir. Şânîzâde Yeniçerileri devletin en nizâmlı askeri olarak görmüş; Ocağın kuvvetlendirilmesi için değil, âdeta zayıflatılması için tedbîr alınmasını kınamıştır. Bu sebeple ilgâdan sonra Tire'ye sürülmüş ve felâkete uğramıştır. Es'ad Efendi, Yeniçeriliğin ilgâsını yazan dört senelik târihinde,

Ocağı, aklın alamıyacağı şekilde tezyîf etmiştir. Bu kitap aleyhte bir propaganda eseri olarak yazılmış; pek fazla mikdarda bastırılarak dağıtılmıştır. Cevdet, târihinde, resmî görüşe umûmiyetle sâdık kalmış, arada bir pek küçük cümlelerle esas kanaatini ifâde edebilmiştir. Lûtfî Efendi ise Yeniçeriliğin ilgâsından sonraki vak'aları yazmış; bununla berâber Ocak hakkında ileri sürdüğü mütâlaalar Cevdet'ten pek ayrı olmamıştır.

Cevdet Paşa, târihinde bir kaç cümle ile dokunduğu kanaatini, *Tezâkir*'inde genişçe bir şekilde izâh etmiştir. Nizâm-ı Cedîd bahsinde de bir nebze temas ettiğimiz bu mütalâa, Viyana sefîri Sâdullah Paşa'nın, 28 Kasım 1884 târihli mektubuna cevap olarak yazılmıştır. Sefîr Paşa, müverrihin eserini 1241 senesinde bırakmasının sebeplerini sormuş; Ocağın ilgâsının Osmanlı târihinde yeni bir devre açtığını ifâde ederek, Rusya'daki Osterlitzler ile Yeniçerilerin benzerliğine temâs etmiş; bunların kaldırılmasının iki devlette ayrı netîceler verdiğini, birinin ilerlemesine karşı diğerinin "ikbâl-i sâbıkını bulamadığını" ifâde etmiş, Sultan Mahmud ile ricâlinin şahsiyetlerini suâl etmiş; bu husûsların îzâhını istemiştir. Cevdet Paşa, buna verdiği cevapta, târihini 1241'de kesmesinin sebebini, memuriyetinin bu kadar olduğu ile anlatmış; ve "Kaldı ki asr-ı hâzıra takarrüb olundukça iş ağırlaşıyor; hakaayık-ı ahvâli tasrîh değil, telmîh bile güçleşiyor; ilerisini artık ahlâfa bırakmak lâzımdır." demiştir. Bundan sonra "Osterlitz (Osterliç)'in ilgâsı Rusya'nın izdiyâd-ı kuvvetine bâdi olmuşken Yeniçerilerin ilgâsının bu netîceyi vermemesinin târihçe bir mühim mes'ele" olduğunu beyân etmiş; bu iki ilgânın bâzı cihetlerce birbirine benzemekle berâber, pek çok cihetlerce de mütebâyîn (birbirine zıt) olduğunu, şimdilik bu derin bahse girmemekle berâber, yapılan kıyâsın, bir kıyâs-ı mâal-fârik (=farklı şeylerin kıyâsı) olduğunu ifâde etmiştir. Meşhûr müverrih bundan sonra: "Devlet denilen hey'et-i mecmuanın evvelâ, üç tabakaya münkasım olduğunu, bunların dâire-i saltanat ve vücûb ve eşraf-ı millet ve efrâd-ı ahâliden ibâret bulunduğunu, işbu sunûf-ı sâlise mütevâzin ve mütevâfık olursa cemiyetin âhenginin düzgün olacağını ve illâ bozulup; bozuk sözler, bozuk sesler işitileceğini" söylemektedir. "Bu üçten kangısı evvel davranıp da âhengi düzeltirse cemiyetin pek çok vakit onun havasını çaldığını ve hükûmetin o perdeden dem vurduğunu" anlatmakta ve:

> *"İngiltere'de iptidâ asîlzâdegân sınıfı davranıp kıyâm eylediklerinden onların arzûsuna muvâfık bir hükûmet-i meşrûta teşekkül etmiştir. Fransa'da tabakat-ı ulyâ ve mutavassıta davranamayıp iş efrâd-ı ahâli yedine geçerek cumhuriyet yoluna girmiştir. Rusya'da ise ıslâhata tabaka-ı ulyâdan başlandı; en kavî bir hükûmet-i mutlaka teşekkül etti. Bizde dahi ıslahata taraf-ı saltanat-ı seniyeden başlanmış olduğu cihet-*

le, Yeniçerinin ilgâsı Osterliç askerinin ilgâsına benzer; lâkin Yeniçeri Devlet-i Aliyye'nin kalbinde bir seretan illetine benzerdi. Osterliç askeri ise, Rusya'nın omuzunda bir ur idi. Yeniçerilik Osmanlılığın iliğine işlemiş ve Ocaklar asabiyet-i milliye makaamına kaaim olarak, devâir-i devletin usûl ve fürûunu istilâ eylemiş olduğuna nazaran, devletin zâtiyâtından ma'dûd olmuş idi. Onun ilgâsıyle ehl-i İslâm'ın kuvve-i asabiyesine zaaf geldi. Şuabât-ı idâre taraf taraf açılan yerleri asâkir-i nizâmiye ile dorduramayıp o türlü boşlukları doldurmak için pek çok ıslâhat-ı dâhiliye icrâsı lâzım idi. Devlet-i Aliyye ise, idâre-i gayr-i merkeziye tahtında idâre olunageldiği ve eyâlâtın biri diğerine benzemeyip, her biri idârece başka yol almış olduğu cihetle, her tarafın ahvâl-i husûsiyesini düşünerek ıslâhat-ı matlûbeyi ona göre yapmak lâzım gelirdi. Bunu yapabilmenin ne kadar çok vukuf ve ma'lûmâta mütevakkıf olduğu muhtâc-ı tafsîl değildir. Osterliç askeri, Yeniçeri gibi, Rusya'nın ahvâl-i zâtiyesinden ma'dûd ve kavmiyet ve milliyete merbut olmayıp, onun ilgâsıyle yalnız dâire-i askeriyede açılan yer, asâkir-i nizâmiye ile dolup taştı."

demektedir.

Bilâhare Mısır'da Mehmed Ali'nin yaptıklarını anlatmakta, onun Kölemenleri kaldırışının Ruslar'ın Osterliçleri ilgâsına benzediğini söylemektedir. Sultan Mahmud'un kavî azimli ve kat'î irâdeli bir zât olmakla berâber, zamânın ihtiyaçlarına göre muktedir zevâta sâhip olmadığını, bu sebeple Cezâyir'in elden çıktığını, dâhilî ıslahata bedel dâhilî muhârebelerle meşgul olunduğunu, memleketin harâb, devletin bîtâb kaldığını yazmaktadır. Islâhat işlerinde "sırf taklîd yoluna gidildiğini" söyleyen müellif,

"Bunda da ifrat edildi; binânın ihkâm-ı erkânına bakılmadı, sırf nakışlarına özenildi; emr-i terakkînin ilel ve mebâdîsi istihsâle çalışılacağına, ma'lûmât ve âsâr-ı müteferriasına heves edildi. Bu yolda dahi memleketin uğradığı hasarât kaabil-i ihsâ değildir; eski merkûbların imâlini ıslâh yolunda işe başlamış olsaydık, az vakit zarfında ayakkabı dikicilerimiz â'lâ kundura dikmeyi ve kırmızı meşin yapan debbağlarımız â'lâ kundura kerestesi yapmayı öğrenirlerdi; acele kundura giymeğe heves ettik; kerestesiyle berâber dikicileri hâriçten gelerek burada kazandıklarını çıkın çıkın altın edip memleketlerine gönderdiler; bizim esnafımız ise mahvolup bitti; nice sanâyi'imiz battı. Güzel gemiler yapıldıysa da asâkir-i bahriyenin fidanlığının ticâret-i bahriye olduğu bilinmedi ve emr-i ticâretin tervîcine hiç ikdâm olunmadı. Bir aralık bâzı zevât-ı fetânet semât zuhûr ile devletin umûr-ı hâriciyesini epeyce yolu-

na koydular (Tanzîmât ricâli); *lâkin onlar da, ahvâl-i memleketi bilmezlerdi. Bilmiyerek yaptıkları nizâmlar, ekseriyâ memleketin bir tarafına uyarsa, diğer tarafına uymazdı. Bu sebeple kaabil-i icrâ olmazdı. Devletin mahkeme-i kübrâsı olan meclis-i vâlâda teşkîl-i tarafeyn kaaidesine riâyet olunmaz ve evvel ü âhir kazasker efendiler, teşkîl-i tarafeyn etmedikçe muhâkemeye başlamaz iken, koca bir meclis-i vâlâda bunun lüzûmu bilinmezdi. Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz der iken, ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne mertebe düştüğümüzü çok sonra anladık."*

demektedir.

Cevdet'in günümüzde dahi çok yönden istifâde edilmesi îcâp eden şu mütâlaalarından anlaşıldığı üzere, müellif, çok köklü bir ocak olan Yeniçerilerin ilgâsının doğru bulunmadığını oldukça vâzıh şekilde ifâde etmekte, hele bundan sonra başlanılmış, garip Avrupalılaşma özentisi ve çılgınlığını, çok alaylı fakat kederli bir ifâde ile anlatmaktadır. İlgâ hakkındaki esas hükmü gelecek nesillere bırakmak isteyen müverrih, Yeniçeriliği Devlet-i Aliyye'nin kalbinde bir "illet-i seretan (=tümör)"a benzetmek suretiyle, devrinin tenkid fikrinden uzak münevverine bir târiz de vermektedir. Bütün Osmanlı ülkelerine yayılmış bulunan Yeniçeri teşkilâtının kaldırılmasıyla açılan boşluğun nizâmiye askeriyle doldurulamadığı hakkındaki mütâlâası, Moltke'nin görüşüyle bir mutâbakat teşkîl etmektedir. Nitekim Moltke de 1836 senesinde "Büyük gayretlerle 70 bin kişilik bir nizâmiye ordusu kurulduğunu, bu kuvvetin Osmanlı ülkelerini muhâfazada ne kadar kifâyetsiz bulunduğunun haritaya bir bakışta anlaşılacağını, bir çok yerlere dağılmış bir kuvveti, tehlikeye uğrayan bir noktada toplamaya sâdece mesâfelerin mâni olduğunu, bu sebeple Türkiye için iyi tanzîm edilmiş bir milis teşkîlatının hayâtî ehemmiyeti bulunduğunu" söylemekte ve dolayısiyle Yeniçeri'nin âdeta ihyâsı lüzûmunu belirtmektedir.

Cevdet Paşa'nın temas ettiği bir diğer nokta, Osmanlı eyâletlerinin muhît, ahâli, örf ve âdet nazara alınarak gayr-i merkezî bir sistemle idâresidir. Osmanlı teşkilât ve idârecilik dehâsının gâyet yüksek bir husûsiyeti olan bu idâre de, Ocağın ilgâsıyle birlikte kaldırılmış; eyâlet miktarı azaltılarak merkeze rabtedilmek istenmiştir. Bu ise oralarda gayrımemnûnluğu arttırmış; merkezî otoriteyi kuvvetlendirmekten ziyâde sarsmış; hattâ câmiadan ayrılma temâyüllerine sebep olmuştur.

Saçma kılık değişiklikleri, Avrupa hayât tarzını taklîd çılgınlıkları ise, bunu daha da kuvvetlendirmiştir. Bu sebepledir ki, Moltke "Türkiye'de reforma kıçından başlandı." demekte, "Pâdişahın bir darbede Türkiye'nin o zama-

na kadar Avrupa siyâsî muvâzenesindeki en büyük fiilî ağırlığı olan Yeniçeriyi yok ettiğini, bundan sonra da düşmanlarının kendi elinden ülkeler aldığını" söylemektedir. Türkiye'yi iyi bilen meşhûr kumandanın şu ifâdesi, çok câlib-i dikkattir ve Yeniçeri'yi ilgânın ne büyük hatâ olduğunu ortaya koymaktadır:

"Türk Sultanı, bizzat Türk ordusunu mahvettiği için kendisini bahtiyâr addediyordu." cümlesiyle ilgâdaki akıl almaz tezâda işâret etmektedir. Yeni kurulan nizâmiye askerinin gâyet zayıf bir yapı olduğunu, buna güvenilemiyeceğini, devletin ancak siyâsî anlaşmalarla devam edebileceğini ifâde etmekte ve "modern ordu"yu çok zavallı bir eser olarak tavsif etmektedir. Yapılan reformların isimlerden ve zevâhirden ibâret olduğunu söyleyen General, "Yapılanların en zavallısı da Rus ceketleri, Fransız tâlimnâmeleri, Belçika tüfenkleri, Türk serpuşu, Macar eğerleri, İngiliz kılınçları ve her milletten öğretmenleriyle, Avrupa örneğine göre bir orduydu; bu kuvvet tımarlılar, ömür boyunca mükellef nizâmiye kıt'aları, gayr-i muayyen müddet için vazîfeli rediflerden müteşekkildi; bunların âmirleri acemi askerler, neferleri ise yeni mağlûb edilmiş düşmanlardı." demektedir. "Eski Osmanlı ordusunun zarîf ve muhteşen kıyâfetleri, kıymetdâr silâhları ve bunların yılmaz cesâretleri artık görülmez olmuştu." diyen Moltke, yeni orduda kuvve-i mânevîyenin de zayıf olduğunu, firarların ise pek fazla bulunduğunu yazmaktadır. Eski kıyâfetimize ne kadar âşık ve meclûbsa yenisinden o kadar nefret eden Prusyalı zâbit "Kavuğun insana çok yakıştığını, yağmurdan ve sıcaktan başı koruduğunu, şapkanın ise burada insanı güneşten dahi muhâfaza edemediğini" yazmakta; Türk elbiselerini "Böyle bol katlı libaslar içindeki kimsenin her hareketi ona haşmetli bir görünüş veriyor ve insan her zaman resmini çizmek arzusu duyduğu bir adamla karşılaşıyor. Türklere Frenk elbisesi giydirilmeden evvel, onların neden dünyanın en yakışıklı insanları sayıldığını anlamak kolay, bizim askerlerimize de Türk libâsı giydirilse, muhteşem bir görünüşleri olurdu." cümleleriyle anlatmaktadır.

Görülüyor ki, nizâmiye askerinin kıyâfetini alabildiğine tenkîd eden ve zavallı bulan Moltke, Türk kıyâfetine, eski ordunun libaslarına da hayrandır. Yeni ordunun tâlimlerinin perîşanlığını ise,"Avrupa'dan her gelen subay onlara yeni îcâdlar hediye etmiş; böylece 64 hareketli bir yekûna ulaşmışlar, ben bunun üstüne 49 yeni ve adamakıllı karışık şekil teklîf etsem onu da kabul edeceklerdi." cümleleriyle anlatmakta, bunun indirilmesini ve basitleştirilmesini istediğini söylemektedir. Şu cümleler, yalnız taklîdle kurulan bir ordunun kumanda kademesinin de zavallığına işâret etmektedir.

1839 senesinde Moltke'nin kendisinin de içinde bulunduğu nizâmiye ordusu için verdiği hüküm "bununla hiç bir muhârebenin yapılamıyacağı"

merkezinde toplanmaktadır. Yeniçerinin ilgâsından 13 sene sonra verilen bu hüküm, ilgânın ne derece yanlış bir keyfiyet olduğunu göstermektedir. 1829 Rus-Osmanlı harbinde ise Prusyalı zâbitin beğendiği asker, daha ilgâ edilmemiş bulunan, çalâk, manevra kaabiliyeti çok fazla olan timarlı sipahidir. Moltke halkın yeni icraatı hiç unutmadığını, "Pâdişahın gâvur olmak için neden zahmete katlandığını bir türlü anlamadığını"; ahâlinin büyük kısmının hükûmetten hoşnud olmadığını ve isyan hâlinde bulunduğunu yazmakta ve "Yeniçerilerin ilgâsından sonra sanki Allah İslâmiyetin bu savaşçılarını mahvedenlerden intikam alıyormuş gibi zarûrî ihtiyaç maddelerinin fiatlarının dört misli arttığını" ilâve etmektedir. Aynı müellif Ocağın ilgasının netîcelerini ise şöyle anlatmaktadır:

"Türkiye'nin düşmanları ve tâbileri Yeniçeriler mahvedildikten sonra, ondan, memleketler ve ülkeler aldılar. Mora, Sırbistan, Boğdan ve Eflâk elden çıktı; Mısır, Suriye, Girit, Adana ve Arabistan bir vâlisinin eline geçti. Besarabya'yı, Kafkasya ve Trabzon'a kadar şimâl-i şarkî Anadolu'yu Ruslar işgâl etti; Cezâyir'i Fransızlar aldı; Tunus elden çıktı. Bosna, Arnavutluk ve Trablusgarb'ın tâbiiyetleri yalnız sözde kaldı. Birisi harble, diğeri ihânetle iki donanma kaybedildi. Bir Rus ordusu Balkanlar'ı aştı ve devletin ikinci pâyitahtını işgâl etti. Bir vâlisi Kütahya'ya kadar gâlib geldi. Felâketi tamamlamak için kâfirlerin silâhlarının, pâdişahı, kendi pâyitahtında bir müslüman ordusuna karşı koruması lâzım geldi."

Bu fecî netîceler karşısında Ocağın ilgâsı keyfiyetini "Vak'a-i Hayriye" diye anmağa imkân yoktur. Engelhard ise ilgâ ile "Türkiye'nin esbâb-ı müdâfaadan tamâmen mahrum kaldığını, eski idâre âdeta Yeniçeriler'in mevcûdiyetiyle kaaim olduğundan, Ocağın ortadan kalkması ile bütün kaanun ve mevzuatta değişiklik yapılması îcâp ettiğini, bunun ise devleti bir kat daha buhranlı bir mevkie attığını" söylemektedir. "Her şeyin eskisinden de berbad bir hâle geldiğini, ahâlinin şiddetten bıkıp usandığını, pâdişaha kendi başlarına musallat olmuş bir belâ-yı azîm olarak baktıklarını, gerek İstanbul'da, gerek vilâyetlerde isyân fikirlerinin hâkim olduğunu, bu hâlin Sultan'ı milletine bağlayan râbıtaları çözdüğünü" ifâde etmekte ve "Müslüman câmiasının gerek yukarısında gerek aşağısında, gayri kaabil-i izâle bir yeis ve fütûr nümâyân oluyordu; millet âdeta cansız bir kütle gibiydi." demektedir.

Aynı muharrir, Sultan Mahmud'un kendisine takılan müceddidlik sıfatında da çok kifâyetsiz bulunduğunu; Petro'yu taklîd hevesine düştüğünü, kendini büsbütün zevâhire kaptırdığını, her yerden ziyâde Türkiye'de hükümdarın hakîkî haysiyetine esas addedilen vakurâne ve hâkimâne tavır ve

âdetleri birdenbire terkettiğini, hattâ kıyâfetini dahi değiştirdiğini, bütün düşüncesinin şahsî nufûzunu kuvvetlendirmekten ibâret olduğunu" yazmaktadır. "Ulemânın gayrimeşrû haciz ve müsâdereyi men', âdât-ı frengâneyi kabul ve idhâl husûsunda gösterilen fart-ı meyil ve inhimakden şikâyeti mutazammın nâmelerini yırtarak, kendilerinin yalnız umûr-ı mezhebiyeye karışmaları lâzım geldiğini, umûr-ı hükûmetin zâtına âit bulunduğunu söylediğini" de kaydetmektedir. Bunu yapan Pâdişah, ulemâdan birine 20 kadar hadîs toplatmış ve böylece zâtî otoritesini bu yolla artırmak için de çalışmıştır. Yine Engelhard'ın yazdığına göre, kurulan "Islâhat Şûrası" Reîsi Ârif Bey, yabancı bir diplomata "Programlarını tatbîk mevkiine koyacaklarını, fakat bunun zor ve güç olduğunu, âdeta millete yeni bir lisan öğretmekten de müşkil bulunduğunu söylemiştir.

Şu ifâde inkılâpçı ricâlin ne derece hayâl-ötesi tasavvurlar peşinde bulunduğunu gösterdiği gibi, kendilerinin zavallılığını ve düvel-i ecnebiyenin de bu mevzûdaki tazyikini dile getirmektedir. Yaptıkları kıyâfet değişiklikleri gibi saçma sapan tasarruflarla birlikte, hamamlarda hıristiyan tebaanın ayrı peştemal kullanması, takunyasız dolaşması gibi emirler çıkarılarak, güyâ mutaassıp addedilen halk memnûn edilmek istenmiştir. Bu tip davranış o devrin karakteristik vasfını teşkîl etmiş; lüzumsuz işlerle zaman kaybedilmiştir. Nitekim E. Driault "Yapılan bütün bu ıslahat pek o kadar hâiz-i ehemmiyet olmadığı gibi, devam da etmemiştir." demekte, "Osmanlı hükûmetinin Engelhard'ın târifiyle "omurgası, direkleri, yelkenleri ve tâifesi değiştirilmek istenen bir gemiye benzediğini", hattâ "yeni bir lisan tâlim edilmek istenen bir millet" durumunda bırakıldığını; millî husûsiyetleri ve kültürünün tamâmen değiştirilmesine uğraşıldığını, söylemekte; böyle bir tahavvülün mümkün olmadığı gibi, Türklüğü mahvetmekten başka bir netîce vermiyeceğini de zımnen ifâde etmektedir.

Görülüyor ki, Yeniçeriliğin lağvını nisbeten doğru gören bir takım batılılar dahi, ondan sonra başlanılan ıslahatı pek fecî şekilde tenkîd etmişlerdir. Bunlardan en mühimi de Avusturya başvekili Prens Metternich'tir. Bu zât 1841 senesinde Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği samîmî bir tavsiye mektubunda, Osmanlı Devleti'nin yanlış ıslahat yoluna girdiği andan itibâren yıkılma ve çözülmeye doğru geniş adımlar attığını şöyle ifâde etmektedir: "Şurasını gizlememek lâzımdır ki, inkırâz sebepleri meyânında ilk temelleri Sultan Selîm tarafından atılıp, son pâdişahın (Mahmud) ancak amîk bir cehâlete ve hadsiz, pâyânsız bir hayalperestliğe istinâden tervic ve teşvîk ettiği Avrupa tarzındaki ıslahat fikirleri ve tasavvurlarını zikretmek lâzımdır." Sultan Mahmud'un saltanatının her safhasında tâkip etmeyi mevkiinin îcâp ettirdiği bir vazîfe telâkki ettiğini, bu sebeple onun hataları hakkında mutlak bir kanaate sâhip

olduğunu, bunlardan en mühiminin, icraat ve teşebbüslerinin mâhiyetine atfetmesi lâzım gelen ehemmiyeti ve kıymeti, onların şekline vermiş olması bulunduğunu söylemekte ve ilgâ keyfiyeti hakkında da şöyle demektedir:

"Sultanın icraatı hakkında bir devlet adamı sıfatıyle vicdanımı yoklayarak dâima dermeyân edebileceğim bir tenkîd de, Pâdişahın millî şekillere uygun olarak yapıldığı takdîrde faydalar tevlîd edebilecek bir hareket ve teşebbüsü, hiç tereddüt etmeyerek yabancı şekli ile nazara alması ve öylece tatbîk ve icrâya girişmesidir. Onun hemen her yenilik icraatını birlikte tâkip eden diğer bir hata da, aynı menşe ve esâsa dayanan bir müesseseyi murakabe etmek üzere başka başka kanaat ve görüşlere sâhip kimselerin yardımına mürâcaat etmesidir. Bu mülâhaza bilhassa askerî teşkîlât ve müesseselere taalluk eder. Bir ordu için lâzım en birinci şart, o ordunun muhtelif kısımlarının bir kül teşkîl edebilmesi ve onların mütecânis olmasıdır. Birbirine zıt unsurların ve muhtelif maksatlar güden nizâmların bir araya getirilmesi, ordunun bütünlüğünü temin edemez. Bunlarla sağlam ve kudretli bir askerî kuvvetin vücûda getirilebileceğini düşünmek aslâ doğru olamaz. Nitekim hâdisât bunu göstermemiş midir? Her ne kadar bugün Bâb-ı Âlî'nin az çok Avrupalı gibi giyinmiş asker ve zâbitânı varsa da, ordusu yoktur. Bâb-ı Âlî eski Türk ordusunu inhilâle sevketmiş, fakat yenisini te'sîs eylemek iktidârını gösterememiştir."

Görülüyor ki, Metternich, Ocağın ilgâsını doğru bulmadığı gibi, yeni kurulan askerî kuvveti de, bir ordu olarak görmemektedir. Bu düşüncesi ordunun, cemiyetin an'anevî, millî, mânevî temâyül ve inancına yaslanmış köklü bir müessese olduğu düşüncesinden doğmakta ve pek güzel ifâde edilmiş bulunmaktadır. Bundan sonra Doğu Reich'ı başvekili, Bâb-ı Âlî'ye şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

"Hükûmetinizi, mevcûdiyetinizin üssü'l-esâsı olan ve pâdişah ile müslüman tebaası arasında başlıca bir râbıta teşkîl eden dînî kaanunlara hürmet ve riâyet esâsı üzerine binâ ediniz. Zamânın doğurduğu zarûretleri nazar-ı itibâre alınız. İdârî işlerinizi nizâma alınız ve ıslah ediniz. Lâkin âdetlerinize ve ictimâî meziyetinize uygun olmayan bir idâre usûlünü tesis etmek için, eski idâreyi yıkmayınız. Aksi takdîrde pâdişahın ne tahrîb ettiğinin, ne de yıktığının yerine koyduklarının, kıymet ve değerini bilmediğine hükmolunur. Avrupa'dan sizin kaanunlarınıza ve nizâmlarınıza uymayan şeyleri iktibâs etmeyiniz ve almayı-

nız. Zirâ garb kaanunları, hükûmetinizin temelini teşkîl eden kaanunların usûl ve kaaidelerine aslâ benzemeyen esaslara istinâd eder. Garb ülkelerinde esas olan şey, hıristiyan kaanunlarıdır. Siz Türk kalınız. Lâkin mâdem ki Türk kalacaksınız, şerîata temessük ediniz. Sâir dinlere karşı müsâmahakâr olmak için, şerîatin size gösterdiği kolaylıklardan istifâde ediniz. Bir kaanunun icrâ ve tatbîk sebeplerini temin etmeden aslâ ilân etmeyiniz. Fakat bunu yaparken garbın efkâr-ı umûmiyesi addettiğiniz şeye ehemmiyet atfetmeyiniz; siz bu efkâr-ı umûmiyeyi, Avrupa'nın umûmî sadâsını anlamıyorsunuz. Eğer terakki yolunda adâlet, vukuf ve malûmât ile ileriye doğru hareket ederseniz, Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin şâyân-ı ehemmiyet olan kısmı size mütemâyil ve müteveccih olacaktır...

"Hulâsa, Bâb-ı Âlî'ye, ahvâl ve şerâiti, Türkiye İmparatorluğu'nun ahvâl ve şerâitine uymayan garb hükûmetlerini, her şeyden evvel taklîde şâyân bir nümûne şeklinde telâkki ederek ona göre ıslahatta bulunmamasını, esas kaanunları şarkın âdetlerine ve âdâbına uygunluk göstermiyen hükûmetleri taklîd ve hâl-i hâzırda her türlü yaratıcı ve nizâmlayıcı hassadan mahrum olup İslâm memleketlerine zarar vermekten başka bir netîce hâsıl etmeyeceği âşikâr olan ıslahatı kabul ve tatbîk etmemesini tavsiye ederiz... Acaba beni siyâsî hayâllere bağlanmakla mı ithâm edeceklerdir?... Varsın öyle olsun..."

Metternich'in bu tavsiyeleri o günkü Avrupa'da statükonun mutlak muhâfazasını istemesinden kaynaklanıyor; Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve parçalanmasının Avusturya-Macaristan'ı da sarsacağını, büyük bir karışıklık vücûda getireceğini gâyet iyi kavramasından doğuyor; bu sebeple de hakîkaten samîmâne bulunuyordu. Avusturya başvekili, Osmanlı ülkesindeki akıl almaz inkılâb ve teceddüt çılgınlığının bu koskoca ve büyük devleti batıracağına kaani olmuş; bunun Avrupa muvâzenesini alt-üst edeceğinden o kadar telâş ve heyecana kapılmış idi ki, Bâb-ı Âlî ricâline tuttukları yoldan dönmeleri için çok samîmâne olan bu mektubu göndermek mecbûriyetini duymuştu. Marazî bir inkılâb hastalığına yakalanmış bulunan vukufsuz ricâlin bu tavsiyeyi nasıl göreceklerini dahi hissetmiş; bununla berâber onları sarhoşluktan ayılmağa ve makûlü görmeğe dâvet etmiş; böylece de Avrupa muvâzenesini sağlamlaştırmak istemiştir. Askerî, hukûkî, idârî ve maarif sahalarında tatbikine girişilen ve ıslahat nâmı verilen hareketleri ise ibdâ edici ve nizâmlayıcı hassadan mahrum görmüş; bunun Osmanlı câmiası için bilhassa çok zararlı netîceler doğurduğunu anlatarak, geri dönülmesini tavsiye etmiştir.

Fakat nedense bizdeki müteceddid ve "bî-vukuf erkân-ı saltanat-ı seniye" bunları anlamamış, kifâyetsizlikleri, ne yapacaklarını bilememeleri yüzünden milletle âdeta karşı karşıya çekişir hale gelmişlerdir. Halktaki infial gittikçe çoğalmış ve çeşitli şekillerde tezâhür etmiştir. Bir gün Cezâyirli bir şeyh yolda rasladığı Sultan'a "Gâvur Pâdişah! Yapmış olduğun zulüm ve i'tisâf elvermedi mi? Ecdâd-ı izâmının âsârını mahv ve tahrîb etdin, İslâm'ı tezyîf ve Peygamber-i Zîşân'ın ümmeti üzerine Allah'ın gazab ve infiâlini celbetdin." diye bağırmıştır. Sultan "Bu delidir." diyerek, işi geçiştirmek istemiş, fakat Şeyh "Deli mi diyorsun? Aklını gaybeden sensin, ben bu sözleri ilhâm-ı Rabbânî ile söylüyorum. Cenâb-ı Hak evliyâullâhın sırrına mazhar olacağımı tebşîr etdi." diye bağırmıştır. Bu Mağribli şeyh tutulmuş ve öldürülmüştür. Ahâlinin kendisine bir türbe yaptırdığı ve buranın ziyâretgâh olduğu rivâyet edilir. Şu vak'a halkın infiâlinin müşahhas bir misâli olarak görülmelidir. Her hâlde Sultan'ın ecdâdı, böyle bir tenkîde karşı hiç bir şey yapamazlar, hattâ Şeyhi tatyîb dahi ederlerdi. Sultan Mahmud da bunu deliliğine hamlederek, geçiştirmek istemiş; fakat halktaki infiâlin çok korkunç olduğunu bildiğinden, şu mâsum tenkîdi, an'ane hilâfına, ölümle cezâlandırarak, geniş kütleye gözdağı vermek istemiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsından bir ay kadar sonra çıkan veyâ çıkarılan Hocapaşa yangını da 36 saat sürmüş, Bâb-ı Âlî ile İstanbul'un mühim bir kısmı kül hâline gelmiştir. Engelhard bu sırada habs ve tevkîf edilen bu şahsın "Pâdişah bir tâlim meydanı istiyordu, kendisine şehrin yarısı kadar bir meydan verdik." dediğini kaydetmiş ve bu yangını muhâliflerin sûikasdına atfetmiştir. Tutulup alâ-melein-nâs boynu vurulan bâzı Yeniçeriler'in derin bir soğukkanlılıkla ölümü kabul ettikleri ve "Bîgünâh olarak gidiyorum; Sultan Mahmud! Âhiretde iki elim yakandadır." yollu hitâblarda bulundukları, bunların halk arasında çok ciddî akisler yaptığı rivâyet edilmiştir. Bu sebepledir ki, bir müddet sonraki Rus harbinde büyük ve kitlevî bir mukaavemet gösterilmemiş; Mehmed Ali'nin isyan hareketi ise âdeta büyük bir hâhişle karşılanmış; kendisi Osmanlı ülkeleri üzerindeki belâyı kaldıracak, Pâdişah'ı doğru yola getirecek bir halâskâr (kurtarıcı) olarak görünmüştür. O sırada zuhûr eden kolera, vebâ gibi âfetler dahi "Taraf-ı Rabbânî'den taslît edilmiş bir cezâ telâkkî edilmiş; bunun İslâmiyetin şanlı askerleri olan Yeniçerilerin imhâsı, hıristiyanlara benzemek yolundaki cedîdci gayretlere karşı gazab-ı ilâhî'nin tecellîsi olduğu" yayılmıştır. Ahâlideki bu gayrımemnûnluk ve devlete karşı itimatsızlık, sonraki vak'alarda bir kat daha sâbit olmuş ve kısa müddet içinde gâyet büyük felâketlerle karşılaşılmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasının Yakın ve Uzak Fecî Netîceleri

Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsı Türk devlet ve cemiyet bünyesinde büyük değişiklikler doğurmuş; çok kısa zamanda ardarda zuhûr eden bir serî felâketlere sebep olmuştur. Devletin ordusuz kalışı ve halkın hükûmete karşı derin infiâli, Rusya'nın bâzı taleplerine sebep olmuş ve devlete, Akkerman Muâhedesi'yle büyük tâvizler verilmek mecbûriyeti hâsıl olmuştur (1827).

Devletin fecî zayıflığı, Avrupa devletlerini tahrîk etmiş; Yunan istiklâlini Rusya, İngiltere ve Fransa ayrı maksatlarla kabûle yanaşmışlar ve Bâb-ı Âlî'yi buna zorlamak için müşterek bir deniz hareketine girişmişlerdir. Bu suretle Osmanlı donanması Navarin'de yakılmıştır (1827).

Ruslar bununla kalmamışlar, bir taraftan sürüp giden dâhilî karışıklıklarını dışarıda kazandıkları bir zaferle gidermek istemişler ve bu sebeple kendi ordusunu kendi kendine imhâ etmiş olan Türkiye'ye saldırmışlardır. Kısa müddet içinde 20 bin kişilik cüz'î bir Rus ordusu hiç düşman ayağı basmamış Edirne'yi işgâl etmiş, öncüsü de Çorlu'ya ilerlemiştir. Moltke'ye göre Osmanlı Sultanı pâyitaht ahâlisinin nefretinden kendisini koruyan 30 bin kişilik kuvvetine rağmen, buna karşı, gâyet hacîl olan Edirne Muâhedesi'ni kabûl mecburiyetinde kalmıştır (1829).

Yunan istiklâlinin tasdîki de zarûrî olmuştur (1830).

Ordusuz ve donanmasız kalan Osmanlı Devleti'nin dâhilî vaziyetinden istifâde eden Fransa Cezâyir'i bir bahâne ile işgâl etmiştir (1830).

Aynı sebeple Sırbistan'ın muhtariyeti de tasdîk edilmiştir (1830).

Dağılma hızla devam etmiş ve Sisam muhtariyeti de tasdîk edilmiştir (1832).

Bir taraftan Yeniçerilik gayreti ve siyâsî ihtirâsı, diğer taraftan ahâlinin gayrimemnûnluğu ve tahrîki, devlete yaptığı hizmetleri Sultanca da çok takdîr edilmiş olan Mısır Vâlisi'nin hareketine sebep olmuş ve Kütahya'ya kadar muzafferen ilerlemesi netîcesini vermiştir (1832).

Bunu durdurabilmek için Sultan Mahmud, en büyük düşmanı olan Moskof'la Hünkâr İskelesi Anlaşması'nı yapmak mecbûriyetinde kalmıştır (1834).

Bu, İngiltere'nin müdâhalesine yol açmış ve Mısır'da tatbîk ettiği yed-i vâhid usûlü (tekel idâresi) sebebiyle düşmanlık kazanan Mehmed Ali'ye karşı, Sultan, ecnebîlere büyük ticârî serbestiyet bahşeden anlaşmayı imzâ etmek zarûretini duymuştur. Bu ise Cevdet'in tâbiriyle memleket parasının

hârice çıkmasını ve dâhilî sanâyinin hemen tamâmen mahvolmasını intâc ettirecek kadar fecî netîceler vermiştir (1838).

Bütün Arabistan ve Suriye bir müddet için elden çıkmıştır. Osmanlı modern ordusu Nizip'te basit bir vâli-zâdenin kuvvetlerine mağlûb olmuş ve Sultan, fecî bir iç ezikliği içinde hâib ve hasîr vefât etmiştir. Arabistan ve Suriye ancak yabancı müdâhalesiyle tekrar devlet hududlarına alınabilmiştir.

Ocağın ilgâsının yalnız vekaayiden ibâret şu kısa ve meş'ûm netîceleri, onu "Vak'a-yı Hayriye" olarak tavsîf etmeyi imkânsız kılmakta ve halkça "Vak'a-yı Şerriye" diye isimlendirilmesini haklı göstermektedir.

Bu zâhirî görünüşü yanında ilgânın husûl bulmasıyle başlıyan ve batıyı lüzumsuz taraflarıyle taklîd etme keyfiyetini de zikretmek lâzımdır. Garb hayâtını taklîd, ricâl konaklarındaki mefruşattan kılık kıyâfete, kunduraya kadar uzamış; bu suretle memleket sanâyii başka bir açıdan da mahvedilmiş; o zamana kadar bu şeyler tamâmen dâhilde tedârik edilirken, hârice muhtâc kalınmıştır. Bunun netîcesinde memleket altını, çerçöp için dışarıya atılmış; yalnız giyim kuşam için değil, fes için dahi dışarıya muhtâc kalınmıştır. Memlekette iki zümre doğmuş; münevver gittikçe halktan uzaklaşmış; onu geri, câhil, her türlü medeniyete kaabiliyetsiz görmüş; kendi milleti içinde seyyârelerden gelen mahlûklar gibi ona yabancı olarak yaşamaya başlamıştır. Vak'a-yı Hayriye'nin memleketi içine soktuğu devre, bütün siyâsî ve ictimâî felâket ve değişiklikleriyle günümüze kadar uzamış ve hâlen de devam etmekte bulunmuştur. Bu devre Türk târihinin her halde en meş'ûm ve karanlık devrelerinden biri olmuştur. Koskoca devlet bundan sonra ancak 90 küsur sene türlü iç ve dış bâdirelerle arâzî ve kuvvet itibariyle büyüklüğünü nisbeten muhâfaza edebilmiş; bunu da Avrupa muvâzenesi ile birlikte, Mecid gibi hüsnüniyetli ve bilhassa Azîz ve Hamîd gibi çok kıymetli hükümdarlar sâyesinde yapabilmiştir. Ondan sonra koca bir Osmanlı câmiası on sene içinde parçalanıp gitmiştir.

İsyankâr diye tavsif edilen Yeniçerinin yerine Avrupa usûlüne göre kurulan ordu, gâyet köksüz bir müessese olmuş; rivâyete göre kendi kurucusu olan Mahmud'u bile devirmeye kalkmış; Sultan Azîz ve Hamîd'i yıkmış; diğerlerini ise oyuncak olarak kullanmıştır. Sultan Mahmud devrindeki *"İstanbul"*u yazan Miss Pardo bu orduyu "ruhu olmayan bir cesede" benzetmiş; bundan biraz sonraki bir müşâhid olan Charles Mac Farlan da "Zâbit mektebi kütüphânesinde umûmiyetle dîn aleyhdarı kitaplar bulunduğunu, zâbitlerinin de bu fikirde adamlar" olduğunu yazmıştır.

İlgâ ile, halkta kök salan kadîm bir Osmanlı müessesesi yıkılmış; Makaam-ı Saltanat ve Hilâfet bir müddet mutlak hâkim gibi gözükmüş; diğer

büyük bir müessese olan Meşîhat ise garîb kalmıştır. Moltke'nin tâbiriyle "Kürt, Arnavut, Arap gibi muhtelif milletleri bir noktada kaynaştıran bağ, hayat tarzını dahi nizâmlıyan müslümanlık olduğu gibi, bunun en büyük mümessili olan ve beşyüz seneden beri hüküm süren, onlarca artık kudsîleşmiş Osmanlı hânedanına duyulan merbûtiyet idi." Saçma teceddüt hareketleriyle bu müesseselerin nufûzu da sarsılmaya başlamış; ne garibdir ki, Makaam-ı Saltanat kendi nufûzumu kuvvetlendireceğim diyerek, bunu bizzat tezelzüle uğratmıştır.

Bir müddet sonra yeni askerî müessese kâh ilmiye ile birleşerek, kâh kendi başına, Makaam-ı Saltanat'ın otoritesini tahdîd ve takyîde yeltenmiş ve nihâyet ekall-i kalîl bir münevver grupla sulta kurmağa gayret etmiştir. Bu suretle de dâhilde milletle ve onun içtimâî ve rûhî inanışlarıyle tezat hâline gelmiştir. Böylece kâh kaanûn-ı esâsî, kâh parlamentoculuk, kâh hürriyet nâmıyle bir takım siyâsî inkılâblar yapılmış ve bunların netîcesi de birer vatan parçasının elden gitmesi olmuştur. İçine düşülen inkılâb batağının fenâ netîcelerinden kurtulmak için, her defa bir inkılâb daha yapılmış; bunlar mezbûhâne çırpınışlar şeklinde bu batağa biraz daha dalmamıza sebep olmuştur. Bundan kaynaklanan muvaffakıyetsizlikler kat'iyen görülmemiş; başarısızlıklar dâima, hiç alâkası olmayan ve milleti millet yapan kültürel esaslara hamledilerek, bunlar değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu suretle, Türk'ü gâyet büyük bir millet yapan bütün mânevî unsurlara yüklenilmiş; bunlar çılgınca bir tahrîbkârlıkla yıkılmağa gayret edilmiştir. Bu tahrîbin bir türlü arkası gelmemiş; Toynbee'nin tâbiriyle tıpkı kendi kurtarıcısını öldüren Kral Herod gibi hareket eden inkılâpçı Herodienler Türkiye'ye kanlı ve meş'ûm sahneler hediye etmişlerdir.

Akkerman Muâhedesi'yle Rusya'ya Tâvizler Verilmesi

Nedense kelimeden medet umularak "Vak'a-yı Hayriye" nâmıyle mâruf olan Yeniçerilerin ilgâsından kısa müddet sonra, bunun millet için hayırsız netîceleri birer birer zuhûr etmeye başladı. O esnada Rusya Çarı Alexandre ânî ve esrârengîz bir şekilde ölmüş; yerine kısa bir ihtilâftan sonra I. Nicola geçmişti. Bu arada küçük zâbitlerin ve gizli hürriyetperver cemiyetlerin vücut verdikleri Desember (Aralık) İhtilâli denilen bir isyan başgöstermiş ve yeni çar tarafından şiddetle bastırılmıştı. Bilhassa münevverleri itibariyle kaynayan Rusya'da o esnâda hürriyet istiyen Karbonari teşkilâtı şeklinde teşkilâtlanan belli başlı üç cemiyet kurulmuştu. Bunlardan Petersburg'da teşekkül eden ve Şimâl Cemiyeti nâmıyle anılan teşkîlâtın maksadı meşrûtî bir

hükûmet te'sîs etmekti. Küçük Rusya'da teşekkül eden ve küçük zâbitler nezdinde taraftar kazanan Cenup Cemiyeti ise cumhuriyeti tercîh ediyordu. Birleşmiş İslavlar Cemiyeti ise bir federasyon düşünüyordu. Bunlar bir anayasa ilânı maksadıyle birleştiler ve büyük velîahd Kostantin nâmına hareketi münâsib görerek, Petersburg'daki iki alayı "Yaşasın Costantin ve Costitation" diyerek isyana başladılar (1825). Fakat bu hareket kanlı bir şekilde bastırıldı ve Pestel, Riléief gibi reîsleri türlü işkencelerle idâm edildi; yüzlerce insan hapis ve sürgünle cezâlandırıldı. Bununla berâber Rus zâbit ve münevverleri arasında kaynama devam etti. Hükûmet şiddetli bir terör icrâsına girişti ve bu da halkı mutazarrır etti.

Çar bu şiddetli terörün gayrımemnunluğunu izâle etmek ve dâhildeki sultasını tam mânâsıyle hâkim kılabilmek için dış muvaffakıyetler peşinde koşmayı tabiî addetti ve kara ordusunu kendi kendine imhâ etmiş olan Türkiye'ye yüklenmeyi münâsip gördü. Bâb-ı Âlî'ye bir ultimatom vererek, Bükreş Muâhedesi'nin tavzîh edilmesini talep etti ve muayyen müddet içinde cevap verilmiyecek olursa netîcenin ne olacağının malûm bulunduğunu bildirdi. Prut hududuna asker de yığan Rusya'nın talepleri, Memleketeyn ile Sırbistan hakkındaki vaadlerin yerine getirilmesinden ibâretti.

Bu esnâda Akdeniz'de Mehmed Ali'nin kuvvetlenmesinden çekinen ve Avrupa efkârındaki Yunan taraftarlığını nazara alan İngiltere, Wellington'u husûsî bir memuriyetle Petersburg'a göndererek, Yunanlılar'ın Osmanlılar'a tâbi bir hükûmet şeklinde muhtar bir idâreye kavuşturulmaları için anlaşmaya varmıştı. Osmanlı hükûmeti her türlü "esbâb-ı müdâfaadan mahrumdu", kara ordusunu korkunç bir şekilde imhâ etmiş; âdeta halkını da karşısına almıştı. Bâb-ı Âlî bu vaziyet muvâcehesinde Yunan meselesine hiç temas etmeyen Rus taleplerini pazarlık mevzuu yapmaya karar verdi ve Anadolu muhâsebecisi Hâdi Efendi ile mevâlîden İbrahim İffet Efendi'yi murahhas tâyin etti. Müzâkereler Akkerman'da başladı ve Ruslar'ın gâyet ağır olan bütün şartları kabul edildi (7 Ekim 1827/5 Rebîülevvel 1242).

Böylece Bükreş Muâhedesi hükümleri yeni bir ahidnâme ile tamâmen Rusya lehine tâdil edildi. Akkerman Muâhedesi nâmıyle mâruf olan bu anlaşma, ordusundan mahrum kalmış bir devletin imzaladığı hacîl bir vesîka idi ve Rusya için de siyâsî bir zafer teşkîl ediyordu. Sekiz madde ile buna bağlı iki zeylden ibâret olan bu anlaşmaya göre, Memleketeyn beylerinin İstanbul'dan tâyinine son veriliyor; yedi sene müddetle mahallî meclislerince seçilmesi kararlaştırılıyor, Rusya'nın muvâfakatı olmadan azledilememeleri kabul ediliyordu. Sırbistan'ın muhtariyeti daha da genişletiliyor; yalnız kalelerden başka bir yerde Osmanlı askerleri bulunamıyor; vilâyetin dâhilî işlerine hiç bir suretle müdâhâle olunamıyordu. Bu muâhedenin diğer ağır bir

maddesi de Bükreş Muâhedesi ile Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmış bulunan Sohum, Anapa gibi Kafkas kalelerinin tamâmen Rusya'ya terkedilmesi idi. Ayrıca Rus tebaa ve tüccarına Osmanlı ülkesinde tanınan serbest ticâret hakkı yeniden tasdîk ediliyor; Garb Ocakları'nın bunlara yapabilecekleri zararın devletçe tazmîn edileceği kabul olunuyordu.

Rusya bu suretle basît bir askerî yığınakla büyük bir siyâsî zafer kazanıyor, arâzî tâvizleri ve iktisâdî menfaatler aldığı gibi, Ulahya, Moldavya ve Sırbiye ülkelerindeki nufûz ve müdâhalesini de kuvvetlendiriyordu. Bâb-ı Âlî politik noktadan Yunan meselesini hal' için buna katlanıyor; esâsen ordusunun bulunmaması ve dâhildeki gayrımemnûnluk dolayısiyle de buna mecbûr bulunuyordu. Rusya'ya verilen bu tâvizler, Ocağın ilgâsının hayırsız netîcelerinden ilkini teşkîl ediyordu.

Akkerman Muâhedesi'nin müzâkeresi sırasında Erzurum Vâlisi bulunan sâbık sadrâzam Gâlib Paşa'dan bâzı husûslar hakkında mütâlâası sorulmuş ve ondan da şâyân-ı dikkat bir cevap alınmıştır. *Târîh-i Lütfî*'de kaydedildiğine göre, Paşa cevâbında "Rusya devletinin hazırlıklarından bahsetmiş; eski âdeti olduğu üzere yirmi senede bir Devlet-i Âliyye ile muhâsamata girişip, memâlik-i seniyeye el atmak kasdında bulunduğunu, bu defa harb açılırsa gözünün Anadolu ve şark tarafına müteveccih olduğunu, Sohum, Anapa, Gürcistan ve Çerkezistan gibi arâzî ve sâhilleri yutacağını, Anadolu ahâlisinin eski sadâkat ve hamiyetleri kalmadığını, acele ve külliyetli nizâm askerî yetiştirilmesini" söylemiştir. Bundan sonra "Rum maslahatı için Rusya, İngiltere ve Fransa'nın ittifakını zikretmiş, bu sebeple Nemçe ve Prusya ile bir ittifaka girilmesini, bu mümkün olmazsa istihbârâtın çalıştırılarak siyâseten fâideli netîceler alınması" husûslarını bildirmiştir. Eski sadrâzamın bu tavsiyeleri, muhakkak ki iç ve dış şartların müsâadesizliği sebebiyle tat-bîk edilememiştir.

Navarin'de Osmanlı Donanmasının Yakılması; Bunun Sebep ve Netîceleri

Akkerman Muâhedesi Ruslar'ın cür'etlerini artırmış; Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin Yunan âsîlerini tutuşu ise, buradaki hükûmetlere de tesir etmişti. Rusya'nın Osmanlı ülkesi hakkındaki emelleri gittikçe şiddet peydâ etmekte ve bu hususta Katherina zamanındaki politikaya avdet başgöstermekteydi. Avusturya işin bir an evvel bitirilmesini istemekte; İngiltere Rusya'daki değişiklik, âmme efkârındaki temâyül, Mehmed Ali'nin Akdeniz'de gelişmesi gibi sebeplerle, âsîlerle Devlet-i Aliyye arasında tavassutta bulunmayı ve Mora'ya bir nevi muhtariyet verilmesini hâl çâresi olarak görmekteydi.

Fransa'da X. Charles efkâr-ı umûmiyenin baskısı ile müdâhaleyi lüzumlu görmekte, bundan ülkesi lehine tâvizler ümit etmekte ve memleketinin karşısında bulunan Cezâyir'i ilhâka hazırlamakta idi. Yunan meselesine herkes başka bir noktadan ve yalnız kendi menfaatleri zâviyesinden bakmaktaydı.

Nihâyet İngiltere, Petersburg Anlaşması dâiresinde bir şey yapılmasını temin için Rusya, Fransa, Prusya ve Avusturya'yı bu hususta müşterek harekete ve karara dâvet etti. Bunlardan yalnız üçü, yâni İngiltere, Fransa, Rusya bunu kabul ettiler. Bunun üzerine İngiltere, Bâb-ı Âlî'ye Yunan meselesini hal' için tavassut ve şartlarını bildirdi. Pâdişah buna önce hiç bir cevap vermedi, sonra da Avrupa'nın yaptığı müdâhale ile meşrû hükümdarlarına karşı isyân etmiş âsîleri bu hareketlerinde teşvîk ettiğini, bunun kendi kabul ettikleri Mukaddes İttifak hükümlerine tamâmen aykırı olduğu gibi devletler hukuku prensipleriyle de tezat teşkîl ettiğini, İngiltere'nin her ne suretle olursa olsun İrlanda işlerine başka devletin müdâhale etmesine râzı olamıyacağı gibi, saltanat-ı seniyenin de dâhilî işlerine karışılmasını kabul etmiyeceğini, bundan böyle bu hususta cevap dahi vermiyeceğini bildirdi. E. Driault'un tâbiriyle "Bu cevap gâyet haklı, fakat biraz acı, bununla berâber Rusya'nın emel ve maksatları mâlûm olduğu için, pek ziyâde tehlikeli idi." Yunanistan'ın istiklâli fikri âsîlerin hemen tenkîl edilmesi karşısında sönmüş görünürken, Rusya'ın bu azimkâr vaziyeti İngiltere'nin de ganîmetten faydalanma arzusunu kuvvetlendirdi. 6 Temmuz 1827/11 Zilhicce 1242 günü Londra'da Rusya, İngiltere, Fransa arasında bir protokol imzâlandı ve Bâb-ı Âlî'ye bu husûsta tavassut teklîf edildi. Kabul etmediği takdîrde fiilen müdâhale edileceği bildirildi. İstanbul hükûmeti bunu kabul edemezdi. Yeni başlanılan değişiklik hareketinin doğurduğu muhâlefetin şiddetleneceği endîşesi, hem de devletin kuzeyde Rusya taraftarı Sırbistan, Memleketeyn gibi tâbilerle birlikte bir de güneyde Mora'dan ihâta edileceği korkusu buna kat'iyetle mâniydi. Devletin bu husustaki telâkkîsi *Târîh-i Lûtfî*'de İzzet Molla'nın ârizâsından açıkça görülmektedir.

Bâb-ı Âlî bu üçlü müdâhale ve tavassut teklîfine red cevâbı verince, bu devletlerin Akdeniz'deki donanmaları müşterek harekete geçtiler ve Mora'yı ablukaya aldılar. Osmanlı ricâli Londra Protokolüne rağmen bu üç devletin menfaatlerinin çok ayrı olduğunu biliyor ve bu sebeple müşterek bir müdâhaleye tevessül edebileceklerine kaani bulunmuyordu. Fakat bu mâkul olan hesap yanlış çıktı. İngiliz Akdeniz filosu kumandanı Cadrington, Amiral Rigny ve Heyden emrindeki Fransız ve Rus gemilerini de alarak, Navarin limanında bulunan Osmanlı donanmasının ric'at hattını kesti. Mora seraskeri Mısırlı İbrahim Paşa ile konuşan amiraller, ondan harekâtı durdurmasını ta-

lep ettiler. Paşa ancak Pâdişah'tan emir alabileceğini bildirdi. Bunun üzerine müttefikler donanması, dostâne bir görünüş ve selâmlama ile liman ağzına geldi ve âniden ateşe başlıyarak demirli bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını 3,5 saat içinde büyük kısmıyle imhâ etti (20 Ekim 1827/29 Rebîülevvel 1243). *Târîh-i Lûtfî*'nin beyânına göre Osmanlı donanmasından batan gemi 5, yanan 26, muattal kalanlar 4; Mısır gemilerinden batan 5, yanan 10 , muattal 2 idi. Şu vaziyete göre bütün donanmadan 10 gemi batmış, 36'sı yanmış; 6 gemi de harâb olmuştu. Böylece 52 gemi saf dışı edilmişti. Osmanlı kapdânı Patrona Çengeloğlu Tâhir ise bunu daha evvel görüp tedbîr alınmasını istediğinden, emrindeki bir kaç gemi ile kaçabilmişti. Bu suretle 60 gemiden fazla olan Osmanlı donanması, müttefiklerin ateş gücü yüksek olan 27 adet gemisi tarafından ânî bir baskınla mahvedilmiş ve 6000 askeri de şehîd olmuştur. Şu hâdise üzerine Sultan Mahmud bir hatt-ı hümâyûnunda "Devlet-i Aliyyemiz hakkında Frenkler'in şimdiye kadar vâki' olan teklîfât ve muâmele-i bârideleri tâkat-fersâdır, artık niceye dek sabr ü tahammül etmeli? İbtidâ reâyâmızı başdan çıkarıp Devlet-i Aliyyemizi bu günâ gâileye girifdâr eden bunlardır." diyerek gayret-i İslâmiyeyi tahrîke çalışmıştı. Mısır Vâlisi ise sadârete gönderdiği mektupta "Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâmın mülk ve şânını siyânet ve dîn ü milletimizi himâyet husûslarında şimdiye kadar bendelik ve gayretim iktizâsıyla çalışdım; düvel-i kefere birbirine berâber, 'El-küfrü milletin vâhide' medlûlünce Nemçe dahi anlara tâbi olur; mâazallâh üç iken dört-beş olur; ol vakit yâni henüz kendimize takviyet vermemişken hâlimiz neye müncer olur bilemem... Donanma-yı hümâyûnun hasarâtı maddesi derecesiz muhlisinizi mûcib-i ekdâr ve elem etmek hasebiyle zihnim gâyetle yorgun ve şuûrum durgun olmağla bu kadar yazabildim." diyerek, büyük üzüntüsünü samîmâne dile getirmişti.

Bâb-ı Âlî halkça bir ehl-i salîp hareketi olarak görülen şu taarruzu devletler nezdinde protesto etmiş; tarziye ve tazminât verilmesini talep etmişti. İngiltere istenilen tarziyeyi vermiş; amirali azletmiş; parlamentoda bu husustaki müzâkerelerde imhâ keyfiyetinden "meş'ûm hâdise" diye bahsedilmişti. Bununla berâber "İttifak-ı Müselles" (Üçlü İttifak) âzası, hâdiseye Osmanlılar'ın sebep olduğunu bildirerek tazminâtı reddetmişler, bu husûs Bâb-ı Âlî tarafından kabul edilmediği için de İstanbul'daki sefîrlerini çekmişlerdi.

Navarin baskını o devrin en uzak görüşlü siyâsîsi olan Metternich tarafından üzüntüyle karşılanmıştı. "Târihte Navarin ile yeni bir devir başlıyor." diyen başvekil, tebea isyanlarının siyâsîler tarafından akıl almaz şekilde desteklenmesinin Avrupa'da büyük krizlere sebep olacağını ifâde etmiş ve bunda da çok isâbet etmiştir. Kendi hükûmeti ile bir çok devlet ileriki asırda küçülen Osmanlı câmiası ile birlikte çok mutazarrır olanlar içinde bulunmuştur.

Navarin baskını da "Vak'a-yı Hayriye" nâmıyle şişirilen Türk ordusunun imhâsının tabiî bir netîcesi olmuş; kuvvetinden kendi kendini mahrûm eden Türkiye'den pay almak endîşesiyle vücûda getirilmiştir.

Osmanlı-Rus Harbi'ne Başlanması ve Türkiye Hakkında Fecî Şekilde Seyri

Navarin hâilesiyle Türkiye, hemen hemen deniz gücünden de mahrum kalmıştı. Eski Osmanlı ordusunun en kuvvetli teşkîlâtları imhâ edildiğinden, Devlet-i Aliyye deniz ve kara kuvvetlerinden yoksundu. Navarin fâciasında tazminat meselesini reddeden İngiltere, Fransa ve Rusya sefîrleri İstanbul'u terketmişlerdi. Rus Çarı bu fırsatı kaçırmak istememiş ve Osmanlı Devleti'ne müşterek bir hücûmda bulunulmasını Avrupa devletlerine teklîf etmişti. Fransa ve İngiltere harbi hiç arzû etmemişler; Avrupa muvâzenesinin Rusya lehine bozulmasından endîşeye kapılmışlardı. Şu vaziyet karşısında Avusturya, Rus Çarı'na bir murahhas göndererek, onu, Mukaddes İttifak prensiplerine sadâkate dâvet etmiş; metbuu aleyhine isyan eden bir kavmin tutulmasının mahzûrlarını dile getirmiş; bunun kaynaşma hâlinde bulunan Lehistan'a dahi tesir edeceğini, bütün Avrupa'nın isyan içinde kalabileceğini, siyâsî hudutların sarsılabileceğini ihtâr etmiştir. Fakat Rusya Çarı, dâhildeki terörünü kuvvetlendirmek için, kolay bir dış muvaffakıyet peşinde koşmuş ve ordudan, donanmadan mahrum kalmış olan Türkiye'de kazanacağı muvaffakıyetlerle, nâmını taçlandıracağına kaani bulunmuştu. Avusturya'ya, Yunanlılar'ı zerre kadar sevmediğini, toprak ve arâzi de istemediğini, yalnız Rus devletinin şerefini müdafaa için harbe karar verdiğini açıklamıştır. Moltke, Rus Çarı'nın hareketini "Türkler'e karşı harb açarak, efkâr-ı umûmiyeyi oyalamaktan" ibâret görmüş, "Avusturya İtalya'yı, Fransa İspanya'yı, İngiltere Portekiz'i işgâl ederken Rusya'nın da Türkiye'yi işgâl dâvâsına" düştüğünü ifâde etmiştir.

Verona Kongresi'nden beri Avrupa, iki muhâsım zümreye ayrılmış; bir tarafta İngiltere, diğer tarafta Mukaddes İttifak Devletleri yer almıştı. İngiltere hem Bâb-ı Âlî'nin zayıf düşmemesini istemekte, hem de Rum istiklâlini olmuş bitmiş bir iş gibi görmekteydi. Nitekim 1824'te Yunanistan'ı devlet olarak tanırcasına, onunla siyâsî münâsebetlere girişmişti. İktisâdî, ticârî ve jeopolitik vaziyeti itibariyle Rusya, İstanbul üzerinde nufûz sâhibi olmak istemekte ve bunun için de vaktin, kendisine son derece müsâid olduğuna kaani bulunmaktaydı. Nitekim Londra Protokolü'ne imza koymuş bulunan İngiltere, şimâl devine karşı, fiilî harekete geçememiş ve Ruslar'ın elinde oyuncak kalmıştı. Bu suretle ordudan ve donanmadan mahrum Türkiye ile Rusya, karşı karşıya bırakılmıştır.

Şu vaziyete göre Sultan Mahmud, tâvizlerle vakit geçirmeğe neden yanaşmamış ve bütün kuvvetsizliğiyle Avrupa teklîflerini red ile muhârebeyi kabûle yönelmiştir? Bu suâle Cevdet ve Lûtfî, Reîsülküttâb Pertev Efendi ile tâbilerinin bir takım keşif ve kerâmet ehli meşâyihin rüyâlarına kandıklarını söyleyerek, vukuu imkânsız sebeplerle cevap vermektedirler. *Târîh-i Lûtfî*'de kaydedildiğine göre, Bâb-ı Âlî; kuzeybatıda Sırbistan, kuzeydoğuda Eflâk ve Boğdan'ın Akkerman Muâhedesi'yle Rus nufûzuna girmesi karşısında, güneyde de aynı şekilde bir Yunan hükûmetinin teşekkülünü, kendi mevcûdiyeti için çok tehlikeli görmüştür. Bunu kabul etmenin Osmanlı ülkesinin en kuvvetli ve zengin kısmı olan Rumeli'yi tehlikeye atmak olduğu netîcesine varmış ve kabûlünü imkânsız görmüştür.

Diğer bir sebep de, yeni girişilen teceddüd hareketlerinin, halkta vücûda getirdiği gayrımemnûnluktur. Bu sebebe işâret eden Moltke "Onun için Sultan Mahmud bu sergüzeşte atılmaya ve böyle hareket etmeye mecbûrdu; memleketinin ahvâl-i rûhiyesine nazaran Pâdişah'ın, ecnebî hükûmetlerin tavsiyesini reddetmekten başka çâresi yoktu; hıristiyanlara imtiyaz verdiği takdîrde, hem tahtını, hem de hayâtını tehlikeye koyacaktı." demektedir.

İşte bu sebeplerledir ki Çar, 100 bin kişilik bir kuvveti Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirmiştir. Rus orduları, Tuna ve Kafkasya cephelerinde, Osmanlı kuvvetlerine karşı harekâta girişmiştir. Buna mukaabil Türkiye, 30 bin kişiyi Boğaz istihkâmları ile pâyitahtın muhâfazası için merkezde bırakmıştır. Moltke bunun, inkılâb aleyhdarı bulunan İstanbul ahâlisinin isyanı ihtimâline karşı bir tedbîr olduğunu yazmaktadır. Nitekim Sultan Mahmud sonraki bir hatt-ı hümâyûnunda bu husûsu dile getirmiş ve "Halkta dîn ve îmân gayretinin olmadığını, Rus ordusu yaklaşınca İstanbul halkı denilen heriflerin ne şekilde fesâdlara mütecâsir olacaklarının ma'lûmu olduğunu" beyân etmiştir. Moltke ise aynı sebeple "Muhârib insanlardan mürekkep olan ve 40 bin kişilik kuvvetli bir ordu çıkaran Bosna'lıların Sultan'ın idâre tarzına muârız bulundukları ve eski rejim tarafdarı oldukları için, dâvete icâbet etmediklerini, hattâ Abdurrahman Paşa'nın okuttuğu fermân-ı hümâyûnun halk tarafından parçalandığını, bir tek askerin bile harbe iştirak etmediğini" yazmaktadır. İşkodra Vâlisi Mustafa Paşa'nın da, son âna kadar, sırf bu sebeple yerinden kıpırdamadığı, Kars'ın ise Yeniçeri tarafdarlığı sebebiyle mukaavemet göstermediği kaydedilmektedir.

Osmanlı Devleti, pâyitahttaki bu 30 bin kişiden gayrı, 7 bin askeri Çanakkale'ye, 25 bin neferi de harb sâhası hâricindeki istihkâmları müdâfaaya ayırmıştır. Tesalya'da Rumlara karşı 30 bin asker, Tuna ve Dobruca istihkâmlarında 25 binlik bir kuvvet, Edirne'de 30, Şumnu'da 25 binlik birer ordu bulundurmuştur. Şu vaziyete göre, Moltke'nin tâbiriyle "harb

bidâyetinde Türkler'in zayıf olduğu" muhakkaktır. Bununla berâber Rusya da küçük bir kuvvetle hareket girişmiş; Lehistan'daki isyan emâreleri sebebiyle burada epeyce bir asker bulundurmak mecburiyetinde kalmıştır. Moltke, "Rus süvâri kuvvetinin gâyet ağır ve zayıf olduğunu, hayvanların hem büyük hem de cefâkâr olmadığını, bu hussarların yanaşık düzende ve batî hareket ettiğini" yazmaktadır.

Aynı müellif "Kadîm nizâmı bozulmayan Türk süvârisinin gâyet hafif, manevra kaabiliyeti yüksek bulunduğunu, eski gazanferâne muhârebe usûllerinin bâkî olduğunu, bunların Rus süvârisine karşı gâyet mühim işler gördüklerini" anlatmaktadır. "Atların her türlü meşakkat ve iklîme karşı mütehammil, küçük ve çâlâk, az yem ve su ile iktifâ eder hayvanlar olduğunu, nalların tırnağı kapatır cinsten yuvarlak ve hafif demirden ma'mûl bulunduğunu, bunun ise sivri çakıllarla dolu arâziye uyduğunu, gemlerinin sert olup, hayvanı istenilen yerde durdurmak için bilhassa intihab edildiğini" ifâde etmektedir. "Türkler'in her çeşit arâzide atlarını âdeta dört nala sürdüklerini, tırısta iken durdurup istenilen yere tevcîh edebildiklerini" nakletmekte, "bunun düşmana çok zâyiât verdirip uğraştırdığını" söylemektedir. Buna mukaabil yeni Türk piyâdesini çok zavallı bulmakta, "tüfenkler ve tâlimatnâmeler Fransız, süngüler Belçika, ceketler Rus, kılıçlar pek ziyâde çarpık, kartuş çantaları son moda idi; bunların muntazam kıt'alar hâlinde meydan-ı harbe sevki kaabil olmuyorsa da, Türklüğün şânından olan cesâret ve gayretle düşmana mukaabele ettikleri görülmekteydi." demektedir. Türk topçusunun iyi olduğunu ve bu hususta Ruslar'ın daha üstün olduklarını yazmaktadır. Aynı müellif "Rus piyâdesinin de tıpkı Rus süvârisi gibi noksanlarla dolu olduğunu, Rus ordusunda şişhâneli tüfengin eksik bulunduğunu, askerin elbisesinin haddinden fazla ağır olup, her neferin 61 kilo ağırlık taşıdığını, tâlimlerin iyi olmadığını, hareketlerinin ağır bir makinenin işlemesi gibi monoton olduğunu, bununla berâber kuvve-i mânevîyelerinin yüksek bulunduğunu" ifâde etmektedir.

Ruslar'ın denizde tamâmen hâkim bulunduğunu söyleyen müellif, Adalar Denizi'ndeki donanmalarından ayrı olarak, Karadeniz'de 1254 top taşıyan 16 hatt-ı harb gemisi ile 286 top taşıyan 6 fırkateyn ve 139 top ile mücehhez 7 korvete sâhip olduklarını zikretmektedir.

İşte harbe başlanıldığı anda tarafların kuvvetleri, siyâsî ve askerî vaziyetleri böyle idi. Ruslar, az bir kuvvetle Türkler'i meydan muharebesinde yeneceklerine kaani idiler. Orduları donanmayla müşterek olarak Varna'yı tazyîk edecek, Şumnu'da mütekâsif vaziyette olan Türk müdâfaası ezilecek ve İstanbul zorlanacaktı. Buna mukaabil Bâb-ı Âlî müdâfaa harbiyle iktifâya karar vermişti. Bununla berâber Moltke'nin tâbiriyle, Balkan'ı, Varna ve

Şumnu'yu fazla silâhlandırmamış; askerin mühim bir kısmını pâyitahtın muhâfazasına saklamıştı.

Ruslar neşrettikleri harb beyânnamesinden onüç gün sonra harekâta girişmişler ve Prut nehrinden geçip Osmanlı arâzisine tecâvüze başlamışlardır (8 Mayıs 1828/23 Şevval 1243). Diğer bir Rus ordusu da Kafkasya'da Anapa'ya karşı hücûma geçmiştir (12 Mayıs 1828/27 Şevval 1243). Balkan cihetine hücûm eden Rus kuvvetleri, Eflâk ve Boğdan arâzisini kısa müddet içinde işgâl etmişler ve Bükreş'e girmişlerdir. Bundan sonra İsakçı kalesini almışlar, Tolçu, Maçin ve İbrail'i kuşatmışlardır. Türkler İbrail kalesini şiddetle müdâfaa etmişlerdir. Moltke "buradaki Türk topçusunun çok iyi olduğunu, askerin son derece savlet ve tehevvürle hücûm ettiklerini, iki ellerinde birer piştov ve ağızlarında yatağan taşıdıklarını hârikulâde metânet ve cesâretle harbettiklerini, düşmana altı hafta dayandıklarını" yazmaktadır.

Bu muhârebede müslüman ahâli geniş çapta müdâfaaya iştirak etmiş; Ruslar 7 general, 118 zâbit ile 4 bin kadar telefat vermişlerdir. Türk ince donanmasının ric'ati, Maçin'in teslîmi, Süleyman Paşa'nın metânetini sarsmış; Ruslar'ın istimân edilmediği takdîrde müslüman ahâlinin hepsini öldürecekleri tehdîdi ise, yardım ümidi kalmayan kale halkının, aman dilemesine sebep olmuştur. Bunun üzerine 18 Temmuz'da kale vire ile teslîm olmuştur. İbrail'in düşmesi, Dobruca'nın baştanbaşa elden çıkmasına sebep olmuş; İsakçı, Tolçu, Maçin, İsmail, Köstence de kaybedilmiştir. Böylece Ruslar Silistire-Köstence hattına, yâhut Trayan duvarına dayanmışlardır.

Bundan sonra bir kısmı Silistire'yi kuşatmış; diğeri, Pazarcık üzerinden Varna'yı muhâsara etmiştir. O sırada Pazarcık'ta bulunan Vak'a-yı Hayriye kahramanı Serasker Ağa Hüseyin Paşa, Rus ileri karakolları ile bir muhârebeye girişmiş; Türk süvârisinin muvaffakıyetli hücûmu düşman hussarlarını püskürtmüş; fakat Moskof topçusunun yetişmesi üzerine ric'at etmiştir. Kozluca'da Türkler'le bir süvâri harbi daha yapan düşman, zâyiâta uğratılmıştır. Bununla berâber, Varna'yı muhâsara eden bir Rus kolordusu, şiddetli müdâfaa karşısında çakılıp kalmıştır. Ruslar Şumnu, Pravadi ve Varna yollarıyla Balkanlar'ı aşma teşebbüsüne girişmişler ve en ziyâde de gâyet kısa olan ve donanmaları ile müşterek harekâta imkân veren sonuncu yolu zorlamak istemişlerdir. Varna ve Şumnu'ya kifâyetsiz kuvvetlerle yapılan düşman hücûmları ilk anlarda netîcesiz kalmış ve Türkler'ce püskürtülmüştür. Ruslar büyük topları ve esas kuvvetleri gelmediğinden iki ay kadar abluka ile meşgûl olmuşlar; sonra muhâsara harekâtına girişmişlerdi. Moltke "Şumnu ve Silistire önündeki vahîm vaziyetleri nazara alındığından, zayıf bulunan Rus ordusunun kâmilen perîşan edilememesini şâyân-ı taaccüb" görmüş, "1809 senesi muhârebelerinde olduğu gibi def'-u tard maksadıyle yapılacak

bir Türk hücûmunun, Ruslar'ı yalnız muhâsarayı kaldırmağa değil, mutlak surette fecî bir âkıbete sürükleyeceğini, hiç olmazsa onları Bulgaristan'a sokmıyacağını" ifâde etmiştir. Fakat bu yapılamamıştır.

Varna muhâsarasında, Rus İmparatoru Nicola da, general Wittgenstein ile birlikte bulunmuştur. Müdâfîlere yardım maksadıyle gönderilen kuvvet vazîfesini yapamamıştır. Bu arada gâyet inatçı ve cesur bir müdâfaa harbi yapan muhâfızların kumandanı Yusuf Paşa, vatan hâinliği suçu işlemiş ve bâzı maiyetiyle İmparator'a dehâlet etmiştir. Moltke, "Paşa'nın ihânetinin bâzı saray entrikaları sebebiyle vâki olduğunu, Varna'yı şecîâne bir şekilde müdâfaa ederken, azledilip, emlâk müsâderesinin kendisine revâ görüldüğünü " yazmaktadır. Bu sebeplerle Varna, daha fazla dayanamamış ve düşmüştür (11 Ekim 1828/1 Rebîülâhir 1243). Buranın düşmesi, bütün Doğu Bulgaristan'ın Ruslar'ın eline geçmesine sebep olmuş ve İstanbul yolunun en mühim mevkii olan kalenin muhâfazası için Tuna'nın güneyinde kışlamalarını îcâb ettirmiştir. General Roth kumandasındaki Rus 6'ncı ve 7'nci kolorduları, Varna civarında yığınak yapmışlar ve bu mühim mevkii İstanbul'a müteveccih yeni bir hareket üssü olarak kullanmaya hazırlanmışlardır. 2'nci ve 3'üncü Rus kolorduları, kışı geçirmek üzere Ulahya ve Moldavya'ya sevkolunmuşlardı. Rus başkumandanı general Wittgenstein karargâhını Yassıtepe'de kurmuş; sol cenâhı Varna'ya, sağ cenâhı Krojova'ya dayanan, 250 millik gâyet uzun bir hattı tutmuştu. Silistire kalesi bu hattın içinde kalmış; Rusçuk ise ateş gücü zayıf düşman muhâsarasına hâlâ mukaabelede devam etmişti. Şu vaziyet, Ruslar için askerî noktadan tehlikeli idi. Fakat Rus erkân-ı harbiyesi, Türkler'in bir kış taarruzunu beklemiyorlardı.

Bu esnâda Sadrâzam Benderli Selîm Paşa bu muvaffakıyetsizlikler sebebiyle azledilmiş ve yerine Kâpdân-ı Deryâ Dârendeli Topal İzzet Mehmed Paşa tâyin edilmişti (24 Ekim 1828/14 Rebîülâhir 1244). Yeni vezîr-i âzam kış sırasında Varna'nın istirdadını üzerine almış ve Şumnu'ya gelmişti. 20 Kasım'da maiyetindeki bir kaç bin kişilik küçük bir kuvvetle Pravadi'ye yürümüş; burada dört gün kadar kalmış ve iş göremeden Şumnu'ya dönmüştür. Halîl Paşa'nın general Roth'a karşı Ocak ayında giriştiği sefer de netîcesiz kalmış; Türk birliği Kozluca'yı ele geçirmişse de bir müddet sonra yetişen Rus kuvvetleri karşısında ağır zâyiât vererek çekilmeğe mecbur olmuştur. 1828 senesi içinde cereyân eden bu muhârebede manevra kaabiliyeti yüksek bulunan Türk hafif süvârisi, ağır Rus hussarlarına karşı iyi bir muhârebe vermiş ve üstünlük göstermiştir. Rus orduları zayıf kuvvetlerle ileri harekâta girişmişler ve arkalarında epeyce mevcutlu Türk kalelerini, âdeta abluka ederek, zaptetmeden bırakmışlardı. Hemen bütün Rus ordusu, Şumnu önündeki esas Türk kuvvetine karşı, kordon tarzında mevki almış ve geride ihtiyat bı-

rakmamıştır. Silistire, Türkler'in müdâfaa şartları en kötü kalesi olmakla birlikte, işgâl edilememiştir. Burası zaptedilmeden Bulgarya'ya karşı girişilecek askerî harekâtta denizden başka harb üssü yoktu. Şu vaziyeti mütâlaa eden Moltke, "İlk anda Silistire, Ruscuk ve Varna müdâfîleri, basit bir ablukadan ibâret bulunan çenberi kırıp Şumnu'daki esas kuvvetlerle âtıl kalan Ağa Hüseyin Paşa'yla müşterek harekâta girişebilse idiler, düşmanı geriden de sararak pek fecî bir vaziyete sokabilirlerdi." demekte, fakat "Serasker'in dört hafta, sâkin ve muattal bir halde kaldığını" ifâde etmektedir. Ruslar Şumnu önünde de muvaffak olamamışlar, yaptıkları hücûmlarda bir çok top, asker ve malzeme zâyi etmişlerdir. Harbin birinci senesi, Tuna cephesinde bu suretle geçmiştir.

Buna mukaabil Anadolu ve Şark cephesinde Ruslar daha ziyâde muvaffakıyet göstermişlerdir. Anapa ve Poti gibi sâhil kalelerini, harekâtın ilk ayında almışlar; general Paskiewitch Kars'ı muhâsara etmiştir. Bu büyük ve kuvvetli kale, Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsından memnûn olmayan ahâlisinin teslîm talebi üzerine, düşman eline geçmiştir (7 Temmuz 1828). Ocağın ilgâsı, kale müdâfaasında büyük rol oynayan ahâli nazarında maddî ve mânevî husûslarda büyük hoşnudsuzluk vücûda getirdiğinden, millî hamiyyet zaafa uğramış ve gayret kalmamıştır. Bu sebeple bir müddet sonra Ahıska da düşmüştür (28 Ağustos 1828). *Târîh-i Lûtfî,* Erzurum Vâlisi bulunan sâbık sadrâzam Gâlib Paşa'nın, bu hususları Bâb-ı Âlî'ye bildirdiğini ve "esbâb-ı mukaavemetin mefkud olduğunu, ahâlide gayret kalmadığını, bunun için vesâit-i münâsibe tedârikiyle musalahaya teşebbüsün lüzûmunu ihtâr etdiğini" ve bu sebeplerle de azledildiğini yazmaktadır. Bu husus Yeniçeri taraftarı olan ve halkın en muhârib kısmını teşkîl eden kimselerin, hükûmet ricâline karşı pasif mukaavemetini dile getirmektedir ki, küçük kuvvetlerle harekâta girişen Ruslar'ın sür'atli ilerleyişinin yegâne sebebini teşkîl etmektedir. Şu vaziyete göre Ruslar, 1828 senesi esnâsında hem Rumeli, hem de Şark cephesinde kolay muvaffakıyetler kazanmışlardır.

Harbin İkinci Senesinin Elîm Vekaayi'i ve Moskof Ordularının İlk Defa İstanbul Civârına Gelmeleri

1829/1244 senesi baharında muhârebe yeniden başladı. Bu defa Çar, harbe bizzat iştirak etmedi ve bunun idâresini eski erkân-ı harbiye reîsi Kont Diebitsch'in idâresine verdi. Rus orduları kış ve iklîm değişikliği yüzünden; aynı zamanda sarî hastalıklardan büyük kayıplar verdiler. Yalnız vebânın 40 bin askeri ademe gönderdiği rivâyet edilmektedir. Ruslar bu seneki harekâta

68 bin muhârib ve 300 topla girişmişlerdir. Buna mukaabil Türkler, Şumnu'yu geniş çapta takviye etmişler; Pâdişah ise giriştiği teceddüd hareketlerinden kırgın olan halkı gayrete getirebilmek için, islâmî duyguları teşvîk etmiş; Sancağ-ı Şerîf'i çıkararak, dînin en büyük düşmanına karşı millî hamiyyeti tahrîke çalışmıştı. Buna rağmen birlikleri harekâta iştirak etmemiş; mühim bir kuvvetin başında bulunan İşkodra paşası da beklemeyi tercîh etmişti.

Bu arada, henüz üç aylık bir sadrâzam bulunan Dârendeli İzzet Mehmed Paşa azledilmiş; Hüsrev Paşa'nın yetiştirmelerinden olan Reşid Mehmed Paşa, Rumeli Vâliliği de uhdesinde bırakılarak, sadrâzam nasbedilmiştir (28 Ocak 1829/22 Receb 1244). Yeni Sadrâzam hazırlıklarla meşgûl bulunurken, Ruslar da bir donanma hareketiyle Sizebolu'yu işgâl etmişlerdir (28 Şubat 1828). Böylece Balkan'ın güneyinde ve Varna-İstanbul yolu üzerinde bir deniz üssü temin etmişlerdir.

Bu ehemmiyetli mevkiin geri alınması için yapılan Türk teşebbüsleri, zayıf ve netîcesiz kalmıştır. Hâlbuki Moltke "Karadan Hüseyin Paşa ile denizden Türk donanmasının müşterek hareketi, Sizebolu'yu kat'î suretle istirdâdı temin ederdi." demekte, "Bunun yapılmaması, Ruslar'a Varna'nın işgâli kadar büyük netîceler tevlîd etti." demektedir. Ruslar donanmayla ve gâyet cüz'î bir telefâtla kazandıkları bu muvaffakıyetten sonra, bizzat Diebiç emrindeki esas kuvvetlerle, Silistire'yi kuşatmışlardır. İki aya yakın bir müddet, istihkâmların kifâyetsizliğine rağmen, şiddetle mukaavemet gösteren kale, nihâyet düşmüştür (13 Temmuz 1829). Buradaki müdâfîlerin muhâsırlardan fazla olduğunu yazan Moltke, Şumnu ve Silistire'deki gibi "böyle fâik kuvvetlerin muhâsara altına aslâ girmemeleri lâzım geldiğini, bunun hata olduğunu" ifâde etmektedir.

Bu esnâda general Roth kuvvetlerine karşı Pravadi'de, Reşid Mehmed Paşa mâhirâne ve cesûr bir darbe indirdi, fakat netîceyi alamadı. Kozluca'da general Roth üzerine doğru hareketini genişletti ise de, Ruscuk'ta bulunan Hüseyin Paşa'dan yardım alamadı ve Pravadi'ye dönerek, buraya lüzumsuz bir hücûma geçti. Bu hata Ruslar'a vakit kazandırdı ve Türkler'in Kulefçe'de Diebitch'e kat'î olarak yenilmesine sebep oldu. Yapılan meydan muhârebesinde cebhânenin patlaması Ruslar'a ciddî bir muvaffakıyet temin etti. Reşid Paşa, güçlükle Şumnu'ya çekildi. Bu mağlûbiyet Silistire'nin düşmesini de temin etti ve Ruslar'a Balkan geçidini açtı. Bununla berâber Ruslar, Şumnu'ya karşı yaptıkları harekâtta muvaffak olamadılar. Bu defa Diebitch,cesur ve tehlikeli bir hareketle, Balkanlar'ı aşarak İstanbul üzerine yürümeğe karar verdi. Biri Pravadi'den Aydos ve diğeri Varna-Burgaz kıyı yolundan olmak üzere, iki koldan İstanbul'u tazyîk teşebbüsüne girişti. Ruslar Misirri, Burgaz, İslimye, Yanbolu'yu alarak, Edirne üzerine yürüdüler. Bu hareket 20 bin

raddesindeki gâyet küçük bir kuvvetle icrâ ediliyordu. Fakat Diebitch bu kuvveti fazla göstermek için tedbîrler alıyor; bunda da muvaffak oluyordu. Nihâyet Edirne'ye gelen 12 bin kişilik düşman kuvvetine mukaabele edilmemeye karar verildi ve şehir, Diebitch'e teslîm edıldı (19 Ağustos 1829/18 Safer 1244).

Bu esnâda ıslahatın hatırı sayılır muhâlifi olan ve Yeniçeri taraftarı bulunan İşkodra Paşası, Dârü'l-Hilâfe'nin tehdîde mâruz kaldığını görünce kâfirlere karşı burayı müdâfaaya karar verdi ve Sofya'ya, oradan da Edirne'ye doğru 40 bin kişi ile ilerlemeye başladı.

Rus keşif kolları ise Kırkkilise, Lüleburgaz ve Tekirdağ önlerine gelmişlerdi. Diğer taraftan Şark harekâtı da Ruslar'ın lehine gelişmiş; kısa bir muhâsaradan sonra Erzurum düşmüş (10 Temmuz); Bayburt ve Trabzon tazyîke başlanmıştır. Bu vaziyeti mütâlaa eden Moltke, "Edirne'den ilerlemek durumunda kalan 12 bin kişilik Rus ordusunun gâyet fenâ bir durumda bulunduğunu, İstanbul'un zabtının imkânsız olduğunu, Şumnu'da Serdar'ın müdâfaada olduğunu; Vidin, Niğbolu, Ziştov, Ruscuk, Yerköy kalelerinin muhâfaza edildiğini, Bosna'da 40 bin kişilik bir kuvvetin beklediğini, ne Çanakkale'nin ne de Boğaz'ın Rus donanması tarafından geçilmesine imkân olmadığını, buradaki istihkâmların gâyet metin olduğunu" yazmakta ve çok müşkül vaziyette kalan düşmana karşı harekâta girişilmemesini tenkîd etmektedir. Aynı müellif, yalnız "Yeniçeri'nin izmihlâlinden sonra bir isyan çıkarmak için halk müsâid zaman bekliyordu; gayrımemnûn müslümanlar eski nizâm olsun, yeni nizâm olsun, ne olursa olsun, ancak kâfirlerin usûlünün tatbîk edilmemesini istiyorlar; lâkin hükûmetin izmihlâlinin kendilerinin ve memleketin de felâketini mûcib olacağını düşünüyorlar, bu iki zıt düşüncenin tesiri altında bulunuyorlardı." demektedir. Aynı müellif, "Pâdişah için en büyük korkunun pâyitahtta çıkması melhûz olan isyan" olduğunu yazmakta; Sultan'ın haftalarca Tarabya'daki sarayına kapanarak hüngür hüngür ağladığını kaydetmekte ve "Çünkü memleketin bütün bedâyii ve muhadderâtı ayaklar altında kalmış, ahâlisinin gurur ve sadâkati teceddüt uğruna pâyimâl olmuş; vekaayinin cereyân tarzı itibâriyle yapılan yenilikler de töhmet altına girmişti." demektedir.

Bu esnâda Bâb-ı Âlî acele sulha karar vermiş; esâsen Prusya sefîri Baron von Nuffling, Diebitch'e ordularını muâhede akdedilinceye kadar Edirne'de tutmasını bildirmiş; kıt'aları İstanbul önünde görünürse, Avrupa'da çok ciddî karışıklıklar çıkacağını bildirmiştir. Aynı sefîr, tercümanı vasıtasıyle İstanbul'a doğru giden Türk askeri arasında, Sultan'ın sebebiyet verdiği inkılâblar yüzünden uyanan gayrımemnûnluğu Pâdişah'a haber vermiş ve bu sebeple bu neferler, pâyitahta sokulmadan Anadolu'ya geçirilmiştir. İşte bu gi-

bi sebeplerle sulha tâlip olunmuş; esâsen Avrupa devletlerince de Rusya bu hususta tazyîk edilmiştir. Moltke "Harbin birinci senesinde Rus ordusunun hastalıklardan yarı miktarında zâyiât verdiğini, 1829 Temmuzunda ise 40 bin kişinin ilel-i sâriyeden gittiğini, Eylül başında Edirne'de 4641 kişinin dizanteriden yattığını, bunun ordu mevcudunun dörtte biri demek olduğunu" yazmakta ve "Gerek Sultan'ın, gerekse Avrupa diplomatlarının, içyüzüne vâkıf olmadıkları Rusya'nın bu müzebzeb hâli esnâsında, general Diebitch Edirne'de mağrûrâne hareket etmemiş ola idi, harbin netîcesi kimbilir ne gibi mugâyir hâdiseler doğururdu, Allah bilir." demektedir. Nitekim Lamouche, "Rus ordularının İstanbul önüne gelmelerinin Avusturya ve İngiltere'yi heyecana düşürdüğünü, İngiliz donanmasına Boğazlar'a yaklaşmak emri verildiğini" yazmaktadır.

Fakat bu hususlar o sırada anlaşılamamış; diğer dâhilî sebepler ve hâricî telkînlerle de alelacele sulha tâlip olunmuş ve müzâkerelere başlanılmıştır.

Harb İçinde Çıkarılan Kıyâfet Emirnâmesi

Ruslar Balkanlar'ı tazyîk edip ilerlerken, İstanbul'da da kıyâfet değişikliği gibi gâyet lüzumsuz işlerle meşgûl olunuyordu. Şarktan ve garbdan, Osmanlı ahâlisi, târihen en büyük düşmanı olan Ruslar'la kanlı muhârebeler yaparken; İstanbul'da askerin, zâbitanın ve ulemânın kıyâfeti "tanzîm" olunuyordu. "Yeniçeriliği andırır hiç bir hâtıra ve eser bırakmamak azminde bulunan Pâdişaha" hoş görünmek için, "Koca" nâmıyle anılan Hüsrev Paşa "Tunus'tan tedârik eylediği bir miktar fesi, kalyoncu neferâtına giydirip, selâmlık resmine çıkarıyor" ve bu da "müceddit" Pâdişah'ın hoşuna giderek "atîk serpuşlar yerine fesin kaaim olması tensîb ve irâde buyruluyor"du. Böylece "asâkir-i şâhâneye, vüzerâ, ricâl, memurîn-i mülkiye ve kalemiyeye fes ve harvanî, setre pantalon, kaput ve İstanbulin iktisâ eylemeleri" emrediliyor; "bütün ulemânın kavukları çıkarıp imâme ve ferâce giymeleri" karar altına alınıyordu (3 Mart 1829/26 Şevval 1244).

Şu idâre aleyhteki havayı büsbütün ağırlaştırıyor, bunun bilhassa harb esnâsında icrâsı, düşmana karşı mukaavemeti büsbütün kırıyordu. Buna mukaabil Diebitch, Moltke'nin tâbiriyle "işgâl ettiği Türk kalelerindeki halka çok iyi muâmele ediyor; kadınlara hürmet edilmesini, câmilerin müslümanlara açık olmasını, hutbede halîfenin ve sultanın isminin okunmasını, halkın Çar'ın değil, Osmanlı hükümdarının tebeası bulunduğunu, idârî ve kazâî işlerin kadılarca rü'yet edileceğini ilân" ediyordu. Aynı müellif "Bu hareketlerin Balkanlar'ın cenûbunda millî ve dînî korkunç bir harbin önüne geçtiğini" yazmaktadır.

Sultan'ın kıyâfet değişikliğini bu derece vakitsiz ve gâyet tehlikeli ânda yapmasındaki maksat, yalnız şaşkınlıktan mı ibâretti? Mâkul bir adamın, milletin birlik ve vahdetini icâb ettiren böyle bir muhârebe esnâsında, gayrımemnûnluğu bir kat daha artıracak hareketlere tevessül etmemesi icâb etmez miydi? Bu suâllere müsbet cevap vermek müşkildir. Belki bâzı ricâl Avrupa efkârını, onun kılığına girmekle bir nebze lehe çevirebilecekleri gibi zavallı bir düşünceye kapılmışlar ve bu da son derece şaşırmış bulunan Sultan'ca kabul edilmiştir. Fakat tarihî kaynaklarımız bunun tamâmen aksi görüştedir ve işi Sultan'ın teceddüt arzûsu ile izâha mütemâyildirler. Bu vaziyette ise Sultan, târihen gâyet ağır bir yük altındadır.

1829/1244'ten itibâren hemen yüz sene Türkler'in serpuşu hâline gelen fesin târihi hakkında Abdurrahman Şeref şunları yazmaktadır:

"Küçük Asya'da kâin Frikya'da âzad edilen esîrlere kırmızı serpuş giydirmek mûtâd imiş. Fransa ihtilâl-i kebîrinde işbu kırmızı serpuş hürriyet alâmeti olarak kabul olunup, bütün halkta taammüm etmiş idi. Şeklen bizim fese müşâbih olmayıp içi pamuklu idi. İhtilâl tavsadıktan sonra Fransa'da modası geçmiş ise de Yunan adalarına ve oradan Garb Ocakları'na sirâyet etmiş idi. Püskülün nasıl ihdâs edildiğini bilmiyoruz. Ziynet için çevresini ihâta edip, yağmurlu günlerde birbirine karıştığından şimdiki kundura boyacıları gibi sokaklarda on paraya püskül tarayıcısı mûsevî çocukları peydâ oluverir idi."

Fes'in kabûlünde Pâdişah üzerinde müessir olduğu rivâyet edilen ricâlden en mühimi Hüsrev Paşa idi. Harbin sonundaki fecî muvaffakıyetsizlikler dolayısiyle pâyitahtta serasker olarak bir korku ve dehşet havası estirmiştir. Moltke onun kıpkırmızı yüzlü, iri gaga burunlu, küçük, fakat hareketli gözlü, lâtîfeci ve şakacı bir adam olduğunu yazmakta ve "Memleketin ekâbiri arasında, eski güzel Türk kıyâfetini Avrupa biçimi üniformanın zevksiz ve rahatsız taklîdiyle ilk değiştiren de o olmuştur." demektedir. Aynı müellif "Kendisi dünyanın en perhizkâr, en itidâlli adamı olmakla berâber, herhangi bir frenkle eski Türk bâtıl düşüncelerinden nasıl sıyrılmış olduğunu göstermek için şampanya içer, bunun yabancı bir gazete bendine konu olacağını bilir, bununla berâber tab'an Çamlıca'nın meşhûr pınarlarından gelen bir bardak suyu buna kat kat tercîh eder." demekte ve "Ara sıra bana öyle geliyor ki, Hüsrev Paşa ıslahatla içinden adamakıllı alay etmektedir; fakat teceddüt onun için iktidârın vâsıtasıdır ve iktidar da bu ihtiyârın yegâne ihtiras ve arzusudur." hükmünü vermektedir. Onu menkûbken konağında ziyâret eden Moltke, bu defa Paşa'nın tamâmen eski Türk kıyâfetine döndüğünü görmüş ve bulunduğu odanın yalnız şark tarzında ve pâdişahın sarayında dahi eşini

görmediği kadar güzel ve şahsiyetli olduğunu ifâde etmiştir. Kılık değişikliğinin baş müsebbiblerinden biri olan Hüsrev Paşa, esas kanaat ve telâkkileri resmî ve husûsî hayatında başka başka olan bir adam hüviyetinde görünmüştür. Hüsrev Paşa tipi ricâl günümüze kadar uzamış; resmî hayatlarında esas karakterlerinin aksini yapmak bir zarûret hâlini almıştır. Bunlar ne derece ileri olduklarını göstermek, aslında gâyet yüksek olan fakat hasta bulunanlarca geri addedilen Türk âdetlerinden ne kadar sıyrıldıklarını ifâde için türlü şaklabanlıklar yapmışlardır. Tabiî bunlar Moltke gibi bîtaraf ve şahsiyetli garblılar tarafından, gâyet hacîl bir zavallılık olarak görülmüş ve tiksinti ile karşılanmıştır.

Mora'daki Vaziyet ve Fransa, İngiltere, Rusya'nın Tazyıkıyle Yunan İstiklâlinin Tarafımızdan Tasdîki

Bir taraftan İstanbul'da akıl almaz bir çılgınlıkla kıyâfet inkılâbı yapılır ve Rus orduları Edirne'ye doğru ilerlerken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin Çar tarafından parçalanmasından çekinen İngiltere ve Fransa, Londra Protokolü'nü tatbîke girişmişlerdi. Türkiye'yi yeni bir felâkete dûçâr etmekten başka bir şeye yaramıyan bu hareket, hemen icrâ edilmiş ve İngiltere'nin de tasvîbiyle, general Maison idâresinde 14 bin kişilik bir Fransız kuvveti, Tulon'dan gemilere binerek Navarin'e vâsıl olmuştur (29 Ağustos 1828). Sir Pulteney Malcolm nâmındaki İngiliz amirali İbrahim Paşa'nın çekilmesi için, İngiliz konsolosunun İskenderiye'ye gittiğini bildirerek karaya asker çıkarılmasının tehirini istemiştir. Netîcede İbrahim Paşa, pederinden aldığı emir üzerine, Eylül'ün 9'unda Mora'dan ayrılmış ve Mısır'a dönmüş; bunun üzerine de Fransız kuvvetleri Modon'a çıkmıştır. Paşa, Fransız zâbitlerinin dâvetini kabul ederek, onlarla konuşmuş ve fütursuz bir ifâdeyle "Vaktiyle İspanyolları esîr etmiş oldukları halde şimdi ne için Yunanlılar'a hürriyet vermek maksadıyle Mora'ya gelmiş olduklarını" sormuştur. İbrahim Paşa Mora'dan ayrılırken, Mısır kuvvetlerini Türk kışlalarına yerleştirmiş ve bunlar, Pâdişah'ın emri gelmeden yarımadadan ayrılmamışlardır.

Bundan sonra Mora, hemen hiç mukaavemet etmeden, bu Fransız kuvveti tarafından tamâmen işgâl edilmiştir. Böylece Mora ve Kiklad adalarındaki Rum ihtilâl idâresi, üç devlet tarafından himâye altına alınmıştır. Bundan sonra İngiltere ve Fransa Bâb-ı Âlî'ye bir nota vererek, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Yunan Devleti'nin kurulmasını, senevî 1,5 milyon kuruşu metbuuna tediye etmesini, başa getirilecek prensin Londra Protokolü âkidi bulunan devletlerce ve İstanbul hükûmetince seçilmesini talep etmişlerdir. Edirne

ve Trabzon'a kadar olan memleketlerini kaybetmiş, Mora'yı elden çıkarmış, kendi ahâlisinin de derin nefretini kazanmış bulunan hükûmet, bu talepleri kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır (15 Ağustos 1829/14 Safer 1245).

Fakat bu vaziyet de fazla devam etmemiş, gâyet ağır olan Edirne Muâhedesi'nin imzâsından sonra İngiltere ve Fransa, Yunan istiklâlini talep etmeğe karar vermişler ve bunu bir nota ile Bâb-ı Âlî'ye bildirmişlerdir. Her cihetten bitkin halde bulunan Osmanlı hükûmeti, bunu kerhen kabûl etmek mecbûriyetinde kalmıştır (24 Nisan 1830/1 Zilka'de 1245).

Böylece Aspro Potamo nehri ağzından Zeytin (Lamia) körfezine kadar olan yerler Yunanistan'a verilmiş; Eğriboz, Skayro, Kiklad ve Şeytan adaları da bu yeni devlete ilhak edilmiştir. Bu devletin başına getirilecek olan kimse hakkında da ihtilâflar çıkmış; nihâyet devletler, Katolik mezhebine sâlik olan Bavyera Kralı'nın ikinci oğlu Othon'un prensliğini kararlaştırmışlardır. Yunanistan istiklâli çok sonra (1858 yılında) İngiltere Parlamentosunda Lord Aberdeen tarafından yapılan bir açıklamada, Edirne Muâhedesi'nin Osmanlı Devleti'nin bekaasını şüpheli kıldığı ve kendilerini derin bir korkuya düçâr ettiği, bu sebeple bekaasından emîn olmayan bir hükûmete diğer birini rabtetmenin hikmete münâfi bulunduğu gibi mülâhazalarla îzâh edilmiştir. Aslında Yunan istiklâli, yabancı devletlerin, bilhassa Rusya'nın müdâhaleleriyle doğmuş ve gâyet garip hayâllerle dolu olan bâzı Rum sergerde ve münevverleri tarafından istenmiştir. Bu devlet, Yunan milliyet duygularıyle dolu olanları tatmîn etmiş; fakat büyük Rumluk bundan fecî şekilde mutazarrır olmuştur. Rumlar artık Osmanlı idâresinin ne büyük rahatlığını, ne koskoca devletin tebeasına bahşettiği büyük maddî imkânları bir daha bulamamışlardır.

Ruslar'la İmzâlanan Edirne Muâhedesi ve Netîceleri

Ruslar'ın Edirne'yi işgâlinden sonra başlıyan sulh müzâkereleri kısa bir müddet sonra netîcelenmiş ve Osmanlılar'ın imzaladıkları en meş'ûm muâhedelerden biri daha Edirne'de kabul edilmiştir (14 Eylül 1830/15 Rebîülevvel 1245). 16 madde ile Memleketeyn'e âit bir zeyl ve tahliyeye âit ayrı bir de senetten ibâret olan bu muâhedeye göre, eskisi gibi Prut nehri Tuna'ya kavuştuğu yere kadar iki devlet arasında hudut olacak, yalnız Tuna ağzındaki adalar Rusya'ya geçecekti. Kafkasya ve Anadolu tarafında Anapa, Poti, Ahıska, Akcar, Ahıkelek kaleleri Rusya'da kalacak, Gürcistan üzerindeki Rus hâkimiyeti tanınacaktı. Sırbistan ve Memleketyn'in imtiyazları fazla-

laştırılacaktı. Sırbistan altı nâhiye ilâvesiyle genişletilecek, Eflâk'taki Osmanlı kaleleri yıkılarak bu emârete devredilecekti. Rusya tebeası gerek kara, gerekse denizde ticâret serbestîsine sâhip bulunacak; Rus gemileri Osmanlı memurları tarafından yoklanamıyacaktı. Devlet-i Aliyye, 1,5 milyon ticârî, 10 milyon duka da harb tazminâtını Rusya'ya verecek, bu tamâmen tediye edilinceye kadar, Eflâk, Boğdan ve Bulgaristan muvakkaten Rus işgâlinde kalacaktı. Eflâk ve Boğdan'da müslümanlar oturamıyacaklar ve buradaki müslim ahâli, 18 ay içinde emlâk ve arâzisini tasfiye edecekti.

Umûmî maddeleri bunlardan ibâret bulunan bu muâhede zâhirde arâzi bakımından çok basit zâyiâtla iktifâ etmekle berâber, hakîkatte çok ağır bir muhtevâya sâhipti. Bu sebepledir ki, Avusturya sefîri Edirne Muâhedesi'ni "muzaffer bir devletin zayıf bir düşmana, şimdiye kadar kabul ettirmiş olduğu ahidlerin en ağırı" olarak tavsîf etmiş; "Bundan sonra Bâb-ı Âlî'nin müstakil bir devlet addedilmesinin güç olduğunu" beyân etmiştir. Metternich ise "Devlet-i Osmaniye'nin istikbâlinin tamâmen şüpheli bir hâle geldiği" kanaatinde bulunmuştur. Aynı tarz telâkki İngiliz ve Fransız hâriciyesinde de uyanmış ve Yunan istiklâli kararına varılmıştır. Harb tazminatı ise çok korkunç bir meblâğa ulaşmış; bunun tediyesi 1834'e kadar sürmüştür. İşgâl seneleri Eflâk ve Boğdan ahâlisi için de fecî olmuştur. Bunu yazan Lamouche "Rus işgâlinin türlü vergiler ve hidemât-ı şâkke mükellefiyetleri yüzünden Romen köylüsüne çok ağır geldiğini" söylemekte; "Rus zâbitlerinin, hayvan yetişmediğinden arabaları yerli halka çektirdiğini", hattâ general Yoltouhin'in, "Bu işleri görenlerin insan ve hayvan olması bizce müsâvidir, yeter ki verilen emirler yerine gelsin, dediğini" kaydetmektedir.

Bu muâhede, Osmanlı Devleti'nin garb devletleri nazarındaki kuvvet ve itibarını yitirmesine sebep olmuş; taksîm için bir takım arzular ve karşılıklı teşebbüslerine bâis olmuştur. Harb esnâsında Avusturya'dan çekinen Çar, Fransa ile anlaşma zemîni aramış; Kral X. Charles ona bu teminâtı vermiştir. Buna göre Avusturya, Rus harbine Türkiye lehine müdâhale ederse, Fransa 100 bin askerle Ren üzerine yürüyecekti. Fakat buna lüzum kalmamış; bununla berâber Fransa Cezâyir'i almak için Çar'ın siyâsî yardımını temin etmiştir. Fransa Kralı bu defa İngiltere'den çekindiği için Rusya ile anlaşma yolunu tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin taksîmi için yeni bir takım projeler tanzîm edilmiş; Türkler'in Avrupa'dan atılması ve Asya'ya sürülmesi yeniden düşünülmüştür. Fakat bu tasavvurlar, arada ittifak olmadığı için ancak tasavvur safhasında kalmıştır. Yalnız Fransa'nın karşı kıyıdaki Cezâyir'i ilhak teşebbüsü, İngiltere'nin mümânaatının Rusya ile ittifak dolayısiyle fiilî sahaya intikal edememesi netîcesinde gerçekleşmiştir.

Cezâyir'in Fransa Tarafından Zabtı ve Garb Ocakları'nın Vaziyeti

Fransa Kralı X. Charles ve etrafındakiler, dâhildeki efkârın çok karışık olmasından endîşelenmişler; bu sebeple hem cumhuriyete mütemâyil bulunan bâzı grupların hareketlerini kırmak, hem de krallığı kuvvetlendirmek için Cezâyir'i kolayca ilhakı düşünmüşlerdir. İngiltere'nin engellemelerini Rus ittifakıyle fiilî sahaya inkılâp ettirmemesi siyâseten başarılmış ve ordudan, donanmadan mahrum kalan Osmanlı Devleti'nden Cezâyir'in koparılması için hazırlıklara girişilmiştir. Cezâyir'in 1797'de Direktuvar idâresine borç olarak verdiği 5 milyon frank tutarındaki para ve bir miktar buğday alacağını ısrarlı bir şekilde talep etmesi bir ihtilâf mevzuu yapılmış; Dayı İzmirli Hüseyin Paşa'nın bu sebeple bir kaç Fransız gemisini zaptetmesi de işi alevlendirmiştir. Fransız konsolosu Deval'in yüzüne Dayı'nın hiddetlenip yelpazesiyle vurması ise îzâm edilerek, bir Fransız filosunun Cezâyir limanını ablukasına sebep olmuştur. Bu abluka bir kaç sene devam etmiş; bu esnâda da bir takım siyâsî teşebbüsler yapılmıştır. Bunlar bilhassa Fransız işgâlinin kolayca gerçekleşmesini hazırlayıcı bir siyâsî vasatın teminine mâtuf bulunmuştur. Fransa bunu temin ettiği anda, 500 nakliye gemisiyle 36 bin askeri, general Bourmont emrinde Cezâyir'e çıkarmış ve bir kaç haftalık kısa bir muhârebeden sonra şehri işgâl etmiştir (5 Temmuz 1830/14 Muharrem 1246). Cezâyir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa da teslîm olmuştur.

Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne bir hediyesi olan Cezâyir, bir askerî hey'etle mümtaz şekilde idâre olunmakta ve diğer Garb Ocakları halkıyle berâber "vukuât ve muhâberât-ı bahrîyede ibrâz ettikleri mahâret ve şecâat hâric-i havza-i târif" bulunmakta idi. Bununla berâber son zamanlarında deniz kuvveti zayıflamış ve harb gücü de kalmamıştı. Bu ocakların merkezle bağları umûmiyetle az olmuş ve bilhassa Yeniçeriliğin ilgâsından sonra hemen tamâmen mefkûd hale gelmişti. Osmanlı Devleti siyâset icâbı, bunların idârî bakımdan müstakil olduğunu iddia ederdi. Tunus, Trablusgarb ve Cezâyir, Garb Ocakları nâmıyle ayrı bir statüye dâhildi ve bunlar Osmanlı yüksek hâkimiyetini tanırlar ve esâsen de tamâmen Anadolu'dan gitme Türkler tarafından idâre edilirlerdi. Bu ocaklar devletin bahriyesine çok adam yetiştirmişler; âdeta bir mektep hüviyetini kazanmışlardır. Cezâyir'in Fransa tarafından işgâli, koskoca bir ülkenin Osmanlı câmiasından ayrılmasına sebep olmuş; devlet, içinde bulunduğu bîtablık dolayısiyle, bunu ancak protesto etmekle iktifâ edebilmiştir.

Bu dilsûz işgâlden dolayı yakılmış olan gâyet sûzişli bir türkü halkımız arasında hâlâ devam etmekte, kaybettiğimiz bu vatan parçası için Anadolu

köylüsü 130 yıldan beri hayfetmektedir. Hıristiyan taassubunun elinden bizim tarafımızdan kurtarılmış; asırlarca bir Türk vatanı olmuş; Türkler'in acı tatlı hâtıralarıyle çalkalanmış bu müslüman diyâr da, sessiz sadâsız elden gitmiştir. Fransızlar buraya kolaylıkla sâhip olamamışlar; üç asırlık Türk idâresinde küffâra karşı gazâ an'anesiyle yoğrulmuş bulunan bu memlekette, ciddî mukaavemetlerle karşılaşmışlardır. Urban meşâyihinden meşhûr Emîr Abdülkaadir, senelerce Fransızlar'ı iz'âc etmiş; onun işi bırakmasından sonra başkaları mukaavemete devam etmiş; Cezâyir, yakın zamanda Fransız istilâsını üzerinden atmış ve müstakil bir devlet olmuştur (1960).

Cezâyir'in gitmesinden endîşelenen Bâb-ı Âlî, Trablus'ta Karamanlı âilesi arasında çıkan ihtilâf sebebiyle, buraya kapdân-ı deryâ Çengeloğlu Tâhir Paşa'yı göndermiş ve eyâleti bu suretle doğrudan doğruya merkeze bağlamıştır. Bu hâl ise Tunus Ocağı'nın hükûmet merkezinden çekinmesine ve korkmasına sebep olmuştur.

Sultan Abdülazîz'in Velâdeti

Bu arada Pâdişah'ın Pertevniyâl Sultan'tan ikinci bir şehzâdesi dünyayı teşrîf etmiş ve Abdülazîz nâmı verilmiştir (7-8 Şubat 1830/13-14 Şâban 1245). *Lûtfî Târihi*'nin yazdığına göre Berât Gecesi doğan bu şehzâde, bilâhare Osmanlı tahtına çıkacak, inhitat târihimizin en büyük pâdişahlarından biri olacak ve gâyet fecî bir komplo ile hayâta vedâ edecektir.

Bağdad ve İşkodra Paşalarının Te'dîbi

O esnâda Edirne Muâhedesi'nce Rusya'ya verilmesi gereken tazminât mühim bir mesele olmuş ve burada murahhas bulunan sâbık defterdar Sâdık Efendi "Bağdad vilâyeti bakaayasıyle bunu kapatmak mümkündür sözleriyle telâfî-i kusûra çalışdığından, bu işe me'mûr edilmişdir." Bağdad'da epeyce zamandan beri bir nevi kölemen ocağı teessüs etmişti. Sâdık Efendi "ahvâl-i mahalliyeye lâyıkıyle kesb-i vukuf etmeksizin Dâvud Paşa'nın azli yoluna gitmiş" ve bu sebeple de canından olmuştur. Bunun üzerine Bağdad Vâlisini'nin te'dîbine Haleb Vâlisi Laz Ali Paşa memur edilmiş ve 90 gün tazyikten sonra Dâvud Paşa'yı teslîm alıp, İstanbul'a yollamıştır. Dâvud Paşa ilim ve fazlına hürmeten "mazhar-ı afv-ı âlî olmuş ve bâzı mansıblarda bulunarak şeyhü'l-harem iken vefât etmiştir." Bu suretle Bağdad kölemen ocağı da dağıtılmıştır.

Diğer taraftan ebe-an-cedd İşkodra paşası bulunan ve yeni değişikliklere aleyhtar olan, bununla berâber Ruslar'ın Edirne'ye girişinde Filibe'ye kadar

emrindeki 15-20 bin kişiyle gelen ve bu suretle musalâhada hüsnü tesir gösteren Mustafa Paşa, "güyâ Reşid Mehmed Paşa'ya serkeşlikte bulunduğundan bahs ile" te'dîbe uğraşılmıştır. Paşa sıkıştırılınca, nefsini teslîme mecbur olmuş; "ashâb-ı ilim ve mârifetten bulunma hasebiyle o dahi Dâvud Paşa gibi mazhar-ı afv-ı âlî olmuş"dur.

Dâvud ve Mustafa Paşaların merkezî sultayı kuvvetlendirmek için, birer bahâne ile te'dîbine tevessül edildiği, onlara yapılan muâmeleden anlaşılmaktadır.

Sisam ve Sırbistan Muhtariyetleri Tasdîki

Edirne Muâhedesi'nin tabiî bir netîcesi olarak, Sırbistan Muhtariyeti bir hatt-ı şerîfle tanınmış ve Sırp baş-kinyazı Miloş Obrenoviç'e Osmanlı tâbiiyetinde irsen prenslik tevcîh edilmiş; Vidin ve Bosna vilâyetlerinden de 6 kadar nâhiyenin hükûmetine ilhâk edildiği bildirilmiştir (29 Ağustos 1830/10 Rebîülevvel 1246).

Bundan bir müddet sonra Fransa, İngiltere ve Rusya Yunan isyanına bilfiil iştirak etmiş bulunan Sisam adasının muhtar hâle getirilmesini Bâb-ı Âlî'den istemişler ve bu da bîtâb halde bulunan devlet tarafından kabul edilmiştir (10 Aralık 1832/17 Recep 1248). Böylece Sisam muhtariyeti de tasdîk edilmiş ve adada iç işlerinde müstakil ve mahallî bir idâre kurulması karar altına alınmıştır. Bu imtiyaz ve muhtariyette, daha sonraları çeşitli değişiklikler yapılmış, 120 yerli jandarmaya mukaabil 150 Türk askeri bulundurulması, Osmanlı lehinde bir şart olarak üç devlete kabul ettirilmiştir.

Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın Kıyâm Sebepleri, Osmanlı Nizâmiye Ordusunun Bir Vâli-zâdeye Humus, Beylan ve Konya Mağlûbiyetleri, Bunların Sebepleri

Bu esnâda Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa ile İstanbul'un arası açılmış ve ihtilâf gittikçe genişlemeğe başlamıştı. Mehmed Ali, her halde, fıtratın nâdir yetiştirdiği gâyet büyük adamlardan biridir. Bir hiç olarak Mısır'a gelmiş; nefsinde meknuz cevher ve kaabiliyeti ile temâyüz etmiş; nihâyet Osmanlı Devleti'nin en kudretli vezîrlerinden biri olmuştur. Hicaz'ın Vahhabîler'den temizlenmesinde gayret göstermiş; halk arasında bir İslâm kahramanı adde-

dilmiştir. Rum isyanında devlete elinden gelen yardımı yapmış; bizzat Pâdişah'ın mahzûziyet ve memnûniyetini celbetmiştir. Mısır'ı îmâr etmiş, İskenderiye'nin büyük mevkiini anlıyarak âdeta yeniden ihyâ edercesine geliştirmiş; Nil'den bu şehre metbû'-ı mufahhamının ismini verdiği "Mahmudiye" kanalını açtırmıştı. 27 km. uzunluğunda ve 30 metre genişliğindeki bu cedvelin kenarına ağaçlar diktirmiş, fabrikalar, bahçeler ve yüksek binâlarla ferahfezâ bir tenezzüh mahalli vücûda getirmiştir. Mısır vâridâtı, vâliliğinin başında 3 bin kise olduğu halde, rivâyete göre bunu son zamanlarda 400 bin kiseye çıkarmıştır. Bunda para kıymetinin düşmesi kadar, kölemen beylerinden alınan arâzi hâsılatının ve yed-i vâhid (tekel) usûlünün de büyük dahli olmuştur. Bu usûl tekel (monopol=inhisar) şeklinde gelişmiş; bu suretle hem husûsî emlâk, hem de mevkûf arâzi vâridâtı tek elde, yâni vâlilik emrinde toplanmıştır. Buna mukaabil, İstanbul'a gönderdiği vergi beş misli artarak, 12 bin kiseyi bulmuştur. Bu vergi, vâridâtın şu artışı karşısında lâ-şey mesâbesinde kalmıştır. Yed-i vâhid usûlü bir çok gayrımemnûnluklara sebep olmuş ve ziraatle meşgûl bir kısım fellâhlar, Mısır'ı terketmişlerdir. Bunlardan 6 bini Suriye'ye kaçmış ve ihtilâf mevzûu olmuştur.

Mehmed Ali Paşa Mısır'da tam hâkimiyet tesis edebilmek için "Cihâdiye" nâmıyle tâlimli asker vücûda getirmiş ve bunun miktarını gittikçe artırmıştır. Ayrıca tersâne, top, tüfenk ve barut fabrikaları vücûda getirmeğe gayret etmiş ve kuvvetli bir donanma tesisine de çalışmıştır. Eyâletinin hududlarını güneye, Sudan'ın ilerilerine doğru genişletmiş ve Hartum şehrini kurmuştur.

Bu muvaffakıyetleri temin eden Paşa, İstanbul'a karşı bütün vazîfelerini dâima îfâ eder görünmüştür. Fakat bir takım hâdiseler ve kendisine düşman ricâlin tesirleri, vilâyetinde icrâ ettiği sert ve haşîn idâre, İstanbul'un kendisine karşı emniyetsizliğine ve hattâ âsî ilân edilmesine sebep olmuştur. Paşa'nın fermanlı sayılmasına sebep olan hâdiseler muhteliftir: Mora seferi Mısır'a bir milyon altına, 30 bin adama ve bir donanmaya mal olmuş; buna mukaabil, kendisine vaad edilen tâvizler verilmemiştir. Mehmed Ali bu sebeple, Suriye Vâliliği'ni de istemiş; fakat buna mukaabil kendisine Girit verilmiştir. Mehmed Ali fesat tohumlarıyle dolu olan ve türlü karışıklıkların yatağı bulunan bu adayı, bâzı mûcib sebepler ileri sürerek kabul etmemiş ve itizârda bulunmuş; daha evvel kendisine Suriye'nin vaad edildiğini hatırlatmıştır. Ayrıca Mehmed Ali, serçeşmelikten yetişme olduğu için, Osmanlı ülkelerinden kaçan bir kısım ocak taraftarları etrafını almışlar ve kendisini tahrîke başlamışlardır. Diğer taraftan teceddüt hareketlerinden nefret eden hemen bütün Osmanlı ülkelerinin müslüman ahâlisi Mehmed Ali'yi, Pâdişah'ı yanlış yola sevkeden vüzerâdan kurtaracak bir adam olarak görmeğe başlamış ve bu hu-

sus yeni nizâm muhâlifleri tarafından bilhassa propaganda edilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple Mehmed Ali, Vehhâbî beliyesini bastıran bir İslâm kahramanı olarak, Pâdişah'ı tuttuğu yanlış yoldan ve bid'at tarîkinden döndürecek yegâne kimse olarak görülmüştür. Mehmed Ali de hakkındaki bu teveccühe bizzat inanmış ve bu role girmiştir. Vücûd verdiği fiilî harekette de Makaam-ı Hilâfet ve Saltanata zerre kadar şâibe kondurmaktan çekinir görünmüş ve dâima bu kudsî mevkie, lüzumlu olan hürmeti göstermeyi vazîfe bilmiştir.

Mehmed Ali, Rus seferinde kendisi için Anadolu, oğlu için de Rumeli seraskerliğini istemiş; bu ise eski sadrâzam Gâlib Paşa tarafından isâbetli görülerek Bâb-ı Âlî'ye tavsiye edilmiş; buna mukaabil Mısır Vâlisi'nin eski düşmanı Hüsrev Paşa'ca çok tehlikeli bulunarak, Sultan tarafından reddi temin edilmiştir. Bu sebeple Rus harbinde Mehmed Ali, 25 bin kise para yardımında bulunmuş; vaad ettiği 12 bin askerlik kuvveti göndermemiştir.

Bütün bu hâdiseler, Mısır Vâlisi ile Pâdişah'ın arasını açmış ve Mehmed Ali'nin fiilen tepelenmesi için bâzı tedbîrlere mürâcaat edilmiştir. Bunun için eski sadrâzam Mehmed Selîm Sırrı Paşa Şâm Vâliliği'ne tâyin edilmiş ve Mısır üzerine bir baskın hareketi yapmağa memur edilmiştir. Fakat bu, İstanbul'da da taraftarları olan Mısır Vâlisi tarafından haber alınmış ve Selîm Sırrı Paşa, Asâkir-i Manşûre için salınan verginin, Yeniçeri'yi tutan Şâm halkınca reaksiyonla karşılanması sebebiyle vücûd bulan harekette telef olmuştur.

Bu defa da Mısır Vâlisi, daha evvel Pâdişah'a affettirdiği Sayda Vâlisi Abdullah Paşa'dan on bin kise alacağı ile, Mısır'dan kaçan 6 bin kadar fellâhı talep etmiş ve reddedilmesi üzerine de fiilî harekete başlamıştır. Bu hareket, o sırada çıkan kolera salgını dolayısiyle kısa bir müddet tehir edildikten sonra, genişlemiştir. Abdullah Paşa, Mısır Vâlisi'nin hükûmet tarafından te'dîbine geçilmesi sebebiyle talebleri reddetmiş olmasına rağmen, kendisine yardım yapılmamıştır. Bu, bâzı kaynaklarımızda, her iki paşanın birbirini kırıp, kuvvetten düşmeleri gibi bir mülâhazaya dayandırılmaktadır. Mehmed Ali'nin bu Suriye hareketi, "nufûzunu Sudan'a kadar genişletmiş olan mümâileyhin, Berrü'ş-Şâm'ı da alarak havza-i hükûmetini tevsî' hırsına" atfedilmektedir. Mısır Vâlisi, oğlu İbrahim Paşa'yı 24 bin kişilik bir kuvvetin başında karadan sevketmiş ve 23 gemilik bir filoyu da denizden yardıma memur etmiştir. Paşa'nın şu hareketinde, 1830 isyanları ile çalkalanan Avrupa'nın meşgûliyetinden istifâde ettiği de rivâyet edilmiştir. İbrahim Paşa 20 Ekim'de Mısır'dan yola çıkmış ve Gazze, Yafa, Kudüs, Hayfa ve Nablus'u ahâlinin merkezî hükûmete duyduğu kırgınlık sebebiyle mukaavemet görmeden almış ve bir kaç bin askerle müdâfaa edilen Akkâ'yı denizden ve karadan muhâsara etmiştir (16 Kasım 1832/10 Cemâziyülevvel 1248). Akkâ kalesi

6,5 ay kadar şiddetli müdâfaada bulunmuş, nihâyet 400 kişiye kadar düşen muhâfızlarınca teslîm olmuş ve Abdullah Paşa da esîr edilmiştir. Mısır'a gönderilen Sayda Vâlisi'ne, Mehmed Ali hürmet göstermiş ve âlicenâbâne hareket etmiştir. Suriye'nin her yanında, kıt'anın anahtarı olarak kabul edilen Akkâ muhâsarasının netîcesi beklenmiş; buradaki muvaffakıyete göre davranılmaya karar verilmişti. Bu sebeple 6,5 ay mukaavemet eden kaleye yardım yapılmaması, Bâb-ı Âlî'nin gâyet büyük bir hatası olarak görülmüş ve "Mısır'daki hukûk-ı şâhâneye halel gelmesi" netîcesini doğurmuştur.

Akkâ'nın Mehmed Ali'ye geçmesi, Haleb müstesnâ bütün Suriye'yi de nufûz dâiresi içine sokmuştur. Bu sırada İstanbul hükûmeti Vak'a-yı Hayriye kahramanı Ağa Hüseyin Paşa'yı seraskerlik ve Mısır, Girit, Habeş Vâliliği unvanlarıyla 30 bin askerin başında olarak, İbrahim Paşa kuvvetleri üzerine göndermiştir. Serasker Karaman'a gelince burada ayak sürümüş ve iki ay kadar Konya'dan ayrılmamıştır. "Sanki Mısır ordusuna rastgelmek için İbrahim Paşa'nın Konya'ya gelmesi ve müşârünileyh ile muhârebeye girişmesi lâzım imiş gibi" davranmıştır. İbrahim Paşa ise Şam'ı ele geçirmiş ve kuzeye doğru hareketine devam etmiştir. Nihâyet Serasker Ağa Hüseyin Paşa, âheste beste harekete geçmiş; Temmuz ortalarında Antalya'ya "gücile vâsıl" olmuştur.

Bu sırada Halebli Mehmed Paşa emrindeki ordu, asıl kuvvetlerin gelmemesi üzerine perâkende harekete mecbûr kalmış; Humus civarında Mısır kuvvetlerine mağlûb olmuştur (8 Temmuz 1832/ 9 Safer 1248).

Ağa Hüseyin bu defa Haleb'e gelmiş; şehir, kapılarını kendisine açmamış; bu sebeple kuzeye yönelerek Beylan geçidini tutmuştur. Haleb'e gelen İbrahim Paşa, şehirde çok iyi karşılanmıştır. Osmanlı kuvvetleri ile Mısırlılar'ın Halebliler tarafından böyle ayrı ayrı muâmeleye tâbi tutulmaları, halkın hükûmete olan kızgınlığına delîl teşkîl etmiştir. İbrahim Paşa, ordusunu, Beylan'daki Ağa Hüseyin kuvvetleri üzerine sevketmiş ve kendi ocağını yıkma husûsundaki kahramanlığı harb meydanında ibrâz edemiyen bu adamı, fecî şekilde mağlûb etmiştir. Bunun başlıca sebebi, Osmanlı kumandanının askerlikçe bir hiç oluşu ve kuvvetlerini "pek yanlış şekilde tâbiye edişi" olarak gösterilmiştir. Buna Osmanlı kuvvetlerindeki harb isteksizliğini de katmak lâzımdır. "Asâkir-i şâhânenin hatt-ı ric'atleri bile taht-ı emniyete alınmamış; düşman ateşi altında da dağlara sarılarak, İskenderun cihetine fürceyâb olmuşlar"; harb meydanında 25 top ile 2 bin esîr bırakmışlardır. Osmanlı ordusunun bütün ağırlıkları ele geçirilmiş; İskenderun bilâ-mukaavemet zaptedilmiştir. Asâkir-i şâhâne ise Sultandağı'na çekilip bura geçitlerinde "ârâmsûz" olmuştur.

Aynı esnâda ise, daha iki sene evvel Rusya'dan dönüşünde "Avrupa'yı

taklîd etmekten başka çâremiz yoktur." diyen Kapdân-ı Deryâ Halîl Paşa "gâyet garîb" bir yol tâkip etmiş; Mısır donanmasından çok daha fâik olduğu halde, onun İbrahim Paşa ordusuna yardım yapmasını önleyememiştir. Kendi ordusuna da yardım etmeyen bu donanmanın hareketi "cinâyet derecesinde bir kabahat" olarak vasıflandırılmış; Mısır donanmasıyle "her vesîle saklambaç oynadığı" beyân edilerek, alay mevzûu olmuştur.

Ağa Hüseyin ise, mağlûbiyetten sonra "kendini ve daha ziyâde kendi malıyle birlikte ordu-yı hümâyûn hazînesi mevcûdunu, bir ecnebî bayrağına tevdie mecbûriyet görmüş ve beş-altı tevâbiiyle berâber kiraladığı bir Yunan gemisine binmiş, geminin kapdanı böyle bir avı elden çıkarmaya dayanamamış" ve ünlü seraskeri maiyetiyle karaya çıkararak, defineyi alıp sırra kadem basmış ve "ba'dehu ne olduğuna dâir asla bir haber alınamamışdır" (!). Bu muvaffakıyetsizlikle İstanbul'a kaçan Ağa Hüseyin azledilmiş ve yerine Reşid Mehmed Paşa tâyin edilerek, 60 bin askerle İbrahim Paşa kuvvetlerinin üzerine sevkedilmiştir (3 Kasım 1832/9 Cemâziyülâhir 1248).

Bu esnâda hemen hemen hiç bir mukaavemet görmeyen ve Anadolu'da "bid'at-âver" hareketlerinden dolayı hükûmeti tasvîb etmeyen halk tarafından âdeta kurtarıcı gibi karşılanan İbrahim Paşa emrindeki Mısır ordusu, Çukurova'yı ele geçirmiş; Torosları aşarak Konya'ya vâsıl olmuş ve şehri mukaavemetsiz zaptetmiştir.

Mehmed Ali Paşa, Ağa Hüseyin'in mağlûbiyeti üzerine Bâb-ı Âlî'ye mürâcaat etmiş ve Suriye vilâyeti uhdesine verilmek üzere hareketi durduracağını bildirmiş; lâkin bu kabul edilmemiştir. Seignobos, Mehmed Ali'nin "Pâdişah'ın bir bende-i sâdıkı gibi göründüğünü, idârî meziyetten mahrum ricâl-i hükûmet yerine muktedirlerini tâyin ettirmek istediğini söylediğini, fakat Avrupa'nın meseleye başka noktadan baktığını, kendisini müstakil bir hükümdar ve pâdişahın rakîbi olarak gördüklerini" söylemiştir. Aynı müellif Avrupa siyâsîlerinden Prokesch-Osten'den naklen, Paşa'nın istiklâlini ilân etmesini tavsiye eden bir İngiliz memuruna şu cevâbı verdiğini nakletmektedir:

> *"Ecnebîsiniz, bir müslümanın nasıl düşündüğünü bilemezsiniz... Osmanlı Devleti'nin taksîminden benim için ne netîce hâsıl olur, bilir misiniz? Bütün müslümanlar kemâl-i nefretle benden kaçarlar; oğlum ilk önce beni terkedenler arasında bulunur... Pâdişah ne yaptığını bilmiyor, fakat bu da Cenâb-ı Hakk'ın biz müslümanlara bir cezâsıdır."*

Bu, Rus muhârebesinden sonra söylenmiş bir sözdür. Aynı Mehmed Ali, orduları gâliben Konya'ya vâsıl olmuşken de İskenderiye'deki Avrupalı-

lara şu sözleri söylemişti: "Ben Halîfe ve Pâdişah hazretlerinin bendesi olarak kalmak isterim... İbrahim Boğaziçi'ne kadar giderse, Sultan'ın ayaklarına kapanacak, affını istirham ve Mısır'a avdet için müsâade talep edecektir." Bu sözler kendisinin âdî bir âsî olmadığını açıkça ortaya koymakta, türlü sebeplerle harekete geçtiğini, teceddüde karşı ahâlide uyanan büyük ve derin muhâlefetin tercümanı hâline geldiğini göstermektedir. Kendisi de, oğlu da bu ince ölçüyü, bütün isyankâr hareketlerine rağmen, dikkatle korumak istemişlerdir. Esâsen onlara bu muvaffakıyeti temin eden de, Sultan'ın giriştiği, bir cihetten de lüzumsuz olan teceddüt hareketlerinin halkta tevlît ettiği derin nefret olmuştur. Bu nefret o kadar yaygın ve o kadar köklü bir hâl almıştı ki, Mısır ordusu, Sultan'ı ve etrafını doğru yola getirecek yegâne kuvvet olarak görülmüştür. Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı hânedanının yerine geçmek aklının köşesinden dahi geçmemiş; nihâyet istediği sadâret olmuştur. Bunu da İslâm'ı ve Makaam-ı Hilâfeti kuvvetlendirecek yegâne insanın kendisi olduğuna inanmasından dolayı istediği rivâyet edilmiştir. İşte bu sebep ve sâikledir ki, Mısır ordusu Anadolu'da hiç mukaavemet görmemiş; hattâ destek ve yardıma mazhar olmuştur.

Reşid Mehmed Paşa emrindeki 60 bin kişilik Osmanlı ordusu Konya yakınında, Mısır ordusuyla karşılaşmış ve lüzumlu keşifte bulunmadan hücûma kalkmıştır (21 Aralık 1832/28 Receb 1248). Şiddetli kar tipisinde asker birbirini göremezken muhârebe başlamış; 500 metre mesâfeden ateşe başlayan Osmanlı askerinin mevkiini anlayan İbrahim Paşa, bir harb hilesi ile onları istediği yere çekmiş ve etrafını sararak, ric'ate ve firara mecbur etmiştir. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Reşid Mehmed Paşa da esîr edilmiştir. Böylece 60 binlik Osmanlı nizâmî ordusu, 30 bin Mısır askeri karşısında fecî bir bozguna uğramıştır. Osmanlı ordusunda maktül ve yaralı 500 ve Mısırlılar'da 200 kişiden ibâret kalmış; muhârebe de bir kaç saat zarfında netîcelenmiştir. İbrahim Paşa, esîr Sadrâzamı en büyük âmiri olarak karşılamış, çok derin ve samîmî bir hürmet göstermiş; makaam-ı saltanat ve hilâfete olan bağlılığını dile getirmiş ve taleplerinin arzını kendisinden istirham etmiştir. Sadrâzam İstanbul'a dönmeyi istediğinden arzûsu yerine getirilmiş; vezîr-i âzam haşmetiyle uğurlanmıştır.

Bundan sonra Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrahim, 2 Şubat 1833/12 Ramazan 1248'de şehre dâhil olmuştur. Buradan Sultan'a bir mektup yazarak, kışı Bursa'da geçirmek için hürmetkâr bir lisanla izn-i hümâyûnlarını talep etmiştir. Bu hâdise İstanbul'da büyük bir telâş uyandırmış; Sultan bundan çok derin endîşelere kapılarak, utanç verici bir şekilde ve gâyet yanlış bir hareketle, en büyük düşmanı Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur. Bâzı tâvizlerle meseleye son vermesi mümkünken, bunu yapmamış; büyük bir

inat göstermiş ve hareketi doğru bulmayan yakınlarından birine "Denize düşen yılana sarılır." atasözüyle mukaabele etmiştir. Bu yardım talebi meseleyi bir Avrupa problemi hâline getirmiş; İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya siyâsî mahfillerinde derin akisler uyandırmıştır. Sultan'ın belki de bu sebeple ve garb devletlerinin dikkatini yâhut tavassutunu celbetmek için bu yolu irtikâb ettiği de rivâyet edilmiştir.

Diğer taraftan Mehmed isminde biri, dört adamı ile İzmir'de, Mısır Vâlisi adına mahallî hükûmete el koymuş ve memurları tardetmiştir. Halbuki ne İbrahim Paşa'nın böyle bir şeyden haberi olmuş, ne de emir vermişti. Şu hâdise, yanlış inkılâb hareketleri dolayısiyle halkta uyanan müdhiş nefrete işâret etmekte ve onun devlete karşı derin bîgâneliğini göstermektedir. Milletleri tarafından tasvîb edilmeyen, onun rağmına siyâsî icraata girişen hükûmetlerin de değişmez kaderi dâima bu olmuştur.

Pâdişah'ın Bir Vâlî-zâde'ye Karşı Moskof Yardımını Kabul Edişi ve Fecî Hünkâr İskelesi Muâhedesi; Bunun Avrupa'da Uyandırdığı Heyecân; Kütahya Mukaavelesi

Rusya, Pâdişah'ın yardım talebini memnûniyetle kabul etmişti. Zâten Çar Nicolas, sefîri vâsıtasıyle bir kaç defa Bâb-ı Âlî'ye baş vurmuş ve yardım teklîfinde bulunmuştu. Rusya'nın Petro'dan itibaren değişmeyen gâyesi, İstanbul'a sâhip olmak ve sıcak denizlere inmek olmuştu. Bunu yapamadığı için, güneyinde, kendi arzûsuna râm olacak, âdeta himâyesi altında bulunacak bir Osmanlı Devleti vücûda getirmek istemiştir. Karadeniz'e çıkmış, Rusya için, bu kapalı suyun açık denizlerle irtibatını temin eden Boğazlar'ını emniyete almak, dâima ve evleviyetle düşünülmüştür. Edirne Muâhedesi'ne bu hususu temin eden hükümler koydurduğu gibi, Mısır gâilesinden istifâde ederek, Osmanlı hükûmetini tamâmen kendisine bağlı hâle getirmek istemiştir. Önce Mehmed Ali'nin hareketini iyi karşılamış; sonra dahîlî gâileler içindeki bir Osmanlı Devleti'ni menfaatine daha uygun gördüğü için, ihtilâfın devamını arzu etmiş ve müşkil vaziyette bulunan Sultan'ı vâlisine karşı himâye ederek, tâvizler koparmak istemiştir. Bu sebeple 10 gemilik bir Rus filosu Büyükdere önüne gelmiş ve 15 bin kişilik Moskof askeri de Beykoz'da Hünkâr İskelesi civarına çadır kurmuşlardır (20 Şubat 1833/30 Ramazan 1248).

Bir rivâyete göre, Rus müdâhalesinin vahîm netîceler doğuracağı, hem müşâvirleri hem de bâzı yabancı sefîrler tarafından Sultan'a bildirilmiş ve

bundan dönülmesi tavsiye edilmiş; dönülmesine karar verildiği halde icraatta ağır davranıldığından, Moskof donanması saray-ı hümâyûn önünde lenger-endâz oluvermiştir.

Bu sırada mağlûb ve esîr olduğundan dolayı Reşid Mehmed Paşa azledilmiş ve kitâbetten gelen Mehmed Emin Rauf Paşa, her halde siyâsî müzâkereler için, sadrâzam nasbolunmuştur (18 Şubat 1833/28 Ramazan 1248).

Rus donanması ve askerinin Boğaziçi'nde karargâh kurması Avrupa siyâsî mahfillerini derin endîşeye sevketmiş ve politik faaliyetler başlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz donanmaları Çanakkale'ye hareket için emir almışlar ve Boğaz etrafında dolaşmaya başlamışlardı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin tamâmiyetinin muhâfazasını istiyor; Fransa Mehmed Ali'yi desteklemekle berâber, Sultan'la aradaki ihtilâfın giderilmesini ve anlaşılmasını arzû ediyor; Avusturya prensip olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyordu.

Dış devletlerin siyâsî faaliyetleri ve tazyikleri netîcesinde, Kütahya'da yapılan müzâkerelerde kararlaşan şartlar; bir mukaaveleye rabtedilmiş ve bu da makaam-ı saltanatça ilân edilmiştir (8 Nisan 1833/18 Zilka'de 1248). Buna göre Suriye, Adana ve Cidde Vâliliği Mehmed Ali ile oğluna tevcîh edilmiş, Anadolu'da isyana iştirak edenler için umûmî af ilân olunmuş; Mısır askerinin Toroslar'ın güneyine çekilmesi kararlaştırılmıştır. Bâzı kitaplardaki "Kütahya Muâhedesi" tâbirinin yanlış olduğunu söyleyen Kâmil Paşa, târihinde "Bunun şeklen bir muâhede tarzını hâiz olmayıp, Bâb-ı Âlî'ce o senenin tevcîhât-ı resmîyesinde Mısır ile Berriyetü'ş-Şam'ın Mehmed Ali Paşa uhdesinde ve Medâyin-i Mukaddese'nin İbrahim Paşa uhdesinde gösterilip, Adana sancağı dahi muhassıllık ünvanıyle müşârünileyhe ilâve-i me'muriyet olarak verilmiştir." demekte ve "Başka`bir günâ te'minâtı hâiz olmayan bu tevcîhât, devletin irâdesine me'nût olarak, sâir eyâlât-ı şâhâne misillü lâzımü'l-edâ bir vergi dahi tahsîs olunmuş ve bilâ şübhe Bâb-ı Âlî, şerâit-i mezkûreyi tekrar vaz'-ı mevki-i müzâkere etmek ümîdiyle bi'l-mecbûriye kabul etmişdir." hükmünü vermektedir.

Bundan sonra, 14 Mayıs'ta İskenderiye'de tekrarlanan mukaavele ile, aynı kararlar te'yîd edilmiş ve Mısır ordusu Anadolu'yu tahliye ederek, Toroslar'ın gerisine çekilmiştir.

Sultan ile vâlisi arasındaki bu anlaşma hiçbirisine yaramamış ve Rusya hâriç, yabancı devletlerin de aleyhine olmuştur. Bu ihtilâftan yegâne kazançlı çıkan devlet; basit bir nakliye hareketi ile gâyet büyük bir menfaat temin eden Rusya olmuştur. Bu menfaat, Ruslar'la imzalanan Hünkâr İskelesi Muâhedesi ile vukua gelmiş, bizzat garîb bir zihin karışıklığı içinde bulunan Sultan ve etrafındaki ricâl tarafından îtâ edilmiştir. Altı açık, bir de gizli

maddeden ibâret olan ve sekiz sene müddetle akdedilen bu muâhedenin esas tehlikeli tarafı da gizli kısmındadır. Bu muâhede, iki devletin huzûr ve emniyeti için karışılıklı yardımda bulunacaklarını ifâde ediyor, Edirne Muâhedesi'nin mer'î olduğunu bildiriyor; Osmanlı hükûmeti talep ettiği zaman Rusya'nın, kara ve deniz kuvvetleriyle yardımda bulunmasını öngörüyordu. Ayrıca ve bir madde olarak imzalanan gizli ahidde ise askerî yardımın yalnız Rusya tarafından taahhüd edildiği bildiriliyor; buna mukaabil hiç bir ecnebî harb gemisinin hiç bir vesîle ile Boğazlardan geçirilmemesi de Osmanlı hükûmetince taahhüd olunuyordu (8 Temmuz 1833/19 Safer 1249).

Bu muâhede şu maddesi ile, Osmanlı Devleti'ni Rus himâyesine sokan bir vesîka olarak görülmüş ve hemen bütün garb devletlerince protestolara, hattâ ciddî endîşelere sebep olmuştur. Fransa ve İngiltere ise Avrupa muvâzenesinin ihlâl edildiğini ileri sürmüşlerdir. Rusya'nın Avrupa devletlerinden herhangi birisine karşı yapacağı hareketle güneyden ve Boğaz'dan emniyetinin garanti edildiği, Türkiye'nin âdeta bir Rus tâbii hâline geldiği iddia edilmiştir. Bu sebeple Londra ve Paris'te büyük bir heyecan husûle gelmiş; hattâ İngiltere hükûmeti Sivastopol'a gidilip Rus donanmasının yakılmasını Fransa'ya teklîf etmiştir. Fakat 1853 Kırım harekâtında tahakkuk ettirilecek olan bu tasavvur, Fransa'nın dâhilî vaziyetinden dolayı, o zaman gerçekleştirilememiş; yalnız iki hükûmet, Hünkâr İskelesi Muâhedesi'ni tanımıyacaklarını bildirmişlerdir.

Avusturya hükûmeti ise, anlaşmanın Avrupa politikasındaki mahzûrlarını Çar'a bildirmiş; bunun üzerine Nicola muâhedenin mutlak surette mer'îyete konmasının şart olmadığını îmâ eder bir beyânât vererek efkârı yatıştırmıştır.

Hünkâr İskelesi Muâhedesi beynelmilel bir mesele hâline gelmiş ve 1841'de Londra'da, bunun tâdilini mutazammın bir mukaavele imzâlanmıştır. E. Driault, bu muâhede ile "Rusya'nın tıpkı evvelce Lehistan'da olduğu gibi, müdâhaleye dâima bir sebep ve bahâne bulduğunu, bundan başka Karadeniz'de tecâvüzden masûn kaldığını, nev'ama bir himâye hakkı gibi Türkiye'ye müteallik işlerde yalnızca hareket etmek ve diğer devletlerin müdâhalelerini bertaraf etme gibi bir hakka da sâhip olduğunu" yazmaktadır.

Şu vaziyete göre, umûmî temâyüller hilâfına yapılan yenilik çılgınlıkları, çok köklü devlet müesseselerinin yıkılması gibi yanlış hareketler, devleti uçurumun tâ kenarına getirmiş ve onu en büyük târihî düşmanının kucağına atmıştır. Artık Osmanlı Devleti, kudret ve kuvvetinden ziyâde, devletler arası muvâzene ile ve sâhip olduğu jeopolitik mevkiinin ehemmiyeti yüzünden büyük mevcûdiyetini devam ettirebilecektir.

Mehmed Ali'nin Yemen, Bahreyn, Suriye ile Arabistan'daki Teşebbüsleri ve Neticeleri

Sultan ile vâlisi arasındaki ihtilâf bu sebeple olduğu gibi kalmış; fakat Pâdişah, kırılan nufûzunu yeniden ihyâ için bâzı hazırlıklara girişmiş ve fırsat zuhûrunu beklemeğe başlamıştır. Diğer tarafından Mehmed Ali, Hicaz ve Necid'deki Urbân'ın ve Vahhâbîler'in isyan hareketleriyle uğraşmış; buraya Hurşid Bey emrinde dört bin kişilik bir sefer heyeti göndermiştir. Bu adam Bahreyn'e kadar ilerlemiş; bahâdırlığına meftûn olan o havâli Arablarının kendisine iltihakları sebebiyle Şattü'l-Arab'a varmak istemişlerdir. Hattâ merkezden gayrımemnûn olan Bağdad ahâlisi dahi kendisini dâvet etmişlerdir. Bu husûsları Mısır vâlisine yazmış; fakat meselenin büyüyeceğinden çekinen Mehmed Ali, işi karıştırmamasını ve dönmesini bildirmiştir. Bu hareketin Hind'i tehdîd edebileceği için İngiltere'yi, hem de Osmanlı Dev'eti'ni derin bir endîşeye sevkedeceğinden çekinmiştir. Mehmed Ali, ayrıca, Yemen vilâyetini de nufûzuna almayı düşünmüş ve bu maksatla da bir takım teşebbüslere girişmiştir.

Bu hareketler kendisine bir çok asker ve paraya mal olmuş; Mısır eyâletinin mâlî kaynaklarını sarsmıştır. Ayrıca Hind yolu üzerinde kuvvetli bir idârenin kurulması İngiltere'nin de endîşelerini tahrîk etmiş; bu sebeple Kızıldeniz'in kontrolü için Aden'i 60 bin İngiliz lirasına bir şeyhten satın alarak, burayı tahkîm etmiştir (1837). Ayrıca Kütahya Mukaavelesi'ne göre kendisine tevcîh edilen Girit ile meşgûl olmuş; buraya bir donanma göndererek, Nil kıyılarında tatbîk ettiği yed-i vâhid (tekel) usûlünü adada da denemek istemiş; fakat mukaavemetle karşılaştığından vazgeçmişti.

Bütün bu teşebbüsler Mısır hazînesinin müzâyakasına sebep olmuş; bunu telâfî için Suriye vilâyetindeki oğluna şiddetli bâzı tâlimâtta bulunmuştur. Buna göre, vilâyetin bütün ipek mahsûlünün inhisar altına alınmasını, ahâlinin hangi mezhebde olursa olsun "ferde" denilen şahıs vergisiyle mükellef tutulmasını, kur'a çekilmesi usûlüyle asker mükellefiyeti ihdâsını emretmiştir. Bu emrin icrâsından evvel de ahâlinin elindeki silâhların toplanması uygun görülmüştür. Şu emirlerin tatbîki üzerine Berrü'ş-Şam ahâlisi "feryâd ederek", mukaavemete hazırlanmışlardır. Bu sebeple bütün Suriye'de karışıklıklar çıkmış ve isyân hâli başgöstermiştir. Buna karşı bizzat Mehmed Ali, büyük bir askerî nümâyiş hareketi yapmış, bâzı nufûzlu kimseleri izâle ettirmiş; fakat mukaavemeti tam silememiştir. Suriyeliler teceddütçü bir Osmanlı Sultanı'nın idâresinin bile nev-zuhûr birinin hâkimiyetinden çok daha âdil olduğuna kaani bulunmuşlar ve bunu gözleriyle de görmüşlerdir.

Diğer taraftan Mehmed Ali'yi bu mesele ciddî olarak telâşlandırmış ve

derin derin düşündürmüştür. Hattâ rivâyete göre, bir gün aynı sebeple düşünceye varmış; nedîmlerinden biri dalgınlığının sebebinin Avrupa devletleri mi olduğunu sormuş; o da "Avrupa devletlerini enfiye kutumun içinde tutarım; bana sıkıntı veren o mel'ûn Suriyeliler'dir; bunlar felâketime sebep olacaklardır." cevâbını vermiştir. İdâreciliğin en güç tarafı olan, halkın memnûn edilmesine Mehmed Ali muvaffak olamamış ve hakîkaten sonraki mağlûbiyetinin sebebini de iyi görmüştür. Ayrıca Mısır Vâlisi İstanbul'la dâima bir anlaşma yolunu aramış; oğlu İsmail Paşa'nın hanımını, babası Kazasker Ârif Efendi'yi ziyâret için hediyelerle Dersaâdet'e göndermiş; sadâkatini Sultan'a arzetmiştir. Kendisine gelen Osmanlı memurlarına "taraf-ı eşref-i şâhâneden şerâit-i mümessike ile biri izâm buyurulmuş olsa derhal işi bitirmeğe hazır olduğunu beyân ile şu bulunduğu derdden halâs edilmesini" bildirmiştir.

Bu sırada Suriye'deki cebel ahâlisi fiilî mukaavemete başlamışlar; Şam halkı da, Sultan'a mahzarlar göndererek, tâbiiyetlerini arzetmişlerdir. Mehmed Ali'nin hâkimiyeti altındaki vilâyetlerin kadı ve memurları tabiî merkezden tâyin edilmiş ve Mısır Vâlisi, sadâretten ve makaam-ı saltanattan gelen fermanlara âzamî hürmeti göstermiştir. Bu vakıa, Osmanlı saltanatının kendisine tâbi müslüman tebea üzerindeki derin ve mânevî nufûzunu açıkça ortaya koymuştur. Bununla berâber Mehmed Ali, zaman zaman istiklâl arzûları da beyân etmiş ve "Eğer kendisi memâlik-i şâhâne üzerine yürüyecek olsa, bütün ahâli ve bi'l-cümle asâkir-i şâhânenin kendisine teslîm olacaklarını" da bir nevi kuvvet beyânı olarak yabancı sefîrlere söylemiştir. Az çok hakîkati ifâde eden şu beyânlar, Osmanlı ülkesinde Sultan'ın hiç hoşlanılmayan tasarrufları karşısında, doğru kabul edilmek îcâb eder. Nitekim "Hâin Ahmed Paşa" nâmıyle anılan kapdân-ı deryâ, donanma-yı hümâyûnu Mehmed Ali'ye teslîm etmiş; ahâli de gayrı memnûnluğunu fırsat zuhûrunda dâima dile getirmiştir. Fakat bu gayrımemnûnluk hiç bir zaman ne Mehmed Ali'ye sempatiden kaynaklanmış, ne de Hânedan'a ve Hilâfet-i Osmaniye'ye nefretten doğmuştur. Bilâkis bunlar üzerinde aşırı hassâsiyet gösterilmiş; yalnız teceddüt nâmına yapılan icrâat tasvîb edilmemiştir. Mehmed Ali'nin bütün gâlibiyetleri bu sebeplere dayanmış; hattâ kendisine gösterilen rûy-ı kabûl de bundan doğmuştur.

İngiltere ile İmzâlanan Serbest Ticâret Anlaşması ve Bu Hususta Müverrih Lûtfî ve Cevdet'in Görüşleri

Bu esnâda Devlet-i Aliyye ile İngiltere arasında bir ticâret muâhedesi

imzâ edilmiş; bunda bilcümle "memâlik-i şâhânede yed-i vâhid usûlünün bi'l-külliye lâğvı"; "ticâretin tamâmen serbestîsi" kabul edilmiş; eski imtiyazlara yenileri de eklenmiştir (6 Ağustos 1838). Bu muâhede ile Osmanlı ülkeleri dâhilinde bulunan Osmanlı tüccarı ve imâlâtçısının bâzı husûsî rüçhanları da kaybolmuş; Avrupa emtiasına rakaabet edemez hâle gelmiştir. Şu muâhede ülkedeki mevcut sanâyi üzerinde çok fecî bir tesir yaptığı gibi, dâhilî gümrük sebebiyle, Osmanlı tüccarının mal ihrâcı da güçleşmiştir. Ecnebî tüccarlarının memleket dâhilinde tamâmen serbestçe ticârette bulunmaları ise Osmanlı iktisâdiyâtı üzerine pek fenâ tesirler yapmıştır. Yukarı zümrenin kılık, kıyâfet, mefruşat ve hayat tarzlarında vukua gelen ânî değişmeler ise memleketi her zâviyeden dışa muhtaç hâle getirmiş; bunu ise yerli sanatkârlar değil, yabancı ustalar ve tüccarlar karşılamış; ülke dâhilindeki altın, dışarıya lüzumsuz yere akmıştır.

İngiltere'ye bahşedilen bu ticâret imtiyâzı, bu devletin, Mehmed Ali'ye karşı vaad ettiği siyâsî müzâheretine her halde tâviz olarak verilmiştir. Bu suretle İngiltere'nin temin edeceği yüksek menfaat karşısında, Mehmed Ali'nin Mısır'da vâridat temini için tâkip ettiği usûl de, arâzideki tatbikatı hâriç olmak üzere, lağvedilmiştir. Ahmed Lûtfî Efendi bu hususa hafifçe temas etmekte ve şöyle demektedir:

> *"Ol vakitler Devlet-i Aliyye'de yed-i vâhid usûlü câri olarak bundan cânib-i mîrîye senevî vâridât-ı külliye hâsıl olurdu. Mezkûr ticâret muâhedesinin îcâb etdiği serbestî-i ticâret hasebiyle mâliye hazînesi bu vâridâtdan mahrûm olduysa da Mısır'ın teessürü daha ziyâde idi. Bu suretle vâridât-ı Mısriyye tenezzül ederek, umûr-ı mâliyesi müşevveş oldu. Hattâ asâkir-i Mısriyye'nin yirmi sekiz aylık maaşları tedâhülde kaldı."*

Bu ibârelerden de anlaşıldığı üzere İngiltere yardımı pek pahalıya temin edilmiş ve tâviz büyük olmuştur. Mehmed Ali'nin ciddî bir isyan tavrı takınması ve istiklâl istemesi de bu muâhede ile alâkalı bulunmuştur. Nizip bozgunundan sonra bununla da iktifâ edilmemiş; İngiltere'nin Osmanlı lehine müdâhalesi ancak bir devletler ittifakıyle mümkün olabilmiş; bu da onların toplanarak verdiği karar ve idârenin tanzîmi için ileri sürdükleri şartların kabûlü ile fiilî sahaya çıkmıştır. Tanzimat fermanı bu şartların kabûlünü ilân olmuş ve ondan sonra aynı nam altında girişilen icraatın da hakîkî mesnedini ecnebî devletlerin bu husustaki telepleri teşkîl etmiştir. Böylece yanlış teceddüt hareketleri, devleti, esas tebeasından uzaklaştırmış; onu kendi başına yaşayamaz bir hale getirmiş; bundan istifâde eden ve menfaatleri birbirine zıt olan "düvel-i ecnebîye" ise fayda içinde fayda sağlama yolunu tutmuşlardır.

Bâzıları bu muâhedeyi dünyada gelişmiş olan ticârî inkişâfın zarûrî netîcesi olarak görmüşler; bu serbestî sâyesinde Osmanlı ülkesinin de yeni bir inkişâf kaydedeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu telâkkîlerin tamâmen aksi, vukuâtla sâbit olmuştur. Bu hususları dile getiren Cevdet Paşa, *Tezâkir*'inde şunları yazmıştır:

"Her yerde tevessü'-i ticâretin menâfi-i azîmesi olduğu cây-ı bahs değildir. Ama bizde Avrupa ticâretinin tevessü'ü baka neler yapdı. Müteveffâ ihtiyar Johnson'un kendisinden işitdim: 'İstanbul'a geldiğimde Galata'da 11 ec-nebî mağazası vardı; bizimle 12 oldu.' derdi. O zaman bu ecnebîlerin da'-vâları, gümrükde bir komisyon ma'rifetiyle rü'yet olunurdu. Serbetî-i ticâret muâhedesinden sonra, memleketimize o kadar ecnebîler tehâcüm etdi ki, idâreleri pek müşkil oldu. Onlar için ayrıca bir mahkeme küşâd olunmak lâzım geldi. Himâye-i ecnebîye belâsı bize yeter iken, belâ üstüne belâ olarak, bir de mahkeme-i muhtelite yapıldı. Ya, o zamanın hükmüne muvâfık yolda bir ticâret mahkemesi yapmak kaabil değil mi idi? Evet kaabil idi. Lâkin o zaman serkârda bulunanlar dekaayık-ı umûr-ı adliyeyi bilmezler; erbâbından öğrenmeğe de tenezzül etmezlerdi. Belki ticâret ne demek olduğunu bilmediklerine bu dahi delîl-i kâfidir ki, sâlifü'z-zikr ticâret muâhedenâmesinde ecnebîler büyük ve küçük ticâret edebilir fıkrası münderic olup, esnafın dükkânlarındaki ahz-u îtâları küçük ticâret tâbirinde dâhil olduğunu bilmiyerek imzâ eylemiş oldukları bir müddet sonra Bâb-ı Âlî ile sefâretler beyninde zuhûra gelen keşâkeşlerden anlaşılmışdır."

Paşa "Bu suretle memleket parasının dışarıya çıkm çıkın çıktığını ve dâhilde ileri gidiyoruz derken geri gittiğimizi ve kuvvetimizden çok fazla düştüğümüzü pek sonra anladık." demektedir.

Görülüyor ki, saçma ve yanlış bir garblılaşma özentisine kapılan ricâl, yalnız memleketin askerî ve mânevî gücünü harâb etmekle kalmamışlar; milletin iktisâdî imkânlarını da, bu husustaki derin körlükleri sebebiyle, pek fenâ tarzda baltalamışlardır. Sonraları "Büyük" nâmıyle anılacak olan Reşid Efendi'nin Türkiye'yi sanâyileştireceğini iddiâ ettiği şu "ticâret serbestîsi", onun yetiştirmesi olan Cevdet Paşa tarafından da şiddetle tenkîd edilmiştir. Aslında "büyük" olmayan Reşid Paşa'nın siyâsî sahadaki muvaffakıyetleri de bu korkunç iktisâdî ve ticârî tâvizleri sebebiyle mümkün olabilmiştir. İngiltere'ye tanınan bu büyük tâvizler, Mehmed Ali'nin de durumunu tâyin etmiştir. Yed-i vâhid (=tekel) usûlünün bütün Osmanlı memleketlerinde ilgâsı ise,

kendisini ister istemez istiklâle doğru itmiş ve şu ticâret anlaşması bu bakımdan da zararlı olmuştur.

Nizip Muhârebesi ve Nizâmiye Ordusunun Bozgunu

Pâdişah ile ele avuca sığmaz vâlisinin karşılıklı itimatsızlıkları devam etmiş; bilhassa Sultan, kat'î netîceyi almak için ciddî hazırlıklara girişmiştir. Bu sebepledir ki, Mehmed Ali de aynı minvâl üzere hazırlanmıştır. İbrahim Paşa Toros geçitlerini tahkîm etmiş; Haleb'te askerî yığınak yapmıştı. Osmanlı ordusu da muhtelif kuvvetler hâlinde hazırlanmış, esas harekâta vezâret rütbesiyle Çerkes Hâfız Mehmed Paşa tâyin edilmişti. Bu iki taraflı silâhlı intizâr devri hem Mısır'ın, hem de Türkiye'nin iktisâdî ve askerî kaynaklarını çok sarsmıştı. O sırada Hâfız Paşa ordusunda müşâvir zâbit olarak bulunan Moltke:

> *"Kimyâda nasıl iki madde birbirlerini nötr hâle getirirse, aynen öyle Türkiye'nin bütün kuvvetlerini Mısır, Mısır'ın bütün gücünü de Türkiye yok etmiş ve bu iki hükûmet dışarıya karşı âdeta tamâmen mahvolmuştu; Tuna, Şumnu, İstanbul müdâfaasızdı; İskenderiye ve Kahire'yi sakatlar koruyordu; buna karşı Kürdistan ile Suriye'nin bir köşesinde iki büyük ordu, tamâmen müsellâh olarak karşılıklı cebhe almıştı. Yedi senede burada en az 50 bin asker toplanmış ve gömülmüştü, mukaabilinde hiç bir şey kazanılmadan 100 milyon sarfedilmiş; bütün vilâyetlerin mahsûlü yenmiş ve bu da karşı taraf aynı isrâfı yapıyor diye icrâ edilmişti."*

demektedir. Aynı müellif, Sultan'ın bu kahredici bekleyişe bir harble son vermeyi kararlaştırdığını, bunun için hiç bir masraftan çekinmediğini, topçu techizâtının mükemmel hâle konduğunu, erzak ve mühimmât yığıldığını, üç askerî kuvvet hâlinde bulunan ordu mevcûdunun 70 bin olduğunu yazmaktadır. Bu asker arasında ölüm nisbeti çoktur, hattâ o kadar korkunçtur ki, beklenilen zamanda piyâdenin yarısı toprağa gömülmüştür. Orduda firarlar da pek fazladır ve muktedir subaylar hemen hemen yoktur. Anadolu'daki asker dört kumandan emrindedir ve bunlar arasında irtibat da azdır. İzzet Paşa Kayseri'de, Hacı Ali Paşa Konya'da o kadar pasif kalmaktadırlar ki, tek kumanda altında bulunan Mısır ordusu Toros geçitlerindeki askerini çekebilmiş ve yanında toplayabilmiştir. Buna mukaabil Mısır ordusunda, Osmanlı kuvvetlerine nazaran yokluk hüküm sürmektedir. Suriye isyâna müheyyâdır, yalnız Mısırlılar'ın manevra kaabiliyeti ve topçuları, malzemeleri az olmakla berâber, fâiktir. Mısır ordusu yalnız Hâfız Paşa kuvvetlerinden 10 bin

ziyâdedir, fakat Osmanlı ordusunda kökten bir hata onun üstünlüğünü gidermiştir ki, bu da kumandanlar arasındaki irtibatsızlıktır. Çünkü Hâfız Paşa Nizip'te muhârebeye başlarken İzzet Paşa kuvvetleri 150 saat geridedir; Hacı Ali Paşa da hareketsiz kalmıştır. Moltke'ye göre, Nizip, muhârebe sahası olarak müsâit değildir; hele moralden mahrum kuvvet için arkadaki Birecik hattında muhârebeyi kabul etmek lâzımdır. Fakat Paşa, geri çekilmenin zâten bozuk olan askerin mâneviyâtını sarsacağı kanaatindedir ki, Moltke de bunu kabul etmektedir.

Bu sebeple Nizip'te muhâree başlamış; ilk üç çeyrekte normal gitmiş; sonra Mısırlılar'ın top ateşi fecî bir panik husûle getirmiş ve harb kaybedilmiştir (24 Hazîran 1838/11 Rebîülâhir 1255). Moltke "Harb meydanında 1000'den fazla ölü ve yaralı verdiğimizi sanmıyorum." demekte ve "Humus, Beylan, Konya harblerine katılmış zâbitlerin söylediğine göre, bunlarda çok daha kuvvetli bir harb ve müdâfaanın vâki olduğunu" kaydetmektedir. Bu harbde ordunun 6'da 5'i kaçmış; redifler toptan evlerine dönmüşler; Osmanlı kuvvetinin bütün ağırlığı ve malzemesi de Mısırlılar'ın eline geçmiştir. Arkadaki hiç muhârebeye girmemiş kuvvetler de bu mağlûbiyet haberini işitince dağılmışlar ve "utanç verici şekilde firâr etmişlerdir."

Moltke, "Hâfız Paşa ordusu, muhakkak ki, Osmanlı Devleti'nin toplayabildiği en iyi yetişmiş, disiplini en kuvvetli, en mükemmel tâlim görmüş, fakat buna rağmen moral bakımından en kötü orduydu; bu sebeple böyle bir askerle hiç bir harbin yapılamıyacağını kabul etmek lâzımdı." demektedir. Nedense bâzı kaynaklar onun bir cümlesini alarak, bu mağlûbiyetin sebebini ulemâya yüklemişler; Paşa'nın onların sözünü dinleyerek, cuma günü muhârebeye girişmediğini ve böylece fırsatı, hattâ gâlibiyeti kaçırdığını iddia etmeye kadar varmışlardır. Hâlbuki bizzat yeni nizâmiye ordusunun içinde bulunan Prusyalı meşhûr zâbit, bu askerle hiç bir muhârebenin kazanılamıyacağını açıkça yazmıştır. Şu fecî mağlûbiyetler, çok köklü olan ve Moltke'nin tâbiriyle "Osmanlılar'ın en muhârib kısmı olan Yeniçeriler'in ilgâsı"nın tabiî bir netîcesi olmuş ve maalesef harbin mâhiyetine inandırılmamış; askerî an'anesi mahvolmuş bir insan kalabalığının, zarûrî hezîmeti olarak görülmüştür.

Nizâm-ı Cedîd'in ihdâsından 44 sene, Ocağın ilgâsından 13 sene sonraki Nizâm askeri, kumandanlarıyle birlikte işte böyle bir hiç olduğunu göstermiştir. Bununla berâber İngiltere'ye temini kararlaştırılan menfaatler sebebiyle ve Avrupa devletlerinin vaziyeti îcâbı Mehmed Ali-zâde çok ileri gidememiş ve askerî gâlibiyetten de istifâde edememiştir.

Sultan Mahmud'un Keder ve Elem İçinde İrtihâli ve Şahsiyeti

Bu esnâda Sultan Mahmud'un felâketli meş'ûm saltanatı son bulmuş ve çektiği korkunç acılar ve ıztırablara zâten ince hastalıktan muztarip bünyesi de tahammül edememiş ve 31 senelik bir hükümdarlıktan sonra, 54 yaşının içinde âhirete göçmüştür (30 Hazîran 1839/17-18 Rebîülâhir 1255, pazartesi gecesi).

Sultan Çamlıca'da hemşiresi Esmâ Sultan'ın bağında vefât etmiştir. Bu esnâda Hüsrev Paşa yanındaki odada netîceyi beklemiş ve Sultan'ın vefâtı üzerine de mühr-i hümâyûnu Mehmed Emîn Rauf Paşa'dan Köprülü Kütüphanesinde Lûtfî'nin tâbiriyle "hod-be-hod alıvermişdir." Abdurrahman Şeref "Mesmuâtımıza nazaran Sultan Mahmud Han evâhir-i saltanatında zaaf-ı beden ve maraz-ı müzminine mebnî saltanatdan keff-i yed etdirilerek, büyük şehzâde Abdülmecîd Efendi'nin iclâsı temin etdirilmek istenmiş ve Hüsrev Paşa da bunun mürevviclerinden imiş." demektedir. Şu vaziyete göre, Sultan, tam zamanında vefât etmiş demektir. Buna mukaabil diğer fırka reîsi Ahmed Fevzi Paşa da bu ara zâbitleri iğfâl ederek, donanma-yı hümâyûnu kuzu gibi götürüp Mısır Vâlisi'ne teslîm etmiş; bu hâdise yeni Sultan'ın cülûsu Mehmed Ali'ye bildiren Âkif Paşa'nın Kavalalı ile konağında tatlı tatlı sohbet ederken vukû bulmuştur. Bundan birdenbire telâşa kapılan Mehmed Ali "Bir tarafdan bâ-hatt-ı hümâyûn muâmele-i afv ve safh ile mezâ mâ mezâ hükmüne tebşîr ediyorsunuz; diğer tarafdan İskenderiye'yi vurmak için donanma gönderiyorsunuz, bu ne perhiz bu ne lâhana turşusu." diye söylenmiş; fakat sonra donanmanın iltihak ettiği haberi ile müsterih olmuştur. Şu vaziyete göre Sultan'ın vefâtı da Osmanlı Devleti için gâyet garîb bir meş'ûmiyete vücûd vermiştir. Bununla beraber son bozgun kendisine haber verilmiştir.

Sultan Mahmud edebiyat, şiir ve mûsikîye meraklı olduğu gibi hat sanatında da hüner göstermiştir. Kendisinin bâzı besteleri, güzel yazıları ve "Adlî" mahlasıyle nazmettiği şiirleri mevcuttur. Dede Efendi, Dellâl-zâde, Müezzinbaşı Şâkir Ağa gibi kıymetli mûsikî üstadlarını himâye etmiş ve onların Türk irfanına hizmetlerini teşvîk etmiştir. *Takvim-i Vekaayi* nâmıyle resmî bir gazetenin çıkarılmasını temin etmiş ve bu devletin sonuna kadar çıkmıştır (1831).

1827'de halk arasında "buğu gemisi" nâmıyle anılan bir buharlı gemi alınmış ve Pâdişah "Sür'at" ismi verilen bu sefîne ile bizzat Rodos'a gidip gelmiştir.

Memleketteki posta teşkîlâtı nizâma alınmış; bulaşıcı hastalıklara karşı "Karantina Nezâreti" ihdâs edilmiştir. Unkapanı'nda tahtadan bir köprü binâ edilmiş, Büyükdere'de de ufak bentler inşâ ettirilmiştir. Askerî bir Tıbbiye ve Harbiye açılmış; bunlar ciddî müesseseler olmaktan uzak kalmışlardır. Altın ve gümüş sikkelerin ayarı bir türlü düzeltilememiştir.

Diğer yapılan işler isim ve şekil değişikliğinden ibâret kalmıştır. Kıyâfet tanzîmi, "Sadâret"in isminin "Başvekâlet" olarak tebdîli, "Mâliye Nezâreti" ihdâsı, "Evkaf Nezâreti" teşkîli hep bu türlü değişikliklerden sayılmıştır. Müsâderenin ilgâsı yalnız sözde kalmış, zaman zaman yine mürâcaat edilen bir usûl olmuştur.

Umûmiyetle târihçilerimiz kendisini son derece yüceltmişler ve Kaanûnî'den beri gelen en büyük sultan olduğu gibi gülünç medihlere tevessül etmişlerdir. Halbuki onun vücût verdiği, şekilde ve resimde kalan teceddütler, Osmanlı câmiası için çok mühlik olmuş ve koskoca devleti derinden sarsmıştır. Lamouche "Osmanlı târihinin en uzunlarından olan saltanatı, belki de en musîbetlisidir; Osmanlı Devleti'nin taksîmi kapısını, büyük zâyiatla o devir açmıştır." diyerek çok ehemmiyetli bir noktaya parmak basmıştır. Engelhard onun "Müceddidlik vazîfesini bihakkın îfâdan âciz kaldığını, Petro'yu taklîd hevesine kapıldığını, ahâlinin istediği vakurâne ve mütehakkimâne etvâr ve âdâtı terkedip, kıyâfetini değiştirdiğini, sakalını kısa kestirdiğini, eski usûl sakal koyan ricâli dahi tekdîr ettiğini, memleketin en esaslı kaanunlarını ve âdetlerini ilgâ ve tâdile kalkıştığını, bunların kurtarıcı tesirlerini ve kıymetlerini düşünmeksizin hepsine riâyetsizlik gösterdiğini, yerine ise kendi şahsî nufûz ve arzusunu ikaame ettiğini, bu sebeple halk tarafından bir belâ-yı azîm olarak görüldüğünü, tatbîk edilen istibdâd-ı idârenin netîcesi olarak memlekette müdhiş bir intizamsızlık ve karışıklık başgösterdiğini, bu usûlü tatbîk eden dâhî-i nâkısın bir gün gelip vukua getirdiği tahrîbâtın enkazı altında mahvolup gideceğinin şüphesiz olduğunu" yazmaktadır.

E. Driault ise "Pâdişah ulemânın iddialarına karşı dahi şiddetle mukaavemet ediyor, hattâ kaanunlardan daha kuvvetli olan an'ane ve örflere bile taarruz eyliyordu. Şarap içer ve maiyeti zâbit ve nâzırlarını yarı mest etmekten zevk alırdı. Avrupa taklîdi bir elbise giyerek başında fes bulundururdu. Yaptığı icraat ve ıslahat pek o kadar ehemmiyeti hâiz olmadığı gibi, çok zaman da devam etmemiştir. Sultan Mahmud'un nufûzu ancak asker arasında devam etti. Fenâ ahlâklı ve sefahata düşkün olduğu kadar merhametsiz de olan Hâkan, asker üzerindeki bu nufûzundan dolayı, zamânına kadar gelen Osmanlı sultanlaırı arasında büyük bir mevki işgâl etti. Maamafih değişiklik ve yeniliklerden kendisi istifâde etmedi. Hattâ saltanatının sonlarında hükûmeti inkıraz tehlikesine mâruz kaldı." demektedir.

Moltke ise, Sultan'ın 1837 senesindeki Bulgaristan seyâhatine katılmış "Burada hiç bir fakîrin yanından geçmedik ki, Pâdişah adamları aracılığıyle bir altın göndermiş olmasın." demekte, "Bir gün kendi sürdüğü arabasıyle fakîr bir kadının uzaktan değnek ucunda bir kâğıt uzattığını, bunu görüp arabayı durdurduğunu ve kâğıdı aldırdığını" yazmaktadır. "Sultanın etrafındakilere tekellüfsüz ve hayırhahlıkla davrandığını gördükçe, 20 bin Yeniçerinin başını kestirenin aynı adam olduğunu düşünmezdim." diye ilâve etmektedir. Aynı müellif, onun "Yıkıcılıkta gösterdiği muvaffakıyeti, yapıcılıkta gösterememediğini, bunun esâsen çok zor olmakla berâber, kendisinin de kifâyetli bulunmadığını" tebârüz ettirmektedir. Bununla berâber Prusyalı zâbit,"Sultan'ın Hilâfet unvânına ne kadar kıskançlıkla bağlı olduğunu, vefâtından bir kaç gün önce hemen hemen ölüm hâlindeyken cuma selâmlığı için kendisini Bâyezid Câmii'ne taşıtışı gösterir." diyerek, onun dînî telâkkîlerine işâret etmektedir.

Cevdet Paşa ise *Tezâkir*'inde Pâdişah'ın ıslahattaki kifâyetsizliğini zımnen ifâde etmekte, bununla berâber *Târîh*'inde, zamânında vukû bulmuş büyük bâdirelere tahammül edişini ve bunlardan sıyrılışını takdîrle karşılamaktadır.

Engelhard "Kendi tebeasının lânet ve nefretine düçâr olan Sultan Mahmud'un bir aralık şiddetini azaltarak, daha mülâyimâne davrandığını, devlet işlerini yalnız başına idâre etmek işinden birdenbire vazgeçtiğini, hâriciyeyle alâkalı olup, o zamana kadar saraya gönderilen evrakın doğrudan doğruya Reîs Efendi'ye teslîmini emrettiğini, kendi selâhiyet-i mutlakasına iştirak edecek surette iki meclisin teşekkülüne muvafakat ettiğini, bu tedbîrin hükümdarın mutlak hâkimiyetine karşı bir adem-i merkeziyet ve bir nevi idârî meşrûtiyetin iptidâî şekli olduğunu" yazmaktadır. Aynı müellif, "Bu hükümdarın hiç süphesiz; Osmanoğulları sultanları arasında mühim bir mevki tuttuğunu, bununla berâber kendi hükûmet devri vekaayini yazan müverrihlerden ekserisinin ibzâl ettikleri takdîrlere ve medh-ü senâlara lâyık olmaktan pek uzak bulunduğunu" kaydetmektedir. Hayatının sonlarına doğru söylediği "Bundan böyle tebeamdan müslümanları ancak câmide, hıristiyanları kilisede, mûsevîleri havrada tanımak isterim." sözlerindeki ulvî fikrin kendi hakîkî telâkkîsini aksettirmesinin uzak bir ihtimâl olmadığını da belirtmektedir.

Daha sonraları "Müşâvir Paşa" olarak Osmanlı donanmasında hizmet gören ve Kırım Harbi'ne de iştirak eden A. Slade ise "Sultan Mahmud'un işe yanlış yerden başladığını, bir çok şeylere birden teşebbüs ettiğini" söylemekte ve "Memleketini yeniden ihyâ edeceğini ifâde eden ve bu hususta devlete misâl teşkîl etmek mecburiyetinde olan bir şefin, medeniyetin hikmetlerini öğretecek yerde, sarayında üniformalı uşaklar kullanmak gibi teferruatla

meşgûl olması, Türkiye'de büyük bir ihtiyâca cevap olmak üzere meydana getirilen ıslahatın mâhiyeti hakkında bana daha ilk nazarda bir fikir vermek için kâfi gelmişti. 1826'dan (yâni Ocağın yıkılışından) sonra sarayın vakur, muhteşem teşrîfâtının yerini, açıktan açığa resm-i geçitler, üniformalar ve garîb bir hengâme almıştı." demektedir. Aynı müellif, başka bir yerde de Sultan'ı şu şâyân-ı dikkat cümlelerle tenkîd etmektedir: "Frenkler, câmiye gitmeyi ihmâl ettiği, şarap içtiği, çizme giydiği, hıristiyanlara ziyâfet verdiği (aslında onlardan nefret ettiği halde), alkışlarına karşı mültefit davrandığı ve bilhassa nakîselerini aynen taklîd ettiği için onu methetmektedirler." Daha sonra Slade "Hulâsa Mahmud, bırakması îcâb ettiği yerde işe başlamıştır." diyerek, vücûd verdiği reformları tenkîd etmektedir.

Ne gariptir ki, o zamandan bu güne kadar gelen müddet içinde batının yükseliş sebepleri anlaşılamamış; açılan bu yanlış yolda derin bir inat ve temerrüdle devam edilmiş, Türkiye devamlı ictimâî çalkantılar diyârı hâline gelmiştir.

Sultan Mahmud devrinde Türkiye'ye gelmiş olan ve milletimiz, dînimiz ve hükûmetimiz hakkında çok mühim bâzı müşâhedeleri de bulunan Lamartin, bizzat gördüğü Pâdişah'ı, şöyle tasvîr etmektedir: "Sultan Mahmud, zarîf, asîl görünüşlü, orta boylu, 45 yaşlarında bir adam. Mâvi gözlü, tatlı bakışlı, teni renkli ve esmer, dudaklarında ince bir edâ var; kara kehribar gibi siyah sakallı. Ona bakan, fesi olmasa bir Avrupalı sanabilir. Pantalon ve çizme giymişti... Yürüyüşü sinirli ve bakışları endîşeli idi... Sultan Mahmud'un yüzünü gördükten sonra ona merhamet duymamak imkânsız. Ne yazık ki onu bekleyen kara yarınları düşündükçe, bu temenniler insanın kalbinde kalır. Sultan Mahmud, hakîkaten büyük adam olsa idi, kaderini değiştirir, benliğini saran kara tâlihini yenerdi. Daha zaman var: Bir millet ölmedikçe, kendinde, dîn ve milliyetinde mahâretli bir dehânın besliyebileceği, hızlandıracağı, şanlı bir yeniden doğuşa götüreceği bir enerji prensibi yaşar... Kaderi ne olursa olsun, târih ona acıyacaktır... Çok büyük işlere girişmek istedi... Ağacın dallarını baltalamayı bildi; ama bu güçlü ve sıhhatli gövdenin ayakta kalan kısmına yeni bir hız, bir hayat vermesini bilemedi. Bunda kabahatli mi? Kabahatli diyorum. Türkiye Mahmud'un hayâtına bağlıdır ve o imparatorlukla aynı günde ölecektir." Muharrir bu satırları 1833 senesinde yazmıştır. O sırada Mehmed Ali'nin kuvvetleri Kütahya'da, Rus donanması da Boğaziçi'ndedir. Lamartin, Sultan Mahmud'u "yıkılmış tahtını yaktığı ateşle aydınlatan Sardanapal değil, kendine ayaklanmış bir köleye karşı gelmek için düşmanından yardım isteyen, onların zaferini ve kendi mağlûbiyetini seyreden bir imparatorluğun başı" olarak tavsîf etmektedir. Ruslar'ı "hıristiyan barbarlar" olarak vasıflandırmakta, onların Asya'nın mukaddes dağları üzerine kur-

dukları kamp ışıklarının câmi kubbeleri ve saray duvarları üzerine aksettiğini gören "ihtiyar Osmanlılar"ın ne düşünebileceklerini sormaktadır. Tabiî bu, Sultan'a karşı çok köklü bir yeis ve nefretten başka bir şey değildir.

Aynı şâir yapılan kıyâfet inkılâbını ise pek mânidar cümlelerle tenkîd etmekte "asîl ve zarîf sarığı kaybetmiş olmanın utancını duyar gibi kırmızı yünden cübbeyi, şalvarı, kemeri ve altın kaftanı bırakıp, kötü dikilmiş gülünç ve sefîl Avrupa kıyâfetini kabul etmişler; böylelikle bu millet, ağırbaşlı ve muhterem görünümünden ayrılarak frenklerin zavallı birer taklîtçisi olmuştur." demektedir. Sultan Mahmud'u methetmek isteyen ve onu şahsen seven Lamartin'in pek husûsî intibâlarını da aksettiren bu görüş ve müşâhedelerine fazla bir şey ilâve etmeğe lüzum yoktur. Bu büyük sanatkârın Türkler ve Müslümanlık hakkındaki görüşleri, İstanbul şehri ve halkını tavsîfleri de çok ehemmiyetlidir.*

* Sultan Mahmud devrinin sonlarında, yâni 1833 ortalarında İstanbul'a gelmiş olan büyük Fransız edîbi Lamartine'in Türkler ve Türkiye hakkındaki görüşleri çok enteresandır. Muharrir İstanbul'u gördüğü andaki müşâhedesini "Allah ve insan, tabîat ve satrada, insan gözünün dünya yüzünde görebileceği en hârika manzarayı berâberce oturtmuş veratmışlardır. Kendimi tutmadan haykırmışım. Bu haşmetli ve zarîf manzarayı, başka bir görünüş ile kıyaslamak kâinat yaradılışına küfretmek olur." demekte ve "Gökyüzünün, toprağın, deniz ve insanın bir olup bu kadar zarîf ve göz okşayıcı manzaralar yaratabileceklerini düşünemediğini" kaydetmektedir. Ayasofya'yı "Hıristiyan dînî dehâsının topraktan fışkırttığı en büyük anıtlardan biridir, ama bu taş kitlesini hareketlendirmiş olan sanatın barbarlığından anlaşılıyor ki, bu eser, artık tükenmiş bir zevkin, bulanık ve kaba saba bir âbidesidir." diye tavsîf etmekte, içinin bir çok eski mâbedlerden harâb edilerek toplanmış ve mukaddes eşyâları dağıtılmış kocaman bir mezar içine benzediğini, bu hâliyle ona "Tanrı'nın büyük bir kervansarayı" denebileceğini yazmaktadır. Buna mukaabil, İstanbul'un belli başlı yedi câmiinin, Ayasofya'dan çok daha güzel eserler olduğunu, "müslümanlığın kendine has bir san'ata sâhip olduğunu, bu san'atın, sâde ve esrârsız bulunduğunu" ifade etmektedir. "Hıristiyanlık eski esîrlerin dînidir ve bugün sâdece, meseleleri yarına atan bir fanatizm sâyesinde ayaktadır." diyen Lamartine, "İslâmlıkta ezân, ne dediğini bilen, şuûrlu bir Tanrı'ya dâvettir; hiç bir şey söylemeyen mekanik çan seslerine göre ne kadar mânâlıdır." hükmünü vermekte ve İslâmiyet ile onun mâbedini şöyle anlatmaktadır: "Câmi, insanda bir haşmet, bir büyüklük tesiri uyandırır; insanların tek ve ebedî Tanrı'ya duâ etmek ve ona perestiş için toplandıkları bir duâ ve murakabe evidir. Dînî merâsim ve âdetler sâdedir; yılda iki bayram, abdest ve günün beş vaktinde namaz; hepsi bu kadar. Yaratan, icrâ eden, mükâfatlandıran tek bir Allah'a inançtan başka mezhep, başka inanış yoktur. Mâbedlerde resim yasaklanmıştır; "râhib" de yoktur, her mü'min râhiblik vazîfesini yerine getirebilir."

Şâir, Türkler'in "Tabiâte âşık bir kavim olduğunu, hepsinin tek bir arzusu ve tek bir duygusu olduğunu, bunun da güzel bir ufku seyretmek zevkinden ibâret bulunduğunu" söylemekte ve "Hârikulâde bir ufkun karşısında, gözünün önünde kırlar yâhut deniz olduğu halde oturmak ve orada belirsiz, dalgın bir seyirle saatler, günler geçirmek, işte Türk'ün hayatı.

Muhakkak ki, Sultan Mahmud'un otuz küsur sene süren saltanat zamanı Osmanlı târihinin en meş'ûm devrelerinden biri olmuş; devlet büyük dâhilî ve hâricî gâilelerle âdeta uçurumun kenarına gelmiştir. Devletin şu karışıklıklar içinde mevcudiyetini muhâfaza edebilmesi, ancak dış müdâhalelerle mümkün olabilmiş; bu da Avrupa hükûmetlerinin birbirine zıt olan menfaatleri ve ülkenin jeopolitik ehemmiyeti sebebiyle husûl bulmuştur. İngiltere'nin Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesini temine mâtuf yardımı büyük ticârî tâvizlerle elde edilmiş; sâir devletlerin bu husustaki muâveneti için ise daha sonraları siyâsî, ictimâî, hattâ hukûkî ve iktisâdî îvâzlar verilmiştir. Bu suretle Türkiye, batının tam bir menfaat tarlası hâline gelmiş; çok cüz'î karşılıklarla büyük faydaların sağlandığı bir diyar olmuştur. Bu hal, devleti dâhilde ve hâriçte zayıflatmış ve batılı devletlerin müdâhalesine açık bir saha hâline

---

Bu millet, sessiz ve hareketsizdir. İçinde uyuttuğu, ama hiç kaybetmediği hırsları, onu ayaklandırıp, doğuştan sâhip olduğu enerjiyi uyandırınca, o sessizlikten silkinir. Türk, Arap gibi duygularını dışarı vermez; gurûruna, nefsine güvenir. Başkalarıyla toplu yaşamanın verebildiği kozlara ehemmiyet vermez; tabiattan aldıkları ona yeter; hayâl kurar, düşünür, namaz kılar. Türkler filozof bir millettir; her şeyi tabiattan çıkarır, her şeyi Allah'a bağlarlar. Allah hep düşüncelerinde, dillerindedir; ama köksüz ve özsüz düşünce değildir; pratik bir gerçektir. Türk'ün en büyük başarısı İlâhî irâdeye durmadan perestiş etmektir; 'kadere boyun eğmek' de mezhebidir; böyle bir îmânla dünya fethedilir, fakat aynı kolaylıkla da kaybedilebilir... Türkler şarkın şövalyesidirler... Hünkâra (Abdülmecîd'e) karşı hitâbemde geçen 'şeref kelimesini Türkçe olarak söyledim. Çünkü **Şeref** ve **Türkler** aynı memleketlidirler." demektedir.

Lamartine, Topkapı Sarayı'nı da yazmış ve bu husustaki ihtisâslarını "Hayranlık uyandıracak güzellikte olan sarayın umûmî karakteri, ne büyüklük, ne rahatlık, ne de haşmettir; bu saray aslında, ışığa açılmış, pencereli, yaldızlı tahtadan bir çadırlar topluluğu. Bu sarayın karakteri, Türk milletinin karakteridir: Akıl ve tabiat sevgisi... Bu millet başındaki sarayını, memleketindeki, belki de bütün dünyadaki en güzel tepenin yamacı üzerine oturtmuş. Bu sarayda bir Avrupa saray içinin ne lüksü, ne de esrarlı servetleri görülür. Orada sâdece, ağaçların, vahşî ormandakiler gibi hür fışkırışları, su mırıltıları, güvercinlerin ötüşleri var." diye anlatmıştır. Bu büyük edîb "Dünün ve bugünün pâdişahları olan Mahmud ve Abdülmecîd, bir hükümdarın hayâl edebileceği en muhteşem, en tatlı bir muhit olan bu sarayda neden yaşamıyorlardı?" suâlini sormakta, bunu saray mensuplarından anlamak istediğini, onlardan "Bu saray uğursuzdur, burada oluk oluk kan akmıştır." gibi cevapları kabul etmemekte, "Anladım ki, kapıları Türk şehrinin en sıkışık, en kalabalık pazarlara ve kışlalara açılan bu saray yerine, kırlara dayanmış, kalabalıklardan uzak, denizle korunan saraylar elbette pâdişahlar için daha emîn barınaklardır." demektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, cedîdci ve tanzîmatçı pâdişahlar, şahsî emniyet sâikiyle ve kendi halklarından çekindikleri için Topkapı'yı terketmişlerdir. Nitekim Lamartine "Sultan Mahmud burada oturmak istemiyor; bu pâdişah belki de İstanbul tarafının yobaz halkı arasında kendini emniyette görmüyor; Boğaziçi kıyılarındaki saraylarda oturarak, bir ayağını Asya'da, ötekini donanmasında görmeyi daha uygun buluyor." demektedir. Bu müşâhede, Sultan Mahmud'un halk tarafından tutulmadığını da ortaya koymaktadır.

getirmiştir. Bunun başlıca sebebini de belki iyi niyetle başlayan, fakat *umûmî temâyüllere ve ictimâî bünyeye uymadığı için büyük* aksülameller doğuran, hattâ derin felâketlere yol açan ve yalnız taklîde dayanan ıslahat teşkîl etmiştir. Bunun tesirleri günümüze kadar uzamış ve çok defa da meş'um netîceler tevlîd etmiştir.

Sultân El-Gâzi Abdülmecid Hân-ı Evvel

(1839-1861 M./1255-1277 H.)

Sultan Abdülmecid'in Cülûsu ve İlk İcraatı; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın Azli ile Koca Hüsrev Paşa'nın Sadâreti; Donanmanın Mısır Vâlisi'ne Teslîmi

Sultan Mecid, pederinin "kahrından terk-i rezmgâh-ı fenâ" etmesi üzerine, Osmanlı hânedanın "ekber ve erşedi" olarak "taht-ı âlî-baht-ı Osmâniye" câlis oldu (1 Temmuz 1839/18 Rebîülâhir 1255). Henüz 17 yaşında bulunuyordu. Nahîf bünyeli, rakîk kalbli, hassâs, rahm-ü şefkati gâlib, âdil, bununla berâber azim ve irâdeleri ecdâdı derecesinde olmayan, bir genç pâdişah idiler. Anneleri bir çok hayır müesseselerinin bânîyesi bulunan Bezm-i Âlem Vâlide Sultan idi. Kendileri oldukça itinâlı bir tahsîl görmüş ve pederinin garip ve mânâsız saplantısı sebebiyle batılı hayat tarzına göre yetiştirilmişti. Bu yüzden de eski şehzâdeler gibi, ciddî bir şark kültürüne sâhip olamamıştı. Engelhard "Yeniçerilere galebe ettiği günden beri pederini tâkip eden ve ölüme yaklaştığı âna kadar onu bâr-ı şeâmeti altında ezen su'-i tâli'n" genç hükümdarın nahîf omuzlarına intikal ettiğini ifâde ederek şöyle demektedir: "Abdülmecid tahta câlis olduğu zaman, sinn-i rüşde henüz vâsıl olmuştu. Aldığı terbiye ise fıtratındaki nevâkısı ikmâl ve itmâm edecek bir mâhiyette değil idi. Lâkin Abdülmecid zaaf ve aczini hissediyordu. İleri gelen devlet

ricâlinin tebrîk ve ta'zîmlerini kabul ederken, nasîhatlarını dinleyeceğine ve kendilerine itimat göstereceğine dâir teminât verdikten başka, vukû bulacak yardımlarıyla, bütün vakitlerini ve çalışmasını müslüman-hıristiyan bilcümle tebeasının saâdete erişmesine hasredeceğini söyledi. Pâdişah'ı tebrîk için saraya gelen sefîrlere hitâben reîs efendi de 'Zât-ı şevket-sımât-ı hazret-i pâdişâhî, pederlerinden ulvî bir mîrâs olarak kendilerine intikal eden emr-i ıslahata devam etmek emelindedirler." dedi. Şu ifâdeler, devletin istikbâli için gâyet kritik bir zamanda tahta geçen genç hükümdarın hem cedîdci-muhâfazakâr diye iki gruba ayrılmış ricâle emniyet vermek; hem de Osmanlı siyâsî bütünlüğünü temin için kendi menfaatlerine bir takım şartlar koşan ve bunu ıslahat nâmıyle bizden koparmak isteyen düvel-i ecnebîyeye teminât vermek arzusunda bulunduğunu göstermektedir. Kadîm Osmanlı askerî müesseselerinin ilgâsından beri felâket üstüne felâket gören ve çıkarabildiği "modern ordusu" basit bir vâli-zâdenin cüz'î kuvvetleri karşısında yarım saatte târümâr olan bir devlet ve onun reîsi için yapılacak başka bir şey de yoktur.

Daha cülûs günü ricâl arasındaki ikilik açıkça kendini göstermiş; pederinin cenazesi Divanyolu'ndaki türbesine defnedilirken garip hâdiseler cereyân etmiştir. Yukarıda temâs ettiğimiz gibi, birbirini kovalayan azim felâket ve utanç verici mağlûbiyetlerin, ıslahat nâmıyle icrâ edilen mânâsız tasarrufların netîcesi olduğu açıkça görülmüş ve Sultan Mahmud "evâhir-i saltanatında zaaf-ı beden ve maraz-ı müzminî" de bahâne edilerek "saltanatdan kef-i yed etdirilmek" istenmiştir. Bunu düşünenlerin başında, ne gariptir ki, fes ve kıyâfet değişikliğinin en büyük mürevviclerinden olan Koca Hüsrev Paşa mevki almış ve muhâfazakâr hizbin reîsliğini yapmakta bulunmuştur. Paşa, oğulluğu serasker dâmâd Saîd Paşa ve kurenâdan bâzı adamları ile birlikte Çamlıca'da Esmâ Sultan Kasrı'nda son demlerini yaşayan II. Mahmud'un dâiresinin yanına gizlice yerleşmiş ve ölüm haberini beklemeye başlamıştır. Sultan'ın vefâtı üzerine, hemen serâskere inzibâtî tedbirleri almasını emretmiş; yakındaki bir köşkte bulunan velîahd Abdülmecid ile Vâlide Sultan'a da cülûsa hazır olmalarını bildirmiştir. Bu sebeple cülûsun akabinde icrâ edilen defin merâsiminde, şiddetli yağmurdan dolayı Köprülü Kütüphânesinde bekleyen Başvekil Mehmed Emîn Rauf Paşa'dan, Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle, "bir tarz-ı cebbârânede mühr-i hümâyûnu alarak, sadâreti bi'l-ihyâ kendine tevcîh etdirmişdir." Cevdet ve Lûtfî de hemen aynı tâbirlerle "fetk-u retk-ı umûr-ı devlet Hüsrev Paşa yedinde bulunmağla hod-be-hod Rauf Paşa'dan mühr-i hümâyûnu alıp uhdesine bi'l-istiklâl sadâret-i uzmâ ve vekâlet-i kübrâ mesned-i celîlini tevcîh etdirdi." demektedirler.

Böylece, sonraları cinnet mertebesini de aşacak derecede kesrete ulaşan

bir isim değişikliği inkılâbı da ilgâ edilmiş ve "Başvekâlet" ünvânı "Sadâret"e tebdîl ettirilmiştir.

Yeni sadrâzam hemen yakın adamlarını mühim mevkilere tâyin ettirmiş ve selefini de kendisinden boşalan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye reîsliğine getirtmiştir.

Bu muhâfazakâr diye vasıflandırılabilecek hizbin karşısında, rivâyete göre, enderunda diğer bir fırka daha varmış ki, bu da "velîahdin ifnâsıyle, henüz pek müsin (yaşlı) olmayan pâdişahın tahlîsi gayretini gütdermiş; mâbeyn müşîri Ahmed Fevzi Paşa (Firârî) da ikinci hizbin elebaşısı imiş." Hüsrev Paşa köşkte, pâdişah için emr-i hakkın husûlünü beklerken, "cülûs-ı hümâyûnda donanmanın Dersaâdet'te bulunması iktizâ-yı halden olmasına mebnî" serîan avdeti lâzım geldiğini bildirmiş. Aynı anda "zât-ı şâhânenin kesb-i sıhhat etmekde olduğu ehibbâsı tarafından paşaya" ulaştırılmış. Bu iki haberden kuşkulanan Kapdân-ı Deryâ, Zât-ı Şâhâneye, Hüsrev Paşa aleyhinde bir mektup yazmış. Bu nâme irtihâl günü Dersaâdet'e avdet etmesi, aksi halde rütbe ve memuriyetinden mahrum edileceği te'kîden bildirilmiş. O da Dersaâdet'e gelmekden ise, Hüsrev Paşa aleyhinde bulunan Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa ile anlaşıp, müşterek hareket etmeye karar vermiş. Donanma ümerâsından buna mâni olacakların bâzısını bir bahâne ile göndermiş; bâzısını kandırmış; bir kısmını da müşâvere için yanına çağırarak hapsetmiş. Sonra da işi gizli tutarak İskenderiye'ye doğru yol almış. Mehmed Ali önce buna inanamamış ve Hüsrev Paşa'nın kaypak mizâcını bildiği için derin bir endîşeye kapılmış. Sonra ise donanmanın hakîkaten kendisine iltihak maksadıyle geldiğine kaani bulunarak, Ahmed Paşa'yı çok mutantan bir şekilde karşılamış ve 50 kıt'ayı bulan 3 bin top ve 30 bin askeri hâmil Mısır ve Osmanlı donanmaları sulh bayraklarını açarak İskenderiye'ye dâhil olmuşlardır. Birbirini yok etmek için hazırlanan bu donanmalar garib bir tecelliyle karşılaşmışlardır. Osmanlı Devleti için bu gâyet fecî olmuş; Nizip'teki utanç verici mağlûbiyetten hemen sonra, donanma da tamâmen elden çıkmıştır. Devlet hemen hemen kara ve deniz kuvvetlerinden tamâmen mahrum kalmıştır.

Şu vaziyet, inkılâb cinnetiyle mâlûl olan zihniyetin koskoca devleti, kısa müddet içinde çökertişinin belîğ misâlini vermiş; ricâl arasında millî hamiyet yoksunluğunun, hizip çekişmesinin, hıyânete varan sen-ben kavgasının açık tezâhürü olmuştur. Son derece mukaddes olan millî fikir, cemiyetin iliklerine kadar işlemiş mânevî ideal ve buna istinâd eden şanlı mâziye sâhip müesseseler, millet rağmına ilgâya mâruz bırakılınca, netîce böyle olmuş; kopkoyu bir hodgâmlık, müdhiş bir atâlet ve bezginlik efkârı kaplamıştır.

Bununla berâber mevcut bâzı müesseseler ve mânevî umdeler, yine de

çözülüşü bir hadde tutabilmiştir. Nitekim Nizip muvaffakıyeti ve donanmanın ilhakıyle mesrûr ve mağrûr olan Mehmed Ali "İşbu muhârebede bunca İslâm kanı dökülmesinden müteessif gibi görünmüş"; bu sebeple tezâhürât yaptırmamış; donanmanın iâdesini isteyen yabancı devlet konsoloslarına "Hazret-i pâdişaha itaat ve ubûdiyetine dâir teminât-ı cedîde vermiş; ancak zât-ı şâhânenin sû'-i kadrine mazhar olduğunu ifâde edip memleketine fenâlık eden Hüsrev Paşa'nın teb'îdini istemiş ve bunların kubûlü hâlinde donanma-yı hümâyûnu hemen iâde edeceğini bildirmiştir." Mehmed Ali işin sulhen halli için yeni Sultan'ca kendisine gönderilen Köse Âkif Efendi'ye de bu cihetleri îzâh etmiş; kulluğunu ve ubûdiyetini tekrarlamış; ayrıca Vâlide Sultan ile sâir ricâle de Hüsrev Paşa sadâretten ayrılmadıkça, meselenin halledilemiyeceğini, münâsip bir lisanla ifâde etmiştir. Aynı zamanda çok eski zamanlardan beri aralarında husûmet bulunan Hüsrev Paşa'ya da iki mektup göndermiştir. *Târîh-i Lûtfî*'de mevcut bulunan bu mektuplara göre "Hüsrev Paşa'ya hayırlı bir iş yapmak, asâyiş-i bilâd ve ibâdı kayırmak istiyorsa, sadâretden istifâ etmesi lâzım geldiğini, kendisinin de umûr-ı eyâleti oğlu İbrahim Paşa'ya terk ve tevdî ile ihtiyâr-ı inzivâ tasavvurunda bulunduğunu, derûn-ı Mekke-i Mükerreme'de kışlık bir konak ve Tâif tarîkında vâki cebel bâlâsında yazlık bir kasır binâsiyle orada ikaamet ve uzlet ile, ilâ âhirü'l-ömr evkatını ibâdât ve tâata sarf ederek tahsîl-i zahr-ı âhiret niyetinde olduğunu, eğer kendisi dahi muvâfakat eyler ise konağı ve kasrı çift tutduracağını, şu yaşlardan sonra dağdağa-yı âlemden birlikde çekilip, umûr-ı âhirete vakf-ı vücûd etmeleri millet-i islâmiyeye hayat-ı tâze bahşederek bâdi-i huzur ve salâh olacaklarını, inde'n-nâs sebeb-i nifâk addolunan her ikisinin de encâm-ı kârı derpiş ile alâyiş-i dünyâdan sıyrılırlarsa memduh-ı cihân ve elsine-i sıgâr ve kibârda kıyâmete kadar zikr-i hayra şâyân olacaklarını, bu husustaki bütün masrafları da kendisinin karşılayacağını" bildirmiştir. Cevdet'in "târihe derc olunacak letâîf-i muhavverâtdan olduğunu" söylediği bu mektuplar, gâyet kurnaz ve halk telâkkisine çok ehemmiyet veren Mehmed Ali'nin telâkkisine de ışık tutmaktadır.

Beş Devletin Mısır Meselesinin Halli İçin Bâb-ı Âlî'ye Müşterek Bir Nota Vermeleri; Bu Beş Devletin Şark Meselesi Hakkındaki Görüşleri, Londra'daki İhzârî Temâslar ve Tanzîmât Mukaddemâtı

Bu sırada Bâb-ı Âlî, derin bir endîşe içerisindeydi. Birbiri ardısıra gelen müdhiş haberlerden fecî şekilde ürkmüş; devletin ordusuz ve donanmasız ka-

lışı karşısında şaşkınlığa uğramıştı. Mısır meselesi böylece en had ve ümitsiz bir safhaya girmişti. Osmanlı Devleti'ni âdeta Rus himâyesine sokan Hünkâr İskelesi Muâhedesi mer'î bulunmakta ve garb devletleri de bundan ciddî bir endîşe duymakta idiler. Akdeniz devletleri ile dünyâ deniz ticâret yollarını emniyet altında bulundurmak isteyen İngiltere, meselenin şu şekli alışı karşısında, Hünkâr İskelesi Muâhedesi'nin çalıştırılmasından korkmakta, Rusya müdâhalesinden çekinmekte idi. Bu sebeple o sırada İngiliz Hâriciye Nezâreti vekâletinde bulunmakta olan Lord Palmerston, Fransa'nın Mehmed Ali'yi iltizamından ve Akdeniz'de lehine işleyen ticârî muvâzeneyi ihlâlinden çekiniyor; Pâdişah'ın bir kere daha Rus yardımına sığınmasından ise derin endîşe duyan Avusturya Başvekili Prens Metternich'i de kendi yanına çekiyordu.

Bu sebeple, Metternich tarafından vukû bulan teşebbüs üzerine, Dersaâdet'te bulunan düvel-i muazzama sefîrleri, yeni Pâdişah'ın cülûsunun yirmi yedinci günü Bâb-ı Âlî'ye müşterek bir nota tevdî ettiler. Bunda:

> "*Âtîde vâzıîn-ı imzâ süferâ-yı hamse, dünkü gün hükûmât-i metbuâlarından almış oldukları tâlimâta tevfikan mes'ele-i şarkıyye hakkında düvel-i hamsenin ittifakı muhakkak olduğunu Bâb-ı Âlî'ye ihbâr ile iftihar ve düvel-i müşârünileyhimin niyât-ı hayırhâhânelerinin semerâtına intizâren, muâvenetleri olmaksızın mes'ele-i mezkûreye dâir sûret-i nihâîyede mutlaka hiç bir karar verilmemesini Bâb-ı Âlî'den ricâ ederler.*"

denmekte idi.

Bu hâdise Mısır meselesini yeni bir şekle sokmakta, tamâmen Avrupa problemi hâline getirerek yaygınlaştırmaktaydı. İşbu nota meseleye yeni bir çığır açmış bulunduğundan, Hüsrev Paşa'nın memnûniyetini mûcib olmuş; güyâ mazhar olduğu geniş imtiyâzları, Mehmed Ali'ye teblîğ için, iki zâtın İskenderiye'ye gönderileceğini kendisine bildirmiştir.

Kâmil Paşa *Târîh-i Siyâsî*'sinde "İşbu devletler ittifakının vukû sebebini, Yunanistan ihtilâlinden beri, şark meselesinde gittikçe fazlalaşan Rus tesirine karşı, Prens Metternich'in bir muvaffakıyeti" olarak görmekte ve şöyle demektedir: "Kont, 1815 Viyana Muâhedesi'nin tedkîk ve tashîhiyle Devlet-i Aliyye'yi Avrupa hukuk-ı umûmîyesine dâhil etmek ve bu sûretle son vaktinde meslek-i siyâsîsini tetvîc eylemek tasavvurunda bulunup, vâkıa Avrupa ile Bâb-ı Âlî'nin hayretini mûcib olan Hünkâr İskelesi Muâhedesi'ni Devlet-i Aliyye'nin tehlike-i hayâtına taalluku sebebiyle bunun tatbîkine meydan verilmemek için devletler bi'l-muvâfaka Devlet-i Aliyye ile Mısır beynindeki

ihtilâfa dâir mukaddima Dersaâdet'de bir teklifte bulunmuş; bu da Rusya'nın ilkaatıyle cennet-mekân Sultan Mahmud Han hazretleri tarafından reddolunmuş ise de, Kont Metternich'in efkârında sebât ve Fransa'yı ittifaka celbeylediği misillü giderek ehemmiyet-i hâlin müşkilât-ı siyâsîyeyi dâî olacağı nemudâr olarak, bu takdîrde hiç bir devlet hall-i meselede münferid kalmak istemediğinden memâlik-i şâhânede mânen ve maddeten menâfi-i husûsiye aramamak kaydıyle düvel-i hamse tamâmî-i mülkiyet-i Devlet-i Aliyye'nin muhâfazası esâsı üzerine akd-i ittifak etmişlerdir. İşbu ittifakın Viyana'da akdi, Nizib Muhârebesiyle Sultan Mahmud-ı Sânî hazretlerinin irtihâli ve donanma-yı hümâyûnun tebdîl-i meslek ve infikâki haberlerinin şuyûu ev'anına tesâdüf etmekle, Kont Metternich hemân ittifak-ı vâki'in mukteziyâtını sâî-i mahsûs sevkiyle Dersaâdet sefâretine iş'ar ve diğer devletler dahi sefîrlerini keyfiyet-i ittifakdan haberdar eylemişlerdir."

Avusturya ve İngiltere tarafından yapılan bu teşebbüsün pek mâhirâne olduğunu söyleyen Driault "Rusya buna iştirakden imtinâ edemedi; eğer etseydi harîsâne olan emel ve maksatlarını izhâr etmiş ve Avrupa'yı kendi aleyhine sevk ve imâle eylemiş olacaktı." demektedir. Aynı müellif o sırada Mehmed Ali'yi destekleyen Fransa'nın da Avrupa'nın umûmî âhenginden ayrılmağa cesâret edemediğini, Palmerston'un aleyhteki fikirlerini de tam olarak anlamadığını, son muhârebelerin Osmanlı hududunu pek ziyâde sarsıp, garb devletler muvâzenesini müteessir ettiğini, meselenin 1833'dekinden daha ziyâde bir ehemmiyet kazandığını ifâde etmektedir.

O sırada Fransa, Akdeniz'de garip bir nufûz teessüsüne mazhar olmuş; Ankona işgalinden beri serbestî taraftarı bulunan İtalyanlar üzerinde bir nevi himâye hakkı icrâsına başlamış; Yunanistan'da fevkalâde kuvvetli bir fırka sayesinde tesirlerde bulunmuş; Cezâyir'de dâhilî mukaavemet devam etmekle berâber en mühim şehirlerde hâkimiyet kurmuş; 1837'de Constantin zaptedildiği için Tunus'ta Paris hükûmetinin idâresi mevzûbahis edilmiştir. Mısır'da Fransız müşâvirler Mehmed Ali'nin en fazla sözünü dinlediği adamlar hâline gelmişler; bu devletin İskenderiye konsolosu, Vâli'nin en has danışmanı olmuş; Paris hükûmetinin nufûzu ise Kudüs, Berriyetü'ş-Şâm ve Yakın-Şark'ta alabildiğine genişlemiştir.

Bu sebeple başta İngiltere olmak üzere hiç bir Avrupa devleti, Fransa'nın Akdeniz'deki siyasî ve iktisâdî nufûzunun bu derece genişlemesin bîgâne kalamamıştır. 1839 Hazîran'ında parlamentoya verilen bir raporda, Rusya'nın nufûz mıntıkasına düşmüş olan Osmanlı hükûmetinin arzettiği manzara karşısında, Arab ülkelerinde ve Yakın-Şark'ta kuvvetli bir devletin tesisi lüzûmundan bahsedilerek, Mısır Vâlisi'nin himâyesi şiddetle istenmiştir. Parlamento'da cereyan eden münâkaşa şiddetlenmiş; Tier, hükûmeti Mı-

sır meselesinde Fransa menfaatlerini düşünmediği için sert şekilde tenkîd etmiş; bu tenkîdler meclisin dışına da sirâyet etmiştir. Nitekim ahâli arasında vatanperverlik hissiyle ve uzun süren sulhtan dolayı heyecan emâreleri görülmüş; 1815'in intikamını almak, kaybedilen eski nufûza yeniden sâhip olmak lâzım geldiği ifâde edilmiş; her tarafta vatanın yükselmesinden, Napoléon'un zaferlerinden, Fransa'nın eski azamet ve satvetinden bahsedilmeğe başlanmıştır. Hükûmet Napoléon'un kemiklerinin Fransa'ya nakli için İngiltere'ye başvurmuş; Mehmed Ali "yeni bir İskender" olarak büyük itimâda mazhar olmuş; onun sâyesinde âdeta hiç bir tehlikeye mâruz kalınmıyacağı zannolunmuş; hattâ Tier bile "Ruslar'la İngilizler orada dişlerini kaybedeceklerdir." yollu beyanlarda bulunmuştur. Palmerston Napoléon'un bakiye-i na'şını nakl için Fransa hükûmetine müsâade vermeyi münâsip görmüş; bu sırada da Tier başvekil ve hâriciye nâzırı olarak, millî politikanın ihyâsı dâvâsına kalkışmıştır. Bu, Avrupa'da 1815 müttefikleri için çok endîşeli görülmüş; Mısır meselesinin Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesine halel gelmeden hallini son derece lüzumlu hâle getirmiştir.

İngiltere'nin devletler arası müzâkerelerle işin halledilmesi için yaptığı teşebbüsler ve Londra'da topladığı konferans, Fransa'nın devamlı muhâlefeti ve işi savsaklaması yüzünden uzamıştır. Buna mukaabil, İstanbul'daki vaziyet ise başka bir şekil almıştır. "Cülûs-ı Abdülmecid Hânî'yi müteâkip Rusya Devleti, Hünkâr İskelesi Muahedesi dolayısiyle kendine mahremâne vaad edilmiş olan bâzı menâfî-i mütâlebeye kıyâm eyleyip, gâyetle zekî ve ince düşünücü olan pâdişah-ı nevcâh bundan müteessir olmağla bir gün Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne vükelâyı cem' ile 'Pederim zamânında taahhüd olunduğu hâlde geçiştirilmiş olan şeyleri Rusya Devleti cülûsumu müteâkip ortaya koydu. Bu hareket halk nazarında bidâyet-i saltanatımı karalıyacak ve kadrimi tenzîl edecek halâtdan olduğu âşikârdır. Çâresini bulmak, önünü almak umurdide olan sizlere düşer iken, doğrudan doğruya bana arzetmişsiniz; ben ne yapayım? Teessüf ederim ki, içinizde beni kayırıcı kimse yoğimiş, hakîkaten yetîm olduğumu anladım; Cenâb-ı Risâlet-meâb'a dehâletden başka tarîk-i necâtım kalmadı.' diye bukâ ederek teessürünü beyânla Hırka-i Saâdet'e kapanmıştı." Bunun üzerine devlet ricâli müzâkere ederek, Hünkâr İskelesi'nin ağır hükümlerinden kurtulmak için, Avrupa devletler muvâzenesinden istifâdeden başka çıkar yol görmemişler ve Mısır meselesinin hallinde de yabancı devletlerin kararına memnun olmuşlardır.

Böylece Metternich'in önayak olması ile Avusturya, İngiltere, Prusya, Fransa ve Rusya türlü sebeplerle "Şark Meselesi"nin, hiçbirisinin menfaatine aykırı düşmiyecek şekilde halli için müzâkere ve anlaşma yolunu tercîh etmişlerdir. Önce Avusturya'nın arabuluculuk teklîfini, Sultan Mahmud'a yap-

tığı telkînlerle reddettirmeğe muvaffak olan Rusya da, bir taraftan samîmî olduğunu göstermek için müzâkerelere katılmıştır.

Bu beş devlet de Mısır meselesini, dolayısiyle "Şark Meselesi" de denen Osmanlı toprakları üzerindeki çeşitli emel ve menfaatlerini, tamâmen kendi zâviyelerinden görmekte; dolayısiyle, müşterek kararlara varmakta güçlük çekmekte idiler. Herkes Osmanlı ülkelerini siyâsî, iktisâdî, jeopolitik noktalardan bir av olarak görmekte, gözüne kestirdiği menfaat sahasını elde etmek istemekteydi. İngiltere büyük ticârî menfaatlere gözünü dikmekte, koskoca ülkeyi kendi mâmûllerine bir pazar olarak görmekte, siyâsî noktadan tamâmiyetini muhâfaza ile müstemlekeleri arasında Rusya'ya karşı büyük ve nisbeten kuvvetli bir tampon mevkiinde kalmasını istemekte idi. Rusya'nın Akdeniz'e inmesini ve Boğazlar üzerinde bir nevi himâye kurmasını ise kendi menfaati için gâyet tehlikeli görmekte, büyük ticâret yollarının emniyetini ihlâl eder mâhiyette telâkki etmekteydi. Ayrıca Fransa'nın Akdeniz memleketlerinde genişleyen nufûzunu kırmak istemekte, Mısır Vâlisi'ne haddini bildirmekle Paris hükûmetinin de emellerine sed çekeceğine kaani bulunmaktaydı. Ayrıca Orta Şark üzerinde kendisine muârız ve başka bir devletin nufûzunda kuvvetli bir devlet bulundurmayı da tehlikeli görmekte, Rusya'ya karşı kuvvetli bir vaziyette Balkanlar'a, Anadolu ve Yakın Şark'a yerleşmiş; çeşitli milletleri sızıltısızca asırlarca idâre etmiş büyük muvâzene unsurunu, vazîfesini yapabilecek derecede yaşatmayı da zarûrî addetmekteydi. Ayrıca Osmanlı pâdişahı, aynı zamanda bütün müslümanların halîfesi, yâni mânevî lideri olduğu ve İngiltere de en büyük müstemlekesi olan Hindistan'da ve sâir müstemlekelerinde oldukça kuvvetli ve nufûzlu bir İslâm cemaatine sâhip bulunduğundan, onların telâkkîleriyle ciddî bir tezada düşmemeyi de siyâset icâbı görmekteydi.

Fransa ise, yukarıda da îzâh ettiğimiz gibi, başka bir gâyedeydi ve bu da kendisini ister istemez İngiltere ile çatıştırıyordu. Bununla berâber Cezâyir'de gördüğü mukaavemet, eskiden beri Osmanlı dostluğu sâyesinde elde ettiği büyük ticârî menfaatler, bir taraftan kendisini hududu aşmamaya zorluyor; Akdeniz'de elde ettiği nufûzun Avrupa kuvvetler muvâzenesindeki akislerinin ise Avusturya ve Prusya'yı cidden endîşelendirdiğini görüyordu.

Avusturya ile Prusya, Osmanlı Devleti nokta-i nazarından en hasbî gayreti gösterir intibâını veriyorlardı. Bunların endîşesi, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerine sed çekmek ve kuvvetli bir Osmanlı Devleti'ni kendi tebealarından bir kısmını da teşkîl eden Slav yayılmasına karşı ciddî bir engel olarak mütâlaa etmelerinden doğuyordu.

Rusya ise, Hünkâr İskelesi Muâhedesi'nden dolayı, Avrupa devletlerinin

tedirgin olduğunu görüyor; müzâkereye yanaşmadığı takdîrde düşmanlığın açık şekilde kendisine yöneleceğine kaani bulunuyor; bir taraftan da burada Osmanlı ülkesi ve tebeası üzerinde haklar koparmak tasavvurunu taşıyordu. Ayrıca Çar, bu çok çeşitli menfaat ayrılıkları bulunan devletlerin aynı mevzûda anlaşamıyacaklarını hesap ediyor, bâzılarını kendi arzûsuna kanalize ederek emellerini tahakkuk ettireceğini hesaplıyordu. Nitekim bu sebeple Nicola, Brunow nâmındaki sefîrini Londra'ya göndererek Mısır meselesinde ileri sürülen şartları aynen kabul ettiğini, Hünkâr İskelesi Muâhedesi'ni de yenilemiyeceğini, yalnız Osmanlı Devleti talep ederse Karadeniz'le Boğazlar'da yardımda bulunmasının kabul edilmesini, bu takdîrde kendisinin fiilî hareketinin bütün Avrupa'ya vekâleten yapılmış olduğunun kabul edilmesini teklîf ediyor; bittabi İngiltere tarafından da reddediliyordu.

Nihâyet devletler, Osmanlı Devleti'nin tamâmiyet-i mülkiyesinin muhâfazası, Mısır ile Şam'ın da verâset usûlüyle Mehmed Ali'ye tevdîi husûsunda nisbî bir anlaşmaya vardılar. Bununla berâber Londra müzâkereleri, Fransa'nın türlü bahâneler bulması sebebiyle uzadıkça uzadı. Yalnız mesele belli olmuştu. Osmanlı Devleti'nin mülkî tamâmiyeti düvel-i muazzama tarafından şartlı olarak siyânet olunacaktı. Driault'un tâbiriyle "Osmanlı hükûmeti vesâyet altına alınıyordu." Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesini muhâfazanın şartları nelerdi? Bu şartlar idârî, iktisadî, adlî, hukûkî ıslahat ve nizamlamalardı. Yâni tek kelime ile "Tanzîmat reformları". İçinde asırlarca dövüştüğümüz en büyük düşmanlarımızın da dâhil bulunduğu devletler, ne gariptir ki, birden siyâsetlerini değiştirmişler; bizim ıslahımızı, kuvvetlenmemizi, istemeğe başlamışlardı (!). Alabildiğine büyüttüğümüz Tanzîmat, aslında, bilhassa İngiltere'nin tensîbiyle yapılmış; her devlet için türlü menfaatler sağlamaya elverişli, Osmanlı ülkesine dâima bir müdâhale vesîlesi olacak derecede seyyâl "bir gımân-ı düvelînin lâzım-ı gayr-ı müfâriki" idi. Driault "Zamânımıza kadar vesâyet-i müşterekeden kurtulamamış olan hükûmet-i Osmaniye, inkırâzının mühim bir merhalesine gelmişti." demekte ve alaylı bir ifâde ile "Vâsi devletlerce mezkûr hükûmet sabidir; vesâyete ihtiyâcı vardır; mâamâfîh kendisi tarafından hıristiyan tebea hakkında revâ görülen hukuk hârici hareketler ve tahammül-fersâ zulümlerin mes'ûliyetini deruhde etmek mümkün değildir; Avrupa kendisini himâye altına alınca bittabi tav'an ve kerhen ıslah ve tanzîmi vazîfesini de deruhde eder. Avrupa, devletlerin sancaklarının Osmanlı ülkesinde irtikâb olunan mezâlim ve teaddiyâtı örtmek için kullanılmasını kabul edemez. Bunun için Avrupa tarafından Osmanlı memleketlerinde icrâ olunacak teşebbüs ne derece ciddî olursa Bâb-ı Âli de o derece ıslahat icrâsına kalkışacaktır." demektedir. Aynı müellif "Hıristiyanları himâye ve müdâfaa etmek için himâye kurmanın bir uzuv kesilmesi

ameliyesi değil, tedrîcen zehirlenmek tehdîdi olduğunu ifâde etmekte, bilhassa bunu düşünen Rusya'ya karşı Türk ricâlinin ikinci şıkkı tercîh ettikleri-ni, çünkü bu hususta bir zehir artırım piyasası bulacaklarını" söylemektedir.

İşte Tanzîmat budur ve Mısır meselesinin halli için bir araya gelmiş beş devletin dâhilî idâremize vermek istedikleri "şekil"de anlaşmalarıdır. Bizim ricâl bunu, kendileri yapar gibi görünmüşler; batılı devletlerin bu suretle memnunluğunu kazandıklarını ifâde etmişlerdir. Aslında Nizâm-ı Cedîd'le başlıyan ve Ocağın ilgâsıyle pek fecî şekilde hızlanan inkırâzımızın merhalelerinden biri de şu Mısır meselesinin halli sebebiyle başlamış ve ne gariptir ki, devleti kurtarıcı bir hamle olarak telâkki olunmuş ve hâlâ da böyle kabul edilmekte bulunmuştur. Halbuki Tanzîmat Osmanlı paşalarının devleti kuvvetlendirmek için ortaya koyduğu bir prensipler mecmuası olmamış; aksine Avrupa diplomatlarının hazırladıkları ve dâima kendi menfaatlerine kullandıkları, millî ve mânevî temelleri tahrîb edici bir oyun olmuştur. Türkiye'nin en derin ve öldürücü girdabını, yarım asır evvel başlamış ve koyu bir millî kültür tahripçiliği şeklinde gelişmiş olan saçma inkılâb hareketlerinin tabiî netîcesi bulunan Tanzîmat kazmıştır. Bununla Türk târihinin hakîkaten yeni ve hatarlı bir devrine girilmiş; düvel-i muazzamanın vasîliği ve dâhilî işlerimize devamlı müdâhalesi kabul edilmiştir. Devletin öz tebeası dahi düvel-i muazzama tarafından nufûz zümreleri olarak taksîm edilmiş; Bâb-ı Âlî'nin emirleri bunlar üzerinde hakkıyle geçmez olmuştur. Geniş Türk toprakları yabancı devletlerin mal ve emtiası, tüccar ve esnafı için açık bir pazar ve menfaat tarlası hâline gelmiştir. Buna mukabil millî fikir ve müesseseler ölüme terkedilmiş; İslâm ve Türk mâneviyâtı alabildiğine sarsılmıştır. Garbın tensîbiyle alınan kaanunlar, koskoca İslâm câmiasının kaynaştırıcı ve birleştirici îmânını zedelemiş; idâre edenlerle halk ve müslüman câmia arasında kapatılması güç bir boşluk açmıştır.

Bu sebepledir ki, merkezî devletin Arap ülkelerindeki nufûzu da sarsılmış, bâzı aksülameller görülmüştür. En büyük düşmanlarımızı da içinde toplayan "düvel-i mütehâbbe" (birbirlerine dost gibi görünen devletler)'nin arzuları ile garip bir Tanzîmat devri başlamıştır. Ecnebîlere en ufak meselede "Türkler vaadlerinden nukûl ediyor, tanzîmatı, ıslahatı tatbîk etmiyor, yine eski idâre, yine eski zulümler" sadâsını yükseltme fırsatı bahşedilmiş; her devletin dâhilî işlerinde serbest olması ve buna karışılmaması bir devletler hukuku prensibi iken, Türkiye'de bu da tatbîk edilememiştir.

Sadrâzamlar ve vükelâ yabancı devletler sefîrlerinin işâretiyle değiştirilmişler, onların tensîbiyle işbaşına geçer olmuşlardır. Tanzîmatın ameleleri olan paşaların her biri bir yabancı devlete sırtını dayamış; hattâ pâdişahları dahi, tanzîmatı tatbîk etmiyor diye ecnebî devletlere şikâyet edeceklerini

söyleyenler çıkmıştır. Reşid Paşa İngiltere'ye yaslanmış; Âlî ve Fuad Paşalar Fransa'nın havasını çalmış; bâzısı da Rusya bezi dokumuştur. Bir tek Saltanat ve Hilâfet Makaamı millî bir müessese olarak kalabilmiştir. Onun da otoritesi kısılmış; irâdesi garip tahdîdlere uğramış, bu işlere bulaştığı için nufûzu sarsılmıştır.

Böylece elli senedir devam eden teceddüt çılgınlığı netîcesinde Osmanlı Devleti ve milleti mânevî ve rûhî zindeliğini yitirmiştir. Batıda devletler tebeaları üzerinde nufûz ve kuvvetlerini fazlalaştırırken, halklarını birbirine kaynaştırıp siyâsî birliği tesis ederken, bizde aksi yapılmış ve politik tamâmiyeti dahi ihlâl edecek tasarruflara girişilmiştir. Bu sebeple Tanzîmat maalesef o günkü dünyâ gidişatıyle de tezat teşkîl etmiştir. Tek kelime ile Kaanûnî Sultan Süleyman Hân'ın Türkiyesi, eski mağlûblarımız olan garb devletlerinin memleketi hâline gelme yolunu tutmuştur. Bir takım garb riyâkârlarının, millî fikirden mahrum züppelerin aracılığıyle Türkiye şarktan, daha doğru bir tâbirle kendisinden ayrılmağa başlamıştır. Bu tebdîl-i meslek etme, önce askerî mağlûbiyetleri müteâkiben başlamış; ne yapacağından habersiz ve garb devletlerinin telkînine kanan yenilikçi gayretkeşler ve onların yanlış tasarruflarıyla vücûda getirilen millî reaksiyonlar netîcesinde de hızlanmıştır. Askerî mağlûbiyetlerden daha fecî olan mânevî tahrîblerle târihin kaydettiği en büyük, en haşmetli, en âdil, en müstakar devleti ve onun kurucusu olan milleti, sukuuta yüz tutmuştur. Bütün târihi boyunca istilâcı değil istikrarcı olan milletimizin bu millî vasfı, yenilikçi gayretkeşlerin mecnûnâne darbeleriyle sarsılmıştır. Bir sam yeli, bir fırtına gibi gelip geçici olmayan ve dolayısiyle İskender, Cengiz ve Timur'a benzemeyen, Napoléon gibi bir dünya seyâhatiyle cihangir olunacağına inanmıyan büyük Osmanlı pâdişahları ve ricâli, ayak bastıkları bütün toprakları İstanbul'a diktikleri tevhîd edici Hilâfet ve Saltanat bayrağının etrafında halkalamışlar ve tâbiiyetleri altında bulunan ülkelere asırlarca süren sükûn ve huzurla birlikte ölmez hayrât eserleri de hediye etmişlerdi. Bunların karşısında Şarlmanlar, Şarlkenler, Filipler, Napolyonlar birer aktörden başka bir hüviyete sâhip olamamışlardır. İşte Türkiye hâricin tesiriyle girdiği teceddüt çılgınlığı ile bu hamle rûhunu, bu teâlî hâletini, daha doğru bir tâbirle mâneviyâtını ve îmânını tahrîbe yeltenmiştir.

Batı yalnız ilim ve tekniği ile değil -ki bunlar Peygamber'in hadîsi mûcibince mü'minin kaybolmuş malı idi; nerede bulursa almalıydı- elbiseleri, an'aneleri, süfliyâtı, gömleği, ayakkabısı, hukuku, kaanunları, hattâ muâşereti ve hayat tarzı ile geliyor ve gâlibiyetinin nişânını da bunlar teşkîl ediyordu. Yukarı tabakada korkunç ve dehşet verici bir taklit çığırı açılmış ve bu hastalık yavaş yavaş aşağılara doğru sirâyet etmiştir. Böylece büyük

ve asîl ecdâdımızın zamanları ve mekânları kucaklayan cihangir mâneviyâtları ve ideallerinin iflâs âyini icrâ edilmeğe başlanıyor, millî kültür ve irfan nâmına ne varsa tahrîbe uğruyor yâhut ölüme terkediliyordu. Türk irfan eserleri, İslâm sanatları modası geçmiş bir metâ' addedilerek tezyîfe uğruyor; edebiyatı, şiiri, mûsikîsi değişiyor; millî sanâyiine iltifat edilmiyordu. Yüksek tabaka seralarda yetiştirilen nebâtlar gibi Türk cemiyetinin şartlarına intibak edemiyor; batının fikir döküntülerine yarım yamalak muttali olmuş olanlar da kendi cemiyetlerini ve mâzîlerini tenkîd ve tahkîri ilerilik olarak görüyorlardı. "Bu millet adam olmaz." sözü, bütün aydın geçinenlerce dillerden düşürülmüyordu.

Böylece bir muhîtte büyük ve millî bir siyâsî de yetişemiyordu. İşte Osmanlı nizâmının ilgâsı netîcesi doğan Mısır meselesinin vücûda getirdiği devletler himâyesi ve bunun zarûrî sonucu olan Tanzîmat'ın açtığı çığır, millî zâviyeden böyle bir yıkımı doğuruyordu. Bu devir, şu vaziyetiyle günümüze kadar uzamış bulunmaktadır.

Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu ile "Tanzîmat-ı Hayriye"nin İlânı

O sırada Hâriciye Nezâreti de uhdesinde bulunduğu halde Londra sefîrimiz olan Reşid Paşa, cülûs-ı hümâyûn akabinde İstanbul'a gelmiş; bir fermanla idârî, hukûkî ve siyâsî ıslahat prensiplerinin ilânının lüzumlu bulunduğunu, bunun hem Mısır meselesinin halli, hem de "düvel-i mütehâbbe" tarafından ısrarla istendiğini yeni Pâdişah'a bildirmiş ve onu iknâ etmiştir. Genç Sultan'ın muvâfakatini alan Paşa, kısa müddet içinde bunun esaslarını hazırlamış ve yeni Sultan'ın cülûsunun dördüncü ayında Gülhâne bahçesinde toplanan büyük bir kalabalık huzûrunda okunmuştur. Kıraat merâsimini bizzat gören Lûtfî Efendi, bunu şöyle anlatmaktadır:

> *"Hatt-ı hümâyûnun kıraatı resminde hazır bulunmak için zât-ı hazret-i pâdişâhî Gülhâne meydanında kâin kasr-ı âlîyi bi't-teşrîf, vükelâ ve ulemâ ve havâss-ı me'mûrîn ve süferâ-yı ecnebiye da'vetle nasb olunan haymelerde âram etdikden ve nice bin ahâli ile o meydan mahşerden nişân oldukdan sonra tehyie olunan gâyet yüksek kürsî üzerine çıkıp Reşid Paşa şeref-pirâ-yı sudûr olan hatt-ı hümâyûnu alâmelei'n-nâs min evveli ilâ âhir savt-ı bülend ve selîka-i belîga-i âlempesend ile okudu. Müddet-i kırâat haylî mümted oldu. Huzzâr-ı müstemi'înin çoğu meâl-i hatt-ı hümâyûnu yakînen fehmetdiler. Müteâkıben kurbanlar kesilip, toplar atılmış ve icrâ-yı şâdimâni edilmiştir. Bu hatt-ı hümâyûn aynen şöyledir:*

Tanzimât Fermanı *

Sûret-i Hatt-ı Humâyûn

"Bismillâhirrahmânirrahîm

Tebârek-ellezî bî yedihi'l-mülkü ve hüve alâ külli şey'in kadir.

Benim vezîrim! Cümleye ma'lûm olduğu üzere devlet-i aliyyemizin bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemâliyle ri'âyet olunduğundan, saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ü müknet ve bi'l-cümle tebe'asının refâh u ma'mûriyyeti rütbe-i gaayete vâsıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki gavâil-i müte'âkibe ve esbâb-ı mütenevvi'aya mebnî ne şer'-i şerîfe ve ne kavânîn-i münîfeye inkıyâd u imtisâl olunmak hasebiyle evvelki kuvvet ü ma'mûriyyet bi'l-aks za'f u fakra mübeddel olmuş ve hâlbuki kavânîn-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâyidâr olamayacağı vâzıhâtdan bulunmuş olup cülûs-ı humâyûnumuz rûz-ı fîrûzundan beri efkâr-ı hayriyyet-âsâr-ı mülûkânemiz dahi mücerred i'mâr-ı memâlik ü enhâ ve terfîh-i ahâli vü fukarâ kaziyye-i nâfi'asına münhasır ve memâlik-i devlet-i aliyyemizin mevki'-i coğrâfîsine ve arâzî-i münbitesine ve halkın kaabiliyyet ü isti'dâdlarına nazaran esbâb-ı lâzımesine teşebbüs olunduğu hâlde beş on sene zarfında bi-tevfîkıhi ta'âlâ suver-i matlûbe hâsıl olacağı zâhir olmağla avn u inâyet-i hazret-i Bârî'ye i'timâd ve imdâd-ı rûhâniyyet-i cenâb-ı Peygamberî'ye tevessül ü istinâd birle bundan böyle devlet-i aliyye ve memâlik-i mahrûsamızın hüsn ü idâresi zımmında ba'z-ı kavânîn-i cedîde vaz'u te'sîsi lâzım ve mühim görünerek işbu kavânîn-i mukteziyyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahi emniyyet-i cân ve mahfûziyyet-i ırz u nâmûs u mâl ve ta'yîn-i vergi ve asâkir-i mukteziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kaziyyelerinden ibâret olup, şöyle ki dünyâda cândan ve ırz u nâmusdan e'azz bir şey olmadığından bir âdem onları tehlikede gördükce hilkat-i zâtiyye ve cibilliyyet-i fıtriyyesinde hıyânete meyl olmasa bile muhâfaza-i cân u nâmûsu içün elbette ba'z sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ü memlekete muzırr olageldiği müsellem olduğu misillü bi'l-aks cân u nâmûsundan

---

* Fermân sûreti, 15 Ramazan 1265 târih ve 187 sayılı *Takvîm-i Vekaayi'* gazetesinden; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara 1983 (4. bs.), s. 255-258'deki Ferman metniyle karşılaştırılarak alınmıştır.

emîn olduğu hâlde dahi sıdk u istikaametden ayrılamayacağı ve işi ve gücü hemân devlet ü milletine hüsn-i hidmetden ibâret olacağı bedîhî vü zâhirdir. Ve emniyyet-i mâl kaziyyesinin fıkdânı hâlinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayıp ve ne i'mâr-ı mülke bakamayıp dâ'imâ endîşe vü ıztırâbdan hâlî olamadığı misilli aksi takdîrinde ya'nî emvâl ü emlâkinden emniyyet-i kâmilesi olduğu hâlde dahi hemân kendi işiyle ve tevsî'-i dâ'ire-i ta'ayyüşüyle uğraşıp ve kendisinde günbegün devlet ü millet gayreti ve vatan mahabbeti artıp ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir. Ve ta'yîn-i vergi mâddesi dahi çünki bir devlet muhâfaza-i memâliki içün elbette asker ü leşkere ve sâ'ir masârıf-i mukteziyyeye muhtâc olarak bu ise akçe ile idâre olunacağına ve akçe dahi tebe'anın vergisiyle hâsıl olacağına binâ'en bunun dahi tebe'anın vergisiyle hâsıl olacağına binâen bunun dahi bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemm olup egerçi mukaddemlerde vâridât zann olunmuş olan yed-i vâhid beliyyesinden lehü'l-hamd memâlik-i mahrûsamız ahâlîsi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahrî-biyyeden olup hîç bir vakitde semere-i nâfi'ası görülmeyen iltizâmât usûl-i muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyâsiyye ve umûr-ı mâliyyesini bir âdemin yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslîm demek olarak ol dahi eger zâten bir eyice âdem değil ise hemân kendi çıkarına bakıp cemî'-i harekât u sekenâtı gadr u zulmden ibâret olmasıyla ba'd-ez-în ahâlî-i memâlikden her ferdin emlâk ü kudretine göre bir vergi-i münâsib ta'yîn olunarak kimseden ziyâde şey' alınmaması ve devlet-i aliyyemizin berren ve bahren masârif-i askeriyye ve sâ'iresi dahi kavânîn-i îcâbiyye ile tahdîd ü ta'yîn olunup ona göre icrâ olunması lâzımedendir. Ve asker mâddesi dahi berminvâl-i mukarrer mevâdd-ı mühimmeden olarak egerçi muhâfaza-i vatan içün asker vermek ahâlînin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar cârî olduğu vech ile bir memleketin aded-i nüfûs-ı mevcûdesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksân asker istenilmek hem nizâmsızlığı ve hem zirâ'at u ticâret mevâdd-ı nâfi'asının ihlâlini mûcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ nihâyeti'l-ömr istihdâmları dahi fütûru ve kat'-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdîrinde taleb olunacak neferât-ı askeriyye içün ba'z usûl-i hasene dört ve yâhud beş sene müddet istihdâm zımnında dahi bir tarîk-i münâvebe vaz u te'sîs olunması îcâb-ı hâldendir. Ve'lhâsıl bu kavânîn-i nizâmiyye hâsıl olmadıkca tahsîl-i kuvvet ü ma'mûriyyet ve âsâyiş ü istirâhat mümkin olmayıp cümlesinin esâsı dahi mevâdd-ı meşrûhadan ibâret olduğundan fî-mâba'd ashâb-ı cünhanın da'vâları kavânîn-i şer'iyye iktizâsınca alenen

ber-vech-i tedkîk görülüp hükm olunmadıkca hiç kimse hakkında hafî vü celî i'dâm u tesmîm muâmelesi icrâsı câ'iz olmamak ve hiç kimse tarafından dîgerinin ırz u nâmûsuna tasallut vukuu bulmamak ve farazâ birini töhmet ü kabâhati vukuu'nda onun veresesi ol töhmet ü kabâhatinden berî'ü'z-zimme olacaklarından onun mâlini müsâdere ile veresesi hukuuk-ı irsiyyelerinden mahrûm kılınmamak ve tebe'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i islâm ve milel-i sâ'ire bu müsâ'adât-ı şâhânemize bi-lâ-istisnâ mazhar olmak üzre cân ırz u nâmûs u mâl mâddelerinden hükm-i şer'î iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrûsamız ahâlîsine taraf-ı şâhânemizden emniyyet-i kâmile verilmiş ve dîger husûslara dahi ittifâk-ı ârâ ile karâr verilmesi lâzım gelmiş olmağla meclis-i ahkâmü'l-adliyye a'zâsı dahi lüzûmu mertebe teksîr olunarak ve vükelâ vü ricâl-i devlet-i aliyyemiz dahi ba'z ta'yîn olunacak eyyâmda orada ictimâ' ederek ve cümlesi efkâr-u mütâla'âtını hîç çekinmeyip serbestce söyleyerek işbu emniyyet-i cân u mâl ve ta'yîn-i vergi husûslarına dâ'ir kavânîn-i mukteziyye bir tarafdan karârlaşdırılıp ve tanzîmât-ı askeriyye mâddesi dahi bâb-ı ser-askerî dâr-ı şûrâsında söyleşilip her bir kaanûn karâr-gîr oldukca ilâ mâşâ'allâhi ta'âlâ düstûrü'l-amel tutulmak üzere bâlâsı hatt-ı humâyûnumuz ile tasdîk ü tevşîh olunmak içün taraf-ı humâyûnumuza arz olunması ve işbu kavânîn-i şer'iyye mücerred dîn ü devlet ve mülk ü milleti ihyâ içün vaz'olunacak olduğundan cânib-i humâyûnumuzdan hilâfına hareket vukuu' bulmayacağına ahd u mîsâk olunup hırka-i şerîfe odasında cemî'-i ulemâ vü vükelâ hâzır oldukları hâlde kasem bi'llâh dahi olunacak ulemâ vü vükelâ dahi tahlîf olunacağından ona göre ulemâ vü vüzerâdan ve'l-hâsıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabâhat-i sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkalarının hîç rütbeye ve hâtır ve gönüle bakılmayarak icrâsı zımnında mahsûsan cezâ kaanûnnâmesi dahi tanzîm etdirilmesi ve cümle me'mûrînin elhâletü hâzihi mikdâr-ı vâfî ma'âşları olarak şâyed henüz olmayanları var ise onlar dahi tanzîm olunacağından şer'an menfûr olup harâbiyyet-i mülkün sebeb-i a'zamı olan rişvet mâdde-i kerîhasının fî-mâ-ba'd adem-i vukuu'u mâddesinin dahi bir kaanûn-ı kavî ile te'kîdine bakılması ve keyfiyyât-ı meşrûha usûl-i atîkayı bütün bütün tağyîr ü tecdîd demek olacağından işbu irâde-i şâhânemiz Dersa'âdet ve bi'l-cümle memâlik-i mahrûsamız ahâlîsine i'lân u işâ'a olunacağı misillü düvel-i mütehâbbe dahi bu usûlün inşâ'allahu ta'âlâ ile'l-ebed bekaasına şâhid olmak üzere Der-sa'âdetimizde mukîm bi'l-cümle düvel-i mütehâbbe süferâsına dahi resmen bildirilsin. Hemân Rabbimiz ta'âlâ hazretleri cümlemizi muvaffak bu-

yursun ve bu kavânîn-i mü'essesenin hilâfına hareket edenler Allâhu ta'âlâ hazretlerinin la'netine mazhar olsunlar ve ile'l-ebed felâh bulmasınlar âmîn.

Fî 26 Şa'bân, sene 1255, 3 Kasım 1839 "

Gülhâne Hattı'nın Tahlîli ve Tenkîdi

Bu hat, görüldüğü üzere, zâhirde fazla bir şey söylememekte, yalnız gâyet dağınık ve acele hazırlanmış olduğunu gösterir şekilde, birbirine zıt görüşleri de içinde bulundurmaktadır. Bu sebeple Abdurrahman Şeref "Hatt-ı hümâyûn şeklinde ilân kılınan ve mütûn-ı kaanûniye tarzında takrîr olunmayan, mâhiyeti itibâriyle de evâmir-i idârîye nev'inden sayılması îcâb eden fermânın", "gerek münâkaşaları ve gerek çizdiği programın tertîbi, fennî ve mantıkî olmayıp daha ziyâde idârî ve gelişigüzel düşmüşdür." demektedir. Bunun "Zât-ı şâhâneyi iknâ etdikten sonra tavını kaçırmamak ve bir mâniaya uğramamak için alelacele tesvîd ve ilân"dan doğduğunu da ilâve etmektedir.

Hattın başında "Yüzelli seneden beri (takriben Karlofça Muâhedesi'nden) muhtelif sebepler ve gavâil yüzünden şer'-i şerîfe imtisâl olunmamak sûretiyle devlet ve milletin eski kuvvet ve ma'muriyetinin fakr u zaafa döndüğü, şer'î kaanunlara uygun şekilde idâre edilmeyen memleketlerin pâyidâr olamıyacağının ise vâzıhattan bulunduğu" ifâde edilmektedir. Lamouche bunun "ilmiye takımının muhâlefetini karşılamak için suret-i mahsûsada konduğunu" ifâde etmektedir. Hattâ böyle başlamanın sebebini bu tarzda kabul mâkul ve maslahat icâbı görünür ise de, devletin yüzelli seneden beri "şer'-i şerîfe imtisâlen" idâre edilmediğini iddia etmek bir büyük bühtandır ve aksi Mehâkim-i Şer'iye'de ve Bâb-ı Meşîhat'da mevcut azîm hüküm ve fetvâlarla sâbittir. Osmanlı hukukşinâsları, kadıları, müftîleri bu müddet içinde büyük hukûkî eserler vermişler, fetvâ mecmuaları vücûda getirmişler; şer'-i şerîfle hukûkî ihtilâfları halletmek için büyük gayretler göstermişlerdir. Bu arada bâzı fevkalâde anlarda, karışıklık, iğtişaş vukuunda, o da pek kısa ve mahdût sâhalara mühhasır olarak şer'-i şerîfe uymayan adâletsizlikler olmuştur. Her zaman ve mekânda mümkün olan bu haller şu derece sert ve geniş bir tenkîde vesîle teşkîl eder mesned olmaktan uzaktır. İşin garibi devletin ve milletin kuvvet, meknet ve ma'mûriyeti buna isnâd ettirilmiş ve şer'in tatbîk edilmemesi ile zaaf ve fakra uğranıldığı ifâde edilmiştir. Bu fermanın okunmasıyle başlayan Tanzîmat devrinde ise, şer'-i şerîfe maalesef pek itibâr edilmemiş; bir çok kaanunlar doğrudan doğruya

batıdan tercüme yoluyla aktarılmış; hattâ Fransız *Cod civile*'inin tercüme edilerek Kaanun-ı Medenî diye tatbîkine bile çalışılmıştır.

Şu vaziyete göre Tanzîmat'ın tatbikatı, yerli ve yabancı bir çok muharrirlerce "bir nevi kaanun-ı esâsî" denilen Gülhane Hattı prensipleriyle tezat teşkîl etmiştir. Diğer dikkati çeken bir mesele, devletin ve milletin içine düştüğü zaafın şer'-i şerîfin tatbîk edilmemesi gibi bir sebeple îzâhıdır. Eğer bu, cemiyetteki birleştirici esası hatırlatmaktan ibâret değilse, pek azîm bir hatâdır. Çünkü devletlerin ve milletlerin yükselişi ve çöküşü, kuvvet ve zaafı çok çeşitli sebeplerin netîcesidir ve böyle caffe'l-kalem bir cümle ile izâh edilebilecek mevzulardan değildir. Fakat Reşid Paşa böyle kolay îzâhlarla tanınmıştır. Nitekim bir nâmesinde "civilisation (medeniyet) dedikleri terbiye-i nâs ve icrâ-yı nizâmâtdır." gibi bir hükümle, azîm bir meseleyi karara rabtedecek derecede serbest bir adamdır. Bu sebeple hattaki hükmünü de böyle kabul etmek mümkündür.

Esâsen bu hat, millî ve ictimâî zarûretlerle çıkarılmamış; dış devletlerin, bilhassa İngiltere'nin telkînleri ile vücûda getirilmiş olduğundan, bir tenâkuzlar mecmuası hâlinde bulunmuştur. Reşid Paşa, Hâriciye Nâzırlığı da uhdesinde olduğu halde, Londra sefîrliği yaparken, bu hususlar kendisine telkîn edilmiş ve bu suretle, İngiltere'ce peylenmiştir. Nitekim, Birleşik Krallığın İstanbul'daki çok nufûzlu bir mümessili olan Lord Stradford: "Reşid'in daha âmedci iken dikkatini çektiğini" anlatarak şöyle demektedir:

> *"Daha sonra Sultan'ın elçisi olarak Londra'ya geldi, orada muârefemizi ilerlettik. Türkiye'de inkılâb hareketleri için bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsıyle açılan yeni siyâset vâdisinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanılması gerektiğini sormuştu. Ben de 'Tâ baştan' diye cevap verdim. 'Nasıl baştan?' diye suâlini tekrarladı. 'Tabiî can ve mal emniyetinden.' dedim. 'Şeref ve haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi?' diye sordu. 'Şüphesiz.' dedim. Yalnız haysiyetten, şereften ne anladığını kavrayamamıştım. Reşid'in her vesîleyle dost, güçlü bir yardımcı olduğuna aklım yattı. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği elde ettik, ne var ki, işin tatbikatında çekingen ve ağır davranıyordu. İsteksiz olduğundan değil tabiî, meslekdaşlarına lâf anlatmanın güç oluşundan."*

İşte bu sebepledir ki, hattın gâyet garip olan giriş kısmından hemen sonra "Memâlik-i mahrusanın hüsn-i idâresi zımnında bâzı kavânîn-i cedîde vaz' u te'sîsi lüzûmu" beyân edilmekte, "İşbu yapılması iktizâ eden kaanunların

esâs maddelerinin de can, mal, ırz ve nâmus mahfûziyeti ile ta'yîn-i vergi ve asâkir" olduğu bildirilmektedir. Bunlar sanki evvelden mevcut değilmiş gibi bir ifâde kullanılmakta, lüzûmu pek basit bir beyân tarzıyle îzâh edilmektedir. Bâzıları bu maddeleri birer birer ele alarak, o zamana kadar Osmanlı cemiyetinde mal, can, ırz mahfûziyeti bulunmadığı gibi gâyet saçma, gâyet câhilce, gâyet maksatlı iftirâ ve bühtanlara girişmişler ve bu türrehât günümüze kadar da devam edip gelmiştir. Halbuki bu esasların hepsi ahkâm-ı şer'iyede tamâmiyle te'yîd ve te'kîd edildiği gibi, bütün müslüman devletlerinde de hemen tamâmen tatbîk edilmişti. Bunlar, Osmanlı Devleti'nde de, tâ başından beri dâima ve hassâsiyetle riâyet edilegelen esaslardı. Hiç bir kimse bir suç ve cürmü olmadan hod-be-hod filân idarecinin emriyle, fetvâsız, mahkemesiz idâm edilemez, malı alınamazdı. Bunun böyle olmadığını iddia etmek, târih noktasından da imkânsızdır. Yalnız vezîrler, idâreciler, askerler için iş başka idi. Târihte gördüğümüz pâdişahların vezîr-i âzamların kellelerini alışları, mallarını müsâdere edişleri ayrı bir esâsa müstenid idi. Bunlar "köle" statüsünde idiler. Zâten bu uygulama Tanzîmat'a kadar da devâm etmiştir. Tanzîmat'ın ilânında sadrâzam olan Koca Hüsrev Paşa, ellibeş sene vezâret rütbesini taşımış; eski ricâl gibi bir çok da köle yetiştirmiş ve devlet hizmetinde çalıştırmış olan, aslen Abaza bir köle idi. Kölelerinden 8 müşir, bir hayli mülkî ve askerî ricâl devlet mansıblarında liyâkat ibraz etmişlerdi. Sultan Mahmud'un sadrâzamlarından Reşid Mehmed Paşa da kölesiydi ve ondan evvel sadârete geçmişti. Hattâ Tanzîmat'ın bilhassa vüzerâ için mühim olan şu maddesine itiraz etmiş; Pâdişah'a kendilerinin kölelikten yetişen insanlar olduğunu, şu sebeple maddenin lüzumlu bulunduğunu, bu husustaki hukuk-ı şâhâneden vazgeçmelerini, âdeta yalvararak ifâde etmiştir. Pâdişahların sadrâzamları îdâm edişleri de, köle statüsünde olmalarına rağmen öyle keyfî tarzda ve fetvâsız cereyan etmemiş ve şer'î ahkâmla da tezat teşkîl etmemiştir. Asırlar boyunca koskoca bir Osmanlı cihanının idarî ve askerî en büyük makaamlarını işgâl eden sadrâzamlar ve vezîrler, bir köşede basit bir sığırtmaç veyâ köylü olacak iken, daha küçüklüklerinde iken seçilerek, kaabiliyetlerine göre yetiştirilmişler; yalnız şahsî meziyetleri ve yüksek vasıfları dolayısiyle yükselmişlerdi. Çok sıkı bir disiplinle eğitilmişler, muvaffakıyetlerine göre aldıkları rütbeler yüksek olmuş, beceriksizlikleri karşısında da şiddetle cezâlandırılmışlardır. Bu sebepledir ki, Albert Howe Lybyr isimli İngiliz târihçisi "Osmanlı devlet sisteminin temelini kuranların Eflâtun'u tanıdıkları bilinen bir şey olmamakla berâber, onun devlet prensiplerine iyice yaklaştıklarını, hattâ bâzı hususlarda onu bile geçtiklerini" yazmaktadır. Bir cihan kadar geniş Osmanlı ülkelerinde, istikrar ve devamlılığı temin eden kadîm nizâmı, indî ve mânâsız iddialarla tenkîd etmek kolay değildir.

Zâten hat'ta zikredilen can emniyeti, geniş çapta vüzerâ için bahis mevzuu olmuştur. Mal masûniyeti de böyledir. Vüzerâ ve memurînden gayrı kimselerin malı, pek az bir istisnâ hâriç, müsâdereye tâbi tutulmamıştır. Esâsen îdâm edilen vüzerâ ve memurların malı alınmışsa da, veresesi ve taallukatına dâima kâfi miktarda hisse bırakılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı sisteminde ricâl, devlet mefhumunda erimiş insanlar hâlinde bulunmuşlar; ondan ayrı bir varlık olmamışlardır. Bâzıları, daha hâl-i hayatlarında yaptıkları vasiyetlerde "Mallarının efendilerine, yâni pâdişaha âit bulunduğunu" pek açıkça bildirmişlerdir. Meselâ Kapdân-ı Deryâ Sinan Paşa böyledir. Bâzıları "50 akçeye satın alınmış ve pâdişah kapısına gelmiş bir abd ü memlûkum, canım ve malım efendime âiddir. " demişlerdir. Meselâ büyük bir devlet adamı ve şâir olan Mahmud Paşa-yı Velî böyledir. Onlara göre devlet mukaddestir ve kendileri de abede-i devlet (=devletin kulları)'tir. Telâkkilerinde pâdişah "emîrü'l-mü'minîn ve halîfe-i Rasûlullah'dır". Hattâ "Zıllullah-ı fi'l-arz"dır, Allah'ın kudretinin arzda görüntüsüdür; ona itaat etmek, Resûlullaha ve Allah'a itaat etmektir. "Eti'ullahe ve eti'er-rasul ve ulü'l-emri minkûm (=Allah'a ve Resûlüne ve ondan olan emîrlerine itaat ediniz.)" âyeti, onların rehberleridir. Bu îmâna canlarını koymuş adamlar için, mal ne ifâde eder?

Irz ve nâmus mahfûziyetine gelince: Bütün Osmanlı târihi, buna en büyük bir hassâsiyetle riâyetin aynası hâlindedir ve bu hususta Tanzîmat'tan evvelki devlete sürülebilecek tek leke de yoktur. Abdurrahman Şeref bile, Tanzîmat'ı yüceltmek için bir sürü saçma infirâdî ve mânâsız rivâyetleri ileri sürerek, iddialarını isbat ederken, ırz meselesinde "Bunun Tanzîmat-ı Hayriye'de zikrolunmasının sebebi anlaşılmıyor; zira ona taarruz âdât ve âdâbımıza, an'anât-ı milliyemize de bi'l-külliye muhâlifdir." demek mecburiyetini duymuştur. Anlaşılan Reşid Paşa, can, mal, ırz ve nâmus esaslarını zikretmekle ve bunlara istinâden kaanunlar çıkarılacağını beyân etmekle, Avrupaî ve medenî bir iş yaptığını, yâhut zâten mevcut olan bu esaslara istinâden, kapalı olarak, garb kaanunlarının alınacağını ifâde etmek istemiştir. Nitekim bunlar için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve askerî kaanunların tanzîmi içinde de Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin kurulacağı beyân edilmiş; birincisine bir nevi yüksek mahkeme hüviyeti de tanınmış; ayrıca bir cezâ kaanunnâmesi hazırlanması emredilmiştir. Bu iki müesese bir müddet sonra, kaanun makinesi olarak çalışmış ve Avrupa'dan bir haylisi tercüme edilerek tatbika konulmuştur. Buradan millî diyebileceğimiz iki kaanun çıkmış; bunlardan birini Arâzî Kaanunnâme-i Hümâyûnu, diğerini de Mecelle teşkîl etmiştir. Bu da Cevdet Paşa ile onun gibi ilmiye mensûbîni bâzı zevâtın gayretleriyle olmuş ve çok sonraları husûl bulmuştur.

Halbuki "ta'yîn-i virgü ve asker" maddesi de yukarıdakilere mümâsildir. Osmanlı Devleti'nde vergi zaten muayyendir ve ahâliye vüs'atinden fazla vergi tarhedilmemiştir. Ancak fevkalâde hallerde ve harb zamanlarında bir çok mal ve eşyâdan vergi alınmış ve sebep kalkınca da bunlar ilgâ edilmiştir. Hattâ vergi toplanmasında iltizam usûlünün mazarratı da belirtilmiş ve bunun ilgâ edileceğinden bahsedilmiştir. Fakat bu, Tanzîmat devrinde, hattâ daha sonraları da ilgâ edilememiştir. Bunun mazarratı, usûlünden değil, daha ziyâde tatbîkatından kaynaklanmıştır. En büyük vergi olan ve aynî mâhiyet taşıyan aşar'ın başka türlü toplanması da zâten imkân dâhilinde bulunmamıştır. Bunun en büyük aksaklığı, mültezimlerin idârî ve kazaî makaamlarla da anlaşıp, mükelleflerden haksız tarhiyâta girişmeleri olarak gösterilebilir. Kontrol edildiği takdîrde, işin mazarratından bahsetmek pek güçtür. Nitekim sonradan dahi kaldırılamayışı bu sebeplerdendir.

Burada yeri gelmişken şunu da ifâde edelim ki, bizzat Tanzîmat mübdîi ile yakınları, bu iltizam usûlünün sûiistimalinden çok büyük kazançlar vurmuşlardır. Nitekim Cevdet *Tezâkir*'inde "Reşid Paşa'nın sadâretlerinde onun ve müntesiblerinin âşar ve rüsûmât iltizâmatından mebâliğ-i külliye kazandığını, bunun açıkdan icrâ edildiğini, hakîkat-i hâlde Hazîne'nin malının bir te'vîl ile ahz-ü irtikâb edildiğini" yazmaktadır. Aynı müellif, "Reşid Paşa takımının iddiaları men'-i irtikâb ile maârif ve medeniyetin terakkîsine hizmet etmekden ibâret iken öyle çirkin temettüâta girişmeleri efkâr-ı âmmenin tağyîrine bâdi oldu, bundan dolayı beyne'n-nâs itirâzlar çoğaldı. Abdülmecîd Hân bile bu muâmeleyi sirkat-i müevvele deyü tâbir etdi ve müzâyedesiz ihâle edilmemesini emretdi. Ehl-i iffet bu emr ü nehiyden zarar görmedi; ehl-i irtikâb ise gizlice irtişâya koyuldular ve müzâyedede iltizamı kapatmak gibi yollara döküldüler, böyle havadan para kazanan kesân onu muhâfaza edemeyip türlü sefahat yolunda sarf ve istihlâk etdi. Haydan gelen huya gitdi..." demektedir. Görülüyor ki, iltizam usûlünün muzırlığından bahsedenler ve onu düzelteceğini bildirenler, bunu en akla gelmez şekilde sûiistimâl ederek vurgunlar vurmuşlardır. Reşid Paşa'dan evvel ve sonraki inkılâpçı ricâlin karakteristik vasfını da bu teşkîl etmiş; içlerinden hasbî, ahlâkî salâbet sâhibi bir tek adam çıkmamıştır.

Hat'ta bahsedilen "Askerin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı" maddesine gelince: Ocağın ilgâsından sonra yeni askerin celbi sâlim bir kaaide ve usûle bağlanamamış ve alabildiğine keyfî bir usûlde toplanmıştır. Bu sebeple orduda firarlar, utanç verici bir raddeye ulaşmış; tâlim ve terbiyesi de o nisbette olmuştur. "Ahz-ı asker memurları taşralara yayılıp, 'Sultan Mahmud'un mer-i mahsûsu mûcibince, bıyıklarını ellerine alanlardan' dinç ve tuvana efrâdı cebren askere alırlardı. Bir kere askere girince, bir daha kurtulmak

ümidi yok idi." Kaabiliyetleri varsa müşirliğe kadar çıkmaları için imkâna sâhip iseler de, ahâli, garip bir inadla hizmetten kaçmaktaydı. Bu, Mahmud devrindeki cezrî değişikliklere karşı halkın pasif mukaavemeti olarak mütâlaa edilebilir. Nitekim Tanzîmat fermanındaki can, mal mahfûziyeti hususu da, Ocağın ilgâsından sonra başlayan, hattâ "gadr-i sarîh" teşkîl eden ve Osmanlı târihinde hemen hiç görülmemiş tecziye tarzının bir tenkîdi şeklinde düşünülebilir.

Hat'ta temâs edilen diğer bir mesele, "Rüşvete mâni olmak için bir kaanun-ı kavî çıkarılacağının" bildirilmesidir. Peygamber'in hadîsi ile "Râşi ve mürteşiin ikisine de la'net" edilmiş olduğundan, bu, esâsen şer'-i şerîf tarafından da men' edilmişti. Kadîm idâremizde ahâlinin işini gören memur, ondan kanunlaşmış bir harç veyâ âidat alırdı. Yahut kendisine tahsîs edilen arpalık, vs. vâridât ile geçinirdi. Sultan Mahmud devrinde bu kaldırılarak, memurların tamâmen merkeze rabtı tensîb olunmuş ve muvâzene-i umûmiyeden maaş almağa başlamışlardır. Bugün zannedildiği gibi, Osmanlı hayatında bâzı anlar ve şahıslar hâriç, öyle azîm bir rüşvet furyası yoktu. Memurlar maaşa bağlandıktan sonra da, aylıkların zamanında verilememesi yüzünden, umûmiyetle eski usûl devam etmiş; zâten haklı olan işini gördüren iş sâhipleri, hediye kabîlinden bâzı îtâlarda bulunmuş ve bu rüşvetten ziyâde bir şark inceliği olarak süregelmiştir. İşin garîbi, Tanzîmat devri rüşvet bâbında daha öncelerine taş çıkarmış ve bizzat Cevdet'in tâbiriyle "Bu devrin ricâli.. umûr-ı dînîyede mübâlâtsızlık ile ithâm edildikleri gibi beyne'n-nâs irtikâb ve irtişâ ile müttehim olmuşlar"dır. Aynı müellif, Gülhâne Hattı mübdîini de bu noktadan tenkîd etmekte, "O dahi âlî binâlar yapmak ve îrâd ve akar edinmek hevesine düştü." demektedir. Görülüyor ki, Tanzîmatçılar da, cedîdciler gibi ahlâkî salâbet ve istikametten, devleti yükseltmek için şahıslarını istihkar duygusundan yoksundular. Milletimizin garip bir kaderi olarak, îtilâ devirlerimizin istikamet, nefse hâkimiyet, dîn-ü devlet için hayâtını istihkar edercesine sa'y-ü gayret, bezl-i hamiyyet, tedbîrli hareket etme gibi vasıflarla mümtâz olan âbidevî devlet ricâli de artık görünmez olmuş; yerleri bir sürü cüce zevât tarafından işgâl edilmiştir.

Hat'ta zikredilen en mühim hususlardan biri de "Yed-i vâhid usûlünün bir belâ olarak vasıflandırılıp, bundan kurtulunduğuna hamdedilmesidir." Yukarıda görüldüğü üzere, Sultan Mahmud zamânında, İngilizler'le yapılan ticâret anlaşmasında bu usûlün "bütün memâlik-i Osmaniye hudutları dâhilinde ilgâ edileceği" kabul edilmişti. Ticâret Muâhedesi'ndeki bu husus, bu defa hatt-ı hümâyûnla tekrar ediliyor ve İngiltere'ye, devletimizin iktisadî zararına olarak, ciddî menfaatler sağlıyordu. Cevdet ve Lûtfî bunun bir nevi inhisar usûlü olduğunu, "cânib-i mîrîye senevî 70 bin kise kadar vâridât-ı

külliye getirdiğini" yazmakta; "ilgâ ile hazînenin gelirinin düştüğünü, maamâfîh Mısır'ın teessürünün kat kat ziyâde olduğunu" bildirmektedir. İngiltere'nin, Mısır meselesine Osmanlı lehine müdâhalesi de böyle büyük bir tâvizle mümkün olmuş; bu yalnız iktisâdî hususta kalmamış; siyasî zâviyeden, hükümranlık haklarından da büyük fedâkârlık yapılmış; Türkiye'nin istiklâli kısılmış ve bir bakıma ecnebî devletlerin himâyesine girmiştir.

Bunun hemen arkasından Hat'ta gâyet mânidar bir cümle kullanılmış ve yukarıdan beri serdedilen hususlar kastedilerek "Bütün bunların usûl-i atîkayı bütün bütün tağyîr demek olacağının, düvel-i mütehâbbe şâhid olmak üzere Dersaâdet'te mukîm süferâya dahi resmen bildirilmesi" emredilmiştir. İşte burada, Ferman'ın muharriri Reşid Paşa, bütün bunların niçin yapıldığını, hemen hemen açıkça ifâde etmiş ve vücût verilecek ıslahatı, ecnebî devletlerin şehâdetine, daha doğru bir tâbirle kefâletine rabtetmiştir.

Böylece Tanzîmat nâmıyle anılan icraat ve tasarrufların ictimâî zarûretlerden doğmadığını, bunun millî bünyeyi kuvvetlendirmek, devleti takvîye etmek için yapılmadığını, ancak "düvel-i mütehâbbe"nin şart ve arzûsuyla îkaa edildiğini, zımnen ifâde etmiştir. Mısır meselesinin halli için bu kadar tâvizler vermeğe, devletlere Osmanlı iç işlerinde haysiyet kırıcı bir müdâhale kapısı açmağa, tebea ve ülke üzerinde hükümranlık hakkını kullanamamaya kadar varan bir bağlılığa düşmeğe lüzum var mıydı? Devletlerin yukarıda anlattığımız emel ve arzuları, değişmez menfaat ve jeopolitik mülâhazalar, buna evet cevâbı verdirmeyi mümkün kılamaz. Haydi bunu görünüşü kurtarmak için yaptın ve kısa vâdeli siyâsî netîceyi elde ettin. Ondan sonra devleti kuvvetlendirmek ve halkı millî fikir etrafında toplayarak ciddî bir toparlanma ve kalkınma yapacağına, ecnebî devletler sefirlerinin elinde oyuncak olan, esas halkına sırt çevirmiş bir hükûmet olmanın mânâsı ne? Bu suâle de müsbet bir cevap vermek mümkün değildir.

Abdurrahman Şeref bu son cümleyi tamâmen başka bir şekilde tefsîr etmekte ve "Kavâid-i cedîde o zamanın havsala-i idrâkine sığamıyacağını bildiğinden tenfîz ve istikrârına, dâhilde ihdâs-ı müşkilât ve îkaa-yı mevâni' olunmak ihtimâl-i galibini karşılamak için düvel-i ecnebiyenin şehâdetine, yâni bir nevi kefâletine mürâcaat etmişdi." demektedir. Bizim yukarıdaki tefsîr ve tenkîdlerimiz bile Reşid Paşa'yı bir hayli medheden şu zâtın hükmü karşısında pek hafif kalır. Çünkü târihçinin şu hükmünden çıkan mânâyı ifâde etmeye dilim varmaz; Paşa'yı zihniyet itibâriyle hiç sevmediğim hâlde, işi oraya kadar vardırmaktan da vicdânen ictinâb ederim.

Muhakkak ki, bu hattın en mühim ve en geniş kütlelerce en fazla tenkîd

edilen kısmı "Ehl-i İslâm ve milel-i sâirenin müsâvâtı" meselesi olmuştur. Aslında garb devletlerinin tensîbiyle konduğu muhakkak olan bu hüküm, geniş çapta tenkîdlere hedef olmuş ve müslüman halkımızca pek fenâ bir nazarla görülmüştür. Bu madde müslümanların "millet-i hâkime"lik vasfını tahrîb etmiş ve dolayısiyle devletin ve tebeanın hayatında gâyet mühlik netîceler doğurmuştur. Bu husûsu bize telkîn eden bütün batılı devletlerin tebeası da ırkî ve dînî vahdetten uzaktı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müslüman tebeaları vardı. Bunlar hukûk-ı siyâsiyeden, hattâ medenîyeden bile mahrumdular. Hattâ hıristiyan olmalarına rağmen, Avusturya'da Sırplar, Hırvatlar, Macarlar, Çekler ve Slovaklar bâzı haklardan yoksundular ve millet-i hâkime de Almanlar'dı. Prusya'da da aynıydı. Rusya'da çok çeşitli hıristiyan kavimler arasında Ruslar, hâkim milletti. İşin garîbi, bu devletlerin hiç birinde ekalliyetler, Osmanlı ülkesindeki reâyânın asırlardan beri sâhip olduğu haklarına ve müreffeh durumlarına mâlik değildiler. Anlaşılıyordu ki, Tanzîmat, bir noktadan da gayri müslim tebeaya hukuk-ı siyâsîye vermek için atılmış bir adımdı. Bu, Osmanlı cemiyetinde ve teşkîlâtında, ehl-i İslâm'ın yüksek hükümranlık hakkına halel gelmemek üzere, mümkün olabilecek nisbette mevcuttu. Cemaatler, başlarındaki dînî ve ruhânî reîsleri mârifetiyle idâre edilirler, ihtiyaçlarını hükûmete bildirirler, bu vâsıtalarla merkezî hükûmetle temâs ederler ve metbû devletlerine hizmet ederlerdi. Osmanlı câmiasındaki mevkileri ise, çok iyi idi. Müslüman halkımızla kaynaşmış bir şekilde rahat ve mes'ûd yaşıyorlardı. Hiç bir batı devletinde ayrı dinden, ayrı milletten olan ekalliyetlerin bu çeşit bir hakkı ve böyle bir ictimâî mevkie sâhip olanı yoktu. Osmanlı Devleti, üzerine haçlı seferleri açıldığı, bütün hıristiyanlık dünyasıyle muhârebe ettiği zamanda bile, kendi hıristiyan tebeasına en ufak bir tazyikte bulunmamış; çok yüksek bir adâlet telâkkisiyle hareket etmişti. Bunun en güzel misâli, muhtelif yerlerdeki Yahudi cemaatlerinin vaziyetidir. Bütün batı devletlerinde mevcut bulunan Yahudi ekalliyetlerinin uğradığı gadirler, Osmanlı Devleti'ndekilerinin rahatlığıyle bir tezat hâlindedir. Rusya, Avusturya-Macaristan, İspanya, Prusya, Fransa ve İngiltere'deki Yahudi cemaatleri Türkiye'deki dindaş ve ırkdaşlarına nazaran, derece derece değişen bir cehennem hayatı sürmüşlerdir. Hiç bir kavim tarafından hazmedilemiyen Yahudiler'in, asırlar boyunca rahat ve âsûde yaşayabildikleri tek yer Osmanlı cihânı olmuştur. Bunun sebebini, Osmanlı Devleti'nin titizlikle riâyet ettiği çok yüksek islâmî ve insânî adâlet prensiplerine riâyeti teşkîl etmiştir. Paris'te, Londra'da, Moskova'da, Madrid'de, Viyana'da köklü ve asırlar boyunca yaşayan bir müslüman cemaati var mıdır? Olmuş mudur? Eski işgâl ettiğimiz topraklarda asırlar boyunca yaşamış, orada doğmuş, orada büyümüş müslümanlar, biz çıktıktan sonra hıristiyan idâresi altında yaşayabilmiş midirler?

Evliyâ'nın XVII. asır ortalarında câmileri, mektepleri, medreseleri, kütüphâneleri, tekkeleri ile bahsettiği Budin, Belgrad, Estergon, Kanije, Segedin vs.nin müslüman ahâlisi ile onların maarif eserleri nerededir? Yakın zamanda çekildiğimiz, bir zamanlar baştanbaşa Türk olan Semendire, Vidin, Sofya, Mora'nın müslüman nüfûsu ne oldu? Çok eski bir Türk ülkesi olan Kırım'da bugün bir tanesi mevcut mudur? Garbın yaptığı bütün zulüm ve vahşetler medeniyet, bizim insanlık ve adâlete bağlılığımız taassub mudur? Kendi târihlerine ve her cihetten büyük olan ecdâdlarına çılgınca bir körlükle saldıran cedîdci, tanzîmatçı, ilerici mecnûnlar ve züppeler bunları niçin görmezler? Diğer taraftan İngiltere'nin, Avusturya'nın, Rusya'nın, tebealarına Osmanlı Devleti'nde verilmesi istenen siyâsî hukuku tevcîh ettiği düşünülse, hattâ eski usûlümüzdeki reâyâ haklarını bahşettikleri tasavvur olunsa, vaziyetleri ne olurdu? Kat'î olarak söyleyelim ki, bir kaç sene içinde târihin derinliklerine gömülürlerdi. Yine Osmanlı Devleti çok sağlam ve köklü bir bünyeye sâhipti ki, ecnebî devletlerin telkînleri mahsûlü olan bütün bu cedîdci darbelere rağmen yaşayabilmiştir. Fuad Paşa'nın bir yabancıya mizâhî bir edâ ile söylediği rivâyet edilen "Dünyanın en kuvvetli devleti Osmanlı Devleti'dir; çünkü biz içerden, siz dışardan yıkmağa çalıştığımız halde bir türlü yıkılmıyor." sözü, hakîkatte de doğru ve itiraf mâhiyetini taşımaktadır.

Diğer bir cihetten Osmanlı hâkim milletinde milliyet, islâmî kültürün ve îmânın vahdeti emreden değişmez hükümlerine tâbi; Hilâfet makaamını uhdesinde bulunduran çok köklü, azametli ve şanlı mâziye sâhip müstakar bir hânedana bağlı, bütün zaferlerimize birlikte sevinen, felâketlerimize berâber ağlıyan, müşterek târihin vücûda getirdiği ve beslediği derin bir inanca istinâd ediyordu. Velhasıl târihin, zaman ve mekânın, müstakar bir hânedanın, derûnî ve kaynaştırıcı irfânın, vahdete ircâ ettiği bu milliyetin rûhunu ve hakîkî cevherini müslümanlık teşkîl ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde Türkler'in vazîfesi, bütün İslâmlar'ın maddî ve mânevî riyâseti idi. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde, müslüman olan çeşitli kavimler arasında hiç bir fark yoktu. Bunlar reâyâ karşısında hâkim millet vaziyetinde idiler. Reâyânın ayrı kılıkta bulunması, şehir dâhilinde silâh taşımaması gibi beledî ve ictimâî bâzı mâniler vardı. Adâlet karşısında ise, hukûkî müsâvat esastı. Hattâ bunların husûsî hukuka taallûk eden işlerine, cemaat mahkemeleri bakardı. Reâyâ sanatkâr, esnaf ve tüccar olarak çalışmakta, köylerde ise rahat ve müreffeh olarak yaşamakta idiler. Askerlikten muaftılar ve yalnız bir nevi şahıs vergisi olan harac îtâsıyle mükelleftiler. Bu sebeple iktisâdî vaziyetleri çok iyi, külfetleri ise çok az idi. Reâyâ da bundan memnundu; hâlinden şikâyeti yoktu. Fakat ecnebî devletlerin bâzılarının

maksatlarından biri de bunları kendi nufûz ve himâyelerine almak ve onlar sâyesinde Osmanlı ülkesinde menfaatler koparmak; bu devletin dâhilî işlerine de devamlı müdâhale imkânları sağlamaktı. Buna da Tanzîmat'tan sonra çok geniş çapta kavuşmuşlardır.

Abdurrahman Şeref, Tanzîmat hakkındaki bir kaç makalesinde, bu hükmün müslüman ahâli arasında gayrımemnunluk husûle getirdiğini söylemekte ve "Ahâli-i islâmiye, eser-i taassub olarak, müsâvât-ı tebea keyfiyetinden birdenbire hoşlanmamışlardı." demektedir. Müslüman halkımızın bu memnuniyetsizliğini taassuba rabtetmek azîm bir bühtandır. Buna mukaabil aynı müellif "Husûsiyle tebea-i gayrı müslimenin şevk ve neşâtı ise muzaaf idi." demekte ve bundan sonra da "Bütün rüteb ve menâsıb-ı devlet kendilerine açıldı; müslim üzerine şehâdetleri gayr-ı mesmû' iken, müslim üzerine hükmetmek üzere mahkeme âzalığı verildi, müslümanların nâil olduğu nu'm ve müsâadâta (nimetlere ve müsâadelere) mazhar olduktan fazla, anlar daha evvel mektepler açıp ve muâmelât-ı ticâriye ve sarrafiye ile daha ziyâde para kazanıp, terakkiyât-ı fikriye ve yesar-u refâhiyet bittabî kendilerinde âmâl-i harîsâne-i siyâsîye uyandırdı. Kuvve-i kaahire ile mahkûm iken ma'rifet ve servet cihetinden yükselmelerinden hâsıl olan neş'e ve emeller hükûmetin gözüne batmağa başladı. Bu emellerin vakit ve zamanıyle hükûmetçe hüsnü idâre olunması ve cereyânına, menfaat ve mes'ûdiyet-i devlet ve memlekete yarayacak bir istikaamet verilmesi lüzûmunu tasdîk ve kaaide-i müsâvâtın bir lâzıme-i hükûmet olduğunu itiraf ile berâber tebea-i gayrımüslimenin hâl-i hâzırıyle hâl-i sâbıkını bi'l-mukaayese istihsâl olunacak netîcenin takdîrini karîîn-i kirâma havâle eyleriz." yollu bir kanaat serdetmektedir. Bu son ifâdesi, müslümanlarca gösterilen gayrı memnunluğun "eser-i taassub" değil, gâyet haklı ve lüzumlu bulunduğunun kendisince de teslim edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Yine aynı müellif, iki fıkra naklederek, gayrımüslimler arasında uyanan cür'etkârlığı ve müslümanların hoşnudsuzluğunu dile getirmektedir :

> *"Galata'da Voyvoda karakolunda kumandan bir tabur ağası var imiş. Ahâli-i hıristiyâniye arasıra bir müslimi yakalayıp karakola götürür ve bana gâvur dedi diye mücâzâtını ister imiş. Tabur ağası 'Ay oğul anlatamadık mı? Şimdi Tanzîmat var; gâvura gâvur denmiyecek, Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti.' diye kabahatliyi tekdîr ve tevbîh eyler imiş. Bundan kırkbeş sene evvel komşularımızdan Hacı Süleyman Efendi isminde bir tüccar kapdânı var idi. Sinnen yetmişi geçgin olup, okur yazar bir adam idi. Tepedelenli Ali Paşa'nın ve Hâlet Efendi'nin re's-i maktûlarını temâşâ etdiğini ve zîrlerinde yazılan yaftaların sûretlerini*

aldığını söyler idi ve latîfe olarak bize 'Sizin Tanzîmatınız yüzünden vaktiyle ben bir kıyye nohutdan oldum.' der idi. Hacı Süleyman Kapdân bir kıyye nohut alarak hânesine gelir iken Galata'da Sandıkçılar içinde bir kalabalığa tesâdüfle aralarına girmiş. Bir hıristiyan müslime 'Senin bana gâvur demeğe hakkın yokdur." deyü muâraza eyliyor ve toplanan halk iki kısım olup bir kısmı 'Evet doğrudur, hakkı yokdur." ve diğer kısmı 'Ne olmuş ki.' diyerek nizâı körüklüyor imiş. Kapdân nohut mendilinin düğüm tarafını bükmeğe başlamış ve sabrı tükenip mendili hıristiyanın başına urmuş; mendil patlayıp nohutlar yere dökülmüş."

Şu iki fıkra ahâli ile asâyişe memur emniyet makaamlarının Tanzîmat'a bakışını çok güzel ve mânidâr bir dille anlatmaktadır.

Engelhardt, şu müsâvât maddesinin müslümanlarca şer'î hükümlere mugâyir olduğu ileri sürülerek tenkîd edildiğini kaydetmekte, "Hiç kimseye mechûl olmadığı üzere, Türk hey'et-i ictimâîyesinin demokrat, yâni âmme hâkimiyeti esâsına müstenid" olduğunu, yânı Avrupa telâkkî tarzındaki gibi bir asîlzâdegân sınıfı bulunmadığını, fakat bunun hıristiyanlara teşmîl edilmediğini söylemekte, Tanzîmat beyânnâmesiyle "Şer'î ve an'anât-i târihiyeye merbût olan bu esâsî kaaidenin bir darbede alt üst edildiğini" anlatmakta, "Binâenaleyh Türkiye'de bir inkılâp vukua geliyordu." hükmünü vermektedir. Reşid Paşa'nın bunu hürriyetperver Avrupa efkârının Mehmed Ali'ye gösterdiği muhabbet ve teveccühe kendisinin de nâil olması hevesine kapılarak yaptığı rivâyetini dile getirmekte, "Müslümanların en samîmî, en derin hissiyâtını şiddetle cerihâdâr eden beyânnâmenin onu bir gâvur gibi fedâ etmeğe âmâde olan şiddetli düşmanlar peydâ etdiğini" yazmaktadır. Nitekim hemen sırf bu sebeple ve Reşid Paşa'dan dolayı, bütün hükûmetin teveccühünü kaybettiğini, ahâlideki hoşnudsuzluğun endîşe uyandıracak bir dereceye vardığını anlatmakta ve "Müslüman ahâliyi ıslahatın netîceleri hakkında korkutmak maksadıyle bir takım yalan yanlış havâdisler yayılıyordu; her tarafta reâyânın hürriyet ve müsâvât nâmına ayaklanacakları, ehl-i İslâmın asırlardan beri devâm eden i'tisâflarının cezâsını çekecekleri zamânın yaklaşmakta olduğu söyleniyordu." demektedir. Ahâlisi karışık olan mahallerde bu müfrit hissiyâtın gâleyân hâline geldiğini ifâde eden müellif, bir çok vilâyetlerde müslüman ahâlinin Mısır Vâlisi'ne karşı, Bâb-ı Âli'nin hıristiyan hükûmetlerle ittifak etmesini hoş görmediğini, bu hususta Pâdişah'ın bile "frenkleştiği" gibi tenkîdler yapıldığını anlatmaktadır. Arnavutluk'ta, Aydın'da ve diğer bâzı şehirlerde Sultan'ın i'tikadından bile şüphe beyân edildiğini, Kur'ân-ı Kerîm nâmına ettiği yemînden döndüğünün söylendiğini nakletmekte ve "Pâdişah'ın vükelâsı, bilhassa Reşid Paşa kâfirler tarafından celb ve

itma' edilmiş bir gâvur suretinde gösterilerek, bunların zât-ı şâhâneyi aldatmakta ve milletin kadr ü haysiyetini tezlîl etmekte oldukları yayılıyordu." demektedir.

E. Driault da:

Hattâ bunlar Tanzîmat'ın reâyâmn tehlikeli surette serbestîsin-den başka bir şeye hizmet etmiyeceğini, bir çok şehirlerde miktarca az olan müslümanların ancak bu rüchâniyetle fâikiyetlerini muhâfaza eylediklerini, hıristiyanlara aynı hukukun bahşedilmesinin onlara kuvvet verme, binâenaleyh islâmları zaaf ve mağlûbiyete düşürmek olacağını, bunun ise İstanbul'u hıristiyanlara terketmekle müsâvî olduğunu söylediler. Bu şekilde düşünenler acaba tamâmen yanlış mı muhâkeme yürütüyorlardı? Fi'lvâki hıristiyanlar, günden güne tahrîklerine hız veriyorlardı. Bunlar bir takım imtiyazlara nâil oldukça taleplerini artırıyorlardı. Muhtelif mezheblere mensup cemaat, yekdiğerini müteâkip yeni imtiyaz ve müsâadelere mazhar olmakta idiler. Alınması ümîd olunan imtiyazların tâkîbi için bu cemaatler birbiriyle rekaabet ediyorlardı. Bu cemaatlerin her biri aynı mezhebe mensup devletlere, yâni Ortodokslar Rumlara, Katolikler Fransızlara, yeni gelen Protestanlar da İngilizlere mürâcaat etmekte idiler. Bu hâl şarkta büyük devletlerin yekdiğerine karşı almış oldukları rakîb vaziyetin yeni bir şekli idi. Artık düvel-i muazzama Şark'ta müdâhaleler icrâ etmek için binlerce bahâneye mâlik bulunuyordu."

demektedir.

Görülüyor ki, bâzı Türk muharrirleri tarafından bir taassup eseri olarak görünen "Ehl-i İslâm ve milel-i sâire müsâvâtı"na milletçe yapılmış tenkîd ve itirâzlar Katolik olan bir Fransız tarafından dahi böyle mütâlaa edilmekte ve haklılığı teslîm edilmektedir. Bunun büyük mazarratı dile getirilmekte, Osmanlı ülkesine ecnebî devletlerce müdâhale kapıları açtığı açıkça söylenmektedir. Nitekim aynı müellif, Tanzîmat'tan sonra başlayan bu haysiyet kırıcı müdâhalelerin Osmanlı ülkelerindeki müslüman halkları ne denli ıztıraba sevkettiğini de şöyle anlatmaktadır:

"Şarkta Tuna'dan Nil'e, Cezâyir'den Fırat'a kadar her tarafta, düvel-i muazzamanın harîs maksat ve emelleri gittikçe artmakta ve müslümanlar bu devletlerin müdâhalelerine karşı çırpınmakta, buna mâni olabilmek için aralarında anlaşmalar yapmakta idiler. Bunlardan bir çoğu Tanzîmat'ı kendileri için hazırlanmış ölümün şekil ve suretlerin-

den biri olarak görüyorlardı. Bunlar artık kendi memleketlerine sâhip olmadıklarını sarâhaten anlamışlardı; bundan sonra Osmanlı ülkeleri Avrupa muvâzenesinin bir tatbîkat sahnesi olmuştu."

İşte bu sebeplerledir ki, Tanzîmat, kendisinden evvel başlayan Selîm ve bilhassa Mahmud devrindeki kaynaştırıcı müesseselerin ilgâsı ve birleştirici inancın sarsılmasından kaynaklanan devlet zaafiyetinin tabiî bir netîcesi olmuş ve Osmanlı ülkelerini ecnebî devletlerin himâyesine sokan bir hareket olmuştur. Tanzîmat'ın en büyük akıl hocası ve Reşid Paşa'nın da hâmisi olan, "Bu inkılâb programının ana hedefinin reâyâyı, Sultan'ın en hür, en gözde tebeası kılmak olduğunu"(?), "Türk imparatorluğunun ancak hıristiyan medeniyetine yaklaşmak suretiyle (?!) dağılmasını bir müddet için önlemek mümkün olduğunu" söyleyen Caning bile "Reşid'in Gülhâne Hattı'yla ortaya sürdüğü haddinden fazla keskin ve toptancı devrim tedbirlerinin... gâyet tehlikeli bir aksülâmel uyanmasına yol açtığını" ifâde etmiştir. Demek ki, beyânnâmenin hakîkî telkîn edicisi bile, dozajın fazla kaçtığını itiraf etmiştir. Hâtıratında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardımını, dâima büyük ticârî menfaaatlerle birlikte "devrim programından bir maddenin tahakkukuna bağladığını" itiraf eden kudretli sefîr, ahâlide uyanan reaksiyondan endîşelenmiş görünmektedir. İşte bu sebepledir ki, dikilmesi kararlaştırılan Tanzîmat Âbidesi yapılamamış; yâni buna cesâret edilememiştir. Nitekim Reşid Paşa, Lûtfî'nin beyânına göre, hattı kıraat etmeden evvel de ciddî bir korku içinde bulunmuş; kethudâsına "akşama sağ çıkmayacak bir mehlekede" olduğunu söylemiştir ki, yaptığı işten dolayı kalb huzûru içinde olmadığını da gösterir.

Tanzîmat Hakkında Doğru Bir Mütâlaa Serdedilememesinin Sebepleri ve Metternich'in Şâyân-ı Dikkat Tenkîdi ve Bundan Çıkan Netîceler

Maalesef ne Tanzîmat fermânı ve ne de ondan sonra bu nâm ile yapılan kukûkî, ictimâî, iktisâdî ve siyâsî tasarruflar bîtaraf bir tahlîle ve tenkîde tâbi tutulmamış; daha doğru bir tâbirle tutulamamıştır. Bunu, biraz da Nizâm-ı Cedîd'den itibâren başlayan, bilhassa Ocağın ilgâsından sonra şiddetle hızlanan ve günümüze kadar da devam eden, birbirini tâkip eden bir inkılâplar ve sarsıntılar ülkesi hâline gelmiş olmamıza dayamak en mâkul yol görünmektedir. Türkiye güyâ kuvvetlenmek, hiç olmazsa büyük mevcûdiyetini batı karşısında muhâfaza edebilmek için, muhtelif gruplar ve kuvvetler tarafından, zihniyet itibariyle birbirinin aynı olan, siyasî değişikliklere mâruz bıra-

kılmıştır. Bizzat siyasî kuvveti ele geçirenler, kendilerinden evvelki devri kötüleyerek, vücut verdikleri derme çatma icraatı yüceltmek, bu suretle de mevkilerini sağlamlaştırmak yolunu tutmuşlardır. Siyasî kuvvetin tesir ve zorlamasıyle mâzimiz ve târihimiz hakkında, vâkıalarla ve gerçekle taban tabana zıt bir tavır takınılmış; eski devrin büyüklüğünü ve azametini ifâde, hâlihâzıra yöneltilmiş en büyük tenkîd olarak görülmüştür. Bu sebeple, son 170 yıllık târihimiz, bâzı istisnâî devreler hâriç, fecî bir yıkıntı şeridi hâlinde uzandığı halde, bunun sebepleri araştırılmamış; çok mânâsız bir zihniyetle milletimize en büyük hamlesini yaptıran millî fikir ve mânevî üstünlüklerimize hücûmlar yapılmıştır. Zâhirde devleti kuvvetlendirmek, milletimizi yükseltmek için ortaya çıkan bir sürü reformlar alabildiğine yükseltilirken, bunların kerâmetin tâ kendisi, tam hikmet olduğu sürekli tekrarlanırken, milyonlarca kilometrekare tutan vatan sathının alabildiğine ufalması "saflaşma" gibi safsatalarla îzâh edilmiş; hakîkî müessirler ise ortaya konamamıştır.

Târihimizin bu devresini koyu bir medih ve koyu bir zem' havası kaplamış; ictimâî vâkıalardaki sebep-netîce münâsebeti dahi nazara alınmadan, boş lâf kalabalıkları için çöküşümüzü hazırlayan tasarruflar; çok muvaffakıyetli ve kurtarıcı sonuçlar olarak gösterilmiştir. Bunları ölçülü bir tenkîde tâbi tutanlar dahi, türlü isnâdlarla damgalanmışlar ve bizzat siyasî kuvvetin tesiriyle suskun insanlar hâline gelmişlerdir. Belki cemiyette kökleşmemiş; ictimâî zâviyeden iğreti halde kalmış bir zihniyet için bu tarz hareket, bütün fikrî hürriyet terânelerine rağmen, bir dereceye kadar mâkul de görülebilirdi. Fakat her millet için mâzi, hâl ve istikbâlin, zamanın üç buûdu olduğu, mâzinin dünkü hâl ve daha evvelki istikbâl bulunduğu mütâlaa edilecek olursa, geçmişi hakkında yanlış fikirlerle dolu bir cemiyetin şimdiki devri ve geleceğini hiç idrâk edemiyeceği açıkça ortaya çıkar. Bu sebeple bir millet için bizzat kendinin bir parçası olan târihini, bugünkü resmî kanaate göre tenkîd ve tezyîfi mâkul görmek, ancak basit müfekkire sâhiplerinin davranışı olabilir.

Maalesef bu davranış Tanzîmat'ta da aynen hükmünü icrâ etmiş; alelacele alınan tedbîrlerin lüzumsuzluğunu pek haklı sebeplerle ifâde edenler "efkâr-ı atîka ashâbı" tâbiriyle tezyîflere uğratılmışlardır. Hattâ Reşid Paşa tarafından kaleme alınan Gülhâne Hattı'nda dahi, aynı zihniyet açıkça görünmekte ve milletimizin kendi vücut verdikleri devreyle kıyâs kabul etmiyecek derecede kudretli olan devirleri, gelişigüzel hükümlerle, kolay mütâlaalarla yerilmektedir.

Bu hat'la başladığı söylenen ve "nizâmlamalar" mânâsına "Tanzîmat" diye adlandırılan bu devir, Sultan Mahmud zamânında başlanan yalan yanlış, âmiyâne, basit, bununla berâber radikal değişikliklerin vücut verdiği fecî iç

ve dış gâilelerin bir netîcesi olmuştur. Nitekim Abdülmecid tahta geçince ecnebî sefîrlere "emr-i ıslahata devâm edileceği" teminâtı verilmiştir. "Düvel-i muazzama" denilen beş devlet, Mısır meselesini Osmanlı hükûmeti lehine halle tâlip olmuşlar; bunu kendi menfaatlerine en uygun yol görmüşlerdir. Başta İngiltere olmak üzere hepsi Osmanlı Devleti'ni himâyelerine almışlar ve bunun için bâzı şartlar koşmuşlardır. Tanzîmat fermânı bu şartların pek usturuplu bir şekilde ifâdesi ve temin edilmesi olmuştur. Bundan sonra ecnebî devletlerin arzu ve telkînleriyle millî bünyeye oturtulmayan garip nizâmlamalara girişilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin inkırazının kendi hükûmetini ve devletini de sarsacağına inanmış bulunan Prens Metternich, İstanbul sefîri Baron von Stürmer vâsıtasıyle, yukarıda da zikrettiğimiz çok mânidâr ve dostça serdedilmiş bâzı tavsiyeleri Bâb-ı Âlî'ye sunmuştur. Bu mektubunda Sultan Mahmud'ca yapılmış olan ıslahat, çok şâyân-ı dikkat ve hârikulâde bir isâbet-i nazarla, şu şekilde tenkîd edilmiştir:

> *"Sultan Mahmud'un ekseriyâ aldandığı cihet, ıslahat yolunda seçmiş olduğu istikamettir. Bu hükümdarı saltanatının her safhasında tâkip etmeyi mevkiimin icâp ettirdiği bir vazîfe telâkkî ettim. Bu suretle müşârünileyhin iyi niyetleri gibi, hataları hakkında da söylenebilecek husûslar için mutlak bir kanaate mâlikim. Bence yapmış olduğu en büyük hata, icraat ve teşebbüslerinin esaslarına ve hakîkî mâhiyetlerine atfetmesi lâzım gelen ehemmiyet ve kıymeti, onların şekline vermiş olmasıdır. Tutulmuş olan bu hatalı yolun kolaylıkla sezilebilen iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, pâdişahın gâyet tabiî olan cehâleti, ikincisi de müslümanların düşünce ve emellerini icrâ edebilecek kaabiliyette devlet adamlarının noksanlığıdır. Sultan Mahmud'un icraatı hakkında bir devlet adamı sıfatıyle vicdanımı yoklıyarak dâima dermeyân edebileceğim bir tenkîd de, pâdişahın millî şekillere uygun olarak yapıldığı takdîrde faydalar tevlîd edebilecek bir hareket ve teşebbüsü, hiç tereddüt etmiyerek, yabancı şekli ile nazara alması ve öylece tatbîk ve icrâya girişmesidir."*

Bu suretle eski sultanın saptığı yanlış yollarda gidilmemesi, yapılacak ıslahatın mutlaka millî şekillere mutâbık olarak vücûda getirilmesi tavsiye edilmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsıyle, onun boşluğunun doldurulamadığını, çünkü "bugün Türkiye'nin Avrupalı gibi giyinmiş asker ve zâbiti varsa da ordusu bulunmadığını" ifâde etmekte ve "yeni teşebbüs edilecek nizâmlamalarda batıdan usûl ve kaanun almamalarını, bunların hıristiyânî olduğunu, kendilerinin Türk kalmalarını, hükûmetinin mevcûdiyetinin yegâne istinâdı

olan islâmî kaanunlara riâyet ve hürmet gösterilmesini, sâir mezheblere tanınacak serbestîleri de şerîatin gösterdiği kolaylıklara dayanarak icrâ etmelerini" pek samîmâne bir uslûpla anlatmıştır.

Sosyolojik mütâlaalara da tamâmen mutâbık olan bu kıymetli tavsiyeler, maalesef dinlenmemiş; bir iki nokta hâriç bunun hemen tamâmen aksi icrâ edilmiştir. Türk mümtaz tabakasından bâzılarına gâyet nuhustin, gâyet primitif, gâyet iptidâî bir kanaat hâkim olmuş; milleti millet yapan, çeşitli zümreleri tek bir kütle gibi birleştiren müesseseler, mânevî husûsiyetler, millî kültür eserleri yıkılmağa çalışılmıştır. Bunlar ne kadar çabuk yıkılırsa, o derece ilerliyeceğimiz dalâletine saplanılmıştır. Tanzîmat'ın ve ondan sonra günümüze kadar uzayan zihniyetin karakteristik vasfını da bu teşkîl etmiştir.

Tanzîmat'ın Sebep ve Netîceleri

Tanzîmat diye anılan yeni devrin vücût verdiği tasarrufları muhtelif zâviyelerden kısaca mütâlaa etmekte fayda vardır. Siyâsî zâviyeden Tanzîmat'la, içinde en büyük düşmanlarımızı da barındıran "düvel-i hamse"nin bir nevi vesâyeti altına girilmiştir. Zâhirde Mısır meselesinin halli temin edilmiş; Mehmed Ali'nin kuvvetinin en büyük sebebini teşkîl eden inhisarlar, bütün Osmanlı ülkeleri çapında kaldırılmış; bundan da en büyük kazancı İngiltere elde etmiştir. Diğer taraftan beş garb devletinin, Osmanlı dahîlî işlerine lüzumlu lüzumsuz müdâhalesine kapı açılmıştır. Nitekim daha sonraki Lübnan işlerinde Fransa, bu eyâlete asker çıkarmış; Cidde bir kaç frenkin katli sebebiyle ecnebî devletler donanması tarafından merhametsizce topa tutulmuş ve suçludur diyerek, epeyce bir miktar adam, bizzat yabancı kumandanın emriyle îdâm edilmiştir. Bunlara karşı o günkü ricâl, devletin hükümranlığını yok eden bir sükût ihtiyâr etmişler; hattâ yabancılara hoş görünmek için onlardan daha şiddetli davranmışlardır.

Bu hareketler müslüman tebea üzerinde çok fenâ tesir etmiş; devletin otoritesi noktasından da çok haysiyet kırıcı bir mâhiyet kazanmıştır. Yabancı sefîrler, her hususta Bâb-ı Âlî'yi tazyîk etmişler, sadrâzamları azl ve nasbettirmişler; devlet ricâli ise, gâyet aşağılık bir yol seçerek, bunların emirlerine girmişlerdir. Nitekim Stanley Lane Poole, meşhûr İngiliz elçisi Lord Stratford'un hâtıralarında "Büyükelçinin kendilerini ziyâret edeceğini öğrenen nâzırlar, kaçacak delik arıyorlardır, vezîr-i âzam bile acele toparlanıp, arzûlarını öğrenmek üzere telâş ve tereddütle bu azılı İngiliz'in yanına koşuyordu; Reşid Paşa'dan başka yılgınlığa kapılmayan kimse bulunmuyordu."

demektedir. Aynı kitapta büyükelçinin karısına yazdığı bir mektupta da "Osmanlı hükûmeti apansız değişiverdi; Reşid'le sadrâzam azledildi. O saat pâdişaha çıktım, yeniden vazîfeleri başına getirildiler." cümleleri yer almaktadır. Bir yerde de "Reşid Paşa'nın gözlerinden yaşlar akarak büyükelçinin elini öptüğü" nakledilmekte, bir hemşehrisinin evrakını çıkarmak için bizzat Bâb-ı Âlî'ye gidip, büyük memurları dahi tekdîr ettiği, hattâ azarladığı bildirilmekte, Osmanlılar'a yapılan yardımın dâima Londra hükûmetinin menfaatine ve İngiliz tebeasının imtiyazlarının artırılması şartına bağlandığı söylenmekte, hattâ bir İngiliz generalinin "Sultan demek Lord Stratford demektir." dediği yazılmaktadır.

İngiliz siyâsetine yöneliş; Osmanlı Devleti'nin o günkü vaziyeti ve imkânları bakımından ne kadar doğru, Rusya'nın arzettiği tehlike noktasından ne kadar haklı ise, onun sefîrine karşı ricâl tarafından gösterilen tekâpû da o kadar yanlış ve zararlı olmuştur. Bu haysiyetten mahrum tekâpû (dalkavukluk), yalnız devletin arzettiği kudretsizlikten doğmamış, bizzat ricâle ârız olan çok acâib bir telâkkîden de kuvvet almıştır. Nitekim Fuad Paşa'ya isnâd edilen şu sözler, ricâle hâkim olan bu garip telâkkîye ışık tutmaktadır: "Bir devlette iki kuvvet olur; biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizde yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeye imkân yoktur. Bu sebeple papuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtâcız ki, bu da sefâretlerdir." Görülüyor ki, gâyet nükteperdâz olduğu rivâyet edilen Tanzîmat Paşası, kendileri için mühim olan esas sebebi de ifâde etmiş olmaktadır. Bu sebep, asırlar boyunca süren şanların, zaferlerin, âdil hâtıraların, maddî ve mânevî kuvvetlerin vücûda getirdiği devlet reîsi otoritesini tahdîd etmekten ibârettir. Bunun içindir ki, teşehhüt miktarı Londra'da bulunmuş, snop, bir miktar müteşâir, efendisi Reşid Paşa'yı medhederken kökleşmiş millî zihniyeti cerihadâr eden bu adam 'Bir ıtıknâmedir insana senin kaanunun /Bildirir haddini Sultana senin kaanunun' tâbirlerini kullanacak kadar da ileri gitmiştir. Böylece Gülhâne Hattı, kölelikten âzad olma vesîkası görüldüğü gibi, Reşid'in "Sultana haddini bildirir bir kaanunu" olduğu da ifâde edilmektedir. Haddi bildirilenin Sultan değil, millet ve devlet olduğu, kölelikten azâdiyet vesîkasınınsa bizi o derekeye indirdiği hiç nazara alınmamıştır. O günkü münevverin cidden garip olan düşüncesini bu teşkîl etmiş ve devlet reîsinin otoritesi devamlı olarak tahdîd edilmeğe çalışılmıştır. Bugüne kadar devam eden siyâsî hareketlerin husûsiyetini de, bir bakıma, bu zihniyet çizmiş ve iş devleti sarsmağa kadar uzamıştır.

Sefâretlerin ve düvel-i ecnebiye kuvvetinin vezîrlerce pâdişahlara karşı kullanılışı, memleket zâviyesinden pek fecî netîceler vermiş; yabancıların Osmanlı mülküne bol bol müdâhalesini intâc ettirdiği gibi, milletçe ciddî bir

toparlanma devrine giremememizin de başlıca sebeplerinden birini teşkîl etmiştir. Nitekim Cevdet *Tezâkir*'inde "Reşid Paşa'nın başlıca kuvvetinin İngiltere sefâreti olduğunu, şâkirdleri Âlî ve Fuad Paşaların da Fransız sefâretine dayandığını" yazmakta, hattâ harb hâlinde bile "vükelâ-yı Devlet-i Aliyye'nin nufûz gavgâsıyle meşgûl" bulunduğunu; "yekdiğeri aleyhine şikaak ve nifâktan başka bir şeye ehemmiyet vermediklerini" kaydetmektedir. Hatta Ebüzziyâ'nın yazdığına göre Âlî Paşa "Pâdişah, Tanzîmat'ı ihlâle ta-saddî ediyor." diye bir şâyiayı İngiliz ve Fransız sefîrlerine söylemeyi aklından geçirmiş ve Abdülazîz de bu mevzûda "düçâr olacağı müşkilâtı pek âlâ takdîr etmiş", sadrâzamını onun için azledememişti. Bu sebepledir ki, Tanzîmat Paşalarından bâzıları, maalesef "Devlet-i Aliyye'nin nâzırları oldukları kadar, Avrupa'daki müteneffiz devletlerin de sefîrleri olmuşlardır." Böylece Tanzîmat, siyâsî noktadan, garbın tâbii oluşumuzun epeyce sarîh bir vesîkasını teşkîl etmiştir.

Tanzîmat'ın Hukûkî Netîceleri

Bu siyasî bağlılığın hemen arkasından, bu beş devletin en nufûzlularının telkîniyle, bir takım garb kaanunları, teşkîl edilen Meclis-i Tanzîmat'ça alelacele tercüme ettirilerek, Osmanlı memleketleri hududları dâhilinde tatbîke başlandı. Böylece taknîn (kanun koyma) usûlünde, hukuk ulemâsınca en merdud bir yol addedilen iktibâs ameliyesi başladı. Bir müddet sonra Ticâret-i Berriye (Kara Ticaret), Ticâret-i Bahriye (Deniz Ticâret), Kaanunnâme-ı Cezâ, Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye, Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye kaanunları ısdar edildi. İdarî ve askerî kaanunlar çıkarıldı. Bu kaanunlaştırma furyası, her yapılacak işin bir kaanunla veya nizâmnâme ile hallinin mümkün olacağı gibi yanlış bir zanna, yâni kaanunlarda simyevî bir hassanın var olduğu zu'muna kadar uzadı. Hattâ, meselâ bir yol kaanunu çıkarırsak, yol dâvâsını hallederiz; bir sanâyi kaanunu çıkarırsak sanâyi meselesini hallederiz gibi türrehât dahi meydan aldı. Bu yanlış telâkkî günümüze kadar uzadı ve bugün dahi hükmünü icrâ etmektedir.

O günün ricâli, bir taraftan Avrupa'ca şart koşulan nizâmlamaları yapar görünmek için bu yola girdikleri gibi, bir cihetten de devletin za'fiyetini onun siyâsî bünyesinde, esas teşkîlâtında ve idâre tarzında gördüler. Bu husustaki garb kaanunlarını alınca meseleyi halledecekleri zehâbına kapıldılar. Onların biraz da garbın baskısıyle düştükleri şu yanlışlık, günümüze kadar hükmünü icrâ etti.Tanzîmat, çifte meşrûtiyet, kaanun-ı esâsî, cumhûriyet, tek parti, çok parti, çift meclis, demokrasi şeklinde zamanımıza kadar uzayan çalkantılar vücûda getirdi.

Çıkarılan kaanunlar, batıdaki şu veyâ bu cemiyetin, o mevzûdaki hukûkî, idarî ve siyasî ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyle vücûda getirilmişti. Meselâ Fransa'daki medenî, idarî, cezâî mevzûat, Roma ve Kilise hukukunun, Katolik Fransız milletinin uzun târihî seyri içinde oluşmuş ve kaynaklarını da buralardan almıştı. Bizde tercüme ve tatbîk edilmeğe kalkışılan bu kaanunlar, tamâmen ayrı tarzda tekevvün etmiş cemiyetimizde, aksi tesirler vücûda getirdi. Bizim idarî ve hukûkî müdevvenâtımız, asırlarca, çok geniş ülkelerde, çok çeşitli zümreler ve kavimler üzerinde tatbîk edilmiş ve bütün bu insan kütlelerinin ihtiyaçlarına cevap vermişti. Cemiyetteki millî adâlet duygusuna çok köklü olarak yaslanmış ve bütün Osmanlı câmiasındaki müşterek ictimâî değerlere istinâd etmişti. Biz, cemiyetimize tamâmen yabancı olan bu mevzuatı, ancak bir eyâletimiz kadar küçük bir yerde tatbîk edilen hukûkî kaaideleri aldık ve bunu, bütün bir Osmanlı câmiasında mer'î kılmağa kalkıştık.

Bu iş, gâyet tabiî olarak, hükûmete ve merkeze karşı reaksiyonlar doğurdu. Araplarla meskûn eyâletlerde, Bosna ve Arnavutluk'ta, hattâ Anadolu'nun bâzı yerlerinde hoşnudsuzluk alâmetleri belirdi. Cemiyetteki millî değerler sarsıldı; İslâm câmiasınm kaynaştırıcı vahdetinde, çözülme emâreleri başgösterdi. Hicaz hâdiseleri bunun bir misâli olarak ortaya çıktı. Ricâl, bu hususta, bir taraftan garb devletlerinin baskısına, bir taraftan da dâhildeki müslüman zümrelerin ta'ân ve teşni'ine mâruz kaldı. Âlî Paşa gibi bâzıları, Fransız medenî kaanununu tercüme edip, tatbîk sevdâsına düştükleri halde, Cevdet Paşa ve emsâli gibi ilmiyeye mensup olanlar da "fıkh-ı İslâm'dan istinbat tarîkıyle" bir *Cod*'un vücûda gelmesini istediler. Nitekim Cevdet, bu husûsu *Tezâkir*'inde şöyle anlatmaktadır:

> *"Günden güne Avrupalılar'ın memâlik-i mahrusaya tevârüdü ziyâdeleşip, Dersaâdet'de rûz-merre zuhûra gelen deâvî-i ticâreti bir mahkeme-i ticâret idâre etmez oldu. Ecnebîler mehâkim-i şer'iyeye gitmek istemez. Müslim aleyhinde gayrımüslimîn ve zımmî aleyhine müste'menin şehâdeti şer'an istima' olunmamak meselesi ise Avrupalılar'ın nazarına pek ziyâde çarpar olduğundan, hıristiyanların mehâkim-i şer'iyede muhâkemelerine itiraz eder oldular. Bundan dolayı bâzı zevât Fransa kaanunları Türkçe'ye tercüme olunup da mehâkim-i nizâmiyede onlar ile hükmolunmak fikrine zâhib oldular. Halbuki bir milletin kavânîn-i esâsiyesini böyle kalb ü tahvîl etmek o milleti imhâ hükmünde olacağından, bu yola gitmek câiz olamayıp, ulemâ gürûhu ise o makûle alafranga efkâra sapanları tekfîr ederlerdi. Frenkler dahi 'Kaanu-*

nunuz ne ise meydana koyunuz, biz de görelim ve tebeamıza bildirelim.' derlerdi."

demektedir.

İşte böylece İslâm fıkhının bilhassa vecîbeler hukuku kısmı bir "Mecelle" hâlinde toplandı ve Tanzîmat'ta garb kaanunlarının alınmasıyle başlayan hukuk ve kaanunlar ikiliğine nihâyet verilmek maksadı da güdüldü. Çünkü o devirde başlayan Nizâmî ve Şer'î mahkemeler ikiliği garip meyvesini hemen vermiş, birincilerdeki hâkimler, şer'î hukuktan "bî-behre" bulunduklarından, önlerine tatbîk edecekleri bir metin vermek icâp etmişti. Reîsliğini Cevdet Paşa'nın yaptığı Mecelle Cemiyeti, uzun çalışmalardan sonra "millî" diyebileceğimiz bu kaanunu vücûda getirmiştir. Cevdet *Tezâkir*'inde kaanunu mütâlaa edip Roma kaanunnâmeleriyle de karşılaştıran Avrupa hukukşinaslarından birinin bu hususta kendisine şöyle dediğini nakletmektedir:

"Âlemde cem'iyet-i ilmiye vâsıtasıyle re'sen iki defa kaanun yapıldı. İkisi de Kostantıniye'de vuku buldu; ikincisi, tertîb ve intizâmı ve mesâilinin hüsn-i tensîk ve irtibâtı hasebiyle, evvelkine çok müreccâh ve fâikdir. Beynlerindeki fark dahi insanın ol asırdan bu asra kadar âlem-i medeniyetde kaç adım atdığına bir güzel mikyasdır."

Cevdet bu ikisi arasında "çok fark olduğunu", çünkü "birinin sun'-ı beşer bulunduğunu, diğerinin ise altı fakîh zâtın mârifetiyle vaz'-ı ilâhî olan şerîat-i garrâdan ahz ü iltikat edildiğini" kaydetmektedir. *Mecelle*'nin bu husûsiyeti onun, Osmanlı Devleti târihten silindikten sonra dahi, bâzı müslüman milletlerde hâlâ tatbîkine sebep olmuştur. Böylece Osmanlı hukukşinaslarının nufûzu, devletin siyasî nufûzundan daha öteye uzamış demektir ki, bizim irfan ve kültürümüzün politik hudutları da aşan kaplayıcılığa ve müşterek yaşadığımız milletleri idâredeki kaabiliyetimize delîl teşkîl eder.

Bu devirde yine aynı komisyonun vücûda getirdiği diğer bir millî kaanun da *Arâzî Kaanunnâme-i Hümâyûnu*'dur, Cevdet bunu hazırlayan "komisyona asıl sermâye verenin Sa'dâ Efendi olduğunu, bu zâtın, Sultan Süleyman zamânından beri arâzî hakkında yapılmış olan kaanunları kuyûdundan çıkarıp cüz cüz komisyona verdiğini, bunların komisyonca ebvâb ve fusûle taksîm olunarak îcâb-ı vakt-ü hâle göre bâzıları ta'dîl ve lüzûm görülen bâzı mevadd-ı kaanûniye dahi ilâve olunarak bir kaanunnâme lâyihası vücûda getirildiğini" yazmakta ve "İşbu kaanun lâyihası hitâma resîde ve temhîr olunmak üzere iken Sa'dâ Efendi'nin âzim-i dârü'n-naîm olduğunu" teessüfle bildirmektedir. Bu zâtın "Asrımızda yeni yetişen küttâba benzemeyip, Dîvân

kaleminde pek eski vakitten beri teessüs etmiş terbiye-i sahîha-i kalemiye sâyesinde yetişmiş, gâyet edîb ve sâlih, mütevekkil ve kaani bir zât-ı iffet vesîm olduğunu, sahîhan hâfız-ı kavânîn ve kuyûd-ı kalem, hattâ sanki bir mecmua-i nefîse-i kuyûd bulunduğunu, yerine yine akrabâsından olan muâvini Hasib Efendi'nin geçdiğini, bu zâtın ise 'Göreceğim iş yine aynıdır, bu sebeble tezyîd-i maâşı kabul etmem, zirâ beytü'l-mâl-i müslimînin müzâyakası zamânında onu ızrâr edemem' dediğini" nakletmekte, fazla maaşı bir türlü kabul ettiremediklerini yazmakta ve "Zamanımızdaki gençler içinde bu türlü adamlar çıkmaz olduğundan garâib-i vâkıatdan olmak üzere itnâb-ı makaal olundu." demektedir.

Bu nakil, eski Osmanlı kalem ve dîvân memurlarının ahlâkının ne olduğunu, nasıl bir zihniyete sâhip olduklarını, ne derece ferâgat sâhibi ve işlerinin ehli bulunduklarını da anlatmaktadır. İşte Tanzîmat'ta millî diyebileceğimiz iki büyük kaanunu ve hukukî eseri de vücûda getiren, bu zihniyettir.

Arâzi Kaanunnâmesi bizde 1946'ya kadar mer'iyette kalmış bir kaanundur. Nitekim Tanzîmat devrinin adamı sayılabilecek Nâmık Kemal de yalan yanlış o günkü siyasî mevcûdiyetimizi dahi sarsacak bir parlamento isterken ne kadar yanılırsa, devlette mer'î olacak mevzuatın millî telâkkîlerimize yaslanmasını da o kadar lüzumlu görür."Milletimiz muammer olmak isterse, şer'-i Ahmediye'ye ittibâdan ve devlet-i İslâmiye hâlinde kalmakdan ayrılamaz; bu demektir ki, şerîat devletimizin canı ve mâbihi'l-hayâtıdır; işte bizim bildiğimiz ilâçların en müessiri budur." diyen Kemal, bunu şöyle îzâh eder: Çünkü "ahâli-i şarkiyenin efkâr ve etvârı, ekseriyet üzere kavâid-i islâmiyeden tevellüd eylediği cihetle, meselâ bugün, Fransa kaanunu memleketimize bütün bütün kabul olunmak lâzım gelse, değil ehl-i İslâm, hattâ milel-i sâireden olan ahâlimizi bile tatmîn etmek ihtimâl hâricindedir. Çünkü şerîat usûl-i âyât ve ehâdisde mevcûd olan hukuk-ı tabiiyeden bi'l-istinbât, ikiyüz milyon nüfuslu bir millette binikiyüz seneden beri zuhûr eden kâffe-i ulemânın yalnız taharrî-i hakîkat ve arz-ı ma'rifet değil, ecr-i âhiret için ikdâmât-ı fevkalâde sarfederek tevsi' ve tefri' etdikleri bir deryâ-ı ma'rifetdir." Bu görüşleriyle Kemal, Tanzîmat'çıların şerîata muhâlif batı kaanunlarını iktibaslarını, devlet için çok tehlikeli görür; hattâ laik telâkkiyi de şiddetle reddeder ve "Hakk ve nâhakk'ı bildiren mülâhazât-ı hikemiye değil, ilhâmât-ı dînîyedir; ahlâk-ı fâzıla 'Tahallûk-ı bi-ahlâkillâh=Allah'ın ahlâkıyle ahlâklanınız.' fermanından inbias eder, bir kaç müellifin re'yinden değil." der. Târihle meşgul olması ve bir Osmanlı târihi vücûda getirmeğe başlaması sebebiyle, ictimâî hâdiselere ve onların netîcesine çok daha gerçek bir zâviyeden bakar. Böylece Osmanlı Devleti'ni yaşatan en mühim hayat kudretinin müslümanlık olduğunu söyler, çünkü bu devletin o mukaddes dîn üzerine kurulduğunu ve

buna istinâd ederek üç kıt'aya yayılan, koskoca bir hükûmet hâline geldiğini ifâde eder. Avrupalılar'daki ve onlara bakan bizdeki "frenkleşmiş çelebilerin", müslümanlığın ilerlemeye mâni olduğu telâkkisine şiddetle hücûm eder ve:

"Ey mösyüler, dîn varken terakkinin mümkün olamayacağını siz nereden bildiniz? Acaba tâbi olduğunuz mezhebin ahkâmından hiç haberiniz var mıdır? Bizde indallah ve indennâs her fiillerinden mes'ûl olan erbâb-ı hükûmeti, papalar gibi mâsum mu kıyâs ediyorsunuz? Ulemâyı papaslar hükmünde mi tutuyorsunuz? Neden korkuyorsunuz? Hıristiyanlara zulmetmekliğimizden mi? Bilin ki, dînimizin ahkâmına göre hukukça herkes müsâvidir. Düşünün ki, İspanyollar Gırnata'yı aldıkları zaman halkı tebdîl-i dîne icbâr ile ateşlere yaktılar. Biz İstanbul'u aldığımız vakit her mezhep sâhibine icrâ-yı âyin için me'zûniyet-i kâmile verdik. Diyorsunuz ki, Asya'da bu kadar milyon nüfus çürüyüp duruyor. İslâm'ın kavâidinde ne hâsiyet bulunduğu bundan ma'lûm olur. Bilmiyorsunuz ki, halkın çürümesi o kavâide ittibâ olunmadığındandır. Bir kere düşününüz, Romalılar'ın inkırazından sonra âlemde meâsir-i medeniyeyi ibkaa eden İslâm değil mi idi?"

diyerek, İslâmlığı ve Osmanlılığı kuvvetle müdâfaa eder. Tanzîmat'ın maârif telâkkisine hücûm eder, garb tekniği ve müsbet ilimlerin ne kadar lehinde ise, Avrupa'yı her sahada hudutsuz taklîdin de o derece aleyhinde olduğunu bildirir ve "Temeddün için Çinlilerden sülük kebabı elde etmeyi tâlim etmeye muhtaç olmadığımız gibi, Avrupa'nın dansını ve usûl-ı münâkehâtını taklîd etmeğe de hiç mecbûr" bulunmadığımızı ifâde eder. Böylece o İslâmî vahdet içinde bir şark-garb sentezini düşünür.

Aynı düşüncede bulunan Ziya Paşa da "diyâr-ı küfürdeki beldeler, kâşâneler, diyâr-ı islâmdaki virâneler" edebiyatından sıyrılarak, Tanzîmat'la başlayan devirde, münevverlere ârız olan dînî ve millî telâkkî düşmanlığına şu şiiriyle çatar ve:

"İsnâd-ı taassup olunur merd-i gayyûra;
Dînsizlere tevcîh-i reviyet yeni çıkdı.

İslâm imiş devlete pâ bend-i terakkî;
Evvel yoğidi işbu rivâyet yeni çıkdı.

Milliyyeti nisyân ederek her işimizde;
Efkâr-ı frenge tebaiyet yeni çıkdı."

diye acı acı yakınır. Sonra da yüksek tabakadaki dînî mübâlâtsızlığı ve bunun zararlarını şöyle dile getirir:

"Ahlâk-ı milliye fâsid oldu ve bu günde devletimizin her şube-i idâresinde nazar-ı yeis ve teessüfle görülen fenâlıkların kâffesi hep bu menbâdan tevellüd etdi. Namaz kılmak, oruç tutmak gibi ferâiz-i İslâmiyenin icrâsı, nümûne-i humk-ı belâhat ve alenen irtikâb-ı fısk-ü menâhî, nişâne-i akl-u fetânet addolundu ve bir kere bu kaaide düstûrü'l-amel olunca, sâir mübâlâtsızlıkların hepsi birbirini tevlîd ile, şu yirmi otuz sene zarfında ahlâk-ı milliye bir dereceye geldi ki, babalarımız mezardan kalkıp bizi görseler, elbette kendi evlâdları olduğumuzu tanıyamazlar... Avrupa'yı taklîd ile ileri gitmek daiyesinde olduğumuz halde orada câri olan riâyet-i kaanun ve icrâ-yı ahkâm, terakkî-i sanâyi ve tevsî'-i ticâret, usûl-i meşveret-i milliye gibi esbâb-ı terakkîden hiç birini taklîd etmeyip, fakat baloya gitmek misillü şeylerde tatbîk-i harekete çabaladık... Böylece Osmanlılar'a mahsûs olan mürüvvet, fütüvvet, hamiyet, edeb, âcize merhamet, ülfet ve hukuka riâyet, misâfire hürmet, diyânet, salâbet, şecaat gibi şeâir-i cemîle günden güne çekilip, cehâlet, tezellül, denaat, irtikâb, hiyânet, gadr misillü hasâil-i mezmûme fırsat-yâb-ı hulûl etdi. Bu sebeble herkes bizi nazar-ı taaccüble görüp, bildikleri akvâmdan hiçbirine benzetemezler."

Görülüyor ki, Tanzîmat'tan yirmi sene sonraki manzara budur ve şu vaziyet, millî değer ve ölçüleri kaybolmuş bir cemiyetin acı tablosudur. Ziyâ, kaanun ve hukuk mevzuunda da Kemâl gibi, Tanzîmatçıları şiddetle tenkîd eder ve "Tanzîmat târihine gelinceye kadar Devlet-i Aliyye yalnız bir kaanun üzere icrâ-yı ahkâm ederdi ki, o da şerîat-i islâmiyedir." diyerek, "Asrın muktezâsı üzere bundan tesîs-i ahkâm edilmesine kuvvetle ihtiyaç varken, cüst-u-cû olunmayıp, ondan hâriç yolda tanzîm-i kavânin fikr-i fâsidine zehâbdan büyük hatâ olamaz." hükmünü verir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Tanzîmat'la başlayan batı kaanun ve mevzuâtının iktibâsı, Osmanlı cemiyetindeki kaynaştırıcı ve vahdete ircâ edici hukuk telâkkisinden uzaklaşma olarak görülmekte ve bunun devleti sarsıcı tehlikesi dile getirilmektedir. Maalesef bu yanlış çığır, zamanımıza kadar uzamış ve tehlikeli meyvalarını vermiştir. Yukarıda da dediğimiz gibi, o devirde yapılan iki millî kaanun ve hakîkaten de büyük eser, *Ahkâm-ı Adliye Mecellesi* ile *Arâzi Kaanunnâmesi* olmuştur. Böylece Tanzîmat'ın Os-

manlı ülkesi, karma kaanunlar, karma mahkemeler ülkesi olmuştur. Sonradan alelacele alınan bu batı kaanunları, cemiyetteki hâkim adâlet telâkkîsine yaslatılabilmiş olsaydı, herhalde çok faydalı bir netîce husûle gelebilirdi. Fakat bu, türlü siyasî hareketler sebebiyle mümkün olamamış ve gayrı millî hukukun, cemiyetteki hâkim adâlet duygusunu sarsıcı, ictimâî münâsebetleri haleldar edici girdâbına düşülmüştür.

Tanzîmat'ın İktisâdî Netîceleri, Hayat Tarzındaki Değişmeler

Devletin Tanzîmat'la ve ondan biraz evvel akdedilen Serbest Ticâret Muâhedesi'yle içine düştüğü iktisâdî za'fiyet ise cidden acı olmuştur. Bundan sonra koskoca ve zengin ülkelere sâhip devlet, iktisâden bir türlü belini doğrultamamıştır. Reşid Paşa ve arkadaşlarının sırf Mısır meselesinin lehte halli için vücûd verdikleri, ecnebî devletler tüccâr ve sanâyicisine bir tâviz mâhiyeti taşıyan, bol keseden verilmiş ticârî imtiyazlar, millî sanâyii âdeta ölüme mahkûm etmiş ve Duyûn-ı Umûmiye belâsıyle netîcelenmiştir. Yerli malın ihrâcına, yabancı emtianın ithâlinden daha fazla gümrük resmi konmuş; âdeta devlet himâyesine ecnebîler mazhar olmuşlardır. Batıyı her şeyi ile taklîd etme cinneti, Osmanlı cemiyetinin yüksek tabakalarını sarmış, elbise, giyim kuşam ve mefruşat husûsunda dahi Avrupa'ya muhtâc olunmuş; memleket parası, paçavra ve fantazi için dışarıya akmıştır. Bizim millî kıyâfetlerimizi diken esnafın, mefruşatımızı îmâl eden zanaatkârın kazancı düşmüş ve yeni imâlâta adapte edilememiştir. Esâsen yukarı tabakalar ya batılı ya da yerli hıristiyan ustalarla alışverişi ilerilik ve medeniyet saymışlardır. Böylece cemiyette zevk, kılık, kıyâfet, hayat tarzı ve yaşayış itibariyle de bir ikilik belirmiş ve millî birlik haleldar olmuştur.

Daha evvel pâdişahının sarayından en küçük kasabasındaki mütevâzi Türk evine kadar, kıymeti itibariyle değil, şekil ve mâhiyeti itibariyle tam bir birlik gösteren millî hayat tarzı muhtel olmuş ve yukarı tabaka, kendisini Avrupa'nın âlâyişine kaptırmıştır. Bu sebeple hemen hemen tek katlı ve bahçe içinde kubbeli binâlardan ibâret bulunan, basit fakat heybetli; sâde, lâkin azametli, millî şahsiyetimizin sembolü hâlinde bulunan kudsî Topkapı Saray-ı Hümâyûnu terkedilmiş süslü, fakat o nisbette de ruhsuz ve mâneviyatsız saraylara geçilmiştir. Bunlar için büyük meblâğlar sarfedilmiştir.

Ricâl de aynı yolu tutmuş; yukarı tabakada isrâf ve süs mevzuunda bir yarışma başlamıştır. Bu, devletin o günkü imkânlarıyle de tezat teşkîl etmiştir.

İşte bu sebeplerle de dış istikrazlar belâsı başlamıştır. Kararsız, fakat

hüsnüniyet sâhibi bir zât olan Sultan Abdülmecid memurların maaşlarının gecikmeye uğramasından dolayı ricâlin istikraz kararını önce kabul etmemiş, "Ben bu devleti selefimden nasıl buldumsa halefime öyle terkedeceğim, eğer bu istikraz bozulmazsa saltanattan istifâ ederim." diye diretmiş, fakat sonunda râzı olmuştur. Yine önceleri "Beytülmâli muhâfaza husûsunda öteden beri fevkalâde itinâ buyurduğu", hattâ saraydan çıkan bir ağaya mâliyece maaş verilmesini dahi kabul etmeyip, "Benim hizmet-i mahsûsamda bulunan âdemin hazîne-i mâliyeden maaş almağa ne hakkı vardır?" deyip, hazîne-i hassadan verilmesini emrettiği halde, sonradan "seccâdenin dört ucunu salıvermiştir." Saraylılar hazîne-i hassayı fecî şekilde borçlandırmışlar, bunlara pâdişahın kerîmeleri dahi iştirak etmişlerdir.

Cevdet *Tezâkir*'inde bunları bol bol ta'dâd etmekte "Saraylıların rezâletinin millet-i İslâmiyeye âr-u hacâlet olduğunu, Serfinâz nâmındaki fettânenin Pâdişah'ı meftûn edip, istediği yerde gezip tozduğunu, diğerlerinin de ona nisbet Beyoğlu'nda muhill-i ırz-u nâmus olacak vechile dolaşdıklarını, kerîme sultanların da bunları taklîd ettiğini, Pâdişah'ın bu işlere içerlediğini, hattâ dâmâd paşalar geldiğinde 'Sultanlar gece mehtâblarda gezermiş, benim mehtâbda gezer kızım yokdur, onları reddedeceğim.' diyerek kendilerinin hareketinin artık nâmusuna dokunur olduğunu söylediğini" yazmaktadır. "Vükelâ ve me'murînin de bir vakitden beri hâne ve sâhilhâne inşâatında ve bağ-u bağçe tanzîmatında ve alafranga sofralar tertîbâtında haylî isrâf ve sefâhat yoluna girdiklerini" de kaydetmektedir. Görülüyor ki, o devir yüksek tabakası garip sefâhat, eğlence ve âlâyişe kendilerini kaptırmışlar, kendi kazanç ve vâridatlarıyle tezat teşkîl eden bir müsrifliğe kaçmışlardır.

Diğer taraftan Türk mensucat sanâyii Avrupa mâmullerinden çok müteessir olmuş, ipekli kumaş imâli yerine koza ihrâcı, tiftik dokuma yerine hamını satma işi yaygınlık kazanmıştır. Bu sanâyi, nebâtî boyaların yerine kimyevîlerin geçmesiyle de, dünyada olduğu gibi bizde de kriz geçirmiş; ancak âile zanaatı hâlinde devam edebilmiştir. Deri mâmulâtımız da aynı sarsıntıya uğramıştır.

Bütün bunlara rağmen bu devirde İzmit'te çuka, İstanbul'da Feshâne, Basmahâne, Hereke fabrikaları kurulmuş; Tophâne'de bir tüfenk ve tabanca, Beykoz'da kundura, ayrıca cam ve porselen tesisleri vücûda getirilmiş ve îmâlâta başlamıştır. Memlekette ağır sanâyi kurmak isteyen Sultan, Zeytinburnu'nda iğneden ipliğe, çakı ve usturadan topa kadar her türlü imâlâtı yapabilecek dev bir tesisi de çalıştırmıştır. Bâzıları günümüze kadar da gelen bu tesisler bekleneni verememiş ve rantabl işletilememiştir.

Öte yandan meskûkatın hakîkî kıymeti bir çok defalar tağşîş edilmiş; fakat itibârî kıymeti değiştirilmemiştir. Bu şekilde sikke ayarının düşürülmesi,

ahâliye bir nevi vergi tarhiyâtı mâhiyetini almış; iç ve dış ticâreti ise tazyîk etmekte bulunmuştur. Buna hükûmetin hiç bir teminât ve karşılık bulmadan ihrâc ettiği kaaime belâsı da eklenmiştir. Kaaimeler kısa müddet içinde pek ziyâde kıymetten düşmüştür. Hükûmet Avrupa devletlerine mürâcaat ederek bu kâğıtlara "bilâ tereddüt ve bilâ havf sikke-i hâlise nazarıyle bakmaları" hususunu kendi tebealarına emretmelerini ricâ etmiş; tabiî ki yabancılar da kavâim-i nakdiyeye (kâğıt paralara) cebren itibâr teminine kalkışmanın itibarsızlık doğuracağı cevâbını vermişlerdir. Bunun üzerine, eski sikkeler kaldırılarak, Avrupa meskûkatı ayarında olan "mecidiye" darbedilmesine başlanmış, yabancı mâdenî parasının tedâvülü men' edilmiş; kambiyoyu sâbit bir miktarda tutabilecek tedbîrler alınmış ve bunlar, bir müddet sonra teşkîl edilecek olan bankanın ön hazırlıklarını teşkîl etmiştir.

İşte bütün bu sebeplerledir ki, iktisâden ciddî bir kalkınma devrine girilememiş; yapılan işler de semerebahş olmamıştır. İngiltere sefiri Sir Hanry Bulwer'in Bâb-ı Âlî'ye ifâde ettiği gibi "Garbdaki tekâmül etmiş hükûmetlerin ekserisi, ne Türkiye kadar geniş, ne de onunki kadar münbit topraklara mâlik olmadıkları hâlde, büyük devletler sırasına geçerek şan ve şeref sâhibi olmuşlardır; hâlbuki Osmanlı Devleti sırf kendi ağır zaafı altında ezilerek harâb ve inkıraza duçâr" olmuş; bunu da geniş çapta ictimâî, siyasî, iktisâdî bünyeye uygun olmayan garip tasarruflar doğurmuştur. Bu suretle Tanzîmat, iktisadî noktadan, yapılması mümkün olanın da yapılamadığı bir devir olmuştur.

Devletin Tebeasına Hâkim Olamaz Hâle Gelişi

Diğer bir cihetten devlet kendi tebeası üzerinde de hâkim olamamış; bunlar muhtelif devletlerin nufûz ve himâyesine girmiştir. Nitekim Osmanlı ülkesindeki Ortodokslar'ı Rusya, Katolikler'i Fransa, Protestanlar'ı da İngiltere himâyeye başlamışlardır. Engelhard'ın ifâdesiyle:

> *"Bâzı yabancı devlet konsolosları vazîfelerini sûiistimal ederek bu hususta tebeayı kandırmışlar ve terk-i tâbiiyete teşvîk eylemişlerdir. Resmî vesîkalardan anlaşıldığına göre, bilhassa Rusya pâyitahtta ve bir çok vilâyetlerde bulunan hıristiyanları sessizce tâbiiyet değiştirterek Osmanlı Devleti için muzır olan himâye-i mezhebiye dâiresini genişletmeğe çalışmıştır. Rusya'nın muâhedeler hilâfına olan bu davranışı o derece sûiistimal edilmiştir ki, Osmanlı tebeası olarak bir Türk mahkemesi huzûruna çıkan biri, ikinci celsede Rus tebeası olarak, sefâret tercümânıyle hâkim huzurunda isbât-ı vücût etmiştir. Osmanlı ülkelerinin âdeta sulhan zabtı demek olan bu muâmeleler, Rum ve*

Ermenîler'den pek çok kimsenin Çar'ın tâbiiyetine girmesi netîcesini vermiştir."

Bâb-ı Âlî bu sûiistimallere mâni olabilmek için, tek başına bir karar almış ve mahkemece tasdîk edilmedikçe, bunların Türk tebeası addedileceklerini ilân etmiştir. Daha sonraları Osmanlı tâbiiyetini terketmek isteyen kimselerin memleketten çıkıp gitmeleri, hattâ gayrimenkul emvâllerini satmalarını dahi şart koşmuştur.

Bununla berâber, sefâretlerce yürütülen bu sûiistimal yine devam etmiştir. Bu meseleler Makaamât-ı Mukaddese problemi ve Cebel-i Lübnan hâdiseleri, Cidde ve Şam vak'aları gibi nâhoş netîceler vermiş; devletin başına çeşitli belâlar açmıştır. Tanzîmat'la devletin reâyası, âdeta muhtelif yabancı hükûmetlerin nufûz dâirelerine bölünmüş ve pâdişahın otoritesi bunlar üzerinde işlemez hâle gelmiştir. Bu vaziyet, o günkü dünyâ realitesiyle de tezat teşkîl etmiş, garb devletleri ülkelerindeki tebeaları üzerinde kuvvetli bir nufûz kurarken, bizde bunun tamâmen aksi cereyân etmiştir.

Askerî Noktadan Tanzîmat

Askerî zâviyeden ise, koskoca ülkelerin muhâfazasına kifâyet edecek bir ordu ve donanma kurma gayretleri de kifâyetli bir netîce vermemiştir. Metternich'in dediği gibi, "Devletin Avrupa kılık ve kıyâfetinde, onlar gibi, silâhlı bir askeri ve zâbiti bulunmuş; fakat ordusu olmamıştır." Ordunun çok köklü dînî ve millî an'anelere, pek derin ve rûhî bir disipline sâhibiyetinin şart olduğu, mensub bulunduğu cemiyetin müşahhas timsâli olması lüzûmu düşünülürse, bu hükme hak vermek lâzım gelir. Nitekim Cevdet'in rivâyetine göre, Âlî Paşa'ya Avusturya İmparatoru da "Mukaddemleri bilirdik, bu kere de neferâtınız bî misl-ü menend asker olduklarını isbat ettiler. Lâkin zâbitiniz yok." demiştir. Bu hüküm, uzun zaman hükmünü icrâ edecek ve günümüze kadar da uzayacaktır.

Bununla berâber bu devirde askerlik müddeti beş sene olarak tâyin edilmiş, zâbitlerin uhdelerinde mülkî vazîfenin birlikte bulunamıyacağı kaanunlaşmış, ülkenin genişliği ve coğrafî vaziyeti nazara alınarak, Osmanlı ordusu Asâkir-i Hassa, Dersaâdet, Rumeli, Anadolu, Arabistan orduları olarak 5'e taksîm edilmiştir. Bir kaç sene sonra merkezi Bağdad olmak üzere bir altıncı ordu daha vücûda getirilmiştir. Böylece Nizâmiye askeri, her biri 20 bin efraddan terekküp eden 6 kolorduya taksîm edilmiştir. Türkiye'nin bu devirde çıkarabileceği asker mevcudu ise 120 bin nizâmiye, 50 bin redif, 30 bin Bosna-Hersek, 10 bin Arnavutluk, 10 bin Dobruca Tatarları, 1.500 Tuna Kazak-

ları askerleriyle 25 bin Kürdistan, 30 bin Irak ve Arabistan asâkir-i milliyesi, 20 bin Mısır askeri olmak üzere tahminen 300 bin raddesine ulaşmış ve oldukça hatırı sayılır bir kuvvet teşkîl etmiştir.

Donanma ise 13'ü büyük harb gemisi, 10'u fırkateyn, 12'si vapur olmak üzere 60 kıt'a gemiden terekküp etmişti. Bu kara ve deniz kuvvetleri, hâlâ çok geniş arâzilere sâhip olan o günkü Türkiye'yi her türlü askerî müdâhaleden koruyabilecek bir güce sâhip olamamıştır. Hele donanması, bitmek tükenmek bilmeyen sâhillere sâhip olan, eyâletleri arasındaki irtibatı dahi yol azlığı ve mesâfe uzunluğu sebebiyle denizden yapmak mecburiyetinde bulunan bir devlet için kifâyetsiz kalmıştır. Büyük bir donanma teşkîli için kifâyetli hamle ancak Sultan Azîz devrinde yapılacak; fakat kuvvetli bir ticâret filosu ile beslenemediği için devlete fazla masraf yükleyecektir.

Yeni orduda iâşe ve levâzım hususu bir türlü hal yoluna sokulamıyacak ve bu, dâimî bir şikâyet mevzuu yapılacaktır.

İdârî Noktadan Tanzîmat

Tanzîmat'ın diğer bir husûsiyeti de Osmanlı ülkelerinde central bir idâre kurmak hevesine kapılmış olmasıdır. Sultan Mahmud zamanında başlayan bu temâyül, bu devirde daha fazlalaşmış; bir nevi decentral, kendine has bir adem-i merkeziyet, daha doğru bir tâbirle tevsi-i me'zuniyet usûlüyle idâre edilen Osmanlı ülkelerinde bu usûl tatbîk edilmeğe çalışılmıştır. Fakat eskiden beri kendi şartlarına mutâbık husûsî kaanunlarla idâre edilen eyâletler ahâlisi için faydalı olmamış ve merkezden uzaklaşmak temâyüllerini kuvvetlendirmiştir.

Tanzîmatçılar eski Osmanlı hukukşinaslarının câmiaya dâhil ayrı memleket ve kavimleri onların ictimâî şartlarına uygun şekilde idârede ibraz ettikleri büyük kaabiliyeti gösterememişlerdir. Hattâ daha berbâdını yapmışlar, millî bünyeye ve tamâyüllere tamâmen zıt olan Fransız idâre kaanunlarını koskoca ülkelere tatbîka kalkışmışlar; tabiatıyle memnuniyetsizliği ve mahallî ayrılık temâyüllerini kuvvetlendirmişlerdir. Bu sebeple Tanzîmatçılar, hiç beğenmedikleri eski Osmanlı idârecilerinden, hakîkatte çok dûn olduklarını göstermişlerdir. Aldıkları kararlar ve çıkardıkları kaanunlar İstanbul'da bile kîl-ü kaali mûcib olmuş, Araplarla meskûn eyâletlerdeki akisleri ise daha da şiddetli bulunmuştur. Nitekim Cevdet bu hususta Arap mûteberânı ve ulemâsı arasında mükâtebeler cereyân ettiğini, bunlarda "Türkler artık mürted oldular, eğerçi irtidatlarını şimdilik ihfâ ediyorlarsa da ba'dehû ilân edecekleri derkârdır." dendiğini, "hudud-ı şer'iyenin ibtâl edildiği, âda-yı dîne

Hicaz'da ebniye inşâ edebilmeleri müsâadesi verildiği, küffârın ehl-i İslâm kadınlarını tecevvüzüne müsâade edildiği" gibi yerli yersiz sözlerin yayıldığını nakletmektedir. Bir müddet sonra fenâ meyvalarını verecek olan bu şâyialar, o günkü ricâlin, Osmanlı câmiasında millî dîn ve millî îmân hâline gelmiş olan İslâmî ölçülerde hassas davranmamasının bir netîcesi olmuş ve bâzı zamanlar hâriç, sürüp gitmiştir. Bu sebeple Tanzîmat, devlet nufûzunu kuvvetlendirmek gibi bir gâye ile başlamışken, yanlış tasarruflar ve tatbîkat netîcesinde, bunun aksi zuhûr etmiştir.

Millî Hayat Tarzının Tahavvüle Uğraması ve Netîceleri, Millî Maarifin Ölüme Terkedilişi

Tanzîmat'la başlayan devrin karakteristik husûsiyetlerinden biri de, yukarı tabakalardaki hayat tarzının tahavvüle uğraması ve batının bu noktadan da şuursuz bir taklîdine meydan verilmesidir. Ticâret serbestîsi netîcesinde İstanbul, ecnebî tüccar ve sanatkârlarının bir cenneti hâline gelmiş: Galata ve Beyoğlu semtleri, âdeta bir Avrupa kolonisinin yaşadığı küçük şehirler hâlinde gelişmiştir. Zâten yerli hıristiyanların merkezi olan bu yerler, dışarıdan gelenlerin de temâyül ve dînî husûsiyetleri dolayısiyle yerleştikleri mahaller olmuşlar; Avrupa mamûlâtının satıldığı mağazaları, otelleri, eğlence yerleri, tiyatro grupları, konserleri ile garb hayatının câzip ve canlı bir meşheri haline gelmişlerdir. Gayrı Türk unsurların hemen katıldığı bu hayat tarzı, derece derece yukarı tabakaya da yayılmış; sefâretlerin sık sık verdiği balolara, devlet erkânı dahi gitmeğe başlamıştır. Pâdişah bile bir iki defa bunlara iştirak etmiştir. Bâzı siyâsî mülâhazalarla ihtiyâr edilen bu vürûdu Cevdet şöyle anlatmaktadır:

> *"Zât-ı şâhâne İngiliz elçisi Canning'in balosunu med'uven teşrîf buyurdu. Öteden beri sadrâzamlar bile elçi ziyâfetlerine ya balolarına gitmek âdet değil iken, bir seneden beri sadrâzamlar gitmeğe başladı. Bu sene zât-ı şâhâne için dahi bu kapı açıldı. Rüesâ-yı ruhâniye balolara gitmek âdet olmayıp, alelusûl Ortodoks papaslarına göre istima'-ı saz ve temâşâ-yı raks, büyük günâh iken, bu baloda bi'l-cümle patrikler ile haham-başı dahi bulundu. Şeyhülislâm efendi dahi dâvet olunmuş idi. Lâkin i'tizâr eyledi. Fakîr dahi dâvetli idim. Sadrâzama sordum. Şeyhülislâm efendiden isti'zân et dedi. Şeyhülislâma sordum, sadrâzam bilir dedi. Birinden bir cevâb-ı şâfi alamadım. Ben de gitmedim. Fransızlar'ın te'sîr-i nufûzuyla Reşid Paşa'nın düşmesinden dolayı Canning gücenmiş idi, balosunu teşrîf-i şâhâne vukuu misli sebketmemiş bir ilti-*

fat olmak hasebiyle bir nevi tarziye yerini tuttu. Baloda zât-ı şâhâne sefârethânenin büyük salonuna dâhil olup vükelâ sağda ve süferâ solda oturmuşlardır."

Görülüyor ki, Pâdişah, kendi sadrâzamı olan Reşid Paşa'yı azlettiğinden dolayı, İngiliz sefîrine tarziye vermek mecbûriyetini duymuş ve baloya bunun için gitmiştir. Devlet reîsinin dahi içine düştüğü bu zaaf hâli, yavaş yavaş yukarıdan aşağıya doğru uzamış ve batının her şeyiyle üstün olduğu, ona yaklaşmak ve yabancılara kapılanmakla dâhilde yüksek mevkilere ulaşılacağı, hâkim kanaat hâline gelmiştir. Bu sebepledir ki, yukarı tabakalarda tam bir şahsiyetsizlik ve aşağılık duygusu belirmiş ve bu, resmî davranışlarla da gittikçe kuvvetlenmiştir.

Şu hâlet-ı rûhiyenin Türkiye'yi içine düşürdüğü buhran, çok derin bir şekilde seyrederek, günümüze kadar gelmiştir. Yabancılar kendi kültürel nufûzlarını ziyâdeleştirmek ve taraftar kazanmak, bu yolla da Osmanlı ülkelerinde menfaatler sağlamak için mektepler açmışlar ve buralardan çıkanlar, devlet kapısında çabuk yükselmeye başlamıştır. Bu suretle millî temâyül ve kültüre sırt çevirmiş yabancı bir maarif, ecnebî siyasî nufûzuna müvâzî olarak artmış ve birbirine kuvvet vererek ziyâdeleşmiştir. Tanzîmat devrinde tıpkı mahkeme ve adlî cihazda vücûd verilen ayrılığa benzer, bir maârif ikiliği de meydan almış ve millî kültürümüzün esas müesseseleri olan medreseler yanında, yeni mektepler açılmıştır. Millî irfan müesseselerimiz olarak, koskoca ülkelere yayılan, cemiyetimizin her hususta ihtiyâcını karşılamış bulunan medreselerimizin, yeni zarûretlere göre ıslahı düşünülmemiş ve bunlar maalesef ölüme terkedilmiştir. Halbuki, yeni ihtiyaçlara göre, bunları ıslah etmek ve devletin bütün ihtiyâcını bu köklü, ilmî disipline sâhip, bütün halk kütlelerince itibâr edilen müesseselerden temin etmek, sâhip oldukları büyük vakıflar sâyesinde hem daha masrafsız olurdu, hem de tutulması îcab eden tek ve yegâne çâre ve yol idi. Fakat, III. Selîm'den beri gelen ıslahatçılarımızın gâyet yanlış telâkkîsine saplanarak, bunun aksi yapılmıştır.

Halbuki bu medreseler, biz Rumeli'den çıktıktan sonra bile, kaynaştırıcı rollerini îfâ etmişler; Balkanlar'daki müslüman olan Boşnak ve Arnavut gibi kavimlere Türk harsını, Türk millî şuûrunu vermekte devam etmişlerdir. Bugün dahi devam eden fonksiyonları, dışarıdaki müslüman câmiayı, yâni eski vatandaşlarımızın torunlarını bize bağlamak, en büyük millî, dînî ve kültürel birliğimizi teşkîl etmek olmuştur. Bunu Tanzîmat'tan sonra başlayan mektepçilikle yapmanın ne imkânı vardı ve ne de tasavvuru mümkündü. Medrese o kadar büyük müessese idi ki, üç kıt'ada yayılmış olan çeşitli kavimlere mensup koskoca İslâm câmiasını bir noktada birleştirici, bize rabtedici, müş-

terek bir ideal, îmân ve kültür etrafında toplayıcı bir kuruluş olmuştu. Bu sebepledir ki, İşkodra'daki bir Arnavut, Bosna'daki bir Boşnak, Musul'daki bir Kürd, Bağdad'da ve Medîne'deki bir Arap, siyasî ve ictimaî mevzularda aynı şekilde düşünmüşler, muhtelif hâdiseler karşısında aynı tavrı takınmışlar, aynı duyguyla bir noktada toplanmışlardı.

Bu sebeple, Osmanlı câmiasının siyasî tamâmiyetini temin eden bu kaynaştırıcı ve müşterek kültürü, hattâ Türk harsını ve dilini yayan bu müesseselerin, şu şekilde kenara itilişi çok yanlış bir yol olmuştur. Medresenin yerine ikaame edilmek istenen mektep, bunu yapamamış; bizzat kendi cemiyetimizde dahi ayrılıklar vücûda getirmiştir. Bu sebeple Tanzîmat'ın başlattığı maârif siyâseti, millî câmia için yapılması îcab eden yol olma hüviyetini daha başlangıçta yitirmiş ve bu, günümüze kadar da böyle uzayıp gelmiştir.

Koca Hüsrev Paşa'nın Azli ve Mehmed Emîn Rauf Paşa'nın Üçüncü Sadâreti

Tanzîmat'ın ilânı sırasında Mısır meselesi en müzmin devrini yaşamakta, devletin kapdân-ı deryâsı, güyâ Hüsrev Paşa'ya düşmanlığından ve korkusundan ötürü donanmayı Mehmed Ali'ye teslîm etmiş bulunmaktaydı. Bütün garb devletlerinin alâkalandığı "Şark meselesi", Mısır buhranıyle alabildiğine genişlemiş bulunmaktaydı. Bir taraftan da Mehmed Ali, bu durum karşısında, eski düşmanı Hüsrev Paşa'nın sadâretten azlini istemekte ve bu şart yerine getirilirse, Sultan'a karşı boynunun kıldan ince olduğunu, ecnebîlerin İslâm mülküne müdâhalesine vesîle verilmemesini ricâ etmekteydi. İşte bilhassa bu sebeptendir ki, vezârette bulunan Koca Hüsrev Paşa'nın azli kararlaşmış ve icrâ edilmiştir. *Verdü'l-Hadâik*'da azline "sinn-i pîrîde" bulunması se-bep gösterilmekte ise de, asıl sebebin bu olduğu muhakkaktır. Hüsrev Paşa Gülhâne Hattı mübdiini, daha memlekete gelir gelmez Sultan'a şikâyet edip, îdâmını istediği için, Reşid Paşa tarafından da izâlesi lâzım gelen bir belâ olarak görülmüş ve bu sebeple "hânesinde kuûd"a müsâade verilmişken, türlü tahrîklerle Tekfurdağı'na teb'îd edilmiş ve "sû-i hâli" bulunduğu ifâde edilerek, Meclis-i Vâlâ'ca hakkında tahkîkat açılmış ve "bâzı rüşvet ve hedâyâ" aldığı töhmetiyle "bâdemâ istihdâm olunmamak üzere merfu'ü'l-vüzerâ" sayılmıştır.

Onbir ay süren sadâretinden böyle hâdiseli bir şekilde ayrılan Hüsrev Paşa'nın yerine, kendisinden daha yaşlı bulunan Mehmed Emîn Rauf Paşa üçüncü defa olarak vezîr-i âzam nasbedilmiştir (8 Hazîran 1840/7 Rebîülâhir 1256). Fakat bir müddet sonra Reşid Paşa'nın aleyhinde uyanan efkâr dolayısiyle nufûzu zayıflamış; bunun üzerine Hüsrev Paşa "müsin ve ihtiyar ve

rahm ü eşfâk-ı seniye-i cenâb-ı tâcidârîye lâyık ve sezâvâr olduğuna binâen, hakkında afv-ı safh-ı âlî şâyân ve erzân buyurulmasıyle Dersaâdet'e avdeti birle sâhilhânelerinde ikaamet" etmişlerdir. Biraz sonra Meclis-i Âlî'ye tâyin edilmiş, sonra uhdesine seraskerlik tevcîh edilmiş; fakat "sinnen ve bedenen bu vazîfeyi icrâya tahammülü olmadığına mebnî" azledilmiş ve "sâhilhâne-i dilküşâlarında safây-ı hâtır ve huzûr-ı kalb ile" vakitlerini geçirirken "Lebbeyk zen-i dâi-i ecel ve vâsıl-ı rahmet-i azze ve cell" olmuştur (1855/1271). Kendisi "Hazret-i Hâlid'de vâki Bostan İskelesi'nde binâ ve inşâ eyledikleri türbe-i mahsûsada medfundur. Müşârünileyhin sâir âsâr-ı hayriyesi olduğu gibi türbesi civarında bir nakşıbendî tekyesi ile bir kütüphânesi vardır. Harîs-u hubb-ı câh-ü riyâset ve istihzâya mecbûr ve âdem yetiştirmeklikle meşhûr, halîm ve sahî ve kerîm ve bulundukları memuriyetlerin hüsn-i idâresine muktedir, muvaffak ve mudakkik, hande rû ve lâtîfe-gû" bir zât olup, yaşları doksanı aşmış olduğu *Hadîka Zeyli*'nde yazılıdır. Kendisi bir Abaza kölesi iken, müslümanlık, kaabiliyet ve sadâkattan başka şey tanımayan Osmanlı Devleti'nin en büyük makaamı olan sadârete kadar yükselmiş, kılık kıyâfet değişikliği gibi hususlar ve cerbezesiyle Sultan Mahmud'un gözüne girmiş; bir ara da cedîdcilere karşı muhâfazakâr grubun reîsi vaziyetinde görünmüştür. Kusurları ve sevablarıyle o devir ricâlinin karakteristik bir tipidir.

Yerine geçen Mehmed Emîn Rauf Paşa'nın bu sadâreti, Kâmil Paşa'nın *Târih-i Siyâsî*'sine göre biraz göstermelik olmuş ve "Mukaddimâ ordu-yı hümâyûnun seraskeri vekâletinde bulunarak Konya'nın bilâ muhârebe denilecek suretde İbrahim Paşa'nın yed-i istilâsına düşmesine sebep olan müşârünileyh, gerçi hoş edâ idiyse de umûr-ı mülkiyede rü'yeti olmadığından, mesâlih-i dâhiliye Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa'nın ve Umûr-ı Hâriciye İngiltere sefîri Lord Ponsonby'nin himmetiyle idâre edilir olmuşdur." Cevdet ise sadrâzamın Rızâ Paşa'nın tesirinde kaldığını kaydetmiştir.

Londra Mukaavelesi'nin İmzalanması, Bunu Hazırlayan Esas Sebepler, Mehmed Ali'ye Yapılan Kısıtlamaların Reddi Üzerine Suriye'ye Asker Çıkarılması, Vâli ile Yapılan İskenderiye Mukavelesi ve Kendisine Verâset İmtiyâzıyle Mısır'ın Tevcîh Edilmesi

Türkiye'de Tanzîmat Fermânı okunur ve kabîne değişikliği icrâ edilirken, beş Avrupa devleti Londra'da "Şark meselesi"nin müzâkeresiyle meşgûl bulunuyorlar ve her biri de bunun kendi siyâset ve menfaatlerine uygun halli için gayret gösteriyorlardı. Bu beş garb devletini Mısır Vâlisi'nin vücûd

verdiği buhrânı halle sürükleyen sebepler, yukarıda da îzâh ettiğimiz gibi, muhtelifti. Yalnız Rusya hâriç, hepsini tedirgin eden husûs, Hünkâr İskelesi Muâhedesi ile Osmanlı Devleti'nin ve bilhassa Boğazlar'ın Rus nufûzuna girmesi karşısında duydukları endîşeydi. Mehmed Ali'nin herhangi bir hareketinin bu muâhedeyi çalıştırmasından korkuyorlar ve buna istinâden Rusya'nın bilfiil Osmanlı Devleti'ni ve Boğazlar'ı kontrolüne geçirmesinden endîşeleniyorlardı. Rusya, duyulan bu endîşeyi bildiği için, müttefiklerin en kuvvetlisi olan İngiltere'ye, sûret-i haktan görünerek bir teklîfte bulunuyor; kendisinin Suriye sâhillerinde ve Mısır'da Mehmed Ali aleyhinde her türlü icrâatında serbest olması, buna mukaabil şâyet Mehmed Ali, İstanbul üzerine hareket ederse, Devlet-i Aliyye'yi korumak için, İstanbul değil, Sinop'ta bir ordu bulundurması teklîfinde bulunuyor; bunun zımmen Hünkâr İskelesi Muâhedesi'ni tanıttırmak demek olduğu düşünülerek, reddediliyordu. Rusya Mısır meselesinin hallini istemiyor, uzamasının müttefikler arasında ayrılıklara sebep olacağını biliyor; Fransa'da uyanan harbci ve ihtilâlci hâlet-i rûhiyenin kendisine imkânlar hazırlıyacağını ümîd ediyordu. Devletler ittifakının aslında Hünkâr İskelesi Muâhedesi'nin lehine işleyecek hükümlerini tâdil için yapıldığını biliyor; bununla berâber sert hareketlerle garb devletlerinin fiilî düşmanlığını üzerine çekmek de istemiyordu. Fransa'nın Mısır lehine bir politika tâkip etmesi onu ümitlendiriyor ve meselenin lehine halli için imkânlar hazırlıyabileceğini düşündürüyordu.

Fransa, Napoléon devrinin Avrupa hâkimiyeti rüyâlarını görüyor; nufûzunun şarkta alabildiğine yayıldığını, gâlib ve kuvvetli görünen Mehmed Ali'yi tutmakla bunun daha da şiddetleneceğini tahmîn ediyor; İngiltere'ye karşı onu koz olarak kullanacağını hesaplıyordu. Avrupa devletlerine karşı ise, ihtilâl silâhını kullanmayı düşünüyor ve bununla onları dize getireceğine kaani bulunuyordu. İstanbul ve İskenderiye'de çevirdiği entrikaların sebeblerini bunlar teşkîl ediyordu.

Fransa'nın Londra Konferansı'nı uzatma numaralarına karşı Lord Palmerston, Paris hükûmetini hâriç bırakarak, dört devletle Londra Mukaavelesi nâmı verilen anlaşmayı imzâlıyor ve fiilen harekete geçiş için hazırlıklara başlıyordu (15 Temmuz 1840/15 Cemâziyülûlâ 1256). Bu anlaşma Fransa'da önce çok büyük bir hiddet vücûda getiriyor ve gazeteler, zâten harb arzuları uyanmış ve 1815'in intikamını almak arzusuna kapılmış efkâr-ı umûmiyeye "Bunun Fransa'ya hakaret olduğunu, kendilerinin bütün Avrupa'ya karşı en müdhiş ihtilâl silâhlarını kullanacaklarını" bildiren yazılar yazıyorlardı. Hattâ bizzat Kral Louis Philippes bile "Avrupa sulhunun kendi eseri olduğunu, şimdi ise kendisine kırmızı takyeyi giydirmek istediklerini, lüzûmu takdîrinde ihtilâl kaplanının tasmasını boynundan çıkaracağını, onunla oy-

namayı bildiğini" Avusturya ve Prusya sefîrlerine karşı pervâsızca söylüyordu.

O sırada Osmanlı lehindeki bu muâhedeye "Diplomasinin bir Waterloo'sudur." diyen de, hakîkaten Türkler'i seven Lamartine'di. Thiers kabînesi tamâmen harb taraftarı bulunuyor; Prusya, Avusturya ve İngiltere'ye karşı 1835 mağlûbiyetinin hıncı uyandırılıyor ve bunun Avrupa kraliyetlerini derin endîşeye sevkedip, Fransa'nın arzularını yerine getireceği düşünülüyordu. Bilhassa Prusya'ya karşı gösterilen bu düşmanlık, Cermen ittihadı fikirlerinin gerçekleşmesine yardım ediyordu. Bununla berâber, Suriye'de Mehmed Ali aleyhine uyanan kıyâmın genişlemesi, bütün atıp tutmalarına rağmen harb aleyhtarı olan Kral'ın parlamento konuşmasında kendini gösterdi ve Thiers kabînesi bunun üzerine istifâ etti. Kral bu nutkunda, "Devlet-i Aliyye'nin tamâmî-i mülkîsinin dünyâ sulhü için elzem olduğunu, bu maksada mebnî olarak Fransa'nın, İngiltere ile müttefikan Mısır ordusunun ilerlemesini durdurduklarını ve muhârebenin men'ine çalıştıklarını, bu buhranın devletlerin anlaşmasıyle sulhan halledileceği ümîdinde bulunduğunu" mübhem ifâdelerle belirtti. Kabînenin istifâsı ve Gizo'nun işbaşına geçmesi kendisine bir çıkış kapısı açmış görünüyordu.

İngiltere'nin başı çekmesiyle dört devletçe imzalanmış olan muâhede beş maddeden mürekkepti ve sekiz maddelik bir zeyli ihtivâ ediyordu. Bu muâhedenin birinci maddesi zât-ı hazret-i pâdişâhînin lehinde olup, Mehmed Ali'yi itaate almak maksadını güdüyordu. İkincisi, İngiltere'ye tarziye makaamında bulunuyor ve icraata Berrü'ş-Şâm'dan başlanmasını, buranın Mısır ile ihtilâtının kesilmesini ifâde ediyordu. Burada ilk defa olarak Avusturya dahi deniz devleti addediliyordu. Üçüncü madde, Rusya'ya bir tâviz gibi görünüyor ve İstanbul'un müştereken himâye olunacağı kaydediliyor; fakat onu tedirgin etmemek için bir sonraki maddede de Boğazlar'ın kapalılığı esası mahfûz tutuluyordu. Bu muâhedeye bağlı olan zeylde ise, Pâdişah'ın Mısır Vâlisi'ne yapacağı irâde-i seniyeye dercolunacak iki tekliften bahsolunuyordu. Buna göre Mısır eyâletiyle birlikte Akkâ kale ve sancağının itaati ve elindeki yerleri tahliyesi şartıyle uhdesine tevcîh olunacağı bildiriliyordu. Bunun kabulünü on günden ziyâde geciktirirse semâhat-i seniye-i şâhâneden mahrum olacağı, ancak verâsetle Mısır eyâletine sâhip bulunabileceği, bir on gün daha kabülden imtinâ ederse, bu müsâade-i seniyeden dahi kendisini mahrum edeceği ve muhârebenin tâliine mâruz kalacağı ifâde ediliyordu.

Mukavelenin imzâsından bir müddet sonra Bâb-ı Âlî, devletlerce varılan bu kararı, hâriciye müsteşârı Sâdık Rifat Bey mârifetiyle Mehmed Ali'ye teblîğ etti. Aynı zamanda dört devlet umumî konsolosları da kararı bildirdiler. Mehmed Ali bu karar üzerine kendinden geçip, hiddetle "Vallah, billah,

tallah mâlik olduğum arâziden bir karış yer terk etmem ve eğer bana ilân-ı harb ederlerse memâlik-i şâhâneyi alt üst ederek harâbesi altında kendimi defnederim." yollu hezeyânlar savurdu. Bunun üzerine dört devlet konsolosları vaziyeti müştereken devletlerine bildirdiler. On günlük müddetin sonunda yeniden Paşa'nın kapısına çıktılar ve ikinci teklîfi yaptılar. Fransa'nın teminatına güvenen Paşa, bu defa "Mülkü Allah verir ve tekrar Allah alır; ben Allah'a mütevekkilim." cevâbını vererek inadında ısrar etti. Harb başlarsa derhal İstanbul'a yürüyeceğini ve Sâdık Rifat Bey'le birlikte çekilip gitmelerini müttefik devletler konsoloslarına bildirdi. Konsoloslar selâhiyetli olmadıklarını, müddetin hitâmına kadar beklemek mecbûriyetinde bulunduklarını söylediler. Paşa iki gün sonra Sâdık Rifat Bey'i husûsî olarak dâvet ile "Bu işin ehl-i İslâm'a âit olduğunu, muhibbâne ve âilece tesviye olunması îcâb ettiğini, buna ecnebîlerin karıştırılmasının cümlenin mazarratını mûcib olacağını, bu sebeple konsolosların huzûrunda sert ve hiddetli görünmüş ise de hakîkatte Mısır'ın bi'l-verâse, Berrü'ş-Şâm'ın ise kayd-ı hayâtla uhdesinde kalmasına râzı olduğunu, bu bâbda atebe-i seniye-i mülûkâneye bir arîza yazıp velî-i ni'metine arz-ı inkıyâd ve itaat edeceğini, bunun takdîmine vâsıta olmasını" ricâ eyledi. Rifat Bey bunu kabul ile zâten müddet de geçmiş olduğu için, gitmeğe hazırlandı. Bu esnâda konsoloslar da Mehmed Ali'yi ziyâret etmişler ve husûsî memurlarından kendisinin hasta olduğu sebebiyle görünemediğini, Vâli'nin atebe-i seniye-i mülûkaneye yazmış olduğu arîzasıyle itaatini arzeylediği haberini almışlardı. Konsolosların Mehmed Ali'nin itaat etmediğine ve vâki teklîfleri reddettiğine dâir zabıtlarını da alan Rifat Bey, İstanbul'a hareket etti.

İstanbul'a gelen Rifat Bey'in getirdiği heber üzerine, Şeyhülislâm Kapısı'nda büyük bir meşveret meclisi toplandı ve Mehmed Ali'nin doğrudan doğruya yapacağı mürâcaatların kabûlüne imkân bulunmadığına, bu sebeple reddine, kendisinin üçüncü defa azledilerek yerine İzzet Mehmed Paşa'nın tâyinine ve işin müttefiklerle birlikte fiilen halline karar verildi. Bu karar Mehmed Ali'ye teblîğ edildi ve dört devlet konsolosları da İskenderiye'yi terketti (22 Eylül 1840). İngiltere Akdeniz donanmasına iltihak eden bir kaç Avusturya gemisi ile Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri müşterek harekete hazırlandılar. Bir taraftan da İngiliz casus şebekesinin mârifetiyle Mısır'da hıristiyanlardan asker alınıyormuş gibi şâyialar çıkarılarak ve külliyetli paralar dağıtılarak Mârûnîler ve Dürzîler ayaklandırıldı. Zâten Mehmed Ali'nin tatbîk ettiği asker alma usûlü ile halka yüklediği vergiler, bütün Suriye ahâlisini sıkmaktaydı. Mısır Vâlisi Mârûnîler'in ellerindeki silâhları toplamak, mâlî noktadan düştüğü sıkıntı için de üç senelik vergileri def'aten almak gibi gâyet yanlış tedbîrlere de başvurmaktaydı. Bunun üzerine bütün

Suriye, Mısır idâresine karşı âdetâ ayağa kalktı. Mârûnîler ve Dürzîler Cebel'e çekildiler. Dâhildeki bu kaynaşma ve isyâna paralel olarak müttefik hareketi de başladı. Mısır işgâl kuvvetleri kumandanı İbrahim Paşa ise, gâyet müşkil bir vaziyette kaldı. Cebel-i Lübnan kalesine Mîr Beşir, devletten gelen dehâlet talebine karşı iki yüzlü hareket ettiğinden, yerine oğlu Mîr Kaasım tâyin olundu.

Suriye'deki bu isyan Mısır kuvvetlerince tenkîl edilemeden, müttefik kuvvetlerin çıkarma hereketi başladı. İngiliz filo kumandanlarından Charles Napier Beyrut limanındaki 12 kadar Mısır gemisini ilân-ı husûmet etmeden zabtetti ve ahâliyi Mısır kuvvetlerine karşı isyana, İbrahim Paşa'nın askerî rüesâsını da türlü vaadlerle kendisine iltihaka dâvet eden bir beyânnâme neşretti. Bundan sonra, İbrahim Paşa'nın, Şam üzerinden Baalbek'e geçiş yolunu temin için, Beyrut'un kuzeyindeki Halus mevkiinde toplamış olduğu kuvvetlerine karşı harekâta girişmek için, buraya asker çıkarıldı. Yapılan ve dört saat süren bir muhârebeden sonra İbrahim Paşa, kuvvetleri mağlûbiyete uğratıldı ve Paşa güçlükle kaçabildi. Bu muhârebe için İbrahim Paşa Beyrut'ta bulunan Fransız asıllı Süleyman Paşa'dan yardım istemişti. Süleyman yardım için, kuvvetlerin yarısını ayırıp gittiğinde, Beyrut halkı, Mısır askerinin gittiğini ateşler yakarak müttefik donanmasına haber verdiler. Bunun üzerine Beyrut, müsâdemesiz zaptedildi ve Mısır miralayı Sâdık Bey, askerleriyle birlikte esas ve hakîkî devletine karşı kılınç çekemiyeceğini bildirerek teslîm oldu (9 Ekim 1840/12 Şaban 1256). Süleyman geri döndüyse de, püskürtüldü.

Bundan sonra Lâzıkiye, Sayda ve Sur şehirleri de kolaylıkla istirdat edildi. Mısır kuvvetleri Trablusşâm ve Akkâ'da tutunuyorlardı. Nihâyet Akkâ da donanma mârifetiyle yapılan şiddetli bir bombardımandan sonra, cebhâneliğin infilâk etmesi üzerine işgâl edildi ve Trablusşam da alındı (16 Ekim 1840/19 Şâban 1256). Bu suretle Mehmed Ali'nin Suriye hâkimiyeti son bulmuş oldu. Bunun üzerine Mısırlılar 13 Kasım/18 Ramazan'da Haleb'i tahliye etmişler ve artık Şam'da da kalamıyarak ric'at hatları büsbütün kesilmeden memleketlerine dönmek istemişlerdir. İbrahim Paşa'nın yaptığı ric'at tam bir karışıklıkla icrâ edilmiş ve kuvvetlerinin dörtte biri de yollarda telef olmuştur. Mehmed Ali'nin mâcerası da böylece hüsranla bitmiş; tasavvur ettiği hayâller küsûfa yüz tutmuştur. Fransa'dan beklediği yardımı alamıyan Mısır Vâlisi için yapılacak hiç bir şey kalmamıştır.

Bu esnâda komodor Napier, 6 gemilik bir filo ile pervâsızca İskenderiye'ye gelmiş; Mehmed Ali'nin huzûruna elini kolunu sallıyarak çıkmış; Mısır'la iktifâ etmesi teklîfinde bulunmuş, aksi takdîrde şehri topa tutacağını bildirmiştir. Dönüşünde de limandaki Mısır müdâfaa toplarından beş-altısını

çiviletmiştir. Kolu kanadı kırılan ve Fransa'nın kendisini "leîmâne" terkettiğini gören Mehmed Ali, Kâmil Paşa'nın tâbiriyle "fikr-i cidâl dahi kalbinde müntefi olmuş idüğünden, hakîkî bir müslüman sıfatiyle serfürû ederek, teslimiyet göstermiştir." Böylece komodor Napier'le Mısır Vâlisi arasında "İskenderiye Mukaavelesi" nâmı verilen bir anlaşma imzalanmış ve Mehmed *Ali yalnız Mısır vilâyetiyle iktifâ edip, sâir* taleplerinden vazgeçmiş; Osmanlı donanmasını da hemen iâde etmiştir. Bu donanma Kapdân-ı Deryâ tâyin edilen Çengeloğlu Tâhir Paşa'nın kumandasına verilmiştir.

Bâb-ı Âli bu hâl yolunu kabul etmemiş; bilhassa Reşid Paşa Mısır Vâlisi'nin teklîf edilen şartlara riâyetsizlik gösterdiğini, bu sebeple anlaşmanın devletlerce kabul edilen esaslara aykırı bulunduğunu, hatta keemlenyekûn olduğunu iddia ederek, harekâta devam edilmesini istemiştir. Hukuken doğru olan ve Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Hamse'ye verdiği büyük tâvizler karşısında da küçük addedilmesi îcâb eden bu netîce, o günkü devletler arası siyâset karşısında mümkün olanın azamîsi olarak görülmüştür. Şu sebeple bu netîceyi Komodor'un şahsî teşebbüsüne, yâhut İngiltere'nin garip bir oyununa bağlayan îzâhlar hatalı kalmıştır. Mehmed Ali'yi tutan Fransa'nın küstürülmesi doğru görülmemiş; Kral'ın daha müşkil bir vaziyette bırakılması istenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'da tam bir hâkimiyet kurması hiç bir devletçe arzulanmamış; bu vilâyette yabancıların Bâb-ı Âlî'ye kabul ettirdiği bütün muâhede, hüküm ve kaanunların tatbîki temin edilmiştir.

İngiltere'yi ise bilhassa düşündüren mevzû, Boğazlar statüsü için lüzumlu gördüğü devletler ittifakı olmuş; Fransa'nın daha fazla küstürülmemesi ve Rusya'ya karşı alınacak kararlarda müşterek hareket edilmesi meselesi en büyük endîşesini teşkîl etmiştir. Bu sebeple daha fazla ileri gidilmemiştir. Buna itiraz eden Reşid Paşa; daha evvel Zât-ı Şâhâne tarafından nişânla taltîf edildiği halde Hâriciye Nezâreti'nden azledilmiş ve Edirne Vâliliği'ne tâyin edildiği halde hastalığını bahâne ederek gitmediğinden Paris sefâretine gönderilmiştir.

Böylece Şark meselesi, garb devletlerinin hepsinin menfaatine uygun bir şekilde halledilmiştir. Bundan sonra Mehmed Ali'yle müzâkereler başlamış ve nihâyet bir fermânla Mısır Vâliliği bi'l-verâse Mehmed Ali Paşa'ya tevcîh olunmuştur (24 Mayıs 1841/2 Rebîülâhir 1257). Buna göre, vâlilik Mehmed Ali'nin erkek evlâdının ekber ve erşedine pâdişahça tâyin yoluyla verilecek, erkek nesli münkariz olursa verâset sona erecek, Mısır Vâlilerinin elkab ve teşrîfâtça sâir Osmanlı vezîrlerinden hiç bir farkı olmayacak, Tanzîmat esasları, muâhedeler, merkezce kabul edilen kaanunlar eyâlette aynen tatbîk edilecek, hazîneye senelik 80 bin kise vergi verilecek, sikkeler

pâdişah nâmına darbedilecek ve ayarları farklı olmayacak, Mısır ordusu hazarda 18 bin neferden fazla olmayacak, üniforma, nişan ve bayraklar aynı olacak; miralay'a kadar tâyinleri Mısır paşası yapacak, daha yüksek rütbeler pâdişahça tevcîh edilecek; her sene İstanbul'a tebaiyet alâmeti olarak 400 Mısır askeri gönderilecek, müsâadesiz harb gemisi yapılamıyacak ve mühim işlerde merkezden izin talep edilecek; bu şartlardan herhangi birine riâyetsizlik hâlinde verâset imtiyazları derhal feshedilip kaldırılacaktı.

Görülüyor ki, devletlerin Mısır'a Osmanlı lehine müdahalesi, kendilerine fayda içinde fayda sağlamış; bunun da en büyüğü tabiî ki İngiltere'ye isâbet etmiştir. Fransa bu işten nufûzu ve emelleri sarsılmış olarak çıkmış; Mehmed Ali vâsıtasıyle şarkta sürdürmek istediği nufûz İngiltere'ce kırılmış; Cezâyir'le iktifâ etmeye, Londra hükûmetinin peşinden giderek Osmanlı topraklarında bâzı ticarî menfaatlerle yetinmeye mecbûr kalmıştır. Buna mukaabil Rusya, Hünkâr İskelesi Muâhedesi'yle elde ettiği, Osmanlı Devleti'nin himâyesi hakkını, sâir büyük devletlerle paylaşmak durumunda kalmıştır. Buna mukaabil İngiltere en büyük faydayı temin etmiş ve güneyde Mehmed Ali ile Fransa'yı, doğudan da Rusya'yı uzaklaştırmış; Hindistan yolunu Suriye cihetinden emniyete almış; ticarî ve siyasî nufûzunu buralarda tesis etmiştir. Türkiye ise büyük tâvizler karşılığı olarak, ülkeleri üzerinde tamâmiyet-i mülkiyesini muhâfaza etmişti. Fakat bundan sonra bir toparlanma ve kalkınma devresine girememiş; Mısır meselesini hal için ecnebî devletlere verdiği tâvizleri atamamış ve bunların "bâr-ı sakîli altında" garip bir şekilde ezilmeğe başlamıştır.

Mehmed Ali Paşa'nın daha evvel kazandığı muvaffakıyetlere karşı, böyle ânî mağlûbiyeti ise çeşitli sebeplerden doğmuştur. Mehmed Ali, Sultan Mahmud'un başlattığı radikal ve mânâsız ıslahata karşı bütün Osmanlı câmiasına dâhil müslüman zümrelerin duyduğu nefretten kuvvet almış; Pâdişah'ı doğru yola getirecek tek kuvvet olarak görünmüştü. Yaptığı propaganda tamâmen buna istinâd etmiş, Mısır'a hac maksadıyle gelenlere dahi, kendisinin Halîfe-i Müslimîn'in âdî bir kulu olduğunu, onun yanlış yolda bulunduğunu, dîn-i İslâm'a ve Devlet-i Osmaniye'ye hizmetten başka bir gâyesi olmadığını, yana yakıla bildirmişti. Daha evvel yaptığı işler de bunu te'yîd ettiğinden, müslümanlar arasında geniş bir sevgiye mazhar olmuş; hattâ İslâm kahramanı addolunmuş; kendisi sadrâzam olursa, yeni bir yükseliş devrinin başlıyacağı ümidleri uyanmıştı. Müslümanlara böyle görünen Mehmed Ali, ecnebî konsoloslarına karşı da başka bir yol tutmuş; kendini fevkalâde yenilik ve medeniyet taraftarı göstermiş; Mısır'daki icraatıyle de bunu te'yîd etmişti. Bu sebeple içten ve dıştan büyükçe bir sempati toplamıştı. Fakat zamanla Suriye'deki sert ve halkı incitici idâresi, yaptığı lüzumsuz işler,

hakkında uyanan bu ümitleri söndürmüş ve yeni Pâdişah'ın muslihâne teklîflerine dahi rızâ göstermemesi, aleyhindeki cereyanın kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Bu sebeple üzerine gönderilen çok cüz'î kuvvetlere karşı, koskoca orduları dayanamamış; hattâ Mısır asker ve zâbitânı, kitleler hâlinde firar ederek, Osmanlı kuvvetlerine katılmışlar; kendisinin mağlûbiyetine sebep olmuşlardır.

Görülüyor ki, efkâr-ı umûmiyenin nâhoş karşıladığı icraat, kendisinin hem gâlibiyetini, hem mağlûbiyetini hazırlamıştır. Mehmed Ali, en büyük arzusu olduğu anlaşılan sadârete fiilen kavuşamamış; fakat genç Pâdişah, itaatten ayrılmayan bu haşarı ve ihtiyar vâlisinin şu arzusunu, ertesi sene "beyaz üzerine" ısdar ettiği bir fermanla gerçekleştirmiş ve ona "sadâret pâyesi" ihsân eylemiştir. Paşa fiilen kavuşamadığı bu unvanla memnûn olmuş ve itaattan de ayrılmamıştır. Bununla beraber şunu söylemek icâb eder ki, Mehmed Ali, bütün isyan hareketlerinde Saltanat ve Hilâfet Makaamı'nın nufûzuna, görünüşte riâyet etmeyi dâima lüzumlu görmüş; bu bağı tamâmen koparmaktan ictinâb etmiştir. Onun şu hareketi, Osmanlı devlet telâkkîsinin umûmî efkârdaki köklülüğünün de tabiî bir netîcesi olmuştur.

Boğazlar Mukaavelesi'nin İmzâsı ve Bunun Türk Târihindeki Yeri

Düvel-i Muazzama'nın Mısır meselesine, Osmanlı lehine müdâhalesinin hakîkî sebebi, Hünkâr İskelesi Muâhedesi'yle Rusya'ya tanınan bir nevi himâye ve Boğazlar üzerinde bu devletin âdeta bir kontrol hakkı kurmasıdır. Bundan derin bir endîşeye kapılan Avrupa devletleri, millî ve ictimâî bünyeye uymayan saçma ıslahat tahrîbâtıyle bir vâlisine bile karşı koyamıyacak hâle gelmiş devletin, Rusya nufûzuna girmesinden telâşa kapılmışlar, siyasî muvâzeneyi alt üst edecek, asırlık Rus rüyâsını gerçekleştirecek olan muâhedenin ilgâsına çalışmışlardır. Mısır meselesiyle başlayan ve Osmanlı Devleti için utanç verici bir hal almış bulunan muâhede, Mehmed Ali probleminin hal yoluna girmesi üzerine, yeniden ele alınmıştır. Esâsen muâhedede derpîş edilen 8 senelik müddet de geçmiş bulunduğundan, Boğazlar meselesinin yeniden görüşmeye açılması kararlaştırılmış ve bu mevzûda "düvel-i hamse"nin iltihakıyle Londra'da müzâkerelere başlanmıştır.

Rusya tek başına Osmanlı mülkünde ve Boğazlar'da elde ettiği hakları, bu dört devletle paylaşmak zorunda kalmış; buna karşı muhâlefet etmenin Avrupa'nın ittifakı karşısında aleyhinde olacağını anlamış; yalnız Karadeniz'in bütün harb gemilerine kapalı olması gibi madde ile iktifâdan başka yol bulamamıştır.

İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Fransa mümessilleri, Osmanlı murahhaslarıyle dört maddelik bir "Boğazlar Mukaavelesi" akdetmişlerdir. Mukaddimede bu beş devlet, Osmanlı pâdişahının dâvetine icâbet ederek bu toplantıyı yaptıklarını bildirmişler; Sultan'ın hükümranlık haklarının ihlâl edilmiyeceği prensibini yeniden tekrarlamışlardır. Sulh devam ettiği müddetçe ecnebî devletlere âit harb gemilerinin Boğazlar'a girmesinin memnû' olduğu hakkındaki eski devlet düstûrunun tatbîkini taahhüd etmişler, bundan yalnız sefâretlere âit hafif harb gemilerini müstesnâ tutmuşlar; bu mukaaveleye başka devletlerin iltihakı için de açık kapı bırakmışlardır. Nitekim ertesi sene Toskana, Belçika, İsveç, Norveç ve Danimarka hükûmetleri de mukaaveleye imzâ koymuşlardır (13 Temmuz 1842/23 Cemâziyülûlâ 1258).

Bu mukaaveleyle Rus diplomasisinin elde ettiği haklar, bütün Avrupa devletleriyle müştereken taksîm edilmiş; dolayısiyle Slav ihtirasları da nisbeten önlenmiştir. Osmanlı Devleti de Rus emellerine karşı, bir müzâyede ve münâkaşa piyasası bulmuştur. Kuvvetimizi yitirmemizin bizi getirip koyduğu nokta, işte şu netîce olmuş; bunun elde edilmesi bile büyük bir muvaffakıyet olarak görülmüştür.

Türk târihinin i'tilâ veya kudretten düşme devrini, yalnız Boğazlar meselesiyle bile îzâh etmek mümkündür. Nitekim bu meselenin târih içindeki seyri, kuvvetlenme ve zayıflamamızla bir paralellik göstermiştir. Türkiye Çanakkale'nin kontrolünü kısa müddet içinde ele geçirmiş ve Fâtih'in İstanbul'u alışıyla da o günkü dünyanın en büyük ticâret yollarından biri üzerinde, mutlak mânâda hâkimiyet kurmuştur. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki kayıtsız ve şartsız hâkimiyeti, Rusya'nın Kırım'ı işgâl edişine kadar uzamıştır. Bu müddet içerisinde Karadeniz, tamâmen bir Türk ve İslâm gölü hâlinde bulunmuş; burada icrâ edilen ticâret de, tamâmen Osmanlı bayrağını taşıyan gemilere hasredilmiştir. Yine bu müddet içinde Karlofça Muâhedesi'yle Rusya'nın Azak'ta yerleşmesi ve Petro'nun sıcak denizlere inme teşebbüslerine mâni olunmuştur. Baltacı'nın kazandığı Prut muhârebesi, Ruslar'ı 60 yıl Karadeniz kıyılarından uzaklaştırmıştır. Bu müddet içinde Osmanlı Devleti, Karadeniz mevzuunda gâyet hassas davranmış; buraya yönelmiş olan Rus teşebbüslerine şiddetle mukaabele etmiştir. Ruslar'ın Kırım'ı işgâlleri, onları bir Karadeniz devleti hâline getirmiş; buna mâni olmak için yapılan Osmanlı teşebbüsleri, Avusturya'nın basîretsiz siyâsîleri yüzünden netîcelenememiştir.

Karadeniz ticâreti Osmanlı ülkeleri için çok mühim bulunduğundan, Kırım'ın kurtarılması için çok külfetli seferler tertîb edilmiş; Ruslar'ın Karadeniz'den uzaklaştırılması İstanbul'un emniyeti için de son derece mühim addedilmiştir. Rusya'nın emelleri gâyet iyi görülmüş; "Çarigrad" nâmıyle İstan-

bul'u pâyitaht yapma arzularına da mâni olunmak istenmiştir. Fakat Yaş Muâhedesi'yle Rusya bir Karadeniz devleti olmak hüviyetini tekrar pekiştirmiş; buna karşı Osmanlı Devleti de, bu denizin kapılarını Avusturya, İngiltere ve Fransa'ya açarak, Rus donanma ve ticâretini baltalama yolunu tutmuştur. Bundan sonra Rusya'nın bu bâbdaki siyâseti, Boğazlar üzerinde serbest ve kontrolsüz geçiş hakkını almaya yönelmiştir. Yaş Muâhedesi'nden sonraki otuz sene, bu tip çekişmelerin yapıldığı bir zaman parçası olmuştur. Osmanlı Devleti bu müddet içinde, bâzan Fransa'yla, bâzan İngiltere'yle ittifak yaparak, Rus emellerine mâni olmaya çalışmış; bir ara da Fransa'nın Mısır'ı ilhak etmesi yüzünden, İngiltere'yle birlikte Rusya ile anlaşmıştır. Ocağın ilgâsından hemen sonra kendi kuvvetini mahveden Sultan Mahmud'a baskın yapan Rusya, Akkerman Muâhedesi'yle Osmanlı limanlarının bilâ istisnâ hepsinde ticâret serbestîsi sağlamış; Edirne Anlaşması ile de gemilerinin her türlü kontrolden uzak olmasını temin etmiştir. Rusya bu sırada iki türlü hareket etmiş, bilfiil ve kuvvetle yapamadığı zaman Osmanlı Devleti üzerinde dostlukla himâye kurmak ve Boğazlar'da siyasî nufûz sâhibi olmak istemiştir. Mehmed Ali'nin hareketi ve Sultan Mahmud'un gafleti, kendisine hiç ummadığı bir fırsat vermiş, Osmanlı mülkü ve Boğazlar üzerinde tek taraflı bir himâye tesis etmesini hukuken sağlamıştır. Hünkâr İskelesi Anlaşması'yla vücut verilen bu vaziyet uzun sürmemiş ve esâsen tatbîkata da intikal edememiştir. Buna sebep, başta İngiltere olmak üzere, hemen bütün Avrupa devletlerinin duydukları derin endîşe olmuştur. Bunun üzerine Boğazlar meselesi, Londra Mukaavelesi ile bir "devletler te'minâtı" altına alınmış; böylece bu su geçitleri bîtaraf hale getirilmiş ve harb gemilerinden tecrîd edilmiştir. Bu husus Rusya'ca hoş karşılanmamış; ileride görülecek ihtilâtlara meydan vermiş ve Harb-i Umûmî'nin sonuna yâni mütârekeye kadar uzamıştır. Bu devrede Boğazlar beynelmilel hale getirilmiş ve milletler arası bir komisyona havâle edilmiştir. Bu da 1936 senesindeki Montreaux Anlaşması'na kadar sürmüş ve onunla da devlete mahdûd hak tanıyan bir yol intihâb edilmiştir.

Böylece devlet büyük kudretini yitirdikten sonra, Boğazlar üzerindeki haklarını bilfiil kullanamamış; ya Rusya'nın tazyîkine, yahut İngiltere ile münâsebetlerine, ya da kendi irâdesi dışındaki devletler arası bir grubun himâyesine mâruz kalmıştır. Boğazlar meselesi günümüzde de böyle uzayıp gitmekte bulunmuştur.

Boğazlar'a hâkim olmak bizi çok büyük bir devlet olmaya itmiş, zayıf zamanlarımızda, ehemmiyeti dolayısiyle, siyâsî mevcûdiyetimizi idâmede rol oynamış; fakat türlü düşmanlıkları da dâvet etmiştir. Bununla berâber bu ehemmiyetli geçitlerin elde bulundurulması bizim için çok faydalı olmuştur. Bilhassa 1826'ya kadar dünyanın en kalabalık ve büyük şehri İstanbul'un

ehemmiyeti büyük olmuştur. Nasıl asırlarca müslüman ve Türk muhâriblerinin esas hedefi bu şehir olmuşsa, Ruslarınki de ters yönden aynı hedefe yönelmiştir. Nitekim Napoléon, Sainte Hélene adasında şunları söylemiştir:

"Türk İmparatorluğu'nu Rusya ile paylaşabilirdim. Bu mesele arada bir kaç kere müzâkere edildi. Kostantinopl onu her defasında kurtardı. Bu pâyitaht, büyük gâile. Meselenin hakîkaten mihenk taşı. Şehir bir incidir; öyle bir inci ki, tek başına bütün bir imparatorluğa değer. Ona sâhip olan dünyayı idâre edebilir."

Yalnız şurasını tebârüz ettirelim ki, Boğazlar'a ve İstanbul'a hâkim olan devletin muhakkak surette kudretli olması lâzımdır. Jeopolitik kader bunu âmirdir. Roma ve Osmanlı denemeleri bu zâviyeden bir ayniyet belirtir. Onun için Türkiye bu misâlleri gözden çıkarmamalı ve târihte tahakkuk ettirdiği büyük emniyet devletini kurmak için hazırlanmalıdır.

Tanzîmat'a Halkça Duyulan İğbirar Neticesi Topal İzzet Mehmed Paşa'nın Sadârete Getirilişi

Bu esnâda Mısır meselesinin halli için ricâlce ses çıkarılmayan Tanzîmat'a ve Reşid Paşa'ya karşı uyanan iğbirâr devam etmekte, elde edilen netîceye zâten Mehmed Ali ile anlaşarak da varmanın mümkün olduğu söylenmekte idi. Bu sebepledir ki, Reşid Paşa azledilmiş ve isteği üzerine Paris'e gönderilmişti. Pâdişah bu azilden sonra bir hatt-ı şerîf yazdırarak "Emellerini lâyıkıyle farkedemiyen bâzı kimselerin hükûmetin dâhilî idâresi ve siyasî vaziyetinin başka bir şekil ve renge gireceği zan ve iddiasında bulunduklarını istihbâr etdiğini, bunların asılsız olduğunu, çıkarılan bâzı kaanunların nâtamam kaldığını ve mükemmel olmadığını, ancak hiç bir kaanunun ilk çıktığı zaman tam ve mükemmel olamıyacağım" ifâde ediyordu. Bundan anlaşıldığına göre, Pâdişah, hem Tanzîmat'a muhâlif olanları tatmîn etmeyi, hem de buna devam edeceğini müphem şekilde bildirmeyi münâsip görüyor ve ıslahat işinde de fazla ileri gidildiğine inanıyordu. Bu sebeple efkârın arzettiği temâyül karşısında, muhâfazakâr bir zât olmakla birlikte, Reşid'le işbirliği ettiği için Mehmed Emîn Rauf Paşa "şeyhuhetinden" bahsedilerek ve "bir müddet dahi hâne ve sâhilhânesinde âram-ü istirahat etmesi" belirtilerek azlediliyordu. Yerine eski sadrâzamlardan Dârendeli Topal İzzet Mehmed Paşa ikinci defa sadârete getiriliyordu. Esseyyid Ahmed Rifat Efendi *Verdü'l-Hadâık*'inde bu tâyini şöyle îzâh etmektedir:

"Ötedenberi umûr-ı cesîmede istihdâm olunmuş ve usûl-i Devlet-i

Aliyye'ye tahsîl-i vukuf eylemiş, dirâyetkâr ve sadâkatşiâr vükelâ-yı fehâmdan bulunduklarına binâen, her bir umûr-i külliye ve cüz'iyede bi'l-cümle me'mûrîn-i saltanat-ı seniyeye nezâret-i şâmilesi olarak habl-i metîn-i şerîat-i mutahhareye tevessül ve temessükle, mevâd-ı mülkiye ve askerîyeye dâir her bir mesâlih ve husûsât-ı saltanat-ı seniye ve umûr-ı meham-ı lâzımü'l-ihtimâm-ı Devlet-i Aliyye'ye ve Tanzîmat-ı cedîdeye müteferrî mevâdı, şer'-i şerîfe ve usûl-i kavânîn-i mevzûaya tevfikân ve bi'l-cümle vükelâ-yı fehâm ve me'mûrîn-i benâm ile müttefikan hüsn-i rü'yet ve tesviye eylemek üzere, sâniyen mesned-i ulyâ-yı sadâret-i uzmâya müttekâ pîrâ olup, mesâlih-i vâkıa-i saltanat-ı seniyyenin hüsn-i rü'yet ve tesviyesi ve esbâbını istihsâl niyet-i hayriyesiyle umûr-ı me'mûrelerine mübâşeret etdi. Az vakit içinde umûr-ı mâliye ve mülkiyece bâzı mevâdın tesviyesine himmet eyledi."

Bundan anlaşıldığına göre Paşa, Tanzîmat'a karşı uyanan derin nefretten dolayı işbaşına getirilmiştir (4 Aralık 1841/23 Cemâziyülevvel 1258). Fakat dokuz aylık bir memuriyetten sonra "her nasılsa adem-i muvaffakıyetinden bi'l-bahis azledilmiştir." Kendisinin "cerî vü cesûr ve mustakim ü vakar ve dakîka şinâs ve umûrdîde bir vezîr-i gayyur bulunduğu, celî olduğu misillü bî-rahm olduğu mervîdir. Ankarada Çarşı Câmi-i Şerîfini binâ ve ihyâ eylemişdir."

Ahmed Rifat Efendi'nin bu beyanlarına mukaabil Cevdet başka bir lisan kullanmakta ve "Bir aralık hunrîzlik ile meşhûr olan İzzet Mehmed Paşa sâniyen vezârete gelip, eski devirlerin ahkâmını yürütmek istedi ise de, ona Tanzîmat-ı hayriye mâni oldu ve hıristiyanları ehl-i İslâm'dan tefrîk için feslerine raiyetin 'ra'sına alâmet olmak üzere kurdeleden uzunca ve eğrice 'sülük' tâbir olunur nişanlar koydurmakdan başka dil-hâhına muvâfık bir iş beceremedi." demektedir.

Engelhard ise "1842 Şubatında eyâlet vâridâtının toplanmasının eskisi gibi askerî kumandanlara tevdî olunduğunu, vilâyet merkezlerinde muhassılların kaldırıldığını, her yerde mu'teberân-ı mahalliyeden mürekkep bir meclis kurularak, verginin bunlarca tahsîl edildiğini, âşârın iltizama verildiğini, haracın ruhânî cemaatler vâsıtasıyle toplanmasından vazgeçilerek eski tarza dönüldüğünü" beyan etmekte ve "Tanzîmat'a yaşlı Türkler fırkasına intisaplarıyle mâruf büyük memurların himâyesi altında galebe edeceğinin ümîd edildiğini" yazmaktadır.

Görülüyor ki, cemiyette ve devlet ricâli arasında iki klik doğmuş ve birbiriyle lüzumsuz bir mücâdeleye başlamıştır. Bunlardan biri daha ziyâde sefâretlere istinâd eden Tanzîmatçı ricâl, diğeri ise umûmiyetle Türk ve müs-

lüman halka dayanan muhâfazakâr devlet adamları. Bunlardan ikinciler, bâzı devreler hâriç, artık hükümlerini kaybedecekler ve işbaşında fazla kalamıyacaklardır. İşte İzzet Mehmed Paşa da bütün sertliğine rağmen, bunlardan biridir ki, azlinden sonra, yine muhâfazakâr, fakat mûtedil bir zât olan Mehmed Emîn Paşa, dördüncü defa sadârete getirilmiştir (30 Ağustos 1842/23 Recep 1258).

Sonradan Tahta Geçen Şehzâdegânın Dâr-ı Dünyâyı Teşrîfleri

Bu sıralarda Sultan Abdülmecîd Han'ın, ileride Osmanlı tahtını işgâl edecek olan şehzâdeleri dünyâyı teşrîf etmiştir. Cevdet'in yazdığına göre, 1256 Recebinin 25'inde, ikinci haremi Şevk-efzâ Kadın Efendi'den Mehmed Murad Efendi dünyâya gelmiştir (22 Eylül 1840). Bu zât Sultan Azîz'den sonra "Murâd-ı Hâmis" ünvanıyle tahta geçmiştir. Bundan tam iki sene sonra Tîr-i Müjgân Kadın'dan 1258 Şâbanının 16'sında Abdülhamîd Efendi dâr-ı dünyâyı teşrîf eylemiştir (22 Eylül 1842 perşenbe). İleride Osmanlı tahtına çıkacak, beynelmilel politikada çok yüksek bir siyasî kaabiliyet gösterecek olan Abdülhamîd Efendi, daha 11 yaşındayken vâlidesini kaybetmiş; çok dindâr ve gâyet hamiyetli bir kadın olan Pertevniyâl Sultan tarafından himâye ve terbiye edilmiştir. Bundan iki sene sonra, yâni 1260 senesi Şevval'inin 21'inde, Sultan'ın dördüncü haremi Gül-cemâl Kadın Efendi'den Mehmed Reşâd Efendi tevellüd etmiştir (3 Kasım 1844). En son Osmanlı pâdişahı bulunan Mehmed Vahîdüddîn Efendi de 1277 senesi Cumâdelâhiresinin 21'inde doğmuştur (5 Ocak 1861). Görülüyor ki Osmanlı saltanatının sonuna kadar hânedanın ekber ve erşedi olarak Sultan Mecîd'in şehzâdeleri tahta çıkmışlar ve onlardan sonuncusuyla da saltanat munkatı addedilmiştir.

Tanzîmat'ın Bir Sükûn Devrine Girişi, Seyâhat-ı Şâhâne, Ricâl Arasındaki Mücâdelenin Alttan Alta Devâmı

Bu esnâda Engelhard'ın yazdığına göre, Osmanlı ülkelerinde "muvakkat bir sükûnet hâkimdi; her şey itidâl dâiresinde cereyan ediyor ve memleket haylî zamandan beri mahrûm kaldığı nisbî bir sükûn ve rahattan istifâde ediyordu." Aynı müellif, Prens Metternich'in 1843 senesinde Baron Naumann'a yazdığı bir mektuptan bahsetmekte ve meşhûr başvekilin "Türkiye'nin bu-

günkü siyâseti, evvelce medeniyette ilerleme diye yaldızlanan politikadan dönüldüğünü îmâ ediyor; bu sahte terakkî; eskiden kalan usûl ve kaanunları ortadan kaldırmış, bunların yerine yeni bir siyasî ve ictimâî binânın kurulması için lâzım olan maddeleri hazırlayamamış ve yapamamıştır." dediğini kaydetmekte; hattâ onun "Tanzîmat'ın akîm ve menhûs bir fikrin mahsûlü olduğunu beyan ve iddia" ettiğini yazmaktadır.

Aynı sıralarda Cevdet, Pâdişah'ın mukarribi olan Rızâ Paşa'nın tesiri altında kaldığını şu cümlelerle anlatmaktadır: "İşte ol vakit Rızâ Paşa devri zuhûra geldi; fetk-u retk-ı umûr-ı devlet anın elinde kaldı." Kaynaklar Rızâ Paşa'nın halkça sevilen, muhâfazakâr ve itidâlli bir kimse olduğunu yazmaktadır. Engelhard bu zâtın Rum, Ermeni ve Mûsevî rûhânî reîsleri huzûrunda yaptığı bir konuşmada "Müslüman, hıristiyan, mûsevî hepiniz bir hükümdarın tebeası, bir pederin evlâdısınız." dediğini yazmaktadır.

Sultan Mecîd bu esnâda, memleket içinde bir seyahate çıkarak, İzmit, Mudanya, Bursa, Gelibolu, Çanakkale, Midilli gibi yerlere uğramış; buralardaki kalelerin tahkîmâtını, mühimmâtı; asker ve ahâlinin vaziyetlerini tedkîk etmiş, Bursa'da ecdâdının türbelerini ziyâret etmiş, halkın fukarâsına ve çocuklara pek çok ihsân dağıtmış, Gelibolu'da, ecdâdı gibi, Yazıcızâde'nin kabrini ziyâret edip rûhuna mevlid-i şerîf kıraat ettirmiş; ve tekrar İstanbul'a dönmüştür. Pâdişah'ın umûmiyetle Eser-i Cedîd isimli vapurla cereyan eden bu seyahati; halka emniyet vermek, senelerce aleyhte işlemiş propagandaları izâle maksadıyle tertîb edilmiş ve bu sebeple de iyi netîce vermiş görünmektedir (1844/1260).

Aynı sıralarda, ricâl arasında, Tanzîmatçı-muhâfazâkâr diye tavsîf edeceğimiz mücâdele içten içe devam etmekte, Reşid ve Rızâ Paşalar'la mensupları nezdinde sürüp gitmekteydi. Rızâ Paşa "hem serasker, hem de mâbeyn-i hümâyûn müşirliği ile müşârü'l-benân idi." Kendisi zaaf devrimizin mümeyyiz vasıflarından biri olan, cafcaflı lakablara aşırı düşkünlüğünden dolayı "Cihan Seraskeri" nâmıyle anılmaktaydı. O sırada sadrâzam olan Rauf Paşa ise "Mukteza-yı mesleği üzere hiç bir maslahatı üzerine almaz ve vaktinde en mukbil kim ise, anın ardı sıra gider idi." Rızâ ve Mâliye Nâzırı Safvetî Paşalar'ın bu ikbâli kısa bir müddet sonra birdenbire değişti ve azilleri vukua geldi. Buna Şehzâde Abdülazîz'in, birâderi olan Pâdişah'a yaptığı tahsîsâtının artırılmasına dâir mürâcaatının kabul edildikten sonra, kendisine Rızâ Paşa'ca götürülmesi îcâb ederken, bir memur ile göndermesinin sebep olduğu rivâyet edilmektedir. Devlet an'anelerinde çok şuûrlu bir hassâsiyetle memlû olan Velîahd, bu sebeple "muğberü'l-hâtır" olmuş ve efkâr-ı umûmiyedeki kîl-ü kaali dile getirerek, birâderinin huzûruna çıkmış; "Rızâ Paşa'ya bu dereceye kadar teslîmiyet gösterilmesinin şâyân-ı taaccüb olduğunu" bil-

dirmiştir. Diğer bir rivâyeti de Abdurrahman Şeref Efendi, Lûtfî'nin 8'inci cildine yaptığı bir ilâvede zikretmekte ve "Mesmuatdandır ki, Sadrâzam Meclis-i Vükelâ'da müzâkere olunan bir iş hakkında 'Acaba irâde-i şâhâne ne merkezdedir?' yollu istifsâr eyledikde, serasker Rızâ Paşa atılıp 'İrâde-i seniye benim dediğimdir.' deyü cevap vermiş ve iki üç kere tekerrür eden bu suâle yine aynı suretle cevap ile mukaabele etmiş; Şeyhülislâm Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi, Rızâ Paşa'nın dik dik yüzüne bakarak, yerinden kalkıp namâza gitmiş. Gerçi Rızâ Paşa 'İrâde-i seniye benim dediğim gibidir.' demek istemiş ise de tarz-ı ifâdesine mum yapıştırılmış." demektedir.

İşte bu sebeplerle azledilen Rızâ Paşa, bir müddet Konya'da ikaamete memur edilmiştir. Yine rivâyete göre "Rızâ Paşa'nın şa'şaa-yı ikbâli o kadar gözleri kamaştırmıştı ki, o gün azlini duyanlar, ihtiyatkârâne, birbirinin kulaklarına "Haberiniz var mı, Serasker azlolunmuş, sakın benden duymuş olmayınız." sözlerini fısıldamışlardır. Rızâ Paşa, hakkındaki teveccüh ve iltifât-ı pâdişâhîye mağruren pek ziyâde kibir ve azamet tavrı takınmış ise de, nezd-i şâhânede Bâb-ı Âlî'nin nufûzunu kayırmak ve bunu nâfiz kılmak gibi hususlarda te'sirât-ı hasene icrâ etmişdir." Abdurrahman Şeref Efendi Abdülmecîd Hân'ın ser-tabîbi bulunan Sâlih Efendi'den naklen bu hizmetleri şöyle anlatmaktadır: "Sultan Abdülmecîd'in birinci devre-i saltanatında, saray-ı hümâyûnun hâline insan bayılır idi; ciddiyet ve intizam tamâmen hükümfermâ idi. Hıdemât-ı karîbe-i şâhâneye memur olan nâmuslu, kemâlli, yaşlı başlı adamların etvâr ve muâmelâtına insanın ağzının suyu akardı. Genç Pâdişahın bu râbıta içinde devam edeceği ümîd olunur idi. Lâkin sonraları bozuldu; cunducuslar ve câhiller kurb-ı saltanata üşürüldü ve eski kibarlık zâil oldu." "Devr-i evvelin iyiliğine Rızâ Paşa'nın, devr-i sânînin dağınıklığına da muzıka feriki Necib Paşa'nın hizmetleri olduğu tevâtüren söylenmektedir." Lûtfî "Müşârünileyhin tensikaat-ı askeriye husûsunda mesâî-i meşhû-desinin memdûhiyeti mûcib" olduğunu, bâzılarının da "Efrad-ı müslimeyi bilâ mûcib vatanlarından, ziraat ve ticâretlerinden mahrum etdi." diye tâcizlerde bulunduklarını kaydetmektedir. Abdurrahman Şeref'in kaydettiğine göre bu azil, bâzı ecnebî gazetelerde "bâdemâ Rusya politikasının terkiyle Avrupa politikasına dönülmesine işâret" sayılmıştır. Tabiî bunun bir asıl ve esası olmayıp, Reşid Paşa hizbinin tesiriyle yazdırıldığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra, o sıraya kadar "Tanzîmat usûlünün, henüz icrâ olunmadığı mahallerden Erzurum, Diyarbekir ve Yanya eyâletlerinde de tatbîkine geçilmiştir." Lûtfî'nin kaydettiğine göre "Van sancağı ahâlisi işbu ni'met-i adâleti takdîrden gâfil olmalarıyle Tanzîmat-ı hayriyeyi kabulde bulunmuyorlar imiş." (1845/1261).

"Mes'ele-i Cebeliye"nin Ortaya Çıkışı, Sebepleri ve Kısa Bir Müddet İçin Halli

İşte bu sıralarda, Tanzîmat'ı hatası ve savabı ile ortaya koyan bir hâdise zuhûra geldi ki, "Mesele-i Cebeliye" nâmıyle anılmaktadır. Mısır orduları Suriye'den çekildikten sonra, çok çeşitli kavimlerin yaşadığı Cebel-i Lübnan'da, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin Tanzîmat'ı buralarda tatbîke kalkması, diğer taraftan Engelhard'ın tâbiriyle "Şark'ta bir Katolik cemaatler ittihadı temin etmek" isteyen, bu suretle nufûz elde etmek yolunu tutan Fransa'nın, bunu kırmak için Dürzîler'i benimseyen İngiltere'nin, Ortodokslar'ın hâmisi olduğu iddiasında bulunan Rusya'nın davranışları yüzünden, azîm bir mesele ortaya çıktı.

Cebel-i Lübnan öteden beri, muhtelif dîn, mezhep ve ırklara mensup bir kavimler mozayiği hâlindeydi. Asırlarca da mahallî şartlarına uydurulmuş husûsî kaaidelerle, Osmanlı idâresi altında oldukça rahat ve âsûde yaşamakta idi. O târihte yarım milyon tahmîn edilen nüfûsunun ekseriyetini Mârûnîler teşkîl ediyor, kalanını da Dürzî, Mûtvâlî, Nusayrî, Rum Melkit ve Rum Katolik cemaatleri vücûda getiriyordu. Mârûnîler, Lâtin Katolik olup, doğrudan doğruya Papa'nın mânevî otoritesine tâbi bulunuyorlar ve 12 piskoposluğa ayrılıyorlardı. "Matran" dedikleri bu 12 piskopos, patriklerini seçiyorlar; Osmanlı hükûmeti ve Papa da bunu tasdîk ediyorlardı. Dürzîler, bunlara nisbetle daha az ise de "kavgacı ve gâretger" olup, Mârûnîler üzerinde tegallüb ve tahakküm ediyorlardı. Mûtvâlîler şiâ-yı İslâmiye'den olup, haçlı hâkimiyeti zamanında Harezm'den gelen gönüllü askerlerin ahfâdı oldukları rivâyet olunuyordu. Kudretli bulundukları zamanlarda, arâzî ve mukaataların idâre ve tevliyetini uhdelerine inhisar ettirdiklerinden "Mütevellî" tâbirinin bugünkü isimlerinin menşei olduğu rivâyet olunuyordu. *Netâyicü'l-Vukuât*'ın kaydına göre, Lübnan'da mukataacılar mürettebât-ı emîriyeyi tahsîl ile, kendi âidatları olan sekizde biri alıkoyarak, üst tarafını hâkime teslîm ediyorlardı. Tanzîmat ilân olununca, tahsîlât için vilâyetlere muhassıllar tâyin olduğu halde, "Ekâbir ve meşâyihin teşvîkiyle hareket eden ahâlinin istidâsı üzerine, Cebel'de emr-i cibâyet kemâ-fî's-sâbık mukataacılara havâle kılınıyordu." Suriye, Osmanlı idâresinde uzun müddet Halep, Şam, Sayda, Trablus nâmıyle dört eyâlete ayrılarak idâre ediliyor; Cebel-i Lübnan ise, bir sancak olarak Sayda'ya bağlı bulunuyordu. Bununla berâber, bir çok kurrâ ve nâhiyeleri ile de diğer vâlîlerin idâre sahaları dâhiline giriyordu.

Emevîler zamânında dârü'l-hilâfe olduğu için, Şâm vâlileri, rütbe itibariyle diğerlerine fâik addediliyordu. Bununla berâber vâliler, Cebel'in dâhilî işlerine umûmiyetle müdâhale etmiyorlar; vergilerden kendilerine ayrılan

muayyen kısımları almakla iktifâ ediyorlardı. Cebel-i Lübnan emâretinde son 250 sene içinde birbiri ardınca iki âile temâyüz ediyor; hüküm ve nufûzu ele geçiriyordu. Bunlardan biri Maan-zâdeler; diğeri de onları tâkiben ortaya çıkan Şehâbîler'di. Maanoğulları, Fahreddin nâmındaki adamla, XVI. asır sonunda devletin Avusturya ve İran ile yaptığı uzun muhârebeler sırasında, bir müddet yarı müstakil bir idâre kurmağa kalkıyor; fakat bu şahıs, Kuyucu Murad Paşa'nın celâlî tenkîli için güneye indiği sırada, korkusundan, Toskana'ya kaçıyordu (1613/1022). Burada Papa vâsıtasıyle hıristiyanlardan silâh, para ve asker yardımı alarak, teşebbüsü yenilemek istiyor; netîcede Şam beylerbeyince tutularak, IV. Murad'ın Revan seferi için Üsküdar'a geçtiği gün, iki oğluyla birlikte huzûra çıkarılıyor; kendisi siyâset edilerek, oğulları Galatasaray'daki Enderûn mektebine alınıyordu (1634/1044).

Bunlardan sonra ortaya çıkan Şehâbîler'in, aslen Kureyş'e mensup oldukları rivâyet ediliyor. İşin garîbi bu âilenin bir kısmı sonraları "kubh-ı riyâset sâikasıyle tanassur ediyordu ki, Mehmed Ali ile teşrîk-i mesâî etmiş bulunan Mîr Beşir'in pederi Mîr Kaasım bunlardandı." Cebel'in yarım asırlık târihini dolduran Mîr Beşir, kavmi arasında "büyük" ünvanını kazanmış, kurnaz, mizâcgîr, siyâsette kendine göre mâhir bir adam olarak tanıtılmaktadır. Mehmed Ali'ye mutavaat göstermiş; onun sâyesinde nufûzunu kuvvetlendirmişken; hattâ bir rivâyete göre onu, Suriye'yi işgâle dahi teşvîk etmiştir. Bununla berâber Cebel ahâlisi arasında Mehmed Ali'nin idâresi, fazla vergi almak, halkın silâhlarını toplamak, devamlı taziblerde bulunmak gibi sebeplerle, pek fenâ tesirler bırakmış; bundan dolayı da Mîr Beşir nufûzunu kaybetmişti. Devletin emirlerine karşı bir takım bahâneler gösterdiğinden, azledilmiş ve yerine yeğeni Mîr Kaasım tâyin edilmiş; Lübnan'ın Mısır işgâlinden çıkışında, Bâb-ı Âlî'ye yardımları dokunmuştu. Mîr Beşir, önce Matta'ya, sonra Anadolu içerlerine teb'îd edilmiş; bilâhare de İstanbul'a gelmesine müsâade olunmuştur. 1850'de 87 yaşında burada ölmüştür. "Hîn-i hükûmetinde ahâliye hoş görünmek için, ehl-i İslâm ile câmide, nasara ile kilisede, dürzîlerle halvede ibâdet eylediği gibi, âhir ömrüne kadar hangi mezhebe nisbet-i râcihası olduğunu ifşâ etmemiş ise de vefâtında, Galata Katolik kilisesine gömülmüştür.

Cebel-i Lübnan sekenesi, Mehmed Ali'nin hâkimiyetine karşı, Osmanlı Devleti safında yer almışlar ve Mısır Vâlisi'nin kolayca mağlûb edilmesinde mühim rol oynamışlardı. Devlete yaptıkları bu fiilî yardımları sebebiyle, bâzı talepleri de vardı. Bu talepler, tabiî ki, muhtelif cemaatlere göre değişik şekil ve mâhiyet göstermekteydi. Dürzîler kendilerini İslâm, binâenaleyh millet-i hâkime addetmekte, Mısır idâresinde biraz da Fransız tesiriyle, Mârûnîler'den ve Benî Şehâb'dan gördükleri kötü muamelenin acısını çıkarmak is-

temekte idiler. Bunlar Mârûnîler'den az olmakla berâber, şeyh ve reîslerine emniyet ve itimadları fazla, aynı zamanda askerlikçe de diğerlerine fâik idiler. Mârûnîler ise, Mısırlılar'ın atılmasında gösterdikleri hizmetten dolayı mükâfât ummakta, eski imtiyazlarına evleviyetle sâhip olacaklarına da inanmakta idiler. Diğer taraftan, bu iki kavimden Mârûnîler, Fransız tesirinde kalan Mehmed Ali idâresinde himâye edilmişler; buna mukaabil şarkta, Paris hükûmetinin nufûzunu kırmayı zarûrî gören İngilizler de, Dürzîler'in bu hususta güzel bir âlet olacağını düşünerek, onları himâyeye başlamışlardı. Dürzîler'i Mehmed Ali'ye karşı, Osmanlı hükûmeti lehine çevirmekte güçlük çekmeyen, bu hususta saltanat-ı seniye makaamları ile birlikte silâh ve para dağıtan İngilizler, Mısır kuvvetleri çekildikten sonra da himâye politikalarına devam etmişlerdir. Bu suretle Cebel'deki hıristiyanları Fransızlar, diğerlerini de İngilizler himâyeye başlamışlardır. Bu kavimlerden başları sıkışanların talepleri, Osmanlı hükûmetine, doğrudan doğruya bizzat tebeası tarafından, yabancı sefâretler vâsıtasıyle ifâde edilir olmuş ve bu da devletin Tanzîmat'la düştüğü hacîl mevkiin ayrı bir işâreti bulunmuştur.

İşte tam bu sırada Bâb-ı Âlî, Engelhard'ın tâbiriyle "Cebel-i Lübnan'da asırlardan beri câri olan usûl yerine, ora halkının âdab ve âdetleriyle aslâ kaabil-i te'lîf olmayan, yeni bir idâre şeklini tesis etmeyi istemiş"; bunu da Tanzîmat esaslarını tatbîk şeklinde ifâde etmiştir. Nitekim Abdurrahman Şeref "Tanzîmat-ı Hayriye ahkâmına tevfîkan idâre-i vilâyetin ıslahı ve eski usûlün bütün vilâyetlerde lâğvına teşebbüs olunduğundan, Lübnan'ın, kıtaat-ı sâireden farklı bir tarzda idâresiyle bir istisnâ teşkîli maksûda muvâfık düşmiyeceği bedîhiyattandı." diyerek, ricâle hâkim olan zihniyeti anlatmıştır. Sayda Vâlisi olan Selîm Paşa, Mısır idâresi zamanında alınan 6500 kese vergiyi 3500 keseye indirmiş; bunun cibâyetini mukataacılardan alarak muhassıllara devretmiş; cemaat büyüklerinden mürekkep muhtelit bir dîvân teşkîl eyliyerek, emîrin maiyetine vermiştir.

Tatbîkine geçilen bu maddelerin hepsi de, bilâ istisnâ, bütün ahâli tarafından hoşnudsuzlukla karşılanmış ve şikâyetler başlamıştır. Verginin, evvelki gibi, 2650 kese olması istenmiş; bu mâlî müzâyakadan dolayı kabul edilememiş ve diğerlerinin de tatbîkine geçilmiştir. Bunun üzerine halk arasında "Hükûmet-i seniye Cebel'in muhtariyetini ilgâ ile elviye-i sâireye benzetiyor; sonu şöyle fenâ muzır olacakdır." yollu propaganda yapılmış; bir yandan da Dürzîler'in, Mârûnîler'e karşı fiilî hareketleri başlamıştır. İş Berriyetü'ş-şam'da İngiliz ve Fransız rekabetine, Tanzîmat'ın ortaya çıkardığı belâlardan biri olan "düvel-i hamse" sefâretlerinin işe karışmalarına kadar uzamış ve Serasker sır kâtibi Mustafa Nuri Paşa, memuriyet-i mahsûsa ile Lübnan'a gönderilmiştir. Bu zât Beyrut'a varınca, daha ters bir iş yapmış ve Cebel

hâkimi Mîr Beşîr Kaasım Şehâb'ı azlederek, muhtariyete son vermiş; idâreyi, ümerâ-yı askeriyeden Mirlivâ Ömer Paşa'ya ihâle eylemiştir. Bundan ahâli daha ziyâde muğber olmuş; Fransa ve Rusya sefirleri Şehâbiyûn'dan bir hıristiyan hâkimin idâresi altında olarak, eski muhtâriyetin iâdesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine, muhtariyetin ilgâsı şüphesini izâle düşünülmüş ve Lübnan'ın biri Dürzî, diğeri Mârûnî iki kaymakamlığa ayrılmasına ve bunların dâhilî icrâatına çoklukla karışılmamak suretiyle Sayda Vâlisi tarafından nasbedilmesine karar verilmiş; Ömer Paşa'ya da terk-i memuriyet ettirilmiştir (1842/1258).

Muhtelif unsurlara mensup olan ahâli, belde ve nâhiyelerde tamâmen karışık halde yaşadıklarından, bu kaymakamlıkların idârî hudûdunu tâyin etmek imkânı bulunamamış; bundan doğan ihtilâflarla bir hayli uğraşılmıştır. Bu usûl de beklenilen huzûr ve sükûnu temin edememiş; hattâ her iki tarafın birbirine karşı hased ve husûmetini ziyâdeleştirmiştir. Mahallî karışıklıklar, artık Osmanlı Devleti'nin hâmisi kesilmiş bulunan "düvel-i hamse"nin müdâhalesini de olabildiğine fazlalaştırmış; bunlar, mes'elenin kat'î surette hallini talep etmişlerdir. Bunun üzerine dâmâd Halîl Rifat Paşa, memuren Beyrut'a gönderilmiştir. Bu zât da kaymakamlıkların idârî hududu ile meşgûl olmuş; bunun halli için yegâne çâre olarak, ahâlisi muhtelit yerler için vekillikler ihdâs etmiş; bu suretle her cemaatin kendi işini kendilerinin görmesi temin edilmek istenmiştir. Yâni muhtariyete yakın bir şekle kadar gidilmiştir.

Bu işlerle uğraşılırken Cebel, yeni baştan karışıklıklara sahne olmuş; iki Fransız manastırı yağma ve bir râhip de katledilmiştir. Halil Paşa Cebel'i, bu vaziyette bırakıp İstanbul'a dönmüştür. "Düvel-i hamse" elçileri, Bâb-ı Âlî'ye müşterek bir nota teblîğ ederek, Lübnan'da huzûr getirici ve devamlı bir idârenin kurulmasını istemişlerdir. Meselenin fiilî müdâhaleye kadar uzaması endîşesinde bulunan Bâb-ı Âlî, 1845/1261 ortalarında, Hâriciye Nâzırı Mehmed Şekib Efendi'nin geniş selâhiyetlerle Lübnan'a gitmesini kararlaştırmış ve bu tamîm şeklinde devletlere de bildirilmiştir. Efendi, bir müddet sonra Beyrut'a vâsıl olmuş; vaziyeti yakından görmek, lüzumlu tedbîrleri almak için bir kaç gün rahatsızlığını bahâne etmiş ve bu arada, Arabistan ordusu müşîri Nâmık Paşa ile müzâkerelerde, Sayda Vâlisi Vecîhi Paşa ile de muhâberede bulunmuştur. Sonra beş devletin konsoloslarını celbederek, Lübnan'da alınacak tedbîrler sırasında, şâyet cebir ve şiddet kullanılmasına lüzum görürlerse, dâhilde oturan ecnebî tebeasının bir tehlikeye uğramaması için, Beyrut'a naklolunmalarını, aksi takdîrde, can bakımmdan mes'ûliyet kabul edemiyeceğini bildirmiştir. Fransız konsolosu buna itirâz ederek işlerinden ayrılacak tebeaları ile tahrîb edilen manastırları için tazmînat verilmesi-

ni, papazın kaatilleri olduğunu iddia ettiği Şeyh Hamud ile Ebu Neked'in de cezâlandırılmasını istemiştir. Şekib Efendi, tazmînat meselesinin çâresine bakılacağını, yalnız tebeanın evvel emirde Cebel'den sâhile indirilmesi lüzûmunu te'kîden bildirmiştir. Fransız konsolosu bu husûsu abartarak İstanbul'daki sefârete iş'âr etmiş; elçi de toy olduğundan, işi oldukça ileri götürmüştür.

Şekib Efendi ilk ve en âcil tedbîr olarak, ahâlinin elinde bulunan silâhların toplanması kararını almış ve icrâsına başlamıştır. Fakat bu haklı tedbîr, İngiliz ve Fransız rekabetinden dolayı, tam mânâsıyle icrâ edilememiş; dâhilen ve hâricen bir çok itirazlara mâruz kalmıştır. Abdurrahman Şeref'in Saîd Efendi'den naklen yazdığına göre, "Reşid Paşa grubunun karşısında olanlar, Şekîb Efendi'yi kendisine bir rakîb olarak çıkarmak arzusunda bulunmuşlar; bu gizli maksatla onu Beyrut'a irsâl eylemişlerdir."

İşte bu sebepledir ki, çok ciddî bir devlet şuûruna sâhip olan Şekîb Efendi, hem dâhilden Reşid Paşa grubunun muhâlefetine mâruz kalmış; hem de hâricen onların bağlı olduğu sefâretler tarafından engellenmiştir. Nitekim Efendi 23 Şevval 1261/1842 târihinde, vekîli Âlî Efendi'ye yazdığı mektupta:

> *"Bu âna kadar olan uygunsuzluklar ancak bu iki devletin birbirlerine zıd olan politikalarını ber-takrîb yekdiğerine galebe ederek yürütmek için etdikleri entrikalardan neş'et edip, ikisi dahi halkın bir derece damarlarına girmişler ki, bayağı buralarını benimsemişcesine ahâliyi istedikleri gibi kullanmağa başlamışlar ve bunun da sebebi, bir müddetten beri kendi haklarında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den her ne muâmele-i latîfe buyrulmuş ise, bunların delâletiyle olması ve bundan böyle dahi öyle olacak suretde tutulması kaziyesi olmak hasebiyle halk, Devlet-i Aliyye'yi unutup bu iki dolâb-ı mefsedete koşmuşlar, hulâsa-i kelâm ahâlî-i Cebelîye, devleteyn-i müşârünileyhimanın ağızlarına bakıp, onlar ne derlerse öylece hareketi kendilerine cây-i necât ve selâmet ve bâis-i refâh ve rahat addeylemişlerdir."*

diyerek, meseleye tamâmen millî gözle ve meşbû bulunduğu yüksek devlet şuûruyla baktığını göstermiştir.

Bundan sonra halkın ellerindeki silâhların toplanılmasına girişilmiş; geniş çapta bir umûmî af ilân edilmiş; hıristiyanlardan gâret-zede olanlar için tazminat verilmesine başlanmış; her cemaatin vergileri kendi vekilleriyle toplaması kararlaşmış; bunları îzâh eden nasîhatlarla dolu bir beyânnâme neşrolunmuştur. Ancak ahâlinin hemen itaat ederek silâhlarını teslîm etmiye-

ceği, alıştıkları usûl ile konsoloslara mürâcaat edip, onların türlü mübâlâğalarla sefâretleri tahrîk edeceği, Bâb-ı Âlî'nin de, pişmiş aşa su katmamak için bu teklîfleri kabul edeceğini hesap eden Şekîb Efendi, Cebel'deki askerin miktarını 24 tabura çıkararak, silâh toplanmasında acele etmiştir. Mârûnîler'in, Fransızlar'a güvenerek, silâhlarını saklamak istemeleri, Dürzîler'in de aynı yolu tutmasına sebep olmuş; bunun alınması için yapılan zarûrî sıkıştırmalar da Paris'te "Lübnan kıtâli", "Türk vahşetleri" tâbirleriyle gazete manşetlerine aksettirilmiştir. Şekîb Efendi, başladığı işi bitirmek için, konsoloslara karşı sebât ve metânet göstermişse de "Bâb-ı Âlî gevşeyip, tahfîf-i şiddet olunması" yolunda emirler göndermeğe başlamıştır. Şekîb Efendi ve Nâmık Paşa, ayrı ayrı ve müştereken, yaptıkları işi merkeze bildirmişler, silâh toplamanın zarûrî olduğunu, bunda cebir istimâli lâzım gelse bile tereddüt olunmaması îcâb ettiğini, kaymakamlar ve şeyhlerin mahbûsiyetinin misâfiret tarzında olduğunu, kendileriyle berâber taam etdikleri gibi, hasbihâlde de bulunduklarını, onların bir itirâzının bahis mevzuu olmadığını, şâyet icrâatları yarım bırakılırsa, bundan böyle devlet nufûzunun o havâlide zâyi olacağını pek vâzıh bir şekilde ifâde etmişlerdir. Zavallı Şekîb Efendi, Bâb-ı Âlî'deki rakîbleri ile sefâretlerin garip ithamları karşısında şaşkına dönmüş; kendisinin "ahâliyi bağlamak için Beytüddeyn'e zincir naklettiği" ithâmı karşısında "Bunun aslı faslı olmadığını, hal böyle iken kendisine dahi şüphe gelerek bu keyfiyeti vâlilerden ve ümerâ-yı askeriyeden sordurduğunu, hattâ imrahorunun hayvanları bağlamak için belki böyle bir şey yaptığına ihtimâl vererek, ona dahi sorduğunu, fakat zincire müteallık bir şey alıp getirmediğini anladığını, bütün isnatlar bir tarafa, şu zincir iftirasına, doğrusu adamı deli edecek kadar taaccüb olunduğunu" bildirmiştir. Ayrıca Nâmık Paşa da "Maazallâhü teâlâ me'mûrîn-i eslâf misillü bu defa dahi Cebel meselesi hallolunamadığı halde Avrupaca tefevvüh olunmakda olan, Devlet-i Aliyye'nin sû-i idâre ve acz-i iktidârına hamlolunacağını", bunun ise mahzurlarının pek fazla bulunduğunu ifâde etmiştir.

Bu arada Fransa konsolosluğu tercümanının birâderi olan ve orada yazıcılık yapan Halil isimli biri, ahâlîyi yanlış bilgilerle kandırdığından dolayı, çadırda nezârete alınmış; gâyet şımarık bir adam olan konsolos, emrinde bulunan bir harb gemisini Cünye limanına göndererek, mevkufun serbest bırakılmasını, aksi halde şehri topa tutup işgâl edeceğini bildirmiştir. Bu vaziyet batıya da yanlış aksettirilmiş ve Fransız konsolosunun tevkîf edildiği şeklinde bildirilmiştir. Hattâ "Devletimize hayarhâhlığı sâbit olan Avusturya başvekîli Prens Metternich" dahi Viyana sefîrimiz Nâfi Efendi'ye "Ne yapıyorsunuz? Fransa'nın Beyrut konsolosunu hapsetmişsiniz?" demiş ve "Tâbiiyet ile sadâkat vazîfesini îfâ eden tebea, hükûmetinden mükâfât bek-

ler; bu da hakkının ihkakı, huzûr ve rahatının teminidir; Lübnanlılar vazîfelerini îfâda kusur etmediler, husûsiyle Mısırlılar'ın ihrâcında büyük hizmet gösterdiler; kabirde olan dinlenme dahi bir âsayiş olup, acaba Devlet-i Aliyye, her halde mükâfâtına lâyık ve müstehak olan Cebel ahâlisine, bu tarzdaki âsayişi mi verecektir?" suâlini sormuştur. Bu sözler, Osmanlı muvâzenesinin bozulmasını istemiyen bir adama dahi, propagandanın ne derece tesir ettiğini gösterdiği gibi, Bâb-ı Âlî'nin başvurduğu tedbîrlerle, Cebel muhtariyetinin ilgâsına da râzı olmadığını ifâde etmektedir.

İşte bu hâdiseler üzerinedir ki, düvel-i hamse, yâni İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya sefîrleri, 16 Aralık 1845 târihli müşterek bir takrîri Bâb-ı Âlî'ye vermişler ve bunda "Mûcib-i şikâyet olan hatalar ve sû-i tedbîrlerin tashîhi için, hükûmetin va'di vechile hiç bir emniyet verici nişâne olmadığına teessüf etmişler; şâyet bundan sonra cüz'î gecikme ve ednâ mertebede sû-i tedbîr olur ise, mezkûr memleketin hüsn-i hâline muzır ve saltanat-ı seniyenin hakîkî menfaatlerine münâfî ve mugâyir netîceleri îcâb ettireceği" tehdîdinde bulunmuşlardır. İşte bunun üzerinedir ki, Şekîb Efendi Hâriciye Nâzırlığından azledilip, Londra sefîrliğine tâyin olunmuş ve Lübnan işinin bir an evvel halli emredilmiştir. Fransızlar'ın istedikleri zararlar tazmîn olunmuş; frenk papazının katli ile ithâm edilen şeyh berâat ettiği halde, iki bin kuruş maaşla İzmit'te ikaamete memur edilmiştir. Bundan sonra Şekîb Efendi, bir beyannâme ile, Lübnan idâresini tanzîm eden esasları ortaya koymuş ve bunlar Cebel meselesini 14 sene kadar teskîn etmiştir. Buna göre, Cebel-i Lübnan Sayda vilâyetine bağlı Dürzî ve Mârûnî kaymakamlığına ayrılmış; her kaymakamın maiyetinde 12 âzadan mürekkep adlî, idârî, mâlî selâhiyetleri hâiz birer muhtelit dîvân teşkîl edilmiş; mukataaların her cemaatin kendi vekilleri tarafından idâresi kararlaştırılmış; Lübnan'ın hazîneye vereceği verginin 3500 kese olması, mükelleflerin iktisadî kudretiyle mütenâsip bulunması tasrîh edilmiştir. Meclislerin Müslüman, Dürzî, Mârûnî, Rum Melkit, Rum Katolik cemaatlerinden ikişer, Mütvâlî unsurundan da birer kişiden terekküp etmesi öngörülmüştür.

Hem içerdeki rakîblerinden, hem de dış tazyîklerden neş'et eden ithâmlar, Şekîb Efendi'ye pek girân gelmiş ise de "Devlet ve vatanına olan muhabbeti berkemâl olduğundan, düçâr olduğu fütûr hiç bir zaman yeis derecesine varmamış ve ihtiyâta riâyetle hamiyetkârlıkdan aslâ inhiraf etmemişdir."

Hâriciye Nâzırlığı'ndan azledilen Şekîb Efendi'nin yerine, kendisini tutan İngiliz sefîri Cannig'in telkîniyle, Pâris sefâretinde bulunan Reşid Paşa getirilmiştir (18 Ekim 1846). Nitekim hâtıratında karısına yazdığı bir mektup zikredilmiş ve bunda "Paris'ten ayrılmadan önce bu mektup eline geçerse, Reşid'e haber yollayıver, onun için elimden geleni yapıyorum; son değişik-

liklerden sonra geriye dönmesi mümkün olacak gâliba, şimdilik ihtiyatlı davransın." diyerek, Reşid Paşa'yı nasıl tuttuğunu ifâde etmiştir. Aynı mektupta "Cebel-i Lübnan" meselesinden de bahsedilerek "çeşitli ırktan, dînden cemaatlere bir çeşit muhtariyet tanıyarak, meseleyi hiç değilse geçici olarak hallettik." ibâresi yer almaktadır. Buradan da açıkça anlaşılmaktadır ki, artık Osmanlı Devleti'nin dâhilî işlerine dahi hod-be-hod müdâhale edilmekte ve saltanat-ı seniyenin düvel-i muazzamanın bir nevi tâbiiyeti altında bulunduğu ifâde edilmektedir. Sefîr, diğer bir mektubunda da en büyük meşgalesinin Ninova'da bulunan âsâr-ı atîkaların Londra'ya nakli olduğunu anlatmak ve bunu yaparsa "Reşid'i Sultan'la uğraşsın diye bırakıp, başını aldığı gibi gideceğini" söylemektedir. Reşid'in kendisine ve İngiltere'ye bağlılığına o kadar inanmaktadır ki, Pâdişah nezdinde kendi yerine onu mümessil bırakarak gitmeyi dahi tasarlamaktadır. Bu, her halde Tanzîmatçı vezîr için, haysiyet düşüklüğünün de ötesinde bir itimattır ki, kendisine muhâlif olan ricâl ile selefi Şekîb Efendi'nin kadrini çok yükseltecek bir husus olarak görünmektedir.

İşte bu sebepledir ki, şu Lübnan hâdîsesi, Tanzîmat'la girilen devrin bir çok noktalardan aynası olmuş; hâlâ medhedilmekte olan nizâmlamaların ne menem şeyler olduklarına, tereddüt dahi edilemiyecek derecede açık olarak ışık tutmuştur. Tanzîmat kısmında zikrettiğimiz mütâlaa ve görüşlerin ne derece doğru olduğu, şu Lübnan hâdiselerinden de belli olmakta ve devletin içine düştüğü zaafı, bir kuvvetlenme, bir toparlanma olarak gösteren sakat iddiaların, boş ve kof muhtevâsını da dile getirmektedir. Lübnan meselesi Abdülmecîd'in saltanatının sonlarında yeniden patlak verecek ve devlet için daha haysiyet kırıcı manzaralar gösterecektir.

Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın Binâ Ettirdiği Hastahânenin Açılışı

O sırada gâyet hayırperver bir kadın olan Bezm-i Âlem Vâlide Sultan hazretleri tarafından Yenibahçe'de, Nakkaş Paşa arsasında binâ olunmakta bulunan hastahâne, bütün levâzımı ile bitirilerek, merâsimle hizmete açılmıştır. Vükelâ, ulemâ, me'mûrîn evvelce oraya gelerek, hastahâne câmiinde cuma namâzını edâ etmişler; Pâdişah da Fâtih'teki selâmlık resminden sonra toplantıyı şereflendirmişlerdir. Lûtfî'nin yazdığına göre "müselsel ve muhaffâ olan hanlıkda tarîk şeyhleri meyânında yegâne addedilen Murad Molla Şeyhi tarafından ed'iye-i me'sûre merfu'-ı bârigâh-ı ehâdiyet kılındıkdan sonra" hastahâne dolaşılmıştır. Hâlâ halkımızın hizmetinde bulunan bu hastahâne, bâniyesine dâr-ı âhirette "sadaka-i câriye" kelâm-ı peygamberîsine

masadak olarak sevap kazandırmakta ve Vâlide Sultanlara hâkim olan yüksek hizmet duygusunu dile getirmektedir (1845/1261).

İdâdîlerin Açılması ve Tanzîmat'ın Maârif Siyâseti Hakkında Bir Mütâlaa

Yine o sıralarda Sultan Mahmud devrinde açılan rüşdiyeleri (orta mektep) tamâmlar mâhiyette idâdîler (lise) tesisine girişilmiştir. Bâb-ı Âlî'de toplanan ilmiye, kalemiye ve seyfiye zümrelerine mensup bir komisyonun kararıyle kurulmuş ve programları ile tesis işleri için çalışmalar yapılmıştır. Toplanan komisyon, önce sıbyan, sonra rüşdiye ve idâdî, bilâhare de bir dârülfünûn kurulması prensibini kabul etmişti. Cevdet "Bununla tarîk-i terakkîde bir adım ileri atdık, lâkin işe ortasından başlanılmış oldu; zira meclis-i muvakkatin tertîbine nazaran ibtidâ, mekâtib-i sıbyân ıslah olunup da anlardan yetişecek çocuklar için rüşdiye ve sâire küşâd olunmak lâzım gelirken, sıbyan mektebleri olduğu gibi kaldı." demekte ve tutulan yolu tenkîd etmektedir.

Aslında esas tenkîd edilecek nokta, eski Osmanlı maarif nizâmının kuvvetlendirilmesine, yeni müfredâtla güçlendirilmesine ve ıslahına çalışılacak yerde, bunun yapılmaması; tamâmen ayrı müesseseler kurularak, buradan çıkanlara devlet memurluğu kapılarının ardına kadar açılması, diğerlerinin ise ölüme terkedilmesidir. Mektepçilikle başlayan çalışmalar, millî maarif nizâmımızı tamâmen sarstığı için, cemiyetimiz bakımından faydalı olmamıştır. Yapılması lâzım gelen, çok kuvvetli maddî ve mânevî temellere oturan millî maarif müesseselerinin, o günkü ihtiyaçlara ve dünyadaki benzerlerine göre ıslahıydı. Fakat bizdeki ilerici zihniyetin bunu görmesi ve başarması mümkün olamadı.

Diğer bir yanlış da hâlâ içinde bulunduğumuz "mekteb-i iptidaîyeci" zihniyet olmuştur. Halbuki Emrullah Efendi'nin "Maârifin tûbâ ağacına benzediği, köklerinin yukarıda olduğu" hakîkatine hiç ehemmiyet verilmemiştir. Yâni önce müsbet ilimleri tedrîs eden, araştırmaya yönelen, ana ilim müesseseleri kurulmak icap ederken, bu daha reel, daha iktisadî, daha hızlı bir yol iken, bunun aksi yapılmıştır. Cevdet Paşa'da bile gördüğümüz bu yanlış idrâk, günümüze kadar devam etmiş; bugün de bütün şiddetiyle hükmünü yürütür olmuştur. Okuma yazma seferberliği, harf tâdilâtı ve ilkmektepçilik gibi, gâyet yanlış ve tehlikeli yollara sapılmıştır. Hattâ bulunduğu muhîtin en fazla tesirinde kalan iptidaîye mekteplerine çevresini, bulunduğu cemiyeti değiştirecek en büyük müessir gözüyle bakılmış; böylece hakîkaten iptidâî bir yol tutulmuştur. Bu yanlış yolda inad edişimiz yüzündendir ki, cemiyeti-

mizde hâlâ ana ilim müesseseleri tam mânâsıyle kurulamamış ve gelişememiştir. Bunun da başlıca müsebbibini, önceleri atılan adımların yanlışlığı teşkîl etmiştir. Bir sene sonra Dârülfünûn kurma için yapılan çalışmalar, ancak bir binâ inşâsıyle netîcelenmiş ve semereli olamamıştır.

Varna'ya Seyâhat-i Seniye ve Bu Hususta Çok Şâyân-ı Dikkat Olan Hatt-ı Hümâyûn

Memlekette yapılan işleri görmek, ahâlinin şikâyetini dinlemek, milletiyle yüzyüze temas etmek isteyen genç Pâdişah, kara yoluyla Varna'ya doğru bir teftîş seyâhatine çıkmış ve deniz yoluyla da dönmüştür (29 Nisan 1846/3 Cumâdelûlâ 1262). Avdetinde müşâhedelerini, milletine olan hudutsuz şefkat ve muhabbetine delîl teşkîl eden bir hatt-ı hümâyûnu, hem bizden giden yerlerin o günkü vaziyetini hatırlatmak, hem de genç ve nahîf bir Osmanlı sultanının tatlı samîmîyetine ışık tutmak maksadıyle, *Târîh-i Lûtfî*'den aynen alıyoruz:

"Benim vezîr-i meâl-i semîrim! Dersâadet'den hareket-i hümâyûnumuzdan evvelce, i'lân eylediğim vechile, mücerred tahkîk-i ahvâl-i memâlik niyyet-i hayriyesiyle müteşebbis olduğum seyâhat-ı seniyemizin, arzû-yı şâhânemize muvâfık, ya'nî Devlet-i Aliyyemiz ve ahâlî ve tebeamız haklarında bi-lûtfihi teâlâ hayır ve fevâidi müntec olacak sûretle rehîn-i hüsn-i hitâm olmasından dolayı Cenâb-ı Hakka teşekkür etmekdeyim. Seyâhat-i seniyemiz müddetinde, Şeyhülislâm Efendi dâimizin, cümle indinde müsbit olan meslek-i müteşerriâne ve şime-i müteverriânesi iktizâsınca, her şeyin esâsı olan hukuk-ı şer'iye husûsunda vâki' olan mesâi-i fâika ve tedâbir-i lâyıkası ve sâir ulemâ-ı kirâmın dahi sülûk ve hareketleri, hak bu ki, ziyâdesiyle mahzûziyetimi mûcib olduğu misillü, senin ve sâir vükelâmızın umûr-ı me'mûrenizden ve Dersaâdetimiz sekenesinin hıfz-ı âsayişleri maddesinde zuhûra gelen sa'y ve gayretiniz ve serasker paşanın evlâd gibi sevdiğim asâkir-i hassa ve nizâmiye-i şâhânemizin hüsn-i idâre ve istihsâl-i rahatı husûsunda meşhûdum olan dikkat ve ikdâmı, rehîn-i tahsîn olduğunu kemâl-i mahzûziyetle beyân ederim. Bu kere Dersaâdetimizden tâ Varna'ya kadar her gitdiğim mahallerde hükkâm-ı şerîat-ı garrâ ve sâir me'mûrîn ve rüesâyı huzûr-ı hümâyûnumuza celb ile ahkâm-ı münîfe-i şer'iye üzere hukuk-ı nâsın muhâfazası ve her sınıf ahâli ve tebeamızın her cihetle adâlete mazhariyetleri matlûbumuz olduğuna dâir icrâ-yı tenbîhat etmiş olduğumdan ve taraf-ı şâhânemizden bundan böyle dahi

hafî ve celî taharrî-yi ahvâle dikkat olunacağından umarım ki, bu bâbda vükelâmız taraflarından dahi kemâ-yenbağî ikdâm olunur ve ibtidâ Edirne şehrine vusûlümüzde Meriç nehrinin tesviyesi ve İnoz limanının tathîri, bayağı bütün Rumeli ahâlisine hayırlı olacağını tahkîk eylediğimden. darbnâne-i âmireden mebâliğ-i vâfiye tahsisiyle tanzîmine teşebbüs olunmasını irâde eyledim ve yine şehr-i mezkûr gümrüğünün ibâdullaha bâr-ı girân oldugunu bizzat anladığımdan, anın derhâl ref'ile Ziştov ve Rusçuk ahâlisinin yine bu gümrük maddesine dâir istirhâmları vukû bulduğundan anlara dahi müsâade etdim. Çünki Bursa ve Konya ve Tokad gümrükleri evvelden parçalı şeyler iken usûl-i muhdesesi oraların ahâlisine mazarratlı olduğu umûr-ı muhakkikadan olmağla, mahall-i sülâse-i mezkûre gümrüklerinin dahi hemen ilgâsına ibtidâr olunsun. Bir de taşralarda erzak ve es'ar ve hayvanâtdan alınmakda olan rüsûmât-ı iktisâbiyeden ibâdullahın taiş ve ticâretlerine enva-ı zarar ve halel gelmekde olduğu öteden beri tahakkuk etmiş mevaddan olarak, hattâ bu tarafdan hareketimizden evvelce buna dâir vükelâmıza bâzı tenbihâtımız vukû bulmuş ve bu defa seyâhat-i seniyemiz esnâsında tahkîkât-ı şâhânemiz bütün bütün ma'lûmât-ı sâbıkayı te'yid eylemiş olduğundan bunun dahi sene-i atiye Martı ibtidâsından ihalâtı icrâ olunmıyarak külliyen ref' ve lâğv olunacağı şimdiden i'lân olunsun. Bu kere gezdiğim mahallerin ticâret ve ziraatinde haylice terakkiyât ve ahâlisinde hoşnûdî ve refah âsârını müşâhede eylediğimden pek memnûn oldum. Fakat bu hâl-i saâdetin ikmâline ve ma'mûriyet-i matlûbenin istikmâline muktazi daha bâzı yapılacak şeyler olarak sizlere sırasıyle ifâde edeceğimden ve memâlik-i şâhânemizin ma'mûriyeti ve bilcümle ahâli ve tebeanın rahatı en ziyâde arzû etdiğim madde olduğunu bil-etraf bildiğinizi, sâir mesâlihde meşhûd olan gayretinizi bu husûslarda dahi ibrâz edeceğinizi me'mûl ederim ve taşralarda olan zabtiye neferâtı taht-ı zâbıta ve kifâyede olmadığından her memleketin emniyet-i kâfiyesini istihsâl için bunun bir tedbîr-ı serîine bakmanız matlûb-ı hümâyûnumdur. Silistire eyâletinde kâin kazâlar ve kariyelerde bulunan öküz ve inekler bu sene bir hastalık müstevlî olarak ekseri telef olduğundan oraların ahâlisi iâneye muhtâc olmağla anların ikdârı zımnında lâzım gelen tedâbire hemen teşebbüs etmeniz îcâb-ı haldendir. Memâlik-i mahrusamız ahâlisinin tenevvürü için terbiyet-i âmme maddesinin sür'at-i husûlü nasıl emelim olduğu ma'lûmunuz olup, buna dâir muahharan verilen karar dahi tahsin gerde-i şâhânemiz olmağla, bu madde-i mühimmeyi serîan ilerletmek için iktizâ eden meclis-i dâimînin dahi hemen şimdiden teşkîline bakılsın..."

Bu hatt-ı hümâyûna vükelâca verilen müşterek cevapta, tenbîhlerin yapılacağı bildirilmiş; bunun üzerine de Pâdişah bir hatla mahzûziyetini ifâde etmiş ve "Mâdem ki cümlemiz ve niyâtımız böyle hayır üzerinedir; Cenâb-ı Hakk'ın tevfîkaat-ı samadâniye ve teshîlât-ı rabbâniyesi cemi' umûrda dâima muîn ve zahîr ve rûhâniyet-i hazret-i Peygamberî dahi cümlemize destgîr olacağında hiç iştibâhım yokdur." demiştir. Görülüyor ki, Pâdişah, halkın en küçük işleriyle dahi uğraşmakta, tebeasının üzerinde tıpkı ecdâdı gibi titremekte, onların her husûsta tekâmülü için uğraşmakta, pek samîmâne mütâlaalar ileri sürmektedir. İşte Pâdişah'ın Varna seyâhati bu netîceleri vermiştir.

Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a Gelişi

Pâdişah Varna'dan döndükten biraz sonra, devleti büyük bir gâilenin içine sokmuş bulunan Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa, bir kaç senedir İstanbul'a gelmek arzusunu izhâr ettiği için, ser-kurenâ Hamdi Bey mârifetiyle resmen dâvet olunmuş ve bunun üzerine de "vapur-ı hümâyûn ile dârü's-saltanat-i seniyeye muvâsalat etmişdir." Fer'iye Dâiresi ikaametine tahsîs edilmiş; "vürûdundan avdetine kadar huzûr-ı hümâyûna defaatle kabul buyurularak enva-ı taltifâta mazhar olmuşdur." (19 Temmuz 1846/25 Receb 1262). Abdurrahman Şeref'in rivâyetine göre "Söz arasında 'Evlâd' tâbirini çok kullanırmış; huzûr-ı hümâyûnda dahi bu tâbiri ağzından kaçırıp, derhâl hâk-i pây-i şâhâneye kapanarak isti'fâ-yı kusûr eylemiş ve 'Siz Devlet-i Aliyye'nin pederi makaamında sayılırsınız.' nüvâzişiyle mazhar-ı taltîf-i şehriyârî olmuşdur."

Bu ziyâretinde can düşmanı olan Koca Hüsrev Paşa ile de konuşmuş ve rivâyete göre "Paşa baba" hitâbıyle tatlı tatlı şakalaşmışlardır.

"Ramazân-ı şerîfe üç beş gün kala şâyân-ı hayr olan müsâade-i seniye mûcibince" de Mısır'a dönmüştür.

Abdurrahman Şeref, Mehmed Ali'nin İstanbul'a gelişinin basit bir hâdise olmadığını, aynı esnâda oğlu İbrahim Paşa'nın da Londra'yı ziyâret ettiğini, burada Parlmerston ile konuştuğunu, onun kendisine Süveyş kanalının açılmasını teklîf ettiğini, buna karşılık Mısır'ı koruyacağını bildirdiğini ifâde etmekte, fakat Kavalalı'nın, şu talebi, netîcede yabancı müdâhalesine yol açacağı sebebiyle kabul etmediğini yazmaktadır. Onun tedbîrinin Mısır hükûmetini vartadan kurtardığını, bununla berâber haleflerinin aynı tarzda hareket etmemeleri sebebiyle ecnebî müdâhalesine kapı açtıklarını söylemekte ve sonradan "Fransa'nın teklîfi vechile kanal açıldı, andan beri de Mı-

sır hükûmeti döküldü saçıldı." demektedir. Şu halde Mehmed Ali'nin İstanbul'a gelişinde böyle bir siyâsî maksat nazardan uzak tutulmamalı ve Bâb-ı Âlî'nin, Mısır'a vâki olacak ecnebî müdâhalelerini dostlukla önleme gayretinin de ihtimal dâhilinde olduğu düşünülmelidir.

Kavalalı'nın İstanbul'da sadâret için teşebbüslerde bulunduğu, kendisine nâzikane sûrette red cevâbı verilince "İslâm nâmına hayıflandığı" da rivâyet edilmektedir. Bunun içindir ki A. Şeref, *Târîh-i Lûtfî*'de "Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelişi zâhirde hâk-i pây-i şâhâneye arz-ı ubûdiyetden ibâret gibi görünürse de iç yüzü ne idi, ne efkâr teâtî olundu, bilinemedi." demektedir.

Mehmed Emîn Rauf Paşa'nın Azli ile Mustafa Reşid Paşa'nın Sadâreti

Bundan bir müddet sonra, dört sene bir aydan beri sadârette bulunan Mehmed Emîn Rauf Paşa, yaşlılığından dolayı azledildi ve yerine Reşid Paşa getirildi (28 Eylül 1846/7 Şevval 1262). Bu arada Âlî Efendi de, "bâlâ" rütbesiyle, Hâriciye Nâzırlığı'na tâyin edildi. Cevdet "Zât-ı şâhâne Reşid Paşa'yı makaam-ı sadârete geçirdi ve fetk-u retk-ı umûru anın yed-i istiklâline verdi. Elhâsıl Rızâ Paşa devri geçip, Reşid Paşa devri zuhûra geldi. Lâkin Reşid Paşa'da evvelki salâbet kalmamıştı. Evvelki hâriciye nezâretinde az vakit zarfında büyük işler görmüş iken, bu kere bi'l-istiklâl sadrâzam olduğu halde, o kadar büyük işlere muvaffak olamadı. O dahi âlî binâlar yapmak ve irâd ve akar edinmek hevesine düştü ve daha sonraları oğlu Ali Gâlib Paşa'yı Pâdişah'a dâmâd etmek için kadınlara ve harem ağalarına müdâhane eder oldu. Maamâfih emr-i temeddün ve maârifin terakkîsine himmetden geri kalmazdı. İşte ol esnâda Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti ve Meclis-i Maârif teşkîl olundu." demekte ve onun bu ilk sadâretini anlatmaktadır.

Onun bu sadâretinde zuhûr eden bir vak'a da Musul vilâyeti Cizre kazâsı mütesellimi bulunan Bedirhan Bey'in Anadolu Ordusu müşîri Osman Paşa tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderilmesidir. *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsîsi* nâmındaki kitapta kendisinin "Meşâhir-i ümerâ-yı ekrâddan olduğu, 1262/1846 yılında Kürdistan'daki Tayyar Nesturîleri'ni taht-ı itâat ve inkıyâda aldığı, İngiltere'nin Musul konsolusu Sir Henri Layard'ın keyfiyeti neşr ve işâa ederek Paris ve Londra hükûmetlerinin, müttefikan bu zâtın teb'îdi için nota verdikleri, hareketin bunun üzerine yapıldığı" anlatılmaktadır. Bu sebepledir ki, Lûtfî'de hareket hakkındaki kayıtlar doğru olmakla berâber, Bedirhan Bey'in devlete isyânı bahis mevzuu değildir. Mesele, Tanzîmat tatbîkatında, yerli hıristiyanların şımarması, buna kızan müs-

lümanların da bunları itaata almasıyle izâh edilebilir. Nitekim Bedirhan Bey üzerine gelen kuvvetlere mukaabele etmemiş; âman dileyerek teslîm olmuş ve İstanbul'a getirilerek huzûr-ı şâhâneye çıkmıştır. Hiç bir suçu olmadığını, mükâfât umarken aksini gördüğünü anlatmış, bu sözler Pâdişah'ın mahzûziyetini mûcib olmuştur. Hattâ Reşid Paşa kendisine masa üzerinde duran siyah kaplı bir defteri göstererek "Bedirhan Bey, suretde ef'âliniz bu vechile siyah görünüyor ise de hakîkatde şu defterin derûnu gibi bir günâ leke ve nokta-i siyahdan berî olduğunu devlet teslîm etmektedir." demiş; kendisi türlü tatyîblerle Girit'te misâfir edilmiştir. Pâdişah bilâhare burayı ziyâretinde, kendisini defaatle huzûruna kabul etmiş; burada on sene kaldıktan sonra da büyük bir harcırâhla ve husûsî vapur gönderilerek İstanbul'a celbedilmiş; büyük ihsânlarda bulunulmuştur. Bedirhan Bey, bilâhare tekrar Girit'e, sonra İstanbul'a gelmiş; burada yedi sene kalmış; sonra Şam'a gitmiş ve orada "azm-i dâr-ı bekaa eylemişdir." Arkasında 42 evlâd bırakmıştır.

Görülüyor ki, bu mesele de, bir çokları gibi, Tanzîmat'ta başlayan ecnebî müdâhalesi sebebiyle vukua gelmiş; bir günâhı olmayan Bedirhan Bey'in sürülmesi zarûrî görülmüş; buna rağmen bîgünâhlığı bilindiği ve halkın da buna hoşnutsuzluk göstereceği tabiî olduğu için gönül alıcı türlü yollarla memnûn edilmek yolu tutulmuştur. Bu suretle devlet ricâli inanmadıklarını yapmak ve halkın istemediğini icrâ etmek gibi, garip bir vaziyette kalmışlardır.

"Üserâ-yı Zenciye Ticâreti"nin Osmanlı Ülkesinde Men'i

Yine Reşid Paşa'nın sadâretinde vukua gelen bir değişiklik de "Üserâ-yı Zenciye ticâretinin" men' edilmesidir. Engelhard'ın tâbiriyle "Meclis-i Vükelâ'da vergü mes'elesi görüşülürken Pâdişah birden bire Bâb-ı Âlî'ye gelmiş ve bunu men' etdiğini, devlet vâridâtından hiç bir şeyin, hangi şekil ile olursa olsun ecnebîlerin merak ve tecessüsünden ziyâde nefretini celbeden bir ticâret-i ma'yubeye tahsîs edilmesine müsâade edemiyeceğini bildirmiştir." (1847/1263). Bu da tamâmen yabancıların, bilhassa İngiltere'nin tesiriyle vukua gelmiş ve kabul edilmiştir. Esâsen İngiliz donanması, güyâ insânî iş yapar görünerek, bu ticâretle meşgûl gemileri ve malları müsâdere etmekte bulunmuş; bu suretle bir nevi meşrû görünen korsanlık da yapmış ve bundan faydalar sağlamıştır. Halbuki Osmanlı ülkelerinde, batıda, bilhassa Amerika'da bahis mevzuu olan, gâyet vahşî ve zâlim bir kölelik, hiç bir zaman mevcut olmamıştır. Nitekim köleliğin ilgâsından hemen on sene evvel Tür-

kiye'de bulunmuş olan Moltke, batının anladığı mânâda bir kadın mahkûmiyeti olmadığı gibi, bir köleliğin de mevcut bulunmadığını yazmaktadır:

> *"Bizde bir genç kız nişanlılıktan evliliğe geçtiği zaman bir basamak inmiş olur; çünkü onu evlilik boyunca sevmek imkânı yoktur; şarkta ise kadının pâyesi evlilikle yükselir; kocasının emrine itaate mecbursa da, ev idâresinde hizmetçileri, uşakları, kızları ve oğullarının âmiridir; bununla şunu söylemek istiyorum, biz belki bir yönde çok ileri gidiyoruz; öbür yönde Türkler çok daha ileri gidiyorlar. Şarkta esâret bahis mevzuu olunca, bunda dâima bir Türk kölesiyle Amerika'daki bir zencî esir arasında mevcut, dağlar kadar büyük fark, gözden kaçmaktadır. Hattâ bizim bu kelimeye verdiğimiz mânâ bile ordakine uymaz. 'Abd' kelimesi, bizim kullandığımızdan başka mânâya gelir. 'Abdullah', (hattâ pâdişahın ismi olan) 'Abdülmecîd' Allah'ın hizmetkârı demektir... Herhangi bir Avrupa devleti şarktaki bütün esîrlerin azad edilmesini sağlasa, buna esîrler hiç memnûn olmayacaklardır. Daha çocukluğunda velînimetinin evine giren esîrler, âilenin bir üyesi hâline gelir. Yemeklerini evin oğullarıyle berâber yer, ev işlerini onlarla berâber yapar. Bunlar da öyle ağır şeyler değildir. Esîrlik hemen hemen sâdece azad edilmekle son bulmaz; esîrin bütün ömrü boyunca geçimi de sağlanır. Çoğu zaman köle evin kızıyle evlenir, eğer evin oğlu yoksa, efendisi onu kendisine mirasçı yapar. Pâdişahın dâmâdları bile, satın alınmış esîrlerdir."*

Görülüyor ki, çok kuvvetli müşâhedeleri olan Moltke, esîr meselesinde dahi, Türkiye'de batının idrâkinden çok ileriye gidildiğini, bunun gayrı âdil olduğunun söylenemiyeceğini, asırlardan beri devlet mansıblarına geçenlerin çoğunun kölelikten geldiğini ifâde etmekte ve Türkler'in muttasıf olduğu insanî vasıfları dile getirmektedir.

Bizde hiç bir zaman diğer zümrelerden ayrılan ve ayıplanmış (ma'yûb) addedilen bir köle sınıfı mevcut olmamış; hattâ muhtelif ictimâî gruplar arasında da keskin statü farkları bulunmamıştır. Sâhip olduğu hukuku itibâriyle cemiyetin en aşağı tabakasından sayılması icâb eden köleler, çok zaman en yüksek devlet mansıblarına geçmişler; yâni sadrâzamlığa kadar çıkmışlardır. Yakın zamanın en büyük sosyologlarından biri addedilen Vilfredo Pareto'nun telâkkisine göre, sosyal adâletin en büyük ölçüsü olan bu aşağıdan yukarıya çıkış, devletimizin başından son zamanlarına kadar bolca işlemiş; ve fakat inhitat devirlerimizde evvelkiler kadar bol ve çok numûneler vermemiştir. Şu sebepledir ki, bu husûs, bâzı iç ve dış târihçiler tarafından bir durgunluk ve zaaf alâmeti olarak da görülmüştür. Bunun içindir ki, eski maâ-

rifimiz ve teşkîlâtımız cemiyetin muhtelif branşlarındaki en kaabiliyetli fertlerini aşağıdan yukarıya itici bir tarzda çalışmış ve bu, Osmanlı hamlesinin kudretini devam ettirmesini de temin etmiştir.

Sadâret Değişiklikleri

Reşid Paşa, bir sene yedi aylık bir sadâretten sonra, bilhassa rakîblerinden olan dâmât Saîd Paşa'nın kendisini, huzûr-ı pâdişâhîde dînî mübâlâtsızlık ve müfrit alafrangalıkla ithâm etmesi ve dâhilen de hakkında aleyhte bir propagandanın yürütülmesi sebebiyle azledilmiş ve yerine Meclis-i Vâlâ reîsi bulunan İbrahim Sârim Paşa tâyin edilmiştir (28 Nisan 1848/24 Cumâdelûlâ 1264). *Verdü'l-Hadâık*'da "Halîm, hadîd, vakur" gibi sıfatlarla tavsîf edilen yeni Sadrâzam, üç buçuk ay kadar sadârette kalmış ve sonra azledilmiştir. Cevdet bu sadâret değişikliğine "O esnâda serasker bulunan dâmâd Saîd Paşa'nın huzûr-ı hümâyûnda vukû bulan ısrâr-ı mecnûnânesinin" sebep olduğunu, bu suretle yeni sadrâzam zamânında "fetk-ı retk-u umûr-ı devletin" serasker eline geçtiğini anlatmakta ve "Bu adam ise taassub-ı barîd ashâbından bir mecnûn-ı âkil-nümâ olup, Reşid Paşa mensûbânını umûr-ı dînîyede mübâlâtsızlık ile ithâm ederek, İstanbul'u efkâr-ı cedîde ashâbından tahliye etmek, velhâsıl devleti yüz sene geri döndürmek gibi hülyâlara saptı; hattâ mekâtib-i rüşdiyede çocuklara ressamlık öğretiyorlarmış deyü harîta ta'lîmini yasağ ideceği işidildi; bereket versin Sarim Paşa ona uymadı." diyerek sözü bitirmektedir.

Muhâfazakâr bir zât olmakla berâber, Reşid Paşa mensubu bulunan ve onların tesirinde kalan Cevdet'in şu sözlerini, ancak onların mütâlaa ve kanaatı olarak kabul etmek lâzımdır. Esâsen hiç bir zaman vukû bulmamış olan harita yasak etmeyi ne Sarim Paşa, ne de Saîd Paşa'ya isnâd etmek imkânı olmadığı gibi, tasavvur rivâyeti dahi bir bühtan olarak görülmek îcâb eder. Diğer taraftan Reşid ve grubunun dînî mübâlâtsızlığını ve şahsî menfaatlerini düşünmekten ileri gelen yanlış tasarruflarını kendisi dahi tenkîd etmekte ve yermektedir. Bu sebeple Reşid'e karşı halk kitlelerince gösterilen antipati ve nefretin Pâdişah'a anlatılarak, azli temin edilmiş görünmektedir. Fakat bu azil, sefâretlerce Tanzîmat'tan dönüş olarak görülmüş ve Reşid'in yeniden tâyini için Sultan'a, siyâsî tazyîk yapılmıştır. Bu arada, Cevdet'in de söylediği, hiç olmayacak isnadlara girişilerek, bir zemîn hazırlanmış; işte bunun üzerinedir ki, Sarim Paşa gece vakti azledilerek, Reşid Paşa ikinci defa sadârete getirilmiştir (11 Ağustos 1848/11 Ramazan 1264). Nitekim Lord Stradford Canning'in hâtıralarında bu husûs te'yîd edilmekte ve "1848'de İstanbul'a varışında sefîrin ilk işi Reşid'le arkadaşlarını iktidara geçirmek oldu." denmek-

tedir. Bunun o sırada Avrupa'da başlayan karışık hava dolayısiyle, batılı devletlerin, bilhassa İngiltere'nin memnun edilmesi için yapıldığı da rivâyet edilmektedir.

Avrupa'da 1848 İhtilâlleri ve Bunun Türkiye'ye Tesirleri

Bu sırada Avrupa, 1815'de kurulan siyasî muvâzeneyi tamâmen alt üst edecek kitle hareketleri içine düştü. Fransa'da intihâb usûlünün değişmesini isteyen muhâlif fırkaların işi krallık aleyhine kadar götürmesi üzerine, hâdiseler başladı. Başvekil Gizo (Guisau) istifâ etti. Nümâyiş yapan kalabalıkla askerin çatışması, beş kişinin ölümüne sebep oldu. Bunun üzerine cumhuriyet taraftarları ve ameleler, bunları bir arabaya yükleyerek, büyük nümâyişe giriştiler. Gece meşâlelerle kanlı cesetleri ahâliye göstererek, tedârikâtta bulundular. Paris sokaklarında barikatlar kuruldu ve asker de bu kalabalığa karşı bir şey yapmaktan istinkâf etti. Kitle psikolojisinin garip tezâhürleri burada da görüldü. İhtilâl kaplanı ile oynamasını bildiğini söyleyen Kral, bu işi yapamadı; sarayı ve tahtı kızgın işçi ve halk tarafından parçalandı. Kral, İngiltere'ye sığınmak gibi yanlış bir iş daha yaptı (2 Şubat 1848). Bunun üzerine Fransa devlet ricâli ve asîlleri Londra'ya firara başladılar. 24 Şubat'ta Cumhuriyet ilân olundu. Bununla berâber, Paris'ten gayrı, bütün Fransa krallığa sâdıktı. Fakat yeni rejime büyük muhâlefet gösterilemedi. Fransa'da sosyalist ve komünist cereyanlar, memleketi korkunç bir anarşinin içine attılar ve bunun netîcesi olarak sert bir el özlemi efkârı kapladı. Lui Napolyon'un yıldızı böyle bir ihtiyacın netîcesinde parladı.

Bütün Avrupa pâyitahtları birbiri ardısıra talebe, işçi ve asker çetelerinin eline düşmeğe başladı ve sokaklar ihtilâl nârâlarıyle çınladı. Berlin'de şiddetli karışıklıklar çıktı. Bunun üzerine Prusya Kralı IV. Fredrich Wilhelm, meşrûtiyet ilân etmek mecbûriyetinde kaldı. Viyana'da talebeler vekâletleri bastı. Gâyet büyük bir devlet adamı olan Metternich direnmek istediyse de muvaffak olamadı; hâib ve hâsir İngiltere'ye kapağı attı. Diğer taraftan Avusturya idâresine karşı İtalya'da millî hareket başladı; Sardunya Kralı ayaklananların tarafını tuttu. Diğer taraftan bir milletler ve kavimler mozayiği hâlinde bulunan Avusturya'da Macar millî hareketi başladı. Macarlar Alman idâresine karşı ayaklandılar. Avusturya bunu bastırmaktan âciz kaldı; isyan ancak Rusya'nın yardımı ile söndürülebildi. Bu ayaklanmanın tesirleri Türkiye'ye de dokundu. Ayrıca Rusya'da, Lehistan'da, İsviçre'de hâdiseler ve ayaklanmalar oldu. İhtilâl rüzgârı âdeta sârî bir hastalık gibi bütün Avrupa'yı dolaştı ve kurulmuş rejimleri salladı.

Memleketeyn Meselesinin Zuhûru ve Baltalimanı Muâhedesi

Fransa'da krallığın devrilmesi ve cumhuriyetin ilânı ile başlayan ve bütün Avrupa'yı sârî bir hastalık gibi sarsan ihtilâller, Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a da sirâyet etti. Avusturya-Macaristan idâresindeki kavimlerde de coşkunluklar belirdi. Çekler ve Macarlar metbûlarına karşı ayaklandılar. Ferdinand'ın yerine Viyana tahtına çıkan François-Joseph, bunun önüne geçemiyeceğini anladığından, Rusya'dan yardım talep etti. Kendi işgâli altında bulunan Lehliler'in Macar ihtilâlcileriyle birleştiğini ve Polonya'da karışıklıkların çıktığını gören Rus Çarı Nicolas; ihtilâl ateşi söndürülmezse, bir milletler hapishânesi olan kendi memleketini de tutuşturacağına kaani bulundu.

Öte yandan ihtilâl ateşi, Romen ittihadı fikirleriyle kaynayan Osmanlı tâbiiyetindeki Memleketeyn'e de sirâyet etti. Aynı sırada İstanbul, Bosna'da ve Vidin'deki kısmî karışıklıklarla da meşgûldü. Fakat bunlar kısa bir müddet içinde kolayca ve basîtce teskîn edildi. Buna mukaabil Romen Prensliklerinde mühim vak'alar çıktı. Edirne Muâhedesi'yle bunların muhtariyetleri kuvvetlendirilmiş; fakat Boyarlar'a, yerli eşrâf ve köylüye karşı haklar verilmişti. Boyarlar'ı Ruslar desteklemekte ve bunlar da halkı, hiç bir zaman daha evvelki uzun Türk idâresi altında mâruz kalmadıkları bir tazyîk ve şiddetle karşı karşıya bırakmaktaydılar. Avrupa'yı saran ihtilâl ve hürriyet, daha doğrusu karışıklık rüzgârının tesiri altında, halk tabakasına mensup münevverler harekete geçtiler. İlk ihtilâl teşebbüsü Boğdan'da vukua geldi ve Boyarlar'ın voyvoda Mihail Sturza'ya karşı vücûda getirdiği bir ihtilâf olarak göründü. Halkı pek alâkalandırmayan ve Eflâk'la birleşmeyi de hedef tutan bu hareket, kolayca bastırıldı. Fakat Eflâk'ta bütün nufûzu Ruslar'a dayanarak ele almış bulunan Boyarlar'a karşı yapılan hareketin mânâsı başka idi. Bunlar bir Kaanun-ı Esâsî neşrettiler ve Gospodor Giorgi Bibesco'ya da bunu harben kabul ettirdiler. Fakat canını emniyette hissetmiyen voyvoda kaçtı. İsyancıların hareketi, Voyvoda'ya karşı değildi. Yalnız onu Türkiye'ye dayanarak, Rusya aleyhine çevirmek istiyorlar ve Romen millî benliğinin, ancak tam mânâsıyle Türkler'e bağlanmakla korunacağına inanıyorlardı. Buna muvaffak olamayınca, muvakkat bir hükûmet kurdular ve Rusya himâyesi belâsından kurtularak, yalnız Osmanlı himâyesinde kalmayı arzûladıklarını açıkladılar.

Ruslar, Bâb-ı Âlî'ye başvurarak, Türkiye'nin müdâhalesini istediler. Bundan maksatları, ufak bir çatışma hâlinde muâhede hükümlerini çalıştırmak ve kendi işgâllerine sebep bulmaktı. Türkiye, Rusya'yı müdâhale ettirmemek için, bunu kabul etmedi. Muvakkat hükûmet ise, Türk komiseri Süleyman Paşa ile bir anlaşma yolu aramaya başladı. Bununla berâber Türk

hükûmeti, Rusya'yla bir çatışma kapısı açmamak için, zâhiren Eflâk inkılâbını tanımadı. Bu esnâda halk tarafından yapılan bir merâsimde, Rusya'ya müdâhale imkânı veren dâhilî kaanun yakıldı. Bunu devletine karşı yapılmış bir hakaret sayan Rus mümessili Duhamel, Bükreş hâricinde yerleşmiş olan Türk kumandanı Ömer Paşa'dan, kendisinin korunması için bir müfreze asker istedi. Şehre giren Osmanlı askeri, her halde Rus ajanlarının hazırladığı tecâvüze uğradılar. Bu sûretle Rus çarı Nicolas, müdâhale için lâzım gelen bahâneyi buldu ve bunu ilân ederek, Eflâk ve Boğdan'a asker sevketti. Bunun üzerine Osmanlılar da Memleketeyn'e asker sevkettiler. Avusturya, içinde bulunduğu büyük dâhilî isyân sebebiyle, Rus birliklerinin eyâletlere girişini tabiî olarak destekliyordu. Zâten Ruslar da böyle bir müdâhaleyi, kendileri için çıkan bu fırsattan dolayı yapabiliyorlardı ve Edirne Muâhedesi mûcibince, eyâletlerde âsayişin muhâfazasından mes'ûl bulundukları iddiasını ileri sürüyorlardı.

Başka başka maksatlarda olan iki işgâl kuvvetinin memlekette bulunuşu, tatsız netîceler doğurdu. Çar, Sultan'ın izni olmadan Eflâk'ı silâhtan tecrîd etmeğe kalkıştı ve bu hususta, Türkiye kadar söz hakkı varmış gibi hareket etmeye başladı. Bâb-ı Âlî'den, Macar âsîlerini te'dîb için, Boğdan'dan geçmesine müsâade etmesini istedi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir gâile çıkarmak için, Sırbistan'a on bin tüfenk yolladı. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî, İngiltere'den beklenilen yardımı bulamadı ve Ruslar'la, Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn olan Fuad Efendi, Petersburg'da müzâkerelerde bulundu. Netîcede Baltalimanı'nda bir muâhede akdedildi (1 Mayıs 1849/8 Cumâdelâhire 1265). Yedi maddeden ibâret bulunan ve yedi sene için mer'î olacak olan bu muâhedeye göre, Rusya'nın beyliklerin işlerine müdâhale hakkı te'yîd ediliyor; Edirne Muâhedesi'yle voyvodaların kazandığı müsâadeler azaltılıyor; bunların intihâbla değil, eskisi gibi pâdişah tarafından 7 sene için tâyini, fakat diğer tarafın muvâfakatinin alınması kabul olunuyordu. Tarafların âsayişi temin için işgâlde devam etmeleri, 25-35 bin olmak üzere aynı miktar asker bulundurmaları, âsayişin istikrara kavuşması hâlinde bunun 10'ar bine indirilmesi, işlerin nezâretine bir Türk ve bir de Rus komiserinin bakması, beylere rey ve tavsiyelerde bulunması kararlaştırılıyordu.

Bu Baltalimanı Muâhedesi, Memleketeyn'de Rus ve Türk müşterek idâresini, yâni Condaminium'unu doğuruyordu. Osmanlı Devleti'nin vaziyetine göre, Rus menfaatlerine hâdim olan bu muâhede ile Moskova hükûmeti, Boğaziçi'ne inmekten ibâret olan gâyesinde, ehemmiyetli bir adım daha atmış oluyor ve Romen Prenslikleri'ni ilhak için dâimî bir müdâhale hakkına kavuşuyordu. Bu muâhede mâhiyeti itibâriyle son derece ağırdı. Rusya'nın Memleketeyn'e, dolayısiyle Osmanlı topraklarına tek taraflı müdâhalesine

kapı açıyordu. Esâsen "düvel-i hamse"nin müşterek müdâhale prensibine de aykırıydı. Sonra çıkan hâdiseler sebebiyle, bunun hükümleri geniş bir tatbîk sâhası bulamadı; fakat Romen Prenslikleri üzerinde Türk nufûzunun da artık tamâmen zayıflamasına sebep oldu.

Mülteciler Meselesinin Zuhûru ve Halli

Avusturya'da çıkan Macar ihtilâli ise genişlemiş ve bu imparatorluğu tamâmen sarsan bir mâhiyet kazanmıştı. Macar millî kıyâmının başına, seçimle Layoş Kossuth gelmiş ve müstakil bir cumhuriyet ilân edilmişti. Leh ihtilâlcileriyle müşterek çalışan Macarlar güçlenmişler ve üzerlerine gönderilen Avusturya kuvvetlerine şiddetli müdâhalelerde bulunmuşlardır. Ciddî dâhilî karışıklıklar içinde bulunan Viyana hükûmeti, bu millî ayaklanmayı bastırmakta acz göstermiş; hattâ İmparator François Joseph, bir bakıma Çar'ı da tehdîd eden bu hareket için, Nicolas'tan yardım talep etmişti. Bunun üzerine General Paskiyewitch emrinde, 200 bin kişilik bir Rus ordusu Macaristan'a girmiş ve istiklâl arzûsunda bulunan Macarlar'ı mağlûb etmiş; kıyâmcı Macarlar'ın ve Lehliler'in bir kısmı teslîm olmuş, bir kısmı da nâçâr kalarak, Osmanlı topraklarına sığınmıştı. Kendisine sığınanları himâye etmeyi asırlardan beri kökleşmiş bir millî an'ane îcâbı, tabiî addeden Türkiye; Avusturya ve Rusya'nın bunları iâde talebini reddetmiştir. Avusturya ve Rusya, Belgrad ve Kaynarca Anlaşmalarına göre "mücrimlerin âsîlerin" kendilerine iâde edilmesinde ısrar ettiler. Bâb-ı Âlî, bunun "âdî cürümlere" mahsûs bulunduğu, siyasî suçlarda tatbîk edilemiyeceğini bildirdi. Bunun üzerine, isyanın hemen bütün elebaşlarını ellerinden kaçırmış bulunan iki imparator, Bâb-ı Âlî'ye sert bir nota vererek "devletleriyle dostluğun, mültecîlerin geri verilmesine bağlı olduğunu, tek bir Leh ve Macar'ın elden kaçırılmasının harb sebebi olacağını" bildirdi.

Macar ve Lehliler'in Türkiye tarafından iâde edilmemesi, Paris'te ve Londra'da, Osmanlı Devleti lehine bir havanın uyanmasına sebep olmuş ve efkâr-ı umûmîyede Bâb-ı Âlî'nin desteklenmesi îcâb ettiği kanaati hâkim bulunmuştu. Ağır nota, Osmanlı hükûmetini şaşırtmış; İngiliz ve Fransız sefîrleriyle mesele müzâkere edilmişti. O sırada Canning, İngiltere'yi Osmanlı Devleti nezdinde temsîl etmekteydi. Hâtıratında yazdığına göre, sefîr, "Rus ordularının Balkan'ı aşmasından, Moskof donanmasının İstanbul'u topa tutmasından endîşelenmiş ve selâhiyetine istinâden, İngiltere'nin Akdeniz donanması kumandanı Amiral Sir Willam Parker'e, İstanbul'da kendisine ihtiyaç olabileceğini" bildirmişti. Bunun üzerine donanma, Çanakkale ağzına gelmiş ve bir fırkateyn Haliç'e gelerek, amiralin emre hazır olduğunu bildir-

mişti. Donanmanın nerde olduğunu, kaygı içinde, sefîre dâima soran Reşid Paşa, bu haber üzerine rahatlamıştır. Londra hükûmetinden gelen teblîğde de, Türkiye'nin maddî ve mânevî olarak destekleneceği, bu hususta Fransa ile mutâbakata varıldığı, Sultanca talep edilen hususları yerine getirmeğe, muâhedeler îcâbı, mecbûr olunduğu bildirilmiş ve donanmanın İstanbul'a gelmesi için tâlimât verildiği beyân edilmiştir. Canning "Bunun üzerine Sultan'ın büyük elçiliğe yâverini yolladığını ve Kraliçe'ye teşekkürlerini bildirdiğini" yazmakta, kısa bir müddet sonra "İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale'de göründüğünü" söylemekte ve "Şâyet bu hareketin İngiliz ve Fransız milletlerince sonuna kadar destekleneceği kanaati içlerinde yer etmemiş olaydı, Avusturya ve Rus imparatorlarının pısması zayıftı." demektedir. İşte bu İngiliz ve Fransız desteği üzerinedir ki, Bâb-ı Âlî, Avusturya ve Rusya'ya verdiği cevâbî notada, bunları iâde edemiyeceğini, bununla berâber kendilerine karşı aleyhte bir faaliyet göstermelerine de müsâade etmiyeceğini bildirmiş ve bu hususta müzâkere kapısını açık bırakmıştır.

İki imparatorluk, Fransa ve İngiltere'nin, Osmanlı Devleti yanında yer almaya kararlı olduğunu görünce ağız değiştirmiş; siyasî münâsebetlerin kesilmesi suçunu temsîlcilerinin aceleciliğine yükleyerek, taleplerinden geri dönmüşlerdir. Yapılan müzâkerelerde mültecîler meselesi halledilmiş; bâzıları affa uğradıkları için memleketlerine dönmüşler; bâzıları anlaşmaların vecîbelerini hükümsüz kılmak için ihtidâ ederek şeref-i İslâm'la müşerref olmuşlar; bir kısmı da bu devletlerin hudutlarında uzak mahallerde ikamet ettirilmişlerdir (1849/1266). Bunlardan bâzıları orduya girmiş ve yüksek rütbelere kadar çıkmışlardır.

Baştanbaşa bütün Avrupa'yı sarsan 1848 ihtilâllerinin Osmanlı ülkelerindeki tesirleri bunlar olmuş ve devlet hakîkaten endîşeli günler yaşamıştır. Bu meselede İngiltere'nin lehte müdâhalesi, Rusya'nın Baltalimanı Anlaşması'nda kazandığı hukûka karşı bir cevap mâhiyetinde olmuş; bunun tek taraflı olarak, Rusya lehine işlemesine müsâade edilemiyeceği fiilen ifâde edilmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın Vefâtı; Şirket-i Hayriye'nin Te'sisi; Seyâhat-i Şâhâne

Bu esnâda Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa ateh getirmiş (bunamış); bu sebeple yerine oğlu İbrahim Paşa vekâlet eder olmuştu. Fakat İbrahim Paşa pederinden evvel ölmüş; kendisinden ikibuçuk ay kadar sonra da Mehmed Ali, gâyet yaşlanmış olarak, vefât etmiştir (1 Ağustos 1849/12 Ramazan

1265). Bunun üzerine Mısır Vâliliği oğlu Tosun Paşa'nın büyük oğlu Abbas Paşa'ya tevcîh edilmiş ve yeni vezîr, İstanbul'a gelerek Pâdişah'a arz-ı tebaiyet etmiştir. Bir müddet sonra memleketine dönen Abbas Paşa ile Sadrâzam arasında bâzı zıtlaşmalar ortaya çıkmış; bunu hal için Fuad Efendi, maiyetinde Cevdet de bulunduğu hâlde Mısır'a giderek, üç ay kadar kalmış ve aradaki ayrılıklar münâsip bir şekle bağlanmıştır.

Bu sırada Bursa'ya giden Fuad Efendi, burada Cevdet'le birlikte Boğaziçi'nde işlemek üzere bir vapur şirketi nizâmnâmesi kaleme almışlar; buradan geldikten sonra iş icrâ mevkiine konulmuş; böylece bugünkü Deniz Yolları İşletmesi'nin esası olan Şirket-i Hayriye teşkîl edilmiştir.

Yine bu esnâda Pâdişah, yanında Velîahd Azîz Efendi ve Murad Efendi bulunduğu halde, maiyetiyle Tâif vapuruna binerek Girit'e ve Rodos'a kadar bir seyahat yapmış, Bodrum, Sakız, İzmir ve Gelibolu'ya uğrayarak İstanbul'a dönmüştür. Gittiği yerlerde harâretle karşılanan Pâdişah, oralardaki evliyâ türbelerini ve câmileri ziyâret etmiş, bilhassa Gelibolu'daki Yazıcızâde Mehmed ve Ahmed Bîcan Hazretleri câmiinde ruhlarına Mevlid-i Şerîf kıraat ettirmiştir. Halkımızın hâlâ mânevî ve islâmî gıdâsını temin eden *Ahmediye* ve *Muhammediye* muharrirlerine ecdâdının yolundan giderek hürmet göstermiş; bu suretle halkının inanç ve îmânına tam mutâvaat ve bağlılığını da göstermiştir (1850/1267).

"Encümen-i Dâniş"in Açılışı

Bundan bir müddet sonra o devrin hakîkaten güzel teşebbüs ve eserlerinden biri kurulmuş; İlimler Akademisi mâhiyetinde olmak üzere bir Encümen-i Dâniş te'sîs edilmiştir. II. Mahmud Türbesi yanında, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan tarafından Dârü'l-Maârif olarak yaptırılan binânın husûsî bir dâiresinde de çalışmalarına başlamıştır (18 Temmuz 1851/19 Ramazan 1267). Yapılan merâsimde, başta Pâdişah olmak üzere, vükelâ ve 40 kadar âzâ hazır bulunmuştur. Encümen'e bundan başka, 30 kadar da fahrî âza kaydedilmiştir. Aslî âza arasında Reşid ve Âlî Paşalar gibi, ancak siyasî nufûzları sebebiyle yardımları dokunabilecek zevât yanında, reîs olarak Kazasker Ebû İshak-zâde Mehmed Şerîf Efendi, reîs-i sânî müverrih Hayrullah Efendi, Ahmed Vefîk ve Cevdet Paşa gibi zâtlar da yer almıştır. Fahrî âzalar meyânında Hammer, Redhouse, Fransız lugatçisi Bianchi gibi âlimler bulunmuştur. Cevdet *Tezâkir*'inde, Encümen-i Dâniş hakkında şu mâlûmâtı vermektedir:

"Yine ol esnâda Meclis-i Umûmî-i Maârif'in kararı üzere, kırk

âzadan mürekkep bir Encümen-i Dâniş teşkîl olundu ve encümenin yevm-i küşâdında, fakîrin hazırladığı Kavâid-i Osmâniye *huzûr-ı hümâyûna arz ve takdîm kılındı. Encümen-i Dâniş âzasının bir çoğu hatır için intihâb olunmuş zâtlar olduğu cihetle, Encümen'in teşkîlinde me'mûl olan fâide husûle gelmedi ve bi'l-fiil işe yarayacak olan âzaya tevzî olunan te'lifât içinde hisse-i fakîre isâbet eden* Târîh-i Cevdet*'den başka bir eser görülmedi. Halbuki Encümen'in küşâdı günü vükelâ ve me'mûrîn iki sınıfa taksîm olunup, biri sanki ashâb-ı dâniş ki, Reşid Paşa takımı idi. Diğer kısmı bunların hâricinde kalmakla dilgîr olmış-lar idi ki, Fethi Paşa dahi hâriçde bulunanlardan biri idi. Halbuki Fet-hi Paşa mukaddemleri Reşid Paşa ile hem-efkâr iken muahharan ara-ları şeker-âb oldu. Diyebilirim ki, aralarındaki bürûdet, Encümen'in yevm-i küşâdında kesb-i şiddet eylemişdir ki, sonraları Meclis-i Maârif'in işlerini tervîcde ekseriyâ taraf-ı hilâfda bulunmuşdur. O ev'anda ise Fethi Paşa Tophâne-i Âmire Müşiri ve mazhar-ı kemâl-i te-veccüh-i şehriyârî olarak bayağı müsteşâr-ı saltanat makaamında idi... Reşid Paşa ise hilâfgirânı ile uğraşmakdan geri durmaz, re'yinde musır ve müstebid bir zât idi. Benâenaleyh havâss-ı vükelâ beyninde nifâk ve şikak günden güne tezâyüd etmekde idi."*

Görülüyor ki ricâl, gâyet ciddî ve memleket için çok faydalı olan bir işte bile birbirini çekememekte, ilmen hakîkaten kuvvetli ve mütetebbi bir zât olan Fethi Paşa, sırf şahsî soğukluk yüzünden, Encümen-i Dâniş'e alınma-maktadır. İşte bu gibi basit ve şahsî sebeplerledir ki, bu güzel teşebbüs inkişâf edememiş ve hizmet maksadı gerçekleştirilememiştir.

Bir Sene İçinde Sadâret Makamında Beş Tebeddül: Reşid, Mehmed Emîn Rauf, Tekrar Reşid, Âlî ve Mehmed Ali Paşalar'ın Sadâretleri

Bir müddet sonra sadârette kısa müddetli değişiklikler başlamış ve Re-şid Paşa üç buçuk seneye yakın bu mevkide kaldıktan sonra azledilmiştir. Yerine Mehmed Emîn Rauf Paşa beşinci defa olarak ve çok yaşlı bulunması-na rağmen sadârete getirilmiştir (26 Ocak 1852/3 Rebîülâhir 1268). Reşid Paşa'nın azlinin sebebi, aleyhindeki iddiaların çok şiddetli bir hal almış ol-masına bağlanmaktadır. Engelhard o sırada Reşid Paşa'nın azline sebep olan mâlî ve iktisadî sâikleri şöyle dile getirmektedir:

"Müzâyaka-yı hazîne son dereceye varmıştı. Hükûmetin vergileri sarraflar vasıtasıyle toplamasına itiraz edilmekteydi. Bütün umûmî hizmetleri alt üst edecek olan mâlî buhranın sebepleri araştırılmıyordu. Bu umûmiyetle mağşuş meskûkât, karşılıksız çıkarılan kaimeler, ciddî bir büdcenin olmayışından doğuyordu. Beşlik denilen meskûkâtın hakîkî kıymeti 5'de 2'ye inmişti. Dersaâdet, Beyrut müstesnâ olmak üzere Osmanlı Asyası'nın gümrükleri zengin bir Ermeni ticâret-hânesinin elinde idi. Reşid Paşa'nın bu ticârethâneyi, şahsen aldığı azîm meblâğ tutan karzdan dolayı, husûsî sûrette himâye ettiği söyleniyordu. Halk, bu firmanın bir iltizamdan 12 milyon kuruş düşülmesini talep ettiğini, diğer birinin de 2 bin kise fazla vereceğini teklîf etmesine rağmen, Ermeni ticârethânesinin galebe ettiğini söylüyordu. Maaşlar zamânında verilemiyor ve bu orduda hoşnudsuzluk vücûda getiriyor; itaat sarsılıyordu. Fakr ve sefâlet, hattâ şekaavet, vilâyetlerin başlıcalarında yaygın bir hal almıştı. Reşid Paşa istikrazdan bahsediyor; bu ise Türkiye'yi ecnebî dayılara teslîm demek olacağından, kabul edilemiyordu. Pâdişah ahâlinin fakrından müteessir oluyor ve gâyet serî'ü'l-infiâl olduğu için de 'bütün fenâlıkların müsebbibi' olan kimseyi azlediyordu."

İşte bu sebeplerle azledilen Reşid Paşa, 41 gün sonra yeniden sadârete getiriliyor ve beş ay kadar sonra yeniden makaamından indirilerek, yerine Âlî Paşa getiriliyordu (5 Ağustos 1852/18 Şevvâl 1268). Cevdet *Mârûzât*'ında bu azli, kendisinin Fethi Paşa ile uğraşması sebebine dayamaktadır. Fakat Âlî Paşa, Cevdet'in tâbiriyle "Halkın nazarında cismi gibi hâl ü şânı da pek küçük görünüyor ve iki aya varmadan infisâl etdiriliyordu. Bir sene içinde böyle dört defa sadâretin tebeddülü işlere durgunluk ve karışıklık getiriyordu." Âlî Paşa'nın sadâretten uzaklaştırılmasına bir sebep de "Kudüs mes'ele-i müşkilesi" olduğu rivâyet edilmektedir.

Âlî Paşa'dan boşalan yere dâmâd Mehmed Ali Paşa tâyin ediliyordu (28 Şubat 1852/18 Zilhicce 1268). Âdile Sultan'ın zevci olan yeni Sadrâzam, rakîblerini Pâdişah'tan uzaklaştırmayı istediğinden Reşid Paşa'ya Edirne, Âlî Paşa'ya da İzmir vâliliklerini teklîf ediyor; birincisi şiddetle reddettiği gibi "Çıkarım ammâ İstanbul'un içi karışır." tehdîdini savuruyor; diğeri ise memnûniyetle kabul ederek gidiyordu. Onun sadâretinde yapılan işlerden biri de, Engelhard'ın ifâdesine göre, vilâyetlerin idâresi hakkında bir fermânın neşredilmesi ve bunda vâlilerin eski hak ve selâhiyetlerinin bâzılarının iâde edilmesidir. Ferman'da "Her vilâyetde emniyet-i ahâliyi ihlâl eden karışıklıklar karşısında, nufûz-ı hükûmeti, Tanzîmat'ın vaz' eylediği ahkâm-ı esâsiye harfiyen riâyet etmek şartıyle, tezyîd ve takviye eylemek müsta'cel ve elzem

bir tedbîrdir." denilerek bu hususa işâret ediliyordu. Böylece vâliler emirlerindeki memurların hareketlerinden mes'ûl oluyorlar; âsayiş ve umûmî huzûrun temini husûsundaki selâhiyetleri de genişliyordu. Engelhard bu hususta "Avrapa hükûmetlerinin idarî teşkîlâtına lüzûmundan fazla bağlanan Bâb-ı Âlî'nin, şimdi mahallî hükûmetlerinin selâhiyetlerini hafifçe genişleterek, merkezle râbıtalarını azalttığını" kaydetmekte, daha evvel eşkıyâ meselesinde askerin hareketine bir çok tahdîtler konduğunu, bunun şekaavetin önünü almayı imkânsız kıldığını, onun için bu defa silâh istimâline mezûniyet verildiğini, ayrıca cezâ muhâkemelerine şikâyet edilmeyen suçları da tâkip hakkı verildiğini anlatmaktadır. Bu suretle, 28 Kasım Fermanı'nın, Gülhâne Hattı'nın öngördüğü merkeziyet usûlünü hafiflettiğini ve değişikliğe uğrattığını söylemektedir.

Karadağ Gâilesi ve Geçici Olarak Durması

Bu sırada vukua gelen hâdiselerden biri de Karadağ'da çıkan karışıklıklardır. Rusya, Avrupa'da vücûda gelen 1848 ihtilâli netîceleri durulmadan, Osmanlı hükûmetini yeniden sarsmak ve Baltalimanı ile yaklaştığı Boğazlar yoluna, bir adım daha atmak için, Karadağ'a, karıştırıcı elini soktu. Buradaki mahallî ihtilâftan istifâdeye kalkıştı. O zamana kadar bir sürü geçitsiz dağlardan müteşekkil bu memleket, rûhânî bir reîs olan Vladikalar'la idâre edilir ve bunlar, evlenemediklerinden, dâima yeğenleri yerlerine geçerdi. O sırada Vladika bulunan Danila yâhut Danyal, papazlıktan vazgeçerek evlenmeye kalkmış ve Karadağ'da bir sülâle kurarak, Prensliğini ilân etmişti. Bunun için Rusya'ya giden Vladika, Çar'la görüşmüş ve ondan prensliği tanıyacağı, bu hususta yardım edeceği vaadini almıştı. Bundan yüz bulan Danyal, bunu resmen ilân etmiş ve başına da bir miktar asker toplamıştı. Karadağlılar gâyet serkeş bulunduklarından, bu asker etrafa tecâvüze başlamış; bunun üzerine de onları te'dîb için asker yollanmıştı. Serdar Ömer Paşa kuvvetleri beş koldan Karadağ'a girmişler ve te'dîbe başlamışlardı.

Bunun üzerine Vladika Avusturya ve Rusya'dan yardım talep etmiş; Viyana'dan İstanbul'a gelen Kont Leiningen emrindeki fevkalâde sefîr, Osmanlı askerinin Karadağ'dan hemen çekilmesini, bunun oranın muhtâriyetine aykırı olduğu ultimatomunu vermişti. Bâb-ı Âlî, işi daha fazla ileri götürmeyerek, kuvvetlerini geri çekmiş ve hududda statükonun muhâfazasını temin eden bir anlaşma imzâlamıştır (3 Mart 1853/1269). Esâsen bu sırada "Makaamât-ı Mübâreke" meselesi ciddî bir mâhiyet almış olduğundan, mesele de şimdilik kapanmıştır. Beş sene sonra yeniden patlak verecek olan Ka-

radağ problemi, beynelmilel bir safhaya girecek ve ancak bâzı tâvizlerle durdurulabilecekti. İşte bu sebepledir ki, Cevdet *Ma'rûzât*'ında, bundan dolayı Mehmed Ali Paşa'ya kızmakta ve "Fâtihlik unvânını kazanmak gayret-i câhilânesiyle, devletin başına bir Karadağ gâilesi çıkardı." demekte ve "Ömer Paşa'yı hafiyen teşcî etdiğini, onun da bahâne bulabilmek için Karadağ reîsini ürküttüğünü, bunun üzerine Danyal'ın Rusyalıya başvurduğunu, ondan biraz asker cem' etmesi tavsiyesiyle yardım vaadi aldığını, toplanan cebellilerin nizâmiye gibi rahat durur bir tâife olmadığından etrafa tecâvüz etdiklerini, Devlet-i Aliyye'nin de onların terbiyesine mecbur olduğunu, Avusturya'nın müdâhalesiyle Karadağ'ın şımardığını ve meselenin kesb-i müşkilât etdiğini" bildirmektedir.

Yine bir yerde "Karadağ bir köşede yatır bir yılan iken onun kuyruğuna basıp da meydana bir Karadağ meselesi çıkaran dâmâd-ı şehriyârî Mehmed Ali Paşa ile Ömer Paşa'dır." hükmünü vermektedir. Reşid Paşa'nın buna muhâlif olduğunu ve çıkacak mahzurları Pâdişah'a bir arz tezkeresi ile bildirdiğini, hattâ bunu kendisinin de okuduğunu yazmakta, zikredilen mütâlaaların sonradan birer birer husûle geldiğini, binâenaleyh Reşid Paşa'nın ahvâl-i politikıyyedeki mahâretinin de bundan belli olabileceğini ifâde etmektedir. Reşid Paşa ile mensuplarının kanaatlerini gösteren bu mütâlaaları, şiddetli hücûmları bertaraf edilse bile, tam mânâsıyle haklı görmenin imkânı yoktur. Çünkü o günkü Rus siyâsetinin gâyeleri ve tatbîkatı düşünüldüğü takdîrde, bunu Mehmed Ali Paşa'nın "fâtihlik gayret-i câhilânesine" dayamanın, ihtimâli yoktur. Her halde oldukça tecrübeli bir devlet adamı olan Sadrâzam, Avrupa devletlerinin bir nevi himâyesine girmiş; her işine müdâhale edilir bir hükûmetle fâtihliğe kalkışması aklın alacağı bir iş değildir.

Devletler Rekaabetinin Netîceleri Olan "Makaamât-ı Mübâreke" Meselesi, Sebepleri; Mençikof'un İstanbul'a Gelişi, Rus Teklîflerinin Reddi, Harbe Doğru Giden Siyâsî Seyir

Tanzîmat'la resmen dâhil olduğumuz düvel-i muazzama kefâleti, bizi dâhilî işlerine bol bol müdâhale edilir bir devlet hâline getirmişti. Avrupa devletleri arasındaki rekaabetlerin çekişme sahnesi, âdeta Osmanlı ülkeleri olmuştu. Bunlar için bulunan sebepler de, o zamana kadar köşeye atılmış eski hesaplar idi. İşte bunlardan biri de "Makaamât-ı Mübâreke" nâmıyle anılan ve muhtelif hıristiyan mezheblerince mukaddes sayılan yerlerdi. Bu me-

sele devletler arası rekaabetlerin bir görünüşü ve tezâhürü şeklinde ortaya çıktı. *Türkiye artık düvel-i muazzama nâmıyla anılan, beş Avrupa devletinin,* bir nevi vesâyeti altında bulunuyor ve her devlet de kendi dînî mezhebine mensup bulunan hıristiyan tebeamızı himâyesine almak ve onlar vâsıtasıyle Osmanlı mülkünde siyasî ve iktisâdî nufûz sâhibi olmak istiyordu. Kendi mezhebdaşlarının imtiyazını artırmaya çalışıyor, bu ise reâyâyı şımartıyor; onlara büyük ümidler veriyor, bir takım iddialarla ortaya atılmalarına sebep oluyordu. Buna karşı eskiden bir nevi millet-i hâkime olan müslüman zümreler, ciddî endîşelere düşüyor; bu da aksülâmeller doğuruyordu. Bunun netîce-sinde ise ecnebî müdâhalesi artıyordu. Tanzîmat öyle bir şeydi ki, tatbikatı arttıkça, reaksiyonu artıyor, reaksiyon arttıkça, ecnebî müdâhalesi ziyâdeleşiyordu. Velhasıl Türkiye'yi olmuş bir meyve gibi, garbın kucağına düşüren, güzel tasarlanmış bir oyun olarak gözüküyordu.

Osmanlı Devleti'nin hâmîsi ve vasîsi hüviyetine bürünen devletlerin bâzısı, bundan menfaatleniyordu. Bunlardan ekserîsi, Osmanlı topraklarının taksîminden, bir diğerinin daha fazla istifâde edeceği endîşesinde bulundukları için, en eslem çâre olarak, Türkiye'nin tamâmiyet-i mülkiyesi taraftarı bulunuyorlardı. Rusya, İngiltere ve Fransa, karşılıklı hased ve kuşkularla dolu bulundukları için, birbirlerini kolluyorlar; bilhassa Londra ve Moskova hükûmetleri, ilk çıkacak fırsatta ihlâl eylemek üzere şarktaki muvâzeneyi korumaya çalışıyorlardı. Bunlardan Rusya Katerina'nın tasavvur ve hayallerini tatbîk mevkiine koymaktan hiç bir zaman vazgeçmemiş; fakat İstanbul'u işgâl etmek, yahut oraya Rus Çar âilesine mensup bir prens koymak iddiâsını da açıktan açığa ilân etmemişti. Fakat daha evvel Polonya'da oynadığı oyun, bu defa Türkiye'de "mutaassıb ve barbar Türkler"e karşı "mâsum ve mazlum hıristiyanlar"ı, bilhassa Ortodoksları himâye etmek maksadıyle sahneye koyuyor ve bu yolla İstanbul'da tam bir siyasî nufûz tesis etmek arzûsunda bulunuyordu.

Rusya Kaynarca ve bilhassa bizim için çok kerîh ve haysiyet kırıcı olan Hünkâr İskelesi Muâhedesi'yle elde ettiği, Osmanlı Devleti'ni tek başına himâye ve ona müdâhale hakkını, 1841 yılında imzâladığı anlaşmayla diğer dört refîki ile paylaşmak mecburiyetinde kalmıştı. İşte bu târihten itibaren de İngiltere, İstanbul'da büyük bir nufûza sâhip olmuş; Mısır'ı Fransa'ya karşı Osmanlı ülkesine yeniden bağlamış; Rusya'nın Boğazlar'a yaklaşmasına ve Akdeniz'e inmesine sed çekmişti. O sırada İngiltere'yi İstanbul'da Sir Stradford Canning temsîl ediyor ve nâzırlar üzerindeki nufûzu sâyesinde "hükûmet içinde hükûmet etmekte" bulunuyordu. 1840 senesinde Fransa'nın şarktaki nufûzunu kıran ve Paris hükûmetinin Orta Şark'a el atmasına mâni olan İngiltere, Rusya'nın Boğazlar'da siyasî nufûz kurmasına da sed çekiyor;

onu da Osmanlı ülkelerinden uzaklaştırarak, şarkta tam bir nufûz tesisine çalışıyordu. Fakat İngiltere geniş çapta tüccar bir memleket olduğu için, az gayretle çok menfaat elde etmeye yöneliyor; istediklerini yaptırmakla berâber, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını, hele başka devletlerce taksîm edilmesini de istemiyor; geniş topraklarda, kendisine muhtâc olarak kalmasını arzû ediyordu. Yâni malımızı alıyor, canımıza dokunmuyordu. İşte bu sebepledir ki, İngiltere'ye temâyül, Osmanlı ricâlinin bir çoğunca en mâkul yol görünüyordu. Diğer taraftan Osmanlı ülkeleri, bitmek tükenmek bilmeyen sâhillere sâhip olduğu için, deniz gücü kuvvetli bir devletle dostluk zarûrî görülüyordu. İngiltere ise, büyük bir kara ordusu bulunmadığı için, böyle bir kuvvete sâhip olan, kendi ticâret sâhalarında emniyeti temin eden bir devletin idâmesini menfaatine uygun görüyor; müstemlekelerinde müslüman tebeaya da sâhip bulunduğu için, Hilâfet'i temsîl eden hükûmetle dost olmayı faydalı sayıyordu. Fakat buradaki ölçüsü, onun çok kuvvetlenmemesi, kendisine muhtâc olarak yaşaması nokta-i nazarı etrafında toplanıyordu.

Fransa, epey zaman İngiltere aleyhine tâkip ettiği siyâset dolayısiyle ve Mısır, Mehmed Ali, Cezâyir işlerindeki yanlış icraatı sebebiyle, Osmanlı Devleti nezdindeki itibârını yitirmiş bulunuyor; bunu elde etmek için çalışıyordu. Bununla berâber İngiliz-Fransız rekaabeti de, alttan alta devam ediyordu. Fransa'nın başında o sırada, 1848 ihtilâllerinin vücûda getirdiği anarşik havanın zarûrî netîcesi olarak ortaya çıkan Lui Napolyon bulunuyor; askerî şan ve şeref isteyen o günkü efkâr-ı umûmiyeyi tatmîn etmek istiyordu. İşte bu sebepledir ki, kendisini iktidara getiren mutaassıp Katolikleri ve râhipleri tutuyor; Roma seferini Papalık lehine olarak tertîb ediyor; hattâ bu mezhebin Şark'taki eski hukûkunu da müdâfaa ediyordu. İşte devletler rekaabetinin tezâhürü olan "Makaamât-ı Mübâreke" meselesinin bir sebebini de bu teşkîl ediyordu. Lui Napolyon, bununla hem dâhildeki nufûzunu kuvvetlendirmek, hem de şarkta siyasî nufûz ve muvaffakıyet temin ederek mevkiini pekiştirmek istiyordu.

Fransa'yı batıdaki ittihattan ayırmak, ona doğuda bâzı faydalar sağlamak, bu suretle Şarlken'e karşı bu devletin istiklâlini temin etmek, onu Katolikler ve Papalık nezdinde de nufûzlu hâle getirmek için Kaanûnî tarafından bu devlete verilen imtiyazlar, muhtelif zamanlarda yeniden tecdîd edilmiş ve genişletilmişti. Latin Kilisesi Kudüs-i Şerîf'teki mukaddes mahallerin muhâfaza ve idâresi husûsunda 1740 târihinde, Belgrad Muâhedesi'ndeki hizmeti sebebiyle bâzı imtiyazlar daha koparmıştı. Fakat bunlar Fransa'da başlayan gâyet coşkun inkılâp sarhoşluğu devirlerinde unutulmuş; dînî fikirlerle pek alâkadar olmayan, hattâ zaman zaman buna düşman bir havaya da giren siyasî davranışlar sebebiyle düşünülmemişti. İşte bu arada "Makaamât-

ı Mübâreke" üzerindeki bu haklar, Osmanlı Devleti'nin geniş bir hıristiyan câmiası olan Ortodoks tebeasına verilmişti. Diğer taraftan Kaynarca Muâhedesi'nin yedinci maddesi de Çar'a Ortodoks Osmanlı tebeasının bir nevi hâmiliği hakkını vermişti. İşte Rusya ve Fransa'yı iki siyasî muârız olarak karşılaştıracak olan husus da buradan çıkmış; yâni maddî ve siyasî menfaatler; iki taraftaki tebeaların tasvîb edeceği dînî fikirlere yaslatılmıştı.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'ndeki hıristiyan tebea da ikiye ayrılmıştı. Bu iki devlet, Osmanlı tâbiiyetindeki hem-mezhebleri üzerinde de bu yoldan nufûz yarışına girişmişlerdir. Bu oyunlar ise müslüman halkımızın hoşuna gitmemiş ve Tanzîmat'in netîcesi addedilerek, ona nefret duyulmasına sebep olmuştur.

1848 senesinden beri riyâsette bulunan Lui Napolyon, 1850 târihinden itibâren Katoliklerin himâyesi hakkını müessir bir şekilde deruhde etmiş ve İstanbul'da, bir siyasî münâkaşaya sebebiyet vermiştir. Lâtinler'le Slavlar, Katolikler'le Ortodokslar arasındaki bu münâkaşa, bu iki mezheb ve grubun yekdiğerine duyduğu nefret ve düşmanlık sebebiyle, Ehl-i Salîp Muhârebeleri zamânındaki Lâtin-Rum mücâdelesinin değişik bir şekli olarak görülmüştü. Burada Fransa eski imtiyazlar sebebiyle kuvvetli bir hukuka istinâd etmiş; Rusya da Bizans'ın kadîm an'aneleri üzerine dayanan bir emel ve arzû ile hareket etmişti. İşte bu târihî kaynaklardan da kuvvet alan, aslında bir siyasî nufûz ve menfaat mücâdelesi olarak mütalaa edilmesi îcap eden bu münâkaşa karşısında, tarafların arasını bulmak durumunda kalan Osmanlı ricâli de şaşırmıştır. Bununla berâber siyasî meseleleri dâima soğukkanlı mütâlaa etmekle mâhir olan Bâb-ı Âlî, kendine has usûllerle işi savsaklamaya başlamış ve tarafların iddiaları ile yapacaklarının tam belirlenebilmesi için zaman kazanmağa çalışmıştır. Evvelâ araya ramazan ve bayram aylarının girdiği, sonra Hâriciye Nâzırı Âlî Paşa'nın seyâhate çıktığı, bilâhare bir tahkîk komisyonunun teşekkül edeceği gibi bahânelerle, mesele bir kaç ay uzatılmıştır. Fransız sefirinin işin hallini tâcil edici mürâcaatları üzerine, eski an'aneler ve fermanlar üzerine tesis edilmiş hukuk tasdîk edilmiş ve nihâyet 9 Şubat 1852 târihli fermân-ı hümâyûn ile Fransa'nın Kudüs'teki Makber-i İsâ, Büyük Kubbe, Kalver'in altındaki Frank krallarının kabirlerinin bulunduğu mahal, Jetsemani Kilisesi ve Beytüllahim hakkındaki iddialarının ehemmiyeti kabul olunmuştur. "Makaamât-ı Mübâreke" yâhut "Emâkin-i Mübâreke" diye anılan ve hıristiyanlarca mukaddes sayılan mahaller, Kamâme Kilisesi, Makber-i İsâ, Türbe-i Meryem, Beytüllahim'deki büyük kilise, Tahûnü'l-Atîk Meydan ve Mahzenleri, Mehd Mağarası, Hâcer-i Muğtesil gibi yerlerden ibâret bulunmuştur.

Bunlardan bâzıları üzerindeki Fransız hukukunun tasdîki hâdisesi, Rus

sefîrinin şiddetli protestosuna sebep olmuş; hattâ vükelâya karşı "Görüyorum ki, Bâb-ı Âlî Fransa'nın himâyesini kabul ediyor." yollu sözler sarfederek, hükûmeti tarafından gösterilecek hoşnudsuzluğun ve alınacak tedbîrlerin mes'ûliyetinin kendilerine âit olacağı tehdîdini savurmuştur. Rusya bu hususta bir anlaşma zemînine dahi yanaşmıyarak münâzaada ısrar ve devam etmiştir. Çar Nicolas, Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ve Fransa'nın siyasî nufûz sâhibi olmasına göz yummayacağını açıkça göstermiştir. Filhakîka kendisi "Demir Çar" lâkabıyle anılmakta, Polonya'yı ezmiş olmakla, merkezî Avrupa'daki ihtilâlleri de dindirmiş bulunmakla iftihar etmekteydi. Ayrıca Rusya'yı batının nufûzundan kurtarmış; kardeşi Alexandre'ın liberalce fikirleri aleyhine hareket etmiş, Rus kavmine kendi azametini tattırmış bir adam olduğuna kaani idi. Bu suretle "Mukaddes Rusya"nın bütün esrarlı kuvvetlerini bir noktada topladığına, Ruslar'ı batının râfızî hıristiyanlığına değil, hakîkî ve gerçek İsevîliğe bağlı kılmış olduğuna inanmıştı. Ruslar'a eski ehl-i salîp fikrini vermiş ve onları, hıristiyanlığın en büyük düşmanı addettiği İslâm'a ve onun kuvvetli mümessili olan Türkler'e karşı sevketmek için hazırlamıştı. Zâten o sıradaki Panislavist muharrirler Rusya'nın Avrupa'yı Napolyon istilâsından kurtardığına, dünyayı ihtilâl fikirlerinin karışıklığından halâs ettiğine inanmışlar; Rus milletini cihâna nizâm veren bir kavim olarak görmüşlerdi.

Rusya millî politika hâline getirdiği Türk düşmanlığında, Osmanlı Devleti'ni rahat bırakmamak, her yirmi senede bir harb açmak siyâsetinde sâbit kademdi ve bunu hemen yüz seneden beri tatbîke koymuştu. Çar'ın ve etrafındakilerin kanaatine göre o günkü dünyâ vaziyeti de buna müsâit idi. Çünkü Macar ihtilâlini bastırdığı için Avusturya kendisine şükran borçluydu. Rusya'ya hoş görünmek, cemîle göstermek mecburiyetinde idi. Alman hükümdarları arasında Çar'ın bir çok akrabâsı vardı ve bunlar Petersburg'dan emir beklerlerdi. Ayrıca Nicolas, Prusya Kralı IV. Fredrich Giyom'un kayın birâderi idi. Bu sebeple "Bütün Rusyaların İmparatoru", büyük teşebbüsleri için Alman devletlerinin dostluğuna itimâd edebilirdi. Fakat Fransa'dan endîşeli idi. 1848 ihtilâlinin bastırılmasından memnûn olmakla berâber, III. Napolyon'un imparatorluk ünvânını güçlükle tasdîk etmişti. 1815 târihinde akdedilmiş olan muâhedenin kendisine yüklediği vecîbeleri hatırlatmış ve o zaman hıristiyan hükümdarlar arasında kullanılması âdet olan "birâder" tâbiri yerine "azîz dost" hitâbını uygun görmüştü. Hattâ Fransa, bu hususta Paris'teki Rus sefîrinden îzâhat istemiş; elçi de imparatorunun "kaanun-ı ilâhî nâmına" icrâ-yı hükûmet ettiğini, bu sebeple "hâkimiyet-i milliye" kaidesine istinâd eden hükümdarların "kardeş" tanınamıyacağını bildirmişti. Nicolas, Napolyon'un bu hakaareti hazmedemiyeceğini bilmekle berâber, Fran-

sa'yı her zaman münferit bırakabileceğine inanmıştı. Fransa'nın İngiltere ile anlaşabileceğine ihtimâl vermemiş; yalnız Napolyon isminin bile Londra *hükûmetinde kin ve husûmet duyguları uyandıracağına ve Waterloo hatıralarını* tâzeliyeceğine kaani bulunmuştu. Çar'ın bu düşüncesine göre, İngiltere, gâsıp kralı muvaffakıyetsizliğe düşürmek için, eskiden olduğu gibi, Rusya ile anlaşmak zorundaydı. Çünkü, Napolyon'un kraliyet tahtına çıkışı bile, 1815 târihli muâhedenin ihlâli olarak mütâlaa edilmeli, hattâ aleyhinde yeni bir Avrupa ittifakı vücûda getirilmeliydi. Zâten Çar ile İngiliz başvekili Lord Aberdein arasında mevcut olan samîmiyet de böyle bir anlaşma imkânını kolaylaştırabilirdi.

Diğer taraftan Nicolas, Rusya târihinde büyük bir nâm bırakmak istemekte ve 1841 senesindeki muvaffakıyetsizliği izâle etmek arzûsunu taşımakta idi. İşte bu sebepledir ki, Karadağ'da Vladika Danilo (Danyal)'nun bir prenslik sülâlesi teşkîl etmesi fikrini desteklemiş ve ona yardımı vaad etmişti. Karadağ harekâtı zamanında Besarabya'ya asker yığmış; fakat muvâzenenin bozulmasından endîşe eden Avusturya'nın fevkalâde bir sefâret hey'etini Bâb-ı Âlî'ye yollaması ve işin anlaşmayla netîcelenmesi karşısında, yeni fırsatlar kollamak, hattâ ihdâs etmek yolunu tutmuştu. Bunun için hemen hemen tek büyük muhâlif olan İngiltere ile bir ittifak kurmak istemiş ve 1853 senesi Ocağının 29'unda, Petersburg'daki İmparator Sarayı'nda verdiği bir baloda, Londra hükûmeti sefîri Sir Hamilton Seymour'a:

> *"Türkiye mühim, buhranlı bir mevkide bulunuyor; bize bir çok gâile ve müşkilât çıkarabilir; kucağımızda hasta, hem de ziyâdesiyle hasta bir adam var; lüzumlu tedbîrlere mürâcaat etmeden evvel bu hasta adam kolumuzdan kurtulacak olursa, bizim için çok felâket olur."*

demişti. İngiliz sefîri verdiği cevapta :

> *"Haşmetmeâb! Hasta adam diyorsunuz; affınıza mağrûren, iyi huylu, âlîcenâb ve kuvvetli bir adamın, zayıf ve rahatsız bir kimseyi koruması ve yardım etmesi lâzım geleceğini beyâna müsâraat eylerim."*

demişti. Çar bu cevaba rağmen, sefîr ile bir kaç defa daha görüşmüş ve açıkça fikirlerini ifâde etmişti. Buna göre Nicolas, Fransa hâriç olduğu halde, İngiltere ve Rusya arasında, Osmanlı ülkelerinin taksîminden bahsetmiş; Londra hükûmetine, Mısır ve Girit'i almak şartıyle, Eflâk, Boğdan, Sırbiye, Bulgaristan emâretlerinin kendi bünyesine tevdî edilmesini; İstanbul'u zaptetmek arzusunda olmamakla berâber, bu şehri bir müddet vedîa suretinde idâresinde bulundurmak niyetini açıklamıştır.

İngiltere hükûmeti pek tabiî olarak, meseleye bu tarz girişten ve Rusya'nın tasavvurlarından ürkmüştü. Girit ile Mısır'ın eline düşmesi nasıl olsa mümkün olacak bir işken ve İstanbul'daki siyasî nufûzu pek ziyâde artmışken, şimdi de Balkan yarımadasının Rus hâkimiyetine girmesine rızâ göstermesi menfaatlerine aykırı idi. Bu sebeple, Çar'ın hayalperestce arzularından vazgeçeceği ümîdiyle Moskova'daki sefîrine red cevâbı vermesini bildirdi. Halbuki Nicolas teşebbüslerinde acele ederek, aynı zamanda hem Baltık filosu kumandanı, hem bahriye nâzırı, hem Finlandiya umûmî vâlisi bulunan, imparatorluk hânedanı âzasından Prens Mentschikoff'u '(Mençikof), fevkalâde bir sefâret heyetiyle İstanbul'a gönderdi (28 Şubat 1853/19 Cumâdelûlâ 1269).

Prens, Rusya'dan ayrılmadan evvel, Karadeniz filosu ile, Besarabya'da yığınak yapmış olan Rus ordusunu teftîş etti. Maiyetinde Prens Galiçin, Kont Nesselrode, Karadeniz filosu erkân-ı harbiye reîsi Amiral Kornilof, Besarabya ordusu erkân-ı harbiye reîsi general Nikopolçinski gibi meşhûr askerî kumandanlar vardı. Bu sûretle meseleye dehşetâmiz bir ciddîlik vermek, Bâb-ı Âlî'nin gözünü korkutarak teklîflerinin kabûlünü temin ettirmek yolunu tuttu. Mençikof, "Nicolas'ın mahremlerinden mutaassıp ve cidâlcû bir adam idi; İstanbul'a girdiği gün kara ve buruşuk sîmasından kibir ve nahvet akıyor ve muslihâne bir iş görmeyeceği etvârından anlaşılıyordu." Nitekim ikinci gün Osmanlı ricâlini istiskâl maksadiyle, âdî bir elbise giyerek, Sadrâzam'ın huzûruna çıktı ve hükûmet-i seniyeye gılzetle işe başladı. Teşrifât kaidelerinin aksini icrâ ederek, makaamında üniformasıyle kendisini bekleyen Fuad Paşa'yı, Rus düşmanıdır diye ziyâret etmedi. Paşa hemen istifâ etti ve yerine Rifat Paşa tâyin edildi.

Mençikof'un şiddetli tavır ve hareketleri, batı siyâsî mahfillerinde de telâş ve endîşeyi mûcib oldu. İstanbul'a gelişi kendisine sorulduğu zaman "Pâdişah'ın sultanlarından birinin Rusya prenslerinden biriyle izdivâcını müzâkere etmeğe geldim." gibi kaba ve densiz şakalara kadar tevessül etti. Sonra da Makaamât-ı Mübâreke meselesinin halli, Ortodoks kilisesinin imtiyazları için Rusya'ya senetle teminât verilmesi, Kudüs'e giden Rus tebeasının fenâ muâmelelere mâruz kalmaması gibi taleplerde bulundu. Zâhirdeki bu taleplerin arkasında ise, gizli kalması kaydıyle, Osmanlı Devleti'ne ittifak teklîf etti. Buna karşı Ruslar, bir donanmayla birlikte 40 bin kişilik bir kuvveti garb devletlerinden gelecek tehdîdlere karşı Sultan'ın emrine vermeyi, yâni onu himâye etmeyi; buna mukaabil Kaynarca Muâhedesi'ne bir ilâve suretiyle Rum kilisesi ve Ortodoks tebeanın himâyesi hakkını kesin surette talep ettiler. Bu çeşit teklîften İngiltere haberdar edilecek olursa, o saat İstanbul'u terkedeceğini bildirdi.

Bu teklîflerin kabulü, Türkiye'nin Rusya'nın siyasî nufûzuna, hattâ *tâbiiyetine girmesi demekti. Ortodoks* tebea Osmanlı ülkesindeki hıristiyanların ekseriyetini teşkîl ettiği için, onların himâyesinin Çar'a tevdîi, Türkiye için imkânsızdı. Bu sebeple Bâb-ı Âli teklîfin dînî olanlarını siyasî olanından ayırdı ve "Makaamât-ı Mübâreke" hakkında bâzı tâvizler kabul edebileceğini bildirir bir cevabnâme kaleme aldı ve meseleyi, dâima yaptığı gibi, müzâkereye dökerek, tavsatmak metodunu tatbîke karar verdi. Hâriciye Nezâreti'nden yazılan cevâbnâmede "Devlet-i Aliyye'nin Rusya devletiyle olan münâsebât-ı hasenesinin devam ve te'yîd arzû-yı samîmîsinde olduğu, zât-ı hazret-i pâdişahînin imparator hazretlerine şahsen murtabıt olduğu, alâik-i vifâk ve meveddetin te'kîdinin ehass-ı emel-i hümâyûnları bulunduğu, cemaat-i hıristiyaniyeye mine'l kadîm i'tâ olunmuş olan imtiyazât-ı mezhebiyenin tamâmen mer'î ve taraf-ı eşref-i pâdişâhîden de be-tekrar müekked olduğundan, onları bozmanın hiç kimsenin hatırına bile gelmediği, her nasılsa Rusya devletine ârız olan şübheyi izâle için imtiyazât-ı mezkûrenin zerretümâ halelden vikaayesini bütün cihâna karşı tekrâren vaad ve i'lâna her suretle hazır olduğu ve fakat bu husûsa dâir Rusya hükûmetiyle bir ahidnâme tanzîminin, hukûk-ı hâkimiyet ve istiklâliyetine dokunacağından, anı kabul edemeyip, Rusya ile mevcûd olan dostluğun bu mertebe fedâkârlık tahmîline cevâz veremiyeceği ve hükûmet-i seniye, bu hareketinden dolayı, bütün âlemin efkâr-ı âdilesine ve hattâ imparator hazretlerinin ma'delet-i vicdânına mürâcaat eylediği" gibi maddeler ifâde edilerek, pek münâsip bir lisanla meseledeki haksızlık bildirildi. Bu esnâda sefâretlerle görüşüldü; onların mütâlaaları da alındı. İngiliz sefîri, Pâdişah'ın bütün hıristiyan tebeasının dînî ve medenî imtiyazlarını belirten bir ferman neşriyle beş büyük Avrapa devletine garanti verilmesi fikrini verdi. Bu talep icrâ edildi.

Esâsen Osmanlı Devleti, 15 seneden beri bu beş Avrupa devletinin bir nevi himâyesi altında bulunuyordu. Bu sırada İngiltere sefîri, Pâdişah'a, Akdeniz'deki Kraliyet donanmasını tehlike ânında dâvet edebilmek emrini aldığını bildirdi. Sefîr ayrıca, diğer ecnebî elçileri toplayarak meseleyi müzâkere etti ve Mençikof'la da görüştü. Ona mübârek makaamlar için talep edilen şeylerle, yabancı bir devletin bir çeşit protektoru hakkı mânâsına gelecek bir nufûz tevessü'ü arasında, kat'î bir ayrılık görülmesi îcâb edeceğini bildirdi. Sonrà Fransız ve Rus elçileri arasına giren cerbezeli İngiliz'in kendi tâbiriyle "Yunan Patriğine harab kubbenin tâmirini kontrol selâhiyeti, Rum râhiplerine sabahın ilk saatlerinde türbede hazır bulunma imtiyazı, kilise kapıcısının muhakkak surette Ortodoks olması gibi aslında entepüften şeyler" verildi. Mençikof bundan tatmîn oldu ve böylece Makaamât-ı Mübâreke meselesi hal yoluna girer göründü.

Fakat gizli teklîfler mevzuunda işler aynı şekilde yürümedi. Mençikof, 5 Mayıs'ta beş gün müddetli bir nota verdi ve taleplerini tekrarladı. Hâriciye nâzırı Rifat Paşa istifâ etti ve yerine Reşid Paşa getirildi. Bâb-ı Âlî'de toplanan 43 kişilik bir Meclis-i Kebîr'de, talepler uzun uzadıya müzâkere edilerek "imtiyazât-ı mezhebiyenin cennet-mekân Fâtih Sultan Mehmed Han hazretleri taraflarından ihsân buyrulup, kâffe-i selâtîn-i halef asırlarında dahi sırasıyle ibkaa ve takrîr olunduğu ve saltanat-ı seniyenin böyle kendiliğinden ihsân buyurduğu imtiyazları bozmak, hiç bir vakitde hiç kimsenin hatırına bile gelmeyip, böyle bir madde-i mukarrereden dolayı Devlet-i Aliyye'nin bütün âleme te'minât verebileceği misillü, Rusya devletinin şûbehat-ı arîzâsını izâleye kâfi suver-i te'miniyeden dahi istinkâf etmiyeceği ve maamâfîh tebea-yı şâhâneden olan bir milletin imtiyazât-ı mezhebîyesi üzerine, âhar bir devletle ahid renginde veya kuvvetinde bir suret-i tanzîmiye eylemenin saltanat-ı seniyenin hukûk-ı hâkimiyet ve istiklâliyetine dokunacağı cihetle kabûlüne cevâz verilemiyeceği"ne karar verildi. Bu karar, bir muhâlif reye karşı, diğer bütün âzanın ittifakıyle husûl buldu.

Meselenin başlangıcından beri Rusya devleti, geniş harb hazırlıklarına girişmiş olduğu için, Osmanlı hükûmeti de askerî hazırlıklarını artırmış ve ortaya çıkacak bir muhârebe için tedârike başlamıştı. Bu esnâda, bir rivâyete göre, müzâkereleri uzatmak ve zaman kazanmak, diğer bir rivâyete göre, Mençikof'un tehdîdinden, bir başka habere göre Lord Stradford'un ısrarıyle Sadrâzam Dâmâd Mehmed Ali Paşa yedi buçuk aylık bir memuriyetten sonra azledildi ve yerine Meclis-i Vâlâ reîsi Giridî Mustafa Nâilî Paşa tâyin buyruldu (13 Mayıs 1853/4 Şâban 1269). Reşid Paşa Hâriciye Nâzırlığı'na getirildi. Cevdet'in yazdığına göre, yeni Sadrâzam Fransız, Hâriciye Nâzırı İngiliz sefâretlerince memdûh ve makbûldüler. Demek ki, Pâdişah'ca, iki büyük devletin memnûn edilmesi maksadı tâkib edilmişti.

Bu sırada ise efkâr-ı umûmiyede devletin haysiyetinin kırıldığından nâşî bir galeyân belirmiş ve Ruslar'a karşı an'anevî düşmanlık yeniden alevlenmişti. Diğer taraftan Ruslar'ın umulanın üstünde bir sertlikle hareket edişleri, Avrupa siyasî mahfillerini endîşelendirmiş; yaklaşan harbe mâni olmak için siyasî faaliyetler artmıştı. Bu uğraşmalar netîcesinde, mesele halledilirmiş gibi görünürken, Mençikof, vazîfesinin sona erdiğini bildirerek, gemisine binmiş, Osmanlı-Rus siyasî münâsebetlerini kesmiş ve çekip gitmiştir (21 Mayıs 1853/12 Şâban 1269). Aynı gün Rus Hâriciye Nâzırı Kont Nesselrode Bâb-ı Âlî'ye bir nota göndererek "Tekâlifin derece-i i'tidâl ve isâbeti ve reddinden dolayı imparator hazretlerinin ol kadar dostâne olan niyât-ı hâlisânesine karşı bilâ sebep emniyetsizlik gösterilerek büyük hakaaret edildiği" bildirilmiş ve meselenin bir kere daha nazar-ı dikkate alınması, karardan rücû

edilmesi Osmanlı Devleti'ne tavsiye olunmuştur. Bu, Rusya'nın yaptığı son teşebbüs olmuştur.

Devletler arasında sulhü muhâfaza için Moskova'ya ardı ardına siyasî teklîfler yağarken, taraflar da harb hazırlıklarını hızlandırmışlardır. Nesselrode, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı hükûmetine müzâhir olduğunu görünce, çok kat'î bir tavır takınmanın doğru olmadığı mülâhazasıyle, 11 Hazîran'da Rus sefâretlerine bir tamim göndermiş ve Bâb-ı Âlî'ye tevdî edilen notada zikredilen, Romen prensliklerinin işgâlinin harb ilânı demek olmadığını, Bâb-ı Âlî'nin vermek istemediği imtiyazlara karşı bir te'minât mâhiyetini taşıdığını bildirmiş ve yine bir açık kapı bırakır görünmüştür.

Bu esnâda İstanbul'daki sefîrler mârifetiyle çağrılan Fransız ve İngiliz donanmaları Çanakkale Boğazı pişgâhına gelmişler ve dıştaki Beşike Körfezi'nde demirlemişlerdi (25 Hazîran 1853/18 Ramazan 1269). Şu vaziyet Bâb-ı Âlî'yi memnun etmiştir. Diğer taraftan Çar, Avusturya'dan beklediği yardımı bulamamış; onun kendi nufûzunu Balkan yarımadasında artırmasından ürktüğünü ve borcunu ödemek niyetinde bulunmadığını görmüştür. Rusya yalnız, Prusya Kralı'ndan mânevî bir destek görmüş; buna mukaabil Yunan Kralı'nı ilk anda firifte edip safına çeker görünmüştür.

Şu vaziyete göre Osmanlı Devleti'nin za'fiyetinden doğan Avrupa müdâhalesi ve bundan dolayı ortaya çıkan devletler rekaabeti, "Makaamât-ı Mübâreke" gibi gâyet garip bir mesele sebebiyle çok ciddî bir mâhiyet almış ve nihâyet de harbe yolaçmıştır. Osmanlı Devleti ve onun geniş ülkeleri, Avrupa devletleri tarafından tam bir müzâyede metâı hâline getirilmiş; ona şöyle veyâ böyle hâkim olmak için ciddî bir mücâdele başlamıştır. Nizâm-ı Cedîd'in 60'ıncı ve Tanzîmat'ın 15'inci yılında Osmanlı Devleti'nin vaziyeti budur ve ilerilik terânelerinin arkasında da gittikçe çoğalan bir za'fiyet yatmaktadır.

Rus Kuvvetlerinin Memleketeyn'e Girmesi; Sulhu Kurtarma Gayretlerinin Muvaffakıyetsizliği; Bâb-ı Âlî'nin Dâhilen ve Hâricen Harbe Mecbur Kalışı; Beğlikler'in Tahliyesi İçin Rus İşgâl Kumandanına Ultimatom Gönderilmesi; Bunun Reddi Üzerine Harbin Fiilen Başlaması

Bundan sonra Ruslar, harbe doğru en mühim adımlarını attılar ve Memleketeyn hududunu 35 bin askerle tecâvüz ederek, buraları işgâl ettiler (3 Temmuz 1853/26 Ramazan 1269). Ruslar Avrupa'daki siyasî havanın bu ha-

reketi hoş karşılamıyacağı endîşesinde bulunarak, davranışlarını tasrîh lüzûmunu hissettiler. Hâriciye Nâzırı Nesselrode, düvel-i muazzamaya yazdığı bütün umûmî yazışmalarda "Memleketeyn'i işgâl ediyoruz, fakat bu Devlet-i Aliyye ile tecâvüzî harb etmek maksadıyle değildir; Bâb-ı Âlî bihakkın muntazar olduğumuz te'minât-ı maddîye ikaamesine bizi mecbûr eyledi." yollu bir lisan kullanarak, tecâvüzü meşrûlaştırmak yolunu tuttu. Şu hâdise, Rusya'nın kendi aleyhinde uyanan havadan endîşelenmekle berâber, Edirne ve Hünkâr İskelesi Muâhedeleri'yle Osmanlı ülkelerinde elde ettiği hukuku muhâfazada kararlı olduğunu, hattâ Bâb-ı Âlî'yi korkutarak daha fazlasını koparmak yolunda bulunduğunu göstermekteydi.

Tabiî ki, Bâb-ı Âlî bu haksız işgâli hemen protesto etti. Bu Rus işgâlinden beş gün sonra, henüz iki aylık Sadrâzam ile Hâriciye Nâzırı azledildilerse de iki gün sonra yeniden tâyin buyruldular (8-10 Temmuz 1853/1-3 Şevvâl 1269). Bu azle sebep olarak Sadrâzam'ın Hâriciye Nâzırı ile geçimsizliği gösterilmektedir. Başka rivâyetlerde ise Dâmâd Mehmed Ali Paşa'nın softaları tahrîk ederek, sokaklara düşürdüğü ve bu suretle Reşid'i âmmenin nazarında hacîl vaziyete getirerek, azlini temine uğraştığı iddia edilmiştir. Hattâ bu hususta Memdûh Paşa *Asvât-ı Sudûr*'unda Âlî Paşa'nın "Kırım muhârebesi, Dâmâd Mehmed Ali Paşa ile Reşid meyânesinde mütekevvin münâsefeden münbais oldu." dediğini yazmaktadır. Reşid Paşa'nın muhâlifleri tarafından yapılan telkînlerle azledilmiş olduğu muhakkak ise de, Kırım muhârebesine devletler arası derin menfaat çekişmesinin değil de, iki paşa arasındaki nufûz rekaabetinin sebep olduğunu iddia, Âlî Paşa'nın sözü olmuş olsa bile saçmadır. Yalnız Tanzîmat paşalarının, bu şahsî çekişmeleri ne derece büyüttüğü, onlara ne denlü beynelmilel bir hava verdiklerini göstermesi bakımından mühimdir. Nitekim Cevdet çok acı bir üslûpla ileriki senelerde de devâm eden bu lüzumsuz çekişmeleri "Rusyalu ile berren ve bahren muhârebe olunmakda iken vükelâ-yı Devlet-i Aliyye dahi yekdiğeri aleyhine düşerek mânevî muhârebeler etmekde idiler." cümlesiyle anlatmaktadır. Tanzîmat'ın karakteristiği olan bu gibi çekişmeler, maalesef ecnebî devletlerin Osmanlı mülkündeki nufûzlarını bir kat daha artırmış ve işin garibi, bunların sefâretlerine istinâden yapılmıştır. İşte bu sebepledir ki, tekrar tâyinin İngiliz elçisinin baskısıyle vukua geldiği rivâyet edilmekte ve bizzat sefîr, karısına yazdığı mektupta "Osmanlı hükûmeti ansızın değişiverdi; Reşid'le sadrâzam azledildi; o saat Pâdişah'a çıkdım, yeniden vazîfeleri başına getirildiler." cümleleriyle bunu dile getirmektedir.

Bundan sonra harbe mâni olmak isteyen devletlerin taraflar nezdindeki büyük siyasî faaliyeti başladı. Derin endîşeye kapılan ve Balkan yarımadasının Rusya nufûzuna gireceğinden korkan Avusturya, meselenin İngiltere,

Fransa, Prusya ve kendi mümessilleri ile Viyana'da toplanacak bir kongrede halledilmesini teklîf etti. Alâkalı devletlerce kabul edilen teklîf üzerine Viyana'da iş görüşüldü; bir nota ile, varılan karar Bâb-ı Âlî'ye bildirildi ve bunu kat'î olarak kabul etmesi istendi. Yapılan bu ve buna mümâsil teşebbüslerde, nâmına pazarlıklar edilen esas devletin, yâni İstanbul hükûmetinin fikri alınmamış; bunun onca ne ifâde edeceği dahi sorulmamıştı. İçine düştüğümüz zaafın ve Tanzîmat'la başlayan devletler himâyesinin tabiî netîcesi olan bu davranış, koskoca bir devlet için haysiyet kırıcı bulunuyordu. Bâb-ı Âlî notayı *tedkîk etti ve "O güne kadar Rus Çarlarının ricâsı ile Ortodoks tebeanın* himâye edildiği" gibi ifâdelerin yeniden müdâhaleye kapı açacağı kanaatinde bulundu. Ayrıca dört devlet, bunun kabulünde ısrar ediyorlardı.

Reşid Paşa, nota hakkındaki kanaatlarını, kendisinin de hâmîsi pozisyonunda bulunan İngiliz sefîri Canning'e bildirdi ve derin bir yeisle "Türkiye için" dedi "başta boyun eğseydik daha iyi olurdu; düvel-i muazzamadan önce destek gör, sonra da böyle yüzüstü bıraksınlar. İşte bu çok kötü." diye teessürlerini bildirdi. Büyükelçi hükûmetinin kararının notanın kabulü yolunda olduğunu bildirmekle berâber, tesellî edici sözler de söyledi. 60 seneden beri bir sürü saçma icraatlarla içerde nufûzunu yitirmiş; bu sebeple de dışa muhtaç hâle gelmiş; dolayısıyle zayıflamış olan devletin zavallı Hâriciye Nâzırı, aynı zamanda hâmisi bulunan "Sefîrin eline öptü ve bunca tehlikeler arasında kendisini ve devletini yalnız bırakmamasını diledi." Yalnız Reşid Paşa için değil, o gün içine düştüğümüz ve bizzat kendi elimizle vücûda getirdiğimiz fâsid ve hacîl siyasî tasarruflarımızın netîcesi olan şu tablo, Tanzîmat'ın da en ehemmiyetli vasfını işâret etmektedir. Büyükelçi, notada istedikleri değişiklikleri destekliyecekleri husûsunda gizlice teminat verdi. Bunun üzerine Dîvân'ın 60'ıncı üyesi notayı ancak lüzumlu tâdiller yapıldıktan sonra kabul edebileceklerini bildirdiler. Büyükelçi âilesine yazdığı bir mektupta "Başvekil Clarendon'un mektupları anlayışlı, mûtedil, icraatımızı tasdîk eder mâhiyette görülüyor ama, İstanbul'da hazırladığımız plân hasıraltı ediliverdi; dediklerime kulak asılmadı; Türkler'e gerekli saygı gösterilmedi, haksız muâmele edildi; dolayısiyle gururları incindi, halk ve ordu öylesine çoktu ki, Bâb-ı Âlî için boyun eğmek de mukaavemet etmek kadar tehlikeli hâle geldi." diyerek, o günkü Türk efkâr-ı umûmiyesinin telâkkîsini ortaya koymaktadır. Nitekim Cevdet, bu sırada İstanbul'un muhtelif mahallerine "Ey Pâdişah-ı şevket iktinâh!" hitâbıyle başlayan beyânnâmeler asıldığını, "Milletin hukuk-ı sarîhinin müdâfaası için gavgâ" istendiğini yazmaktadır. Aynı müellif "Bâzı sâdedilân-ı zamânenin Moskova şehrine gitmek, hiç olmazsa Kırım'ı fethetmek hayâl-i hâmiyle bidâyet-i mes'elede pek ziyâde cenge hâhişger" olduğunu, "Alafranga efkârda bulunan zevâtın ise, muhârebe

zuhûrunda üç aya kadar Rusyalunun Edirne'ye geleceği iddiasında" bulunduğunu kaydetmektedir. Muhâfazakâr bir adam olan Cevdet, "sâdedilân" diye vasıflandırdığı geniş kütlenin bu hayalleri olmasa, devletin mevcudiyetini dahi muhâfaza edemiyeceğini unutmakta; alafrangalaştıkça kendine duyulan itimâdın da azaldığına işâret etmiş olmaktadır.

Esâsen devleti ayakta tutan da, kendi millî benliğinden kopmuş alafranga zevât değil, hâlâ fütûhat rüyâları gören, hiç olmazsa bir Türk ve müslüman yurdu olan Kırım'ın istirdadını arzulayan halk efkârı olmuştur. İşin garîbi Cevdet, başka bir yerde, Kırım kurtarılamadığı için sonra başlayan muhârebeyi mânâsız dahi görmüştür. *Stradford'un Hâtıraları* isimli kitapta "Halkın artık kafasının kızdığı, buna ne Sultan'ın, ne de nâzırların karşı koyamıyacağı, Türkler'in gemi azıya aldıkları, Şeyhülislâm'ın Viyana notası gibi bir vesîkaya mührünü basmaktansa, onu paralıyacağını ilân ettiği, Bâb-ı Âlî'nin kararı reddetmesinin mollalar ve müderrisler tarafından desteklendiği, açıkça nümâyişlere girişen dindâr zümrelerle ulemânın kâfirlere tâviz verilmesine karşı açıkça cephe aldığı" yazılmaktadır. Cevdet, Pâdişah'ın bir yere giderken bu hava dolayısiyle arabasının önüne bir bölük muhâfız süvârî konduğunu, onun ise pek haklı olarak "Umûmen halk aleyhimizde olduğu takdîrde, bir bölük süvâri beni muhâfaza edemez." diye bunu geri çevirdiğini yazmaktadır.

İşte halktaki bu temâyül ile, İngiltere'nin Rusya'yı Boğazlar'dan uzaklaştırmak için, daha Hünkâr İskelesi Muâhedesi'nin imzalanması sırasında düşündüğü tasavvur, müsâid fırsat bulunduğu için, fiile konmuş ve Canning'in yardım vaadi üzerine, fevkalâde olarak toplanan 170 küsur âzadan mürekkep bir Meclis-i Kebîr "Viyana notasının tâdil edilmeden kabulünün imkânsız olduğunu ve dört devletin garantisiyle bile bu karardan dönülemiyeceğini" bildirmiş; Rus iddia ve tecâvüzlerinin haksızlığı ifâde edilmiş; daha evvelki anlaşmaların bir nevi kefâlet-i müteselsileye vücût verdiği, bu sebeple onların muhâfazası için İngiliz ve Fransız donanmasının Boğaz dışında beklediği zikredilmiş ve Osmanlı hükûmetinin mesele anlaşılıncaya kadar Tuna kıyılarında ve Anadolu hudutlarında kuvvet bulundurmasına ittifakla karar verilmiştir.

Bu karar harbi kaçınılmaz hâle getirmiştir. O sırada Osmanlı efkâr-ı umûmîyesinde, bilhassa İstanbul'da esen hava, yalnız harb lehinde bir temâyül gösterisi tarzında olmamış; Tanzîmat'çı ricâle karşı büyük bir aksülamel mâhiyetini de almıştır. İşte bu sebeptendir ki, Canning, karısına yazdığı mektupta buna temâs etmiş ve "Kanlı bir ihtilâlden kıl payı kurtulduk; ama bu sefer de balıklama harbe daldık. Sultan ile Dîvân, harbe karar verdi, Ruslar bu günlerde Eyâletler'den geri çekilmeğe dâvet edilecek, aksi halde

harb başlıyacak." diyerek, efkâr-ı umûmiyedeki bu temâyüle işâret etmiştir. İşte bu sebepledir ki, Memleketeyn'in işgâlinden üç ay kadar sonra Rusya'ya harb kararı verilmiş ve Rumeli kumandanı Müşir Ömer Paşa'ya da tâlimât gönderilmiştir (4 Ekim 1853/1 Muharrem 1270).

Ömer Paşa, hükûmetinden aldığı emir üzerine, Memleketeyn'deki Rus başkumandanı general Gorçakof'a bir ultimatom göndermiş ve Eflâk'la Boğdan'ı 15 gün içinde tahliye etmesini bildirmiştir (14 Ekim 1853/11 Muharrem 1270). Rus başkumandanı ise verdiği cevapta "Ne harbe, ne sulha, ne de eyâletleri tahliye selâhiyetine sâhip olmadığını" bildirdiğinden, târihte "Kırım Muhârebesi" nâmını alan uzun harb, artık tam bir kat'iyet kesbetmiştir. Zâten iki taraf da Tuna yakalarına tahşîdâtta bulunmuşlar, Rus kuvvetleri 150, Osmanlı ordusu da 133 bini bulmuştur. Diğer taraftan Şark cephesinde de Rus kuvvetleri 128, Müşir Abdülkerîm Paşa emrindeki Türk kuvvetleri ise 150 bine ulaşmıştır. Fakat bu kuvvetler resmî rakamlar hâlindedir ve bilhassa Osmanlı ordu mevcutları, ileride de temas edeceğimiz gibi, bu miktardan epeyce aşağıdır.

Bu esnâda Pâdişah yayınladığı bir hatt-ı hümâyunla "Muhârebenin sebeb-i aslîsinin, Devlet-i Aliyye'nin hukuk-ı mukaddesesi ve istiklâliyetinin muhâfazası olduğunu, Hallâk-ı Zü'l-Celâl'in nusreti ve imdâd-ı ruhâniyet-i Peygamberî ile ferâiz-i ilâhîyeden olan cihâd emr-i şerîfine ittibâen evvel bahârda ordu-yı hümâyûn ile bizzat hareket edeceğini" ifâde buyurmuştur. Umûmî efkârı gazâya teşvîk için çıkarıldığı anlaşılan bu hatt-ı hümâyûndan sonra, hey'et-i vükelâ, İstanbul için Ruslar'ın bir deniz hücûmundan çekinerek, Fransız ve İngiliz donanmasının gelmesini istemişlerdir. Yalnız İstanbul'a hücûm endîşesinden değil, geniş çapta Rusya'ya karşı, İngiltere ve Fransa'yı da harbe sokmak fikrine istinâd eden bu tazyîk üzerine, Canning, "Navarin muhârebesinin sene-i devriyesinde" donanmaların Boğaz'dan girmesi emrini vermiştir. Bunun üzerine Rusya'nın Londra sefîri Brunow, İngiliz başvekili Clarendon'a, bunun sulhün ihlâli olduğunu bildirmiş ve ondan da, bu ihlâlin Rus kuvvetlerinin Memleketeyn topraklarına girdiği ânda başladığı cevâbını almıştır. Böylece Fransa ve İngiltere, Türkiye safında Rusya'ya karşı fiilen harbe girmişlerdir.

Ruslar'la İlk Müsâdeme, Kalafat'ın İşgâli, Oltoniça Muvaffakıyeti

Bu esnâda Tuna üzerinde Kalas'a asker götüren iki Rus vapuruyla dubalarına, İsakçı önündeki adada bulunan Osmanlı bataryalarından ateş açılmış;

300 kadar düşman askeri ölmüş ve gemiler hasara uğramıştı. Böylece Ruslar'a karşı ilk ateş açılmış ve artık harb bilfiil başlamıştır (23 Ekim 1853/20 Muharrem 1270). Bundan sonra, Rusya'nın Eflâk-ı Sagîr (Küçük Eflâk)'de yaptığı yığınağın mâhiyeti keşfedilmiş ve harekete geçilmiştir. Rivâyete göre, Ruslar Vidin'i zaptederek, Niş-Sofya ve İstanbul yolunu tutmak, Garb, Yüksek ve Rodop Balkanları'nı çevirmek, Sırpları, Makedonları ve sâir reâyâyı tahrîk etmek, o sırada pek sıkı fıkı oldukları Yunanlılar'la da müşterek harekette bulunmak ve Dersaâdet üzerine yürümek plânını tatbîk arzusunda bulunmuşlardır. Garb devletlerinin fiilen harbe katılmaları karşısında böyle bir plânı düşünmeleri güç olmakla berâber, kısa vâdede netîce almak ve muhârebeyi Osmanlı topraklarına aktarmak tasavvurunda bulunmaları mümkündür. İşte bu sebepledir ki, Rumeli ordusu kumandanı Ömer Paşa, hemen Vidin karşısındaki Kalafat'a asker geçirmiş ve burayı işgâl ettirmiştir (27 Ekim 1853/24 Muharrem 1270). Burada tam tutunabilmek için tahkîmâta girişmiş; umûmî bir Rus hücûmuna mâni olmak için de Rusçuk'tan Yerköyü'ne ve Tutrakan'dan Oltaniça'ya yapılan harekât, Ruslar'a Osmanlılar'ın Bükreş'i işgâl gâyesinde oldukları zannını vermiştir. Bu sebeple diğer yerlerden kuvvetlerini çekerek, buraya yığmışlar, Osmanlılar da Kalafat'ı iyice tahkîm ederek, kendilerinin zayıf noktasını tahkîme imkân bulmuşlardır. Bu noktanın zayıf olmasına sebep, Ruslar'ın bir asra yakın bir zamandır her türlü propagandasına ve tahrikine mâruz Ortodoks tebea ile meskûn oluşudur.

Rumeli hudûdundaki bu Osmanlı zaafiyetine karşı, şark cephesinde, yâni Kafkaslar'da da aynı sebeple, pek fenâ bir Rus zaafiyeti vardır ve buralar asırlardan beri Osmanlı Pâdişahı ve Halîfenin maddî ve mânevî tebaiyetinde bulunan müslüman kavimlerle meskûndur. Fakat iki devlet de birbirlerinin mütekaabilen hassâs olan bu noktalarından, Kırım harbinde pek istifâde edememişlerdir.

Tuna'nın kollarından Arges'in döküldüğü yerde kâin Oltaniça Osmanlı kuvvetleri tarafından zapt ve tahkîm edilmiş ve bura ile Tutrakan arasında bulunan nehir adasına bataryalar da yerleştirilmiştir (3 Kasım 1853/1 Safer 1270). Rus kuvvetleri general Dannenberg emrinde 22 piyâde taburu ve 3 alay süvâri ile Osmanlı kuvvetlerine hücûm etmişlerdir. Beşbuçuk saat süren muhârebe Ruslar'ın püskürtülmesiyle nihâyet bulmuş ve düşman 1200 telefât vermiştir (5 Kasım 1853/3 Safer 1270). Bununla berâber Osmanlı kuvvetleri de, bu zafere rağmen, esas maksatları Kalafat tahkîmâtının ikmâli olduğundan, altı gün sonra geri çekilmişler ve Oltaniça'yı boşaltmışlardır.

Kafkas Cephesinde Şevketil Kalesinin Zabtına Karşı Diğer Muvaffakıyetsizlikler

Rumeli cephesinde bu muhârebeler cereyân ederken, şark hududundaki ilk hamle de bir Osmanlı muvaffakıyeti ile başlamıştır. Anadolu başkumandanı olan Çırpanlı Abdülkerîm Nâdir Paşa, bir taraftan Ruslar'a karşı hâlâ dövüşmekte olan Dağıstan kahramanı Şeyh Şâmil ile irtibat kurmaya çalışmış; diğer taraftan da zâten bir nevi isyân hâlinde bulunan müslüman kabîleleri Petersburg hükûmetine karşı müşterek harekete dâvet etmiştir. Batum kumandanı Selîm Paşa da buranın kuzeyindeki Sante Nicolas yahut Şevketil kalesini ânî bir gece baskınıyla işgâl etmiştir. Ruslar'ın burayı almak için yaptıkları hücûmlar netîcesiz olmuş ve bu kale muhârebe nihâyetine kadar Osmanlılar'ın elinde kalmıştır (28 Ekim 1853/25 Muharrem 1270).

Şark ve garb cephelerindeki bu muvaffakıyet haberlerinin İstanbul'a gelmesi üzerine, İngiliz sefîri Canning, âilesine "Türkler'in arslanlar gibi döğüştüğünü, hattâ Asya'daki çarpışmalar sırasında tüfenklerini atıp, bıçaklarla Ruslar'ın üzerine saldırmış olduklarını, esîr filân da dinlemediklerini, bu sebeple sulh yapacak Rus dahi kalmıyacağını, Bâb-ı Âlî'nin harb sebebiyle uzun bir mâlî zora dayanamıyacağını, fakat halkın askerlik damarı kabarınca bunu durdurmanın güç olduğunu, Halîfe'nin İslâm âlemine ilân ettiği cihâd-ı mukaddes kararından müsbet cevaplar aldığını, Rusya'ya verilecek en ufak tâvizin İstanbul'da bir ihtilâl kopması demek olduğunu, Sultan'ın eski nizâm taraftarı olan ve çok kuvvetli muhâfazakâr grupların sevgilisi bulunan geri kafalı Abdülazîz'in hemen tahta çıkarılacağını", bildirmektedir. Başvekili Lord Clarendon'a yazdığı bir mektupta da "Zât-ı âlîlerinizin de bildiği gibi, müslümanlar arasında milliyet hissi, tamâmen dînî telâkkî ile karışmış bir haldedir ve ulusal kaygılar üzerine kurulmuş bile olsa, siyâsî bir gâyenin, bu muhâfazakâr ve dînî kuvvetlere yer verilmeden gerçekleştirilmesi imkânsızdır." demekte, vükelâca yapılan işlerin haklılığını ve zurûrîliğini îzâh etmektedir.

Bu , Osmanlı millî telâkkîsinin mühim bir husûsiyetine işâret etmekte ve efkâr-ı umûmîyenin siyâsî meselelerde ne derece hassas olduğunu göstermektedir.

İngiliz sefîrini de sevindiren, şark cephesindeki bu muvaffakıyetler, maalesef devam etmemiştir. Nitekim Abdülkerîm Paşa emrindeki Kars ordusu, Gümrü'ye doğru harekete geçmiş ve tefrîk ettiği Ali Rıza Paşa kumandasındaki bir kuvvet de Ahıkelek (Ahıska) havâlisine ilerlemiştir. Abdülkerîm Paşa, üzerine gelen bir Kazak süvâri kuvvetini mağlûb ederek Gümrü'yü kuşatmış; fakat Ali Rıza Paşa, üstün Rus fırkası karşısında mağlûben çekilmiştir

(26 Kasım 1853). Bu ric'at, Gümrü'yü muhâsara eden ordunun çekilme yolunu tehlikeye soktuğundan, kuşatma kaldırılmıştır. Geriye doğru çekilmede, Başgedikler mevkiinde Rus kuvvetleriyle karşılaşılmış ve ordudaki başıbozukların paniğe kapılması yüzünden münhezimen Kars'a dönülmüş ve kaleye sığınılmıştır (1 Aralık 1853/29 Safer 1270). Şark cephesindeki bu mağlûbiyetler, resmî rakamlara rağmen ordu mevcudunun düşmana karşı azlığı, başıbozuk ve gönüllü neferâtın fazlalığı, iâşe ve malzeme müşkilâtı, kumandanlar arasındaki çekişme gibi sebeplerle izâh edilmektedir.

Sinop Fâciası ve Netîceleri

Bu esnâda İstanbul'dan şark ordusuna gönderilen yardımın himâyesiyle vazîfeli bir filo çıkarılmış ve İnceburun ile Amasra arasında karakol hizmeti ifâ etmesi bildirilmiştir. Yedi kıt'a fırkateyn ve beş kıt'a kuvvetten mürekkep olan bu filo Patrona Osman Paşa emrine verilmiş ve havalar müsâit olmadığı zaman Sinop'a çekilmesi, düşman gemileriyle karşılaşırsa muharebeden uzak durması emri verilmiştir. Karadeniz'e açıldıktan biraz sonra şiddetli bir fırtınaya tutulan, 12 hafif gemiden mürekkep bu filo, zorla Sinop limanına sığınabilmiş, tayfalarının tâb-ü tâkatları kalmadığı gibi, teknelerde de bir hayli hasar vukua gelmiştir. Bu filonun son gemisi, limana geldikten bir gün sonra, açıklarda bir Rus filosu görülmüş; bunun üzerine kumandanlarla yapılan istişârede düşmanın Sivastopol'dan takviye alabileceği, bu sebeple İstanbul'a dönülme şıkkı müzâkere edilmiştir. Gemilerin hasarlı, mürettebâtın yorgun olduğu düşüncesiyle Sinop'ta kalmak Osman Paşa tarafından isâbetli görülmüştür.

Diğer taraftan Rus filosu kumandanı Amiral Nakhimoff'un Sivastopol üssünden istediği yardım hemen çıkarılmış; böylece düşman kuvveti 6 zırhlı gemi, 2 fırkateyn ve 3 vapurdan ibâret mühim bir güce erişmiştir. Havanın müsâit olduğu bir günde Rus filosu, ânî olarak limanın ağzına gelmiş ve muhârebe nizâmı almaya başlamıştır. Osmanlı filosu limana ay şeklinde yayılarak demirlediği, 15 kulaç suda sıralanmış ve karadaki üç bataryanın da desteğinden faydalanmayı düşünmüştür. Türk filosu Avnullah, Nizâmiye, Nesîm-i Zafer, Fazlullah, Nâvek-i Bahrî, Dimyat, Kaaid-i Zafer, Necm-efşân, Feyz-i Mâ'bud, Gül-i Sefîd, Pervâz-ı Bahrî. Ereğli gemilerinden müteşekkildi ve 282 som gülle atan, eski tip toplarla mücehhezdi. Buna mukaabil Rus filosu, 318 yeni tip topla mücehhez, manevra kaabiliyeti fazla olan zırhlı gemilerden mürekkepti. Rus filosu ilerlerken ve ateş menziline girerken, Osmanlı kumandanı Bâb-ı Âlî'den aldığı emir dolayısiyle ilk ateşi açmaktan çekinmiştir. Hattâ Nâvek-i Bahrî kumandanı ateş açmak için işâretle müsâade

istemiş; fakat bir cevap alamamıştır. Riyâle Bozcaadalı Hüseyin Paşa Nizâmiye gemisinin düşman tarafından iki ateş arasında alınmaya çalışıldığını görünce emir beklemeden ateş açmış ve bunun üzerine bütün Osmanlı gemileri endahta başlamışlardır. Bununla berâber, demirli Türk gemileri, mevcut toplarının hepsini kullanamamışlar; ancak yarısını istimâl edebilmişlerdir.

Limanı durgun ve zâten sisli hava dolayısiyle, koyu bir barut dumanı kaplamış, bu sebeple iki tarafın atışları da isâbetli olamamıştır. fakat bir müddet sonra çıkan bir rüzgâr, bu dumanları dağıtmış; Ruslar da tesirli atış yapmağa başlamışlardır. Üç buçuk saati bulan muhârebede, Osmanlı gemileri ve mürettebâtı pek fecî hasara uğramışlar; hemen hemen bütün gemiler mahvolduktan başka, dört bin kişiyi bulan mürettebâtın yarısından fazlası şerbet-i şehâdeti nûş etmişler; buna mukaabil Ruslar, 34 maktül ve 230 kadar yaralı vermişlerdir (30 Kasım 1853/28 Safer 1270). Riyâle Hüseyin Paşa şehîd olmuş; Patrona Osman Paşa da ayağından yaralı olarak esîr düşmüştür. Hüseyin Paşa'nın cenâzesi bir kaç gün sonra denizde bulunarak Seyid Bilâl Türbesi'ne defnedilmiştir. Nâvek-i Bahrî kumandanı İmamoğlu Ali Bey selef mektebinin dîn-ü devlet uğruna can-ü baş fedâ eden tipleri gibi bir kahramanlık göstermiş ve herkesin gemisini terketmesini emrederek, teknesini düşman üzerine sürüp cephâneliğini ateşlemiştir. Moskof'a mağlûbiyeti millî hamiyetine yediremiyen bu kahraman zâtın rûh-ı şerîfleri, deryâ şehîdlerimizin ervâh-ı latîfelerine kavuşmuştur.

Gâlib gelen Rus donanması, Sinop'un müslüman mahallelerini de topa tutmuş ve binlerce evi harâb etmiştir. Ahâli yukarıya çekildiği için, bu atışlarda fazla can kaybı olmamış, buna mukaabil büyük miktarda mal tahrîb edilmiştir. Hâdisenin akabinde mahallinde tahkîkat yapmağa gelen bir Fransız ve bir İngiliz harb gemisi, Sinop'un fecî hâlini tesbit etmiş ve yaralılardan 280 kişiyi, tedâvî için, İstanbul'a getirmiştir.

Bununla berâber Rus gemileri de hasara uğramış ve bâzıları yedekte çekilmek mecburiyetinde kalınmıştır.

O sırada bahriyemizde müşâvir paşa olarak bulunan Slade'in ifâdesinden anlaşıldığına göre, böyle zayıf bir filonun Karadeniz'e açılmasına, İngiliz sefîri Canning sebep olmuş ve filonun takviye edilmesini bilhassa istememiştir. Bundan maksadının Osmanlı donanmasını zayıflatmak ve Bâb-ı Âlî'yi müttefik donanmalara muhtâç hâle getirmek olduğu, rivâyet edilmiştir. Diğer bir görüşe göre de sefîr, böyle bir vak'anın vukû bulmasını isteyip, Avrupa efkârında Ruslar aleyhinde uyanacak düşmanlıktan kuvvet alarak, Paris ve Londra hükûmetlerinin tereddüdünü silmek ve ciddî tedbîrlere mürâcaatını temin etmek istemiştir. Kudretli İngiliz sefîri, yalnız Reşid Paşa üze-

rinde değil, bir çok Osmanlı ricâline de müessirdir ve hükûmeti de yalnız siyasî işlerden değil, yapılan askerî hareketlerden bile kendisini muâheze etmektedir.

Cevdet de "İngiliz elçisi Canning öteden beri Bâb-ı Âlî'nin icraatına müdâhale eylerdi." demekle bunu anlatmaktadır. Sefîr de hâtıratında Rus filosunun bu hareketini, barbarlığı zâviyesinden ehemmiyetli görmemekte, yalnız müttefik donanmalarına rağmen böyle bir işe giriştiğinden dolayı kızmaktadır. Bu sebeple Türk gemilerinin, açık denizde ve çatışma hâlinde değil, bir Türk limanında yatarken taarruza uğramalarının haksızlığını hükûmetine bildirmiş ve bunun üzerine Başvekil Clarendon, bunu İngiltere'ye bir meydan okuma şeklinde görerek, Petersburg'a sert bir nota göndermiştir. Bu notada "Sinop limanında tecâvüze uğrayan yalnız Türk filosu değildir. Sultan'a ait toprakları her türlü hücûmdan muhâfazayı üzerimize almış bulunuyoruz ve bu vaadimizi her neye mal olursa olsun yerine getirme kararındayız." demişti. İşte bundan dolayıdır ki, sefîr, hâtıratında "Artık Sinop hâdisesiyle fiilen başlamış olan Avrupa harbine, dolu dizgin girilebilirdi." cümlesini sarfetmiştir.

Daha evvel Rusya'nın garb efkârınca haklı görülen bâzı talepleri, hıristiyan tebeanın hukukunu teminât altına alan fermanlar çıkarılmakla karşılanmış ve ölçülü davranışlarla Avrupa'nın sempatisi temin edilmiştir. Ruslar'ın Sinop taarruzu Avrupa siyasî mahfillerinde çok fenâ karşılanmış ve Petersburg hükûmetinin bu harbde müdâfaa gâyesini tâkip edeceğine dâir dâima verdiği teminâtla tezat teşkîl eder görünmüştür.

Diğer taraftan Beykoz'da bulunan İngiliz ve Fransız donanmaları, Bâb-ı Âlî'nin de tasvîbiyle Karadeniz'e açılarak, Rusya'ya karşı bir nümâyiş harekâtına girişmişlerdir (3 Ocak 1854/3 Rebîülâhir 1270). Cevdet ise *Tezâkir*'inde, Reşid Paşa'ya mensûbiyeti dolayısiyle işi yine iş başında bulunmayan Dâmâd Ali Paşa'ya yüklemiş ve "onun sevk ve himmetiyle Kapdân-ı Deryâ olan Mahmud Paşa'nın ehliyetsizliği ve sû'-i tedbîri âsarından olarak Sinop'da donanma-yı hümâyûn muhterik olmağla, 1270 târihinde makdûhen ve mezmûmen kapudanlıkdan azl ve Kıbrıslı Mehmed Paşa Kapdân-ı Deryâ oldu." yolunda sözlerle kalem oynatmıştır.

Sinop felâketinin şu netîceleri vermesi üzerine Çar halkına hitâben yeni bir beyânnâme neşretmiş ve bunda "İngiltere ve Fransa'nın hıristiyanlık düşmanlarıyla saf bağladıklarını, Ortodoksluğu müdâfaa eden Rusya'ya karşı çıktıklarını" beyan ederek, milletini bir nevi haçlı seferine dâvet etmiştir. Ayrıca kiliselerden mukaddes resimler sokaklara çıkarılmış; papazlar halkın

dînî duygularını tahrîk etmişler; hattâ "Kudüs'ü Yahudîler'e sattılar." gibi propagandalara dahi meydan vermişlerdir. Bu muhârebeyi kazanan Prens Nakhimoff, bilâhare Sivastopol'da ölmüş; bununla berâber, Rus târihinde bu gün bile büyük bir adam olarak tanınmıştır. Çarlığın güyâ aleyhinde olan komünist Rusya'nın bile en büyük bahriye nişânı Nakhimoff'a izâfe edilmiştir. Bizim bu gün içinde bulunduğumuz akıl dışı târih inkârcılığımız karşısında ne ibretli bir netîce!..

Çatana Gâlibiyeti

Bundan bir müddet sonra Ruslar, Kalafat'taki Osmanlı askerini ve tahkîmâtını çözmek için, bura yakınındaki yüksek bir mahalde kâin Çatana kariyesini ele geçirmişler ve derhal tahkîmâta başlamışlardır. Bu hareketleri Osmanlılar tarafından keşfedildiği için, Kalafat'ta bulunan Rumeli erkân-ı harbiye reîsi Ferik Nâzır Ahmed Paşa, mevcut 10 bin askeri, Rumeli ordu-yı hümâyûnu reîs-i erkânı Çerkes İsmail Paşa, erkândan Menemenli Mustafa Tevfîk Paşa, süvâri mirlivâsı Osman Paşa maiyyetleriyle üç kola ayırıp düşman üzerine sevketmiştir (5 Ocak 1854/5 Rebîlülâhir 1270). Ruslar'ın sevkedeceği imdad kuvvetine mukaabele için bir kol ihtiyata bırakılmıştır. Çerkes İsmail Paşa, kariyenin gerisindeki müstahkem tepeye taarruz etmiş, düşmanın yanlarını tehdîd ederek Rus siperlerini zaptetmiş ve köy içinde mukaavemete kalkışan Rus kuvvetini de süngü hücûmuyla def' etmiştir. Bu muhârebede yaralanan İsmail Paşa yerine Menemenli Tevfîk Paşa kumandayı ele almış, imdâda gelen Rus kuvveti karşılanmış; tepedeki düşman tahkîmâtı şiddetli bir topçu ateşine alınmıştır. Tutunamıyacağını anlayan düşman, epeyce bir telefâtla firâr etmiş ve "gerek Çatana kariyesi ve gerek kurâ-yı mütecâvire dest-i mücâhidîn-i nusret-karîne geçmişdir." Bu muhârebede İsmail Paşa'dan başka Mustafa Paşa da hafifçe yaralanmış ve birincisinin altında iki hayvan telef olmuştur.

Ruslar bunun arkasından Kalafat'a karşı 32 bin piyâde, 4 alay süvâri ve 52 topla yeni bir hücûm yapmışlar, fakat püskürtülmüşlerdir. Bunun üzerine Rus başkumandanı Gorçakof azledilerek, ihtiyar Paşkiyeviç tâyin edilmiştir.

Tuna cephesinde kazanılan bu ikinci muhârebede hizmetleri görülen "ümerâ ve zâbitân Ömer Paşa tarafından alâ merâtibihim nişân ve seyf ve sâire misillü atâyâ-yı seniye-i mülûkâne ile taltîf ve mükâfât olunarak, müşârünileyh Ömer Paşa dahi âtıfet-i hüsrevâneden 'Serdâr-ı Ekrem' unvânıyle tebcîl kılınmışdır."

Rusya'ya Karşı İngiliz, Fransız Ultimatomu ve Osmanlılar'la İttifak

Bundan bir müddet sonra Fransa İmparatoru III. Louis Napoléon ile İngiltere Kraliçesi Victoria, Çar'a bir ultimatom göndererek, kendisini, Osmanlı Devleti'nin tamâmiyet-i mülkiyesine riâyete; yâni Eflâk ve Boğdan emâretlerini tahliyeye, Pâdişah'ın kendi tebeasıyle olan münâsebetlerinde mutlak sûrette istiklâle sâhip olduğunu tasdîka, velhâsıl her nevi himâye icrâsı teklîfinden ferâgate dâvet etmişlerdir. Buna mukaabil Osmanlı Devleti hıristiyanların devlet memuriyetlerine girmesi, şehâdetlerinin dinlenmesi, karma mahkemeler kurulması, haracın kaldırılmasını kabul edecekti. Bu taleplerin reddedilmesinin ise "Casus belli (=Harb sebebi)" sayılacağını ifâde etmişlerdir (27 Şubat 1854/29 Cumâdelûlâ 1270).

Mart'ın 19'unda Petersburg kabînesine Fransız ve İngiliz sefîrlerince tevdî edilen bu ultimatom, cevapsız bırakılmıştır.

Bunun üzerine Fransız ve İngiliz hükûmetleri Osmanlılar'la, Rusya'ya karşı bir ittifak muâhedesi imzâlamışlardır (12 Mart 1854/12 Cumâdelâhire 1270). "İstanbul Muâhedesi" nâmıyle anılan bu anlaşma, beş maddeden ibâret bulunmuş ve mukaddimesinde İngiltere Kraliçesi ile Fransız İmparatoru'nun ittifaka Pâdişah tarafından dâvet edildikleri zikredilmiştir. İki hükümdarın Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesini Avrupa muvâzenesi için lüzumlu gördüklerinden ittifaka müştereken karar vermiş oldukları da bildirilmiştir. Bu anlaşmaya göre taraflar, donanmadan başka, lüzumlu noktalara kâfi miktarda kara kuvetleri de gönderecekler; birbirlerinden ayrı olarak Ruslar'la sulh akdedemiyecekleri gibi, vâki olacak teklîfleri yekdiğerine bildirmekle mükellef olacaklar; gâye tahakkuk edip sulh imzâlanınca, âzamî 40 gün içinde Osmanlı topraklarından çekilecekler; müttefik orduları İstanbul hükûmetine tâbi olmakla birlikte, ondan her hususta müzâheret görecekler ve Türk kaanunlarıyle teâmüllerine hürmet edip, harekâtı müştereken nizâmlıyacaklardı. Bu ittifaka bir sene sonra Piemento (Sardenya) hükûmeti de katıldı ve aynı şartlarla bir anlaşma imzâlandı (15 Mart 1855/25 Cumâdelâhire 1271). Böylece bu küçük krallık 15-16 bin kişilik bir askerî birliği harbe sokmayı kabul etti. Sardenya'nın bu fedâkârlığı yapışının sebebi, İtalyan birliğini kurma tasavvurunda yarımadada hâlâ söz sâhibi olan Avusturya'ya karşı İngiliz-Fransız desteğine kavuşmak arzusu ve büyük devletler safına dâhil olma niyeti ile izâh edilmektedir.

Çar'ın Tahriklerine Kanan Yunanistan'ın Yola Getirilmesi ve Tesirsiz Bırakılışı

Bu sırada Rusya'nın tahrîklerine kapılan ve onun Osmanlı Devleti'yle harb hâlinde bulunmasından büyük ümitlere düşen küçük Yunan Krallığı Epir ve Tesalya Rumları'nı Türkler'e karşı ayaklandırmak için, buralara çeteler göndermişti. Bu çeteler, yine Rum olan reâyâyı öldürerek, köylerini tahrîb ederek, kendilerine katılmaya zorlamaktaydılar. Bizzat kral Othon tarafından himâye edilen ve onun emirleriyle hareket eden bu çeteciler; Larissa (Yenişehir) ile Narda'yı ele geçirmişler ve merkez ittihaz etmişlerdir. İngiliz sefîri Canning'in tâbiriyle "Yunan tahtının onun bunun eğlencesi olmak için değil, İngiltere'nin gerçekleştirilmesini haklı olarak isteyeceği gâyelerin yerine getirilmesi için kurulmuş olduğunu" unutan Othon'nun âdî çetecileri, bizzat kendi dîn ve ırk kardeşlerini kıtâl ve yağmaya tâbi tutarak, kanlı bir mâceraya girişmişlerdir. Bâb-ı Âlî, çetecilerin Yunan Krallığı tarafından himâye edildiğini anlayınca, Atina hükûmetinden îzâhat istemiş; kendisine "millî ve dînî hislere dayanan isyanlarda, hükûmetlerin bu duygulara riâyetle mükellef olduğu" yollu bir cevap verilmiştir.

Şu cevap, kendi işlerinde serbest bir teşkîlâta sâhip olmakla berâber çetecilikten uzaklaşamamış; zavallı ve şımarık bir topluluğun, devlet telâkkîsine ışık tutmaktadır. Zâten bütün Balkan devletlerinin karakteristik vasfını da bu teşkîl etmiştir: Çetecilik usûl ve kaaidelerine bağlı, hattâ an'anesi bu olan bir ordu; çetecilik üzerine müesses bir hükûmet; ona benzeyen muhâlefet ve teşkîlât, yabancı tesirlerle kurulan bu ucûbe varlıkların yegâne husûsiyeti olmuştur. İşin garibi çetecilik Balkanlar'ın o kadar gâlip bir vasfı olmuştur ki, bu devletçiler kuruldukları andan itibâren, İngiltere'nin veya Rusya'nın, şunun yâhut bunun bir büyük çetesi olma hüviyetinden çıkamamışlardır. İşte Bâb-ı Âlî'ye verilen cevaptaki garip telâkkî, bu zihniyetin mahsûlüdür.

Fakat iş "Nicolas'ın ekmeğine yağ sürdüğü" için, İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ı abluka tehdîdinde bulunmuşlar ve Bâb-ı Âli de hudut mıntıkalarındaki tecâvüzlere kat'î surette mâni olunmasını, bunu yapanların tecziye edilmesini ve hareketin takbîhini talep etmiştir. Müttefik sefîrlerince de desteklenen bu talep netîcesiz kaldığı için, sâbık Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa tenkîl kuvvetiyle buraya gönderilmiş ve Yunanlılar'la siyasî münâsebetler kesilmiştir (Mart 1854/1270). Fuad Paşa hemen tenkîl faaliyetine girişmiş ve "Elenlerin başkumandanı" Tzavellas Narda'da, Tesalya âsîler reîsi Grivas da Meçova kazasında mağlûb edilmiş ve bu kanlı eşkıyanın cezâsı verilmiştir.

Ayrıca Yunan tüccarının ve konsoloslarının Osmanlı ülkesinden tardına

karar verilmiştir. Fakat bu karar Slade'nin ifâde ettiğine göre, asıl hâin olanlar hakkında -sefîrlerin himâyeleri sebebiyle- tatbîk edilememiş; buna mukaabil fakirce olanları hakkında icrâ edilebilmiştir.

Bilâhare İngiliz ve Fransız hükûmetleri, Atina'ya müşterek bir nota tevdî etmişler ve Avrupa'daki muvâzenenin bozulmaması için, Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesini muhâfazaya kararlı olduklarını, bu sebeple her tedbîre mürâcaat edeceklerini, Yunan tahtını yıkmak îcâb ederse, buna da tereddütsüz tevessül edeceklerini, bu husustaki mes'ûliyetin ise, dostluğu unutan Yunanistan'a râci olacağını bildirmişlerdir (22 Nisan 1854/24 Recep 1270).

Bu notadan sonra Pire limanı muhâsaraya alınmış ve Atina hükûmeti tazyîk edilmiştir. Bu sebepledir ki, Kral Othon tarafsızlığını ilân ederek, çetelerini geri çekmeye mecbûr olmuştur. Tabiî kral prestijini kurtarmak için, işi kabîneye yıkmış; bu sebeple hükûmet değişmiş; müttefiklere olan borçlarını ödemek zaruretinde kalmıştır.

Ruslar'ın Dobruca'yı İstilâsı; Kalafat üzerine Vukû Bulan Rus Taarruzunun Def' edilmesi; Müttefiklerin Rusya'ya Harb İlânı ve Gelibolu'ya Asker Göndermeleri; Odessa'nın Bombalanması

Bu sırada Çar, Fransız ve İngiliz devlet reîslerinin müşterek ultimatomuna hiddetlenmiş ve Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan)'deki başkumandanına, Tuna'yı geçip Dobruca'yı istilâ etmesi emrini vermiştir. Bunun üzerine Tuna Kalas, İbrail ve İsmail önlerinde geçilmiş ve Rus kuvvetleri Tulça, Maçin, Hırsova ve Köstence kalelerini hemen mukaavemet görmeksizin işgâl etmişlerdir (23 Mart 1854/23 Cumâdelâhire 1270). Yalnız Tutrakan kalesi, şiddetli bir mukaavemet göstermiş ve Ruslar'a 2.500 kadar telefât verdirmiştir.

Rus hücûmunun maksadı, Dobruca'yı bir hareket üssü olarak kullanmak ve tıpkı 1828 seferinde olduğu gibi, Varna ve Şumnu'yu da ele geçirmek, Edirne'ye uzanmak; Türkler'e taleplerini bizzat kabul ettirmek taktiğiyle izâh edilmektedir. Fakat Ruslar'ın bu harbde takındıkları tedâfüî tavrı müşahede edenler, kendilerinin en zayıf noktası olan ve Rusya merkezine en yakın yer bulunan Dobruca kıt'asını, deniz gücü kuvvetli olan müttefiklerin her hangi bir hücûmuna karşı istilâ ettikleri, yâni bunun taarruzdan ziyâde müdâfaa gâyesine mâtuf bulunduğunu görürler. Nitekim Rusya Silistire'yi de alarak, Adrien seddini tahkîm etmek ve orada müdâfaa vaziyeti almak istemiştir.

Ruslar Dobruca hareketiyle birlikte, Kalafat'taki Osmanlı kuvvetine yeniden taarruz etmişlerse de püskürtülmüşlerdir (17 Nisan 1854/19 Receb 1270). Bu harekâtın Dobruca'daki faaliyeti örtmek ve Osmanlı ordusunu şaşırtmak, Küçük Eflâk'ı tahliye gibi maksatlarla yapıldığı ifade edilmektedir.

Bu esnâda İngiltere ve Fransa, yaptıkları teklîflerin cevapsız kalması üzerine, Rusya'ya resmen harb ilân etmişler ve hazırlıklarını ilerletmişlerdir (27 Mart 1854/27 Cumâdelâhire 1270). Bundan beş gün sonra ise Fransa Harbiye Nâzırı Saint-Arnaud'nun kumandasındaki Şark ordusu, Marsilya'dan kalkıp Gelibolu'ya vâsıl olmuştur. Bir kaç gün ara ile Waterloo muhârebesinde Wellington'un yâverliğini yapan ve orda sağ kolunu kaybeden Lord Raglan kumandasındaki İngiliz kuvveti de gelmiş ve Fransızlar'la birleşmiştir. Gelibolu'da 22 bin Fransız ve 6 bin İngiliz askeri toplanmıştır. İcâbında fazlalaştırmak üzere, İngiltere'nin 25 bin, Fransa'nın ise 50 bin asker göndermek kararına vardıkları söylenmiştir.

Diğer taraftan müttefik donanmasından bir harb gemisi, muhâbere bayrağını taşıyarak Odesa'ya gitmiş; İngiliz ve Fransız tebeasıyle konsoloslarını beynelmilel teâmüle istinâden almak istemiştir. Rus istihkâmlarından gemiye ateş açılmış; bunun üzerine müttefik donanmadan bir filo, Odesa limanına gelerek, askerî tesisleri beş saat bombalamıştır. Bâzı istihkâmlar tahrîb edilmiş; bir barut deposu infilâk ettirilmiş; 15 Rus gemisi batırılmış, deniz üsleri mahvedilmiş ve 13 mühimmât gemisi de zaptedilmiştir (22 Nisan 1854/24 Receb 1270).

Müttefiklerin harbe girişlerinden en büyük maksat da Karadeniz'deki Rus deniz üslerinin tahrîbi olmuş; hattâ İngiltere Hünkâr İskelesi Muâhedesi'nden sonra, bunu Fransa'ya teklîf etmişti. İşte Odesa bombardımanı ile bu gâye kısmen icrâ edilmiştir.

Silistire'nin Şanlı Müdâfaası, Ruslar'ın Muhâsarayı Çözmek Mecbûriyetinde Kalışları; Avusturya'nın İki Tarafın Müsâadesiyle Eflâk ve Boğdan'ı İşgâl Ederek Tarafsızlaştırması; Varna'da Toplanan Müttefik Kumandanların Kırım'a Asker Çıkarma Kararları

Bu esnâda Ruslar Silistire'yi muhâsaraya başlamışlar ve ihtiyar başkumandan, Mareşal Paskiyeviç kumandasında 80 bin asker ve 130 topla bu ehemmiyetli Türk kalesini düşürmeye uğraşmışlardır. Bu azîm Rus kuvvetine karşı, Topçu feriki Selânikli Musâ Paşa emrindeki Osmanlı kuvveti, 10 bin muhâfızdan ibâret bulunmuştur. Bu Musâ Paşa, Osmanlı kaynaklarında

"selef mektebinden yetişmiş bir merd-i gayyur" olarak tavsîf edilmiş; yâni eski Osmanlı ordu nizâmına bağlı bir adam olduğu söylenmiştir. İşte şanlı Silistire müdâfaasını yapan, askerimizin bütün millî ve dînî inanç ve mukaddesâtına bağlı, ona sonsuz bir îmânla rabt-u kalb etmiş, bu mütevâzi kumandan olmuştur. Muhtelif huruç hareketleriyle düşman muhâsara kuvvetini tâciz etmiştir. İmparatoruna rapor göndermek için keşfe çıkan general Paskiyeviç; Mecidiye tabyasından atılan bir top güllesinin sıçrattığı şarapnelle ağır şekilde yaralanmış ve yerine selefi Gorçakof tâyin edilmiştir. Bu da Mecidiye, Yanya ve Arab tabyalarına karşı hazırlanan lâğımların ateşlenmesi sırasında Türkler'in yaptığı şiddetli bir huruç hareketinde yaralanmıştır. Bu huruçta Ruslar, şiddetle püskürtülmüş; istihkâm kumandanı general Schilder öldürülmüş; general Luders de yaralanarak saf dışı edilmiştir. Ruslar'a bin maktül ve iki bin yaralı verdirilmiştir. Türk şehîd ve yaralıları ise dokuzyüzü bulmuş; bu da boğaz boğaza cereyan eden muhârebenin ne derece kanlı seyrettiğini göstermiştir. Ramazan günü yapılan bu huruç hareketinde düşmandan bir kaç bayrak, epeyce top ve mühimmât zaptedilmiştir (13 Haziran 1854/27 Ramazan 1270).

Bu muvaffakıyetten iki gün sonra Osmanlı müdâfîleri, bir huruç hareketinde daha bulunmuşlardır. Ruslar hem müdâfaanın şiddeti, hem de İngiliz ve Fransız ordularının imdat kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğu haberi karşısında, muhâsarayı çözüp çekilmekten başka çâre görememişlerdir. Silistire'deki Osmanlı müdâfaası çok şiddetli olmuş ve Ruslar'a 15 bin ölü, 20 bin yaralıya mal olmuştur. Silistire önünde dokuz general kaybetmişler, iki başkumandan da saf dışı kalacak derecede yaralanmıştır. Buna mukaabil, üç bin Osmanlı şerbet-i şehâdeti nûş etmiş; dîn ve devletleri için ölümsüz bir hayata kavuşmuşlardır. Silistire'nin mütevâzi ve vecdli kumandanı Musâ Hulusî Paşa ise, ind-i ilâhîdeki hulûsunun mükâfâtını görmüş; kendisine "Müşir" rütbesi tevcîh edildiği zaman "Rütbe-i şehâdeti tercîh ederim." diye Allah indinde talep ettiği makaama kavuşmuştur. Şöyle ki: Bu mübârek kumandan, bir kaç gün sonra namaz kılmak için abdest alırken, isâbet eden bir şarapnelle, çok arzuladığı şehâdet rütbe-i ilâhîyesine vâsıl olmuştur. "Musâ Paşa-yı şehîdin himmet ve gayreti nezd-i âlîde dahi takdîr buyrularak, âilesi efrâdı cümleten misli gayr-ı mesbûk bir suretde mazhar-ı avâtıf-ı pâdişâhî olmuşlardır."

Bu müdâfaa Nâmık Kemal'e *Vatan yâhut Silistire* piyesini ilhâm etmiştir.

Ruslar'ın muhâsarayı çözmelerinin bir sebebi de, Avusturya ile varılan anlaşmadır. Viyana hükûmeti, Ruslar'ın bu hareketinden ciddî bir endîşe duymuş; onun Balkan yarımadasında büyük bir nufûz kazanmasından kork-

muş; aynı zamanda Slav tebeasına sâhip bulunduğu için, düşmanlığından da ürkmüştür. Rusya'nın 1848 Macar ihtilâlinde kendisine yardım edişi dolayısiyle, bir himmet hissi de duymaktaydı. Çar ise, Eflâk'ı işgâl ederken, Avusturya'nın, daha evvel yaptığı yardım dolayısiyle kendisini destekliyeceğini hesaplamıştı. Fakat Avusturya, ne müttefiklerden gelen ittifak teklîfine, ne de Rusya'dan gelen anlaşma arzusuna uymayı, kendi bekaası için münâsip görmemiş; yalnız iki taraf arasında bir anlaşma zemîni bulmaya çalışmıştı. Bunun için iki tarafa, statükonun bozulmamasını arzu ettiğini bildirmiş ve Rusya'ya, harb sonuna kadar Memleketeyn'in kendisine devri ile tarafsızlaştırması teklîfini yapmıştır. Ruslar bu teklîfi, güyâ müttefikleri Rus arâzisinin içine çekmek ve hezîmete uğratmak gibi bir düşünceyle kabul etmişler ve eyâletleri, Avusturya'ya terkedip çekilmişlerdir. İşte Eflâk, Boğdan ve Dobruca'nın tahliyesi, bu Rus taktiği ve Avusturya'nın bîtaraflık teşebbüsü ile alâkalıdır. Avusturya bunu, Bâb-ı Âlî'ye de, Boyacıköy Mukaavelesi diye anılan anlaşma ile tasdîk ettirdi. Şu vaziyete göre Viyana hükûmeti, gerek İngiliz ve Fransızlar'a, gerekse Ruslar'a karşı, Tuna'nın muhâfızı gibi bir tavır takındı ve bu, büyük yüke girmek istemiyen müttefiklerce de tasvîb edildi (14 Haziran 1854/18 Ramazan 1270).

Bu hareket, daha ziyâde Rusya'ya faydalı olmuş görünmektedir. Çünkü müttefikler, aşağı Tuna'da, Avusturya'nın yardımı olmadan askerî harekette bulunamıyacaklarını bildiklerinden, buna teşebbüs edememişler; Viyana hükûmeti de fiilen yardım etmekten imtinâ etmiş ve tarafsızlığını bozmamıştır. Yalnız Ruslar çekilirken, Osmanlı kuvveti tâkibe girişmek istemiş; bu sebeple Yerköyü'nde bir çarpışma vuku bulmuş ve Ruslar püskürtülmüştür. Düşman askerî tesisleri yakarak ric'at etmiştir (8 Temmuz 1854). Türk askerleri Bükreş'e kadar girmiş ve Rus zulmünden canı yanan ahâli, kendilerini asırlarca rahat ve huzûr içinde yaşatmış olan Osmanlı idâresine kavuştukları için kiliselerinde yaptıkları âyinlerle duydukları meserreti ilân etmişlerdir.

İngiliz sefîri Canning, Ömer Paşa'nın Tuna'yı geçme hareketini çok tehlikeli bulmuş ve hâtıratında mevcut bir mektubunda "Bir kere Ömer'i yola getirmek gerek; az kaldı Tuna'yı geçiyordu; orduyu, kendini, imparatorluğu gözünü bile kırpmadan tehlikeye atacaktı nerdeyse; bunun için Sir J. Burgoyne'i yanına yolladım; şimdi aklını başına almış gibi görünüyor." cümlelerini kullanmıştır. Canning'in bu ifâdesi dikkat çekicidir ve Cevdet'in "Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa'nın İngilizler'e mâil olduğu" hakkındaki hükmü ile mutabakat göstermektedir.

İşte bu sebepledir ki, Varna'ya gelen müttefik kuvvetler ve kumandanlar, meseleyi yeniden müzâkere etmişler; harbi Rus topraklarına nakledebilmek için Kırım seferini kararlaştırmışlardır. Yapılan müzâkerede Osmanlı

Rumeli Başkumandanı Ömer Paşa, Besarabya'ya kuvvet çıkarılmasını teklîf etmiş; fakat bu görüş kabul edilmemiştir. Cevdet bu hususta şunu yazmaktadır:

"Tuna yalısı umum kumandanı ve ba'dehu serdâr-ı ekrem olan Ömer Paşa Tuna yalısında Rusyalu ile pençeleşmekde iken Fransız ve İngiliz orduları muâvenete geldi. Lede'l-müzâkere Ömer Paşa bi'l-ittifak Besarabya kıt'asının urulmasını tasvîb eylemiş ise de Fransız ve İngiliz ceneralleri buna muvâfakat etmeyip, Kırım üzerine hareketi tensîb etmişler idi. Kırım'ı tercîh etmeleri, oraya bahren erzak ve mühimmât sevkinde suhûlet olduğuna ve donanmalarından dahi bu yolda istifâde etmek maksadına mübtenî imiş. Lâkin sonra bu hareketin hatâ olduğunu kendileri dahi anladılar ve 'Bizi bu hatâya Avusturyalılar'ın ihtârât ve ilkaatı düşürdü.' dediler. Eğer Ömer Paşa'nın re'yi üzere Besarabya'yı vurmuş olaydılar, az vakit içinde bir çok yerleri fethile asâkir ve ahâliye şevk ve gayret gelirdi ve pek çok emvâl ve erzak ve eşyâ iğtinâm olunarak, orduların idârelerinde suhûlet olurdu. Kırım üzerine hareketi tercîh etdiler; bâri öte tarafda Kerç'i zapt ile ilerleyip ona mukaabil beri tarafdan dahi bir ordu sevk ile iki ordu Urkapısı'nda birleşerek orayı tutmuş olsaydılar, kâmilen Kırım kıt'ası teshîr edilirdi. Halbuki bunu dahi yapmayıp, Kırım'ın en sarp ve müstahkem mevkii olan Sivastopol üzerine vardılar ve müddet-i medîde orada saplanıp kaldılar. Harbin imtidâdı ise herkese fütûr verdi ve kulûb-ı nâsda harbin eski ehemmiyet ve harâreti kalmadı. Elhâsıl Fransız ve İngiliz kumandanları sevkü'l-ceyş fennine muvâfık hareket edemediler. Ne çâre, anlar Kırım üzerine harekâtı tercîh etmeleri üzerine, Ömer Paşa'nın dahi ordu-yı hümâyûn ile Kırım üzerine hareketi lâzım gelmiş idi."

Görülüyor ki, Cevdet, pek isâbetli bir şekilde o günkü askerlerimizin de kanaatlerini dile getirmekte, bizim için Kırım hareketinin pek faydalı olmadığını ifâde etmektedir. İngilizler için ise Sivastopol deniz üssünün imhâsı birinci derecede ehemmiyetli idi. Nitekim İngilizler, Baltık'taki Kronstadt ile Kırım'daki Sivastopol'u tahrîbi gâye edinmişlerdi. İşte Varna'da toplanan müttefik başkumandanlarının kararı, bu İngiliz arzûsu ile alâkadar bulunmuştur.

Mustafa Nâilî Paşa'nın Azli ile Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Sadâreti

Bu esnâda Osmanlı orduları şark ve garb cephelerinde büyük târihî düş-

manlarıyle çarpışırlarken, Cevdet'in tâbiriyle "Vükelâ da rakîbleri ile mücâdele etmekde" idiler. İşte bu mücâdele netîcesindedir ki, Sadrâzam *Mustafa Nâilî Paşa azledilmiş ve yerine Kıbrıslı Mehmed Emîn Paşa getirilmiştir* (29 Mayıs 1854/2 Ramazan 1270). Cevdet tarafından "ümmî bir adam" olarak tavsîf edilen Sadrâzam'ın azline, Reşid Paşa ile geçimsizlikleri sebep olmuştur. Rivâyete göre, Sadrâzam'ın oğlu Veliyüddîn Rifat Paşa Paris sefîridir ve Reşid Paşa istikraz müzâkereleri için, bu işten anlayan bir memuru oraya göndermeyi teklîf etmiştir. Reşid Paşa'nın her işe müdâhalesinden sıkılan hodser Sadrâzam ise, bütün meclis âdabını ayaklar altına alarak "Benim Paris'te boyum berâber oğlum var iken, buradan memur gönderilmesi ona hakaaret değil midir? Senin bacak kadar piçin ölmekle bu kadar keder ediyorsun, ben evlâdımın mahzûn olmasını ister miyim? Sen bana sadâret ettirmiyorsun." yollu yersiz sözler sarfetmiştir. Reşid Paşa ise "Sadrâzam isen Allah mübârek etsin, ben de senin kavas başın değilim ya. Ben de üç kere o makaamı ihrâz etdim." diyerek, meclisten çıkmıştır. Mustafa Nâilî Paşa'nın azli işte bu yakışıksız münâkaşa üzerinedir.

Bunun üzerine Cevdet'in yazdığına göre, yine Reşid Paşa'nın tensîbiyle, sadârete Kıbrıslı Mehmed getirilmiştir. Cevdet, Kıbrıslı'nın, Reşid'in en büyük rakîbi Dâmâd Mehmed Ali Paşa için "Ben sadrâzam olsam, onu kimseye sormadan nefyeder, ba'dehu Pâdişah'a arz eyler idim." dediği için sadârete getirildiğini yazmakta ve "Bu Reşid Paşa'ya hikâye olunmağla o dahi Reşid Paşa, eski sadrâzamın oğlu olan Veliyüddîn Paşa'yı da azletmiş ve buraya kendi oğlu Cemil Bey'i tâyin ettirmiştir. Böylece Paris sefâretinde de nufûz sâhibi olmak istemiştir.

Görülüyor ki, ricâl arasındaki çekişme, memleketin yüksek menfaatlerini unutacak kadar ileri varmakta, hattâ bunlar, şahsî kızgınlıklara âlet dahi edilmektedir. Mustafa Nâilî Paşa'nın meclis-i vükelâdaki dikbaşlı davranışı ne kadar çirkinse, adaşı Mustafa Reşid Paşa'nınki de o kadar çirkindir. Yeni sadrâzam ise "münevver, gâyet afîf ve müstakim, malûmâtlı, Arabca, Fransızca ve Rumca'ya vâkıf, Türkçesi zayıf ve kitâbete gayr-ı muktedir", Cevdet'in tâbiriyle "Çendan önünü arkasını saymaz, bî-hazm ve kaviyü'l-azm" bir adam idi. Bir gün Mısır Vâlisi vükelânın ileri gelenlerine bahşâyişte bulunmuş ve kendisine de 10 bin lira göndermiş; Kıbrıslı "Sâye-i devletde ihtiyâcım yokdur. Mısır Vâlisi'nin bana para göndermek haddi değildir." itâbını yapmıştır. Reşid Paşa Kıbrıslı'yı kendi emellerine hizmet eder diye makaama getirmesine rağmen, onu istediği gibi kullanamamış; bu sebeple de aleyhine yürümüştür. Cevdet bu hususta sefâretlerin kullanıldığını yazmaktadır. Aynı müellif, Kıbrıslı'nın bilâhare Pâdişah'a çok dert yandığını, "Kapuda sadrâzam yokdur, iş sefâretler elindedir, vükelâ kendi kiselerini doldurmak-

dan başka bir şey düşünmezler." dediğini yazmaktadır. Kıbrıslı'nın bu sözleri Tanzîmat devrinin tipik zaafını dile getirmekte, kendisinde mevcut devlet şuûrunun, diğerlerinden üstün bulunduğunu da göstermektedir.

Vükelâ arasındaki bu çekişmeler, yabancı sefâretlerin siyasî nufûz mücâdelelerinin müessiriyetini de artırmış ve İstanbul hükûmetinde garip bir keşmekeş başlamıştır. Cevdet bunu "Ol esnâda umûr-ı devleti müşkilâta düşüren başka bir sebep dahi İngiliz ve Fransız sefâretlerinin Dersaâdet'te nufûz yarışına çıkmaları husûsu idi." cümlesiyle işâret etmekte ve İngiliz sefîri Canning'in Bâb-ı Âlî'deki tesirlerini anlatmaktadır.

Canning tam bu sıralarda, yâni 12 Hazîran'da, başvekiline gönderdiği bir raporda "Rusya'nın sıçrama hizmeti gören kaynaklarına darbe indirilmesini, genişleme niyetlerinin toptan felce uğratılmasını, onun inkişâf hâlinde bulunduğunu, bu sebeple bir eyâlet yâhut hükûmetler çenberiyle sarılarak durdurulmasını" bildirmekte ve "Bu hâliyle kalsa yine iyi; körü körüne boyun eğmeğe alıştırılmış ve 60 milyon câhil köle arasından seçilmiş bir milyon askere dayanan bu devlet gitgide büyümekte. Böyle bir devletin gücü, ona karşı çıkışımızda ölçü olmalı. Roma kartalı indiği yerde bir medeniyet açabildi. Rus yırtıcı kuşunun böyle bir yararı da yok. Nereye basarlarsa, orda iktisadî yıkım, mânevî çöküntü baş gösteriyor." demektedir.

Büyükelçi harb netîcelerini ise "Bâb-ı Âlî'nin vasîliği altında Kafkasya ve Kırım'ın istiklâline kavuşması, Karadeniz'in yabancı gemilerine açılması, Polonya'nın Viyana Kongresi'ndeki sınırlara kavuşturulması" şeklinde hülâsa etmekte, bunun üstünde ısrar edilmesini istemektedir. Kudretli sefîr, bu söylediklerini az çok tatbîke de geçmiş, Leh mültecilerinden bir Polonya lejyonu kurdurmuş; Palmerston'un da tensîbiyle Rusya'nın en zayıf yeri olan Kafkasya için Cevdet'ten bir rapor talep etmiş; Osmanlı ordusunun zâbit ve sevkülceyş noksanını, ordulara mütehassıs İngiliz subayları göndermekle telâfî etmeğe çalışmıştır.

Şu rapordaki harb netîceleri maalesef gerçekleşememiştir. Bilhassa Kafkasya ve Kırım'ın Türkiye'nin vesâyeti tahtında muhtariyeti, Kırım harbini târihimizin seyri bakımından tamâmen başka bir hâle getirebilirdi. Fakat bunlar temin edilememiş ve bu harb de bizim için pek cüz'î bir faydaya mukaabil, çok külfetli olmuştur. Canning'in şu mütâlaaları, bundan yüz sene sonraki netîceyle karşılaştırılırsa, kendi hükûmeti ve bizim zâviyemizden çok isâbetli olduğu görülür. Bununla berâber, dış siyâset açısından bu derin ve isâbetli görüşü yapabilen elçi, Türkiye'nin iç meseleleri yönünden çok kısa görüşlü bir adam hüviyetinde kalmıştır. Bütün Avrupalılar'ın hemen

umûmiyetle Türkiye hakkında yanlış bir düşünceye kapılmaları, kendi muhitlerinin subjektif cemiyet kıstaslarını bize tâmim etmelerinden ileri gelmiştir. Onların içinde Şark dünyası ve Türkler hakkında doğru teşhîslere varabilenler ise, cemiyetlerdeki hâkim esasları görebilen, şekiller ve tarzlardan ayrı olan objektif ölçülere dayananlar olmuştur. Nitekim aynı yanlış ölçü Kafkasya'da da tatbîk edilmiş; bu sebeple Rusya'nın en zayıf yeri olan bu mahallerde tutunabilmesini temin etmiştir. Cevdet bunu *Tezâkir*'inde şu şekilde anlatmaktadır:

"Memâlik-i Kafkasya'nın Rusya'dan istihlâsı Devlet-i Aliyye'ce fevkal'âde arzû olunur mevâddan olup, İngilizler dahi Rusyaluyu Hindden teb'îd için memâlik-i Kafkasya'nın bize tâbi bir hâl-i istiklâle ifrağını isterlerdi. Ne çare ki, Dağıstan'da Şeyh Şâmil Efendi bunca senelerden beri Rusyalu ile pençe pençeye cenk ederken, Kırım muhârebesi esnâsında kendisinden me'mûl olan hareket görülmedi. Sanki Rusyalu ile mütâreke etmiş gibi, çekilip seyirci oldu ve Batum'dan Anapa'ya kadar olan sâhiller düvel-i müttefika tarafından zaptolunmuş iken, öteden beri Rusya ile muhârib bulunan Abaza ve Çerâkize kabâili dahi bîtaraf gibi kaldılar. Çerâkize'nin böyle soğuk davranmalarına, fi'l-vâki beri tarafın taksîrâtı dahi sebebiyet vermiş idi. Şöyle ki bu kabâili celb için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den gönderilenler kölelikten yetişme idi. Çerkesler ise satmış oldukları kölelere itimâd etmediler. Bizim paşa ve bey diye verdiğimiz ünvanlara hiç itibâr eylemediler. İngilizler dahi ol sevâhile yanaşdıkları gibi, birinci nasîhatları köle ve câriye bey'-ü şirâsının men'i mes'elesi oldu. Çerkesler ise eski usûl ve âdetlerini terkedecek oldukdan sonra, onlara göre Ruslar ile İngilizler'in farkı yok idi. Elhâsıl gerek Bâb-ı Âlî cânibinden ve gerek Avrupalılar tarafından kabâil-i Kafkasya'yı celb için isti'mâl olunan esbâb ve vesâit onların nefretini mûcib hâlâtdan olmağla matlûbu müntec olmadı. Yoksa eğer Dağıstan ve Çerkezistan ahâlisi tarafından düvel-i müttefikaya iâne yolunda fedâkârâne hareketler müşâhede olaydı, mevadd-ı müsalehânın müzâkere ve mükâlemesinde Memâlik-i Kafkasya'nın dahi mevzû-ı bahis olması umûr-ı tâbiiyeden idi."

Görülüyor ki bizim Tanzîmat Paşaları ve Bâb-ı Âlî de meseleye bir başka bakımdan İngilizler gibi bakmış ve ne gariptir ki, Hilâfet nufûzuna bağlı olan ve Ruslar'la da çarpışan bu müslüman halklar, mânevî ve kökleşmiş an'anelerinin rağmına, müşterek gâye için harekete getirilememiştir. Bunda Tanzîmat'ın ve daha evvel başlayan garip ıslah saçmalıklarının, Osmanlı câmiasında millî ölçü hâline gelmiş bulunan islâmî prensiplerle tezat halinde

görülmesinin de büyük dahli olmuştur. İşte bu sebepledir ki, devlet, Şark'a ve müslüman halklara, daha doğrusu kendimize yabancılaşma gibi bir acâip vartaya düşmüştür.

Müttefikler'in Kırım'a Asker Çıkarması;
Alma Muzafferiyeti;
Sivastopol'un Muhâsaraya Başlanması;
Balaklava'nın İşgâli ve Buradaki Muvaffakıyet;
İnkerman Zaferi

Bu esnâda Ruslar Memleketeyn'i tahliye etmişler ve burayı tarafsızlaştırması için Avusturya'ya terketmişlerdi. Silistire'yi kurtarmak ve Ruslar'la Tuna cephesinde dövüşmek üzere Varna'da toplanan müttefik kuvvetler ve kumandanları, ortaya çıkan yeni askerî vaziyeti gözden geçirmişlerdir. Varna'da toplanan bu yüksek harb meclisinde İngiliz görüşü hâkim olmuş ve doğruca Sivastopol üzerine gidilmesi kararlaştırılmıştır (21 Temmuz 1854/225 Şevvâl 1270). Bu İngiliz kanaatine göre, Sivastopol deniz üs-sü tahrîb edildiği takdîrde, Rusya'nın Karadeniz'de uzun müddet tecâvüzî bir harekette bulunması ihtimâli kalmayacak ve bu denizin tarafsızlığı temin edilerek, Ruslar kuzeye doğru püskürtülmüş, dolayısiyle İstanbul ve Boğazlar'ın da emniyeti temin edilmiş olacaktı.

Bunun üzerine hazırlıklara geçilmiş ve 25 bin Fransız, 22 bin İngiliz ve Rüstem Paşa kumandasındaki 7 bin kişilik Türk fırkaları, 400'e yakın harb ve nakliye gemisiyle Gözleve yakınındaki Eskihisar mevkiinde Kırım toprağına ayak basmışlardır (14 Eylül 1854/21 Zilhicce 1270). Bu çıkarma ameliyesi dört gün sürmüş; Prens Mençikof 35-40 bin kişilik bir Rus ordusuyla bir kaç fersah mesâfede bulunduğu halde, hiç bir harekâta girişmemiştir. Çıkarma tamamlandıktan sonra, müttefik hey'et-i seferiyesi, donanmanın himâyesinde sâhil şeridinden hareket ederek Alma suyuna ulaşmış ve bunu geçmeğe başlamıştır. Bu esnâda, ırmağın güney tarafındaki tepelerde mevzi almış bulunan Prens Mençikof emrindeki 40 bin kişilik Rus ordusu da, görünür hâle gelmiştir. Müttefikler harb vaziyeti almışlar ve taarruza başlamışlardır. Yapılan muhârebe beş buçuk saat sürmüş ve Ruslar mağlûb edilerek mevzilerinden atılmıştır (20 Eylül 1854/27 Zilhicce 1270). Ruslar 6-7 bin maktül ile 600 esîr vermişler, müttefiklerin zâyiâtı ise ölü ve yaralı olarak 3 bini geçmiştir. "Alma Muhârebesi" nâmıyla anılan bu muhârebeden sonra, Ruslar tâkip edilememiş; bununla berâber müttefiklerin Kırım'da tutunmaları ve Sivastopol'u muhâsaraları mümkün olmuştur.

Kırım *bir ada halinde bulunduğu ve karayla irtibatını yalnız Urkapı* geçidinden temin ettiği için, çok kuvvetli bir donanmaya sâhip olan müttefiklerin adaya yardımı kesmeleri baş şart olduğu, karadan da Kırım'ın tamâmen işgâl edilip muvâsala yollarının kesilmesi icâb ettiği halde bu yapılmamıştır. Halbuki Kırım ancak 70 küsur seneden beri Ruslar idâresinde olup ahâlisi tamâmen Türk olduğu için, bunun yapılması gâyet kolaydı ve Sivastopol'un fazla dayanmasına da hiç bir imkân görülemezdi. Fakat bu nedense yapılamamış; bir taraf denizden kuvvet sevketmeye, diğeri de hem karadan hem de yakın sâhilden yardım almaya devam etmiş; Sivastopol'un işgali de uzadıkça uzamıştır. Bunun müttefikler arasında mevcut kumanda ihtilâfından ileri geldiği tahmîn edilebilir.

Alma muhârebesini kazanan müttefikler, Kaça ve Belbek çaylarını da geçerek, Sivastopol'u muhâsaraya hazırlanmışlardır. Alma muhârebesinden sonra hastalanan Fransız kumandanı Saint Arnaud, İstanbul'a nakledilirken vefât etmiş; yerine mütereddit ve kararsız bir adam olduğu söylenen Canrobert geçmiştir. Alma muhârebesine iştirak edip, aynı şekilde rahatsızlanan Prens Napoléon da İstanbul'a dönmüş ve Fransız sefâretine yerleşmiştir.

Bu esnâda müttefikler küçük Balaklava limanını da ele geçirmişler, deniz muvâsalası için iyi bir mevkie kavuşmuşlardır (26 Eylül 1854).

Diğer taraftan Ruslar, müttefik hücûmlarının Sivastopol'a müteveccih olduğunu anladıkları için, burayı acele tahkîm etmişler; sığ olan liman ağzını, donanma gemilerinin bir kısmını batırarak, girişe kapamışlardır. Müttefikler de Varna'dan 13 bin Fransız ve 6 tabur Türk askeri ile takviye almışlar ve Balaklava İngiliz, Kamışlı da Türk ve Fransız donanmalarının ikmâl üssü haline gelmiştir. Ruslar'ın Sivastopol'daki müdâfaa kuvveti bu sırada Kornilof emrinde 4 tabur piyâde ve 20 bin bahriye askerinden terekküp etmişti. Bundan ayrı olarak eski Tatar hanlık merkezi olan Bağçesaray'da karargâh kuran başkumandanları Prens Mençikof emrinde de 30 bin kişilik bir Rus kuvveti mevcuttur. Bu itibarla Kırım'daki toplam Rus kuvveti 54 bini bulmaktadır.

Müttefik kuvvetlerin mevcudu da hemen aynı olmakla berâber, mühimmât, topçu ve süvâri itibariyle Ruslar üstün vaziyette bulunmaktadır. 126 müttefik topuna karşı 250 Rus topu mevcuttur. Bununla berâber donanmadaki toplar hesaba katıldığında müttefik kuvvetlerinin ateş gücü üstündür. Zâten bu kara topu zaafiyetini gidermek maksadıyle, Sivastopol deniz üssüne hücûm edilmesi münâsip görülmüştür. Toplanan harb meclisinde Mençikof kuvvetleri üzerine gidilmesinin askerî zâviyeden zarûrî olmasına rağmen, Sivastopol'un kuşatılmasına karar verilmesinin sebebi de budur. Bu karar üzerine metris kazılmasına başlanmış ve Ruslar'ın doğru dürüst zarar ve-

rici bir hareketine mâruz kalmadan devam ettirilmiştir. Nihâyet müttefikler, 17 Ekim sabahı, karadan 126, denizden de 26 geminin toplarıyle Sivastopol'u çok şiddetli bir bombardımana tutmuşlardır. Ruslar ellerinde mevcut 250 topla buna mukaabele etmişlerdir. Bu şiddetli bombardıman, Rus saflarında zâyiâta sebep olmuş, Sivastopol kumandanı Kornilof uyluğuna isâbet eden bir bomba ile ölmüş, Sinop baskını kahramanı amiral Nakhimoff da başından yaralanmış ve bir müddet sonra da telef olmuştur. Karşılıklı ateş 8 gün müddetle aralıklarla devam etmiş, şehirde çıkan yangınlar mahsurlarca söndürülmeye çalışılmış; Ruslar'm bir kaç hurucu defedilmiştir. Müttefik ordusu bir Fransız alayı ile takviye edilmiş; mahsurlar da bir fırka yardım almaya muvaffak olmuşlardır. Prens Mençikof, getirttiği yeni birliklerle Balaklava'daki İngiliz üssüne âni bir baskın hareketinde bulunmuş; sahra siperlerinde bulunan Türk birliklerini gâfil avlayıp, bir kaç siperi işgâl etmişse de; İngiliz süvâri birliğinin şiddetli hücûmu karşısında, büyük zâyiâta uğrayarak ric'ate mecbur kalmış ve esâsen, Fransız kuvveti de yetiştiğinden, mağlûben firar etmiştir (25 Ekim 1854/2 Safer 1271).

Balaklava muvaffakıyetinden sonra müttefikler Sivastopol'u topa tutmakta devam etmişler, bir taraftan da muhâsarayı sıkıştırarak, metrisleri ileri sürmüşlerdir. Müttefiklerin bu hareketi ve 20 bin kişilik bir takviye almaları, Mençikof'u kat'î bir harekete sevketmiş; birliklerini takviye ederek, müttefikleri denize dökmeye karar vermiştir. Bu sırada müttefik ordusu 40 bin Fransız, 24 bin İngiliz, 5 bin Türk olmak üzere 70 bine yaklaşmış; buna mukaabil Rus kuvvetinin toplamı da 90 bini bulmuştur. İşte bu sebepledir ki, Prens Mençikof, emrindeki kuvvetlerle Sivastopol'un doğusunda bulunan İnkerman'daki İngiliz sağ cenâhına taarruz etmiştir (5 Kasım 1854/13 Safer 1271). Bu taarruz hareketi Rus kumandanı Danenberg tarafından geliştirilirken, Sivastopol muhâfızları da şiddetli bir huruç hareketiyle İngiliz sol cenahına yüklenmişlerdir. Lord Raglan, böyle bir âni hareketi beklemediği için, tıpkı Balaklava'daki Türk kuvveti gibi gâfil avlanmış; bununla berâber şiddetli bir mukaavemetle, Ruslar'a karşı koymağa çalışmıştır. Bu Rus taarruzu inkişâf ederken, çok miktarda Fransız ve küçük bir Türk birliği hemen yardıma gelmiş; Danenberg büyük telefâtla püskürtüldüğü gibi, Sivastopol muhâfızlarının hücûmu da defedilmiştir. Çok kanlı cereyan eden bu muhârebe müttefik zaferiyle netîcelenmiş; Ruslar 11 bin raddesinde zâyiât vermişler, buna mukaabil müttefik kuvvetlerin kaybı yaralı ve ölü olarak 4600'ü bulmuştur. Bu mağlûbiyet üzerine Prens Mençikof, fazla dayanamamış; kısa bir müddet sonra ölmüş ve yerine general Gorçakof tâyin edilmiştir. Bu muvaffakıyet haberi İstanbul, Paris ve Londra'da meserretle karşılanmış ve toplar atılarak ilân edilmiştir.

Kıbrıslı Mehmed Ali Paşa'nın Azli ile Reşid Paşa'nın Sadâreti; İstanbul'a Yaralıların Dolması ve İngilizler'e "Asker İstikraz" Edilmesi

Bu esnâda İstanbul'daki vükelâ, aralarındaki cidâl ve muhârebeyi büsbütün artırmışlar, Devlet-i Aliyye ve müttefikleri, Rusya'ya karşı Kırım'da uğraşırken, onlar da birbirleriyle dalaşmakta devam etmişlerdir. Nitekim Reşid Paşa ve kliği, İngiliz sefâretiyle anlaşıp, İstanbul'da büyük bir nufûz kazanmışlar; rakîbleri Dâmâd Mehmed Ali Paşa'yı uzaklaştırmak için Kıbrıslı'yı sadrâzam yapmışlardı. Fakat Kıbrıslı, Cevdet'in ifâdesiyle "Sadârete geldiği gibi, o makaama yerleşmek emeline düşerek, Reşid Paşa'nın arzusuna hizmet etmek efkârından fâriğ olmuşdu. Hattâ sadâretinden altı gün sonra akdolunan meclis-i mahsûsda Reşid Paşa sırkâtibi Mustafa Paşa'nın mecâlis-i âliye me'mûriyetini talep etmiş, Kıbrıslı da 'Evet onu da almalı, Mehmed Ali Paşa'yı da me'mur etmeli, niçin boş dursunlar?' deyince, Hâriciye Nâzırı 'Af edersiniz, Mehmed Ali Paşa anın gibi değildir, tehlükelü âdemdir; içimize girmesi elvermez.' deyü sözünü kestirmiş ve o günden sonra Kıbrıslı'nın azli esbâbına teşebbüs etmişdi. Lâkin bir hafta evvel anı sadârete kendisi sevketmiş olduğundan, der-akab azline kıyâm etmesi çirkin görüneceğinden, tabiatile münfasıl olması için esbâb-ı lâzımesini takviyeye karar vermiş idi." Binâenaleyh Rüşdî Paşa'nın Şam'a gönderilmesi, gitmez ise muâmele-i cebriye icrâ edilmesini meclis-i mahsûsda dile getiren Sadrâzam'a karşı, zamanın geldiğine kaani bulunarak "Ben öyle muâmele-i cebriyeye rey vermem." deyip, onu azlettirmiş ve "kendisi def'a-i râbia olarak makaam-ı sadârete gelmiştir." (23 Kasım 1854/2 Rebîülevvel 1271).

Görülüyor ki, Kıbrıslı, sadârette ancak altı aya yakın bir müddet kalabilmiş ve Reşid Paşa mârifetiyle azledilmiştir. Reşid Paşa'nın daha evvel sadârete gelmeyi arzulamayıp, yerine başkasını tâyin ettirmek isteyişi, hasımlarının çokluğundan ve halk nezdinde kendisinin pek kötü nazarla görüldüğünü bilmesindendir. Nitekim daha evvelki mollalar hareketinde, üç gün gizlenmiş ve saklandığı yerden çıkmakta çok tereddüt etmiştir. Şimdi ise böyle bir ihtimâl kalmadığından sadârete gelmekte bir beis görmemiştir.

Bu sırada İstanbul hastahanelerine Kırım'dan ordu hâlinde müttefik yaralıları geliyor, bunların konacakları yer, kendilerine gösterilecek tıbbî ihtimam, ciddî bir problem hâlini alıyordu. Sultan, saraylarını dahi yaralılara tahsîse kalkıyor; işlerin eksiksiz yapılması için, tâlimât üzerine tâlimât veriyordu. Bütün müttefik sefâretleri de bu hususta çalışıyorlar; Kuleli, Selimiye

kışlaları hastahane hâline getiriliyor; yardım için yabancı hastabakıcıları ve sıhhiye heyetleri geliyordu.

Diğer taraftan Avusturya ile İngiltere ve Fransa Memleketeyn meselesinde anlaşıyorlar, Viyana hükûmeti bîtaraf arâzideki müttefik hareketine karışmamayı kabul ediyordu (2 Aralık 1854/11 Rebîülevvel 1271). Müttefik orduların kışı Kırım'da geçirmesi zarûrî olduğu ve şiddetli soğuklar da başladığı için, İstanbul, Bursa, İzmir çarşıları taranıyor; kalın giyecek eşyâsı en kısa zamanda Kırım'a aktarılıyordu. Müttefik sefâretleri arı gibi çalışıyor; Sultan ise saray, köşk, kasır, elinde ne varsa hepsini orduların ihtiyâcına ayırıyordu.

Yine bu esnâda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir nevi asker istikrazı mukaavelesi akdediliyordu. Dokuz maddelik olan bu mukaaveleye göre, Türkiye İngiltere'ye 15 bini muvazzaf, 5 bini redîf olmak üzere 20 bin asker vermeyi taahhüt ediyordu. Bu askerlerin bütün masrafı İngiltere tarafından tekeffül ediliyor, dînî mevzudaki âdetlerini tamâmen Türk ordusundaki gibi icrâ etmeleri kabul olunuyor; yalnız İngiliz zâbitleri emrinde olması tasdîk ediliyordu (3 Şubat 1855/15 Cumâdelûlâ 1271). Böylece İngiltere, takarrür etmiş âdetleri mûcibince, anavatan dışında yaptığı harblerde zâbit ve kumanda kadrosu hâriç, İngiliz askeri harcamamak prensibine sâdık kalıyor; Türk ricâli tarafından da bu, hem kendileri için yapılan bir muhârebe olduğu, hem de devleti epeyce bir masraftan kurtardığı için isâbetli görülüyordu. Biraz garip olan şu "Asker istikrazı" meselesi, yerleşmiş Osmanlı zihniyetine pek yabancı, hattâ taban tabana zıt olmakla berâber; İngiltere'nin tüccar devlet zihniyetinin, askerliğinde dahi ne derece geçerli olduğunu gösteriyordu. Artık Osmanlı ricâli seleflerinin yolundan ayrılışlarının haysiyet kırıcı âkıbetlerini dahi muvaffakıyet telâkki eden, pek garip bir zihniyetin bâziçesi oluyorlardı.

Kırım'daki Müttefik Ordusunun Çok Şiddetli Geçen Kış Dolayısıyle Zâyiât Vermesi; Ömer Paşa'nın Kırım'a Çıkışı ve Türkler'in Gözleve Muzafferiyetleri; Buna Çok Üzülen Çar'ın İntiharı

Bu esnâda Kırım'da bulunan ve çok şiddetli geçen kışa dayanan müttefik ordusunun hali de iç açıcı değildi. Lord Raglan, daha 16 Kasım 1854'te Canning'e yazdığı mektupta, çok şiddetle kopan ve dinmek bilmeyen fırtınadan bahsetmekte ve bunun "çadırları iskambil kâğıdı gibi devirdiğini, her şe-

yin çamura garkolduğunu, bir sürü süvârinin atlarıyle berâber uçtuğunu" söyleyerek, "Öyle bir sefâlet ki, anlatılır gibi değil." demekteydi. İşte bu sebeple müttefik ordusunun zâyiâtı büyüktü ve Canning'in bizzat mahallindeki müşâhedesi gibi "harbçi ruhları tavsamıştı", "Yalnız Türkler mütevekkil bir millet olarak, belki de normal insiyaklarının dışına çıkmış, insandan ya ayrı, ya üstün bir husûsiyet kazanmış olacaklardı."

Görülüyor ki, milletimizin askerî hasletleri, en büyük felâket ve acılara karşı beşer tâkatinin üstündeki tahammülü, çok müşkülpesend yabancılar tarafından bile hayranlıkla müşâhede edilmektedir. İşte Tanzîmat ve ondan sonra sürüp giden devirici zihniyetin en büyük hatası da, bizi biz yapan, yâni milletimizi her türlü güçlüğün altından kaldıran, nefse itimâd duygusu ve inanışımızı baltalamış olmasıydı.

Kırım'da bu tahammül-fersâ kış devam ederken bâzı askerî tedbîrler de alınmış ve Sivastopol'a yardım gelmemesi için Azak ve Karadeniz sâhillerindeki Rus limanları müttefik donanması tarafından ablukaya tâbi tutulmuştu. Bu arada Ömer Paşa, 20 bin kişilik bir kuvvetle Gözleve'ye gelmiş ve burayı tahkîme başlamıştı. Cevdet'in ifâdesine göre, bu husus "Rusya İmparatoru Nicolas'ya haber verildikde, ziyâde hiddetlenerek, Urkapu'sundaki ordusunun kumandanına hitâben 'Süngü süngüye ve göğüs göğüse uruşarak Türkleri denize dökmelisin.' deyü emr-i kat'î vermiş olmasıyle, o dahi 40 bini mütecâviz asker ile gelip Gözleve istihkâmâtı üzerine şiddetli hücûm eylemiş ise de, asâkir-i şâhâne tarafından kaviyen müdâfaa olunmağla, dört saat kadar mümted olan muhârebede, asâkir-i şâhâneden yüz neferi şehîd ve ikiyüz doksan kadarı mecrûh olduğu halde, Rusyalılar'ın meydan-ı harbde üç binden ziyâde telefâtı kalıp, o nisbette mecrûhları dahi vukû bularak, münhezimen ric'at ve iki saat geride, iki gün kadar ikaamet etdiklerinde, birden bire pek çok karlar yağıp, şiddetli soğuklar olduğundan ve Rusya ordusu açıkda bulunduğundan yaralılarının çoğu telef olmuş ve hayli asâkiri donmuş olduğu haber alındı."

Rus hücûmunun 80 sahra topu ve 25 bin askerle yapıldığı hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır. Bu esnâda Kırım'daki Türk askerinin toplamı 55 bini bulmuş ve bunlarla birlikte bütün müttefik kuvveti de 202 bine ulaşmıştır.

İşte şu mağlûbiyet üzerine zâten hasta bulunan ve harbin kendisi için hezîmetle netîceleneceğine kaani olan inadçı Çar, 21 Şubat'ta, sıfırın altında 23 derece bir soğuk hüküm-fermâ iken, alelacele Kırım'a sevkedilmek üzere bulunan bir alayı teftîş etmek için saraydan çıkmış ve bundan dolayı hastalanıp ölmüştür. N. Brian-Chaninov'un vücûda getirdiği *Rusya Tarihi*'nde ise

"Bir kaç hafta oyalandıktan sonra hayatta artık hiç bir lezzet bulmadığından, şeref ve nâmusunu kurtarmak için, kendi emriyle tabîb-i husûsîsi Dr. Wylie'nin hazırladığı bir zehiri içerek öldü." denilmektedir. Şu ifâdeye göre Çar I. Nicolas intihar etmiştir. Onun içindir ki, kendisine takılan lakaba istinâden "Demir Çar eğilmedi, kırıldı." denilmiştir (2 Mart 1855/12 Cemâziyülâhir 1271). Kendisinin yerine "Halâskâr" lâkabıyle anılan II. Alexandre geçmiş ve artık Rusya'nın inadı da kırılmıştır.

Sadrâzam Reşid Paşa'nın İstifâsı ile Mehmed Emîn Âlî Paşa'nın İkinci Sadâreti, Ricâl Arasında Bıkkınlık Veren Şahsî Çekişme; Hîve Hanının Osmanlı Hâkanından Yardım Talebi

Bu sırada İstanbul'da sadâret yeniden el değiştirmiş; Reşid Paşa istifâ ettiğinden, yerine Mehmed Emîn Âlî Paşa, ikinci defa sadrâzam olmuştur (2 Mayıs 1855/14 Şâban 1271). Reşid Paşa'nın beş buçuk ay süren memuriyetten istifâsı, iki sebebe bağlanmaktadır: Bunlardan kuvvetli olanı Süveyş Kanalı hafriyatı meselesi, diğeri de artık tadı kaçmış ve seviyesi son derece düşmüş olan "cidâl-i ricâl"dir. Fransız ve İngiliz sefâretleri arasındaki nufûz yarışı, ricâl arasındaki dalaşmayla berâber yürümüş ve Reşid Paşa kliği, en büyük düşmanı olarak gördükleri Dâmâd Mehmed Ali Paşa'yı, Cevdet'in tâbiriyle "Abdülazîz Efendi taraftarlığı ile de ithâm" ederek, Kastamonu'ya sürdürmeğe muvaffak olmuşlardır. İşte buna Mısır'daki kanal meselesi de eklenmiş ve Reşid Paşa istifâdan başka çâre görememiştir. Cevdet bunu şöyle anlatmaktadır:

"Kendisinin şifâhen fakîre vâki olan ifâdesine nazaran, istifâsının sebeb-i aslîsi Mısır'ın kanal mes'elesi olup, ancak Mehmed Ali Paşa vak'ası dahi bunu ta'cîl etmişdir." Bu kanal meselesi de İngiliz ve Fransız devletleri arasında ayrı bir ihtilâf başlatmıştır. Mısır Vâlisi Abbas Paşa ile Reşid Paşa arasında bir zıtlaşma vukû bulmuştu. Abbas Paşa İngilizler'e yaklaşıp, onları hoşnûd etmek için Süveyş'e bir demiryolu inşâ ettirmişti. Cevdet'in tâbiriyle "Reşid Paşa'nın başlıca kuvveti İngiliz sefâreti olduğundan ol vakit Abbas Paşa'ya bir şey yapamamışdı." İşte o sırada vâliyi düşürüp yerine geçmek isteyen Saîd Paşa İngilizler'e gücenmiş; Abbas Paşa'nın ölümüyle mîrâs yoluyla Mısır vilâyetine hâkim olunca, kanal hafriyâtını Fransızlar'a vermiştir. İngilizler'in tesiriyle buna mâni olmak isteyen Reşid Paşa, Mısır hânedanıyla akraba olan Yusuf Kâmil Paşa'ya bir mektup yazdırmış; bu Fransız sefîrince ele geçirilmiş; saraya şikâyette bulunulmuştur. Bunun üzerine Fransa ile

ihtilâfa meydan verilmemek için Reşid ve Yusuf Kâmil Paşalar istifâ etmişlerdir. Cevdet'in yazdığına göre, Reşid Paşa bundan öfkelenmiş; "Avrupa'ya varıp, Fransız İmparatoru'nun müdâhalâtından şikâyet etmek niyetine düşmüş"; hattâ yol hazırlığına bile başlamış; fakat o sırada Kırım'da bulunan üstadı Canning dönüp "nasîhat" etmiş ve vazgeçirmiştir. Kendisine mensup bulunan Cevdet bile "Hele o devirde bütün dünyaya nufûzu müessir olan bir İmparator'dan şikâyet, başını duvara vurmak gibi bîhûde ve muzır bir hareket idi." demektedir.

Şu nakillerden anlaşılmaktadır ki, yabancı müdâhalesini bizzat isteyenler, buna revâç verenler dahi, iş şahsî menfaatlerine dokununca bundan şikayet etmektedirler. O günkü ricâli bu noktadan iyi ve fenâ diye ayırmaya bile imkân yoktur. Hemen hepsi, şu veya bu devletin adamı olmayı zarûrî addetmiş görünmektedirler. Bu yalnız devletin za'fiyetinden çıkmamakta, bizzat kendileri makaam ve nufûz sâhibi olmak için, buna can atmakta, hattâ şahsî rakîbleri için dahi onları kullanmak yolunu tutmaktadırlar. Yine Cevdet, o sıralarda "Londra Parlamentosunda, 'Bu muhârebe bitmelidir.' diyen âzaya karşı, 'Devlet-i Aliyye'nin hâli ma'lûm, bırakırsak Rus İstanbul'u urur, bu sebeple hareket lüzûmludur.' diye cevap verildiğini, yine o esnâda bâzı Avusturya gazetelerinde 'Osmanlı Devleti âdeta öldü ve defnolundu, lâkin türbedâr kim olacak, burası cây-ı nizâ ve mülâhazadır.' yollu yazılar çıktığını" ifâde ederek şöyle demektedir:

> *"Avrupa gazetelerinde dahi bu makûle fıkralar derc olunmakda bulunmuş olduğu halde vükelâ-yı Devlet-i Aliyye nufûz gavgâsıyle meşgûl idiler; yekdiğeri aleyhine şikak ve nifâkdan başka bir şeye ehemmiyet vermiyorlar idi. İşte burası ashâb-ı hamiyete mûcib-i teessüf ve hayret olurdu. Bu muhârebede efrâd ve ahâlî-yi millet-i islâmiye fevkal'âde ibrâz-ı gayret ve hamiyet ile isbat-ı vücûd eylemiş olduklarından, vâki olmuş ve olacak kusurların me'murîne isnâd olunacağını Serasker Rüşdî Paşa söylerdi."*

" Osmanlı müverrihinin şu satırları çok câlib-i dikkattir. Bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, milletimiz, uzun târihiyle birlikte oluşmuş çok köklü bir devlet şuûruna sâhiptir; fakat artık ricâl ve münevver tabaka kendisinden ayrılmıştır. Millet ne kadar köklü bir şuûrla dîn-ü devleti için, onun devâm ve bekaası için dövüşüyor; yekvücut hareket ediyorsa, ricâli de o kadar akıl almaz bir şuûrsuzlukla şahsî kavgalarıyle meşgûl bulunmaktadır. Yâni kuvâyı külliye ile sevkedicileri arasındaki râbıta azalmıştır. Biri başka bir gâyede, öbürü diğer bir âlemdedir. İşte bu hâdise, yâni milletle mütemâyiz zümresi arasındaki âhengin bozuluşu, târihimize kara sahîfeler eklemiş ve koskoca

bir devletin dağılmasında rol oynamış; bugünkü küçüklüğümüzün mühim sebeplerinden biri olmuştur.

Bu şuûrsuzluklar müslüman Türk dünyasının, Osmanlı Devleti hakkında beslediği dînî ve millî ümitlerle de tezat teşkîl etmiştir. Fakat içteki bu şuursuz çekişmelere rağmen, Orta Asya Türk dünyası hâlâ İstanbul'daki Büyük Hakanı ve Halîfe-i Müslimîn'i yegâne ümit olarak kabul etmektedir. Cevdet'in naklettiğine göre "Anapa'nın feth ü teshîri haberi ile birlikde Hîve hükümdarının bir sefîri gelmiş ve sadârete lisân-ı Çağatayî üzere bir nâme getirmişdir. Bunda 'Ruslar'ın hududları tecâvüz ile nice yerleri zabt ve istilâ ile ehl-i İslâm'a isâl-i zarar etdiklerinden' şikâyetde bulunulmuş, hırsız ve haramî makûlesi olan kazaklardan bu yerleri satın aldık diye hud'alara saptıkları bildirilmiş, müslümanların âcizliğinden bahsedilerek, Rusyalunun buralardan def'i için yardım" talep edilmiştir. Orta Asya Türk dünyasının Osmanlı Hâkan ve Hâlifelerine hâlâ bağlı olduğunu gösteren bu ibretâmiz mektup, İstanbul'da oturan pâdişahların dışarıdaki geniş ülkelerde yaşayan kardeşleri üzerinde ne sihirkâr bir tesir husûle getirmiş olduklarının da inkâr edilmez bir delîlini teşkîl etmiştir. Fakat devletin içinde bulunduğu ve bizzat kendi tasarruflarıyle vücûd bulan acz, bu ümitlerle acı veren bir tezat teşkîl etmiştir. Bu gibi mektupların vezîrleri intibâha getirmesi gerekirken, o da mümkün olmamış ve garip bir hây-u hûyla vakitler geçirilmiştir.

Büyük Bursa Zelzelesi

İşte bu sırada İstanbul'da hatırı sayılır bir zelzele vukua gelmiş; Dâvudpaşa Câmii'nin son cemaat yerindeki iki kubbesi inmiş; bir haylî kârgir bina sakatlanmış, hanların bâzılarında ise bir çok odalar yıkılmış; surların bâzı yerleri de ayrılmıştır. Sarsıntı muhtelif aralarla ve gittikçe azalarak bir kaç gün devam etmiş; "tekerrür ve temâdîsi hasebiyle halka azîm bir havf ve dehşet gelmişdir." Cevdet bunu şöyle anlatmaktadır:

"Meğer mesâibin büyüğü Bursa'da vukû bulmuş; buradaki hareketler oradaki zelâzil-i şedîdenin serpintisi imiş. Şöyle ki, Bursa'da mezkûr çarşamba günü saat 7,5 kararlarında hava gâyet berrak iken birden bulutlar zuhûr ile gökyüzü kararıp, dört tarafdan rüzgârlar esip ve şimşekler çakıp, yağmur yağarak, misli görülmedik fırtınalar zuhûr etmekle berâber, batı tarafından bir kara bulut peydâ olup on dakîka kadar ol mertebe karanlık olmuş ki, kâtibler yazı yazamaz olmuşlar ve bu arada öyle şiddetli bir sâika düşmüş ki, ahâli memleket batıyor sanmışlar. On dakîka sonra saat dokuzu çeyrek geçerek hareket-i arz baş-

layıp, otuz sâniye kadar sürmüş; ol halde ahâli bulundukları yerlerden çıkıp kaçmağa yüz tutmuşlar ise de yürürken yokuş yukarı çıkıyor gibi bir hâle gelerek ne yapacaklarını ve nereye gideceklerini şaşırmışlar. Sultan Osman ve Sultan Orhan türbeleri takımıyle ve Sultan Murâd-ı Sânî ve Yıldırım Bâyezîd Han Câmi-i Şerîflerinin minâreleri ve Ulucâmi'nin yedi aded kubbesiyle iki minâresi ve sâir câmilerin dahi minâreleri hep münhedim olmuş ve Sultan Murad'ın inşâkerdesi olan Urganlı Köprüsü'nün bâzı mahalleri sakatlanmış ve Subaşı Köprüsü üzerinden mürûr ve ubûr mümkün olmayacak mertebe yarılmış. Harîr fabrikaları yıkılmış ve nice hânümanlar harâb olmuş. Kalanın bir tarafındaki dıvar göçüp altındaki Yahudi hânelerini bastırmağla haylî nüfûs telef olmuş, Kaplıcaların bâzılarının suları kesilmiş, bâzılarınınki çoğalmış. Receb'in 23'üne kadar hareket-i arz lâ-yenkatı aralarla devam etmiş. 24'üncü perşenbe gecesi saat 11'i 10 dakîka geçe bir güherçile buharı peydâ olup beş dakîka sürmüş. Neden hâsıl olduğu ve olucağı bilinemeyip havf-u dehşet üzereyken, birdenbire bir zelzele-i şedîde zuhûra gelmiş. Memleket güyâ bir şiddetli fırtınada iki büyük dalga arasında kalan gemi gibi sallanır ve binâlar bir iki arşın ileri ve geri gider olmuş. Bu vechile hareket-i arz iki dakîka sürmüş. Artık herkes ne yapacağını şaşırmış. Ana evlâdını ve evlâd anasını kaybedip sersem ve sergerdân olarak sokaklara düşmüşler. Kârgir binâlar harâb olmuş; çarşı denilen Demirkapı ise bütün bütün yıkılmış. Nâsın emvâl ve eşyâsı yıkıntılar altında kalmış. Kimse malına sâhip olamaz yanına varamaz imiş ve bu yıkıntılardan gece harîk zuhûr ile üç dört kol olup, eğerçi bir kaçına yıkıntılar mâni ve hâil olarak müntefi olmuş ise de Kayağan Çarşısı'nda külliyetli kereste olduğundan, oraya sirâyet eden ateşin itfâsı mümkün olamayıp, Tatarlar denilen mahalleye kadar sirâyet ile 1500 kadar hâne ve dükkân, külliyetli emvâl ve eşyâlarıyle berâber muhterik olmuş... Elhâsıl bunca yıllardan beri îmârına çalışılan güzel Bursa şehri kâmilen harâb olmuş ve Mîhalıç'da dahi küllî zâyiât vukû bulmuşdur. Devlet-i Aliyye'nin pâyitaht-ı kadîmi olan Bursa'nın böyle harâb olması sahîhan mûcib-i teessüf mevaddandır. Buna dâir Fuad Efendi'nin bir şâirâne sözü vardır ki 'Osmanlı târihinin dîbâcesi zâyi' oldu.' *deyü teessüf eylerdi."*

Osmanlı müellifinin bu dilsûz, fakat çok canlı ve kederli tasvîrleri Bursa'nın uğradığı elîm felâketi tablolandırmaktadır. Bu haber ancak dokuz gün sonra resmî tahrîratla alınabilmiş, hükûmet bir îâne kampanyasına girişmiş; fakat devlet yardımı yetişmeden İngilizler iki gemi dolusu erzak ve hayli de akçe göndermişlerdir. İşte bunun içindir ki, Cevdet, "Artık ecnebîlerden

utanır olduk." demekte ve "Biz ne vakit hâb-ı gafletden uyanacağız? Rus muhârebelerinde atılan topların sadâları bizi uyandıramadı. Acaba Bursa'nın kudret topları da uyandırmayacak mı? Hayır. Hemân Cenâb-ı Hak bizleri îkaz ve ıslah eyleye." acı cümleleriyle, devrindeki ricâlin şahsî menfaat düşkünlüğüne ve devlet makinasının perîşanlığına da dolayısıyle hayıflanmaktadır.

Kerç Boğazı'nın İşgâl Edilmesi;
Bunun üzerine Anapa Kalesinin Ruslar'ca Tahrîb ve Tahliyesi;
Çernaya (Karasu) Hattının Ele Geçirilmesi;
Yeşil Tümsek ve Aktabyaların Zabtı;
Malakof'a Yapılan İlk Hücûmun Muvaffak Olamaması;
Traktir Zaferi; Malakof'un İkinci Bir Hücûmla Alınması;
Bu sebeple Sivastopol'un Düşmesi; Kılburun ve Özü Harekâtı

Bu esnâda Kırım'daki müttefik kuvvetleri de Sivastopol'u işgâl için hazırlıklarını ilerletmişler ve Ruslar'ın yardım yollarından en mühimi olan Kerç Boğazı'nı keserek buraya asker çıkarmışlardır. Bunu Canrobert'in yerine Fransız başkumandanı olan general Pélisier istemiş ve daha evvel yapılması îcab eden bir işi netîcelendirmiştir. Ruslar'ın bu harekete hiç bir mukaavemet göstermedikleri rivâyet edilmiştir (24 Mayıs 1855/7 Ramazan 1271).

Kerç Boğazı'nı ele geçiren müttefik kuvvetler burayı hemen tahkîme girişmişlerdir. Karşı sâhildeki Anapa kalesi ele geçirilmek istenmişse de Ruslar'ın burasını bir kaç gün sonra boşaltıp yaktıkları haber alınmış ve bu sebeple de harekâttan vazgeçilmiştir. Azak'taki Rus gemileri de tahrîb edilmiştir.

Bu hareketlerle birlikte Sivastopol'un düşürülmesi için bir adım daha atılmış ve körfeze akan Çeraya (Karasu) hattı işgâl edilmiştir. Bundan sonra muhârebeler şiddetlenmiş ve müttefikler Sivastopol'un doğusunda meşhur Malakof tabyalarını himâye eden Yeşil Tümsek ve Aktabyaları, kesîf bir topçu ateşinden sonra vukû bulan kanlı hücûmlarla zaptetmişlerdir. Ruslar'a 20 bin zâyiât verdirilmiş ve 73 topları da müsâdere edilmiştir. Buna mukaabil bu muhârebedeki müttefik zâyiâtı, çoğu hafif yaralı olmak üzere 5 bini bulmuştur (7 Haziran 1855/21 Ramazan 1271).

Bu muvaffakıyetten sonra Sivastopol'un müdâfaasında en ehemmiyetli rolü oynayan ve istihkâm kaymakamı meşhûr Todleben tarafından tahkîm edilen Malakof tabyalarına hücûm edilmiştir. Muvaffakıyetle seyreden hücûmda bu tabyalar alınmış; fakat Ruslar'ın karşı taarruzları ile yeniden bı-

rakılmak mecburiyetinde kalınmıştır. Bu muhârebede müttefikler epeyce zâyiât vermişlerdir (18 Haziran 1855/2 Şevval 1271).

Bu sırada İngiliz başkumandanı Lord Raglan yakalandığı koleradan kurtulamıyarak ölmüş ve yerine muâvini Simpson geçmiştir. Bu esnâda Ruslar bütün kuvvetlerini sarfetmişler, Kornilof, Nakhimoff, Mençikof ölmüş; Todleben ağır şekilde yaralanmış; Sivastopol şehri hemen tamâmen harâb olmuştur. Diğer taraftan müttefik devletlerinde de harbin uzaması bıkkınlık vermiş, Fransa imparatoru III. Napoléon işi bitirmek, şan ve şeref elde etmek için Kırım'a bizzat gitmeye karar vermiş; fakat bundan, hem dâhilde, hem de hâriçte uyandıracağı akisler sebebiyle vazgeçilmiştir. Çar ise muvaffakıyetten ümîdini kesen başkumandan Gorçakof'a müttefik ordusuna hücûm için emir vermiştir. Bunun üzerine Gorçakof harekete hazırlanmıştır.

O sırada Rus kuvvetleri, hem Sivastopol muhâfızları, hem de dışarıda olmak üzere iki yerdedir ve müttefikler de buna karşı vaziyet almışlardır. İşte bu sebeple Gorçakof, 60 bin kişilik bir kuvvetle, müttefik ordusunu basıp mağlûb etmek için Çernaya hattını düşürmek maksadıyle hücûma geçmiştir. Aynı adla anılan dere üzerindeki Traktir Köprüsü en kanlı muhârebenin geçtiği yer bulunduğu için bu harb, o namla anılmıştır. Müttefikler bu hücûmu vaktinde keşfettikleri için, şiddetli bir mukaavemet ve mukaabil taarruzla Ruslar'ı mağlûb ve ric'ate mecbûr etmişler ve onlara 7 bin zâyiât verdirmişlerdir (16 Ağustos 1855/2 Zilhicce 1271).

Bundan sonra müttefik kumandanları askerî vaziyeti mütâlaa etmişler, ateş üstünlüğünün tamâmen kendi taraflarında bulunduğunu, Sivastopol'un 600 topla dövüldüğünü, buna mukaabil Ruslar'ın 200 topu olduğunu, muhâfızların mukaavemet şevkini kaybettiğini görerek, Malakof istihkâmı üzerine umûmî taarruza karar vermişlerdir. Bu kararda kendi devletlerinin onları zorlaması da rol oynamış; Sivastopol'un bir an evvel düşürülmesi, bu devletler siyâsî mahfillerince de şeref meselesi addedilmiştir. Nitekim bunun üzerine 5 Eylül'de Sivastopol istihkâmlarına karşı bütün müttefik bataryaları çok şiddetli bir top ateşine başlıyarak, üç gün müddetle şehri dövmüşlerdir. Rus başkumandanı Gorçakof'ça "Cehennem ateşi"diye tavsîf edilen şiddetli bombardıman, muhâfızları canlarından bezdirmiş; akabinde ise Malakof tabyasına karşı, umûmî bir hücûm yapılmıştır. Sonradan Fransız reîsicumhuru olan general Mac-Mahon emrindeki kuvvetler tabyaya girmiş ve üç renkli bayrağı istihkâmın burçlarına dikmişlerdir. Müttefiklere 7 bin askere mal olan bu muvaffakıyette, Ruslar da 14 bine yakın asker kaybetmişlerdir (8 Eylül 1855/25 Zilhicce 1271). Bunun üzerine Ruslar Sivastopol'u tahliyeden başka çâre görememişler ve şehri her taraftan tutuşturarak, acele boşaltmışlardır (9 Eylül 1855). Müttefik orduları bu şiddetli yangın sebebiyle şehre

hemen girememişler ve ancak bir kaç gün sonra işgâli tamamlayabilmişlerdir.

Sivastopol'un işgâli, Varna'dan Kırım'a uzatılmış olan telgraf hattıyle İstanbul'a bildirilmiş ve Fransız sefâreti tarafından Pâdişah hazretlerine teblîğ edilmiştir. Bu müjde Hâkan'ın mesrûriyetini mûcib olmuş ve sefâreti ziyâretine vesîle teşkîl etmiştir. İlk defa bir Osmanlı hükümdarı yabancı bir sefâreti teşrîf etmiştir.

Bundan sonra Kırım'daki askerî harekât zayıflamış ve siyasî müzâkereler hızlanmıştır. Yalnız Özü (Dinyeper, Ekşisu) mansabında bulunan Kılburun kalesine karşı ufak bir harekât yapılmış; Gözleve'deki Rus ablukası da def'edilmiştir. Fransız generali Bazaine 9 bine yakın bir fırka, 5 harb ve bir çok nakliye gemisiyle Kılburun yakınında karaya çıkmışlar ve Ruslar'dan hiç bir mukaavemet görmeden çıkarmayı tamamlamışlardır (17 Ekim 1855/5 Safer 1272). Kaleyi döğmeye başlayan müttefik kuvvetlere ateşle mukaabelede bulunulmuş ve kısa bir müddet sonra da Rus kale kumandanı Kokonoviç, 40 zâbiti ve 1380 askeriyle teslîm olmuştur. Ruslar, Türkler'in Özü dedikleri Orsakow kalesini de tahliye etmişlerdir. Artık böylece Kırım cephesi bir sükûnet devrine girmiştir.

Şark Cephesindeki Vaziyet; Kars'ı Kuşatan Ruslar'ın Yaptığı Büyük Hücûmun Kanlı Bir Şekilde Def'edilmesi; Kars Muhâfızlarının Fecî İmkânsızlıklar İçinde İnsanüstü Bir Müdâfaada Bulunmaları; Ömer Paşa'nın Kafkas Harekâtı ve Kars'ın Acı Sukuutu

Kırım cephesindeki bu sükûnete mukaabil, şark serhaddinde şiddetli muhârebeler vukû buluyor ve Morovyev emrindeki kuvvetli bir Rus ordusu tarafından kuşatılan Kars'taki 15 binlik Türk muhâfızı, bu şehri, bilhassa açlık ve sefâletle pençeleşerek, kahramanca müdâfaa ediyordu. Ruslar bir kaç defa şehri zabt için umûmî hücûma kalkışıyorlar, canlarını dişlerine takmış müdâfîler tarafından püskürtülüyorlardı. Kars'ın kahraman müdâfîleri, yeşil sancak ve sarıklarla donanmış cünûd-ı mâneviyenin (mânevî âleme mensub askerlerin) kendilerine yardım ettiğini kendi gözleriyle görüyorlar; bu ruhî müşâhedeleri onları, târihlerinin en büyük düşmanına karşı, şiddetli bir mukaavemete sevkediyordu. Asırlarca i'lâ-yı Kelimetu'llah için gazâ etmiş bir milletin şehîd ve gazîlerinden mürekkep ruh orduları, ot yiyerek dövüşen askerin mânevî gıdasını teşkîl ediyordu. Kars çok az bir kuvvetle, büyük Rus kuvvetlerine karşı, yardımsız ve malzemesiz işte böyle dövüşüyordu. Kars

müdâfîlerinin bu beşer tâkatinin üstündeki müdâfaaları Avrupa'da da derin tesirler vücûda getiriyor ve Türkler'e büyük bir sempati duyulmasına sebep oluyordu. Ömer Paşa, bunu çözebilmek için, maiyetindeki kuvvetle Sohum önünde karaya çıkıp, Ruslar'ın gerisini tehdît etme taktiğine başvuruyor; İngur nehri boyunda bir Rus fırkasını yeniyor; fakat Kars'ın felâket haberi üzerine geri dönüyordu. İngiliz sefîri Canning'ce tensîb edilen bu hareket, böylece muvaffakıyetsizliğe uğruyordu.

Diğer taraftan Erzurum Paşası, Kars'a yardım edemiyor; merkezden gönderilen yardımlar ise, bâzı zâbitanın ve kumandanların şahsî menfaat kaygusuyla çarçur edilerek, yerine ulaşamıyordu. İşte bu sebepledir ki, Kars gâzileri fecî bir açlık ve sefâletin pençesinde, daha fazla dayanmak imkânını göremiyorlar ve muhâfız Müşir Vâsıf Paşa'nın tensîbiyle, müşâvir İngiliz generali Williams Muravyef'le zâbitanın kılınçlarının alınmaması, sivil memurların ve gönüllü askerlerin serbest bırakılması, şehrin yağma edilmemesi, ahâliye, câmi ve evlere dokunulmaması şartlarıyle bir teslîm anlaşması yapıyorlardı (28 Kasım 1855/18 Rebîülevvel 1272).

Ruslar bu muvaffakıyet üzerine müzâkere masasına oturmayı kabul ediyorlardı. Cevdet *Tezâkir*'inde "Kars muhârebesinin şâyân-ı mübâhât vukuatdan olduğunu" kaydederek, şu izâhatı vermektedir:

> *"Muharrem'in 17'nci cumartesi gecesi saat on kararlarında Rusyalu etrafda bulunan asâkirini cem' ile Kars'ın Tahmus ve İngiliz ve Veli Paşa nâm tabyalarına hücûm edip, derûn-ı Kars'da bulunan asâkir-i islâmiye ise yorgun ve zâif bulundukları ve 8 bin raddesinde oldukları halde tamâm 7,5 saat ale't-tevâli top ve tüfenk, süngü ve kılınç muhârebeleri mümted olarak Rusyalular 4-5 defa tabyalara duhûl ile 7 kıt'a toplarımızı çivilemiş iken, asâkir-i islâmiye yine sürüp çıkarmışlar, nihâyet nesîm-i fevz-ü zafer cânib-i islâmiyâna vezân ve Rusyalu münhezim ve perîşân olmuşdur. Rusyalunun götürdüğü ve taşlar arasında ve çukur yerlerde ve şurada burada kalan vefeyâtından başka tabyaların dâhil ve hâricinde 6186 maktülü kalmışdır. İkinci kumandanı ile 6 generali dahi maktül olmuşdur. Bundan başka Rusyalulardan 253 esîr alınmış ve bir top ve bir kapaklı ve 12.500 kadar tüfeng ve emvâl ve eşyâ-yı sâire iğtinâm olunmuşdur. Rusya ordusunda bulunan efrad ve aşâir dahi, gerideki Rusya ordusunun hâlini görerek yağma edip dağılmışlardır. Bu muhârebede Rusyanın mecmu' zâyiâtı 20 binden ziyâde olduğu tahkîk kılınmışdır. Rusya başkumandanı olan Muravief dahi ağır hasta yâhud maslubü'ş-şuûr olmağla Gümrü'ye götürülmüş ve yerine diğeri tevkîl edilmiştir.*

"Asâkir-i şâhânenin şühedâsı 300 ve mecruhları 650 raddelerinde olup, ancak Kars ahâlisinden dahi 70 şehîd ve 230 mecruh vuku bulmuşdur ki, bu şehîdlerin dokuzu ulemâ ve sülehâ güruhûndandır ve Kars'ın kadınları tabyalardaki mücâhidîne ekmek, su ve fişenk götürmek gibi hizmetlerde bulundukları cihetle o bîçârelerin dahi 6'sı şehîd olmuşdur. Asâkir-i şâhâne zâbitânından dahi bir hayli şehîd ve mecrûh oldukdan başka, askerin sebâtına birinci sebeb olan ordu reîsi ferik Kerîm Paşa'nın dahi göğsüne kurşun isâbet eylemiş; fakat içeri işlememişdir. Elhâsıl taraf-ı islâmiyândan vukû bulan şehîd ve mecrûhların mecmuu 1200 raddesindedir.

"Bu muhârebe Silistire muhârebesinden büyükdür. Zirâ Silistire'nin arkasında yâni Şumnu'da 100 binlik bir serdâr-ı ekrem ordusu var idi. Ecnebîlerden bâzıları 'Bu Kars muhârebesi Sivastopol muzafferiyetinden daha büyükdür; fakat Türkler'in böyle fevkal'âde sebatları ancak istihkâm arkasında olup, top tâlimleri nâkıs ve zâbitleri ehliyetsiz olduğundan dolayı, meydan muhârebesini beceremiyorlar' derler idi... Fakat netîce alınamayıp teslîm haberi teessüf eseri alındı. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın me'mûriyeti Kars'ı tahlîs etmek maksadına mübtenî iken, Abaza ve Gürcü memleketlerinde dolaşmağla vakit geçirerek, Kars'ın istilâsına sebep olduğundan dolayı halk onun hakkında ta'n-u teşni'i diraz eylediler ve 'Serdâr-ı Ekreh' demeğe başladılar. Ömer Paşa'nın böyle yanlış yola zehâbı hakkında kimi 'Mevâki ve arâziyi bilmediği halde, yalnız haritaya bakıp aldandı.' ve kimi 'Anı yanındaki ecnebî zâbitleri aldatdı.' ve kimi 'Ömer Paşa cebânetinden Rusya ordusuna hiç bir vakit tesâdüf etmiyecek bir yola sapıp gitdi.' deyü ithâmlar yaparlar idi. Serasker Rüşdî Paşa dahi 'Doğru Erzurum üzerinden Kars'a zahîre ithâline çalışmayıp böyle yanlış tedbîr etdiler.' deyü kadh ü zem ederdi. Hattâ Rüşdî Paşa, Ömer Paşa'nın Sohum'a çıkışını 'Yılanın başını beri tarafa çevirmek için kuyruğuna basmak gibidir.' deyü tasvîb eder idi. Bu defa Kars'ın teslîmi haberi geldikde, Meclis-i Vâlâ reîsi Rifat Paşa ana ta'rîz ederek 'Biz bir teşbîh uğruna Kars'ı verdik.' dedi."

Cevdet'in şu satırları, Kars'ta gösterilen mukaavemetin, uzun Selçuklu ve Osmanlı asırları içinde tekevvün eden, İslâm'ın ezelî ve ebedî prensiplerinin mihrak noktasını teşkîl ve, bütün bir millî şuûra istinâd ettiğini göstermektedir. Öyle ki, cemiyet, kadınıyle, çocuğuyla, ulemâsıyle, bacısı-kocasıyle, esnafı ve halkıyle, askeri ve zâbitiyle işte bu millî şuûr dolayısiyle tek bir vücut gibi hareket etmektedir. İşte bir kısım ricâl ile "freng-meşreb çelebile-

rin" ilerleme için şart koştukları şey de, bu millî şuurun izâlesini hedefleyen saçma icraattır.

Cephelerdeki Sükûnete Mukaabil Siyasî Faaliyetin Hızlanması, Devletlerin Tâkip Ettikleri Gâyeler; Viyana Müzâkerelerinin Başlaması, Osmanlı Devleti İçin Gâyet Fecî Neticeler; "Viyana Protokolü"nün İmzâsı ve Bu Husustaki Mütâlaalar

Kars'ın düşüşüyle Rusya ve müttefiklerin harb harekâtı durmuş ve yerini kesîf bir siyasî faaliyete bırakmıştır. Bu sırada İngilizler muhârebeye devam etmek istiyorlardı. Yeniden iktidara geçmiş olan Lord Palmerston, taraftarlarının sevinç tezâhürleri arasında, geniş mikyasta hazırlık yapılması emrini veriyordu. İngiltere Baltık Denizi'nde yeni bir muhârebe yapılarak, tıpkı Sivastopol gibi, Kronştad'ı dahi tahrîb eylemek, Rusya'yı bir çok zamanlar harb edemiyecek bir hale getirmek, hattâ Petersburg'u topa tutmak istiyordu. Rus yayılmasına mâni olmak için, Osmanlılar'a tâbi olmak üzere Kafkas ve Kırım istiklâlini düşünüyor; Polonya'nın yeniden diriltilmesini ve kuvvetlendirilmesini arzu ediyor; Rusya'yı bir eyâletler çenberi içine almayı tasarlıyordu. Bu maksatladır ki, 1855 senesi Kasımında İsveç ile bir muâhe-de yapıyor ve Finlandiya'yı kendisine terk vaadi ile tarafına çekiyordu. Ayrıca İtalyan hürriyetperverlerini Avusturya'ya karşı tahrîk edeceğini ihsâs ettirerek, Viyana hükûmetini kendi tarafına imâleye çalışıyordu. Londra hükûmeti, Atlas Dağları'nda mücâdele etmiş bulunan Abdülkaadir'e yaptığı gibi, Kafkasya'daki Şâmil'e de yardım gönderiyordu. Ayrıca İngiltere, Çar'a karşı, Rusya dâhilindeki ihtilâl silâhını kullanmak istiyor; daha sonra Alexandre'ın ziraat köleliğini kaldırarak vereceği tâvizlerle memnun etmek istediği muhâlefet fırkasından bu yolda istifâde edeceğini hesaplıyordu.

O sırada Fransa'nın başında bulunan III. Napoléon ise artık harb istemiyor; kazandığı şan ve şöhreti kendisi için kâfi görüyor; memleketinin servet menbâlarını İngiltere menfaatine heder etmek istemiyordu. İngiltere'nin harb husûsundaki ısrarına cevap olarak, arzu edildiği takdîrde kat'î tedbîrlere tevessül edilmesini, yâni bütün Avrupa kavimlerinin tahrîk edilmesini ileri sürüyordu. Polonya'yı Rusya ve Avusturya'ya, İtalya'yı kezâ Viyana hükûmetine karşı silâha dâveti teklîf ediyor ve kıt'anın siyasî haritasını tâdil teklîfinde bulunuyordu. Böylece kendisi bu büyük karışıklık içinde, Ren'in sol sâhili ile Belçika'yı hudutlarına katmak istiyordu.

İngiltere bu garip, garip olduğu kadar da bizzat Fransa İmparatoru için son derece tehlikeli netîceler doğurabilecek cevaptan dehşete kapılıyor ve yeni Napoléon'u, eskisine benzemek isteyen bir aktör olarak görmeye başlıyordu. Palmerston Parlamento'da "Büyük Napolyon" diye tavsîf ettiği birincisinin Fransa ile İngiltere dostluğunu dile getiren görüşünü tekrarlıyarak, büyük bir tâvize girişiyor ise de, beriki buna ses vermiyordu. İşte bunun üzerinedir ki, İngiltere netîcesi belirsiz ve herhalde kendisi için de tehlikeli olabilecek bu teklîfi kabul etmekten ise, Rusya ile müzâkerelere girişmenin daha hayırlı olacağına inanıyor ve buna muvafakat ediyordu.

Avusturya ise, tam bir şaşkınlık içinde bulunuyor; İtalya'da Fransa, Almanya'da Prusya, bizzat tebeası bulunan Slavlar dolayısiyle de Rusya arasında endîşe duyuyor, müzâkerelerin yapılması için bîtaraf bir devlet olarak tarafları bir konferansa dâvet ediyordu.

Devletler mümessilleri muhtelif târihlerde üç defa toplanıyorlar ve uzun müzâkerelerde bulunuyorlardı. Bu müzâkerelerde bilhassa Osmanlı tâbiiyeti altındaki hıristiyanların, Avrupa devletlerinin müşterek teminâtı altında bulundurulmaları hakkındaki teklîf, Osmanlı murahhaslarınca devletler hukuku prensiplerine açıkça aykırı görülüyor ve kabule yanaşılmıyordu.

Bu sırada Bâb-ı Âlî, Fransa'nın nasîhatı üzerine, hıristiyanlar hakkındaki âlicenâbâne hislerine bir delîl göstermek istiyor ve müttefikleri temin etmek için harâc'ı lâğvedeceğini, reâyâyı askerî ve mülkî vazîfelerde kullanacağını, sefâretlere bildiriyordu. Buna göre hıristiyanlar, askerlikte miralay rütbesine, idârî hizmetlerde birinci sınıf memuriyetlere kadar yükselecekler, husûsî müsâadeye hâcet kalmaksızın, kiliselerini tâmir ve hattâ yenilerini inşâ edebileceklerdi. Bu karar, Osmanlı mülkünün esas unsuru olan müslüman halkın infiâlini celbetmemek üzere, ihtiyatlı olarak neşrolunuyordu.

Engelhardt'ın ifâdesine göre "Hizmet-i askeriyeyi bütün tebeaya teşmîl eden bu karar, müslümanlardan ziyâde hıristiyanlar meyânında itirazları mûcib oldu; hattâ Rumeli'deki Ortodokslar son derece telâşa düşerek, hep birlikte dağlara kaçacaklarını, yâhut civardaki hükûmetlere ilticâ edeceklerini ilân ettiler. Bu tecrübe, dikkate şâyân bir ders teşkîl etti ve ıslahatın, bundan en ziyâde istifâde edecek olan reâyâ tarafından da hiç istenmediği anlaşıldı."

Bu müzâkerelerde münâkaşa edilen bir husus da, vicdan hürriyeti meselesi idi. Osmanlı vükelâsı, bu hususta "dîn-i millî" olan İslâm'ı hâriç bırakarak, yalnız hıristiyan tebeanın mezheb meseleleri üzerinde durulması lâzım geldiğini bildirdiler. Esâsen bu, devletler hukuku kaaidelerinin de zarûrî îcâbıydı. Fakat İngiltere'nin baş belâsı sefîri, müzâkere edilen prensibin mâhiyetiyle de tam tezat hâlinde bulunarak, bunun tamâmen zıddı bir teklîfte

ısrar etti. "Mürted'in hakk-ı hayâtı yoktur." yolundaki emr-i şer'înin üzerinde, zu'munca evvelden beri tekrar edip durduğu tefevvühâta girişti. Bunun, bütün müesseseleri ve hukuku ezelî ve ebedî İslâmî prensiplere istinâd ettirilen bir cemiyette "nizâm-ı âmme"yi ihlâl sayılması zarûretini unuttu, kendi cemiyeti de dâhil hiç bir Avrupa devletinde buna mümâsil bir hürriyet-i vicdan tatbîkatının olmadığını düşünmeden kısa görüşünde ısrar etti. Buna daha evvelce de defalarca söylenmiş cevaplar tekrarlandı: "İslâm'ın Osmanlı hükûmetinin ve mevzû kaanunlarının esası olduğu, buna hiç kimsenin hattâ pâdişahın bile dokunamıyacağı, muvâfakat ederse, artık millet-i islâmiyenin halîfesi olamıyacağı, saltanatını da muhâfaza edemiyeceği, bu yolda bir emirnâme talep etmenin hükûmetin temelini kazımak ve tebeadan itaat hissini kaldırmak, devleti karmakarışık etmek demek olduğu" bildirildi ve "Eğer vicdanlarını yaralıyorsa, bunun için kendilerine mahremâne ve diplomasi yoluyla te'minât-ı kat'îye verilebileceği" söylendi. Fakat sefîr, iddiasında inad ederek "Eğer Avrupa'da kalmak istiyorlarsa sefk-i dima-i dîniye nihâyet vererek kalabilecekleri" gibi mütâlaalarda bulundu. Ne gariptir ki, bizdeki mütecedditlerin (yenilikçilerin) de hâlâ devam eden bu kanaatlerinin orijini olan şu yanlış batılı görüşü, tatbîk edildi ve tabiî tamâmiyle aksi netîceler verdi. Avrupa'dan çıkmamızı çabuklaştırdığı gibi, Orta Doğu ve Afrika'dan çekilmemizde de mühim bir âmil oldu. İngiliz sefîri Avrupa'da ve dünyâda bugün bile tatbîk edilemeyen bir garip hayâlin ardındaydı; yâhut ve pek tabiî ki, Osmanlı câmiasını istediği her cânibe çekebildiği, zâif ricâl mârifetiyle sarsmak fikrindeydi. Nitekim Engelhardt, bu hususta aynen şunları söylemektedir:

"İngiliz diplomatı pek ileri gidiyordu. Şer'î ahkâmı tatbîkatta hafifletecek her türlü hal şeklini reddediyor; âmmenin nefret ve galeyânını nazar-ı dikkate almadan, hattâ Osmanlı kanunlarına ithâl etmek istediği prensibin bizzat kendi memleketinde ve garb hükûmetlerinin ekserîsinde tahdîd edilmiş ve kayıdlanmış olduğunu bile düşünmeden, şerîatin bir hükmünü kaldırmak istiyordu... Vicdan hürriyetinin kayıtsız ve şartsız olarak her yerde câri olduğu iddia edilebilir miydi? Katolik'ten ayrı olan mezheb mensublarının alenen âyin icrâ etmesi İspanya'da hâlâ azîm bir müşkilâta duçâr oluyordu. Toskana ve Napoli'de hükûmet pek az zaman evvel Protestanlığı kabul edenleri, şiddetli cezâlara çarptırmaktaydı. İsveç'te Katolik mezhebini kabul eden bir Protestan hâlen nefyedilir; malı ve mülkü müsâdere edilirdi. Yunan kaanun-ı esâsîsinde Ordodokslar'ın sâir hıristiyan mezheblerini kabul etmeleri memnuydu. Lehistan'da Ortodoks mezhebini kabul eden Katolikler hakkındaki şiddetli tedbîrler henüz hatırlardaydı. Acaba İngiltere'de Papa'nın ruhânî hükûmetini tasdîk etmek, Mûsevîleri

meb'ûs sıfatıyle parlamentoya kabul eylemek usûlü ne vakitten beri câridir? Dinsizler bugün İngiliz parlamentosundan ihraç edilmiyorlar mı? Nitekim 1881 senesi 26 Nisanında Avam Kamarası Bradlog'ı dinsizlik hakkındaki neşriyatından dolayı yemînine mâni olarak meb'usluğuna mâni olmadı mı? Fransız ve Avusturya devletleri aynı fikirde olmadıkları için İstanbul'daki sefîrleri vasıtasıyle İngiliz sefîrinin bu müfrit gayretlerini hafifletmeğe çalışıyorlardı. Zâten Viyana ve Paris kabîneleri tam mezheb serbestîsi kaaidesinin, İslâmiyete husûsî sûrette tatbîkinin müessir bir tedbîr olacağını ümîd etmiyorlar; Protestan misyoner cemiyetlerinin ve bunlara dolayısiyle hizmet eden Lord Stradford'un tahmîn ve emellerinden ayrılıyorlardı...

Fakat İngiltere sefîrine pek çok zaman söz anlatmak mümkün olamadı, hattâ müzâkereler esnâsında bâzı müessif hâdiselerden korkuldu ve nihâyet 'tebdîl-i dîn ü mezheb etmek üzere hiç kimsenin icbâr edilmemesi' karargîr oldu. Bu müzâkerelerde hâriciye nâzırının sefîrlere îzâh ettiği vechile, Rum Patrikhânesi, fetihten sonra nâil olduğu haklar sebebiyle, âdeta hükûmet içinde bir hükûmet idi. Ortodoks mezhebindeki hıristiyanların ırz ve nâmusu, servet ve sâmânı, şahsî hürriyetleri, hiç bir kontrole tâbi olmadan patrikin elinde idi. Elhâsıl medenî ve siyasî hayatla alâkalı vazîfelerinin îfâsında dahi hiç bir kayda tâbi bulunmuyordu. Fazla olarak hükûmet Patrikhane'nin arzularının icrâ mevkiine konması için yardıma da mecbûr idi."

Görülüyor ki, İngiliz sefîrinin ısrarları ne o günkü, hattâ ne de bugünkü vicdan hürriyeti telâkkisiyle bağdaşır bulunmuyordu. Nitekim Engelhardt da "İslâm hükûmeti, reâyâyı en az tefrikaya düşüren bir hükûmet şeklidir." formülünün doğruluğunu kabul mecburiyetinde kalmakta, Viyana müzâkerelerinden sonra ise "İşte, ne suretle tanzîm edildiği umûmiyetle mechûl kalan ve hemen kâmilen ecnebî devletlerin müdâhalesiyle meydana çıkan meşhûr Islahat Hatt-ı Hümâyûnu'nun menşei de budur." demektedir.

Bu uzun ve üç defa muhtelif aralarla toplanan konferansın son taplantısında ise devletler, "Viyana Protokolü" nâmı verilen dört esas üzerinde nihâyet anlaşmaya varıyorlardı. Bunlara göre, Memleketeyn, Rus himâyesi yerine düvel-i muazzama'nın müşterek kefâletine giriyor; Tuna'da seyr-i sefâin serbestîsi ve bunun beynelmilel bir idâreye verilmesi kabul olunuyor; Karadeniz'in tarafsızlığı ve harb gemileri bulundurma yasağı tasdîk olunuyordu. Osmanlı Devleti için çok ehemmiyetli bulunan diğer madde ise "Osmanlı tâbiiyetinde bulunan hıristiyanların hukuk ve müsâvâtı hakkında kendiliğinden vermiş olduğu teminâtı te'yîd eden Pâdişahın istiklâli ve devleti-

nin tamâmiyet-i mülkiyesi düvel-i muazzama tarafından garanti" ediliyordu. *Bu madde, Osmanlı Devleti'nin dâhilde yapacağı ıslahatı muâhedeye dercediyor ve bunun yapılmaması vâki sebebiyle ecnebî müdâhalesine bitmek tükenmek bilmez kapılar açıyordu.* İşte Âlî Paşa'nın "büyük siyasîliği" başımıza böyle bir püsküllü belâ çıkarıyordu.

Viyana Konferansı müzâkereleri ile, bugün dahi bütün garb dünyasıyle birlikte ıztırabını çektiğimiz, Rusya'yı hududlarına çekme ve dizginleme gibi büyük bir fırsat kaçırılıyor; müttefik orduları eli kolu bağlı tutuluyor; Petersburg hükûmetini harbe girdiği zamanki hâli ve genişliği ile bırakan, ileride gireceği mâceralara karşı hiç bir tedbîr getirmeyen, buna mukaabil Türkiye'yi alabildiğine zayıflatacak bir sürü müdâhalelerin ve ihtirasların bir cevelângâhı hâline sokacak kararlar alınıyordu. Mağlûb Rusya, hiç bir yüke girmediği halde, gâlib tarafta bulunan Türkiye, baştaki basîretsiz ricâl yüzünden, büyük ve fecî bir külfetin altına itiliyordu. Böylece Kırım muhârebesi Rusya'yı dizginlemek için değil, Türkiye'yi daha fazla bağlamak, onu batının siyasî nufûz, maddî menfaat ve ticârî ihtiraslarının müdâhale ve çatışma sâhası hâline getirmek için yapılmış bir harb hâline geliyordu. Maalesef Kırım muhârebesinin şu netîcesini, milletimiz zâviyesinden başka türlü görmeye ve çok faydalı saymaya imkân yoktur.

Kırım Muhârebesi'ndeki Osmanlı Ordusu Hakkında Bir Mütâlaa

Kırım muhârebesinin şu seyrinden bizim için çıkarılacak netîceler vardır. Bir kere Tuna'da cereyân eden muhârebeler, sevkülceyş bakımından o kadar şişirilecek derecede büyük değildir. Esâsen Ruslar, savunma muhârebesi yapacaklarını, taarruzî bir harb yapmıyacaklarını beyân etmişler; İngiliz ve Fransız askeri Gelibolu'ya gelinceye kadar da buna riâyet eder görünmüşlerdir. Büyük Avrupa devletlerinin düşmanlığını ve fiilî reaksiyonunu çekmemek için, bu davranışı zarûrî görmüşlerdir. Tâkip ettikleri bu stratejiye göre, Vidin'i zorlamalarından maksat, Osmanlı Devleti'nde reâyâ kıyâmlarına sebep olmaktır ki, buna muvaffak olamamışlardır. Dobruca'yı istilâ ve Silistire'yi sıkıştırmak, Tuna boyunda yapılması muhtemel bir müttefik harekâtına karşı ön tedbîrdir ve ciddî bir taarruzdur. Fakat Avusturya'nın araya girmesi ile Romen prensliklerini bîtaraflaştırması, kendilerine büyük kazanç temin etmiş ve yüklerini hafifletmiştir. Silistire müdâfaası, milletimizin büyük askerî an'anesini ortaya koymuş; selef mektebine mensub bir kumandanla icrâ edilmiş, hakîkî bir muvaffakıyettir. Kars müdâfaası bir millî mukaavemettir. Kırım'daki muhârebelerde Türkler kendilerini ancak Gözleve sün-

gü muhârebesinde cidden gösterebilmişlerdir ki, Cevdet'in tâbiriyle "Yüzyüze çarpışma ve boğazlaşma Osmanlı cündîlerinin kendilerini gösterecekleri" harb şeklidir. Bu sebepledir ki, Türk askeri, bütün yabancı müşâhitler tarafından, dünyanın muhârebe kaabiliyeti en üstün neferi olarak görülmüştür.

Cevdet'in yazdığına göre, Avusturya İmparatoru François Joseph, Âlî Paşa'ya Kırım muhârebelerindeki Türk neferini şöyle tavsîf etmiştir: "Mukaddemleri bilirdik, bu kere de neferâtınız bî-misl-ü mânend asker olduklarını isbât ettiler. Lâkin zâbitiniz yok." Bu kanaat Canning'in, Kars'taki müşâvir general Williams'ın da görüşüdür. Bu general Engelhardt'ın kaydettiğine göre, 26 Eylül 1854'te, Başvekil Clarendon'a çektiği bir telgrafta, Türk neferini şu şekilde anlatmıştır: "Dünyanın hangi ordusunda olursa olsun, daha iyi efrâd bulunacağından şübhe ederim. Neferler kavî bünyelidirler, iyi bir asker olmak için lâzım olan vasıfların hepsine mâliktirler." Nitekim Engelhardt, "Türk askerinin şecî, kanaatkâr, mütehammil olduğunu herkes bilir. Avusturya'nın meşhûr kumandanı Montecocculi Türk askerini böyle vasıflandırdığı gibi, Osmanlı askerlerini Sivastopol'da, Kars'ta, Silistire'de yakından gören Fransız ve İngiliz kumandanları dahi takdîrlerini beyân etmekten geri durmamışlardır." demektedir.

Bu müşâhedeleri daha fazla uzatmanın mânâsı yoktur. Çünkü hepsi aynıdır. Bu muhârebelerde milletimizin müşahhas timsâli olan askerimiz, ruhuna kadar işlemiş, dînî ve millî husûsiyetleri ve askerî vasıflarıyle, dünya ordularının başında gelen bir muhârib olduğunu göstermiştir. Buna mukaabil, bu muhârib askerin sevk ve idâresi, zayıftır; zâbitlerinin mâlûmâtı kifâyetsizdir; levâzım teşkîlâtı çalışmamaktadır. Nitekim Mareşal Saint-Arnaud, 1854 Mayısında yazdığı bir mektupta "Türk ordusunda iki şey vardır: Bir başkumandan, bir de efrâd-ı askeriye. Bunların arasında orta zâbit yoktur; küçük zâbit ise hiç yok." demekte ve Avusturya İmparatoru'nun müşâhedesine iltihak etmektedir. Fransız diplomatlarından Saint Priest de, Engelhardt'ın naklettiğine göre, aynı şeyden şikâyet etmekte ve "askerin tâlim ve terbiyesine memur olan ve Osmanlı ordusunun kadrosunu teşkîl eden büyük zâbitler ve kumandanlar, câhil ve süflîdirler." demektedir. Gene aynı kitapta, Kars'taki müşâvir general Williams'ın, hükûmetine çektiği telgraflardaki "Bu mütehammil ve kanaatkâr Asya ırkının her memlekette dâimî isyanlara sebep olacağı şüphesiz bulunan elem ve ıztırablara büyük bir sabır ile tahammül eylemesine hayret etmekteyim. Askerin tâyınâtı pek fenâdır; en basit sıhhî kaaideler bile mechûldür. Ordu yevmin cedîd rızkın cedîd kaaidesine istinâden yaşıyor. Zâbitân tâlim husûsunda hemen hiç bir şey yapmıyorlar. Bunların kısm-ı âzamı kumandanlığa lâyık değildir. Öteden beri alıştıkları için sarhoştular ve askerin parasını çalmaktan başka bir şey düşünmezler.

Müşir bile irtikâbda diğerlerine örnek oluyor. Paşalar, miralaylar, muhâsebe memurları ile müşterek olduklarından, Dersaâdet'e gönderilen evrak ve cedveller büyük sahtekârlıklarla doludur. Hükûmet 33 bin kişi hesabıyle tâyınât veriyor, halbuki silâh altında ancak 17.500 kişi vardır." yollu mütâlaalar; insana çok derin ve acı bir keder vermektedir.

Bununla berâber hepsindeki esaslar aynıdır: Türk askeri dünyanın en kıymetli muhâribidir; fakat zâbiti yoktur. "Nizâm-ı Cedîd"den 60 sene, "Vak'a-yı Hayriye"den 30 sene sonra, ordunun manzarası budur. Görülüyor ki, yeni âdetler ve an'anelerle kurulmaya çalışılan ordunun kumanda kadrosu pek fecî şekilde kifâyetsizdir. Levâzım ve sâir teşkîlâtı yok gibidir. Artık çıktığı yerden üç bin, beş bin kilometre uzakta zafer kazanan teşkîlatçılık, yüksek sevk ve idare, malzeme, iâşe ve sıhhiye işlerinin saat gibi çalıştığı eski Osmanlı ordu nizâmı, yerini bu ucûbeye bırakmıştır. Eski ordunun askere baba şefkatıyle muâmele eden, devlet mefhumunda fâni olan ve eriyen, gazâ ruhuyla meşbû kumandanları artık görünmemektedirler. Bu harbde şu tip bir kumandan çıkmıştır ki, Silistire muhâfızı Şehîd Mûsâ Paşa'dır. O da yeniye değil, eski Ocak an'anesine bağlı bir kumandandır. Bu muhârebelerin en muvaffak kumandanı olarak görülen Ömer Paşa, şişirildiği kadar üstün kumandan değildir. Cevdet'in yazdığına göre, harb esnâsında "illet-i vücûdiyesinden bahs ile, istirahate muhtâc olduğunu söyleyip İstanbul'a gelmiş"tir. Bu, bilâ-emir, harb hâlinde vazîfesini terktir ki, askerlikle kaabil-i te'lîf değildir. Paşa İngiliz taraftarıdır ve meşhûr elçi Canning, kendisinden "Ömer" diye bahsetmekte ve askerî tavsiyelerde bulunduğunu yazmaktadır. Nitekim Cevdet bu sebeple "Ömer Paşa'ya İngiltere tarafından dizbağı nişânı verildi. Bu nişânın İngiltere'ce ne kadar kadri olduğu malûmdur ve şimdiye kadar memâlik-i Osmâniye'de bu nişâna mâlik olan kimse yokdur." demektedir. Aynı müellif Kırım'dan bir ara İstanbul'a geldiğinde de "Sivastopol'un üç seneden evvel alınamıyacağını, hattâ düvel-i müttefika askerinin inhizâmının dahi mukarrer olduğunu" söylediğini yazmaktadır. Ayrıca onun hareketlerini şöyle tenkîdden geçirmektedir:

"Kırım seferinin bidâyetinde etdiği ihtiyatsızlık hasebiyle, Tuna'nın öte tarafında bulunan cüz'î asâkir-i islâmiyeyi hâlinde bulundurmuş iken, ehl-i İslâm'ın harb fenni kaaidelerinin çok üstünde vâki olan ikdâmât-ı müfritesi ve husûsiyle şişhânecilerimizin mahâret-i kâmilesi Rusyaluların inhizâmına bâdi olarak, Ömer Paşa'nın sû'-i tedbîri, şân u şöhreti câlib ve ba'dehu Kalafat yakasına asker imrâr eylemek tedbîri beğenilmekle itibârını mûcib olarak, uhdesine serdâr-ı ekremlik rütbesi tevcîh buyrulmuş ise de, maiyetinde 12 bin nizâmiye, 16 bin başıbozuk

süvâri varken, 28 binlik bir süvârî mevcutken, bunları idâre edemeyip, başıbozukları, ahâliye taaddî ediyor diye dağıtmış; ordu-yı hümâyûnun bir büyük kuvvetten mahrum kalmasına sebep olmuştur. Rusyalılar, Maçin'den mürûr ile bir uzun hat üzerine hareket etdiklerinden, bu hattın hangi tarafı çarpılsa epeyce iş görmek kaabil iken, Ömer Paşa'nın böyle bir harekete cesâret edememesi ve Silistire'nin teslîmine emir vermiş iken Silistire âyan ve eşrâfından İbrahim Ağa'nın teşvîkat ve tergibâtı üzerine mahsûr olan asker ve ahâli bi'l-ittihad ve hod-be-hod fedâkârâne müdâfaa ederek, Rusyalılar'ı büyük inhizâma duçâr ve nihâyet Silistire'nin selâmet ve halâsına sebeb olmalarıyle, kendisi asker ve ahâli nezdinde küçük düşmüşdür. Ba'dehu Kırım'a gitdikde, Gözleve'ye sokulup, bîhûde imrâr-ı vakt ile askeri çürütmüşdür. İstanbul'a gelip Batum'a gitmek üzere Sivastopol'a gitdikde müttefik askerlerinin tamam vakt-i hücûmuna tesâdüf etmiş ve Pélisier tarafından kendisine 'Bir gün sabret, yarınki hücûmdan sonra bütün donanmayı size veririz, askerinizi derhal Anadolu'ya imrâr ediverirsiniz.' dendiği halde Anadolu tarafı ehemdir diyerek, Batum'a geçmiş, burada da hiç düşman yüzü görmiyecek olan bir uzun yoldan hareket ettiğinden, Rusyalular aldırmamışlar ve Kars'ı istilâ etmişlerdir. Bu husus Ömer Paşa'nın askerlikçe olan şöhret ve itibarına dahi hayliden hayliye nakîse getirmiş idi. Fakat İngilizler tarafından tesâhüp ve iltizam olunmakda idi."

Cevdet'in bu sözleri ve tenkîdleri tarafgirâne addedilebilirse de, temâs ettiği noktalar haklı görünmekte ve çok şişirilmiş olan Paşa'nın, kâzib bir şöhrete sâhip bulunduğunu ortaya koymaktadır. İşte Tanzîmat'ın 15'inci yılındaki muhârebelerde temâyüz eden en iyi kumandan da budur. Bütün şu mütâlaalar, an'anevî Osmanlı ordu nizâmını bozanların, bir ordu kuramadıklarını açıkça göstermekte ve ıslah değil, inkılâb düşünenlerin vücûd verdiği, millî noktadan acı ve tehlikeli manzaraya işâret etmektedir.

Islahat Hatt-ı Hümâyûnu;
Hazırlanması ve Okunması

İşte bu sırada görünüşte Gülhane hattının hükümlerini te'yîd eden, fakat bunu çok genişleten "Islahat Hatt-ı Hümâyûnu" nâmıyle mâruf bir ferman hazırlanmış ve okunmuştur (18 Şubat 1856/11 Cumâdelûlâ 1272, pazartesi). Bu hat, bilhassa İngiliz elçisi Canning'in nufûz ve tesiriyle, hattâ bizzat düşünce ve riyâseti altında hazırlanmıştır. Nitekim Stanley Lane Poole, Canning'in hâtıratında, aynen şunu demektedir: "Islahat hattının hemen her satı-

rında Lord Stradford'un kaleminin izi görülür. Bütün bunlar tâ ne zamandır Bâb-ı Âlî'ye kabul ettirmeğe çalıştığı, bir kısmını daha evvel kabul ettirdiği devrimlerdir." Aynı kitapta bizzat Canning bile bunları itirazsız kabul ettirmekten büyük hayrete düşmüş ve bunu "Hattı kaleme almak sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisinin Müslüman, ikisinin Katolik, birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız proğramın kabul edilmesi mûcize gibi bir şey oldu." sözleriyle ifâde etmiştir. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki, hat, ikisi Müslüman, üçü Hıristiyan olmak üzere beş âza ile vücûda getirilmiş ve bu meclise de Anglikan olan İngiliz sefîri başkanlık etmiştir.

Cevdet'e göre bu müzâkereler sırasında Fuad Paşa, Canning'e "Devlet-i Aliyye dört esas üzerine müesses olup, bunlar ile nasıl istenirse idâresi ve ilerlemesi kabil olur ve bunlardan herhangisi nâkıs olur ise idâre kaabil olmaz. Dört esas budur: Millet-i islâmiye, devlet-i Türkiye, Selâtîn-i Osmaniye, pâyitaht-ı İstanbul." demiştir. Bunu zikreden Cevdet, "Bu sözler doğrudur, fakat bu kadar yüz yıldan beri millet-i hâkime olan ehl-i İslâm, tebea-yı gayr-ı müslime ile müsâvât-ı tâmme hâline tenezzül etdikde, acaba dört esasdan biri hedmedilmedi mi? İşte bahis buradadır." diyerek, hattı tenkîd etmektedir.

Nitekim Cevdet Fransız sefîrinin "Devlet-i Aliyye'nin bu kadar fedâkârlık edeceğini me'mûl etmez idik; Canning ne dediyse, vükelâ-yı Devlet-i Aliyye kabul etdi. Eğer biraz dayanılmış olsaydı, bâzı mertebe kendilerine yardım ederdim." dediğini yazmakta, bütün yabancı sefîrlerin "Vükelâ-yı hâzıra eskilerinin aksine matlûb ve me'mûlümüzün bile öte tarafına geçdiler." diye hayret beyân ettiklerini kaydetmektedir.

İşte bunun içindir ki, Hatt-ı Hümâyûn, Sadrâzam Âlî Paşa'ya yazıldığı ve onun huzûrunda okunması îcâb ettiği halde, Paşa bundan çekinmiş; kıraat gününü biraz uzatmış ve o gün de Paris'e hareket etmiştir. Cevdet'e göre, sadâret kaymakamlığının Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa'ya verilmesi, umûr-ı tabîiyeden iken, "Ehl-i İslâm nazarında siper-i la'net olabilecek bir zâtın makaam-ı icrâda bulunması lâzıme-i hâlden görülmekle Kıbrıslı" bu mevkie getirilmiş ve fermân-ı âlî de onun huzûrunda okunmuştur. Cevdet'in yazdığına göre "Her hususda ihtirâat ve ihdâsâtı sever" bir zât olan Fuad Paşa, "Fermanların elkaabını dahi" değiştirmek istemiş ve bunun için bir komisyon kurulmuş; fakat Kars'ın istilâsı haberi üzerine, bundan vazgeçilmiştir. Aynı müellif "Islahat Fermanı'nın ilânı, ehl-i İslâm'a ziyâdesiyle dokunacağından, bu sıra, fermanların tebdîl-i elkaabiyle uğraşmak münâsip değildi." demektedir. Görülüyor ki, en akıl almaz zamanlarda dahi, devlet ricâli, isim ve resim değişikliği ile uğraşmakta, böylece bir şey yaptıklarını zannetmektedirler.

Tanzîmat'taki ricâle ârız olan bu süflî ve bayağı davranış, zamanımıza kadar daha da şiddetlenerek devam edip gelecektir.

Nihâyet fermân, bilcümle vükelâ ve âza-yı mecâlis ve bilfiil mansıb ve memuriyetlerde bulunan ulemâ ile berâber Patrikler ve Hahambaşı ve Metropolitler ve Rum milleti mûteberânından bâzıları hazır bulunduğu halde, fevkalâde puslu bir havada kıraat olunmuştur.

Bu fermân uzun bir elkaabdan sonra aynen şöyle idi:

"... Vezîr-i meâl-i semîrim Mehmed Emîn Âlî Paşa ... tevkî-i refî'-i hümâyûnum vâsıl olacak, ma'lûm ola ki: Yed-i müeyyed-i mülûkâneme vedîa-i Cenâb-ı Bârî olan kâffe-i sunûf-ı tebe'a-i şâhânemin her cihetle temâmî-i husûl-i saadeti hâli akdem-i efkâr-ı hayriyet disar-ı pâdişâhanem olarak cülûs-ı meymenet menûs-ı hümâyûnum günündenberi bu bâbda zuhûra gelen himem-i mahsûsa-i şâhânemin hamdolsun pek çok semere-i nâfiası meşhûd olup mülk ü milletimizin ma'mûriyet ve serveti anbean tezâyüd etmekde ise de Devlet-i Aliyyemizin şânına muvâfık ve milel-i mütemeddine arasında bihakkın hâiz olduğu mevki-i âlî ve mühimme lâyık olan hâlin kemâle îsali için şimdiye kadar vaz' ve te'sîsine muvaffak olduğum nizâmât-ı cedîde-i hayriyyenin ez ser-i nev' te'kîd ve tevsîi matlûb-ı ma'delet mashûb-ı pâdişâhânem olduğu hâlde umûm tebe'a-i şâhânemizin mesâî-i cemîle-i hamîyetkârâneleri ve müttefik-i hass-ı bahirü'l-ihlâsımız olan düvel-i mufahhamanın hımmet ü muâvenet-i hayrhâhaneleri eseri olmak üzere Devlet-i Aliyyemizin bu kerre bi-inâyetillâhi taalâ hâricen hukûk-ı seniyyesi bir kat daha te'ekküd eylediğine ve bu cihetle şu asr Devlet-i Aliyyemiz için bir zamân-ı hayriyyet iktirânın mâbadi olacağından dâhilen dahî saltanat-i seniyyemizin tezyîd-i kuvvet ve meknetini ve revâbıt-ı kalbiyye-i vatandaşî ile birbirine merbût olan ve nazar-ı ma'delet-eser-i müşfikaanemde müsâvi bulunan kâffe-i sunûf-ı tebe'a-i şâhânemin her yüzden husûl-i temâmî-i sa'adet-i hâl ve memâlik-i şâhânemizin ma'mûriyetini müstelzim olacak esbâb-ı vesâilin anbean ilerlemesi murad-ı merhamet i'tiyâd-i mülûkânem iktizâsından bulunduğuna binâen husûsât-ı atiyetü'z-zikrin icrâsına irâde-i ma'delet ifâde-i pâdişâhânem şeref-sudûr olmuşdur.

Şöyle ki: Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûnum ile ve Tanzîmât-ı Hayriyye mûcibince her dîn ve mezhebde bulunan kâffe-i tebe'a-i şâhânem hakkında bilâistisnâ emniyet-i can ve mal ve mahfûziyet-i nâmûs için taraf-ı eşref-i pâdişâhânemden va'd ve ihsân olunmuş olan te'minat bu kere dahî te'kîd ve te'yîd kılındığından bunun

kâmilen fiile çıkarılması için tedâbir-i müessirenin ittihaz olunması ve zîr-i cenâh-ı âtıfet-i seniyye-i pâdişâhânemde olarak memâlik-i mahrûsa-i şâhânemde bulunan hıristiyan vesâir tebe'a-i gayr-i müslime cemâatlerine ecdâd-ı îzamım taraflarından verilmiş ve sinîn-i âhirede îtâ ve ihsân kılınmış olan bilcümle imtiyâzât ve muâfiyât-ı rûhâniye bu kere dahî takrîr ve ibkaa kılınıp fakat hıristiyan ve tebe'a-i gayr-i müslime-i sâirenin her bir cemâati bir mehl-i muayyen içinde imtiyâzât ve muâfiyyât-ı hâzıralarının rüyet ve muâyenesine ibtidâr ile olbâbda vaktin ve gerek âsâr-ı medeniyet ve ma'lûmat-ı müktesibenin îcab etdirdiği ıslâhatı irâde ve tensîb-i şâhânem ile Bâb-ı âlîmizin nezâreti tahtında olarak mahsûsan patrikhânelerde teşkîl olunacak meclisler ma'rifetiyle bilmüzâkere cânib-i Bâb-ı âlîmize arz ve ifâde eylemeye mecbûr olarak cennetmekân Ebülfeth Sultan Mehmed Hân-ı sânî hazretleri ve gerek ahlâf-ı îzamları taraflarından patrikler ile hıristiyan piskoposlarına îtâ buyrulmuş olan ruhsat ve iktidâr niyyât-ı fütüvvetkârâne-ı pâdişâhânemden nâşî işbu cemaâtlere te'mîn olunmuş olan hâl ve mevki'-i cedîd ile tevfîk olunup ve patriklerin elhâletü hâzihî cârî olan usûl-i intihâbiyyeleri ıslah olunduktan sonra patriklik berât-ı âlîsinin ahkâmına tatbiken kayd-ı hayât ile nasb ve ta'yîn olunmaları usûlünün tamâmen ve sahihen icrâ ve Bâb-ı âlîmizle cemaât-ı muhtelifenin rüesây-ı rûhâniyesi beyninde karargîr olarak bir sûrete tatbikan patrik ve metropolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamların hîn-i nasbında usûl-i tahlifiyenin îfâ kılınması ve her ne sûret ve nâm ile olursa olsun râhiblere verilmekte olan cevâiz ve avâidât cümleten men'olunarak yerine patriklere ve cemâat başlarına vâridât-ı muayyene tahsîs ve ruhbân-ı sâirenin dahî rütbe ve mansıblarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine bervech-i hakkaniyyet maâşlar ta'yin olunup, fakat hıristiyan râhiblerinin emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerine bir gâna sekte îrâs olunmıyarak hıristiyan vesâir tebe'a-i gayr-i müslime cemâatlerinin milletçe olan maslahatlarının idâresi her bir cemâatin rühbân ve avâmı beyninde müntehab âzâdan mürekkeb bir meclisin hüsn-i muhâfazasına havâle kılınması ve ahâlîsi cümleten bir mezhebde bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrây-ı âyine mahsûs olan ebniyenin ve gerek mekteb ve hastahâne ve mezarlık misillû sâir mahallerinin hey'et-i asliyyeleri üzere tâmir ve termimlerine bir gûne mevâni îkaa olunmayıp böyle mahallerin müceddeden inşâsı lâzım geldikçe patrik veya rüesây-ı milletin tasvîbi hâlinde bunların resm ve sûret-i inşâsı bir kere cânib-i Bâb-ı âlimize arzolunmak iktizâ edeceğinden ya suver-i mârûza kabûl ile müteallik olacak irâde-i seniyye-i mülûkânem iktizâsı icrâ veyâ bir

müddet-i muayyene zarfında ol babda olan i'tirâzât beyân olunup bir mezhebin cemâati yalnız olarak sâiriyle karışık olmıyarak bir mahalde bulunur ise o yerde âyine müteallik husûsatı zâhiren ve alenen icrâda bir türlü kuyûda düçâr olmayıp ahâlîsi edyân-ı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkeb olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemâatin takımı sâkin olduğu ayrıca mahalde bâlâda bast ü beyân olunan usûle ittibâen kendi kilise ve hastahâne ve mekteb ve mezarlıklarını tâmir ve termime muktedir olabilmesi ve müceddeden inşâ olunması iktizâ eyliyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lâzımeyi patrikler veyâhud cemâat metropolitleri cânib-i Bâb-ı âlimizden istidâ edüp Devlet-i Aliyyemizce bundan bir gûne mevânî-i mülkiyye olmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzan kılınması ve bu makuule işlerde hükûmet tarafından vuku bulacak muamelât külliyen hasbî olması ve bir mezhebe tâbi olanların adedi ne mikdar olursa olsun ol mezhebin kemâl-i serbestî ile icrâ olunmasını te'mîn için tedâbir-i lâzime ve kaviyyenin ittihaz kılınması ve mezheb ve lisan veyâhud cinsiyet cihetleriyle sunûf-ı tebe'a-i saltanat-ı seniyyemden bir sınıfın âher sınıftan aşağı tutulmasını mutazammın olan kâffe-i ta'bîrât ve elfâz ve temyizât muharrerât-ı dîvâniyyeden ilelebed mahv ü izâle kılınması ve ahad-ı nas beyninde veyâhud me'murîn taraflarından dahî mûcib-i şîn ve âr olacak veyâ nâmûsa dokunacak her türlü ta'rif ve tavsîfin istimâli kaanûnen men'olunması ve çünkü memâlik-i mahrûsamdan bulunan her dîn ve mezhebin âyini bervech-i serbestî icrâ olunduğundan tebea-i şâhânemden hiçbir kimesne bulunduğu dînin âyinini icrâdan men' olunmaması ve bundan dolayı cevr ü ezâ görmemesi ve tebdîl-i dîn ü mezheb etmek üzere kimse icbâr olunmaması ve saltanat-ı seniyyemizin me'mûrîn ve hademesinin intihab ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menût olarak tebe'a-i Devlet-i Aliyyemin cümlesi herhangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve me'mûriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyyet ve kaabiliyetlerine göre umûm hakkında mer'iyyü'l-icrâ olacak nizâmâta imtisâlen me'mûriyetlerde istihdam olunmaları ve saltanat-ı seniyyem tebe'asından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin nizâmât-ı mevzûlarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti eyledikleri takdîrde cümlesi bilâfark ve temyîz Devlet-i Aliyyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyyesine kabûl olunması ve bundan başka her bir cemâat-ı maârif ve hiref ve sanâyi'e dâir milletçe mektebler yapmağa me'zûn olup fakat bu makuule mekâtib-ı umûmiyyenin usûl-i tedrîsi ve muallimlerin intihâbı âzası taraf-ı şâhânemden mansûb muhtelit bir meclis-i maârifin nezâret ve teftîşi tahtında olması ve ehl-i İslâm ile hıristiyan vesâir tebe'a-i gayr-i müs-

lime miyânesinde veyâhud tebe'a-i İseviyye vesâir tebe'a-i gayri müslimeden mezâhib-i muhtelifeye tâbi' olanların birbiri beyninde ticâret veyâhud cinâyâta müteallik zuhûra gelecek cemi' deâvî muhtelit dîvânlara havâle olunup, istimâ-ı dâ'vâ için işbu dîvânlar tarafından akdolunacak meclisler aleni olacağından müddeî ile müddeîaleyh muvâcehe olunarak bunların ikaame edecekleri şâhidler tekârir-i vâkıalarını dâimâ kendi âyin ve mezhebleri üzere icrâ edecekleri birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuuk-ı âdiyeye âid olan deâvî dahî eyâlet ve elviye muhtelit meclislerinde vâlî ve kaadî-i memleket hazır oldukları halde şer'an veyâ nizâmen rü'yet olunup işbu mehâkim ve mecâliste muhâkemât-ı vâkıa alenî icrâ olunması ve hıristiyan vesâir tebe'a-i gayr-i müslimeden iki kimse beyninde hukûk-ı irsiyye gibi deâvi-i mahsûsa sâhib-i dâ'vâ olanlar istedikleri hâlde patrik veyâ rüesâ ve mecâlis ma'rifetiyle rü'yet olunmak üzere havale kılınması ve mücâzât ve ticâret kaanûnlariyle muhtelit dîvânlarda icrâ olunacak usûl ve nizâmât-ı mürâfaat mümkün mertebe sür'atle ikmâl olunarak ve zabt ü tedvîn kılınarak memâlik-i mahrûsa-i şâhânemde müstâmel olan elsine-i muhtelifeye tercüme ile neşr-ü ilân olunması ve hukûk-ı insâniyyeyi hukûk-ı adâlet ile tevfîk etmek için mazanne-i sû'i olanların veyâhud te'dîbât-ı cezâiyyeye müstehak bulunanların habs ve tevkîflerine mahsûs olan kâffe-i mahbes ve mahall-i sâirede usûl-i habsiyyenin mümkün mertebe müddet-i kalîle zarfında ıslahına mübâşeret olunması ve herhalde hapishânelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyyemden vaz' kılınan nizâmat-ı inzibâtiyyeye muvâfık muâmelâttan mâadâ hiçbir gûna mücâzât-ı cismâniye ve eziyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muâmele dahî kâmilen lâğv ve ibtâl kılınması ve bunun hilâfında vukûbulacak harekât şedîden men' ve zecrolunacağından mâadâ bunun icrâsını emreden me'mûrîn ile bilfiil icrâ eyliyen kesânın dahi ceza kaanûnnâmesi iktizâsınca tekdîr ve te'dîb olunması ve Dârü's-saltanat-ı seniyyem ve eyâlât ve bilâd ve kurâda umûr-ı zabtiyyenin tanzîmi maddesi âsûde hâl olan kâffe-i tebe'a-i mülûkâneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahîhen ve kaviyyen emniyet verecek sûrette tanzîm kılınması ve verginin müsâvâtı tekâlif-i sâirenin müsâvâtını mûcib olduğu misillû hukûkça olan müsâvât dahî vezâifçe olan müsâvâtı müstelzim olduğundan hıristiyan vesâir teba'a-i gayr-i müslime dahî ahâli-i islâmiye misillû hisse-i askeriyye îtası hakkında muahharan verilen karara inkıyât mecbûriyetinde bulunması ve bu husûsda bedel vermek veyâ nakden akçe îtâsiyle hizmet-i fi'liyyeden muâf olmak ûsulünün icrâ olunması ve islâmdan mâadâ tebe'anın sunûf-ı askeriyye içinde sûret-i istihdamları hakkında nizâmât-ı lâzime

yapılıp müddet-i kalîle-i mümkine zarfında neşr-ü ilân kılınması ve eyâlât ve elviye meclislerinde teba'a-i Müslime ve İseviyye vesâireden bulunan âzanın emr-i intihablarını bir sûret-i sahîhaya koymak ve ârânın doğruca zuhûrunu te'mîn eylemek için işbu meclislerin sür'at-i tertîb ve teşkîlleri hakkında olan nizâmâtın ıslâhına teşebbüs ile Devlet-i Aliyyem netîce-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahîhen bilmek ve buna nezâret etmek esbâb ve vesâil-i müessiresinin istihsalini mütâleâ eylemesi ve çünkü bey' ve furuht ve tasarruf-ı emlâk ve akar maddeleri hakkında olan kavânîn-i devlet-i aliyyeme ve nizâmât-ı zâbıta-i belediyyeye ittibâ ve imtisâl eylemek ve asıl yerli ahâlînin verdikleri tekâlifi vermek üzere saltanat-ı seniyyem ile düvel-i ecnebiyye beyninde yapılacak sûret-i tanzîmiyyeden sonra ecnebiyyeye dahî tasarruf-ı emlâk müsâadesinin îtâ olunması ve tebe'a-i saltanat-ı seniyyemin kâffesi üzerine tarholunacak vergi ve tekâlif sınıf ve mezheblerine bakılmıyarak bir sûrette ahzolunmakda idiğünden işbu tekâlifin ve alelhusûs âşarın ahz-ü ıstıfâsında vukûbulmakta olan sû'i istimâlâtın ıslâhı tedbîr-i serîası mütâlea ve müzâkere olunup doğrudan doğruya ahz-ı vergi etmek usûlünün peyderpey icrâsı kaabil oldukça vâridât-ı Devlet-i Aliyyemin iltizam olunması usûlünün yerine bu sûret ittihaz kılınıp usûl-i hâliyye câri oldukça me'mûrîn-i Devlet-i Aliyyem ile mecâlis âzalarının müzâyedeleri alenen icrâ olunacak iltizâmâttan birini derûhte ettirmeleri veyâ bir gûna hisse almaları mücâzât-ı şedîde ile men' kılınması ve tekâlif-i mahalliye dahî mehmâemken mahsûlâta halel vermiyecek ve ticâret-i dâhiliyyeye mâni' olmayacak surette vaz' ve tâyin olunması ve umûr-ı nâfia için tâyin ve tahsîs olunacak mebâliğ-i münâsibeye berren ve bahren ve ihdâs olunacak turûk-ı mesâlikten istifâde edecek olan eyâlât ve sancaklarda vaz' ve te'sîs kılınacak vergiy-i mahsûslar dahî ilâve edilmesi ve saltanat-ı seniyyemin beher sene için vâridât ve masârifat defterinin tanzîm ve irâesi hakkında muahharen bir nizâm-ı mahsûs yapılmış olduğundan bunun tamâmî-i icrây-ı ahkâmına i'tinâ olunması ve her bir me'mûra tahsîs kılınmış olan maâşların hüsn-i tevsiyesine mübâşeret kılınması ve her bir cemâatin rüesâsiyle taraf-ı eşref-i şâhânemden tâyin olunacak birer me'mûrları tebe'a-i saltanat-ı seniyyemin umûmuna âid ve râci olan maddelerin müzâkeratına Meclis-i Vâlâ'da bulunmak üzere makam-ı celîl-i vekâlet-i mutlakamdan mahsûsen celbolunup ve işbu me'mûrlar birer sene için tâyin kılınıp bunlar me'mûriyetlerine başladıkları gibi tahlif olunmaları ve Meclis-i Vâlâ'nın âzası gerek âdî ve gerek fevkalâde vukûbulan içtimâlarında re'y ve mütâlealarını doğruca beyân ve ifâde etmeleri ve bundan dolayı asla rencîde olunmamala-

rı ve ifsâd ve irtikâb ve i'tisâfa dâir olan kavâninin ahkâmı kâffe-i tebe'a-i saltanat-ı seniyyem haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü me'mûriyette bulunurlarsa bulunsunlar usûl-i meşrûasına tevfikan icrâ olunması ve Devlet-i Aliyyemin tashîh-i usûl-i sikke ile umûr-ı mâliyesine î'tibâr verecek başka misillû şeyler yapılıp memâlik-i mahrûsa-i şâhânemin menbâ-ı servet-i maddiyyesi olan husûsâta iktizâ eden sermâyelerin tâyiniyle ve mahsûlât-ı memâlik şâhânemin nakli için îcab eden turûk ve cedâvilin küşâdiyle ve emr-i zirâat ve ticâretin tevessü'üne hâil olan esbâbın men'iyle teshilât-ı sahîhanın icra olunması ve bunun için maârif ve ulûm ve sermâye-i Avrupa'dan istifâdeye bakılması esbâbının biletraf mütâleasiyle peyderpey mevki-i icrâya konulması maddelerinden ibâret olmakla siz ki sadr-ı âzam-ı sütûde şiyem-i müşârünileyhsiz işbu fermân-ı celîlü'l-unvân-ı mülûkânemi usûlü üzere gerek Dersaâdetimde, gerek memâlik-i şâhânemin her bir tarafında i'lân ve işâatle husûsât-ı meşrûhanın bâlâda beyân olunduğu veçhile icrây-i iktizâlarına ve bundan böyle ahkâm-ı celîlesinin dâimâ ve müstemiren mer'iyyü'l-icrâ tutulması esbâb-ı lâzime ve vesâil-i kaviyyesinin istihsâl ve istikmâli husûsuna bezl-i cell-i himmet eyleyesiz; şöyle bilesiz alâmet-i şerîfeme î'timâd kılasız. Tahrîren fî evâil-i şehr-i cemâziye'l-uhrâ, sene isnâ ve seb'în ve mîeteyn ve elf 1272."

Hattın Tahlîli ve Netîceleri

Tıpkı Gülhâne Hattı gibi, idârî emir mâhiyetinde olan bu fermana "Islahat Hatt-ı Hümâyûnu" denmesinin sebebi, bu kelimenin o devirdeki Avrupa efkârında bir siyasî moda hâline gelmiş olmasıyle îzâh edilmektedir. Engelhardt "Bunun bir 'iptidaî meşrûtiyet berâtı' olduğunu, hükümlerinin Gülhane Hattı'na nazaran gâyet geniş bulunduğunu" söylemekte ve "Devlet-i Osmâniye'nin mühim bir ıslahata teşebbüs ettiği umûmiyetle tasdîk ediliyordu." demektedir.

Bu ferman, hapishâne umûruna kadar bir sürü teferruatı ihtivâ ediyor ve "milel-i mütemeddine (=medenî milletler) arasına girebilmek için neşredildiği" münderecâtında zımnen ifâde ediliyordu. Osmanlı topraklarında tam bir siyasî ve iktisâdî nufûz kurmak için bir araya gelen, bununla berâber birbirleriyle de, temin edecekleri menfaatler bakımından dalaşan garb devletleri "düvel-i mufahhama" olarak tavsîf ediliyor; "müttefik-i hâs-ı bâhirü'l-ihlâs" denerek "himmet ve muâvenet-i hayırhâhânelerinden" dem vuruluyordu. Siyasî bir rüşvet-i kelâm bile olsa bu tavsîf, devletin içinde bulunduğu acı zaafı ve ricâle ârız olan âciz atâleti gösteriyordu. Hakîkatle taban tabana zıt

olarak "devletin hâricen hukuk-ı seniyesinin teekküd etdiği" de zikrediliyordu. Sonra Tanzîmat Fermanı'nın çok genişletilmiş zararlı netîceleri birer birer beyân ediliyordu. Bunların en mühimlerinden biri "müslim ve gayr-ı müslim" tebea müsâvâtı ve bunun tatbîkatı idi. Buna göre tebea-yı gayr-ı müslime askerî ve mülkî bütün devlet memuriyetlerine çıkacaklar, orduda da askerlik vazîfesini îfâ edecekler yâhut "bedel" vereceklerdi. Engelhardt'ın ifâdesine göre, "bedel bir bakıma harâcın yerine geçiyordu." ve burada "ehemmiyetli olan karma yâhut ayrı ayrı cemaatlerden kurulacak taburların arzedeceği tehlike idi. Bu suretle teşkîl edilen bir ordunun metânet ve birlikten mahrum bir kalabalık, birbirlerine düşman unsurlardan mürekkep tehlikeli bir asker olacağı şüphesizdi." Dâhilî ve hâricî bir muhârebede yekdiğerine düşman muhtelif kuvvetler bulunacak ve bu hal, âsayişi muhtel ettiği gibi, harbi de kat'î netîce ile mağlûbiyete sürükleyecekti. İçte tatbîkatı bir felâket, dışta tatbîkatı bir ölümdü. İşte bu yabancı sefîrlerin plânlarıyle ortaya çıkmış olan tehlikeli nokta da buydu.

Diğer bir husus da "millet-i mütemeddine âdadına girmek için, nizâmât-ı cedîde neşrine devam olunacağı" idi ki, artık Osmanlı kaanun vazı'larının ıslahat için lüzûmlu mevzuâtı Avrupa'dan alacaklarına delîldi. Nitekim biraz sonra Osmanlı adlî ve idarî mevzuâtı, bir garb kaanun koleksiyonu ve müzesi hâline geldi.

Ferman'da ayrıca "ecnebîlere memleketde arâzî satın alma" hakkı da veriliyordu. Bunların hâiz oldukları hukuk ve nufûz mülâhaza edilirse, mesele ciddî ve tehlikeli bir mâhiyet gösteriyordu. Tâ Orhan Gâzi zamanında benimsenmiş; devletin resmî lisanının Türkçe olması prensibi bile haleldâr ediliyor; Cezâ ve Ticâret Kaanunlarının ekalliyet lisanlarına tercümesi, neşri ve tatbîki kabul olunuyordu.

Bütün cemaatlerin ikişer mümessille Meclis-i Vâlâ'da temsîllerine karar veriliyordu. Diğer taraftan papazların ve rûhânî reîslerin "cevâiz ve avâid"i kesiliyor, bu ise şu zümrenin derin hoşnudsuzluğunu tevlid ediyordu. Engelhardt, "Ruhbân ile Ermenî sarraflarının bundan menfaatleri dolayısiyle hoşnûd olmadıklarını" ifâde etmekte ve şunu söylemektedir: "Gerek reâyâ, gerek müslümanlar içinde öyle bir muhâfazakâr fırka vardı ki, bunlar temelleri tahrîb edilen kadîm idâre tarzını daha hoş görüyorlardı. Hattâ reâyânın avâmı dahi bu kanaatteydi. Patrikhane'nin Sinod meclisini teşkîl eden patrik ile metropolitler ise yeis ve fütûrlarını saklamıyorlardı... Hattâ hatt-ı hümâyûnun kıraati merâsiminde hazır bulunmuş olan Nicomedia Metropoliti'nin okunma bittikten sonra fermânın atlas keseye konduğunu görünce 'Bir daha bu keseden çıkmamasını Cenâb-ı Hak'dan temennî edelim.' dediği rivâyet olunur."

Görülüyor ki, reâyânın geniş kütlesi ile ruhânîler dahi bu fermandan memnûniyet duymadıklarını beyân etmekte ve hattâ işi açık bir hoşnudsuzluğa kadar vardırmaktaydılar. Bu husus, Osmanlı kadîm idâresinin gayrı müslim tebeada dahi ne kadar ciddî bir köklülük hâsıl ettiğini göstermekte, onun verdiği huzûr, emniyet ve adâletin de genişliğine işâret etmektedir. Bundan memnûn olanlar, ecnebî nufûzundan çöplenen gayrı müslimlerin gâyet cüz'î bir kısmıdır. Her halde gayrı müslim tebeanın büyük ekseriyeti, kendisine hoş gelen idâreyi, üç tane ecnebî sefîrinden çok daha iyi takdîr edebilecek vaziyettedir. Bu sebeple şu gayrı memnûnluğu "cehâletden ve idrâksizlikden" doğma bir reaksiyon olarak göstermek, abesle iştigâlden başka bir şey değildir. Müslüman zümreler ise, fermânın hükümlerine hemen umûmiyetle muhâlefet etmişler ve bu da Halep, Şam, Cidde, Maraş hâdiseleri şeklinde uzayıp gitmiştir.

İşin garîbi Reşid Paşa dahi aynı şedîd muhâlefeti göstermiş ve bunu "hâinler tarafından Avrupa'ya verilen, memleketi tahrîb etmeğe mâtuf bir vâsıta" olarak vasıflandırmıştır. Reşid Paşa'nın bu muhâlefetini, Engelhardt'ın yazdığı gibi, mevkî hırsiyle îzâh etmek doğru değildir. Paşa'nın muhâlefeti çok haklı bir sebebe istinad etmektedir. O da, bu hattın, yalnız bir fermân olarak kalmayıp, Paris Muâhedesi'nin dokuzuncu maddesine de dercedilmiş olması, yâni "hukuk-ı ahdiye i'dâdına" girmiş bulunmasında toplanmaktadır. Şu ferman muâhedeye girince, bunun zâten pek fazla olan maddelerinin tatbîki, yâhud tatbîk edilmemesi için ecnebî devletlerin bitmek tükenmek bilmez bir müdâhale hakkı doğmuş olmaktadır. Nitekim Paşa bu hususta, Cevdet'in bizzat tebyîz ettirdiği ve kitâbına da dercettiği bir rapor hazırlayarak, Pâdişah'a takdîm etmiş ve mahzurlarını sıralamıştır. Buna göre:

> *"İmtiyazâtı mutazammın olan hatt-ı hümâyûn ahidnâmenin eczâsından ma'dûd olmakda, işte bununla devletlere bir hakk-ı nezâret verilmekte, bu suretle saltanat-ı seniyenin istiklâl-i âlîsi dahi haleldâr olmuş bulunmakda; hattâ şu husûs mâazallâhu teâlâ mukaaseme-i hükûmet demek olacağı cihetle, saltanat-ı seniyenin bu muhârebede etdiği fedâkârlıklar ve çekdiği meşakkatler bayağı bî-semere kalmaktadır... Karadeniz'de Rusya donanmasının mahvı ve Besarabya'dan biraz arâzinin Boğdan emâretine ilhâkı gibi, maddî fâidesi olan şeyler dahi, işbu mazarrat-ı hukûkiye ve istiklâliyeye mükâfât olamıyacakdır... Bunun düvel-i ecnebîyenin müdâhale-i resmiyesi karışmaksızın yapılıp, hem ehl-i İslâm'ın ezhânının alıştırılması ve hem de hıristiyan takımının havsala-yı tahammüllerine sığmayacak suretde def'aten bir çok imtiyâzât verilip de şımartılmamasına dikkat olun-*

mak mukteză-yı hikmetden iken, vükelâ-yı fihâm hazerâtı taraflarından, bu kaziye-i dakîkanın aranılmaması cây-i taaccübdür... Elçilerin daha mükâlemât hengâmında 'Doğrusu vükelâ-yı Devlet-i Aliyye her vechile teshîl-i maslahat ederek, arzû ve ümidlerimizin bile öte tarafına geçdiler.' vâdisinde sözler söylediklerine dâir rivâyetler, mücerred Avrupa'ca bir memdûhiyet kazanılmak hevesiyle, asıl iltizâm olunacak tarîk-ı ihtiyatkârâne ve hikem-şiârânenin terk olunmuş bulunması zannını pek gâlib göstermektedir..: Bundan böyle milel-i hâkime ile milel-i mahkûme beyninde hiç bir günâ fark kalmadığını ve Fermân-ı Âlî'nin bu şeylerde ve gerek temellük-i emlâk maddesine dâir mahallerinde görülen fıkarât-ı mübhemenin dahi ancak burayı iğfâl için konulmuş kelimât-ı musannâ olup, yoksa bu husûsların bir dâire-i mahdûde içinde tutulmasına ve vaktiyle da'vâ olundukda Avrupalıyı isbât ve iknaa medâr olur sûretle olmadığını isbat pek âsan şeydir... Çünkü bu madde Devlet-i Aliyye'nin altıyüz senelik rengini tamâmiyle zıdd-ı muhâlifi bir renge koyacak ve mâazallahu teâlâ ehl-i İslâm ile hıristiyan beyninde bir mukaatele-i azîme vukuuna sebeb olabilecek bir emr-i cesîm ve nâzikdir... Uğur-ı Devlet-i Aliyye'de asıl fedâ-yı can eden millet-i İslâmiye olduğundan, umûm ehl-i İslâm'ın tatyîbi tedbîrine bakılması ve havâlî-yi Hicâziye'nin, sıfât-ı celîle-i Hilâfet-i Kübrâya râbıta-i kaviyesi cihetiyle, ol kıt'a-i mübâreke ahâlî-i kirâmının efkârını gözetmek farîzedendir."

Görülüyor ki, Reşid Paşa'nın endîşesi haklı ve ciddî sebeplere dayanmakta ve bilhassa ehemmiyetli bulunmaktadır. Nitekim Cevdet'e göre, daha fermânın okunduğu gün, müslim ve gayrı müslim tebea arasında hoşnudsuzluk alâmetleri belirmiş ve şikâyetler başlamıştır. Bu ferman "Ehl-i İslâm'a çok dokunan ve bir çoğu 'Abâ ve ecdâdımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün gâib etdik; millet-i İslâmiye millet-i hâkime iken, böyle bir mukaddes hakdan mahrûm kaldı. Ehl-i İslâm'a bu bir ağlayacak ve mâtem edecek gündür.' diye söylenmeğe başlamışlardır. Tebea-i gayr-ı müslime ise, ol gün raiyyet silkinden çıkdıkları halde, Devlet-i Aliyye'de ehl-i İslâm'dan sonra Rumlar ve ba'dehu Ermenîler ve ba'dehu Yahudîler derece derece mu'teber oldukları halde bu kere cümlesi bir raddede tutulacağından, Rumlar'ın bâzıları 'Devlet bizi Yahudîler'le berâber etdi; biz İslâmın tefevvukuna râzı idik.' deyü itirâz eylediler. Binâenaleyh o gün hava nasıl puslu ise, Arz Odası'nda fermân okunurken hazır olanların ekseri abûsü'l-vecih idi. Ancak bizim zıy-ı İslâmda bulunan bir takım alafranga çelebîlerin yüzlerinde eser-i beşâşet görülüyordu ve bu makûlelerden bir takım yâdigârlar dahi 'Tebea-i gayr-ı müslime ehl-i İslâm içine yayılıp, mahalleler

mahlût olacak, emlâkimizin fiatı terakkî ve medeniyet tevessü' edecek.' diyerek izhâr-ı memnûniyet etdikleri işidildi ve görüldü."

Bu rivâyetleri nakleden Cevdet, kıraat esnâsında dahi gariplikler olduğunu, Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa'nın duâcıyı, münâsebet almayacağı için dâvet etmediğini, fakat Şeyhülislâm'ın orada gözüne ilişen Ârif Efendi'yi duâ için çağırdığını ve onun da metropolitler ve papazlar saffı önünde "... Allâhümme erham Muhammed, Allâhümme ehfez ümmet-i Muhammed, Allâhümme kahr-ı a'dâ-i ümmet-i Muhammed." yollu bir kürsî duâsı yaptığını, ruhânî reîslerin bozulup, meclise soğukluk geldiğini yazmaktadır. Yine aynı müellif, kıraatten sonra hocalardan biri namâz kılarken, Saîd Bey nâmında paşazâdenin "Ne kılıyorsun hoca efendi, fermân okundu, görmedin mi? Tebea-i gayr-ı müslime ile berâber olacağız." dediğini, bunun kaymakama bildirilince, onu çağırıp "Ağzını yırtarım." diye te'dîb edip korkuttuğunu yazmakta, "Elhâsıl bu ıslahat fermânından dolayı ehl-i İslâm dilgîr olarak vükelâyı mezemmet eder oldular; Âlî ve Fuad Paşalar da mazhar-ı nefrîn oldular." demektedir. Bu paşaların, hattın mübhem maddelerini Avrupalılar'a bir yüzünden, ehl-i İslâm'a diğer yüzünden tefsîr ettiklerini, "Bundan sonra reâyâdan vükelâ olacak." diyenlere "Vükelâ şöyle dursun, meclis âzası bile olamıyacaklarına delîl şudur." diyerek bir çok boş lâf kalabalıkları dizdiklerini söylemektedir.

Reşid Paşa'nın ise, "Vükelâ-yı hâzıranın bu icraatını satranc-ı diplomasîde kullanarak, rakîbleri hakkında ehl-i İslâm'ın teveccüh ve emniyetini selbettiğini" söylemekte, "Vükelâ-yı hâzıranın Avrupalılara hoş görünmek için bol bol doğradığını, bâzı mübhem maddeleri ise maksadın hilâfına tefsîre kalkıştıklarını" anlatmaktadır.

İngiliz sefîri Canning ise, bir mülâkatta, Reşid Paşa'ya "Pâdişah beni çağırıp da düvel-i Avrupa bize bu mevâddı taahhüd ettirerek başımızı belâya soktu diye bana takaza etse, derim ki, senin sadrâzamın Âlî Paşa, konferansta elini göğsüne koyup Devlet-i Aliyye'nin yaşaması bu mevâddın icrâsına menûttur diye bunların muhassenâtını beyân etti, eğer dâhilî müşkilâtı olsa, orasını onlar daha âlâ bilir, biz hâriçten lâyıkıyle göremeyiz." diye mâzeret beyânında bulunduğunu söylemektedir.

Yine Cevdet, Avusturya'da Kalimaki Bey'in büyükelçi olarak tâyin edildiğini, fakat Nemçe'nin bunu ancak orta elçi olarak kabul edebileceklerini bildirdiklerini, suâl üzerine, "Müslüman yollasa idiniz yine kabul ederdik, ama bunun rütbesi dokunur." dediklerini nakletmekte ve "Nasarâ ile ehl-i İslâm'ın müsâvât-ı tâmmelerini teklîf edenlerden biri olan bu devletin şu davranışının, reâyânın vüzerâ ve vükelâ olmasını istemediklerini gösterdiğini" nakletmektedir. Avusturya'nın itirâzına sebep, milletler mozayiki olan bir devlet

oluşu ve bunun kendi tebeası üzerinde aksi tesirler uyandıracağına inanmasıdır denilebilir.

Velhâsıl bu ferman, bütün tebea arasında büyük bir memnûniyetsizliğe bâis olmuş; okunduğu vilâyetlerde aynı tesiri yaptığı gibi, sonra zuhûr edecek bir çok hâdiselerin de sebebini teşkîl etmiştir. Bundan sonra yabancıların takındığı tavır, Cidde'yi topa tutuşları, Lübnan'a asker çıkarışları, hep bu fermanla zikredilen hususların Paris Muâhedesi'ne dercedilişinden doğmuş; ecnebî devletlere, her işe müdâhale için yüzlerce sebep hazırlanmıştır. Bir müddet sonra Fransa, İngiltere, Avusturya devletleri kendi aralarında, Devlet-i Aliyye'nin tamâmiyet-i mülkiyesini muhâfaza edeceklerine dâir bir muâhede imzalamışlardır (15 Nisan 1856/9 Şaban 1272). Bunda Osmanlı Devleti'nin imzası bulunmamış, dolayısiyle "iktizâ ettiği zaman buna istinâd etme imkânına da sâhip olunmamış" ve bu husus, Cevdet'in tâbiriyle "devletin istiklâl-i hükûmetine de mübâyin bir keyfiyet" bulunmuştur. Nitekim bütün bu hususlar, hıristiyan tebea için bir "metâlibât âleti" (yâni yeni taleplerde bulunmaları için âlet) yapılmış ve bunları himâyeye yeltenen ecnebî devletlerin siyasî müdâhalelerine yol açmış; bu ise gayr-ı müslim cemaatlerin imtiyazlarını artırıcı netîce vermiştir. Bundan öfkelenen müslümanların nefreti ise gittikçe ziyâdeleşmiştir. Böylece müslümanlar ve hıristiyanlar arasında eski uyum kalmamış; yer yer hâdiseler çıkmıştır. Ecnebî devletler ise, himâye ettikleri hıristiyan zümreler nâmına, Osmanlı mülküne askerî müdâhalelerde bile bulunmuşlar ve bunları da Islahat Fermanı'nın Paris Muâhedesi'nde zikredilen maddesine istinâden yapmışlardır. Ortaya, dâhilî âsayişi dahi yabancı müdâhalesiyle temine, yahut haleldâr edilmeğe çalışılan bir devlet çıkmış; bu da Tanzîmat diye adlandırılan devrin, milletimize acı bir hediyesi olmuştur.

Avrupa'nın müdâhalesi en hurda işlere kadar uzamış; Bâb-ı Âlî, sefîrlerin taleplerinin çokluğundan başka bir işe bakamaz olmuştur. Tanzîmat'ın hâlâ büyük siyâsîler addedilen zavallı ricâli, bunun üzerine sefîrlere yalvarmışlar, "Bizi kendi vicdânımıza tebean ve milletin izzet-i nefsini muhâfaza edecek hudûd dâhilinde serbest bırakınız, ulemâ kısmı projelerinizden endîşe ediyorlar, bunları kendilerine kabul ettireceğiz, fakat yabancı devletlerden bir tazyikat icrâ edildiğinin anlaşılmaması şartıyle." diyerek, içine düştükleri acınacak hâli anlatmışlardır.

Halkın bu ricâle duyduğu nefret gittikçe artmış; "yakınlarının entrikalarına âlet olan, kadın gibi zarîf ve nâzik bir hükümdarın yerine, merdâne hasletleriyle Osmanlı saltanatının ilk müessislerini andıran velîahd'in tahta geçmesi arzulanır olmuştur." İşte bu sebepledir ki, bütün muhâfazakâr ve millî husûsiyetlerine bağlı zümrelerin ümid bağladığı Abdülazîz Efendi lehine

kesîf bir propaganda başlamış ve hattâ iş, bunu fiilen ve zorla icrâya kadar varmıştır. Velhâsıl şu hatt-ı hümâyûnun vücûda getirdiği memnûniyetsizlik, Osmanlı ülkelerini bir baştan öte başa kadar sarmış; husûle getirdiği fenâ netîceler ise pek fazla olmuştur.

Pâris Muâhedesi'nin İmzâsı, Hükümleri ve Bizim İçin Ehemmiyeti

Islahat hatt-ı hümâyûnun ilânından bir hafta sonra, Paris'te bir sulh kongresi toplanmış ve müzâkerelere başlamıştır (25 Şubat 1856/18 Cumâdelûlâ 1272). Bu kongrenin reîsliğine, beynelmilel siyasî teâmül îcâbı, Fransız hâriciye nâzırı Kont Alexandre Walewski intihâb edilmiştir. Müzâkerelere Türkiye, Fransa, İngiltere, Sardenya, Avusturya, Rusya ve Prusya iştirak etmişlerdir. Kongre'de Türkiye'yi Sadrâzam Mehmed Emîn Âlî Paşa ile Paris sefîri Reşid Paşa-zâde Cemil Bey temsîl etmiştir. Avusturya'yı Kont Buol ve Baron Hübner, Fransa'yı Walewski ve Baron Bourqueney, İngiltere'yi Clarendon ve Cowley, Piemento'yu Kont Cavour ve Marki de Villamarina, Prusya'yı Baron Monteuffel ve Schönstein, Rusya'yı Alexis Orloff ve Brunow temsîl etmişlerdir.

Bu zevât umûmiyetle hâriciye nâzırlarından meydana gelmiştir. Kongre 85 günlük bir mütâreke kararı almış ve sonra da 24 kadar celse akdederek, bir sulh muâhedesi ile, Boğazlar Mukaavelesi, Karadeniz'de bulundurulacak hafif harb gemilerine ve Baltık'taki Alund adalarına âit mukaaveleleri imzalamıştır (30 Mart 1856/23 Receb 1272).

34 madde ile bir zeyl'den ibâret olan Paris Muâhedesi'ne göre, müttefiklerle Rusya arasında "ebedî" kaydıyle bir takım kararlara varılmıştır. Harb esnâsında işgâl edilen yerlerin karşılıklı olarak tahliyesi öngörülmüştür. Buna göre müttefikler Kırım'ı tahliye ve Ruslar da Kars'ı iâde edeceklerdi. Ayrıca Ruslar Besarabya'nın Kahulu, İsmail ve Bolgrad kazâlarını, artık Osmanlı ve müttefik himâyesine giren Boğdan'a iâde edeceklerdi. Bundan maksat, Tuna'da seyr-i sefâin serbestîsini temin ve Rusya'yı bu nehrin ağızlarından uzaklaştırmaktı. Eflâk ve Boğdan Osmanlı hâkimiyetinde, fakat, müttefiklerin himâyesinde bulunacaktı. Sırbistan Osmanlı hâkimiyetinde kalacak, kalelerinde, eskisi gibi Osmanlı askeri bulunabilecek, fakat ordu sevki için devletlerle anlaşmak lüzumlu olacaktı. Karadeniz'de sâhili bulunmayan devletlerin harb gemileri bulundurması yasak olacak, hem Türkiye, hem de Rusya, bu deniz kıyılarında tersâne yapamıyacaklardı. Tabiî Ruslar, bunu Azak'ta, Türkler de Marmara'da yapmakta serbest idiler. Boğazlar, sulh zamanında bütün devletlerin harb gemilerine kapalı bulunacak, sefâretler em-

rindeki birer hafif muhrib, bundan müstesnâ tutulacaktı. Tuna için ise taraf devletler, yapılacak nizâmnâmenin tatbîkini temin için ikişer harb gemisini bu nehrin ağızlarında bulundurabileceklerdi. Tuna nehrinde seyr-i sefâîn serbestîsi kabul olunacak, bunun tanzîmi bir komisyona bırakılacaktı. Sulhü bozabilecek bir ihtilâf hâlinde, iki taraf da, silâha sarılmadan evvel, diğer devletlerin tavassutuna mürâcaat edecekti.

Bu muâhedenin 7. maddesiyle, Osmanlı Devleti'ne Avrupa hukuk-ı umûmiyesinden istifâde gibi, lâftan ibâret bir rüşvet verilerek, Türkiye'nin tamâmiyet-i mülkiyesi (toprak bütülüğü) "Avrupa'nın müşterek kefâleti" altına alınmaktaydı. Yâni gâlip taraflardan biri olan Osmanlı Devleti, açıkça garb devletlerinin himâyesine sokulmuş ve pek fazla bağlanmış bulunmaktaydı.

Muâhede'nin 9. maddesi ise, Islahat Fermanı'nı "Düvel-i muâhide teblîgat-ı vâkıanın kıymet-i azîmesini kabul ve tasdîk ederler." cümlesiyle muâhedeye geçirmekteydi. Gerçi "bu Islahat Fermanı'nın, mezkûr devletlere ne şevket-sımat-ı hazret-i pâdişahî'nin tebeası ile olan münâsebetine, ne de saltanat-ı seniyenin irâde-i dâhiliyesine müştereken veya ayrı ayrı müdâhale etmek hakkını hiç bir suretde vermez." demekteydi. Fakat bu ibârenin mevcûdiyetine rağmen, bir müddet sonra devletler, en olmaz işlerde dahi bu müdâhaleyi yapacaklar ve bunda da Islahat Fermanı tatbîkatının, muâhedeye dercedilmiş olmasını sebep göstereceklerdir. Bu husus Osmanlı murahhasları tarafından müzâkerelerde ortaya konmuş; Kaynarca Muâhedesi'nin 7. maddesine benzetilmiş; nihâyet yukarıdaki adem-i müdâhale beyânıyle kabule yanaşılmıştı. Fakat netîcesi tamâmen aksi tarzda çıkmış ve devletler, bu maddenin kendilerine, yapılacak ıslahatı kontrol, hattâ icbâr etme selâhiyetini dahi verdiğini ileri sürerek, müdâhalelerde bulunmuşlardır. İleriki seneler, işte bu garip müdâhalelerin türlü şekilde tezâhürleriyle geçmiştir.

Bu netîceler karşısında Türkiye, Rusya yerine, batılı devletlerin vesâyeti altına girmiş ve onların her çeşit müdâhalesine açık bir ülke hâline getirilmiştir. Şu vaziyet karşısında, Paris Muâhedesi, mağlûb Rusya'dan ziyâde, gâlib tarafta bulunan bizi bağlamış görünmektedir. Rusya ise, kendisinin genişlemesine karşı çıkarılan mâniayı ilk fırsatta parçalamak için, geniş ve yan hazırlıklara başlamıştır. "Muâhedelerin ancak zayıf devletleri bağladığı, kudretli olanları ise aksine koruduğunu" söyleyen Gorçakof "Costantinople meselesinin halli için Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak, bunun için de bütün tebeasını isyana teşvîk etmek başlıca yoldur." diyerek, yapılması lâzım geleni bildirmiştir. Ondan sonra Rusya'daki Panislavist muharrirler devamlı olarak bunu işlemişler; hattâ Dostoyevsky gibi bir adam bile "Er geç Constantinople bizim olacaktır." yollu propagandaya girişmiştir. Velhâsıl, zorla husûl bu-

lan ve fazla bir netîce vermiyen garb ittifakının tazyîkini kaldırmak isteyen Rusya, çıkan fırsatları değerlendirmesini de bilmiştir.

Tuna Ağzındaki Adaların Türkiye'ye Terki; Selâhaddîn Eyyûbî Câmii Meselesi; Reşîd, Hüseyin Nâilî, Tekrar Reşîd Paşaların Sadâreti; Reşîd Paşa'nın Ölümü ve Âlî Paşa'nın Sadâreti

Muâhede'nin imzâsından sonra, Osmanlı memleketlerinde geniş bir kîl ü kaal başlamış; Islahat Fermânı münderecâtına ahâlice duyulan nefret ve aksülamellerin tesiri de, sadârette bulunan Âlî Paşa'yı çok sarsmıştır. Esâsen Paşa'nın Kongre'deki durumu da garip olmuştur. Cevdet'in yazdığına göre, Paris müzâkereleri esnâsında İngiliz murahhasları, Âlî Paşa'ya, Kafkasya'nın muhtar bir şekle sokulmasına çalışacaklarını, bu hususta kendilerine yardımda bulunmasını teklîf etmişler; o da "Bizde oraların o kadar ehemmiyeti olmayıp, Çürüksu tarafında biraz münâzaalı yerlerimiz var, oralarını kurtarmakla iktifâ eyleriz." cevâbını vermiştir. Bunun üzerine "İngiliz murahhasları hayret ile sükûta mecbûr olmuşlar ve Rusyalu'ya müsâade sûreti gösterilmiş deyü İngilizler tarafından Clarendon'a itiraz olundukda 'Ben bir Türk'den ziyâde Türk olamam.' deyü Âlî Paşa'ya ta'rîz eylemişlerdir." Cevdet'in tam tahkîka kavuşturamadığını söyleyerek naklettiği bu rivâyet, Ziyâ Paşa'nın *Zafernâme Şerhi*'nde ve Ali Süavî'nin *Âlî Paşa'nın Siyâseti* namındaki risâlesinde de tekrarlanmıştır.

Memlekette uyanan ciddî memnûniyetsizlik, Âlî Paşa'nın azlini zarûrî kılmış; yukarıda da yazdığımız gibi, muhâfazakâr kitlelerin iddiâ ve taleplerini te'yîd eder görünen ve Islahat Fermanı'nın muâhedede zikrini açıkca tenkîd eden Reşîd Paşa'nın sadârete çıkmasını sağlamıştır (1 Kasım 1856/3 Rebîülevvel 1273). Bu azil ve tâyinin Fransız ve İngiliz sefâretleri arasındaki rekabetten doğduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Buna göre, İngiliz sefîri Canning, Memleketeyn meselesinde, iki devlet arasında çıkan ihtilâfın hallini kendileri lehine temin eder ümidiyle, Pâdişah'tan Reşid Paşa'nın sadârete tâyin edilmesini talep etmiş ve bu da kabul edilmiştir. Böylece Âlî Paşa, bir buçuk sene süren ikinci sadâretinden azledilerek, Reşid Paşa beşinci defa olarak sadrâzamlığa getirilmiştir.

Reşid Paşa'nın bu sadâreti esnâsında, Tuna ağzında bulunan Çatal ve Yılan adaları, taraflarca yine Paris'te varılan anlaşma ile Türkiye'ye ilhak edilmiştir (19 Hazîran 1857/26 Şevval 1273). Cevdet'in kaydına göre, bu esnâda Fransa, Rusya tarafına meyilli ve tarafdar olduğundan bu iş ehemmiyet kes-

betmiştir. Şöyle ki, muâhedede zikredilen Bolgrad isimli iki şehir vardır. Biri eski, diğeri yeni Bolgrad'dır. Rusyalı, Konferansa ibrâz olunan haritada yenisini göstermeyip, eskisini göstermiş; bu suretle Yeni Bolgrad elinde kalmış, bunun yanındaki gölün mansabı ise Tuna'ya bir kolla bağlı olduğu için, Moskof'un bir ayağı yine Tuna'da olmak lâzım gelmiştir. Halbuki Konferans'ın asıl maksadı, Rusya'yı Tuna'dan uzaklaştırmak olduğundan, bu, ciddî bir mesele hâlini almak istidâdı göstermiştir. İşte Fransa'nın iki taraflı bir manevrası ile bu husus tasdîk ettirilmiş; fakat ona mukabil, Türkiye'ye de bir tâviz verilmiştir. Reşid Paşa, İngiliz politikasına, Âlî ve Fuad Paşalar da Fransız tarafına meyletmelerine rağmen, Paris ve Viyana hükûmetleri, yeni Sadrâzamı daha canlıca buldukları için, sefîrlerine müdâhalede bulunmamaları ve rahat bırakmaları direktifini vermişlerdir.

Bu sırada Cevdet "Vükelâ-yı sâbıka zamânında yapılan fenâ işlerden biri de Selâhaddîn Câmi-i Şerîfi'nin kiliseye kalbidir (çevrilmesidir)." diyerek, çok enteresan bir vak'a anlatmaktadır. Fransızlar, Selâhaddin Câmii'ni, boş bir arsadır diyerek, Bâb-ı Âlî'den talep etmişler ve bu makaam da işin tahkîkine, Kudüs mutasarrıfı Kâmil Paşa'yı tâyin etmişti. Paşa, Fransız sefîri vâsıtasıyle memuriyete tâyin edildiği için, güyâ burayı "hâliyeten hâliye" (bomboş ve sâhipsiz) bir mezbele olarak göstermiş ve kilise yapılmasında bir mahzur bulunmadığını bildirmiştir. Zâten Fransız taraftarı olan eski vezîr, bir îtâ fermânı hazırlatarak Pâdişah'a mühürlettirmiş ve bunu Fransız sefâretine hediye etmiştir. Onlar ise hemen işe başlamışlardır. Fakat boş diye talep edilen yerde tam heyeti ve evkafıyle Selâhaddîn Câmii vardır. İş yıkılmaya kadar uzatılınca, Kudüs'teki Şâfiî müftüsü, Harem-i Şerîf şeyhi, ulemâ ve müderrîsler, sadât ve eşrâf, Mescid-i Aksâ ve Sahratüllâhü'l-Uzmâ imamları ve kâtibleri ve hademesi ve büyük tarîkat şeyhleri tarafından "Buranın tam teşekküllü bir külliye olduğuna" dâir "atebe-i ulyâ-yı hazret-i Hilâfet-i penâhî'ye" bir kıt'a mahzar gönderilmiştir. İşte bunun üzerine Kudüs mutasarrıfı azledilmiş ve bir daha da istihdam edilmemiştir. Cevdet, dîvân kaleminin vükelâca istenilen fermânı yazmakta tereddüt ettiğini medhederek, hâdiseye pek fecî şekilde kızdığını, şu sözlerle ifâde etmektedir:

> *"Selâhaddîn gibi bir büyük zâtın ahuru olsa ana riâyet muktezâ-yı insâniyet iken, câmiini kiliseye tahvîl etdiren hamiyetsizlerin istihdâmı şöyle dursun, yüzlerine bakmak câiz olmayacağı cây-ı bahs-ü tereddüt değildir. Devletin eski satveti kalmadığı gibi, erkânının dahi evvelki şân ü şerefleri zâil oldu. Her biri kendisine bir melce bulmak üzere, sefâretlerden birine ilticâ eylediler. Binâen-âlâ-zâlik müdâhalât-ı ecnebiye alenî suretde cereyan eder oldu. Devlet-i Aliyye acınacak bir hâle geldi."*

İşin garibi, böyle bir sahtekârlığın pâdişah irâdesine iktiran ettirilebilmesidir. Bu yapılmış ve verilen fermân da geri alınamamıştır. Mesele Kudüs mutasarrıfına yüklenmiş; sâbık vekiller (Âlî ve Fuad Paşalar) ise töhmetten güyâ sıyrılmıştır. Bu hâdise, o günkü devir için de, ricâl için de, yüz karası ve hacâlet sebebidir ve çok fecî ve müessif bir vak'adır. Bundan Fransız taraftarı olan Sadrâzam, dahli olmasa bile, mes'ûldür. İşte bu şuursuz ve zıpırca davranışlardır ki, Arab eyâletle-riyle merkezin arasını açmış ve devletin geleceği için çok fenâ netîceler doğurmuştur. Şu vak'a, devletin aczinin, ricâlin şuursuzluğunun ve ecnebî müdâhalesinin derecesinin de âbidevî bir misâlidir.

Nitekim, İngiliz sefîrinin tesiriyle sadârete gelen Reşid Paşa, yedi ayı geçen bir memuriyetten sonra, bu defa da Fransız sefîrinin tesiriyle azledilmiştir (6 Ağustos 1857/10 Zilhicce 1273). Bunun sebebi, Memleketeyn beyliklerinin birleşmesini isteyen ve bu hususta Rusya ile berâber olan Fransa'nın, bunu istemeyen İngiltere ile müşterek bir politika tâkip etmesidir. Yâni Fransız-İngiliz rekabetinin netîcesidir. Paris Muâhedesi'nin 24'üncü maddesine göre, ahâli mümessillerinden mürekkep bir dîvân intihabı yapılmış; birleşme taraftarları seçilemediği için, Fransız elçisi buna fesat karıştırıldığını söyleyerek, bu intihabın sayılmamasını istemiş, aksi halde sefâreti terkedip, memleketine gideceğini bildirmiştir. Bu hususta Rusya, Sardenya ve Prusya'ca da desteklendiği için, Reşid Paşa'nın azli lâzım gelmiş ve yerine üçüncü defa olmak üzere Hüseyin Nâilî Paşa tâyin edilmiştir. Cevdet bu değişikliğin Reşid Paşa'nın reyiyle olup "mânen yine kendisinin sadrâzam bulunduğu"nu söylemekte; "Fakat Giridli makaam-ı sadârete geldiği gibi selefinin rükebâsına arz-ı hulûs için onu kadh-ü zemme başladı." demektedir. Bu sırada İstanbul'daki Fransız ve İngiliz rekabetinin çok fecî bir hal aldığını kaydetmekte, "Umûr-ı hâriciyemiz ise bütün bütün yüzü üstüne bırakılmış idi; halbuki garâibden olarak ıyd-ı adhâ alayında Şevket Paşa ile Kayserili Ahmed Paşa, Sultan Ahmed Meydanı'nda tekaddüm ve teahhur gavgası etmişlerdi." demektedir.

Bu sırada Fransız İmparatoru Napoléon'un Londra'ya gidip İngiliz Kraliçesi'yle görüşmesinin sefîrler cedelleşmesine biraz ara verdiğini, hattâ bu sebeble Mecidiye altını 136'ya kadar çıkmış iken, def'aten 126'ya indiğini de ilâve etmektedir. Bu durumda yeni Sadrâzam da mevkiinde fazla kalamamış ve iki buçuk aylık bir memuriyetten sonra azledilmiştir. Azline sebep olarak, Pâdişah'ın bahsettiği bir siyasî meseleyi kavrayamaması da gösterilmektedir. Yerine Reşid Paşa, altıncı defa olarak sadârete getirilmiştir (22 Ekim 1857/3 Rebîülevvel 1274).

Bu azil ve nasbların esas sebepleri, İstanbul'da İngiliz ve Fransız nufûz

çekişmesinde, dolayısiyle sefîrler ve ricâl dalaşmasında görülmektedir. Nitekim Cevdet "Canning, kendi devletinin nufûzunu, düvel-i sâirenin nufûzuna fâik göstermek için, her türlü esbâba teşebbüs eylerdi ve bu bâbda Reşid Paşa dahi, kendisine müsâid idi; bu cihetle bir kaç Fransız elçisinin azl-ü teb'idine sebeb oldu. Lâkin bu keyfiyet Fransız İmparatoru'nun gayretine dokundu ve Canning ile uğraşmaya karar verdi. Ana dahi Âlî ve Fuad Paşa muvâfık idi." diyerek, çekişmeleri anlatmaktadır. Bu defa da Canning muvakkat kaydıyle İstanbul'dan uzaklaşmış ve bu dâimî hâle gelmiştir. Cevdet, Reşid Paşa'nın bu defaki sadâretinde Fransız elçisinin kendisine gelmediğini yazmakta, nihâyet Âlî Paşa'nın bir ziyâfet tertîb ederek, Sadrâzam'la sefîri barıştırmış olduğunu söylemektedir.

Şu ifâdeler göstermektedir ki, vezîrler devletin artık her işine müdâhale eden yabancı sefîrlerin oyuncağı ve dama taşı hâline gelmişler; onların tensîbiyle tâyin ve azledilir olmuşlardır. Buna da sebep vezîrlerin dayanak olarak, kendilerini ve devletlerini değil, sefâretleri görmüş olmaları ve buna yaslanmalarıdır. Bu hareketler, devletimiz için pek fecî olmuş; onun halk nezdindeki otoritesine halel vermiş; Osmanlı zihniyetinde mukaddes bir mevki işgâl eden saltanat ve hilâfetin de nufûzuna gölge düşürmüştür. Bu zâviyeden Tanzîmat'ın meşhûr paşalarını affetmeye ve mâzur göstermeye de imkân yoktur. Hepsi aynı illetle malûldür ve şuurlu bir devlet telâkkisine sâhip bulunan halkımız tarafından sevilmemelerinin hakîkî sebebi de, yabancı âleti olmak husûsundaki şu gönüllülükleridir. Reşid Paşa da öyledir ve ona takılmış "Büyük" lâkabı, şu vaziyet karşısında gülünç bir tâbir olmaktan ileri geçememektedir.

İşin garibi bunların içinde şu vaziyetten şikâyet edenler dahi, rakîblerine karşı aynı silâhı, yâni sefâretleri kullanmaktan çekinmemekte ve onlara yanaşmayı ayıp bir şey olarak görmemektedirler.

Cevdet'in nakline göre, Reşid Paşa bu son sadâretinde her tarafla barışmıştır ve kısa bir müddet sonra da Emirgân'daki sâhilhânesi hareminde geçirdiği şiddetli bir kalb krizi netîcesinde vefât etmiştir (7 Ocak 1858/21 Cumadelûlâ 1274). Cenâzesi vapurla köprüye getirilerek, Bayezid'deki türbesine defnedilmiş; tabutunun altına ilk defa girmek için, rakîbi Âlî Paşa'nın seğirtmesi, ahâlide iyi bir tesir husûle getirmiştir.

Reşid Paşa inhitat devrimizin en önemli merhalelerinden biri olan devrenin başında bulunmuş ve ona damgasını vurmuş bir adamdır. Bu sebepledir ki, şimdiye kadar devam eden ve resmî mâhiyet kazanan siyasî güç, onu alabildiğine yüceltmiştir. Dâhilde ve hâriçte düşülen vartalar, koskoca devletin, ecnebîlerin alabildiğine müdâhale ettiği bir varlık hâline gelişi karşısında bu

mesnedsiz medihler, pek gülünç kalmıştır. Onun hakkında, zamanında yazıldığı anlaşılan ve kimin tarafından söylendiği bilinmeyen şu hiciv, çok mânidardır:

"Zamânenin şu tabîb-i reşîdini gör kim;
Revâc vermek için kendi kâr ü san'atına;
Vücûd-ı devlet karîn-i sıhhat iken;
Düşürdü re'y-i sakîmi frengî illetine."

Cevdet, garâib-i vukuâttan olarak, onun vefâtının Pâdişah tarafından daha evvel bir rü'yâ ile anlaşıldığını söylemekte, Sultan'ın âlem-i menâmda iki kuyruklu yıldız gördüğünü, birisinin pâre pâre ve diğerinin de hey'etiyle düştüğünü gördüğünü, Reşid Paşa'nın vefâtında "İşte biri çıktı, diğeri dahi kimbilir kimdir?" dediğini nakletmekte, gâyet âlim bir zât olan Fethi Paşa'nın rahatsızlığı söylenip, dünden daha iyicedir dediklerinde, rüyâsına itimâden "İyidir ammâ ölecekdir." diye tekrarladığını ve netîcede Paşa'nın da ifâkat bulamıyarak âzim-i dâr-ı bekaa olduğunu kaydetmektedir. Aynı müellif kadîm tarzdaki bediî san'atlarla dolu münşeâtı seven Kâmil Paşa'nın, onlar hakkında şu fıkrayı kaleme aldığını yazmaktadır: "Reşid Paşa'nın gümnâm-ı gıybetü'l-cahb-i feyfa-yı adem ve aklâm-ı hak olan elsine-i halkdan madrab-i 'İlâ kaysü'l-kut-ı rahliha ümm-i kaş'am' olmasına Fethi Paşa vusûl ve tarîk-i âmed-şûd nefesini dıyk-ı sadrı sedd etmekle verâsınca revân ve dârü'd-darb-ı dünyâda taksîm edemedikleri kaliçe-i mağşuş-ı ikbâl ü idbârı pûte-i nûr-ı ebed kararda izâhe etmek emeliyle a'dûsu gibi duzeh mekân oldu."

Kendisinden boşalan sadârete ise, Hâriciye Nâzırı Âlî Paşa tâyin edilmiştir (11 Ocak 1858/25 Cumadelûlâ 1274).

Hicaz ve Cidde Hâdiseleri ve Bunların Sebep ve Netîceleri

Bu esnâda Arab eyâletlerinde Gülhâne ve Islahat hatlarının hıristiyan tebeaya verdiği imtiyâzlar dolayısiyle derin bir kaynama başlamiş ve devam etmekte bulunmuştu. Arab rüesâ ve meşâyihi, Cidde'nin mûteber tüccarları, türlü sebeplerden dolayı tedirgin olmuşlar ve ciddî bir hoşnutsuzluğa kapılmışlardı. Bu hoşnudsuzlukta geniş çapta "üserâ-yı zencîye ticâretinin men'i" hakkında çıkarılmış olan emirlerin, oralarda tatbîkinin de büyük dahli olduğu anlaşılmaktadır. Ecnebîlerin emlâk satın almalarına, Hicaz'da dahi müsâade edilmesi ise, çok ciddî bir gayrımemnûnluk vücûda getirmişti. Cidde'nin en mûteber ve nâmlı tüccarları, Mekke ulemâsına ve şerîflerine bir nâme gön-

dermişler ve "Men'-i üserâ, hudûd-ı şer'iyenin iptâli, a'dâ-yı dînin Cezîretü'l-Arab'da istedikleri yerde ebniye inşâ edebilmeleri, tâife-i nisvânın kocalarının yâhud babalarının yanında durmak istemedikleri sûretde kendilerine ve küffârın ehl-i İslâm karılarını tezevvüc etmelerine itirâz olunmaması" gibi hususlardan şikâyet etmişler, hattâ "Nasarâ'nın el'an bu hususda ve belki daha efhâs makâlâtı cehren tefevvüh eylediklerini" bildirerek, "Bu sûretle hâkim bize kavâid-i küfriyenin te'yîd ve işâasıyle, her şeyde kefere ile ihtilâtı nasıl emreder?" diye sormuşlardır. Sonra da bunun Şerîf'e nakledilmesini, kendileri ve onun mârifetiyle "taraf-ı hazret-i sultâniye arz-ı hâl etmeğe delâlet eylemelerini" talep etmişlerdir.

Bu mektup ile sâir hıristiyanların berbad propagandaları garip bir tesir husûle getirmiş, diğer şahsî sebeplerle de Mekke Şerîfi Abdulmuttalib Efendi ile bir kısım ulemâ "Türkler'in artık mürted olduklarını, şimdilik gizlemekle berâber bu irtidatlarını ileride açıkça izhâr edeceklerini" bildirerek, tahrîklere başlamışlardır.

Bu tahrîkler, basîretsiz ricâl ile onların, âdetâ idâre ettikleri milletlerin karakterlerine âşina olmayan garip davranışları sebebiyle netîce vermiş ve halk mahkeme ile hükûmet makaamına tecâvüzde bulunmuşlardır. Böylece Hicaz'da bir fitne patlak vermiş; bunun bastırılması için biraz uğraşılmıştır.

Şu hâdiseler üzerine Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi Mekke-i Mükerreme'deki bütün şürefâ, ulemâ, kütebâ, meşâyih ve eimme efendilere hitâben bir mektup irsâl buyurmuş ve "Dünyâ metâına tama' iden bâzı cür'etkârların çirkin urcûfeler uydurup, Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin el-ıyazu billâh minârelerden ezân okunmasını, tesettürü ve setr-i avreti men' etmek, bizim dînimizden olmayan bir kavimden yardım almak, müminleri değil de düşmanları dost ve arkadaş edinmek gibi şeyler irtikâb eylediğini işâa etdikleri"nin anlaşıldığını, bunun külliyen yalan olduğunu ifâde buyurmuştur. Sonra mektupta aynen şöyle denmiştir:

> *"Devlet-i Osmaniye sultanları, ibtidâ-yı zuhûrundan itibâren urvetü'l-vuska olan şerîat-ı mutahharaya temessük etmişler ve kelime-i ulyâyı i'lâ için gâyet derecede bezl-ü gayret göstermişler, a'dâ-yı dîni kahredip bilâd-i müslimîni tevsî etmişlerdir. Onlar elleriyle zuhûra gelen işlerle Peygamber sallallâhü aleyhi vesellemin şu sözünün misdakı olan kimselerdir;* 'Allah benim için yeryüzünü topladı da maşrıkları ve mağribleri gördüm, ümmetimin hâkimiyeti benim için toplanmış yerlere varacakdır.' *Bu hadîs,* Sahîh-i Müslim'*de rivâyet edilmiştir. Bu pâdişahlar sayısız mescidler ve hayır eserleri kurmuşlardır ve müstehaklar için lâyuhsâ avâid tâyin eylemişlerdir. Bilhassa beldeteyn-i muazzama-*

teyn ahâlîsine hüsn-i nazarla bakıp Hâdimü'l-Haremeyn-i Muhteremeyn sıfatına hak kazanmışlardır. Muhakkak ki, imâmü'l-müslimîn olan Sultanımız -Allah onu nasr-ı mübîn ile müeyyed etsin- ecdâdının isrinde yürüdüğü gibi himmet-i aliyyesinin kısm-ı âzamını habl-i metîne temessüke ve a'dâ-u muannidîni yola getirmeğe sarfediyor. Ey dîn kardeşleri! Nazar-ı insâfla bakınız. Bunlar gibisinin mülk-i yemîni men', Allah'ın helâl etdiğini harâm kılması, İslâm'ın şeâirinden olan ezanı yasak etmesi, kadınların kesf-i avret etmesi ve çirkin ve münker şeyleri, Kitâb-ı Mübîn'deki 'Ey îmân edenler, kendinizden başkasını dost ve sırdaş etmeyiniz, onlar size zarar irâsında kusur etmezler.' *nassına muhâlif olarak a'dâ-yı dîni dost ve arkadaş edinmesi tasavvur olunabilir mi?"*

Bilâhare Peygamber hazretlerinin Kurayza ve Benî Kaynuka Yahudilerinden yardım istediğini, Huneyn gazvesinde ise müşrik olan Safvare b. Unayye'den yardım talebinde bulunduğunu beyan ederek, müslümanların rahatının düşünülerek, esas düşmana karşı bir kısım nasarâ devleti ile ittifak yapılmasının meşrû olduğu misâllerle îzâh edilerek, fesada nihâyet verilmesi için gayret göstermelerini ve "Devlet-i Osmaniye-i İslâmiye'nin ale'd-devâm te'yîdi için duâ etmelerini" ifâde etmiştir.

Bunun üzerine Şerîf Abdulmuttalib Efendi azlolunmuş ve yerine şürefâdan İbni Avn hazretleri tâyin olunmuştur. İsyana yeltenen Şerîf, gönlü alınarak İstanbul'a getirilmiş ve konağında ikaamete memur kılınmıştır. Cevdet, bu hâdiseyi anlattıktan sonra:

"Bu asırda kürre-i arz üzerinde dîn-i İslâm'ın hâmîsi olan yalnız bir Devlet-i Osmâniye kalmışdır; Halîfe-i Abbâsî dahi, nice müslimîn mahzarında Yavuz Sultan Selîm ile a'kaabına emânet-i hilâfeti terk ve teslîm etmiş idi. Binâenaleyh hânedân-ı Osmânî'nin hilâfetleri meşrû ve muhâlefet edenlerin âsî ve bâğî olduklarında şübhe yokdur."

demektedir.

Bu vak'a 1856/1272 senesinde vâki olmuştur. Bundan bir müddet sonra hıristiyanlar ile ecnebîlerin Osmanlı mülkündeki şımarıklıkları gâyet fenâ bir hal almış; bundan dolayı da memleketteki müslim ve gayrı müslimler arasındaki gerginlik had bir safhaya gelmiştir. Islahat Fermanı'nın netîcelerini anlatırken de tekrar ettiğimiz bu hal, muhtelif netîceler vermiş; bilhassa kesîf bir müslüman kitlesi ile pek cüz'î ecnebîlerin bulunduğu yerlerde, yabancıların şımarıklıkları fiilî hâdiselere sebep olmuştur. Cevdet'in yazdığına göre,

Cidde'deki İngiliz konsolosu pek fenâ bir adam olup, her işe müdâhale etmekte ve ahâliye etmediği kötülüğü bırakmamaktadır. İşte bu sebepten bir gemiye İngiliz veya İslâm sancağı çekilmesi maddesi, Cidde ahâlisini kızdırmış ve toplanılarak İngiliz konsolosu öldürülmüş; iş ecnebîlere taarruza kadar uzamış ve Cevdet'in iyi ve güzel bir adam olarak vasıflandırdığı Fransız konsolosu ile bir kaç ecnebî tüccar da katledilmiştir. Bundan sonra İngiliz ve Fransız donanmasından bir kaç gemi Cidde'ye gelmiş; şehri merhametsizce topa tutmuş ve kumandanlar, Cidde eşrâfından 11 kişiyi teşvikçidirler diye idâm ettirmişlerdir (15 Temmuz 1858/3 Zilhicce 1275).

İngiliz ve Fransız gemilerinin bu taarruzu, Osmanlı Devleti'nin hükümranlık hukukunu ihlâl eden gâyet şımarık ve edepsizce bir hareket olmuş; fakat ricâl, başta Âlî Paşa olmak üzere, bir protestoda bile bulunamamıştır. Bu hâdise, devletin aczini bir kat daha ortaya koymuş ve bütün müslüman efkâr-ı umûmiyesini hem baştaki ricâle, hem ecnebîlere, hem de içerde gittikçe şımaran hıristiyan tebeaya karşı ciddî bir nefret içine sokmuştur. Yâni Gülhâne ve Islahat fermanlarının güyâ yapmak istediği tebea vifâkı (uyumu, kaynaşması), tamâmen aksi netîce vermiş; istenileni temin edemediği gibi, devletin esas halkı olan müslüman tebeanın da hükûmetinden soğumasına sebep olmuştur. Şu Cidde vak'ası, biraz sonraki Lübnan ve Şam hâdiselerinin de bir işâreti sayılmıştır.

Memleketeyn Teşkîlâtı Hakkında Paris'te İmzalanan Muâhede ve Bu Beğliklerin Birleşmesi

Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti içerisinde bulunan milletleri bir takım muhtar idârelere ayırma gibi bir siyâset tâkip etmeğe başladılar. III. Napoléon'un, Kraliçe Victoria ile mülâkatı işte bu sebeple vukû bulmuş ve Memleketeyn'in birleştirilerek, istiklâle yakın bir muhtariyete kavuşması istenmiştir. Bu sebepledir ki, Bâb-ı Âlî'nin itirazlarına rağmen, mesele Türkiye'nin hâmîsi hâline gelmiş bulunan Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Sardenya devletleri ile Türkiye arasında Paris'te kararlaştırılan bir muâhede ile hal yoluna girmiştir. 50 maddelik bu muâhede, Hâriciye Nâzırı Fûad Paşa tarafından imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Memleketeyn birleştirilecek ve "Müttehit Eflâk ve Boğdan Beylikleri" unvânını alacak, Osmanlı pâdişahının yüksek hâkimiyetinde bulunacaklardı. Dâhilî işlerinde serbest olacaklar, voyvodalar (Kospodar) yedi sene müddetle seçilmiş bir meclis tarafından kayd-ı hayatla mevkide kalmak üzere seçileceklerdi. Boğdan bir buçuk, Eflâk iki buçuk milyon kuruş tâbiiyet parası verecek, tecâvüz vukuunda,

beyliklerle anlaşarak, Devlet-i Aliyye'ce tedbîrler alınabilecek, Türkiye'nin akdettiği muâhedeler, imtiyazları ihlâl etmemek şartıyle, prensliklere de şâmil olacaktı.

Bu muâhede, Eflâk ve Boğdan'ın birleştirilmesini an meselesi hâline getirmiş ve istiklâli için de kuvvetli bir adım atmıştır (19 Ağustos 1858/9 Muharrem 1275). İngiltere, Latinlik güden Fransa'nın desteği karşısında, böyle bir müstakil devletin varlığını dahi faydalı görmüştür. Rusya ise, çok daha kolay yutabilmek için, istiklâli desteklemiştir. Fransa ve İngiltere'nin o günkü politikaları gâyet kısa görüşlü ve basîretsiz bulunmuş; Rusya'nın emeline hizmetten başka bir şeye yaramamıştır. Bugünkü vaziyet, Rus görüşündeki sâbit kararlılığın isâbetini göstermiştir.

Kısa bir müddet sonra Boğdan meclisi, miralay Alexandre Jean Couza'yı prens intihâb etmiş, biraz sonra da Eflâk meclisi aynı adamı bey seçmiştir. Böylece Memleketeyn tek voyvoda elinde birleşmiştir (25 Eylül 1859/27 Safer 1276). Bâb-ı Âlî bunun, teşkîlât muâhedesine zıt bulunduğunu izâh ederek, intihabın geçersiz bulunduğunu iddia etmişse de, Avusturya'dan başkasına dinletememiştir. Cevdet "Ufk-ı politika pek bulutlu olduğundan, bu bâbda ziyâde ısrara zaman müsâid olmamak hasebiyle, taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kabul olunarak, Avrupa'ya teklîf edilmiş; bu suretle Fransa İmparatoru nâil-i emel olmuşdur." demektedir.

Şu birleşme, istikbâlde Romanya için bir mânâ ifâde etmiyecek ve kendisine felâketten başka bir şey getirmiyecek olan istiklâle doğru bir adım sayılmıştır.

Karadağ Meselesinin Tekrar Patlak Vermesi ve Bir Hudud Protokolü ile İşin Bir Süre Geçiştirilmesi

Memleketeyn meselesinin hemen arkasından, Danilo (Danyal) nâmındaki Vladika'nın, Rusya tarafından teşvîk edilen ve diğer devletlerce de desteklenen şımarık talepleri ile uğraşılmıştır. Bu Danyal, Paris Kongresi'nden istiklâl ile Hersek sancağının bir kısmını ve Bar limanını talebe kadar ileri gitmiştir. Bâb-ı Âlî bâzı imtiyazlarla işi halletmek istemiş; fakat garb devletlerinden yüz bulan Danyal, civar mahalleri işgâle dahi yeltenmiştir. Bunun üzerine üstüne asker gönderilmeğe kalkışılmış ve bu husus, artık Tanzîmat Bâb-ı Âlîsinin efendileri hâline gelen sefîrlerden suâl olunmuştur. Bunlar kendiliklerinden verdikleri cevapta "Karadağ'ın memâlik-i Osmaniye'den bulunması sebebiyle, Devlet-i Aliyye anı istediği gibi terbiye eder, buna bir tarafın müdâhaleye hakkı yokdur." demişlerdir.

İşte bunun üzerine Âlî Paşa, Fransa ve Rusya sefâretlerinin teklîflerine karşı, red cevâbı vermiş ve asker sevkine devam edilmiştir. Bu sırada Karadağ kuvvetleri bir muvaffakıyet kazanmışlar ve Fransa hükûmeti de Adriyatik Denizi'ne donanmasını göndererek, Danyal'ı desteklediğini açıkça ortaya koymuştur. Bilâhare İngiltere ve Prusya'dan telgraflar gelmiş ve "Düvel-i erbaanın Karadağ'ı Devlet-i Aliyye'ye çiğnetmiyecekleri" bildirilerek, müzâkerelere başlanılmasını ve Osmanlı kuvvetlerinin memleketten çekilmesini bildirmişlerdir. Bunun üzerine müzâkereler başlamış ve İstanbul'da Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve Türkiye mümessilleri tarafından Grakkova kazâsı Karadağ'da ve Kulaşin Osmanlı hudutlarında bulunmak üzere, yeni bir hudut tesbit edilmiş ve arazi statükosu temin edilmiştir (8 Kasım 1858/1 Rebîülâhir 1275).

Bâb-ı Âlî vükelâsı, devletlerin bu müdâhalesine, Engelhardt'ın naklettiği şu cevâbı vermişlerdir: "Ecnebî devletler, dâhilî işlerimize müdâhale ederlerse âsayişin iâdesi husûsundaki teşebbüslerimizde şüphesiz ki muvaffak olamayız; isyan eden ahâli, bizim âdeta mücrimler gibi Avrupa mahkemesi huzûruna celbedildiğimizi görünce, her zamankinden ziyâde söz anlamaz olacaklardır. Zaten Paris Muâhedesi'nin dokuzuncu maddesi bizi, devletlerin münferit veyâ müşterek müdâhalelerinden masûn bulundurmuyor mu?" "Avrupa kabînelerinin ekserisi şu suâle, bu maddenin kendilerine, Hatt-ı Hümâyûn'un tatbîk edilmesine nezâret etmek hakkını bahşetmiş olduğunu beyân etdiler."

Karadağ meselesiyle bir kere daha görüldü ki, Osmanlı Devleti dâhilde neşrettiği Islahat Hatt-ı Hümâyûnu ve Paris Muâhedesi ile fecî bir kapana sokulmuş; hareket imkânından âdeta mahrum hâle getirilmişti. İşte bu sebepledir ki, o günkü ricâli bir takım boş mütâlaa ve sıfatlarla göklere çıkarmamn ne imkânı vardır, ne de onları mâzur görmek mümkündür. Tanzîmat, ıslahat, ilerilik, terakkî gibi boş ve mânâsız yaygaraların arkasındaki hakîkat budur. Koskoca devlet, âcizlikten çok daha berbad sıfatlarla tavsîf edilmesi icâb eden, idrâksiz ricâli tarafından kapana kıstırılmış ve taksitle canı alınan bir varlık hâline getirilmiştir. Ahâlisiyle, ricâlinin inanışı değişmiş; idâre edicileri, gâvur sefîrlerinin elinde oyuncak olmuş; milletinin desteğini yitirmiş bir ucûbe varlık hâline gelmiştir. Kendi inanç ve îmânına sâhip olmayan bir münevver tabaka, bütün milletler için bir baş belâsı olduğu gibi, kendi millî îmânını kaybeden bir münevvere sâhip bir milletin iflâh olduğu da görülmemiştir. Maalesef Türkiye, gittikçe daha hızlı olarak, bu hâle düşmüş ve şu batakta devam edip gitmiştir. Eskinin azimli, kararlı, milletinin kudretine inanan, onun mukaddesâtı ve millî menfaatleri için can ve baş fedâ etmekten çekinmeyen ricâlinin ve münevverinin yerini, batının en pespâye sefîrleri

karşısında el oğuşturan vükelâ almıştır. İşin en acı taraflarından biri de, Piemento gibi bir mikro devletin, Türkiye'nin hâmîsi sıfatında bulunması ve her muâhedeye imzâ atmasıdır.

Süveyş Kanalı Hafriyâtının Başlaması ve Bunun Doğurduğu Siyasî Netîceler

Süveyş'te bir kanal açılması için uğraşan Fransızlar'dan Ferdinand de Lesseps, uzun çalışmasının semeresini alarak, bu azîm işe başlamıştır (24 Nisan 1859/21 Ramazan 1275). Bu imtiyazı almak kolay olmamış; Fransa'nın Hind yolunun üzerinde çöreklenmek istemesine, İngiltere tarafından şiddetle muhâlefete başlanmış ve bu sebeple uzun zaman müsâade verilmekten çekinilmiştir. Nihâyet İngiltere ile Fransa anlaştıkları için, bu müsâade verilmiştir.

Mısır Vâlisi Saîd Paşa, Süveyş'in getireceği vâridât üzerinde durmuş; onun siyasî mahzurlarını fazla düşünmemiştir. Ferdinand, imtiyazı tam olarak alabilmek için, İstanbul'a gelmiştir. Cevdet, bu hususta şunları yazmaktadır: "O esnâda Lesseps Dersaâdet'e geldi. Yine Süveyş kanalı bahsi meydana çıkdı. Fransız İmparatoru bu işin husûlünü iltizâm eylediğinden red ile cevap verilmek müteassır ve müsâade sûreti İngiliz politikasına mugâyir olduğundan vükelâ hayretde kalıp, gece gündüz akd-i meclis ederek müzâkerât ile meşgûl oldular." Netîcede müsâade verilmiş ve o günkü dünyanın hakîkaten büyük olan teşebbüslerinden birine girilmiştir. 1869'da ikmâl edilen bu kanal, bir müddet sonra Fransız elinden çıkmış ve sessiz sadâsız garip bir elçabukluğu ile İngilizler'in eline geçmiştir. Fransız idâresizliğinin açık bir netîcesi olan bu el değiştiriş; İngiltere için Hindistan yolunun emniyeti dolayısiyle ayrıca bir zarûret bulunmuştur. Kanal, Mısır'ın siyasî kaderinde ileride büyük rol oynayacak ve ecnebî işgâline girmesinin başlıca sebebini teşkîl edecektir.

Osmanlı pâdişahlarından Kaanûnî, II. Selîm ve III. Mustafa'nın düşündüğü ve hattâ birinin teşebbüs dahi ettiği kanal, ancak 1869'da bir Fransız eseri olarak açılacaktır. İngiltere bu teşebbüsün kendisine Hind yolunu kapatabileceği ihtimâline karşı bâzı tedbîrlere teşebbüs etti. Aden'i daha evvel satın almıştı. Bu defa onun karşısındaki Cibuti limanını da ele geçirdi ve herhangi bir ihtimâle karşı Kızıldeniz'i her an kapayabilme imkânına kavuştu. Bu, kanalın Fransa elinde bulunuşuna karşı iyi bir tedbîrdi. Diğer taraftan İngiltere, günümüzde de İsrail tarafından düşünülen, yeni bir kanala teşebbüs etmek istedi. Bu azîm projeye göre Hayfa'dan Şerîa vâdisine, onu tâkiben Lut Gölü ve Akabe vâdisinden, ucundaki limana kadar uzayan bir büyük kanal açıla-

caktı. Fakat bu büyük proje ancak tasavvurda kaldı. Çünkü buna lüzum da kalmadı. Kanal açıldıktan 6 sene sonra gâyet müsrif bir adam olan Hidiv İsmail Paşa'dan kanal hisselerini hemen satın aldı ve biraz müddet geçince de buraya tamâmen sâhip oldu. Kanal, Mısır'ın İngiliz işgâline düşüşüne ve başına bir sürü belâlar gelmesine sebep oldu. Dünyanın en ehemmiyetli geçişlerinden biri olan bu kanal, günümüzde de ehemmiyetini yitirmedi ve sâhip olduğu bu kozu kullanamayan Mısır'a felâketler getirmekte devam etti.

"Kuleli Vak'ası" Sebeb ve Netîceleri

Devletin haysiyet kırıcı bir hal alan zaafiyeti, bunun karşısında ricâlin şahsî menfaat ve nefsî endîşe deryâsına dalmaları, birbirleriyle bitmek bilmeyen rekaabet mücâdeleleri, ecnebî devletlerin Osmanlı mülküne hod-behod müdâhaleleri, millî dîn hâlinde bulunan İslâmiyet'e zıt tavırların takınılması, hıristiyan tebeanın garip şımarıklığı, çok kökleşmiş bir devlet şuuruna sâhip ahâlide derin akisler uyandırıyor; ciddî bir memnûniyetsizliğin bütün emâreleri memleketi sarmış bulunuyordu. Hükûmet garip bir istikraz politikasıyle devamlı olarak borçlanıyor, dış borç 80 milyon liraya yaklaşıyordu. Mâlî buhran, zarûrî eşyâ fiatlarını her yerde artırıyor; meskûkât piyasadan çekilerek, yerine kavâim-i nakdiye (kâğıt paralar) kaaim oluyordu. Hayattaki bu bereketsizlik ise pek haklı olarak Tanzîmat ve Islahat gibi, müslüman halka zarardan başka bir şey getirmeyen tasarruflara atfolunuyor; gâvurların yolunca gitmek ve onlara özenmek yolunda bulunan tabakaya karşı derin bir nefret duyuluyordu. İçtimaî âhenk bozulmuş; mânevî değerlerde garip bir çözülme başlamıştı. Ricâlin yanlış davranışları, binâ ve sefâhat düşkünlükleri ise bu mevzûlarda dâima hassas olan halkımızda köklü hoşnudsuzluk uyandırıyordu. Saray kadınlarının taşkınlığı, gâyet ince, zayıf ve rakîk olan Pâdişah'ın zaafı tenkîd mevzuu ediliyor; Âlî Paşa'nın mes'ûliyeti sırtından atmak gibi zararlı davranışı yüzünden, her işi irâde-i seniyeye (pâdişah irâdesine) raptediliyor; bu sebeple Pâdişah'ın halk içindeki üstün ve kudsî nufûzuna halel getiriliyordu. Memnûniyetsizlik bütün Osmanlı ülkelerinde umûmî bir hal alıyordu. Buna karşı İstanbul halkı, bünye ve tavırlarıyle ilk Osmanlı pâdişahlarına benzeyen ve bütün telâkkî ve inanışıyle kendilerinden olan, züppe ricâlden nefret eden velîahdi, tek ümîd olarak görmeğe başlıyordu.

İşte bu umûmî nefret ve ümittir ki, her tarafta müşterek bir his uyandırmış; herkes bir şeyleri intizar eder olmuştur. Bu havayı açıkça gören Pâdişah, Bâb-ı Âlî'yi teşrîf buyurarak, mâliyenin düzeltilmesi için ricâle yazılmış şiddetli târizleri ihtivâ eden bir hatt-ı hümâyûn kıraat ettirmiştir. En-

gelhardt'a göre bu "hükûmetin aczini, memleketin vahîm hal ve mevkiini resmî sûretde itiraf etdiği için, âmmenin nefretini daha ziyâde artırmıştır." Aynı müellif, o sırada efkâr-ı umûmîyenin bir ümit içinde bulunduğunu yazmakta ve "Bu bâbdaki vesâik-i zâtiyem o kadar kat'î ve sarîhdir ki, Osmanlı Avrupası'ndaki vilâyetlerde vukua gelen bâzı hâdiseleri zikretmek suretiyle, mahallî memurlarından kısm-ı âzamının, pâyitahtda hazırlanmakda olan siyasî harekete tarafdar olduklarını isbât edebilirim." demektedir.

İşte bu sebeplerle hazırlanan gizli bir cemiyet teşebbüsü ve bunun icrâ mevkiine koyacağı inkılâb ve değiştirme işi, kendisine dâvet yapılan bir zâbit tarafından ihbâr edilmiş ve "fesad derneği"ne mensup bulunan kimseler birer birer tevkîf olunarak, Kuleli kışlasına hapsedilmiş ve hemen sorguya çekilerek muhâkemelerine başlanmıştır. Cevdet "Cem'iyet-i fesâdiyenin kumandanının Hüseyin Dâim Paşa olduğunu, onun husûsî memuriyetle Rumeli'ye gittiği için orada tevkîf edildiğini, asıl reîs-i fesâdın ulemâdan Süleymâniyeli Şeyh Ahmed nâmında biri olduğunu, bunun esnâ-yı muhârebede Kars'a geldiği vakit Islahat Fermanı'nın orada okunması üzerine, böyle bir teşebbüse karar verdiğini, işte burada Nizip bozgunundaki Hâfız Paşa'nın birâderi olan Dâim Paşa ile tanıştığını" yazmaktadır. Bu Dâim Paşa miralaylıkla Kars'a gelmiş; orada yararlığı görülmekle rütbesinde terfî ederek ferîk olmuş; sonra Karadağ'da gafleten mağlûb olmuş, fakat kendisine bir şey denilmemiş; İstanbul'a dönünce, Şeyh Ahmed'le teşkîlât kurmağa başlamışlardır. Kuleli'ye hapsedilenlerin 300 kişi olduğu nakledilmiştir. Bunlardan bir kısmı fedâidir. Şeyh Ahmed, fedâî olduklarına dâir birer senet almış olduğundan, suçlarını inkâr edememişlerdir. Fakat Cevdet, Cezâ Kaanununda, pâdişaha sûikasd tertîbi maddesi konmadığını, bunun bilhassa Meclis-i Tanzîmat âzası Şevket Paşa tarafından "Sultana kasd itmek kimsenin hâtırına gelmemelidir." sebebine binâ etdirildiğini söylemekte, bu sebeple kendilerinin emr-i ulü'l-emr ile siyâseten îdâma mahkûm edildiklerini, fakat Pâdişah'ın, teşebbüs olmadığı, fakat tasavvurda kaldığı için, bunu kabul etmeyip, cezâyı kalebendliğe tebdîl ettiğini, ancak Cevdet, Dâim Paşa'nın kayıkla kışlaya nakledilirken denize atlayıp boğularak vefat ettiğini yazmaktadır.

Cevdet bu esnâda bâzı medreselere ve diğer mevkilere yaftalar yapıştırıldığını ve bunlarda "Hasmın kadı olursa yardımcın Allah olsun. Ey ümmet-i Muhammed, sizin dîn ve şerîatımzı meydana çıkarmak için uğraşan dîn kardaşlarınız Kuleli'de mahpus olup, kimisini katl, kimisine kaanunen cezâ edecekler. Dîn ve hamiyet kalmadı mı? Niçin gidip onları tahlîs etmiyorsunuz?" yollu ibâreler bulunduğunu kaydetmektedir. Yine aynı müellif mâbeyn-i hümâyûn kitâbetine bir küfe kavun ile bir mektup gönderildiğini, bunda da

milletin Âlî ve Fuad Paşaları istemedikleri, bunların azledilmeleri lâzım geldiği hakkında satırlar bulunduğunu kaydetmektedir.

Engelhardt "Hükûmet aleyhinde bulunanların maksatları ve programlarının ne olduğunun anlaşılamadığını, fakat bâzılarının İslâm dînini, Avrupa müdâhalesinin hakaretlerinden kurtarmak fikrini tâkip etmelerinin muhtemel olduğunu" söylemektedir. Esâsen ortada cemiyet kurmaktan gayrı ve bir fedâî senedinden başka mühim bir delîl de yoktu ve hiç bir hareket de vuku bulmamıştı. Bu sebeplerle verilen cezâlar dahi çok ağır olmuştur. Cevdet'in yazdığına göre, Âlî ve Fuad Paşalar îdâm için çok uğraşmışlar; fakat Pâdişah fiil olmadığı ve kaanun da bulunmadığı için, buna yanaşmamıştır. Sultan Azîz tahta geçtikten sonra ise bunlar affedilmiştir. Bunun sebebini herhalde bâzılarımn yazdığı gibi, onlarla birlik oluşu değil, hiç bir fiilî teşebbüsün bulunmayışı teşkîl etmiş olsa gerektir. Osmanlı hükümdarları, devlet mevzuundaki değişmez an'aneleri îcâbı kendilerini tahta çıkaranları dahi siyâset edegelmişler; fakat tasavvur hâlinde kalan bir davranışı ise dâima affeylemişlerdir. Bu sebeple târihlerde "Kuleli Vak'ası" diye geçen bu "cem'iyet-i fesâdiye" kurma teşebbüsünün sonu da böyle olmuştur. Cemiyete girdikleri söylenenler Kuleli kışlasında muhâkeme edildikleri için buna "Kuleli Vak'ası" denmiştir. Yâni ortada Kuleli kışlasında cereyan eden muhâkemeden başka vak'a yoktur. Yalnız şu hâdise, efkâr-ı umûmiyenin, millî vicdânı rencîde eden hâdiselere karşı temâyülünü ortaya koymuş ve açığa çıkarmıştır.

Sadrâzam Âlî Paşa'nın Azli ile Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Sadâreti; Kafkas Muhâcirlerinin Gelişi; Sadârette Yeni Bir Değişiklik Yapılarak Mütercim Rüşdî Paşa'nın Getirilişi; Azli ile Kıbrıslı'nın Tâyini; Beynelmilel Bir Tahkîk Komisyonunun Teşkîli Hakkındaki Rus Teklîfi ve Netîceleri

Ahâlinin ricâle ve saraylı takımının ahvâline karşı duyduğu nefret hadden aşmış, askerin aylığı verilmezken, hanım sultanlar için cihaz alayı göstermek ise dedikodulara sebep olmuştur. Pâdişah ise bunu haber alınca şiddetle kızmış ve şehzâdelerle kadınlardan seyre gidenlerin hepsini toplatmış ve tevbihâtta bulunmuştur. Cevdet "bu hâlde cihâz alayı etmek ne büyük gaflet ve menkuriyetdir." demekte ve "Zât-ı şâhâne umûr-ı mâliyenin terfîhi ve devletin i'tibâr-ı mâlîsinin iâdesi için himmet göstereceğini beyân ile vükelânın bi'l-ittihad çâresini müşâvere ve kendisine arz etmelerini" bildirir

bir hat neşretmiştir. Bunun üzerine Sadrâzam Âlî Paşa 'Devlet-i Aliyyeniz bitdi, himmet-i şâhânenize muhtâcdır.' demiş ve taraf-ı şâhâneden ise bâzı tedbîrler söylendikte dahi Âlî Paşa 'Bunlar himmet-i şâhânenize kalmıştır.' deyü dikçe söylediğinden mûcib-i iğbirâr-ı pâdişahî olmuşdur." Bilâhare mâliyenin bu hâlini îcâb ettiren sebeplerin hep saray isrâfâtına mütedâir olduğunu ifâde eden bir mazbata kaleme alınmıştır. Pâdişah bunun arzına meydan kalmadan, zâten efkâr-ı âmmede büyük nefret çekmiş bulunan Âlî Paşa'yı azletmiş ve yerine Kıbrıslı Mehmed Emîn Paşa'yı tâyin buyurmuştur (18 Ekim 1859/21 Rebîülevvel 1276).

Zât-ı şâhâne rikâbda, yeni Sadrâzama mâlî müzâyakadan bahis açıp, aşırı derecede hüzün ve kederle "Beyhûde yerlere bir çok masraflar olmuş; keşke edilmeyeydi." demiş ve geçmişe haylî teessüf ederek, işe birlikte çâre bulunmasını istemiştir. Yeni Sadrâzam "Himmetü'r-ricâl taklaa'l-cibâl=Ricâlin himmeti dağları devirir." kaaidesini zikrederek Pâdişah'ı tesellî etmiştir. Cevdet "Âlî Paşa'nın rehâveti sebebiyle beyne'n-nâs makdûh" olduğunu yazmakta, Kıbrıslı'nın halka ümîd verdiğini anlatmakta, "Lâkin o da tenzîl-i maâşât ile hazînenin açığını kapatmak gibi bir çıkmaz yola girdi." demektedir.

Bu esnâda Rusya'nın Dağıstan'ı zabt ve istîlâsı sebebiyle Çerkes ve Nogaylar'dan bir çok âileler acı bir şekilde vatan-cüdâ olmuşlar ve İstanbul muhâcir kaafileleriyle dolmuştur. Bunlar önce hanlarda iskân edilmişler; bilâhare baharla birlikte bir kısmı Çukurova'ya, bir kısmı Kütahya ve Ankara taraflarına iskân olunmuşlardır. Bu sırada bir Muhâcirîn Komisyonu kurulmuş ve artık ondan sonra dâimî olarak vazîfe görür olmuştur. Çünkü i'tilâ devirlerinin aksine, artık vatan edindiğimiz topraklar yavaş yavaş gitmiş ve buradaki bütün müslüman kavimler Osmanlı rüyâtı altında huzûr bulmaya başlamışlardır. Kafkas müslümanları için de vaziyet aynı olmuş; onlar da sancağ-ı Osmânî'nin gölgesine sığınmışlardır. Bu, Osmanlı Halîfeleri'nin mânevî nufûzlarının da büyüklüğünü göstermiş ve târih boyunca bu uhrevî sıfatlarına verdikleri ehemmiyetin ve vecîbelerini îfâdaki gayretlerinin de tabiî bir semeresi olmuştur. Onların bıraktıkları bu mânevî nufûz o kadar köklü olmuştur ki, İslâm dünyasında bugün dahi milletimize gösterilen büyük sevginin hemen yegâne sebebini teşkîl etmiştir.

Bu Kafkas muhâcirleri meselesiyle uğraşıldığı sırada, Kıbrıslı Mehmed Paşa henüz sadârette iki aylıkken azledilmiştir (23 Aralık 1859/28 Cumâdelûlâ 1276). Cevdet'in rivâyetine göre, azlin sebebi, Rusya İmpatoru'na bi'l-mukaabele gönderilecek nişân ve hediyelerin mâbeyn-i hümâyûna getirtilmesi ve pâdişah tarafından vezîrlere gösterilmesi esnâsında huzûra ilk giren Kıbrıslı'nın, güvenilirliğe dâir bahis açılması üzerine "Merhûme Vâlide Sultan bundan dahi irtikâb etmiş" demesidir. Hünkâr münfâil ve müteessir ol-

muş; bilâhare Harem-i Hümâyûna giren Pâdişah, yakınındakilere "Bu herif benim ölmüş vâlidemden ne istiyor? Anı irtikâb ile ithâm ediyor." diye buyurmuş ve cuma günü kendisinden mühr-i hümâyûnu aldırmıştır. Mührün geri alınması kendisine pek güç gelmiş ve gâyet hadîdü'l-mizâc olmak hasebiyle, gelen mâbeynciye "Efendimiz beni mel'abe-i sıbyân mı zannediyor?" demiştir. Bunları nakleden Cevdet şu mütâlaayı da ilâve etmektedir: "Ancak milletçe Hilâfet-i İslâmiye hakkında mâruf ve mutâd olan ihtirâmât-ı lâzıme ile bu sözün mütesânip olmadığı müsellemâtdandır ve kendisinin bu defaki sadâreti 66 gün olarak 'pek deli' terkîb-i vasfîsine müsâvî olmuş garâib-i ittifâkıyâtdandır."

Yerine, İbnülemîn'in yazdığına göre, Sinop'un Ayancık kazâsı ahâlîsinden Kayıkçı Hasan Ağa nâmıyle mâruf bir fakîrin oğlu bulunan, Fransızca'dan bâzı askerî nizâmnâmeler tercüme ettiği için "Mütercim" nâmıyle anılan Mehmed Rüşdî Paşa tâyin buyurulmuştur. *Hâtıra-ı Âtıf*'ta "Kendisinin baldırı çıplak makûlesinden iken askere alınıp, Tarabya karakolhânesinde yüzbaşılıkla eğlendiği ve dalyarak gürûhundan olmağla oradaki frenk yalılarında bulunan madamları gördükçe aygırca cünbüş ve hareketlerinin karıların hoşuna gittiğini, onlarla germî-i ülfeti erkekleriyle kesb-i münâsebete menût ve tarîk-i lisan bilmeğe merbût olduğundan, Fransızcayı tahsîl eyleyip bu mertebeye geldiği" yazılmaktadır. Şu mütâlaa Paşa'nın Sultan Azîz'in halli işine karışması sebebiyle fecî şekilde aleyhinde bulunmak maksadiyle kaleme alındığından, gâyet hakaaretâmîz lâfızlarla doludur. Cevdet ise, kendisini tenkîd etmekle berâber "Duhat-ı asrdan bir adam" diyerek alaylı bir medihte bulunmaktadır. İleride hal' ve iclâslarda mühim, fakat kerîh bir rol oynayacak olan Paşa'nın ilk sadâreti budur. Cevdet kendisinin vükelâdan her biri bir sefârete yaslanırken, bundan gâyetle ictinâb etdiğini, bunun için, Pâdişah'ın hiç olmazsa orduyu sefârete mensup paşalardan kurtarmak maksadıyle onu seraskerliğe getirdiğini yazmaktadır. Paşa'nın daha sonra yazdığı bir tahrîrâtla "Asıl ıslahatın, ecânibin umûr-ı devlete müdâhaleden keff-i yed etdirilmesi kaziyesi"ni beyân etmesi lehine kaydedilecek husûslardandır.

Cevdet, onun hakkında şunları yazmaktadır: "Kimsenin aklını beğenmez bir adam idi. Nifâkı kalkan ederek her tarafı bir tavr-ı dûr-endîşâne ile idâreye çalışırdı. Envâ-i fuhşiyâtdan çoğuna tefevvuku var iken hâlini herkesden ketm eyler ve herkesle münâfıkaane hasbihâl ederdi. O zaman Âlî, Fuâd ve Kâmil Paşalara zâhir gibi görünür ise de Rızâ ve Mehmed Paşalar tarafını da elden bırakmazdı. Onca İstanbul'dan çıkmak balığın sudan çıkması gibi olduğundan, bundan havf ider ve her tarafı kollardı." Kendisinin gâyet muntazam söz söylediğini, en mantıkî müdâfaalarla tervîc ettiği bir fikrin, yine en mâkul sebeplerle aleyhinde bulunabildiğini, muhâtabını çok

defa ilzâm ettiği, istediği zaman ağlayıp karşısındakilere tesir ettiği rivâyet edilmekte ve onun bu gibi vasıflarla mümtâz olduğu söylenmektedir. İbnülemîn onun "Pâdişah'a karşı mutabasbıs, müstebid, hodpesend, batî, muhterîz, her re'ye muhâlif, her şeye mu'teriz, ta'ne-zen, istediği zaman ağlar, istediği zaman güler, şa'bedebâz, kallâş, ayyâr, riyâkâr, mütekebbir, münâfık, kavvâl" gibi sıfatlarla zemmedildiği gibi, "müstakim, âkil, fatîn, nâtuk, dûrendîş, müteennî, müteemmil, basîretkâr, mudakkik, ehl-i vakar ve haysiyet" olduğunun dahi rivâyet edildiğini, fakat fenâlığının iyiliğine gâlip olduğuna kaani bulunmaktadır.

İşte sadârete getirilen Mütercim Rüşdî Paşa böyle bir adamdır. Paşa'nın sadâreti zamânında Niş sancağındaki hıristiyanların mezâlime uğramakta bulunduğu Rusya tarafından yabancı devletler nezdinde yayılmaya başlanmıştı. Bunun üzerine beş büyük devlet sefîrleri Bâb-ı Âlî'ye, karma bir komisyon teşkîl edilerek, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te tahkîkat yapılmasını bir muhtırayla talep ettiler. Rüşdî Paşa karma komisyonun gönderilmesinin devletçe kabul edilemiyeceğini Fransız sefîrine bildirdi. Onun ısrarı üzerine "Ben gider teftîş ederim." dedi. Bunu nakleden Cevdet, "Ol vakit Rüşdî Paşa'nın azli nezd-i şâhânede musammen bulunduğundan mühr-i hümâyûn alındı, Kıbrıslı Mehmed Paşa sadârete getirildi." demektedir.

Kıbrıslı'nın bu tâyinine Kraliçe Victoria'nın gizli ve husûsî bir mektubunun sebep olduğu ve onun daha evvelki azlinden teessürünü ifâde ettiği için yeniden tâyininin vukû bulduğu rivâyet edilmiştir (28 Mayıs 1860/ 8 Zilhicce 1277). Bunun üzerine yeni Sadrâzam, Cevdet'in de dâhil bulunduğu bir heyet ile Rumeli taraflarını teftîşe çıkmıştır. Cevdet "Kıbrıslı'nın bu memuriyetinin, mücerred İstanbul'da bulunmaması için Âlî ve Fuad Paşlar tarafından Fransız elçisi vâsıtasıyle icrâ edilmiş bir manevra olduğunun" bâzı zevât tarafından söylendiğini nakletmektedir. Görülüyor ki, en muhâtaralı anlarda da koca koca ricâl, gâyet kör bir şuursuzlukla birbirleriyle uğraşmaktadırlar. Bu teftîşi nakleden Cevdet "Rusyalu tarafından vukua gelen müfteriyâtdan ehl-i İslâm'ın berî olduğu, buna mukaabil ırzca en çirkin işlerin rüesâ-yı rûhâniyede görüldüğünü" yazmaktadır.

Engelhardt, "Rusya'nın beynelmilel bir komisyonun tahkîkat yapması hakkındaki teklîfinin, İngiltere'ce şiddetle reddedildiğini, Türkiye'nin haysiyet ve itibârının mahvedilmesine Londra hükûmetinin rızâ gösteremiyeceğini beyân ettiğini" söylemekte; Bunun "Osmanlı izzet-i nefsine riâyetten değil, Rus emellerine düşmanlıktan doğduğunu" yazmaktadır.

Bu teftîş seyâhati bitmeden geri dönmek mecbûriyetinde kalındı. Bunun sebebi Lübnan'da cereyân eden hâdiselerdi. Sadrâzam'ın bu teftîş seyâhatini

tamamlamadan dönmesi, Rus sefîrini yeniden harekete geçirdi ve beynelmilel tahkîkat komisyonu projesi yeniden sahneye konulmak istendi. Bunun üzerine Bâb-ı Alî, Sadrâzam'ın memuriyetinin muvakkaten kesintiye uğradığını, bir müddet sonra yine teftîşe çıkacağını bildirdi. Bir kaç gün sonra da, bu ilk teftîşin netîceleri hakkında umûmî bir tahrîrat neşretti (Ekim 1860).

Bu vesîka bâzı sûiistimâllerin men'i ile, mahalle ve köy muhtarlarının intihâb usûllerini ıslaha, âsayiş ve kazânın temini için lüzumlu tedbîrlerin alınmasına dâir tafsîlâtı ihtivâ ediyordu. Bunun üzerine İngiltere, Rus teklîfine karşı başka bir proje teklîf etti. Anlaşıldığına göre, bütün bu devletler kendi dâhilî işlerini bırakıp, Osmanlı idâresini kendi habîs emellerince ıslâh için yarışmaya, teklîfler ileri sürmeye başladılar. Bâb-ı Âlî bu teklîfe beklenmiyen bir şekilde mukaabele etti. İngilte bunun üzerine Bâb-ı Âlî'ye ıslahat için üç ay müddet verilmesini diğer devletler kabînelerine teklîf etti. Rusya hemen buna itiraz ederek, Avrupa murahhaslarının derhal toplanmasını istedi. Bâb-ı Âlî acele bâzı tedbîrlere mürâcaata mecbûr olarak, teftîşin ikmâline Rumeli ordusu kumandanını memur etti. Aynı zamanda Avrupa'nın koymak istediği kontrolden kurtulmak için, âşar usûlünde bâzı değişikliklere, mahallî vergilerin toplanmasında nezâret icrâsına, vilâyetlerin zâbıta teşkîlâtına, adlî usûlün ıslahına dâir hazırlanan tedbîrleri Pâdişah'a arzetti. Ve bu hususta müzâkerelere başlandı.

Görülüyor ki, devletler kendi tebealarının dertlerini bırakarak, Osmanlı topraklarında yaşayan halkların ahvâliyle meşgûl olmakta ve bunu da insanlık nâmına yaptıklarını propaganda etmekteydiler. Tabiî bunlar âdî masal ve hikâyeden ibâretti. O sırada Rusya'da arâzî hâlâ insanlarla berâber alınıp satılıyor; yüzbinlerce siyasî mahkûm Sibirya buzluklarında inliyordu. İngiltere adasında aşağı tabakalarda garip bir sefâlet hüküm sürüyor, müstemlekelerinde yaşayan yerli ahâliye insan muâmelesi bile gösterilmiyordu. Fransa için de mesele aynıydı. Bunlar karşısında Osmanlı tebeası olan hıristiyanların hayâtı, kıyas kabul etmeyecek derecede iyi idi. Hattâ cemiyetimizin şartlarına göre, müreffehti. Fakat mesele ne ıslahat, ne insaniyet, ne adâlet gibi parlak ve boş lâflar değildi. Biz zayıftık, onlar kuvvetli. Bizi taksimde anlaşamıyorlar ve olgun bir meyve gibi ağızlarına lokma edebilmek için her biri kendi menfaatine uygun teklîfler ileri sürüyordu. Biz de onların bu maksada mâtuf taleplerini ıslahat, tanzîmat, ilerilik, terakkî gibi boş lâflarla halka kabul ettirmeğe çalışıyor; birbirimizle dalaşıyorduk. İşte o günden bugüne kadar uzanan acıklı serencâmımız buydu. Yoksa İngiltere'deki nâzırın, Paris'teki hâriciye memurunun, Bosna'daki İvo İliç'in, Kürdistan'daki Agop'un, Lübnan'daki Kostaki'nin derdi ile ne alâkası vardı? Bunları düşünmesine, tatlı canını bunların derdiyle meşgûl etmesine imkân tasavvur olunabilir mi idi?

Tabiî ki hayır. Mesele, nufûz ve menfaat temini ile vasatı hazırlamak, Osmanlı'dan en büyük lokmayı yutmaktı. Bunun için de bize istediklerini yaptırıyorlar ve toparlanmamıza, kuvvetlenebilmemize imkân bırakmamak için her şeye başvuruyorlardı. O günkü ricâlin en berbad vasfı buna âlet olmaları, onların dediklerini yapmaları ve kendi kuvvetlerini ve imkânlarını kendi elleriyle yok etmeğe çalışmalarıydı ki, hiç bir zaman affedilemez.

Cebel-i Lübnan Hâdiseleri; Sebepleri; Müdâhale İçin Paris Anlaşması, Fransız Askerinin Beyrut'a Çıkışı; Mümtaz Bir Sancak Hâline Getirilen Lübnan'ın İdarî Teşkîlâtına Dâir Beyoğlu Zabıtnâmesi

Bu esnâda yabancıların tazyikiyle çıkarılan Islahat Fermanı'nın Arablar'la meskûn eyâletlerdeki şiddetli akisleri, Lübnan'da başlayan hâdiselerle bir kere daha su yüzüne çıkmıştır. Daha evvel görüldüğü üzere burada Dürzî, Mârûnî ve sâir unsurlar, karmakarışık bulunuyorlardı. Fransa, başındaki hesâbını bilmez, sağı solu belli olmayan bir hükümdar sebebiyle, Haçlı seferlerinden kalma hukuku olduğunu iddia ettiği Lübnan'da, bilhassa Mârûnîler'in hâmîsi kesiliyor; İngiltere ise buna mukaabil Dürzîler'i tutuyordu. İngiltere, Fransız muharriri Jean Pichon'a göre, Islahat Fermanı'nın çıkarılmasından Paris hükûmetini mes'ûl gösteriyor ve müslümanlar nezdinde ona düşman kazandırıyordu. Fransızlar ise Mârûnîler'i tahrîk ediyorlar; hattâ rivâyetlere göre, silâhlandırıyorlardı. Islahat Fermanı'nın fecî akisleri, müslüman izzet-i nefsini haleldâr edici hükümleri, hıristiyan tebeanın kendini bilmez şımarıklığı, sefâretlerin tahrîkleri, büyük devletlerin rekaabetleri, Lübnan'ı kaynayan bir kazan hâline getiriyordu. Süveyş Kanalı'nı açmağa teşebbüs eden Fransa, bunu emniyete almak için doğuda mekân tutmak istiyor; ilerde de Kudüs'ü bir fesatla ele geçirmeyi tasarlıyordu. Böylece Katolik efkâr-ı umûmîyesini de tatmîn edecekti. Buna mukaabil İngiltere, Süveyş'e karşı yaptığı mücâdeleden çekilmiş gibi görünürken, Hind yolu üzerinde bulunan Orta Şark'ta, Fransa'nın mekân tutmasına mâni olmağa kararlıydı. Fransa Mârûnîler'le iş görürken, İngiltere Dürzîler'i tutuyor; Paris onları silâhlandırırken, Londra da diğerini teslîh ediyordu.

Karşılıklı bu gergin durum Baalbek'de 500 kadar Mârûnî'nin ayaklanmasıyle başladı ve kısa müddet içinde genişliyerek büyüdü. Dürzîler'le Mârûnîler arasında Sayda, Hasbiya, Zahle, Başiya, Deyrülkamer'de karşılıklı bir cemaatler muhârebesi cereyân etti. Osmanlı askeri zâten azdı. Müslüman ahâlinin galeyânı ve haklı dâvâlarına karşı yürütülmesi de kolay değildi. Bu sebeple ancak pek cüz'î mahallerde emniyet tertîbâtı aldırılabildi. Bu ayak-

lanmalarda mübâlağalı Fransız rivâyetlerine nazaran, 300 küsûr köy, 500 kilise, mektep ve binâ tahrîb edildi ve 7 bin küsûr hıristiyan öldürüldü. Buna mukaabil Dürzîler'den verilen zâyiât belli değildir. Her halde Mârûnîler de boş durmamışlardır.

Tabiî bu vak'a, Türkler'in Lübnan'daki bütün hıristiyanları kestiği tarzında dehşetâmiz manşetlerle Avrupa matbuâtına intikal etti ve heyecânı mûcib oldu. Hâdiseler yalnız Cebel'e münhasır kalmadı. Şam'a da intikal etti. Felemenk konsolosu da öldürüldü. Vâli müşîr Ahmed Paşa ise, bu işe müdâhale etmedi. Pichon, kendisinin bu hâdiselerde medhaldar olduğunu, İngiliz konsolosu Brunk'la birlikte hareket ettiğini, hattâ onun himâye ettiklerine dahi dokunulmadığını iddia etmekte, kıtâlden sonra Paşa'nın hiç bir tertîbâta iştirak etmediğini de yalnız onun söylediğini yazmaktadır.

Şam vak'asında hıristiyanlara, Cezâyir'de Fransızlar'a karşı dövüşen Abdülkaadir'in yardım ettiği nakledilmektedir. Pichon'un yazdığına göre, eski Fransız düşmanı Abdülkaadir, 1860 Martında Ahmed Paşa'nın hıristiyanlara karşı bir komplo hazırladığını Fransız konsolosuna ihbâr etmiş; fakat bu îkazlara kulak asılmamış; karışıklık ânında da üç renkli bayrağı konağının üstüne çekerek bir çok hıristiyanın canını kurtarmış; bunun üzerine de Légion d'honneur nişanının birinci rütbesiyle taltîf edilmiştir. Buradan anlaşıldığına göre Emîr Abdülkaadir, İslâm kahramanlığını bırakıp, frankofil olmuş ve bunu da, konağına Fransız bayrağı çekmekle, ihbârda bulunmakla göstermiştir. Fransa, Pichon'un ifâdesine göre, ona çok büyük ümidler bağlamış; Suriye, Mezopotamya ve Arabistan üzerinde kurulacak büyük bir şark imparatorluğunun başına getirmeyi dahi tasavvur etmiştir. Anlaşılıyor ki, Lübnan meselesi Fransız tahrîkiyle çıkmış ve böyle bir projenin tahakkuku için ortaya konmuş; fakat muvaffak olmamıştır. Bunun da sebebi, İngiltere'nin bundan ciddî surette ürkmesidir. Fransa sevdiği Abdülkaadir'e fırsatı Cezâyir'de vermeyi pek tabiî ki düşünmemiş; yörük sırtından kurban kesmek, bir taşla iki kuş vurmak istemiştir.

İşte Lübnan ve Şam'da başlayan bu hâdiseler üzerine, İstanbul endîşelenmiş; "Fevkalâde memur ve murahhas" sıfatıyle Hâriciye Nâzırı Fuad Paşa Lübnan ve Şam'a hareket etmiştir. Şam'a gelen Paşa, Cevdet'in tâbiriyle "Hâl pek ağır ve askeri ehl-i İslâm üzerine sevketmekde muhâtara vukuu dahi vârid-i hâtır olduğundan" emrindeki kuvvete münâsip bir nutuk söylemek mecbûriyetinde kalmıştır. Sonra Avrupa müdâhalesini önlemek maksadıyle şiddetli bir icraata girişmiş; emrinde kurulan dîvân-ı harblerde "bir kaç yüz kişiyi selb-ü îdâm ve eşrâf-u vücûhdan bir çok kesânı nefy-ü tağrîb eylemişdir." Çatana muhârebesinde muvaffakıyet göstermiş bulunan müşir Ahmed Paşa önce İstanbul'a uzaklaştırılmış; sonra Fransız sefîrinin ısrarıyle yeniden

getirtilerek îdâmâ mahkûm edilmiştir. Paşa muhâkemede "Eğer devletin gâilesi benimle bertaraf olacaksa kanım helâl olsun." demiş ve âhirete göçüşü metânetle karşılamıştır. Bu dindâr ve salâbetli asker, kurşuna dizilmiş; onun acı âkıbetinden müteessir olan "ehl-i Dımışk (Şamlılar) bu kurbânı mertebe-i refia-yı mâneviyeye i'lâ edegelmiştir." Tanzîmat Paşası'nın şu davranışı, mensup bulunduğu yeni siyasî mektebin ne mene bir şey olduğunu da ortaya koymuştur. İdâm edilenlerin bir kısmı askerî makaam sâhipleridir. Bunlara karşı, Fransa'ya ve batıya duyulan zillet derecesinde bir şiddet gösterilmiştir. Şehrin bir çok eşrâf ve itibarlıları da bir haylî zaman sürgün hayâtına mahkûm edilmişlerdir.

Bu tedhîş derecesindeki şiddetlerin hiç bir tesiri olmamış, III. Napoléon askerî bir müdâhale için Paris Muâhedesi maddesini çalıştırmıştır. Fransız İmparatoru'nun gâyesi Cebel-i Lübnan, Suriye ve Filistin'e bir münâsebetle yerleşmektir. Diğer alâkalı devletler ve bilhassa İngiltere buna muhâlefet etmiş ve Paris'te toplanan Konferansta, müdâhale için bir anlaşmaya varmışlardır. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, Piemento ve Türkiye bir protokol imzâlamışlardır. Osmanlı hükûmeti nâmına buna imzâ koyan adam, Paris sefîri Ahmed Vefîk Paşa'dır. Yapılacak askerî müdâhalede hiç bir devletin arâzî elde etmek gibi bir gâye tâkip etmeyeceğinden bahsedilmiş; âsayişin temini için, Türkiye'nin kabûlüyle 12 bin kişilik bir kuvvet gönderilmesi, bunun 6 binini Fransa'nın tedârik etmesi, aynı maksatla harb gemileri yollanması karar altına alınmış; bu kuvvetin altı ay müddetle kalması da gözönünde bulundurulmuştur (5 Eylül 1860/18 Safer 1277).

İşte bunun üzerine bir Fransız generali emrinde 6 bin kişi Beyrut'a çıkarılmıştır. Diğer devletler asker göndermemişler; yalnız bir kaç gemi yollamakla iktifâ etmişlerdir. Bu Fransız kuvvetleri tabiî ki, hiç bir şey yapmamayı münâsib görmüşler; yalnız Mârûnîler'e karşı bir emniyet hissi vermişlerdir.

Şu hâdise ve Tanzîmat Paşası'nın şiddetli davranışları bizim için çok fenâ olmuş; Arab ülkelerinde nâmımıza duyulan sevgi ve hürmeti sarsmıştır. Devletin içine düştüğü zaaf, halkımızda derin bir fütûr husûle getirmiş; "ricâlin kâfirlerin âmâline hizmet etdiği" hakkındaki propagandanın yaygın hal almasına sebep olmuştur. Müslümanlara indirilen darbelerden husûle gelen yeis ve keder efkârı sarmıştır.

Bu iş Fransa için de istediği netîceyi doğurmamış; Orta Şark'ta kendisine karşı çok fecî bir nefretin uyanmasına sebep olmuştur. Fransız kuvveti hiç bir şey yapamadan, bir müddet daha Cebel'de vakit geçirmiştir. Bu arada Lübnan'a verilecek şekil hakkında müzâkerelerde bulunulmuştur. Fransa hiç olmazsa bir şeyler yapabilmek için Lübnan arâzisinin genişletilmesini teklîf etmiş, İngiltere mümessili Lord Duffer, bunların hepsine muhâlefet etmiştir.

Netîcede Lübnan'ı müstakil ve mümtaz bir sancak hâline getiren 17 maddelik bir protokol, Beyoğlu'nda, alâkalı devletler mümessilleriyle birlikte imzâ edilmiştir (9 Hazîran 1861/30 Zilka'de 1277). Bu zabıtnâmeye göre, Lübnan, Bâb-ı Âlî'nin tâyin edeceği bir hıristiyan mutasarrıf tarafından idâre edilecek ve her hususta doğrudan doğruya ona bağlı olacaktı. Mutasarrıf riyâsetinde 12 âzadan müteşekkil olan meclis, Müslüman, Mârûnî, Dürzî, Rum Katolik, Rum Ortodoks, Matvalî cemaatlerine mensup ikişer âzadan terekküp edecekti. Mutasarrıflık eskisi gibi 6 kazâdan oluşacak ve bir idâre meclisi bulunacaktı. Üç kademeli bir adliye teşkîlâtı kurulacak, husûsî üniformalı bir âsayiş kuvveti kurularak, îcâbı hâlinde Suriye ordusundan yardıma selâhiyetli olacaktı. Lübnan'ın Bâb-ı Âlî'ye verdiği vergi 3500 kise olarak devam edecek, gerekirse 7 bin kiseye kadar çıkarılabilecek ve bu paradan mahallî ihtiyaçlar çıktıktan sonra, artanı devlet hazînesine gönderilecek, masraf fazla olduğu takdîrde bunu Bâb-ı Âlî ödeyecekti. David Efendi isminde bir Ermeni Katolik, üç sene için Lübnan mutasarrıflığına tâyin edilmiş ve bu mümtaz sancağın başına getirilmiştir.

Lübnan, Birinci Dünyâ Harbi'ne kadar bu mümtaz sancak statüsünde kalmıştır. Şu Lübnan hâdiseleri, Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları ve tebeası üzerindeki hükümranlık hukukunun hakkıyle mevcut olmadığını, yabancı devletlerin arzularına tâbi kaldığını, Mısır meselesinin lehte halli için onlara verilen tâvizlerin ardı ve arkası gelmeden devam ettiğini, Tanzîmat ve Islahat hatlarıyle kendi hâkim tebeası olan müslüman zümrelerini dahi karşısına aldığını, ricâlin devlete ârız olan bu hacîl hâlden kurtulmak için gayret sarfedecekleri yerde birbirleriyle dalaşmaktan başka bir şey yapamadıklarını, bir kere daha ortaya koymuş bulunmaktadır.

Sultan Abdülmecîd Hân'ın Vefâtı ve Şahsiyeti

Lübnan hâdiselerinin netîceye bağlanmasından kısa bir müddet sonra 21,5 senedir saltanatta bulunan, henüz 39 yaşındaki Sultan, yakalandığı ince hastalıktan kurtulamıyarak vefât etmiştir (25 Hazîran 1861/16 Zilhicce 1277, salı, saat 3). Engelhardt, "Onun bu hususta tebeasının arzusunu yerine getiriyormuş gibi isticâl ettiğini" kaydetmekte, tahta geçtiği zaman, içerde ve dışarda büyük bir sevinçle alkışlandığını, halîm tab'ı, hayırhâh fikirleri sâyesinde Avrupa'ca da sevildiğini, bir çok seneler sevimli bir hükümdar olarak nufûz ve itibârını muhâfaza ettiğini yazmaktadır. Sultan Mahmud'un heyecan ve ıztırablarla dolu saltanatından sonra, yeni ve rahat bir devrin açılacağının ümit edildiğini, bir çok hatâlardan sonra dahi bu umûmî sevgiyi kaybetmediğini, fakat gözdelerinin kendisini halkın nazarından düşürdüklerini,

onu mecnûnâne masraflar yapılmasına sevkettiklerini yazan müellif; "Elhâsıl, garip bir tezad olmak üzere, Abdülmecîd, mutlakıyet-i idâreye en ziyâde sapan bir pâdişahın halefi iken, târihin zikir ve kaydettiği en zâif, en mütelevvin hükümdarlardan biri oldu." demektedir.

Cevdet ise onun hakkında şunları yazmaktadır:

"Pâdişah bir vakitden beri nâ-mizâc olduğu halde Karatodori Kostantin'den başka etibbaya mürâcaat etmez, onun dahî nesâyihine kulak asmaz, ilâç yemez, perhîz etmez idi. Mâahaza hastalığını belli etmemek isteyip, gâyet muztarip olduğu hâlde cuma selâmlıklarına devam eylerdi. Tahta cülûsundan 5-6 sene geçinceye kadar, salâh-ı hâl üzere olup, ba'dehu kurenâsı anı işrete ve eğlenceye alıştırdılar ise de, 5-6 sene kadar hâl-i mektum ve mesâlih-i devleti mültezem tutardı. Hattâ sefâhat ve israf yoluna giden vükelâ ve me'mûrîni tevbîh eylerdi. Sonraları zevk-u safâya daldı. Sanki kendi eliyle mezarını kazardı... Saray kadınlarının ahvâli, nâmus-ı saltanatı ihlâl eder oldu. Hünkâr müteessir olsa dahi önünü alamazdı... Kadınlar yekdiğerini istirkâb ederek, şâyed ki kendisine suikasd ederler deyü vehm-ü vesveseye dûçâr ve bir acîb, merâkî âdem hey'etine girdi. Gerek vicdânen, gerek bedenen kendisine zaaf-u hüzâl geldi... Hâkan-ı müşârünileyh gâyet zekî ve fatîn bir zât-ı ferhunde-sıfat olduğu halde kalben ve kalıben kendisine ârız olan futûr ve zaafdan nâşi bu hâle gelmiş ve kuvve-i def'iyesi münselib olmuş idi... Kendisini dürüp toplayamaması ve memkûr-u mübtelâ olduğu etvâr-ı safahât-kârîden geri alamaması ne garîb temâşâdır. Kâr-ı evvelde kişi bu makûle ibtilâlarından ictinâb etmelidir... Bir aralık zât-ı şâhânenin en endîşelendiği şey, birâderi Abdülazîz Efendi'nin kendisine cânişîn olacağı mütâlaası idi... Bu sebeple tevârüs usûlünün eskisi gibi evlâddan evlâda intikalini tasavvur etdi. Lâkin İngiliz elçisi Canning.. 'Bu devletin en büyük kuvveti dahi kendisine muârız bir müdde-i saltanat olmaması husûsudur, (değişiklik karışıklık çıkarabilir.) ' demekle vazgeçildi...

"Ba'dehu ber-minvâl-i meşrûh (husûsat dolayısiyle) âmme me'yûs olarak, Abdülazîz Efendi'nin cülûsunu arzu eder oldular. Sefâhatle me'lûf bâzı kurenâ ve mukarrebîn ise burasını mülâhaza ile bîhuzûr olarak Abdülazîz Efendi'nin yerine Murad Efendi'nin cülûsunu arzu ve temennî ederler idi... İyd-i adha gelip (muâyede resmine vardıkda) vücûd-ı hümâyûnlarında kuvve-i hayâtiye kalmamış olduğu görüldü. Herkes müteessir ve elemnâk oldu. Alayda pek çok kişilerin ağladıkları görüldü. Bunlardan biri dahi sadrâzam idi... Ba'de'l-muâyede... Dol-

mabağçe sâhil-saray-ı hümâyûnunda birâderi Abdülazîz Efendi'yi dâvet etdi. Tahkîk olunabildiği kadarıyla 'Birâder, benden artık hayır yok. Muâyedeye dahi ancak vükelâ ve sâirleriyle vedâ için gitdim. İşte her şey sana kalacak. İnşallâhü teâlâ muvaffak olursun. Evlâdlarımı sana emânet etdim; zarûret çekdirme.' deyü buyurması üzerine birâderi ağlamaya başlamış ve kendi dahi berâber ağlamış... (Ba'dehu evlâdlarıyla vedâlaşmış.) Murad Efendi'yi istemiş ise de keyifsiz olduğundan gelip görüşmemiş; Abdülhamîd Efendi'yi görüp vedâ suretinde muâyede etmiş; Reşâd Efendi geldiğinde zât-ı şâhâneye baygınlık gelmiş imiş... Zât-ı şâhâneyi kendi tabîbi olan Karatodori'den başka tabîb muâyene etmeyip, o dahi vukû bulan muâyenelerde sadırda ve alâtda bir şey bulunmadığını beyân eder imiş. (Hekimler buna itiraz ederek) Zografos nâm tabîb nezd-i hümâyûna varıp usûlü üzre muâyene etdikde, akciğer teverrümüyle tüberkül peydâ etmiş ve üst tarafı bütün bütün bitmiş. Bu hâli göricek etıbbâya haber vermiş ve lede'l-müzâkere iş işden geçmiş olduğu taayyün etmişdir. Hünkârın hastalığı bu vechile teşhîs olundu. Amma Karatodori bu kadar şeyi anlayamaz bir bayağı tabîb değildi. Bunu anlayamaması kayıdsızlığından mı nâşi yoksa.. işe netice vermek hülyâsına mı mebnî idi, burası teşhîs-ü teşrîh olunamadı... Olgün biraz rahatlaşıp yemek yemiş, müteâkiben ishâl gelmiş; bunun üzerine baş-mâbeyinci Ahmed Bey'e 'Sana dediğim oldu; bunun artık çâresi bulunmaz.' demiş; fi'l-vâki gece saat yedide koy gelmeğe başlamakla hastalık ağırlaşıp okumak ve salât-ü selâm getirmek ve Cenâb-ı Hakka inâbe ve teveccüh ile duâ eylemek, âhirete müteallik tedâbir ile meşgûl olmuş ve beş saat kadar bu hâl-ı ıztırap-iştimâl üzere kalmışdır. Ferdâsı salı günü saat üçde rûh-ı pür-fütûhu a'lâ-yi illiîne revân olmuşdur... Ba'dehu Hâkan-ı merhûmun cenâzesi an'ane-i Osmânî mûcibince (emânet-i mübâreke önünde gasledilerek) saray avlusuna çıkarıldı; seng-i musalla üzerine konuldu... Er kişi niyetine sözü her cenâzede örf-ü âdet olup, cümlenin me'lûf olduğu ibâre ise de, yirmi sene taht-ı saltanat-ı Hilâfetde bulunmuş bir zât-ı azîmü'ş-şân hakkında dahi sâir efrâd-ı nâsdan hiç farkı olmadığın imâm efendi 'Er kişi niyetine.' deyicek, huzzâra târif olunmaz mertebe te'sîr eyledi. Ba'de's-salât şiâr-ı islâmiyân üzere tezkiyeye ibtidâr eden imâm efendi 'Ey cemaât bu zâtı nasıl bilirsiniz?' dedikde, herkes cân-ü gönülden 'Pek alâ biliriz. Allahu teâlâ garîk-i rahmet eyleye. Kabrini münevver eyleye.' deyü bükâ ederek duâ etdiler...

Bir gün evvel halk ânın nîm-nigâhını sermâye-i iftihâr bilir iken, bugün anların tezkiyesine ve anlardan helâllık dilemeğe muhtâc olması

huzzâra pek büyük ibret ve medâr-ı intibâh olucak hâlâtdan idi. Bundan sonra Hâkan-ı mağfûrun cenâzesi alay ile selâtîn-i Osmâniye içinde birinci Halîfe-i İslâm olan Yavuz Sultan Selîm Hân hazretlerinin türbesi yanında îdâd edilmiş olan türbeye nakl-ü defn olundu. Ecdâd-ı îzâm içinde en ziyâde Yavuz Sultân Selîm'i severdi ve ona pek ziyâde hürmet ederdi. Binâenaleyh türbesini anın türbesi yanında binâ etdirmiş idi. Fakat bunun daha yüksek binâ edilmiş olduğunu göricek 'Yavuz Sultan Selîm gibi bir pâdişâh-ı zîşânın türbesi yanında anın kubbesinden yüksek kubbe yaptırmak hilâf-ı edebdir.' diyerek, daha alçak olarak tekrar binâ etdirmiş idi. Bahtı kavî, tâlii yâver, kadirşinâs, bendeperver bir pâdişah-ı merâhim-güster idi."

Husûsî doktoru Spitzer de onun "hayırhâh, zulüm elinden gelmez bir pâdişah" olduğunu nakletmektedir.

Sultan Abdülmecîd hüsnüniyetli, zarîf, hassâs, hayırhah, mâlûmâtlı, nâzik, fakat mütereddit ve kararsız bir pâdişah olarak vasıflandırılmıştır. Onun babası gibi kararlı bir pâdişah olmaması, tenkîd mevzuu edilmiştir. Ona bulunan bu kusur, bizce, kendisini babasına takdîm ettiren husûsiyetidir. Sultan Mahmud'un kararlılığı, bâtılda ve çıkmaz yolda inat ve ısrardan başka bir şey değildi ve memleketi uçurumun kenarına kadar getirmişti. Sultan Mecîd'in tereddüdü ve kararsızlığı ise, pederinin saptığı yoldan dönme ve devam etme kararsızlığıydı. Sultan bu yolun çıkmaz olduğunu anlamış; zaman zaman halkın istediği kadroları iş başına getirmiş; fakat her seferinde dış baskı ve onlarla birleşen iç kliklerle karşı karşıya kalmıştır. Bunlarla uğraşamamış; bu hususta ciddî bir irâde de gösterememiştir. Getirdiği muhâfazakâr zâtlar da bu hususta bir şey yapamamıştır. Vüzerâ arasında bitmek tükenmek bilmez mücâdeleler, yabancı devletlerle aşna fişne olan ricâlin hesâba gelmez düzenbazlıkları, kendisini devlet işlerinden soğutmuştur. Bununla berâber her vesîle ile halka duyduğu sevgiyi ibraz etmiş; zaman zaman celâdet de gösterebilmiştir.

Maalesef her cihetten yalnız bir hükümdar olarak kalmıştır. Vezîrlerinin garip mücâdelerine mâni olamayışı, etrafındakilerin cidden kaabiliyetli, hasbî zevâttan mürekkep bulunmaması, onu hayal kırıklığına uğratmış ve bu husustaki iç ıztırabını unutmak istemiştir. Henüz 18 yaş gibi, çocuk denecek bir yaşta tahta geçmiş; bu sebeple devlet işleri mecbûren ricâlde kalmıştır. Zaafı ve sefâretlere âlet olan ricâlin tesirinde kalışı, geniş halk kitlelerinin kendisinden yüz çevirmesine sebep olmuştur. Böylece pederinin gayr-ı millî addedilen idâresinden dönüleceği hakkında uyanan halk ümitleri de gerçekleşememiştir.

Gülhâne ve Islahat hatlarıyle başlayan ve gittikçe hızlanan ecnebî müdâhalesi, millî vicdânı rencîde etmiş; müslüman izzet-i nefsini zedelemiş ve yer yer büyük dalgalanmalara sebep olmuştur. Babasının saçma saplantıları yüzünden, bir batılı prens gibi yetiştirildiği rivâyet edilen zavallı Abdülmecîd, efkâr, zevk ve hayat tarzı itibâriyle de mütehayyir ve mütereddit kalmıştır. Batılılara sempati duyduğunu göstermek için, onların hoşlandığı tarzda görünmek istemiş; kendi ahâlisini küstürmemek için de elinden geleni yapmağa gayret etmiştir. Onun bu davranışları batılıları memnûn ettiği nisbette, ahâlisinin itirâzını mûcib olmuş; halk nezdindeki sevgisini sarsmış ve kendisini de mütereddit bir adam hâline getirmiştir.

Ricâlinin devlet şuurundan yoksunlukları, yabancı müdâhaleleri, halkın hükûmetine duyduğu nefret onu huzûrsuz etmiş; devrinde vücûd verilen tasarrufların yanlışlığı, ecdâdının yolundan sapmalar, rakîk vicdânında derin bir acı tevlîd etmiş; bu sebepledir ki, nefsini kahredici bir yola girmesine ve genç yaşında ölümüne sebep olmuştur. Onun Gülhâne ve Islahat hatlarını isteyerek neşretmediği, buna yaptığı haklı itirazlara, her defasında "Başka çâre yokdur." cevâbıyle karşılık aldığı, vükelânın ise ısrar ettiği, bir iki rivâyetle açıklanmıştır. Bu hâlet-i rûhiyesi kendisini târih karşısında mes'ûliyetten kurtarabilir husûslar değilse de, şahsen lehine kaydedilecek cihetlerdir. Zâten bunların doğurduğu acı rûhî elem ve ıztırabtır ki, genç yaşında rıhlet-i dâr-ı bekaa etmesine sebep olmuş görünmektedir. Bu sebeple onu, şuûrsuz bir taklîd çığırına isteyerek hız vermiş bir pâdişah olarak görmek imkânsızdır. Bu hûsusta abartılmış ve zem mâhiyetinde kalması tabiî bulunmuş olan medihlerden de berî olduğu muhakkaktır.

SULTAN ABDÜLAZÎZ HAN

(1861-1876 M. / 1277-1293 H.)

Sultan Abdülazîz'in Cülûsu;
Fikirleri ve Şahsiyeti;
Yeni Hükümdarın Tahta Geçmesinin
Dışarıdaki, İçerideki İntibâları;
Vüzerâ Arasındaki Temâyüller;
İlk Tasarrufu ve "Taklîd-i Seyf" Merâsimi

Sultan Abdülazîz, büyük birâderi Abdülmecîd Han'ın vefâtı üzerine, hânedân-ı Âl-i Osman'ın erşed ve ekberi olarak, henüz 32 yaşında tahta çıktı (25 Hazîran 1861/16 Zilhicce 1277 salı). Vâlideleri, gâyet dindâr ve hayır-perver bir kadın olarak tanınan Pertevniyâl Sultan'dı.Yeni hükümdar, itinâlı bir tahsîl görmüştü; edebî ve millî kültürü çok kuvvetliydi. Kitâbetinde bulunmuş olan Memduh Paşa onu "sâhibü'l-cemâl, melîhü'l-mekaal, fehm-i meânîde serîü'l-intikal, azametiyle berâber etvâr-ı güftârı nâzik bir şehriyâr-ı mekârim hisâl idi." diye tavsîf etmektedir. Arapça ve Farsça'ya vâkıftı; hattâ Arab edebiyâtına dâir bir risâle dahi yazdı ki, İbnülemîn bunu, Hâlis Efendi'nin kitapları arasında gördüğünü kaydetmektedir. İnşâsı kuvvetli ve çok düzgün idi. Ecdâd-ı izâmı gibi hat'da mahâreti vardı. Vâlidesinin Aksaray'daki câmiinde celî sülüsle bir levhası mevcuttur. Mutâdı üzere, hutût-ı hümâyûnun çoğunu lâ'l mürekkeple yazardı. Birâderinin batı müziği merâkı-

na karşı, millî mûsıkîmize bağlı idi. Bizzat güftelerini yapıp bestelediği zarîf eserleri vardır. İbnülemîn, Âtıf Bey'in kendisinde mevcut *Hâtıra* nâmındaki eserinden aynen şu fıkrayı nakletmektedir:

"Her saza âşinâ iseler de tarîkat-ı mevlevîye muhabbetlerinden nâşi, ney üflemeğe merakları ziyâde idi; yaz geceleri harem-i hümâyûnda yatak odalarının pencereleri açık olmağla, bâzen ney ile hazîn hazîn taksîm eylediklerini dinleyenlerin ruhu avâlim-i ulviyeye pervâz edecek hâle gelür idi; bu hâli herkes bilir. Mükeyyefât ile aslâ âlûde olmadılar. Hattâ müskirât aleyhine bir makaale-i hakîmâneleri vardır."

Sultan Azîz, güzel sanatların yalnız şiir, hat, mûsıkî kısmında değil, resim dalında da fıtrî bir istidâda mâlik idi. Bir kaç kalem darbesiyle vücûda getirdiği krokiler, Aywozowsky gibi bir ressamın dahi hayranlığını celbetmişti. Onun resimdeki bu yüksek kaabiliyetine, oğlu II. Abdülmecîd vâris olmuştur. Kendisi denizciliğe ve askerliğe ziyâdece meraklı idi ve bu bahislerde derin bir "nufûz-ı nazara" mâlik idi.

Daha şehzâdeliği ânında, devletin içine düştüğü düvel-i ecnebîye vesâyetinden kurtulması ve değişmeye başlayan devletler arası muvâzene karşısında mevcûdiyeti muhâfaza için yegâne çârenin, çok kuvvetli bir ordu ve donanmaya mâlikiyet olduğuna kaani bulunuyordu. Onun içindir ki, daha cülûsunun başında, Rızâ Paşa'ya "Ben birâder gibi karı oğlan ile eğlenemem; beni işe alıştırın. Ben mühimmât ile ve gemi techîziyle ve asker tertîbiyle meşgûl olmak isterim." diyordu. Cevdet'in naklettiği bu sözler, kendisinin daha şehzâdeliği sırasında dahi haysiyet kırıcı ecnebî müdâhalelerine ne derece kızdığını göstermekte, bunun izâlesi için yegâne yolun, her ne bahasına olursa olsun, kuvvetli bir ordu ve donanma vücûda getirmekten ibâret bulunduğuna inandığını belirtmektedir.

Ayrıca bu yeni Sultan, mükemmel ata biniyor, güzel silâh kullanıyor, azametli fakat mütevâzı tavırları, millî örf ve âdete mutâbık hareketleri, âdab ve İslâmî emirlere uygun davranışları ve kuvvetli bünyesi sebebiyle, muhâfazakâr halk kütlelerince ilk Osmanlı pâdişahlarına benzetilerek, coşkun bir ümitle seviliyordu. Onun içindir ki, Cevdet, "Sultan Abdülazîz Han hazretlerinin cülûsu, âmmeye mûcib-i memnûniyet oldu, vâlidesi Sultanefendi hazretlerinin dahi kemâl-i salâh ve iffeti başkaca bâdi-i tesliyet oldu. Binâenalâ-zâlik devletin selâmeti ve milletin saâdeti emrinde halka yeniden ümid kapıları açıldı." demektedir.

Aynı müellif, Abdülmecîd'in vefâtında zevk-ü safâya dalmış ilerici ricâlin bâzılarının, Sultan Murad'ı tahta iclâs etmek gibi bir niyete kapılmış

olduklarını, bunun teşrîfât pusulalarında, Abdülazîz isminin açık bırakılıp, sonradan doldurulmuş ve serpilmiş olması ile de teeyyüd ettiğini söylemekte ve Rumlar ile Ermeniler'in "Bizim pâdişahımız Abdülmecîd idi, bu, müslümanların pâdişahıdır." yollu şâyiâlar çıkardıklarının rivâyet edildiğini yazmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki, millî kökten kopmuş bir kısım ricâl ile azınlığın azınlığı bir grup, Yeni Pâdişah'tan hoşlanmamış; buna mukaabil, geniş kütle ile halk topluluklarının temâyüllerine riâyetkâr bulunan muhâfazakârlar büyük bir sevince kapılmışlardır.

Yine Cevdet'in yazdığına göre, cülûs esnâsında, yabancıların telkînleriyle yapılan nizâmlamalardan son derece tiksinti duyan ahâli arasında "Tanzîmat'ın fesh ve ilgâ olunacağı" yolunda şâyiâlar da yayılmıştır.

Bütün bunlar Abdülazîz Han'ın cülûsunun, yerli ve yabancı mahfillerde çok ehemmiyetle karşılanmasına, tamâmen ayrı zâviyelerden telâkkî edilmesine sebep olmuştur. Yeni Pâdişah, ecnebîler indinde, yaşlı Türkler hizbinin mümessili olarak görülüyor; dolayısiyle kendi menfaatlerine son verebilecek tasarruflara girişeceğinden endîşe ediliyordu. İşte bunun içindir ki, meşhûr fakat şımarık ve serkeş İngiliz elçisi Canning, Abdülazîz Hân'ı daha şehzâdeliğinde "geri kafalı" olarak vasıflandırıyor ve onun muhâfazakâr ricâl ile halk kütleleri üzerinde derin sempatisinden çekiniyordu.

Sultan Azîz'in zihniyeti de menfaatine düşkün tâcir devletin şımarık elçisi ile diğer sefîrler hakkında başka türlü değildi. Nitekim bizzat Abdülmecîd, husûsî doktoru Spitzer'e bunu şöyle nakletmişti: "Birâderim sefîr ve konsolosların ziyâretlerini nasıl telâkkî eder bilir misiniz? Ekseriyâ hiddetle, bu gâvurlar size ne kadar dost görünürlerse görünsünler, yine de hepsi müttefikan bizim düşmanlarımızdır. Elimde olsa, hepsi birden kayığa bindikleri zaman topları üzerlerine çevirtir ve geberdiklerini kemâl-i zevkle temâşâ ederdim." Eğer bu sözler doğru ise, aslında son derece merhametli ve hukuka riâyetkâr olan Abdülazîz Han'ın, ecnebî müdâhalelerine ne derece kızdığını ve devletini kudretsiz görmekten ne derece acı bir elem duyduğunu gösterir. Şu hâliyle onu, yalnız tavırlarıyle değil, mânevî ve fikrî yücelikleri itibariyle de, yükseliş devirlerinde devlet riyâsetinde bulunmuş olan şanlı ecdâdına benzetmek mümkündür. Ecnebîler için kötü ve tehlikeli görünen bu vasıflar, bizim için son derece üstün ve millî noktadan mukaddes meziyetlerdir.

Lamouche ise onun "Islahat aleyhinde olmakla tanındığını" yazmaktadır. Jean Haslip "Çok mütevâzı ve basit zevklere sâhip olduğu, yenilikten ziyâde muhâfazakâr temâyüllü bir kimse bulunduğu, tamâmen eski âdet ve kaanunlara bağlı olduğu söyleniyordu." demektedir. Hattâ onun, pederinin vücût verdiği icrâatı dahi tenkîd ettiği ve tasvîb etmediği rivâyet edilmiştir.

Bununla berâber cülûsunun akabinde neşrettiği hatt-ı hümâyûnda "Memleket halkının can, mal ve ırzlarının emniyetini te'min için ısdâr edilmiş bulunan kaanunları te'yîd ve te'kîd" etmiş ve dolayısiyle Tanzîmat'ı tasvîb ettiğini, üstü kapalı olarak bildirmiştir. Aynı hatta bu ifâdenin arkasından şer'î ahkâm, saltanatın medâr-ı te'yîdi ve şevket-i Hilâfet'in esası, adâletin zâtı olarak vasıflandırılmakta ve umûr-ı şer'iyeye ziyâdesiyle dikkat emredilmekte, asâkir-i berriye ve bahriyenin nizâm ve intizâmının da tezyîdine gayret edilmesi talep edilmekteydi. Cenâb-ı Hakk'ın memâlik-i şâhâneye ihsan buyurduğu servet menbâlarının genişletilmesinin gerçek terakkî olduğu ifâde edilmekte, bütün bunlarla devletin istiklâlinin indlerinde çok mühim bulunduğuna tekrâren işâret edilmekteydi.

Şu hat ile yukarıda serdettiğimiz rivâyetler, Pâdişah'ın millî noktadan çok ulvî ve yüksek olan gâyesini göstermekte, nizâmlama nâmıyle girişilen lüzûmsuz bâzı icraatı da tasvîb etmediğini ortaya koymaktaydı. Nitekim Pâdişah-ı nevcâh hazretleri bîat resminin icrâsından sonra Dolmabahçe Sarayı'nda birâder-zâdeleri olan şehzâdegânı taltîf ve temin ettikten sonra, "icraata kıyâm eylemiş ve işe mâbeyn-i hümâyûndan başlamışdır." Harem-i hümâyûnda büyük tâdilât yapıp, saray masraflarını azalttığı gibi, hemen her gün Sadrâzam'ı celbederek tekellüfsüzce maslahatın müzâkeresine başlamıştır.

Fakat muhtelif takımlara ayrılan ve sefâretlere de sırt veren ricâl, bu halden hoşnud olmamışlar; Pâdişah'ın şu gayretini kırarak, onu idârelerine almak için frenklerle korkutmaya kalkışmışlardır. Nitekim Cevdet, Rızâ ve Dâmâd Mehmed Ali Paşalar arasındaki çekişmeye uzaktan bakan Âlî Paşa takımının, zamânın nufûzlu kişilerini böyle yekdiğerine düşürerek, ikbâl nevbetinin kendilerine gelmesi husûsunu gözlediklerini kaydetmekte ve:

> *"Âlî Paşa dahi 'Pâdişah'ın bir tarafdan korkusu olmaz ise idâresi kaabil olmaz.' itikaadında bulunmağla, anı frenkler ile ürküderek licâm-ı saltanatı eline alıp da tarîk-i terakkîye sevketmek niyetinde idi ve bir aralık Mehmed Ali Paşa'ya dahi Pâdişah'ı sefâretleri eli ile ürküderek ele alıp da kullanmanın lüzûmunu açmış idi; Mehmed Ali Paşa ise, bu mütâlaanın nâbecâ olduğunu, mahremâne olarak birine söylemiş idi; hangisinin yolu doğrudur bilmem; zamâne bizi bir hâle getirmiş ki, tarîk- ı savâbı bulmak müşkil idi; Cenâb-ı Hak bizleri tarîk-ı hakk-u savâba hidâyet ve irşâd eyleye."*

demektedir.

Görülüyor ki, hâlâ kâzib şöhrete sâhip olan bir kapıcı-zâde, Âl-i Osman

pâdişahını, sefâretler mârifetiyle eline almak istemekte ve böyle bir adam da bugün büyük vatanperver sayılabilmektedir. İşte Sultan Azîz, böyle cüce adamlar arasına düşmüş âbidevî bir şahsiyettir ki, günümüze kadar uzanan inhitat devrimizin her halde en büyük devlet reîsidir. Hemen 60 senedir Osmanlı efkâr-ı umûmiyesi böyle bir pâdişah aramakta ve âdetâ onu beklemekteydi.

Cülûsunun onbirinci günü "taklîd-i seyf" merâsimi yapılmış; Abdülazîz Han karadan Ebâ Eyyûb türbesine gitmiş; bilcümle devlet ricâli hazır bulunduğu halde, Sûre-i Feth okunmağa başlamış ve Şeyhülislâm Efendi, hazîne kethudâsının elinden Hz. Ömer'in kılıncını almış, Pâdişah'a vermiş, o dahi takbîl ve ziyâret ettikten sonra efendiye iâde buyurmuştur. Bilâhare Şeyhülislâm, kıbleye müteveccihen sol eline kılıncı alıp, sağ eliyle bağını çevirip, duâ-yı mahsûs ile kuşatmıştır. Cevdet'in yazdığına göre "Bu kılınç Ömerü'l-Fâruk hazretlerinin seyf-i mübârekidir ki, Mısır'daki Hulefâ-yı Abbâsiye bununla teberrük ederlermiş; Halîfe-i Abbâsî bu kılıncı Sultan Selîm'e taklîd ile Hilâfet-i İslâmiye'yi Âl-i Osman'a terkeylemişdir."

Pâdişah'ın Devleti Takviye İçin Tuttuğu Yol; Bunun Vezîrlerce Takdîr Edilememesi; Meselenin Münâkaşası; Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emîn Paşa'nın Azliyle Yerine Mehmed Emîn Âlî Paşa'nın Tâyin Edilmesi

Pâdişah-ı nevcâh hazretleri, sürekli olarak devlet işleriyle meşgûl oluyordu. Bir gün Bâbıâli'ye uğruyor, memurîni taltîf ederek "cümlenizden hüsn-i hizmete müterakkibim." deyip gayretlerini artırıyor; diğer gün, Bâb-ı Fetvâ'yı teşrîf ile ulemâ sınıflarını taltîf buyuruyor; öbür gün kışlaları dolaşarak askerleri teftîş ediyordu. Böylece devlet müesseselerinin çalışmalarına hız vermek istiyor; devletin iktisâden ve fiilen kuvvetlendirilmesi için çok ciddî bir gayret gösteriyordu. Tersâneyi, silâh imâlâthânelerini, tophâneyi, silâhhâneyi, baruthaneyi sık sık ziyâret ediyor; bunları genişleterek, kara ve deniz ordularının bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirmek istiyordu.

Pâdişah dünya siyasî muvâzenesinin değiştiğini gâyet açık olarak görüyor; bunun Rusya'yı Osmanlı'ya karşı serbest bırakacak şekilde inkişâf ettiğini, bu vaziyet karşısında muhakkak surette kuvvetli bir ordu ve donanmanın vücûda getirilmesinin en sâlim yol olduğuna inanıyordu. Bunun için Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Paşa'dan, tersâne tahsîsâtının 50-60 bin kise artırılma-

sını istiyordu. Sadrâzam, Cevdet'in nakline göre "Muvâzene-i mâliyenin tahammülü olmadığı cihetle, şimdi bunun vakti değildir. "deyü i'tizâr eyliyor; Pâdişah da bundan muğberü'l-hâtır olduğundan, azlediliyordu. Ser-karîn Hâfız Mehmed Bey ise *Hakaayıku'l-Beyân fî Hakk-ı Cennetmekân Sultan Abdülazîz Han* adlı risâlesinde bu hususu şöyle anlatıyordu:

"Cennet-mekân tarafından şevket-i Osmaniye'nin tanzîm ve takvîmine ibtidâr olunması, ibtidâ-yı cülûslarında sadrâzam olan Kıbrıslı Mehmed Paşa merhûmu şaşırtmış olmasından, bir gün bi'l-münâsebe 'Efendimiz, bugün devletimiz kabuksuz bir yumurta hâlindedir; bir tarafdan bir diken dokunacak olursa mâazallah akıp gidecekdir. Evvelâ ahvâl-i mâliyemizi ıslâh edelim; ba'dehu asker tanzîmine, donanma tehiy'esine çalışalım.' gibi ma'rûzâtı, Pâdişah-ı nevcâhı ilk hamlesinde dûçâr-ı ye's-ü hırmân edecek bir hâle getirmiş ise de, müşârünileyh hazretleri, 'Evet ammâ ağyâr, bizim ıslahatımızı beklemez, bir tarafdan bir âdu yüz gösterir, bâhusûs bugün Karadağ mes'elesi ortada. Bu mes'elenin meydandan kaldırılması, herhalde güzel silâhlı bir asker sevkiyle şevket-i Osmaniyeyi göstererek bertaraf edilmesi derece-i vucûbdadır. Binâenaleyh hem ıslahata imkân müsâid olduğu derecede çalışmak, hem de ilân-ı şevket ve şân eylemek muvâfık-ı hikmet-i hükûmetdir.' kelimât-ı hakîmânesiyle merkum-ı müşârünileyhi ilzâm eylemişdir."

Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Paşa bu kanaatinde yalnız değildir ve hemen bütün ricâl, ordu ve donanmanın kuvvetlendirilmesini mâkul görmekle berâber, onun zamânı gelmediğine kaanidirler. Bütün yazılarından anlaşıldığına göre, kudretli bir devlet isteyen Cevdet bile "Pâdişah'ın kuvve-i berriye ve bahrîyeyi ikmâle hırs ve tehâlükü teşekkür olunacak murâddan idi; lâkin umûr-ı mülkiye ve mâliyyeyi ıslâh edip de hâsıl olacak fazla-i vâridâtı buraya sarfetmek lâzım gelir iken, işin ortasından başlaması badî-i teessüf olmuşdur." demektedir. İşte bu sebeple Kıbrıslı, bir sene iki buçuk ay kadar sürmüş olan üçüncü ve en uzun sadâretinden azledilmiş ve yerine Mehmed Emîn Âlî Paşa tâyin edilmiştir (6 Ağustos 1861/29 Muharrem 1278).

Görülüyor ki, Pâdişah, deniz ve kara ordusunun en kısa zamanda ve her ne pahasına olursa olsun alabildiğine kuvvetlendirilmesi fikrindedir. Buna mukaabil hemen bütün ricâl, bu fikri mâkûl görmekle berâber, şimdilik zamanı gelmediğine, mâlî umûrun ıslahından sonra buna teşebbüs edilmesine tarafdardılar.

Acaba hangi görüş haklıydı ve o günkü vaziyete göre, tutulması îcâb

eden yol hangisidir? Bir defa hâricî noktadan Abdülazîz haklı idi. Avrupa muvâzenesinde değişiklik başgöstermişti. Paris Muâhedesi ölü doğmuştu ve Rusya'yı bağlamaktan uzaktı. Fransa, Avusturya aleyhinde muhârebeler yaparak İtalya'yı tutmuştu. Kuvvetlenen Prusya'dan endîşeleniyordu. Avusturya-Macaristan ise hem Prusya'dan çekiniyor, hem de Fransa'dan endîşeleniyordu. Prusya ve Almanya hem bu sebeple, hem de epeyce bir Slav tebeaya sâhibiyetleri dolayısiyle Rusya ile dost geçinmeyi arzuluyorlardı. Fransa ise aynı sâiklerle Rusya'ya kur yapmak mecbûriyetini hissediyordu. Şu vaziyete göre müttefiksiz hiç bir şeye teşebbüs edemiyen İngiltere, Şark meselesinde çekingen davranıyordu.

Rusya ise, Paris Muâhedesi'nin Karadeniz hakkındaki hükümlerini kaldırmak için fırsat kolluyor; aynı zamanda da Osmanlı ülkelerine müdâhale kapıları açmak için Türkiye'de karışıklıklar çıkarmağa çalışıyordu. Cenub Slavlarını metbû devletlerine karşı tahrîk için gizli Panislavist cemiyetler kurduruyor; bunlara yardım ediyor ve Osmanlı idâresindeki Balkan kavimlerine muhtariyet verilmesine uğraşıyordu. Panislavizm o günkü Rus münevverleri tarafından propagandası yapılan ve Çarlık'ça da desteklenen bir ideal hâline geliyordu. Bu hareket, yalnız Osmanlı ülkelerini değil, Avusturya ve Prusya'yı da tehdît ediyor; fakat bu iki devlet, aralarındaki rekaabet dolayısiyle bunu şimdilik endîşe verici addetmiyorlar ve Rusya ile dostluk sâyesinde bir tehlike çıkmayacağına zâhib oluyorlardı. Şu vaziyet en fazla Osmanlı Devleti'ni tehdît ediyor; yabancı müdâhalesine kapı açan dış anlaşmalar sebebiyle de, hayâtî bir ehemmiyet ve tehlike arzediyordu. Buna meydan vermemek için ise tek çâre, kuvvetli bir ordu ve hatırı sayılır bir donanma vücûda getirmek olarak görünüyordu. İşte Abdülazîz Han'ı şuna sevkeden fikir de bu idi.

Diğer taraftan Tanzîmat'la başlayan, devletin iç içlerine yabancı devletlerin haysiyet kırıcı şekilde müdâhalesine mâni olmanın tek yolu da bu görünüyordu. Devleti bağlayan, başına bir çok meselelerin açılmasına sebep olan, Bâb-ı Âlî'yi ecnebî sefîrlerin oyuncağı hâline getiren sebeb, fiilî kuvvetsizlikti. Bunun izâlesi de, kuvvetli bir ordu ve donanma idi. Sultan Azîz, bunun her ne bahasına olursa olsun, borç harç vücûda getirilmesini istiyordu. Nitekim rivâyetlere göre, vüzerâsıyle bir gün şöyle konuşmuştur:

"Sizinle benim aramdaki fark şudur: Siz Avrupa'nın istediği ıslahatı yaparsak, menfaatlerini kollarsak, kaanunlarda ve kıyâfetde onlara benzersek, düvel-i garbiyenin bize bir şey demiyeceğini ve bizi himâye edeceğini söylüyorsunuz; ben de diyorum ki, kuvvetli bir ordu

ve donanma vücûda getirir, bunun ihtiyâcâtını kendimiz te'mîn eder ve Rusya'yı da mağlûb edersek, elli sene rahatız ve büyük devletiz."

Görülüyor ki, Yeni Hükümdar'ı firifte eden efkâr pek ulvî idi. Sefâretlerle iş gören bir kısım Tanzîmatçı ricâl hâriç, bunu istemiyen tek kimse yoktu. Fakat bunu, devletin imkânlarıyle tezat hâlinde görüyorlardı. Şu kanaate sâhip bulunanlar pek haksız sayılmazlardı; fakat üç kıt'ada yerleşmiş ve çok çeşitli tebea yığınlarına sâhip bir devlet için, başka çâre de yoktu. Sultan Azîz, donanmayı beslemek ve Akdeniz, Karadeniz, Ege Denizi boyunca yayılmış; bitmek tükenmek bilmez sâhillere sâhip devletin, eyâletleriyle muvâsalasını temin için büyük bir ticâret filosunun da vücûda getirilmesini, diğerlerinin ise demiryolları ve telgraf hatlarıyle merkeze bağlanmasını tahakkuka çalışıyordu. İstanbul'u bir sanâyi şehri hâline sokacak ve bunu husûle getirdiği anda da, kendi kendine yeten dâhilî pazarı tahakkuk ettirecek; aleyhte işleyen siyasî ve ticârî batı nufûzunu kademe kademe def' edecekti. İlk iktisadî şûrânın onun devrinde toplandığı, iktisadî toparlanma ve hamle için hızlı bir gayretin gösterildiği nazara alınırsa, Pâdişah'ın ufkunun genişliğini ve devleti kuvvetlendirmek için giriştiği teşebbüslerin isâbetini takdîr etmemeğe imkân yoktur.

Bütün bunların husûlü için ise ilk hamlede kuvvetli bir ordu ve donanmanın vücûda getirilmesi şarttı. Sultan Azîz bu mukaddes gâyesi için, hiç bir mânia dinlemedi; vezîrlerinin itirâzlarına kulak vermedi. Parasızlığa, mâlî endîşelere rağmen, türlü fedâkârlıklarla ve istikrazlarla orduyu en yeni silâhlarla techîz etmeğe, donanmayı zırhlı gemilerle kuvvetlendirmeğe girişti. Tersâneyi ve tophâneyi, Avrupa'daki benzerlerine göre ihyâ etti. Tophâne fabrikası, en yeni tüfenk ve topları îmâl edebilecek hâle getirildi. Kasımpaşa'da dünyanın en modern tersânelerinden biri inşâ edildi. Ayrıca Londra tezgâhlarına yeni sistem 25 kadar zırhlı yaptırılmağa başlandı. Tersânede muhtelif tip gemiler ve vapurlar inşâsına gayret edildi. Harb gemileri yeni silâhlarla techîz edildi. Ordunun kıyâfeti harb yapabilecek hafif bir şekle sokuldu ve icrâ edilen manevralarla muhârebe gücü kuvvetlendirilmeğe çalışıldı.

Kaaimelerin Kıymetini Yitirmesi; Âlî Paşa'nın Azliyle Fuad Paşa'nın Sadârete Getirilişi; "Dârülfünûn Kaaidesi" ile Kaaimelerin İlgâ Edilmesi; Bu Hususta Mahmud Celâleddîn Paşa'nın Yerinde Bir Tenkîdi

1278/1861 Cumâdelûlâ (Kasım)'sının sonuna doğru, hazînede müzâya-

ka şiddetlenmeğe; kaaimelerin kıymeti gittikçe düşmeğe ve bir müddet sonra da bunlar hiç geçmemeğe başladı. Cevdet'e göre "Kaaime ile yüzlük altın bir gün üçyüz kuruşa kadar çıkdı ve ferdâsı 300'ü geçdi; müteâkiben 400'e varır varmaz da hiç geçmez oldu. Ekmekci ve bakkal ve kasap kaaime almayıp, hâlbuki nâsın ellerinde hep kaaime bulunduğundan pek çok kesân aç kaldı. Nakdi olanlar üçer beşer günlük ekmek aldı. Bu cihetle mevcut ekmekler bitip sonraya kalanlar ekmek bulamaz oldu. Ziyâde alanların ellerinden cebren ekmek almağa çalışdılar. Sokaklarda ekmek kapışmak gibi ihtilâl emâreleri zuhûra geldi. Bâzı kesân dahi bu hâli görerek, eslihâ ve cebhâne tedârikine kalkışdılar ve dükkânlar kapandı. İstanbul'u bir acîb dehşet istilâ etdi. Herkes ne yapacağını şaşırdı."

İşte bu sırada Âlî Paşa azledildi ve yerine Keçeci-zâde Fuad Paşa tâyin edildi (22 Kasım 1861/19 Cumâdelûlâ 1278). Fakat Fuad Paşa Cebel meselesiyle meşgûl olduğu ve İstanbul'da bulunmadığı için, sadâret kaymakamlığına Kâmil Paşa tâyin edildi. Âlî Paşa'nın azline Pâdişah'ın cevvâl mizâcıyle, onun müteennî tabiatinin uyuşmadığı, isrâfların aleyhinde bulunan Sultan'ın, akrabâsından birine 600 kise harcırâh ihsân edilmesi hakkındaki sadâret mâruzâtına kızdığı sebep gösterilmektedir. O sırada mâbeyn kitâbetinde bulunan Ziyâ Bey'in (Paşa), İbnülemîn'in yazdığına göre, bunu Londra'da çıkardığı *Hürriyet* gazetesinde açıkladığı ve Pâdişah'ın "Fe-sübhânallâh, ben şunun bunun medâr-i taayyüşünü kesip hazîneyi tasarruf etmeğe çalışırken, vekîlimiz olacak zât, taallûkatını kayırmak sevdâsında dolaşıyor; artık bu adamla berâber gidilmez." dediği kaydedilmektedir. Şu rivâyetlere rağmen, azlin, kaaime kıymetinin düşmesine sebep olan mâlî buhrandan ve karışıklıklardan doğduğu anlaşılmaktadır.

Cevdet işte bunun için "Vükelâ akd-i meclis edip sabaha kadar müzâkere ile meşgûl oldular. Seher vakti sokaklarda dellâllar çağırıp 'Pâdişahımızın tenbîhi var.' diyerek, halkı semt semt câmilere dâvet eylediler. Merak edenler sabah namâzı câmilere gitdiler. Tenbihâtı dinlediler. Hulâsası 'Kâğıdın böyle kesr-i itibârına sebeb olan müfsidlerin te'dîb kılınacağı ve 160 kuruştan ziyâdeye yüzlük altın alıp verenlerin habs olunacağı beyânıyle dükkânların açılması ve herkesin ahz-ü îtâsıyle meşgûl olması' hususlarından ibâret idi. Hemen ol gün Havyar hanı kapandı ve para alıp satan müfsidlerden bâzıları habs olundu ve cânib-i mîrîden 160 kuruşluk kaaimeye bir altın verilerek mübâdeleye başlandı. Binlerce adama ise altın yetişdirmek kaabil olmadığından kalabalığı yarıp da altın alanların ekseriyâ elbisesi yırtılır idi. Binâenaleyh esnâf beyninde bu fiyât ile kaaime râic olarak ufak tefek alış veriş edilir oldu." demektedir.

İbnülemîn, çok zengin olan sadâret kaymakamı Kâmil Paşa'nın bizzat

kendi hazînesinden köşe başlarında kaaime mukaabili altın dağıttırdığını, bu sûretle halka emniyet verdiğini kaydetmektedir. Bilâhare Fuâd Paşa Dersaâdet'e geldi ve "Devlet'in mâliyece derkâr olan muhâtarasını zât-ı şâhâneye arz-u tefhîm eyledi. Hattâ sîm-ü zer evânî istimâlini yasak etmek ve herkesin elinden olanı toplayıp sikke kestirmek tedbîrini dermeyân edip, buna dâir bir kıt'a fetvâ-yı şerîfe dahi almış idi. Zât-ı şâhâne buna dâir Fuad Paşa ile bahs ederken 'Bu iş nasıl olur? Sultanların evânîsi nasıl alınır? Anların meselâ seyir yerlerinde su içdikleri gümüş tasları var. Bunlar alınır mı?' siyâkında beyân-ı ma'zeret buyurduklarından Fuad Paşa 'Hay hay efendim. Anları dahi alırız. Devlet-i Aliyye fenâ hâle gelip de Efendimiz Konya'ya doğru giderken, bizler dahi rikâbınıza düşüp gidecek olduğumuz vakit, Sultan efendiler bu taslar ile Ayrılık Çeşmesinden su mu içecekler?' dedikden başka, 'Efendimiz, vâris-i saltanatsınız ammâ bir medyûn Türkiye'ye vâris oldunuz.' demek gibi sözlerle vakt-ü hâlin derecesini îzâh etmiştir. Bunun üzerine ittihaz buyrulan meslek ve usûl oldukça yâr ü ağyâr nazarında makbûl oldu ve İngiltere'ce bir büyük istikraz (8 milyon altın) vücûda geldi ve devlet biraz nefes aldı. Kaaimenin de ref'-ü ilgâsına karar verildi."

Bunları nakleden Cevdet, Fuad Paşa'nın bu husus için verdiği mufassal lâyihayı da *Tezâkir*'ine almıştır. Burada mesele oldukça teferruatlı olarak îzâh edilmiş ve alınması îcâb eden tedbîrler gösterilmiştir. Sonra cereyân eden müzâkereler netîcesinde kaaimelerin kâmilen ortadan kaldırılması ve bedellerinin tediyesi zımnında da bir çok konsolid çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bunun için çıkarılan kararnâmede, tedâvülden kaldırma ameliyesi 6 maddede hulâsa edilmiştir:

"1- Mütedâvil olan evrâk-ı nakdiye kâmilen ve tamâmen tedâvülden alınıp her yüz kuruş kâğıda yüzlük Osmanlı altını yüz kuruşa olmak üzere 40 kuruş nakid ve 60 kuruşluk dahi Osmanlı altını yüz kuruş hesâbiyle nakden tediye edilmek üzere % 6 fâizli ve iki re'sü'l-mâle mahsup akçeli eshâm-ı cedîde tahvîlâtı verilecekdir. Bunun için 800 bin kiselik nakid ve 1.200.000 kiselik eshâm-ı cedîde tahsîs kılınmışdır.

"2- Kavâim-i nakdiyenin tedâvülden alınıp, mukaabilinde verilecek nukûd ve eshâm-ı cedîdenin îfâsına ve çekilecek kâğıdın imhâsına nezâret eylemek üzere bir komisyon tâyin olunmuşdur...

"3- Evrâkını tebdîl edeceklere... Ayasofya karşısında kâin Dârülfünûn ebniyesinin altı mahsûsen bu iş için tanzîm olunarak, idâre-i muvakkate ile kalemleri ve sandıkları orada bulunacaklardır.

"4- İşbu şehr-i Temmuzun birinci gününden icrâata teşebbüs olu-

nup, iki ayda hitâm bulacağından, bu müddet içinde herkes elinde bulunan kaaimesini zikrolunan idâre mahalline götürüp, ibtidâ kavâim kabzına memur olan kaleme bi'l-îtâ ne kadar nakid ve ne kadar eshâm verilecek ise anı müş'ir yedine verilecek senedi yanıbaşında olan tediye kalemine idâe ile îtâ olunacak nakde mukaabil senedin bir cüz'ü ve eshâm için diğer cüz'ü ahz ile evrak sâhibine olan isâbet eden nakid ve eshâm tahvîlâtı itâ ve îfâ olunacakdır.

"5-... İki ay hitâm buldukdan sonra her kim kâğıd getirir ise yalnız eshâm tahvîlâtı ile tebdîl olunup, nakîd verilmeyecekdir ve bu dahi yalnız altı ay için olup, ondan sonra getirilecek evrak asla kabul kılınmıyacakdır.

"6- Kavâim-i nakdiyenin tedâvülden alınması ... Eylül ibtidâsında bitecek ve bundan sonra tedâvülü kâmilen memnû olacakdır." (1 Temmuz 1862/3 Muharrem 1279)

Tedâvülden kaldırma ameliyesi Dârülfünûn binâsında yapıldığı için yukarıda 6 madde altında toplanan usûle de "Dârülfünûn Kaaidesi" denmiştir. Böylece kaaimeler toplanıp imhâ edilmiş; gayr-ı muntazam olan borçlar muntazam hâle getirilmiş ve devlet masraflarında da tasarruf temin edilmeğe çalışılmıştır. Bu hususta başı, millet ve dîn-ü devletine derin bir hizmet vecdi ile dolu olan Pâdişah-ı nevcâh hazretleri çekmiş ve hazîne-i hassanın senevî 60 bin kise tutan munzam vâridâtını beytülmâle terketmiş ve sâir saray masraflarını dahi kısmıştır. Sonraları adı, yabancı ve karanlık menbâlardan gelen tahsîsâtla beslenen Jön Türk gürûhunca gâyet maksatlı olarak müsrife çıkarılan Abdülazîz Han'ın şu davranışı, kendisinin meşbû bulunduğu yüksek devlet reîsliği husûsiyetine delâlet etmekte, Osmanlı tahtını işgâl etmiş şanlı ve yüce ecdâdının mukaddes çizgilerine uygun hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu, dîn-ü devlet mefhûmunda erimiş, onu her şeyinden daha azîz bilen bir müfekkirenin mahsûlüdür ki, eski Osmanlı zihniyetinin karakteristik vasfıdır.

Kaaimelerin "Dârülfünûn Kaaidesi" denilen yolla ortadan kaldırılması bâzı tenkîdlere de uğramıştır. Nitekim Mahmud Celâleddîn Paşa *Mir'at-ı Hakîkat*'ında şu tenkîdi yapmaktadır:

"Bir yüzlük kâğıda bedel elli kuruşluk altın vererek herkesi hoşnud etmek mümkün bulunmuş iken, Avrupa'da konsolide denilen eshâm, Devlet-i Aliyye'de dahi icâd olunarak, buna senevî yüzde 5 fâiz verilmek ve re'sü'l-mâline mahsûben tahsîs olunan akçe kur'a ile edâ edilmek tarîkine gidilip, 100 kuruşluk kaaimenin 40 kuruşu nakid ve 60 ku-

ruşu eshâm-ı umûmiye senediyle tediye olundu ve kaaime borçlar dahi bu usûlün içinde muhtelifun-mikdâr eshâm ve nakid ile tesviye edildi ise de hazîne-i devlet hakîkatde eskisinden ziyâde müşkilâta uğradı."

Bu tenkîdi haksız görmek pek de doğru değildir. Çünkü yüzde 40'a düşmüş olan kaaimeyi yüzde 50'den almak her halde gayr-i ma'dûd bir yol olmadığı gibi, daha da pratik görünmektedir. Bunun tek mahzûru, devletin itibârına düşmesi mümkün olan haleldir ki bu da zâten kaaimenin kıymetinin düşüşüyle husûl bulmuştur. Ortadan kaldırılması için çıkarılan eshâm-ı cedîde fâizlerinin îtâsı, bir kaç sene sonra yine bir problem hâline gelmiştir. Meseleyi şu tarzda halletmek, devletin dıştaki itibârını artırmış ve iyi bir tesir husûle getirmiştir. Nitekim Cevdet'in yazdığına göre, rikâb günü sefîrler huzûr-ı hümâyûna çıkdıklarında İngiliz elçisi güzel bir nutuk îrâd etmiş ve bunda bir sene içinde Pâdişah'ın askeri ve mâliyeyi yoluna koyduğunu, devletini kuvvetlendirdiğini ifâde ederek, Pâdişah'ı medh-ü senâ etmiştir. Kezâ aynı gece Sadrâzam'ın yalısında verilen ziyâfette de, Fuad Paşa ile vükelâ-yı hâzırayı medheden sefîrin, Rus elçisine bakarak "Bu devlet batmıyacaktır." dediği kaydedilmiştir.

"Belgrad Vak'ası", Sebebleri ve Sırbistan'daki Türk Kaleleri Hakkında İstanbul Protokolünün İmzâsı

Osmanlı ordu nizâmının tamâmen ilgâsının vücut verdiği fecî netîcelerden biri, Edirne Muâhedesi diye anılan hâile olmuş ve bunun sonucu olarak da, 1830/1246 senesinde Sırbistan'a muhtariyet verilmişti. Türk târihinin son devirlerinin en acı felâketleri, maalesef dâhilde gâyet körce vücûda getirilen inkılâb nâmındaki saçmalıkların netîcesi olmuştur. İnkılâp-felâket, tıpkı sebep-netîce münâsebeti gibi birbirini tâkip etmiş; her devrimin netîcesi bir hâile, her hâilenin sonucu bir devrim olmuştur. Böylece Türk târihinin son devri birbirini tâkip eden bir felâketler zinciri olarak günümüze kadar uzayıp gelmiştir.

İşte 1830 senesinde, Rus tesiriyle, muhtariyet denilen küçük oyuncağa kavuşan Sırbistan, yine aynı devletin desteğiyle şımarıklıklarına devam edip, hâkimiyet dâiresini genişletmek için, ısrarla fırsatlar kovalamağa başlamıştır. Mezkûr anlaşmaya göre müslüman ahâli, Sırbistan şehirlerinde oturamamakta, ancak kalelerde ikaamet edebilmekte idiler. Yalnız Belgrad bundan istisnâ edilmişti. Burada müslümanlar şehirde oturabilmekte ve belde içinde de Türk karakolları bulunmakta idi. Sırplar'ın ilk hedefi Belgrad şehrinde ya-

şayan müslümanları uzaklaştırmak, sonra da bura başta olmak üzere, Semendire, Sokod, Eskice, Fethülislâm ve Böğürdelen kalelerini ellerine geçirmekti.

Bu esnâda, Karadağ tarafından desteklenen Hersek isyanı devam etmekte, vahşî dağlı sergerdeler bir takım yağma ve tahrîb hareketleriyle etrafa dehşet saçmakta idiler. Şu vaziyet, Sırbistan ricâlini ümitlendirmekte ve fırsatın kaçırılmaması lâzım geldiği kanaati hâkim bulunmaktaydı. Cevdet'in naklettiğine göre, Rusya, hem Sırbistan'ı ve hem de Karadağ'ı müşterek harekete teşvîk etmiş ve iki taraf arasında bir anlaşmaya dahi varılmıştı. Bu husus meselenin çok ciddî bir mâhiyet arzettiğini ortaya koymaktadır.

Bu sebeple Sırplar, müslüman halkı kızdırmak ve vak'a çıkarmak için ellerinden gelen her şeyi yapmakta: onun için de iki emâret arasındaki vaziyet pek fazla gerginleşmiş bulunmaktaydı. Nihâyet çeşme başında kendinden evvel su almak isteyen bir Sırp ile bir Türk neferi arasındaki kavga, birincinin ölümüyle netîcelenince, zâten hazırlıklı bulunan Sırplar ayaklanarak, şehirdeki Osmanlı karakollarını zaptetmişlerdir. Güyâ işi yatıştırmak isteyen Sırp başvekili Graşunin, müslüman ahâlinin emniyetini sağlıyormuş görünerek, onları kaleye göndermiştir. Diğer taraftan hazırlıklı bulunan Sırplar, kaleyi kuşatarak metrisler kazmağa başlamışlardır. Osmanlı askerleri karakolları bıraktıklarına pişmân olarak yeniden mevkilerine dönmek istemişler; bu defa da Sırp askerinin mukaavemetiyle karşılaşmışlardır. Bunun üzerine kale muhâfızı Âşir Paşa Sırp ahâliye ihtarda bulunmuş; kuşatmayı çözmelerini ve dağılmalarını, aksi halde ateş edeceğini bildirmiştir. Bu sırada ecnebî konsoloslar işe müdâhale ederek, müzâkere yolunu açmışlardır. Bunun üzerine Belgrad muhâfızı, iş netîceleninceye kadar, kalenin mahâsarasına nihâyet verilmesini bildirmiş; Sırp ahâlinin bu ihtara uymaması netîcesinde de şehri top ateşine tutturmuştur (15 Hazîran 1862/17 Zilhicce 1278).

Şu hâdisede, Osmanlı muhâfızının haklı olduğu, İngiltere ve Avusturya konsolos ve sefîrleri tarafından beyân edilmesine rağmen, vak'a Avrupa'da garip bir aksülamel doğurmuştur. Cibillî bir Türk düşmanlığıyla dolu olan Avrupa efkârı, Rus propaganda ve parasının tesirinde bulunan gazetelerle de tahrîk edilmiştir. Avrupa'da değişen siyasî hava dolayısiyle, Rusya'ya yakınlaşma ve onu memnûn etme politikasına germi veren Fransa, muhtelif teklîfler ileri sürmüştür. Önce konsoloslardan mürekkep bir tahkîk heyetinin kurulmasını istemiştir. Bunun dâhilî bir iş olduğunu söyleyen Bâbıâli, teklîfi, devlet istiklâliyle kaabil-i te'lif görmediği için reddetmiştir. Nihâyet Paris Muâhedesi denilen belâ Fransa'nın imdadına yetişmiştir. "Büyük siyâsî"lerimizden Âlî Paşa'nın vücut verdiği ve gâlipler safında masaya oturduğumuz halde mağlûb olarak kalktığımız bu muâhede, bizi yeniden

mahmîlerimizin karşısında, onların vereceği kararı tebellüğ etmeğe zorlamıştır. İngiltere, İtalya, Prusya, Rusya, Avusturya sefîrleri İstanbul'da toplanarak bir karara varmışlardır. Burada Fransız sefîri, Rusya ve İtalya'nın da desteğini alarak, Belgrad'ın Sırplar'a verilmesi için bir hayli uğraşmışsa da, İngiltere ve Avusturya'nın muhâlefeti netîcesinde emeline muvaffak olamamıştır. Osmanlı hükûmeti, Karadağ gâilesi ve Girit'te henüz başlayan hâdiseler yüzünden, işi fazla uzatmamak gibi bir mecbûriyet altında bulunuyordu. Bu sebeple bâzı tâvizlerle bir protokol imzaladı. Buna göre Sokod ve Eskice Sırbistan'a terkedilecek; kıla-i erbaa, yâni Belgrad, Böğürdelen, Semendire ve Fethülislâm Türk hâkimiyetinde kalacak; müslümanlar yalnız kalelerde oturabilecekler; Belgrad'daki Osmanlı karakolları ilgâ edilecek ve buranın varoşunu dahi terkedecekler; buna mukaabil Bâbıâli, îcâb ederse mahallî hükûmetle anlaşarak, kaleyi genişletebilecekti (8 Eylül 1862/13 Rebîülevvel 1279).

Böylece devletin iki kalesi daha, güyâ bize tâbi olmakta devam eden Sırbistan'a verilmiş; Belgrad kalesindeki asker artık göstermelik hâle gelmiş; Sırp hükûmeti istiklâle doğru giden yolda bir adım daha atmıştır. Sırbistan bir kaç sene sonra, yine dış efendisi ve sâhiplik taslayanlar sâyesinde, yeni teşebbüslere girişecektir.

Rusya'nın Balkan Kavimleri Hakkındaki Politikası; Karadağ Meselesi; Bunun Hakkında Cevdet'in Çok Şâyân-ı Dikkat Bir Mütâlaası; Üç Koldan Yapılan Bir Askerî Harekâtla Te'dîbi ve Osmanlı Kuvvetlerinin Ricka'dan Muzaffer Olarak Çetine Önlerine Gelişi; İşkodra Sulhu ve Muâhedesinin İmzâsı

Rusya, Balkanlar'daki Islav kavimleri arasında tahrîklerine devam etmekte, Islav ahâliyi, bağlı bulundukları Osmanlı hükûmetine karşı kışkırtmakta idi. Rusya'nın tâkip ettiği politika, Balkanlar'da isyan çıkararak muhtar idâreler kurdurmak; sonra da bunları Osmanlı ülkelerine karşı bir maşa gibi kullanarak, Bâbıâli'yi devamlı meşgûl etmek ve zayıflatmaktı. Eflâk-Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Yunan meseleleri hep bu maksatla ortaya çıkmıştı. Rusya Rumeli'deki Osmanlı eyâletlerini küçük ve ayrı muhtar devletçiklerle sarmak istemekte, bunların pek fazla büyümesini de arzulamamakta, onlar vâsıtasıyle Türk ülkelerinde karışıklıklar çıkararak, Osmanlı statükosu-

nun devamını isteyen garb siyasîlerine, bunun mümkün olmadığını, Türkler'in tâbiiyetleri altındaki milletleri idâre edemediklerini göstermek yolunu tutmaktaydı.

Esâsen garb efkârı hiç bir zaman Türkler'e karşı sempatiyle dolu değildi. Bu, günümüzde dahi böyledir. Fakat garb, Rusya'nın Balkanlar'ı ele geçirmesinden ve Akdeniz'e inerek, dünya siyasî muvâzenesini tamâmen kendi lehine olarak değiştirmesinden korkmakta ve ciddî bir endîşe duymaktaydı. Rusya için ise, ilk adım, Osmanlı idâresindeki Balkan halklarına muhtariyet ve istiklâl verilmesiydi. Sonraki adım da, bu küçük lokmaları, çıkacak bir fırsatta yutmaktı. Rusya bugün bunu, İkinci Dünya Harbi'nin gâlipleri bulunan Anglo-Amerikan siyasîlerinin cinnet derecesine varan basîretsizlikleri ile geniş çapta tahakkuk ettirmiştir.

İşte sonradan kısmen tahakkuk eden bu büyük hedefin merhalelerinden birini de Karadağ meselesi teşkîl etmiş; Osmanlı'ya tâbi bu küçük devlet, maşa gibi kullanılarak, Hersek'te vücut verilen kıyâmın destekleyicisi olmuştur. 1862/1278 senesinde fevkalâde komiserlikle İşkodra'ya giden müverrih Cevdet Paşa, kendi memuriyet bölgesi yakınında cereyan eden bu vukuâtı, mufassalan yazmakta, bu muhârebelerin hep dağlı muhârebesi olduğunu kaydetmekte ve şöyle devam etmektedir:

> *"Sonradan işin içine müdâhale-i ecnebîye karışdı. Kelle teşhîr etmek gibi muâmele-i vahşiyâne devlete yakışmadığı cihetle, beri taraf halkı, eski âdetlerinden ve Karadağ'a tecâvüzden men' olundu. Karadağlılar ise lâ-yenkati' beri tarafa tecâvüz ile rast geldikleri asker ve sâir ahâlinin kulaklarını ve burunlarını kesmek ve envâ'-ı işkence ile îdâm etmek gibi muâmele-i vahşiyâneden geri durmadılar. Buraları, en ziyâde mütemeddîn olan ve Karadağlılar'a tesâhüp eden Fransızlar'a söylendikçe 'Bu türlü muâmeleler devletlere ve mütemeddin milletlere yakışmaz; ama Karadağlılar vahşî âdemler, yavaş yavaş onlar da terbiye ile temeddün ederler.' deyü cevap verirler idi... Dersaâdet'e avdetimizde buralar hakkında Bâbıâli'ye mufassal lâyihalar takdîm eyledim ve havass-ı vükelâdan mürekkep encümen-i mahsûslarda da ol havâli ahvâlini ber-tafsîl söyledim ve fezleke-i mâruzâtımda dedim ki 'Karadağlılar'ın hâiz oldukları imtiyâzât ile bana Bosna eyâleti verilse, bütün Avrupa'yı istilâ ederdim. Çünkü benim hudûduma kimse tecâvüz edemiyecek, ben ise her hangi gün ister isem, çekip istediğim yeri vururum ve önüme bir kuvve-i gâlibe çıkarsa, geri gelir hudûduma sığınırım. Buna cihân dayanmaz. Biz Karadağ'ın etrafını dâiren mâdâr ordular ile ihâta edemeyiz. Karadağlılar çıkıp istedikleri karyeleri*

vurdukça, biz içeriye girip de te'dîb edemez isek, hiç bir vakit de onların şerr-ü mazarratından memleketimizi kurtaramayız.'... O saatden itibâren Fuad Paşa Karadağ'ın vurdurulmasına karar vererek, esbâb-ı lâzımesine teşebbüs eylemişdir."

Aynı müellif, "İşkodra sancağında 40 binden fazla tüfenk-endâz bulunduğunu, bunun lede'l-îcâb Karadağ üzerine sevkolunabileceğini, eskiden olageldiği üzere, bunlar ile civar mâlisyalar ahâlisinin kâmilen asker itibâr olunarak, taburlara taksîm edilip, bi'l-münâvebe tâlim ettirilerek kullanılması îcâb ettiğini, böylece mahallinde bir orduluk muallem ve muntazam asker bulundurularak meselenin tâmâmen halledilebileceğini" ifâde etmektedir. Müverrihin şu mütâlaası, eski Osmanlı ordu nizâmının, yâni Yeniçeriliğin bir nevi ihyâsı mâhiyetinde görünmekte ve yeni ordunun her tarafta hazır bulunamamasının vücût verdiği mahzurları dile getirmektedir.

Cevdet bu mütâlaasının dinlenmediğini yazmakta, "Buna rağmen ihtârâtdan hâli kalmadım; lâkin İstanbul'da hâneler ve Boğaziçi'nde kâşâneler tanzîmi sevdâları erkân-ı devletin ezhânını ziyâde meşgûl etmekle, bu emr-i ehemmin husûlü için it'âb-ı zihn edecek bir ehl-i himmet bulamadım; buna hâlâ müteessifim." demekte ve:

"Cihân-râ cihân-dâr hâhend harâb;
Bahâne Siyâvuş ve Efrâsiyâb."

beytini söylemektedir.

Aynı müellif, Karadağ hâdiseleri hakkında oldukça mufassal mâlûmât vermektedir ki, ufak tâdillerle hülâsâten nakletmekte fayda vardır:

"Rusyalu Kırım seferinde de Karadağlılar'ı tahrîk ile istiklâl dâiyesine düşürmüş ise de, Fransa ve İngiltere'nin Devlet-i Aliyye ile müttefik bulunmasından bu merâmına nâil olamadı. İşkodra Fransız konsolosu Hecquard ise Karadağlılar'ı celb ve Fransa İmparatoru'na mürâcaata teşvîk etmekle Karadağ Beyi Danyal hemen Paris'e gitdi. İmparatora dahîl (sığıntı) düştü ve Fransalu tarafından tesâhüp olunacağına dâir vaad aldı ve Fransalu tarafından Bâbıâli'ye vâki ifâdât üzerine Danyal'a vezâret rütbesiyle beylik tevcîhi tezekkür ve tensîb edilmiş ve Kemâl Efendi kendisiyle mükâleme etmek üzere Hersek cânibine gönderilmiş idi. Danyal ise merâmını tervîc için Hersek sancağı dâhilinde vâki nevâhi-i âsiyye ahâlisini tahrîk ile isyâna kıyâm etdirmiş ve nâhiyelerden Grahova nâhiyesinin elde bulunması ehemm

görülmekle, Bâbıâli'den Grahova'nın zaptı için emr-i kat'î gönderilmiş idi. Bunun üzerine Ferik Hüseyin (Avni) Paşa Grahova'ya girmiş ise de bir fenâ hezîmete uğrayıp, asâkir-i şâhâneden pek çok telefât vukua gelmiş olduğundan işin rengi değişti. Danyal bütün bütün istiklâl dâiyesine düştü. Karadağ eşkıyâsı nevâhî-i âsiye içine girip, her tarafdan tecâvüze başladılar. Bunların te'dîbine kıyâm olundukça, külliyetli Karadağlı gelip iâne eder oldular. Şu hâle göre âsî nâhiyelerin zabt-u rabtı Karadağlı'nın terbiyesine mütevakkıf olup, buna ise düvel-i Avrupa mâni olmağla, Karadağ eşkıyâsının her etdikleri yanlarına kalıyordu. Elhâsıl bu hususda Devlet-i Aliyye pek müşkil bir hal ve mevkide bulunuyordu. Karadağlılar ise şımarıp, gittikçe azıttılar. Hattâ Kraina nâhiyesine hücûm etdiler. Anlara karşı malisyalar sergerdesi Hasan Hot Ağa ile Kraina bölükbaşısı Murtazâ Ağa 500 kadar Arnavutlarıyla gönderildiyse de, bunlar 100 kadar şehîd verip, kalabalık düşman tarafından muhâsara edildiler ve bir hafta sonra aç kaldıkları cihetle cümlesi esîr oldular. Halbuki beş tabur nizâmiye askeri ile Bar'da bulunan İşkodra kumandanı Ferik İsmail Paşa, anları tahlîs edebilirdi. Lâkin rütbe-i vezâret ile vâliliği uhdesinde birleştirmek arzusunda bulunduğundan, işlere çendân ehemmiyet vermez idi ve 'Ben asâkir-i nizâmiye kumandanıyım; başıbozuk askerine karışmam.' diyerek, bu müsâdemelere yan çizerdi. Halbuki Hasan Hot'un esâreti keyfiyeti, devletin hakkında olan teveccühüne halel getirdi. İşkodra mutasarrıfı Râşid Paşa ise ahvâl-i harbiyeye aslâ âşina değildi. Binâenaleyh Karadağlı'ya karşı Arnavutlar'ı ikmâl edecek kimse bulunmadı ve ahâliye dahi havf-u haşyet geldi. Karadağlılar bu vechile şımarıp Jabiak kalesini, bir top getirip, tazyîk eylediklerinden, İşkodra'da müderris Ahmed Efendi bâzı zevât ile oraya imdâd kaydında bulunmuş ise de Karadağlılar kalabalık olduklarından, kale içine girememişlerdir. Bu sırada mirditlerin Karadağ üzerine hareketleri emrolunmuş ise de emre itaat etmemişlerdi. Bu haller İşkodra ahâlisine mûcib-i hadşe ve endîşe olmuşdur. Me'mûrîn-i devlete dahi telâş vermişdir. Fakat Karadağlılar'ın böyle alenen tecâvüz ve taarruzları üzerine artık Karadağlılar'ın ef'ali kaabil-i te'vîl olmayıp bu bâbda kimsenin bir diyeceği kalmadı. Anları tesâhüp eden devletler dahi, kaaideten diyecek söz bulamadılar. İngiltere'de Devlet-i Aliyye istikrazının yürümesi ve İngilizler'in Osmanlılar'a mâil ve müteveccih bulunması hasebiyle, politika-i zamânın gösterdiği müsâadeden istifâde ile, Devlet-i Aliyye dahi Karadağı urup te'dîb eylemeğe karar verdi. Bunun üzerine İşkodra'da bir büyük kumandan bulunmak lâzım geldiğinden, bâzı zevâtın ihtârına mebnî Ferik Çerkes Abdî Paşa'nın müşirlik rüt-

besiyle buraya gönderilmesine beyne'l-vükelâ karar verildi. Abdî Paşa'nın İşkodralılar ile arası daha evvel bozulmuş olduğundan, oraya gönderilmesi yanlış bir işdi. Bu hususda serdâr-ı ekrem Ömer Paşa'nın re'yi sorulmuş; Paşa bu kararı beğenmemiş ise de devletçe münâsip olan bir şeyi cerhetmek dahi istemeyip, bunu tasdika mecbûr olmakla berâber, Ferik Dervîş Paşa uhdesine dahi müşirlik ve Hersek kumandanlığını bi't-tevcîh kendisinin dahi kâh Hersek ve kâh İşkodra tarafında bulunmakta muhtar olmasını inhâ etdikde, buna dahi müsaade buyrularak, Dervîş Paşa müşirlik ile Hersek kumandanı oldu. Hüseyin Avni Paşa ise Gusine'ye girip Vasovik üzerine bir hareket-i taarruziye tertîb eylemiş ise de Sutiska boğazında sevkeylediği iki tabur asâkir-i nizâmiye dûçâr-ı inhizâm olmuşdur. Ba'dehu kendisine çeki düzen verip, civardan beş altı bin kadar malisier taplayıp Aşağı Vasovik'de Berona mevkiini tutmuş; lâkin oradan ileriye hareket edememişdir. İşkodra fırkası ise Abdi Paşa emrinde İşpozi cânibine giderken, Serdar-ı Ekrem yanında bulunan sâbık mutasarrıf Râşid Paşa'ya 'Böyle âdeme orduyu nasıl inanıp da göndermeli? Bâri ben gideyim.' demiş ise de muahharan 'Etibbâ izin vermiyor, ata binersen mesâne illeti avdet eder diyorlar.' diyerek hareket etmemiş, maraz ve temâruz her ne ise, Ömer Paşa, harb mevkiine aslâ gitmemişdir. Abdi Paşa İşpozi'den ileriye hareketle Karadağ istihkâmâtına takarrüb etdikde, hududu tecâvüz memnû olduğundan asker yine ileriye gidilemez itikadında iken, erkân-ı harb reîsi Leh miralay Mahmud Bey toplara harb kumandası verip mikrozvârî toplar işlemeğe başladığı gibi, asâkir-i şâhâneye fevkalâde şevk-u hâhiş gelerek, iki taburun binbaşıları hemen ileri arş edip, taburları yekdiğeri akabinde sür'atle Karadağ istihkâmâtı üzerine yürümeğe başladıkları gibi, fırkayı tutmak kaabil olamayıp, cümle asâkir-i şâhâne bir uğurdan hücûm ve iktihâma kıyâm göstermeleriyle ümerâ-yı askeriye dahi askerle birlikte ileriye yürümüşler ve bir hamlede Karadağ istihkâmâtını zaptetmişler. Birlikde bulunan zeybek askeri ise yatağanlarını çekip Karadağlılar'ı katleylemişler. Bu vechile asâkir-i şâhâne Karadağ kumandanı meşhûr Mirko'nun çadırına girmişler iken Abdi Paşa geriden nâbehengâm bir ric'at havası çaldırmakla, asâkir-i şâhâne intizamsız olarak ric'at ederken, Karadağlılar tâkip ile haylî zâyiâta uğramışlar. Zeybekler ise boru sesinden anlamadıkları cihetle, geri kaldıklarından, pek çok telefât vermişler. Elhâsıl bu ric'atte asâkir-i İslâmiyeden 400 kadar şehîd vukû bulmuşdur. Abdî Paşa ileri harekete cesâret edemez olmuşdur. Halbuki bu aralık Sırbistan tarafında dahi karışıklık zuhûr eylediği cihetle, Karadağ işine aceleten bir netîce verilmek ve düvel-i Avru-

pa müdâhaleye başlamadan ne yapılacaksa yapılmak, politikaca elzem olmasıyle, Dersaâdet'ten serdâr-ı ekrem Ömer Paşa'ya peyderpey isticâl emirleri gönderilmekde idi. Çerkes Abdi Paşa'nın bu işe kâfi olamayacağı taayyün etmekle Ömer Paşa hemen Koca Abdi Paşa'yı yâni Müşir Abdülkerîm Nâdir Paşa'yı Manastır'dan celb ve İşkodra ciheti kumandanlığına tâyin etmişdir. Koca Abdi Paşa İşpozi tarafına azimet ile orduyu taht-ı inzibat ve intizama alıp, hemen mevâki-i mühimmeyi zabt ederek ağır ağır Orea Luka'ya doğru yürümeğe başlamışdır. Hersek tarafından dahi Derviş Paşa'nın beri tarafa hareketiyle, iki ordunun birleşmesi için Derviş Paşa'ya isticâl emirleri gönderilmekte idi. Halbuki Derviş Paşa nevâhî-i âsiyeyi yarıp zor ile Nikşik'e geldikden sonra Ostrok boğazından mürûr ile İşkodra cihetine geçmesi lâzım gelip, bu ise pek müşkil bir hareket idi. Binâenaleyh bu manevranın icrâsında en ağır hareket, Derviş Paşa üzerinde olmağla, herkes onu muntazır idi ve pek çok zevât bunun kaabil olamayacağı itikadında idi. Vâkıa Derviş Paşa'nın me'mûriyeti pek muhâtaralı bir keyfiyet olup, fakat avn-ü inâyet-i Bârî ile Derviş Paşa buna muvaffak olarak, büyük şân-ü şöhret kazanmışdır."

Bu husus Serdar-ı Ekrem'in şu telgrafıyle sadâret makamına bildirilmiştir: "Dünkü cumartesi günü Hersek fırka-yı askeriyesi Ostrok'dan ve İşkodra fırkası Plâva'dan ilerleyerek Orea Luka'da birleşip, Derviş Paşa bir tarafdan ve Abdi Paşa bir tarafdan tekmîl Karadağ köyleri yakılıp yıkılmışdır. Karadağ olalıdan beri Karadağlı hiç bir vakit böyle dayak yemeyip ve hattâ Ostrok'ta asâkir-i şâhâne hücûmundan firar edenler cây-i selâmet kurtulamayıp, amudî bir yüksek kayadan kendilerini aşağı atarak, 7-8 yüz kadarı telef olmuşdur ve şimdiki halde düşman nâbedid olarak meydanda yokdur. İki gün asâkir-i şâhâne istirahat ve âram ve cebhâne ve malzemeleri itmâm olunarak doğruca 4 saat ileride bulunan Çetine'ye hareket kılınacakdır. İnşâallâhu teâlâ teveccühât-ı kudsiye-i hazret-i şehinşâhî ve yümn-i himem-i edille-i dâverîleriyle an-karîb anın fethini dahi tebşîre muvaffak olurum. Şu üç beş gün zarfında Karadağlı'nın üç binden ziyâde telefâtı olup, asâkir-i muntazama ve muvazzafadan bu harekette pek cüz'î şehîd ve mecrûh vukû bulmuşdur ve Karadağlı asâkir-i şâhânenin hücûmuna tahammül edemeyip, tamâmiyle gözleri korkmuş olduğundan uzakdan uzağa tüfenk atıyorlar efendim. Fî 16 Muharrem, sene 79, Ömer Lütfî."

Buna pâdişah tarafından çekilen bir telgrafla cevap verilmiş; bilcümle ümerâ, zâbitân ve neferât tebrîk edilerek selâm edilmiş; "Cümleniz berhurdâr olasız; dîn ve vatan hizmetini unutmayasız." denmiştir.

"Bunun üzerine ordu-yı hümâyûn, Todoş karyesi üzerinden dolaşarak, önüne gelen karyeler kem-ü ihrak ve kurâ debboy yapılarak Ricka nehri üzerine köprü kurup, iki tarafını zapteylemiş ve İşkodra gölünden Dilâver Paşa dahi top sandallarıyle nehre girip, nehren ve iki tarafdan berren Ricka üzerine hücûm olundukda, Karadağlılar Ricka çarşısını yakıp firar etmekle, Ricka karyesi zaptolunmuşdur. Ba'dehu Çetine'ye karîb tepeler tutularak, buraya hücûm edilmek üzere iken, Karadağ Beyi serdara mektup gönderip, kendisine edilmiş olan teklîfleri kabul edeceğini bildirerek mühlet istemiş olduğundan, bu müddet kendisine verilmiştir. Ömer Paşa müzâkereler için hekimini Karadağ Beyine göndermiş; bey ona hitâben 'Tecrübesizliğim sebebiyle Rusyalılara ve Sırplara aldandım ve Devlet-i Aliyye askerinin bu kadar kuvvetini bilmezdim. Az müddet içinde Karadağ'ı bu hâle koyan askere Sırbistan hiç dayanmaz. İnşaallâh onların üzerine dahi gider ve ben de karşıdan bakıp gülerim.' demiş ve kendisinin İşkodra'ya gelen adamı Ömer Paşa ile görüşüp işi bağladıktan sonra cümle konsoloslar ile bir meclisde musâhabede bulunurken, Rusya konsolosu 'Siz bu kadar acele etmemeliydiniz.' deyince herif, hiddetlenip ağzı köpürerek, Rusya konsolosuna cevâben 'Bizi iğfâl etdiniz; memleketimiz harâb oldu; karşıdan bakdınız.' deyü hayli ateşli sözler söylemişdir."

İşte bunun üzerine 14 maddeden mürekkep olan bir anlaşma, Serdâr-ı Ekrem tarafından İşkodra'da imzalanmıştır. Buna göre, Karadağ'ın dâhilî idâresi değişmiyecek, hudut eskisi gibi olacak, son harbde başkumandanlık etmiş olan beyin babası Mikro, memleketten çıkacak; beylik ithâlât ve ihrâcât için Antivari (Bar) limanını kullanabilecek, fakat memlekete silâh ve mühimmât ithâli yasak olacak, Hersek-İşkodra yolu, yâni Niksik tarîki serbest olacak ve burada bir çok noktalar Osmanlı askerince muhâfaza edilip, blockhauslar kurularak, Türk topraklarına tasallut etmeyeceklerine dâir Karadağ ekâbiri, Serdar'a senet verecek; prensliğin komşu hükûmetlerle çıkacak ihtilâfları halledilemediği takdîrde, Bâbıâli yegâne merci olacak ve Arnavutluk ile Bosna-Hersek hudutlarında hiç bir tahkîmât vücûda getirilemiyecek, Osmanlı pasaportu olmadan Karadağ'a hiç bir âile giremiyecekti (31 Ağustos 1862/5 Rebîülevvel 1279).

Bu muâhedenin en büyük faydası Nikşik yolunun açılması maddesi idi. Fakat bunu Rusya protesto etti ve Fransa da aynı şekilde hareket etti. Blockhaus'ların yapılmasına ise Avusturya da itirazda bulundu. Vakt-ü hâl icâbınca Devlet-i Aliyye ısrar edemedi ve bununla Mikro hakkındaki maddeden ferâgat eyledi. Bu husus, bilâhare Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti esnâ-

sında Karadağ Beyi'ne teblîğ edildi ve zât-ı şâhânenin bu maddenin ibtaline müsâade buyurduğu, fakat yolun dâima açık kalmasının ve yolcuların uğrayacağı zararların da tazmîninin şart olduğu bildirildi (3 Mart 1863/12 Ramazan 1279).

Cevdet, Karadağ'ın 8 bin kadar hânesinin yıkıldığını ve küllî nüfûs kaybına uğradığını kaydetmekte ve bundan sonra "ahvâl-i âtiyeyi te'min edecek icraat-ı münâsibe" yapılmadan, herkesin yerli yerine dağılmasına büyük teessüfler etmektedir.

Sultan Abdülazîz Hân'a Karşı İlk Vüzerâ İttifâkı; Bunun Netîcesiz Kalışı; Fuad Paşa'nın İstifâsı ile Yûsuf Kâmil Paşa'nın Sadârete Getirilişi

Bu sırada zât-ı şâhâne, devlet için tek çıkar yol olarak gördüğü, kuvvetli bir ordu ve donanma vücûda getirilmesi hususunu ısrarla ve titizlikle tâkip ediyordu. Cevdet'in ifâdesiyle "hazînenin mütehammil" olamıyacağı mertebede mühimmât-ı harbiyenin ikmâline hasr-ı nazar ediyor; peyderpey zırhlı sefîneler inşâsıyle, Devlet-i Aliyye tersânesini İngiltere ve Fransa tersânelerine muâdil bir dereceye îsâl" için çalışıyordu. Bu sebeple "masarîf-i askeriye için sadrâzamdan mebâliğ-i külliye istiyor; Fuad Paşa ise, vakt-ü hâle göre geçinebilmek için bütçe muvâzenesini büyük muvaffakıyet bilerek, buna hasr-ı nazar eylediğinden, arzû-yı şâhâneye terfîk-i hareket edemiyordu." Fuad Paşa bâzı mâruzâtının geri kalmasından me'yûs olduğundan, Âlî, Rüşdi ve Kâmil Paşalarla müzâkere edip, Pâdişah'a karşı müttehiden hareket etmeğe karar veriyorlardı. Dördü birden istifâ edip, sebebi sorulduğunda, tutulan yolun çıkar olmadığını, çıkar yolun şu ve bu suretlerden ibâret bulunduğunu, başkasına akıllarının ermediğini arzda anlaştılar. Buna Rüşdî Paşa'nın re'yiyle karar verilmiş iken, iş fiiliyâta dökülünce Paşa "Hele ben Kapdan Paşa'yı bir göreyim; o da bu niyettedir." diye işi te'hir etti. Bunun akabinde Kapdan Paşa ile Rüşdî Paşa azlediliyor. Şu tasarruf üzerine "ittifak-ı müselles kalıyor" ise de, Kâmil Paşa "Makaam-ı saltanatla bahse tutuşmağı" devlet anlayışıyla zıt gördüğü için, tereddüt gösteriyor. Buna rağmen Fuad Paşa istifânâmesini mâbeyn-i hümâyûna takdîm ediyordu (3 Ocak 1863/11 Receb 1279).

Pâdişah ikinci mâbeynciyi gönderip "Acaba Mehmed Ali Paşa'nın azli için mi istifâ ediyor?" diye sorduruyor. Paşa "Estağfirullah. Pâdişah mutlakdır ve Mehmed Ali Paşa'nın azlini mukaddemce bana açdığında kendilerine

arz eylemişdim; bu değil. İllâ istifânâmemde yazdığım vechile işin ilerisi ağırdır. Edilecek tedâbir-i cesîme i'timâd-ı tâmm-ı mülûkâneye mevkufdur. Ben ise bir vakitden beri hakkımda anın sukut ve zevâli âsarını görüyorum. Anın için çâresiz istifâ eyledim." diyor. Bunun üzerine Pâdişah, kendisinden mühr-i hümâyûnu aldırıyor. Zât-ı şâhâne Şeyhülislâm Efendi ile müşâvere ediyor ve ona istifâyı açıyor. "Âlî Paşa'dan pek ziyâde müteneffir" olmasına rağmen, onun sadârete getirilmesi hakkında mütâlaasını soruyor. Şeyhülislâmdan "O dahi istifa edecekmiş." diye cevap alıyor. Zât-ı şâhâne "Anın tarafından öyle bir şey gelmedi." deyince, Şeyhülislâm "İhtimâl ki, şimdiye dek gelmişdir, yahud gelir." cevâbını verince, yoklatılıyor. Filvâki istifânâmenin geldiği ve arzedilmek üzere bulunduğu anlaşılıyor. Pâdişah vükelânın bu tarz hareketine dilgîr oluyor ve ertesi gün, kendisine en sâdık olanlardan Meclis-i Vâlâ reîsi Yusuf Kâmil Paşa'yı huzûra celbederek "Paşa, hamiyet ve liyâkatiniz nezdimde ma'lûm olduğundan, sizi sadrâzam nasbeyledim; bana, devlet ve millete hüsn-i hizmet edeceğinizden emînim." diyor. Kâmil Paşa gâyet müeddibâne olarak "Aman efendimiz, kulunuzu afiv buyurunuz; hal vahîm; vazîfe mühim; böyle bir hal içinde öyle bir vazîfeyi îfâ edecek iktidârı hâiz değilim; bilâhare nezd-i şâhânenizde ve nazar-ı âmmede mahcûb olurum." diyerek itizâr ediyor. Pâdişah bu itizârlara hiddetlenerek, müstecelen yaptıkları işin doğru olmadığını, bunu bilhassa kendisinden beklemediğini bildirerek kabul etmesini söylüyor. Paşa bu suretle sadârete tâyin ediliyor (5 Ocak 1863/14 Recep 1279).

Cevdet "Fuad ve Âlî Paşalar, râbıtasız biri serkâre geçip de kendilerini bir sadmeye uğratmak ihtimâlini ve Kâmil Paşa sadârete geçerse, kendilerini mümkin mertebe muhâfaza edeceğini derpiş ederek" onu istiyorlardı, demektedir.

Yeni Sadrâzam, Âlî Paşa'nın istifâsının reddiyle, Hâriciye Nezâreti'nde bırakılmasını; Fuad Paşa'yı da, kısa zaman sonra istihdâm edeceklerinin belli olduğunu söylemekte acele edince, bu hususa Sultan tarafından da muvafakat bildiriliyor. Bunun üzerine Âlî Paşa, Hâriciye Nezâreti'ne getiriliyor. Fuad Paşa da başmâbeynci ile huzûra dâvet ediliyor. Paşa "Ben dâvetçi ile gitmem, mâdem ki pâdişahımız beni istemiş, giderim." diyerek, hemen huzûr-ı hümâyûna çıkıyor ve "Mübâşirden kaçıp Efendimize sığındım."diyor. Zât-ı şâhâne dahi onun gönlünü alarak "Bir iştir oldu; artık benim hastalığıma merhamet ediniz de me'muriyet kabulünden istinkâf etmeyiniz. Hem seni yalnız ben istemiyorum, devlet ve millet dahi istiyor. Şimdi meydanda riyâset var. O da size küçük gelir. Ana diğer bâzı me'muriyetler ilâve edelim." diye tatyîb ediyor. Cevdet bu hususta "umûr-ı mâliyenin yâhud umûr-ı askeriyenin umûrûna nezâret gibi bir şey mutasavver imiş." demektedir. Fu-

ad Paşa riyâseti kabul edeceğini, öyle ilâve kabul edemiyeceğini, Kapı'ya hatt-ı hümâyûn ile değil, âdî bir irâde-i seniye ile gitmek istediğini, bu husus da mahcûb edilmemesini talep ettiğinden, bu da kabul buyruluyor. İbnülemîn, Paşa'nın "Sadâretden istifâsını müteâkiben halkın önünde davul zurna çaldırarak alayla Bâbıâli'ye gelirken, ahâlinin bir ağızdan 'Ya o turşu neydi, bu perhiz ne!' terânesiyle alay etmelerinden sakınmış ve sıkılmış olmalıdır ki, davul zurna ile gelmek istememiştir." demektedir.

Ziyâ Paşa *Verâset Mektupları*'nda Paşalar'ın cümlesinin birden istifâya kalkışmalarını "Yerlerine âdem bulmakda pâdişahı âciz bırakıp, muahharan minnet ve istiğnâ ile mukbilen ve müstakilen meydana gelmek üzere beynlerinde verdikleri bir karar-ı müttefikaneye mebnî" göstermekte ve "Zavallı Fuad Paşa, yapayalnız kaldı ve maksad-ı aslî olan istiklâle nâil olamadıkdan başka, sadâreti de elinden kaçırmış oldu." demektedir.

Vezîrlerin müşterek bir istifâya kalkışmalarının sebebi, her halde yalnız bütçe muvâzenesi yâhut sadrâzamın istiklâl arzusu ile izâh edilemez görünmektedir. Fuad Paşa'nın "İşin ilerisi ağırdır." demesi, Pâdişah'ın kara ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi husûsundaki gayretlerinin, artık mahmîlerimiz kesilen düvel-i ecnebîyece hoş görülmemesi ve buna mâni olmak, yâni Türkiye'deki menfaatlerini elden kaçırmamak için cezrî tedbîrlere başvurmalarından çekinmesinden de kaynaklanabilir. Bu vezîrlerin, Kâmil Paşa hâriç, her birisinin bir devlete ve sefârete sırtını yaslamış bulunması, bu ihtimâli kuvvetlendirir görünmektedir. Sultan'ın da, bundan çekindiği için, endîşe duyduğu anlaşılmaktadır. Bu davranış, yabancı tesirinde kalan ve bunu tabiî addeden paşaların, millî fikri temsîl eden ve onun hâkim olmasını teminden başka bir gâye gütmeyen Sultan'a karşı, netîcesiz kalmış ve fazla büyümemiş ilk hareketi sayılır. Daha sonraki paşalar ittifakı hal'le netîcelenecek ve millî idealin sembolü olan Makaam-ı Saltanat ve Hilâfet'in maddî ve mânevî nufûzunun ihlâline kadar uzayacaktır. Yoksa şu davranışları, bir mel'abe-i sıbyân (=çocuk oyunu) görmek îcâb eder ki, koskoca adamlardan bunu beklemek de abestir.

Şu davranışa karşı Pâdişah, sâbit ve sarsılmaz bir fikir hâline getirdiği devletin kudretlenmesi maksadını hızla husûle getirememekten muztaripti. Cevdet bunu "Zât-ı şâhânenin ulüvv-i himmet ve maksadına hazîneler kâfi olmayıp, istediğini yapamadığından merak getirmiş gibi canı sıkılarak, kendisini hasta olmuş zannıyle merak eder oldu." diye hafife alarak izâh etmektedir. Halbuki gâyet kuvvetli kültürü, târih şuûru ve devlet anlayışıyle, kendini büyük mes'ûliyet altında gören hükümdarın bu tarz davranışı, ulüvv-i himmetinin açık delîli görünmekte, devletini tahayyül ettiği gibi kudretli kılamamanın, onu hasta edecek derecede üzdüğünü anlatmakta, dolayısıyle de

memlû bulunduğu yüksek sultanlık vasıflarına işâret etmektedir. Azîz Han bu vasıflarıyle, Ondokuzuncu asır pâdişahlarının hemen en büyüğü görünmektedir.

Yeni Sadrâzam Yûsuf Kâmil Paşa Arapkirli'dir; neseben Akkoyunlular sülâlesine kadar uzanan Gökbeyi hânedanına mensuptur. Gençliğinde Mısır'a gitmiş ve "Dâhî-i Ümmî" diye anılan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın nazar-ı dikkatini çekerek, mahremi olmuş; bilâhare de onun kızı Zeynep Hanım'la akd-i izdivâc etmiştir. Sonra İstanbul'a gelmiş ve iktidarıyle temâyüz ederek, kısa zamanda yüksek memuriyetlere getirilmiştir. Ahmed Rif'at Bey *Verdü'l-Hadâik*'da onun hakkında şöyle demektedir:"Müşârünileyh bâhirü'l-irfân, kesîrü'l-ihsân, hânedan-ı meâlî ünvân olup, el-hak, dergâh-ı devletleri ashâb-ı hâcete melce' vü melâ, zü-erkab-ı ümîde keff-i cûd-hayderâneleri kefil ve melhuz, her fende yed-i tûlâları olduğu müsellem-i hâs ü âm ve kemâl-i hilm ile muttasıf, her şahsa nevâziş ve iltifât ile mu'telif, maârif-âşinâ ve kâr azmâ bir hidîv-i vakur idüğü ma'lûm ve meczûm-ı enâmdır." Sultan'ın kendisini ziyâde takdîr edip sevdiğini, İbnülemîn, Âtıf Bey'den naklen kaydetmekte ve huzûra girdikçe "Buyrun vezîr-i vakurum." diye iltifat ettiğini ve dâima oturtup uzunca konuştuğunu yazmaktadır. Aynı müellif kendisinin "ırsî ve fıtrî necâbet ve asâletini fazâil-i günâgûn ile tezyîn eden zevât-ı nâdireden" olduğunu söylemekte; gâyet âlim bir zât bulunduğunu ve "Üstümdeki izâfî rütbe ve memuriyet mâni olmasa bir câmide tefsîr-i şerîf yâhud *Mesnevî* okutmayı pek ziyâde arzu ederdim." dediğini nakletmektedir. Memdûh Paşa da *Esvâtu's-Sudûr*'unda onu "Âkil ve mahlâsı gibi kâmil, meclis-i vükelâda re'y-i rezîn ve tavr-ı kudemâda yazan rengîn bir zât-ı güzîn idi." diye medhetmektedir. Onun

"Hükûmet, hikmet ile müşterekdir;
Vezîr olan hakîm olmak gerekdir."

diye söylediği beyte uygun "hükemâ-yı vüzerâdan" olduğu nakledilmektedir. Ebüzziyâ onu "Şark encümen-i dâniş ve irfânı riyâset-i vâlâsını hâiz bir sâhib-i kemâl." olarak tavsîf etmektedir. Paşa'nın "şiir ve inşâda ve musâhabe-i âliye ve husûsiyede nâdirü'l-emsâl olduğu"; kâşânesinin dârü'l-kemâl bulunduğu, vükelânın bâzılarına muhtelif gecelerde tefsîr okuttuğu rivâyet edilmiştir. İbnülemîn "Her sene ramazandan bir iki gün evvel Topkapısı, Silivrikapısı gibi fukarâ mahallerine arabalar dolusu erzak göndererek, muhtaçlara dağıttığını, çok kadirşinâs olduğunu, her kim güzel bir vav yazsa mutlaka takdîr ettiğini" yazmaktadır. Paşa *Telemak* mütercimi olarak da mâruftur ki, bu tercüme sâbık Paris sefîri Münir Paşa tarafından "o devrin edebiyat

telâkkisine göre pek münşiyâne ve selikaya muvâfık" olarak vasıflandırılmıştır. Paşa ve zevc-i muhteremeleri pek hayırperver olarak tanınmışlardır. Bugünkü Zeynep Kâmil Hastahanesi onların tesisleri olduğu gibi, Edebiyat ve Fen Fakültelerinin bulunduğu eski Üniversite binası da onlarındı. Bundan başka Harput'ta da bir koca medrese ve kütüphane tesis etmiş, Yakacık'ta bir rüşdî mektebi, Hocapaşa'da kârgir bir câmi-i muhteşem binâ ettirmiştir. Fakat bunlardan bir kısmı, İbnülemîn'in nakline göre, muhtelif sebeplerle harâb olmuş ve yıktırılmıştır.

Vezîrlerin İttifakını Neticesiz Bırakan Pâdişah'ın İçinde Bulunduğu Müşkil Hâl; Efkâr-ı Umûmiyedeki Dedikodular ve Bunu İzâle İçin Başvurulan Tedbîr

Vezîrlerin hep birlikte istifâya kalkışları bâzı dedikoduların yayılmasına; artık ricâl arasında vücûd bulmuş olan Tanzîmatçı-Muhâfazakâr ikiliği dolayısiyle de bunların tutunmasına sebep oldu. Pâdişah'ın Paris Muâhedesi'ne de sokulan ve ecnebî müdâhalesine akdî bir kalıcılık veren tanzîmat ve ıslahat tasarruflarını millî ve ictimaî ihtiyaçlarla kaabil-i te'lîf görmediği ve dolayısiyle onlara iyi bir gözle bakmadığı muhakkaktı. Esâsen devletin istinad ettiği geniş halk kütleleri de bunu tutmamakta, zaman zaman muhâlefetlerini göstermekteydiler. Tanzîmat icraatlarına karşı muhalefete yalnız müslüman kitleler değil, hıristiyan tebeanın geniş bir kısmı da katılmakta ve onlar da memnûniyetsizliklerini göstermekteydiler. Ecnebî devletlerin müdâhaleleri ise en olmaz işlere kadar uzanmakta ve millî haysiyeti pâymâl edici bir hal almış bulunmaktaydı. Buna karşı millî efkâr-ı umûmiye, çok derin bir nefret içinde idi. Geniş halk tabakalarının Sultan Azîz'i çılgınca sevişlerinin de baş sebebi, Pâdişah'ın kendi telâkkîlerinin en büyük mümessili olduğunu bilmeleriydi. Buna muhâlefet edenler ise, ancak ecnebî nufûzun-da kalan ve bundan menfaatlenen tatlısu Osmanlılarıydı.

Pâdişah, memleket ve milleti üzerindeki bu ecnebî sultasını atmağa kararlıydı. Fakat ne var ki, bunun vakti daha gelmemişti. Nitekim Engelhardt "Islahat meselesi herkesi işgâl etmekte idi; 1863 senesi başlarında, mutaassıp ulemânın telkînâtı ve aşağı sınıf politikacıların nufûzuyla Pâdişah'ın Tanzîmat ve Islahat hatt-ı hümâyûnunu red ve ilgâ eylemesinden korkulmuş idi." demekte, vezîrlerin istifâsıyle Sultan'ın endîşelendiğini kaydetmektedir. Cevdet ise "Mezkûr buhranlı zamanlar arasında güyâ ki Hünkâr 'Tanzîmatı kaldırmadıkça pâdişahlık etmek kaabil olmayacak.' demiş ve 'Ermenilere kemâ-

fî's-sâbık kalpak giydirilecek ve şöyle edilecek, böyle yapılacak, velhâsıl tam eski taassub zamanlarına ric'at edilecek imiş." yollu havâdisler çıkarıldığını yazmakta, fakat "Âlî Paşa'nın istifâsı kabul olunmayıp, Fuad Paşa dahi riyâsete gelmekle, eski hey'et avdet eylemiş gibi oldu." demektedir.

İşte bu sebeplerle Pâdişah "bâzı te'minâtı hâvi bir hatt-ı hümâyûn" neşretmiş ve bu, "Bâbıâli'ye gelip kıraat olunmuştur." Bunda hazîne muvâzenesinin teminini mutlak surette arzuladığı, sultan masraflarının indirildiği, lüzumsuz memuriyet ve maaşların kaldırıldığı, buna mukaabil zarûrî olan tahsîsâtın îcâb eden dereceye çıkarılması ile devletin kuvvetlenmesi ve terakkîsinin temin edileceği bildirilmekteydi. Bu suretle Pâdişah, devlet ve memleketi için tehlikeli gördüğü rivâyetleri, dolayısiyle reddediyor, hazîne muvâzenesini düşünmediği yolundaki iddiaları cerhediyor, lüzumsuz gördüğü masrafların kısılarak, bunun devletin kudretlenmesi ve terakkîsi için sarfedileceğini beyân ediyordu.

Sultan'ın, vezîrlerin istifâ kararından endîşelenmesinin bir sebebi de, bunun, yabancı devletler sefîrlerince yeni bir baskı sebebi yapılacağını bilmesiydi. Her biri bir ecnebî elçi tarafından desteklenen ricâlin arasında, kendisini, Tanzîmat'ı tatbîk etmiyor diye ecnebî devletlere şikâyeti dahi düşünenler vardı. Türkiye ecnebî sefîrlerinin arzusuyla sadrâzam azl ve nasbedilen bir diyâr olmaktan henüz kurtulmamıştı. Bu sebeple Pâdişah'ın, bu temâyüldeki vezîrleri kollaması tabiî idi. İşte bunun içindir ki, Sultan, kendisine baskı yapmak için vücûda gelmiş vüzerâ ittihadını bozunca, şu hattı neşretmek lüzûmunu duymuş; bu suretle bir grubun vücûd verdiği maksatlı şâyiâları da önlemek istemiştir.

Şu vaziyet karşısında, Pâdişah'ın içinde bulunduğu elîm hâlet-i rûhiyeyi takdîr etmemek, devletinin kudretlenmesi, milletinin i'lâsı maksadına matûf olan ulvî düşüncelerini beğenmemek, kendisini hasta edecek derecede bir hizmet vecdi taşıdığını görmemek imkânsızdır.

Sultan Abdülazîz Han'ın Mısır Seyâhati ve Sebebleri; Cevdet'in Bu Seyâhat Esnâsında Şarktaki Karşılama Âdâb ve Şeklinin Birdenbire Değiştiğine Dâir Şâyân-ı Dikkat Bir Müşâhedesi

Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti sırasında cereyân eden mühim hâdiselerden biri, Pâdişah'ın Mısır'a yaptığı seyâhattir. Bu seyâhate muhtelif sebepler gösterilmektedir. Bunlar, Mısır eyâletinin merkezle bağlarını kuv-

vetlendirmek isteyen ve Hidîv âilesine mensup bulunan Sadrâzam'ın teşvîki, Pâdişah'ın maiyetinde bulunarak eski teveccühünü yeniden kazanmak isteyen Fuad Paşa'nın tahrîki gibi sebeplerdir. Mısır o sırada yeni açılmaya başlayan kanal sebebiyle, batılı devletlerin bir rekabet sahnesi hâline gelmiştir. Kanal teşebbüsünü Fransızlar yapmakta, İngiltere ise bundan ciddî şekilde endîşelenmekte, Hindistan yolunu kısaltan en mühim bir berzah üzerinde, başka bir devletin söz sâhibi olmasını, kendi menfaatine tamâmen aykırı görmekte, bu yüzden daha evvel kanal hafriyâtına bile muhâlefet etmiş bulunmaktaydı. Napolyon devrinde Mısır'a yerleşmek isteyen Fransız teşebbüsüne ve Mehmed Ali Paşa hareketine de bu sebeple karşı çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı. Yeni Hıdîv İsmail Paşa ise bu rekabetten istifâde etmek, Sultan'a tam bağlılık göstererek, selâhiyetlerinin biraz daha artırılmasını temin etmek istemekte ve bunu da Avrupa siyasî mahfillerinde Mısır'ın stratejik ehemmiyetini pâdişah lehine kullanmak için talep ettiğini bildirmekteydi.

Sultan Azîz'in maksadı ise başkaydı. Mısır'ın bir Osmanlı eyâleti bulunduğunu, halkının Makaam-ı Hilâfet ve Saltanata bağlılığını ecnebîlere göstermek istemekte; 20 sene evvel geçmiş çekişmenin tesirlerinin hiç bir mânâ ifâde etmediğini ortaya koymak arzusunu duymaktaydı. Bu seyâhatin, asırlarca İstanbul'daki Halîfeler Devleti'ne bağlanmış olan Mısır halkının bu bağlılığını daha da artıracağına kaani bulunmaktaydı.

İşte bu sebeplerle seyâhate karar verildi ve Pâdişah, cuma selâmlığını müteâkip Dolmabahçe önündeki Feyz-i Cihâd vapuruna binerek Mısır'a müteveccihen yola çıktı (3 Nisan 1863/13 Şevvâl 1279).

Pâdişah'ın maiyetinde velîahd Mehmed Efendi, şehzâde Abdülhamîd ve Reşad Efendiler, Serasker Fuad, Kapdân-ı Deryâ Ateş Mehmed Paşalar, Hâce-i Sultânî Akşehrî Hasan Fehmi Efendi bulunmaktaydı. Pâdişah'ı taşıyan vapur halkın coşkun sevgileriyle yolcu edildi ve Marmara Denizi'ne kadar, kayık ve vapurlara binmiş ahâli tarafından uğurlandı. Eskiden beri âdet olduğu üzere saltanat kaymakamlığı, Sadrâzam'a tefvîz edildi. Pâdişah İskenderiye'de Mısır halkının büyük sevgi tezâhürleri ile karşılandı. Ali Fuad Bey *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiye*'nda Fuad Paşa'nın bu esnâda Pâdişah'ı da memnûn eden bir hareketini şöyle anlatmaktadır: "Pâdişah'ın Mısır'a vusûlünde rükûbuna mahsûs olarak gâyet mükellef bir at çekilip, Vâli İsmail ve Fuad Paşalar için de başkaca atlar ihzâr edilmiş olduğu halde, Fuad Paşa, kendisi için hazırlanmış ata binmekden ictinâb ile, Pâdişah'ın atının rikâbına yapışarak yayan gitmeğe azmetmiş ve bunu görünce, İsmail Paşa'nın canı sıkılmakla berâber, o da müşârünileyhin hareketine imtisâl zarûretinde kalmış-

dır." Fuad Paşa'nın saltanat makaamının izzetini temine mâtuf olan şu davranışı, pek takdîre değer bir harekettir. I. Selîm'den beri hiç bir Osmanoğlu'nun ayağı basmamış olan Mısır'ın kapısında vücûd verilen bu davranış; şu ehemmiyetli ziyâretle güzel bir uyum arzetmiş görünmektedir. Nitekim *Mir'at-ı Şu'ûnât*'ta "Mısır'a seyâhat-i tâcidârî şâyiası üzerine bâzı sefâret-i ecnebîyece ma'nâlar çıkarıldığı", fakat "Abdülazîz Han, tab'an mütereddid ve mütelevvin olmadığından, buna bakılmadığı" nakledilmekte; böylece "Ümmî dünyâ, mânen tasarrufa alınmış oldu." denmektedir.

Cevdet ise "Fuad Paşa'nın serasker olarak evvelkinden ziyâde mukbil ve makbul olduğunu, kendisine yâver-i ekremlik ünvânı dahi verildiğini" kaydetmekte, Şark'taki karşılama âdab ve şeklinin bu seyâhatle birdenbire değiştiğini de söylemektedir:

"Seyâhat-i Mısrîyenin burada bâzı mertebe tafsilâtına ibtidâr olunmak münâsib görülür. Şöyle ki, âdab ve rüsûm zamân ve mekânın ihtilâfıyle muhtelif olageldiği ma'lûmdur. Ötedenberi Avrupa hükümdârânına halk ta'zîm için alkışlar edegelip, halkın sükûtu, hükümdâr hakkında iğbirâr-ı umûmîye delâlet edegeldiği hâlde, Memâlik-i Mahrûsa'da bil'akis ahâlinin samt-u sükûtu Selâtîn-i Osmâniye hakkında edille-i ta'zîmiyeden mâ'dûd iken, bu seyâhat-i Mısrîyede örf-ü âdet-i belde def'aten mübeddel olarak, Avrupa usûlüne münkalib oluvermişdir. Çünki Yavuz'dan beri Pâdişahân-ı Âl-i Osmân'dan hiç birisi Mısır'a gitmeyip, bir vakitden beridir Mehmed Ali Paşa hânedânının kazanmış olduğu imtiyâzât dahi Mısır ülkesini kıt'a-i müfreze hükmüne koymuş idi. Bu kerre Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî Mısır'ı teşrîfinde bunca vakitden beri bu şerefe nâil olmamış olan ahâli-i Mısrîyeye fart-ı inbisât ile bir başka hal gelerek, Zât-ı Hümâyûnu gördükleri gibi samt-u sükûta sabr-ü kararları kalmayıp, savt-ı bülend ile duây-ı şâhânelerini sokaklarda i'lâ ve ilân etmişler idi. Mısır'dan avdetde Zât-ı Şâhâne İzmir'e uğrayıp, burada ise milel-i muhtelife mevcûd olduğundan, cümlesi alkışlar ile istikbâl etmişler; hattâ frenk kadın ve kızları diz çökerek 'Vire le Sultan' yâni 'Yaşasın pâdişah' deyü çağrışmışlar. Zât-ı Şâhâne bu alkışlardan memnûn olup, hattâ 'Mısır ve İzmir'de gördüğümüz eser-i meyl-ü muhabbeti İstanbul sekenesinden görmedik.' deyü buyurmuşlar. Halbuki Mısır ve İzmir'deki alkışlar İstanbul'a dahi sirâyet ederek, buraya avdet-i hümâyûn vukuunda, İstanbul ahâlîsi dahi ezkadîm mu'tâd olan samt-u sükûtu gâyet müessir vechile alkışlara tahvîl eylediler... Âdetler bi't-tedrîc tebeddül edegelmiş iken, bu kere garâibden olarak samt-u sükût-ı resmî umûmî alkışlara tebdîl olunuvermişdir

ve şehrâyîn husûsunda İstanbul ahâlisi, Mısır ve İzmir ahâlisine kat kat tefevvuk eylemişlerdir."

Cevdet üç gece devam eden bu şehrâyîni uzun boylu anlatmakta, bütün çarşıların tezyîn edildiğini, en ücrâ hânelerin dahi fenerler ve kandiller ile tezyîn kılındığını, sokakların âdeta müzeyyen yalı bağçelerine döndüğünü, büyük çarşının dahi geceleri açıldığını, Zât-ı Şâhâne'nin ikinci akşam şehri dolaştığını, emsâli nâ-meşhûd bir sevgi ile karşılandığını, çarşıdan geçerken atının ayaklarına kum yerine pul saçtıklarını, bâzı yerlerde çiçek attıklarını, ustufalar serdiklerini yazmakta, halkın sabahlara kadar sokakta dolaştığını, fakat hiç bir uygunsuzluk zuhûr etmediğini de kaydetmektedir.

Şu büyük muhabbet tezâhürleri, Pâdişah'ın geniş halk tabakalarınca ne derece sevildiğini anlatmakta, kendisine milletçe ne büyük bir ümitle bakıldığını ortaya koymaktadır. Cevdet "Bu şehrâyînin bu mertebe nümâyişli ve alâyişli olmasında Fuad Paşa'nın büyük dahli" olduğunu söylemekte "İstanbul'un vergi ve askerce olan imtiyâzının ilgâsı akdemce beyne'l-vükelâ karargîr olmuş iken, âsar-ı ihlâs ve ihtisâsa binâen ol kararın icrâsı te'hîr olundu." demektedir. İstanbul'a gösterilen bu tevcîh, onun müslüman ve Türk nüfûs muvâzenesini ihlâl etmemek maksadına mâtuf idi ki, Harb-i Umûmî'ye kadar böyle devam etmiştir. Bunu bir şehrâyinde gösterdiği tezâhüre bağlamak doğru değildir.

Sadrâzam Yusuf Kâmil Paşa'nın Azli İle Seraskerlik Uhdesinde Kalmak Üzere Mehmed Fuad Paşa'nın Sadâreti

Mısır seyâhati, Fuad Paşa'nın Pâdişah nezdindeki teveccüh ve itibârını ziyâdece artırmış ve kendisini eskisinden ziyâde makbûl kılmış idi. Cevdet "Kâmil Paşa'nın sadâretde pâyidâr olup da Fuad ve Âlî Paşaları maiyetinde kullanması kaabil olamıyacağı meczûm idi. Fakat Âlî Paşa'nın makaam-ı sadârete gelmek emelinde olduğu hissolunuyordu. Zât-ı Şâhâne'nin teveccühü ise Fuad Paşa'ya münhasır ve Âlî Paşa'dan müteneffir idi. Âlî Paşa'nın Hâriciye Nezâreti'nde bekaası dahi ancak Fuad Paşa'nın hatırı için olduğu ma'lûmumuz idi. Binâenaleyh Zilhicce'nin 15'inde Fuad Paşa sadrâzam olup, seraskerlik dahi sadârete ilhâk olundu. İcrâ günü Arz Odası'nda ricâl-i devlet ile erkân-ı Bâb-ı Serâskerî olan ferîk ve livâ paşalar birlikde bulundu. Serasker'in Bâb-ı Âlî'den uzak tutdukları ümerâ-yı askeriye ile ricâl-i Bâb-ı Âli beynindeki bîgânelik ol gün mübeddel-i vifâk ve ittihad oluverdi. Zât-ı

Şâhâne Mısır'a gidip geldikden sonra teftîş-i bilâd için taraf be-taraf müfettişler tâyin ve i'zâm edildi." demektedir.

Böylece beş aya yakın bir sadâretten sonra Yusuf Kâmil Paşa mevkiini Fuad Paşa'ya terkederek, Meclis-i Vâlâ Riyâseti'ne tâyin buyrulmuştur (15 Hazîran 1863/27 Zilhicce 1279). Bu maksatla neşredilen hatt-ı hümâyûnda azlinden bahsedilmemiş ve bu husus, İbnülemîn'ce "Kâmil Paşa hakkında bir riâyet-i mahsûsa" olarak görülmüştür.

Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâretinde vücût verilen icraatlardan biri de, devletin kaanun ve nizâmlarının toplanmış bulunduğu *Düstûr*'un neşredilmeğe başlamasıdır.

Yeniden Memleketeyn Meselesi;
Kuza Bey'in Kilise Emlâkine Elkoyması;
Müstakil Romen Kilisesinin Kuruluşu;
Eflâk-Boğdan Meclislerinin
Birleşmesini Temin Eden İstanbul Protokolü;
Kuza'nın Düşmesi, Hohenzollern Hânedanından
Prens Charles'in Bey İntihâb Edilmesi

Bâbıâli, Eflâk ve Boğdan meclislerince bey intihâb edilmiş olan miralay Kuza'nın bu iki beylik üzerindeki riyâsetini "bi'z-zarûre kabul ve tasdîk" etmiş; fakat "Bu müsâadenin yalnız Kuza Bey'in zâtına ve zamânına mahsûs olması ve ileride emâret münhal oldukda yine iki bey yapılması usûlünü kurtarabilmişdi." Romenler bu suretle "tek prens" meselesini halletmişler ve artık, beyliklerdeki meclislerin ve idârenin de birleşmesi için çalışmaya başlamışlardır. Kuza Bey'ce, o sırada, İstanbul'da bulunan Fener Patrikhanesi'yle bağları gevşetmek ve onun Memleketeyn üzerindeki nufûzunu azaltmak, istiklâle gidiş için zarûrî görülmüştür. Memleketeyn epeyce bir zamandan beri Fenerli beyler tarafından idâre edilmiş olduğu için, Patrikhane'nin Voyvodalıklar üzerindeki mânevî ve maddî nufûzu haylice fazla bulunmuş ve kilise emlâk ve emvâli ise çok yüksek bir meblâğa ulaşmıştı.

İşte bu sebeple Kuza, Fener nufûzunun azaltılması için, Fransa ihtilâli esnâsında başvurulmuş olan usûle mürâcaat ederek, kilise emlâkine beylik nâmına elkoymak yolunu tutmuştur. 1863 senesinde kilise emlâk ve emvâlinin hacziyle vâridâtının beylik hazînesine geçtiğini bildirir bir emir neşretmiş ve böylece Patrikhane'nin mallarına elkoymuştur. Tabiî olarak Patrikhane, bunun bir gasb olduğunu ilân etmiş ve kararı şiddetle protesto et-

miştir. Bâbıâli, Patrikhane'nin bu kararını desteklemiş ve Kuza'ya haczin kaldırılması husûsunda tazyîke karar vermiştir. Patrikhane tarafından tahrîk edilen Rusya da, önce bunu tasvîb eder görünmüştür. Fakat Osmanlı ülkelerinde büyük bir nufûz gösterisi peşinde olan III. Napoléon Fransası, Lübnan meselesinde Katoliklik, Sırbistan işlerinde milliyet ve hıristiyanlık, Girit umûrunda insanlık ve medeniyet hâmisi olarak hareket ederken, Memleketeyn probleminde de Lâtinlik nâmına faaliyete geçmiş ve politika oyunlarına girişmiştir. Yeni zuhûr eden İtalya'yı da yanına çeken Fransa, bu hususta müessir bir rol oynamağa başlamıştır.

Bu esnâda Avrupa muvâzenesini temin sadedinde vücut bulan ve Kırım muhârebesinde kendisini gösteren Devletler İttifakı da bozulmuş; Rusya, Şark meselesinde daha serbest kalmıştır. Avusturya için gittikçe kuvvetlenen Prusya bir tehlike teşkîl etmiş; İngiltere artık Türkistan'a da el atmış bulunan Rusya'nın Hindistan'da karşısına dikilmesinden endîşelenmekte bulunmuş; bu sebeple değişir görünen Avrupa hâdiseleri karşısında şimdilik beklemeyi münâsip bir davranış olarak görmüştü.

Rusya ise Memleketeyn'in birleşmesini doğru bulmamakla berâber, Avusturya ve Osmanlı Devleti'ne karşı, kendisi için pişdar kolu vazîfesini görecek bir hale gelmesini de istemiştir.

İşte bu sebeplerle Bâbıâli'nin kararı tatbîk edilememiş ve Kuza Bey de, 1863 Eylülü ortalarında, bir defaya mahsûs olarak, kilise emlâkinin beylik hazînesine nakli için 84 milyon haraç vereceğini ve bunun sarfının Osmanlı hükûmetiyle diğer himâyeci devletler (=düvel-i mahmiye)'in müşterek kefâletleri altında icrâsını kabul edeceğini bildirmiştir. Hâriciye Nâzırı Âlî Paşa bu esaslar dâhilinde müzâkereyi kabûlü uygun görmüş ise de, Patrikhane, şiddetli muhâlefette ısrar etmiştir. Bunun üzerine Romen meclisleri, vakıf dahi olsa, bütün kilise emlâkinin beylik hazînesine âit olduğunu ilân etmiş ve bu kararı da tatbîke girişmiştir (24 Eylül 1863). Bâbıâli Patrikhâne'nin menfaatini korumayı tabiî addetmiş ve bunun hükümsüz olduğunu Kuza Bey'e bildirmiştir. Bu işte Fransa ve İtalya, prensliği desteklemiş ve İngiltere'nin de araya girmesiyle Bâbıâli, tazmînâtın 150 milyona çıkarılmasını istemiş; bu talep kabul edilmiştir. Patrikhane bu kararı da tasdîk etmediğini bildirmiş; bunun üzerine 26 Mayıs 1864'te neşrolunan bir meclis kararı ile Prens'in metropolit ve piskopos tâyinine selâhiyetli olduğu bildirilmiş; bir müddet sonra da millî sinod, Romen kilisesinin Fener'den müstakil olduğunu ilân etmiştir (13 Ocak 1865). Bu suretle Romen kiliseleri, İstanbul Patrikhanesi'nden ayrılmış ve güyâ millî bir kilise hâline gelmiştir.

Görülüyor ki, İstanbul'un alınmasından sonra, ehemmiyeti gittikçe artan

ve Balkanlar'daki Ortodoks tebeanın saltanata bağlanmasında büyük rol oynayan Patrikhane, Yunan istiklâlinde tuttuğu çok vahîm yol sonucu ve Rumluk emellerine hizmeti sebebiyle, diğer Ortodoks kavimler nazarındaki nufûzunu yitirmeğe başlamış; bu da hem kendisi, hem de Osmanlı hükûmeti için çok zararlı olmuştur. Kuza Bey şu kilise emlâkinin zabtı meselesinde arâzî sâhipleri olan boyarlarla müşterek hareket etmiş ve onların menfaatine uygun bir davranışta bulunmuştur.

Romen istiklâlinde, Patrikhane'nin nufûzunun kırılması ne derece büyük bir rol oynamışsa, Bulgarlar'ın serbestliğe kavuşması yolunda da aynı olmuş ve Egzarhlığın kuruluşu, bu kavmin de başı boş kalmasını intâc etmiştir. Balkan kavimlerinin istiklâl arzularında yabancı devletlerin, bilhassa Rusya'nın tahrîkleri mühim rol oynamakla berâber, Ortodoks tebea nezdinde hem maarif, hem de adlî ve idârî cihetten büyük selâhiyetlere ve nufûza sâhip olan Patrikhane'nin yanlış davranışları da başlıca müessir olmuştur. Aslında gâyet basit ve muvakkat bir oyuncak olan istiklâl maddesi, Sırp, Romen, Bulgar ve Rumlar için şahsî menfaat ve şöhrete düşkün, yabancı emellerine esîr, hattâ onların ajanı olan bir küçük grup tarafından vücûda getirilmiş ve kiliselere yerleştirilen husûsî tahrikçiler tarafından, halkın aşağı tabakalarına indirilmeğe çalışılmıştır. Ciddî bir târih ve devlet şuûrundan yoksun olan Balkan kavimlerinin bu çeşit istiklâl hareketleri, kendi milletlerine, bir seri felâket ve fâciadan başka şey getirmemiş; ancak millî kahraman ünvanını alan bir kaç kâselîsin şahsî menfaat ve şöhret arzularını tatmîn etmiş; dolayısiyle devam da etmemiştir. İstiklâl oyuncağı çok kısa sürmüş ve bugünkü fecî manzarayla netîcelenmiştir. Bu sebeple, Türkiye dâhil, hıristiyan-müslüman, bütün Balkan, hattâ Orta Doğu halklarının ciddî ve aklı başında müverrihleri ile dîn adamları, kısa bir müddet önce bir parçası oldukları Osmanlı Devleti'nin kendileri için ne derece emniyetli bir refah unsuru olduğunu düşünmeli; onun sarsılmasıyle içine düştükleri felâketleri apaçık görebilmeli ve istikbâllerini, mâzide denenmiş ve muvaffak olmuş, şu misilsiz tecrübenin ışığında değerlendirmelidirler.

İşte kendileri için çok lüzumlu olan şu mühim husûsu görmeyen, küçük fakat nufûzlu bir Romen grubuna istinâd eden Kuza Bey, Lamouch'un tâbiriyle, bir "emr-i vâki"de daha bulunmuş; Bâbıâli'ye ve diğer alâkalı devletlere Eflâk ve Boğdan meclislerinin ayrı bulunmasının idâreyi güçleştirdiğini beyân ederek, bu hûsusun tâdilini istemiştir. "Bâb-ı devlete ve düvel-i zâmineye verdiği mufassal bir lâyihada, ictimâın lüzûmunu, millet meclisleri âzasının intihâblarında efrâd-ı ahâliye daha ziyâde hukuk ve ashâb-ı emlâk ve servet olan boyarların kuvvetine zaaf verecek yolda tağyirini" talep etmiştir. Mesele "Osmanlı hey'et-i vükelâsında tezekkür edilmiş; teklîfdeki

mahzûrlar görülmüş; lâkin ne çâre ki, Fransa devletinin bunun kuvvetli tarafdârı olduğu ve İngiltere'nin dahi ol tarafa temâyülü mütâlaa edilmiş; Rusya devletinin her ne kadar iç yüzünden bu ictimâa muhâlif ise de, zâhiren hilâfında olmadığı, Avusturya kemâkân muârızsa da, istifâde olunacak derecede ortaya çıkamıyacağı anlaşılmışdı." Hey'et-i vükelâca Bâb-ı hümâyûna takdîm kılınan bir mazbatada bu hususlar anlatılmış ve "Bir müddetdenberi illet-i sâriye gibi ekser akvâma ârız olan kavmiyet maddesinden dolayı Avrupa'nın dûçâr olduğu hâl-i buhrân ve iğtişâş"dan bahsedilmiş; "Avusturya gibi bir devlet-i kaviyenin İtalya kıt'asındaki memâlikinin bir çoğunu elinden çıkardığı, Macaristan'ın dahi ayrılık iddiasına düşdüğü, garbın Devlet-i Aliyye'yi kendi hâline bırakmaları ihtimâli olmadığı, bu takdîrde elde olan hukûkun dahi izâe olunabileceği, bunun için mümkün mertebe suyun akıntısına gitmekden başka çâre kalmadığı, bâ-husus Eflâk ve Boğdan ahâlisinin mütelevvin adamlar olmalarıyle şimdi kendilerini sermest ve lâya'kıl eden efkâr-ı ictimâın giderek aksini iltizâm etmeleri de mülâhazadan uzak olmadığı" düşünülmüştür.

İşte bunun üzerine İstanbul'da "düvel-i zâmine" murahhaslarının katıldığı bir toplantı yapılmış ve 20 maddelik bir protokol üzerinde anlaşılmıştır. Buna göre, müttehid Memleketeyn Beyliği, eskisi gibi, Osmanlı hâkimiyetinde bırakılmış; Türkiye'nin akdettiği muâhedelerin, oraya da şâmil olduğu kabul edilmiş; Prensliğin bir tek umûmî meclis ve senato'ya sâhip olması kararlaştırılmıştır (28 Hazîran 1864/23 Muharrem 1281).

Bunun üzerine, Ziyâ Paşa'nın Âlî Paşa'yı tenkîd sadedinde yazdığı *Zafernâme*'sinde "Etti bir yüzbaşıyı Memleketeyn üzre kral" diye tavsîf ettiği Kuza Bey, boyar sınıfının nufûzunu kırmak dâvâsına düşmüş; vergilerini artırmış; onların zararına olarak küçük çiftçi ve köylüyü tutmaya başlamıştır. Boyar sınıfı meclislerde hâkim halde bulunduğu için, bunları da feshe kalkmış ve tam bir diktatör olma hevesine düşmüştür. Fransız usûllerine istinâden vücûd verdiği tasarruflar ile yakınlarının vurgunları, kendisini halkın nazarından düşürmüş; boyar sınıfının propagandası ve kuvvetiyle kendisi aleyhinde bir darbe hazırlanmıştır. *Românul* gazetesi müdürü olan meb'ûs Rosetti'nin idâresindeki bu darbe muvaffak olmuş; Kuza Bey, ancak riyâsetten ferâgati mutazammın bir beyannâme imzalıyarak canını kurtarabilmiş ve memleketten kaçmıştır (22 Şubat 1866/6 Şevvâl 1282 gecesi.) Darbeciler, desteksiz yaşayamıyacağına kaani bulundukları için, başa bir ecnebî prensi getirmeyi uygun bulmuşlardır. Düvel-i zâmine'den yalnız Rusya hâriç, diğerleri Paris'te yaptıkları bir toplantıda yabancı prens intihâbına karşı çıkmışlardır (10 Mart 1866). Fakat buna rağmen, Rusya ile yakınlaşma yolunu tutan III. Napoléon'un da tasvîbiyle, Prusya hânedanından bulunan Charles de Ho-

henzollern, Romenler tarafından beyliğe seçilmiş ve Bâbıâli'ye ile diğer bir kaç devlet yeni bir emr-i vâki karşısında bırakılmıştır (19 Nisan 1866/3 Zilhicce 1282). Yeni Prens, intihâbını müteâkip Bâbıâli'ye çektiği bir telgrafla sadâkat ve tebâiyetini bildirmiştir. Bâbıâli bu emr-i vâkiye itirâz etmiş ve izâlesi için, muâhedelerin kendisine verdiği kuvvet-i cebriye istimâli hakkını kullanmak istemiş; devletler arasında yaptığı nabız yoklamasında buna müsâid bir hava görememiştir. Bir müddet sonra, Girit isyanı da tehlikeli bir şekilde geliştiği, Sırbistan ise yeni bir takım taleplerde bulunduğu ve bunun için hazırlıklara giriştiğinden, Bâbıâli işi kısa yoldan halletmek mecburiyetinde kalmış; Karol(Charles)'un Romen Prensliği'ni tasdîk eden bir fermân neşretmiştir. Düvel-i zâmine ile müştereken kararlaştırılan şartları ihtivâ eden bu fermana göre, müttehit Memleketeyn Beyliği Osmanlı yüksek hâkimiyetinde bırakılmış; beylik ordusunun miktarı azamî 30 bin'le sınırlanmış; Türkiye'nin akdettiği muâhedelerin Prenslik'te de mer'î olması ve beyliğin kendi nâmına ahidlere girişmemesi şartı konulmuş; vereceği haraç miktarı artırılmıştır (26 Ekim 1866/16 Cumâde'l-âhir 1283).

Bunun üzerine Prens, tebâiyetini arzetmek üzere İstanbul'a gelmeyi istemiş ve kendisine bu müsâade verilmiştir. Nihâyet Prens Charles Dersaâdet'e gelerek huzûr-ı hümâyûna dâhil olmuş ve kendisine Eflâk ve Boğdan Voyvodalığı tevcîh edilmiş, pek çok ikrâm gösterilmiş; hediyeler verilmiştir. Devlet, Girit'te gittikçe büyümek istidâdı gösteren hâdiseler, Avrupa'da kendisinin kımıldamasına imkân vermeyen bir siyasî atmosfer sebebiyle, bu işe ciddî şekilde müdâhale edememiş; Memleketeyn bağlılığının âdeta lafzî bir hâle gelmesini kabule mecbûr olmuştur.

Şu vakıa, Sultan Azîz'in kuvvetlenme ve güçlenme politikasının zarûretini bir kat daha doğrulamış; hünkârı bu işte hızla devâma yeniden zorlamıştır.

Mısır'da Verâset Usûlünde Değişiklik; Vâli'ye "Hıdîv" Ünvânının Tevcîhi; Buna Sebep Olarak Gösterilen Mânâsız İddiaların Reddi

Fuad Paşa'nın sadâreti esnâsında vukua gelen hâdiselerden biri de, ırsî bir vâlilik hâlinde bulunan Mısır'ın verâset usûlünde yapılan değişikliktir. O zamanki Mısır vâlisi, gâyet mizâcgîr bir zât olan İsmail Paşa'dır. Pâdişah'ı Mısır'a dâvet etmiş; son derece büyük bir hüsn-i kabul göstermiş; zât-ı şâhânenin her hususta itimâdına mazhar olmuştur. Paşa Mısır imtiyazlarını ge-

nişletmek arzusuna düşmüş; nufûz ve selâhiyetinin artırılması, vâliliğin kendi evlâd ve ıyâline hasredilmesi için teşebbüslere girişmiştir. Bunları, zât-ı şâhâneye karşı gösterdiği çok ciddî bir bağlılıkla sağlamaya çalışmış; hattâ bu hususta mâbeyn-i hümâyûn ve Bâbıâli ricâlinin bir çoklarına "Kapı yoldaşım." diyecek kadar ileri gitmiştir. Bu tatlı dillerle memnûn ettiği ricâle, rivâyetlere göre, pahası yüksek hediyeler de takdîm etmiştir. İsmail Paşa'nın işte bu suretle arzularına nâil olduğu, vâlilik için "ekberiyet" kaaidesinin kaldırılıp "velediyet" prensibinin tatbîkini temin ettiği, Sevâkin ve Musavva kazâlarının da vilâyete ilhâkıyle, 18 bin kişiden ibâret olması icap eden eyâlet askerinin 30 bine çıkarılması için müsaade aldığı, buna mukaabil 80 bin kise olan Mısır vergisinin 150 bin kiseye çıkarıldığı bir fermânla te'yîd edilmiştir (28 Mayıs 1866/13 Muharrem 1283).

İsmail Paşa bunun akabinde "vâli" ünvanını da sönük gördüğü için, Sultan'a olan büyük bağlılığını da ifâde etmek üzere, Yusuf Peygamber için kullanılan "Azîz-i Mısır" ünvanı ile anılmayı talep etmiş; fakat Pâdişah'ın ismiyle iltibâsa mahal vermesi sebebiyle bu kabul edilmiyerek, sadrâzamlarla bâzı mühim vezîrler için kullanılan "Hıdîv" lakabının tevcîhi uygun görülmüştür (2 Hazîran 1866/18 Muharrem 1283). Böylece Mısır Eyâleti "Hıdviyye-i Mısriyye" diye anılmaya başlamıştır.

Bu ünvana ve şu imtiyazlara rağmen Osmanlı pâdişahının hıdivi her hangi bir vâli gibi azletme selâhiyeti hukukan mevcuttur ve bu, Sultan Hamîd devrinde kullanılmıştır. Mısır Vâliliği'nde verâset usûlünün değiştirilmesi, Kavalalı hânedanı arasında ihtilâflar husûle getirmiş; İstanbul'da Meclis-i Âlî-i Hazâin reîsliğinde bulunan Mustafa Fâzıl Paşa, güyâ bundan dilgîr olarak Avrupa'ya gitmiş ve burada, "Yeni Osmanlılar" nâmındaki kliğin en büyük hâmîsi olmuştur. Sultan Azîz'in tasavvurlarını, kendileri için tehlikeli addeden batılı devletlerce de desteklenen bu klik, hudutları hâlâ çok geniş olan devleti kuvvetlendirmek için çalışacakları yerde, onu sarsmaya ve hattâ dağılmasına sebep olacak çok zararlı bir faaliyet içine girmişlerdir. Yalnız şu veyâ bu şahsa değil, âdeta bilfiil devlete yöneltilmiş bir muhalefete girişen bu klik mensupları, millî şuûrdan yoksunluğun ve kendilerine revâç veren siyâsî telkinlerin de tesiriyle, hâlâ büyük vatanperverler olarak tanınagelmişlerdir.

Mısır imtiyazlarının genişletilmesine sebep olarak bâzı rivâyetler zikredilmiştir. Bunlara göre İsmail Paşa, geniş çapta, mâbeyn ve Bâbıâli ricâline para yedirmiş ve imtiyaz fermanını âdeta altınla satın almıştır. Verâset usûlünün değişikliğine sebep ise, Sultan Azîz'in Osmanlı tahtı için de aynı şeyi düşünmesi ve oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi velîahd yapmak husûsundaki arzûsudur. İsmail Paşa, bu arzû-yı şâhâne sebebiyle muvaffak olmuş ve

Sultan'ca Mısır verâset usûlü değiştirilerek, Osmanlı efkâr-ı umûmiyesi buna alıştırılmak istenmiştir. Bu rivâyetleri kabul etmek imkânı yoktur ve verâset usûlündeki değişiklik teşebbüsünde de ciddî bir vesîka mevcut değildir. Abdülmecîd zamânında bahis mevzuu olan bu husus sebebiyle, daha velîahdliği esnâsında ciddî bir endîşe duyan Sultan, saltanatının ilk devrinde, yakınlarına bunun lüzumsuzluğunu belirtir beyanlarda bulunmuştur. Nitekim o sırada mâbeyn kitâbetinde bulunan Ziya Bey *Verâset Mektupları*'nda Pâdişah'ın şöyle dediğini kaydetmektedir: "Bizim birâder merhûmun garîb hallerinden biri de veliahdlik usûlünün değiştirilmesi için îkaa olunan telkînâtı sem'-i itibâra almasıdır. Dünyâdan kimin sonra gideceği bilinmez; Cenâb-ı Hakk'ın ihsân buyurduğu ni'mete şükrân ile takdîr-i Ezelî'ye rızâ vereceği yerde, bu misillü evhâm ile uğraşarak, hem vakti rahatsız geçdi, hem de hânedan arasına emniyetsizlik girip, huzûru selbetdi." Şu beyân, Sultan'ın böyle bir şeyi düşünmiyecek, hattâ bundan uzak duracak derecede bir ruh yüceliğinde bulunduğunu göstermektedir. Aynı kaynak, Sultan'ın, velîahdlik zamânında, birâderinin vehmini tahrîk etmemek için gezmek husûsunda dahi ihtiyâta riâyet ettiğini kendi ağzından nakletmekte ve Pâdişah'ın "Şimdi görüyorsunuz, benim zamânımda onlara ne derece serbestlik verildi; zannederim ki, pederlerinin acısını tez vakitde unutup, beni peder addederler." dediğini kaydetmektedir. Bu beyan, Sultan Azîz'in birâder-zâdeleri hakkında, çok âlicenâbâne ve pâdişahlık noktasından pederâne olan müşfik duygularına işâret etmekte ve onun muttasıf bulunduğu yüksek hasletlere delâlet etmektedir.

Basîretçi Ali Efendi ise, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekaayi-i Mühimme* isimli kitabında, "Pâdişahın böyle bir düşüncesi bulunmadığı de cümlenin ma'lûmu idi." demekte ve iddiayı reddetmektedir. Ahmed Midhat Efendi ise *Üss-i İnkılâb* nâmındaki kitabında "Sultan Abdülazîz Han hazretlerinin güya efkâr-ı istibdâdkârânelerini takviye eyleyeceği gibi güftügûların çoğalması, verâset ve saltanat-ı seniyeye dâir elbette asılsız ve esassız olduğu halde bir takım urcufelerin meydan alması, taht-ı hilâfet ve saltanatı perestiş derecesinde takdîs eyleyen ve sâyesinde her ni'met-i uzmete nâil oldukları hânedan-ı şevket-unvân-ı Osmânî'nin kaanun-ı kadîmini akaaid ve levâzıme-i dîniye gibi hırz-ı can eden Osmanlılar'ın efkârına bayağı bir garâbet vermişdir. Hakîkatde bu misillü evhâm ve hayâlden ma'dûd rivâyâtın hüküm götürür hiç bir yeri ve hakîkaten ehemmiyet verilecek değeri olmadığı derkâr ise de, bu gibi hayâlât, Fransızca risâleler tarzında neşredilmek derecesine kadar ehemmiyet aldırılmış; ve diğer cihetden güyâ bir nevi tarafdârlık hükümleri dahi tevlîd edilerek, bir âsayiş-i kâmil içinde bulunan efkârın şiddeti, mücerred tedbîrsizlik seyyiesiyle artırıldıkça artırılmış olması, gerçekden şâyân-ı

teessüfdür." demektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, verâset usûlünün tâdili hakkındaki rivâyetler, bir Jön Turc yutturmacasıdır ve bundan elde edilmek istenen maksad da Pâdişah'ı sarsmak, Osmanlı efkârını bölmek, milletin çok hassâs olduğu saltanat ve hilâfet makaamının an'anelerini güyâ müdâfaa ediyormuş gibi görünerek, taraftar kazanmaktır. Şu adamların bu çeşit maksatlı faaliyetleri, dış tahriklerle de birleşerek, bir müddet sonra fenâ meyveler vermiştir. Görülüyor ki, Sultan Abdülazîz'in saltanat usûlünü değiştireceği hakkındaki rivâyetler, son derece maksatlı olarak çıkarılmış esassız bir uydurma hüviyetinden ileri geçememektedir.

Mısır vâlilik selâhiyetlerinin para alınarak genişletilmiş olduğu iddiası da bir urcûfeden ibâret görünmektedir. Bir kere Mısır, o sırada, kanal meselesi yüzünden İngiliz ve Fransız siyâsetinin bir çekişme sahnesi hâline gelmiştir. Bu suretle her hangi bir dış müdâhale ihtimali hâtıra gelebilir. Buna müdâhale için asker mevcudunun artırılması lüzumlu olduğu gibi, mes'uliyetin Osmanlı Devleti'ne sıçramamasını temin maksadıyle de selâhiyetin genişletilmesi düşünülmüş görünmektedir. O sırada devlet mâlî yönden büyük sınaî teşebbüsler içinde bulunduğu için, Mısır vergisinin 70 bin kise artırılması da hazîne yönünden lüzumlu bir fayda olarak mülâhaza edilmiştir. İsmail Paşa ise, kanal vâridâtıyle bunu kolayca ödeyeceğini hesaplamıştır. Mısır verâset usûlündeki değişiklikler, bunun istikrara ve ihtilâtlara meydan vermemesi, yabancı çekişmesinin Mısır'da vücûda getirmesi muhtemel karışıklıklara mâni olmak için yapılmış görünmektedir. Esâsen hıdivliğe vâris olması icap eden Mustafa Fâzıl Paşa, Fuad Paşa'nın Pâdişah'ça açıklama yapmaya dâvet edilmesi üzerine, "Cenâb-ı Hak insana iki göz vermişdir, biri iyi, diğeri kötü şeyleri görmek içindir; ona iyiliği görmek için göz verilmemiş olduğundan, tek gözüyle iyi şeyleri de kötü görür." diye tavsîf edilmiştir. Şu sözün doğruluğu, Mustafa Fâzıl'ın sonraki hareketleriyle tamâmen te'yîd olunmuşdur. Kavalalı hânedanının bu yeni usûle göre mağdur olan âzası, yine ehemmiyetli devlet hizmetlerinde kullanılmıştır; hattâ sonraları, içlerinden, Saîd Halîm Paşa gibi sadrâzam olanları dahi çıkmıştır. Bu sebeple işi, Mısır vâlisinin dağıttığı paralarla vücûde gelmiş bir husus olarak görmek imkânsızdır ve bu iddialar, ma'lûm kaynaklardan beslenmiş olan bir Jön Turc propagandası olarak görülmelidir.

Sadrâzam Fuad Paşa'nın Azli ile Mütercim Rüşdî Paşa'nın Sadâreti

Bu meselenin hemen akabinde bir sadâret değişikliği vuku bulmuş; seraskerliği de uhdesinde bulunduran ve üç senedir sadrâzam bulunan Fuad

Paşa azledilmiştir (4 Hazîran 1866/20 Muharrem 1283). Azlin sebebi, saltanat müşâvirlerince Sultan Azîz'in siyasî bir evlilik yapmasını ve Hıdiv'in kerîmesi Tevhîde Hanım'la izdivâcını lüzumlu görmeleri, buna mukaabil Fuad Paşa'nın bunu reddetmesi gösterilmektedir. Rivâyetlere göre, bizzat Hıdiv de yeni imtiyazlar için bunu lüzumlu görmekte, hattâ bunların gerçekleşmesi için teşebbüslerde bulunmaktadır. Sultan bu hususta, vekîlinin reyini sordurmuş; Fuad Paşa da Kanlıca'daki yalısında gelen mâbeynciye, küçük bir kâğıt üzerine şu satırları yazarak, Pâdişah'a arz olunmasını tenbîh etmiştir:

> *"Kullarında iki hâl vardır: birisi sâdece Fuadlık, öbürü Sadrâzamlık'dır. Fuadlık, Efendimizin rahatı ve gönlü neyi isterse anı yapmakdır. Sadrâzamlık, çâresiz bâzı mütâlaa dermeyân etmeğe mecbûr eder. Bu mütâlaa ise sed çekmek değil, sed var mı yok mu onu aramak ve sed var ise def'i çaresine bakmakdır. Bu dahi düşünmeğe ve Efendimizle bir kolay tarîkini bulmağa çalışmağa muhtâcdır. Anın için bu akşam senin Mısır vâlisine gitmeni tensîb edemem ve ben ifâdemi velî-i ni'metimin ayakları basdığı yerlere yüz sürerek arz etmeni, yine sadrâzamlıkla sana teklîf eylerim. Yine her halde fermân velî-i nimetimizindir."*

Mâbeynciye hitâben yazılan şu kâğıt, Pâdişah'a arzolunmuş; Sultan, vekîlinin mütâlaasını ve reddini mâkul görerek işten vazgeçmiş; fakat âdî bir yaprak üzerinde fikir beyânında bulunulmasını, sadâret edebine aykırı görerek, azle karar vermiştir.

Memduh Paşa *Mir'ât-ı Şuûnât*'ta "Pâdişahın halîmü't-tab', fakat serîü'l-infiâl" olduğu için, azle karar verdiğini ifade etmekte ve kendisinin hilâfgîri bulunan Rüşdî Paşa'yı sadârete getirdiğini yazmaktadır. Esâsen türlü karışıklıklara sebep teşkîl edebilecek olan ve kadîm Osmanlı an'anesine de muhâlif olan red keyfiyeti, Fuad Paşa'nın sadrâzamlık vasfını yükseltir görünmekte, Pâdişah'ın bunu isâbetli görmesi ise takdîre şâyân bir hükümdarlık davranışı olarak göze çarpmaktadır.

Fuad Paşa'nın azli hakkında diğer bir rivâyet de "kendisinin ihmâli netîcesinde vücûd bulduğu söylenen mâlî müzâyaka ve Lord Palmerston'un ölümüyle, İngiliz siyâsetinde vukû bulan değişiklik"tir. Hâdiselerin akışından, bu rivâyetin daha doğru olduğu anlaşılmakta ve azlin şahsî meselelerden ziyâde, böyle ciddî bir sebebe bağlı olması zarûrî ve tabiî görünmektedir. Nitekim ikinci defa olarak sadâret makaamına tâyin buyrulan Mütercim Rüşdî Paşa'nın ilk işi, bu mâlî buhranla uğraşmak olmuş ve bu değişiklikle, Bâbıâli üzerinde Fransız nufûzunun ziyâdeleştiği söylenmiştir. Yeni

Sadrâzam ile vekiller, bu hazîne müzâyakasına çâre bulmak için, o senenin âşarına âit bir miktar iltizam bedelini ve yeni verâset tâdilâtıyle ziyâdeleşen Mısır vergisini karşılık göstererek, Galata bankerlerinden iki milyon altınlık bir istikraz yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu suretle devlet memurlarının altı aydır ödenmemiş bulunan maaşlarını ve konsolid fâizlerini ödemeyi başlıca tedbîr olarak görmüşlerdir. Bu mâlî müzâyakaya, Pâdişah'ın kuvvetli bir ordu ve donanma vücûda getirmek için yaptığı çalışmaların sebep olduğu iddia edilmektedir. Bunun ne derece lüzumlu olduğunu, hemen o sıralarda gelişen Girit isyanı, bir kere daha teyid etmiştir.

Girit İsyanı, Sebepleri ve Seyri

İşte Girit Rumları'nın isyanı, devleti böyle bir anda yakalamış; değişen devletler arası muvâzene sebebiyle de bir hayli uğraştırmıştır. 1866 senesi içinde Prusyalılar'ın Sadowa Meydan Muhârebesi'nde Avusturya'ya galebe çalmaları, Berlin hükûmetinin devletler arası muvâzenedeki yerini değiştirmiştir. Fransa, Prusya'nın kazandığı bu galebe netîcesinde Avrupa politikasında daha mühim bir mevki kazanacağına inanmış; buna mâni olabilmek için, Rusya ile teşrîk-i mesâî etmeye ve onun doğudaki bâzı emellerine göz yummaya başlamıştır. Bundan siyâset sahnesinde faydalanmayı isteyen Rusya, Akdeniz adaları Rumları ile Balkan kavimleri arasındaki tahrîklerine hız vermiştir.

İngiltere, kendi hâkimiyetinde bulunan Cezâir-i Seb'a (Yedi Adalar)'yı Rum ahâlinin gösterdiği fiilî arzuya uyarak, 1864 senesi başlarında Yunanistan'a devretmiş ve bu da Bâbıâli tarafından tasdîk mecburiyetinde kalınmıştı (8 Nîsan 1865/12 Zilka'de 1281). Kuruluşunu dahi yabancı müzâheretine borçlu bulunan küçük Yunan hükûmetinin kolayca kazandığı şu tevessü, Rumlar'ın bulunduğu bütün Akdeniz adalarını, hattâ İstanbul'u dahi alıp, büyük bir devlet olmak hayâli peşinde koşan "Megola İdea"cıların cür'etini artırmıştır. Âlî Paşa'nın tâbiriyle "tasavvur-ı azîm ismiyle müteârif niyet-i fâside-i mâhûde tarafdarları", nüfûsun dörtte üçünü teşkîl ettikleri Girit'i de Yunanistan'a ilhak etme teşebbüslerine girişmişler ve gönderdikleri papaz, muallim ve çetecilerle tahrîklere başlamışlardır. Böylece Girit'te geniş ölçüde bir ayaklanma teşebbüsüne geçmişlerdir. *Mir'ât-i Hakîkat* müellifinin yazdığına göre, isyanı teşkîlâtlandıranlar arasında Hanya'daki Rus konsolosu da büyük rol oynamıştır. Ahmed Midhat Efendi *Üss-i İnkılâb*'ında "Sultan-ı seniyeyi her zaman teşebbüs ettiği icraattan men' etmek için behemehal bir meşgûliyet-i dâhiliye çıkarmak, Rusya devletinin hiyel-i bedhâhânesi için esas ittihaz eylediği bir kaziye olmasıyle, icraât-ı askeriyeye bir tarafdan

revâc verildiği gibi, diğer tarafdan ıslahat-ı mülkiyeye dahi cidden teşebbüs edilmeğe başlandığı meşhûdu olması üzerine, Cezâir-i Bahr-i Sefîd'in Rum ahâlisine bir fesad vererek, o cihetden bir katmer kaldırmağa çalışmış ve keyfiyet Girit cezîresinden patlak vermiş idi." demektedir.

Görülüyor ki, Girit Rumları'nı harekete getiren en mühim sebep, başta Rusya olmak üzere, vücûd bulan dış tahrîkler ve bunların vaadlerinden kuvvet alan şımarık ve önünü ardını bilmez derecede hayalperest Yunan milliyetçiliğidir.

Diğer bir sebep de, adadaki Rum ahâlinin müslümanlara borçlu oluşu ve böyle bir hareketle bundan kurtulmayı ümid etmeleridir. Âlî Paşa, bilâhare Sultan Azîz'e arzettiği bir lâyihada, bu enteresan husûsu şöyle dile getirmektedir:

> *"İhtilâlden evvel Girid'de efrad beyninde duyûn ve müstakrazâtın yekûnu 150 milyon kuruşa bâliğ ve bunun takrîben sülüsânı* (üçte ikisi) *ahâlî-i müslimenin matlûbâtı* (alacağı) *olup ve bir takım âdemler dahi a'şar iltizâmından dolayı Hazîne-i Celîle'ye medyûn ve rüesânın ekseri bu makûleden olup, o makûleler başka bir idâreye geçmeyi, borçlarından kurtulmağa yol zannına ve bu tarîk ile dâyinlerini* (alacaklılarını) *ızrar ve kendilerini mazhar-ı yesâr etmek tama'-ı ümîdine düşmüşlerdir."*

Bu ifâdelerden anlaşılmaktadır ki, isyanın gelişmesinde şahsî borçlarından kurtulmayı ümit eden fırsatçıların rolü de ehemmiyetli olmuştur.

İşte bu çeşit dış ve iç sebeplerle Girit Rumları, kendi başlarına muvakkat bir hükûmet kurmuşlar ve adanın Yunanistan'a ilhak edildiğini ilân etmişlerdir (2 Eylül 1866/21 Rebîülâhir 1283). Tabiî bundan evvel dünya efkârına karşı mağdur bulunduklarını anlatmak maksadıyle, bir mahzar tertîb edip, Pâdişah'a mürâcaat etmişler; gümrük resimlerinin fazlalığından, vergilerin yüksekliğinden, mahkemelerin adâletsizliğinden ve vâli Hekim İsmail Paşa'nın tasarruflarından şikâyet etmişler, bunun bir sûretini de Girit'teki ecnebî konsoloslara vermişlerdir. Saltanat-ı seniye tarafından vârid olan "nesâyih-i müşfikaane"yi ise dinlememişlerdir. Hükûmete sâdık olan kimseleri katl ve mallarını yağmaya girişmişler; dâima başvurulmuş bir çeteci usûlüyle de bunların Türk hükûmeti tarafından yapıldığı yalanını Yunan gazeteleri ile yaymağa başlamışlardır.

Türkler'e karşı cibillî ve köklü bir düşmanlıkla dolu Avrupa matbuâtı dâimâ yaptığı gibi, kanlı Rum çetelerinin işledikleri cinâyetleri, Osmanlı zulmü olarak göstermeğe başlamıştır. Hâriciye Nâzırı Âlî Paşa tarafından Avru-

pa merkezlerindeki Osmanlı sefîrlerine, nezdinde bulundukları devletlere bildirilmek üzere, bir izâhnâme gönderilmiş; bunda, Girit âsîlerinin "îkaa-ı suriş ve ihtilâli kendilerine san'at edinmiş olan fitne-engîzler olduğu, Devlet-i Aliyye'yi ithâm için ifk-u iftirâyı âlet-i taarruz ittihazından ednâ mertebe tereddüt ve tehâşî etmedikleri" ifâde edilerek, "Avrupa'nın meyl-ü meveddetini celb ve düvel-i mütemeddineyi iğfâl için ihtirâ ve irtikâb etmedikleri erâcif ve ekâzib kalmadı." denmiştir. Aynı îzâhta "Yunanistan'da bulunan muharriklerin faâliyetinden, Atina gazetelerinin küll-i yevm neşretmekde olduğu müfteriyât-ı fesâhat-gâyât"dan bahsedilmiş; bunların yalan olduğu ifâde edilerek âsîlerin "dâire-i itâatte bulunan ahâlîsi hakkında vukua gelmekde olan hareketlerinin, Bâbıâli'yi, derece-i nihâyede menfûru olduğu tedâbir-i şedîdeyi ittihaza mecbûr edeceği kemâl-i teessüf ile" beyan edilmiştir.

Bu esnâda Girit isyanı genişlemiş; Yunan hükûmeti resmen alâkadar görünmemekle berâber, memleketinin her tarafında âsîlere yardım için komiteler kurulmuş, bunlar Girit'e erzak, para, silâh, mühimmât gönderdikleri gibi, gönüllü ismi altında asker ve zâbit yollamağa dahi başlamışlardır. Ahmed Midhat "Arkadi, Enosis, Kiriti ismindeki vapurların Yunanistan'da bulunan isyan ve iâne komiteleri tarafından lâyenkatı Girid âsîlerine asker ve mühimmât taşıdıkları, herkesin gözü önünde bulunan bir keyfiyet idi." demekte, "Rusya ve Fransa devletlerinin, eşkıyâ-yı merkûmeyi âdeta aleniyete karîb bir sûretde iltizâm etdiklerini, Yunan devletinin de gücü kuvveti yetdiği kadar muâvenetde bulunduğunu" yazmaktadır.

İşte bu sebeplerle adadaki müslüman ahâli, topraklarını ve evlerini bırakarak, askerin bulunduğu müstahkem şehirlere çekilmişler; âsîler de âilelerini Yunanistan'a göndermişlerdir. Yunanistan'a gelen bu âsî âileleri, şımarık Grek matbuatı tarafından, Türk zulmünden kaçan hıristiyan mazlûmlar olarak gösterilmiştir. Âsîler adada korkunç bir vahşet furyasına girişmişler; kudretleri yettiği nisbette köyleri yakmışlar; ele geçirdikleri müslümanları da katletmişlerdir.

Osmanlı hükûmeti bu fecî manzara karşısında cebrî tedbîrlere mürâcaat etmiş; adaya kısa zamanda 40 bin asker yığıp, tenkîle başladığı gibi, âsîlerin Yunanistan'la irtibâtını kesmek için de bir Osmanlı filosunu vazîfelendirmiştir. Bu filoya mensup "İzzeddin" vapuru süvârisi Gamsız Hasan Bey, Arkadi nâmındaki meşhûr Yunan gemisini bir müddet sonra zaptetmiş ve Enosis ise Pire limanına kadar tâkip edilmiştir. Yunan hükûmetinin fesâd ve isyan komitesine âit gemiyi himâyeye kalkışması, siyasî münasebetlerin kesilmesinin bir sebebini teşkîl etmiştir. Rum çeteleri Tesalya'da da faaliyet göstermeğe başlamışlar; bu suretle isyan genişlemeğe yüz tutmuştur.

Bu esnâda, 30 sene kadar Girit vâliliğinde bulunmuş olan, eski sadrâzamlardan Mustafa Nâilî Paşa, adaya gönderilmiş; fakat altı buçuk ay kadar devam eden bu memuriyetinde muvaffakıyet gösterememiş ve yerini serdâr-ı ekrem Ömer Paşa'ya bırakmıştır. Mısır vâlisi Hıdiv İsmail Paşa da, Sultan'dan aldığı emir üzerine, en güzîde askerinden 7 taburu hemen Girit'e göndermiş ve bunlar, âsîlerle cereyan eden muhârebelerden şöhret ve şan kazanmışlardır.

İşte alınan bu tedbîrlerden dolayı Girit isyanı, adanın en sarp dağ silsilesi olan İsfakya'ya inhisar etmiş; fakat mesele isyancıların da istediği kıvama gelmiş; yâni bir Avrupa problemi hâlini almıştır. Yabancı devletlerin müdâhaleleri ve Bâbıâli üzerindeki tazyîkleri, âsîlerin kat'î surette tenkîl edilmelerini önlemiş; işin müzâkere ile halli münâsip görülmüştür. Bunu kabulün bir sebebi de, o sırada Sırbistan'ın ileri sürdüğü taleplerle, giriştiği hazırlıklar, Yunan ve Karadağ hükûmetleriyle yapıldığı istihbar edilen kavilleşmeler olmuştur. Rusya ve Fransa'nın siyaseten müşterek hareketleri, İngiltere'nin çekimser kalması da buna eklenince, işin uzatılması münâsip görülmemiş ve uzun tâviz müzâkereleri başlamıştır.

Mütercim Rüşdî Paşa'nın İstifâsı ve Mehmed Emîn Âlî Paşa'nın Sadâreti

Siyasî ahvâlin bu tarzda cereyânı, Rusya'nın Balkanlar'daki hıristiyan tebeanın arasında tahrîklerde bulunması, Karadağ, Yunan, Sırp ve Rumenler'in Osmanlı Devleti'ne karşı Petersburg hükûmetince müşterek bir harekete teşvîk edilmesi, Türkiye'yi hakîkaten ciddî tehlikelerle karşı karşıya bırakmıştı. O esnâda devletler muvâzenesinin değişmesi ise, Osmanlı hükûmetini bütün bunlara ve Rusya'ya karşı müttefiksiz bırakma istidadındaydı. İşte bu vaziyet, gâyet vehimli olan ve henüz sekiz aydan beri sadâret mevkiinde bulunan Mütercim Rüşdî Paşa'nın istifâ etmesine sebep oldu. İbnülemîn Sırp talepleri, Girit ihtilâli ve diğer sebeplerin siyasî ahvâli vahîm bir şekle koyduğunu kaydetmekte ve "Rüşdî Paşa, devletin zararını ve halkın ta'n-ü teşnî'ini mûcib olacak mühim mes'elelerden sıyrılmayı meslek-i kadîmine muvâfık gördüğünden istifâ etti." demektedir.

Onun bu istifâ âdeti sultanca da malûmdur. Nitekim yine İbnülemîn'in Âtıf Bey'den naklettiğine göre, Pâdişah onu "müşekkel, cesîm ve sohbeti ma'kûl bir adam ise de kuvve-i icrâiyesi zayıftır ve cüz'î bir madde üzerine istifâya kıyâm eylediği mücerrebdir; bir de zırhlı sefîneleri sevmez; sözü kesîr ve nef'i kalîldir." diye tavsîf etmiştir. Burdan anlaşılmaktadır ki, Sultan,

ricâli hakkındaki kanaatlerinde son derece isâbetlidir. Nitekim son vak'ada da aynı olmuş ve Mütercim, cüz'î bir zorluk görünce istifâyı basmıştır.

Pâdişah, ondan boşalan mevkie, hiç sevmediği ve Cevdet'in tâbiriyle "pek ziyâde müteneffir" olduğu Âlî Paşa'yı getirmiştir. Buna sebep, Paşa'nın Fransız siyâsetine mâil olarak tanınması, Paris politika mahfillerinde tutulması ve nihâyet hâricî meselelerde, emsâllerinden üstün olan tecrübe ve mahâretidir (11 Şubat 1867/6 Şevvâl 1283). Kendisinin sadârete gelmesiyle Fuad Paşa da Hâriciye Nezâreti'ne tâyin edilmiştir.

Belgrad da Dâhil Olmak Üzere "Kılâ'-i Hakaaniye"nin Sırbistan'a Terki; Bunun Osmanlı Efkâr-ı Umûmiyesinde Uyandırdığı Azîm Üzüntü

Yeni Sadrâzamı bekleyen mühim meselelerden biri kat'î bir mâhiyet gösteren Sırp talepleri idi. Bu sırada devlet Girit meselesiyle meşgûldü. Tesalya'da Rum çeteleri faaliyet gösteriyorlardı. Rusya, Osmanlı tâbiiyetinde bulunan Karadağ, Sırbistan ve Rumen emâretlerini tahrîk ediyordu. Bunlar arasında gizli bir ittifak için ciddî teşebbüsler vardı ve Osmanlı Balkan'ında toplu bir isyan düşünülüyordu. Bununla berâber, Balkan kavimleri arasındaki bitmek bilmez ihtilâflar ve cibillî çekişmeler, 1912'deki gibi bir birleşmeyi mümkün göstermemekteydi. Paris Muâhedesi'ni imzalayan devletler, yâni Tanzîmat'la bir nevî hâmilerimiz hâline gelen "düvel-i mütehâbbe", Fransız ve Rus teklîfleriyle bizi kendi arzuladıkları ıslahatı yapmak için şiddetle tazyîk ediyorlardı.

İşte Osmanlı hükûmetinin içinde bulunduğu bu tehlikeli vaziyetten istifâde etmek isteyen tâbiimiz Sırbistan, öteden beri göz diktiği "Kılâ'-i Hâkaaniye" yâhud "Kılâ'-i Erbaa" da denilen dört kalenin tahliye edilerek kendisine verilmesini kat'î olarak istedi. Bu kaleler, askerî ehemmiyeti büyük olan ve Sırbistan'ı fiilen de tâbiiyetimiz altında bulundurabilecek stratejik mevkide bulunan Belgrad, Böğürdelen, Semendire ve Fethülislâm istihkâmlarıydı. Sırp beyi Mihal, bilhassa Belgrad kalesinin hâli üzere bırakılmasının, Osmanlı Devleti'nin tâbii bulunan Sırplar'dan emniyetsizliğinin göstergesi bulunduğunu, bu sebeple şu dört kalenin imhâsı yahût terkinin kendine bir inâyet olacağını, tâbiiyet ve sadâkatlerini te'yîd edeceğini gâyet müeddebâne olarak bildirdi. Fransa sefîri, bu kalelerin devlete lüzûmu olmadığını, hâl-i hazırdaki durumunun Sırplar'ın vahşet ve mefsedetlerini kışkırtmakta bulunduğunu, dilekleri kabul olunursa, Yunanlılar'la ittihatlarının kırı-

lacağını ve Rusya'nın tahrîklerinin de netîcesiz bırakılmış olacağını ihtâr eyledi. İngiltere devleti ise, aynı mütâlaada bulunup, mevcut durumlar pek tehlikeli olduğundan, işin bir an evvel bitirilmesini tavsiye etti. Avusturya da Sırplar'a red cevabı verilmesinde büyük mahzûrlar gördüğünü bildirdi.

Bunun üzerine mesele her yönüyle Meclis-i Vükelâ'da müzâkere edildi ve netîcede "kal'alar kemâkân (eskiden olduğu gibi) kılâ'-i hâkaaniyeden olmak ve burclarında saltanat-ı seniye ve Sırp bayrağı çekilip hıfz ve idârelerinin Sırp beyinin zâtına ihâlesiyle müstahfız askerinin kaldırılmasına" karar verildi ve şu suretle de irâde sudûr oldu (10 Nisan 1867/5 Zilhicce 1283).

Böylece Fâtih'in teşebbüs edip alamadığı, bizzat yaptığı hücûmda yaralandığı, ancak Kaanûnî'nin fethe muvaffak olduğu, Osmanlı menbâlarında "Dârü'l-cihad" olarak anılan, kısa bir müddet hâriç, 345 yıl Türk'ün acı ve tatlı hâtıralarıyla dolu bulunan Belgrad, askerimizden tahliye edildi. Neferlerimizden ayrı kalan kalelerde bayrağımızın melûl ve mahzun dalgalanması, kalelerin zâten bize tâbi' Sırbistan'a tevdiinin, bunlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin devâmına mâni olmadığı gibi iddialar, zevâhiri kurtarmak için söylenmiş beyanlar olmaktan ileri gidemedi. Millî efkâr-ı umûmiye, Osmanlı gazâ hâtıralarıyle dolu olan bu şehrin gidişine derinden hayıflandı. Buranın fethinde:

"Çıkarıb leşker-i küffârı dedim târihin;
Belgrad kal'ası aldı Mehemmed Paşa."

yolunda söylenen târih beytine, Ayaşlı Şâkir Efendi şu acı ve enînengîz nazîreyi yaptı:

"Çıkarıb leşker-i İslâmı dedim târihin;
Belgrad kal'ası Sırblu eline geçdi vâh."

Ziyâ Paşa ise *Zafer-nâme*'sinde şu acı istihzâyla Âlî Paşa'yı tehzîl etti:

"Şart edip rekz-i alem etmeyi kahhârâne;
Belgrad kal'asın ihsân ile Sırbistâne;
Devletin kıldı tamâmiyetini istikmâl."

Ahmed Midhat ise *Üss-i İnkılâb*'ında, daha evvelki târihte vuku bulan, Belgrad'ın müslüman ahâliden tahliyesini "Fedâkârlığın bu derecesi elverip, belki de artmış idi." diye değerlendirmekte, "merkez-i emâret üzerine ağızları açık bulunan Osmanlı toplarının bir mes'ele-i harb ü vegâda en savâb olan cevâbı emârete itâ için hazır bulunmalarının maddeten ve ma'nen pek büyük

fâide ve menfaati müteahhid ve mütekeffil" olacağına şüphe görmemekte, devletin bu işte dahi Avrupa ile diplomatça pençeleşmeyi göze aldıramadığından yakınmakta, ve "Güyâ kılâ'-i mezkûre uzak ve münferid bulunmasıyle hîn-i muhârebede bunlara mühimmât ve imdâd yetiştirilmesi müşkil olacağı gibi mülâhazât-ı gayr-ı muhikke-i askeriye üzerine o mühim kal'alar Sırblılar'a terkolunmuşdur." demektedir. Aynı müellif, "Zikrolunan kal'aların düvel-i mütehâbbenin da'vâ eyledikleri vechile Sırb emâretini tehdîd etmekde olduğunu, askerî noktadan haksız olan muhârebe esnâsında müdâfaalarınm müşkil ve fâidesiz olduğu mülâhazası doğru olsa bile, bunların taleb vechile yıktırılmasının da düşünülmemesini" tenkîd etmekte ve "menaât ve metâneti gâyet pahalı olarak, tecrübe kerdeniz bulunan bir azîm kaleyi hîn-i hâcetde Sırblılar için, son nokta-i istinâd olmak üzere terk suretinin ihtiyârı, o zaman efkâr-ı halkı ziyâdesiyle karışdırmış ve âdeta devr-i Abdülazîz Hânî'de hâsıl olan hoşnudsuzluğun mebde'i bu mes'ele addolunmak doğru görülecek suretde bir sû'-i te'sir hâsıl eylemişdir." demektedir.

Halkımızın gösterdiği bu hoşnudsuzluk, millî nokta-i nazardan sâhip olduğu derin devlet şûuruna işâret etmekte; Tanzîmatçı ricâl ile ahâli arasındaki zihniyet, tahayyül ve emel farkını da dile getirmektedir. Aslında gâyet açık bir muvaffakıyetsizlik ve siyasî bir mağlûbiyet olan şu karar, tuttukları zihniyetin mümessillerinden biri saydıkları Sadrâzam'ı en olmaz işlerde methetmekte marazî bir aşırılık gösteren bâzı yazarlarca, büyük bir muvaffakıyet sayılmış; Âlî Paşa'nın Rus plânlarını suya düşürdüğü gibi komik iddialarda bile bulunulmuştur. Avrupa'da, karanlık kaynaklardan beslenen Yeni Osmanlılar grubunun Âlî Paşa'yı tenkîdlerindeki aşırılıkları ne kadar yanlış ise, onun muvaffakıyetsizliklerini dahi eşsiz bir zafer olarak görmek o kadar hatâlıdır.

Üçüncü Cildin Sonu